İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRK SİVİL MİMARLIĞINDA İÇ MEKANDA SU ÖGESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

DOKTORA TEZİ

Y.Mim. Muhittin AYKUT

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 31 OCAK 1990

Tezin Savunulduğu Tarih : 19 EYLÜL 1990

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Metin SÖZEN

Diğer Jüri Üyeleri : Prof.Dr. Bülent ÖZER

Prof.Dr. Metin AHUNBAY

EYLÜL 1990

ÖNSÖZ

Geleneksel Türk Mimarisinin karekteristik yönlerinden biri de iç mekan kuruluşlarının tasarımında "su" ögesinin mekan niteliyici ve mimariye program verici kullanımıdır.

Türklerin islam öncesi ve sonrası sahip oldukları kültür yapısı içinde kutsal bir kavram olarak şekillenen su bu niteliği ile mekan kuruluşunda etkin ögelerden biri olmuş,mimari kompozisyonların odak noktalarını oluşturmuştur.

Bu tez kapsamında Türk mimari geleneğinde farklı bölge ve dönemlerden örnekler üzerinde iç mekanda su ögesinin niteliği ile kullanım kriterlerinin belirlenmesine çalışılmıştır.

Tez yöneticisi Prof.Dr. Metin SÖZEN'e tezin oluşumundaki katkılarından öteye her zaman koruduğu hoşgörülü ve sevecen yaklaşımı ile akademik ilişkinin dışında öğrencilerinin yetişmesi ve başarıları için destekleyici, içtenlik dolu yardımlarıyla anarak teşekkürlerimi sunmayı da zevkli bir fırsat biliyorum.

M.A.

İst.1990

İ Ç İ N D E K İ L E R

NOTASYON..... X

ÖZET..... XI

SUMMARY..... XII

BÖLÜM 1. GİRİŞ..... 1

BÖLÜM 2. MİMARİ KOMPOZİSYONDA "SU" ÖGESİNİN ETKİN ROL ALMASINI SAĞLIYAN TÜRK DÜŞÜNÜŞ VE FELSEFESİ..... 3

2.1. İSLAM ÖNCESİ TÜRK DÜŞÜNÜŞÜNDE "SU"..... 3

2.2. TÜRK-İSLAM DÜŞÜNÜŞÜNDE "SU"..... 4

BÖLÜM 3. TÜRK KONUT,KÜŞK VE SARAY YAPILARINDA İÇ MEKANLARIN ŞEKİLLENMESİNDE SU KOMPOZİSYONLARININ KULLANILDIĞI ÖRNEKLER (KATALOG)..... 9

Leşker-i Bazar..... 9

Artukoğulları Sarayı, Diyarbakır..... 17

Firdevs Köşk, Mardin..... 21

Seman Köşkü, Diyabakır..... 26

Zınnar Bağ Köşleri, Mardin..... 29

İskenderPaşa Konağı, Diyarbakır..... 35

Cihannüma Köşkü, Diyarbakır..... 37

Ekrem Ocak Evi, Diyarbakır..... 39

Kavassagir Sok.34 No'lu Ev, Diyarbakır..... 39

Gökalpler Evi, Diyabakır..... 43

Pirinççiler Konağı, Diyarbakır..... 45

Trahom Hastanesi, Diyarbakır..... 47

Gevraniler Konağı, Diyarbakır..... 50

Osman Ocak Selamlık Dairesi, Diyarbakır..... 54

Bayram Güllaç Evi, Diyarbakır..... 55

Cemil Paşa Selamlık Dairesi, Diyarbakır..... 56

Hacıbanlar Evi, Urfa..... 57

Şahap Bakır Evi, Urfa..... 58

H.İmam Demirkol Evi, Urfa..... 60

Karaçizmeciler Evi, Urfa..... 63
Tütüncüler Evi, Urfa..... 67
Akyüzler Evi, Urfa..... 68
Bedri Pınarbaşı Evi, Urfa..... 71
Gübgüboğulları Konağı, Kayseri..... 73
Mollaoğulları Evi, Kayseri..... 75
Fatih Köşkü Topkapı Sarayı..... 78
Kutsal Emanetler Dairesi, Topkapı Sarayı..... 79
Arz Odası, Topkapı Sarayı..... 82
III.Murad Köşkü, Topkapı Sarayı..... 86
Fener Köşkü(Şadırvan Köşkü), Fenerbahçe..... 94
İncili Köşk, Topkapı Sarayı..... 101
Yalı Köşkü, Topkapı Sarayı..... 103
Davutpaşa Sarayı, Hünkar Köşkü..... 105
I.Ahmet Okuma Odası, Topkapı Sarayı..... 107
Tersane Sarayı, Has Oda Kasrı..... 111
Revan Köşkü, Topkapı Sarayı..... 114
Sünnet Köşkü, Topkapı Sarayı..... 119
Sepetçiler Köşkü, Topkapı Sarayı..... 127
Kadınefendiler Dairesi, Topkapı Sarayı..... 132
Sultan Mehmet IV Kasrı, Edirne Sarayı..... 137
Aynalı Kasır, Edirne Sarayı..... 139
Saadabad Kasrı, Edirne Sarayı..... 141
Köprülü Mehmed Paşa Konağı, Edirne..... 142
Dolaplı Bahçe Köşkü, Edirne..... 146
İftariye Köşkü, Edirne Sarayı..... 148
Bostancıbaşı Kasrı, Edirne Sarayı..... 151
Kum Kasrı, Edirne Sarayı..... 153
Edirne Evleri..... 156
Hacıdoğan'da Yazlık Divanhane, Edirne..... 164
Vezir Konağı, Edirne..... 165
Ahmet Paşa Kasrı, Edirne..... 168
Başhavuz Kasrı, İstanbul..... 169
Ocaklı Sofa, Topkapı Sarayı..... 171
Çeşmeli Sofa, Topkapı Sarayı..... 172
Veliahd Dairesi, Topkapı Sarayı..... 176

Valide Sultan Dairesi, Topkapı Sarayı..... 181
Çinili Köşk, Beşiktaş Sarayı..... 184
Amcazade Köprülü Yalısı, Anadoluhisarı..... 189
Zarif Mustafa Paşa Yalısı, Anadolu Hisarı..... 195
Efganlar Tekkesi Köşkü, Üsküdar..... 196
Havuzlu Konak, Bursa..... 201
Saffet Çelebi.Evi, Konya..... 204
Kadırga Sultan Sarayı..... 206
Tokat Kasrı, Beykoz..... 208
Fethi Ahmet Paşa Yalısı, Kuzguncuk..... 209
Çırağan Sarayı, Yalı Köşkü..... 214
Kasr-ı Neşat, Saadabad..... 216
Bahçesaray, Kırım..... 219
Kıbrıslı Yalısı, Kandilli..... 223
Küçüksu Kasrı..... 228
Yasinci Yalısı Ek Pavyonu, Anadoluhisarı..... 230
Tuğrakeş Recai Bey Yalısı, Paşa Limanı..... 232
İbrahim Bey Konağı, Edirne..... 237
Tomak Köşkü, Topkapı Sarayı..... 240
Şerifler Yalı Köşkü, Emirgan..... 242
Köçeoğlu Yalısı, Çengelköy..... 250
Sadullah Paşa Yalısı, Çengelköy..... 251
Abdullahağa Yalısı, Çengelköy..... 253
Topkapı Sarayı, Hünkâr Salonu..... 256
Aynalı Kavak Kasrı, Hasköy..... 260
I.Abdülhamid Yatak Odası, Topkapı Sarayı..... 261
Yusuf Kamil Paşa Yalısı, Beylerbeyi..... 266
Allahverdi Yalısı, Yeniköy..... 268
Ayazağa Köşkü..... 271
Hünkâr İmamı Köşkü, Acıbadem..... 274
Harabatî Baba Tekye Köşkü, Yugoslavya..... 278
Tunuslu Mahmut Paşa Köşkü, İstanbul..... 281
Çağlıyan , Çadır Köşkü..... 283
Serdab Köşkü, Beylerbeyi Sarayı..... 285
Beylerbeyi Sarayı 289
Büyük Mabeyn Köşkü, Yıldız Sarayı..... 292

Malta Köşkü, Yıldız Sarayı..... 299
Köybaşı Evi, Yeniköy..... 303
BURSA, 19 NO'LU EV..... 305
BURSA, 18 NO'LU EV..... 307
BURSA, 25 NO'LU EV..... 308
SAFRANBOLU EVLERİ..... 310
SENİHA SULTAN KÖŞKÜ, ÇENGELKÖY..... 317
DİVANHANE,İ AMİRE. KASIMPAŞA..... 319
MECİT EFENDİ KASRI ÜSKÜDAR..... 324
BÖLÜM 4.TÜRK MİMARLIĞINDA İÇ MEKANDA DEKORATİF SU KULLANIM GELENEĞİNİN UYGULANDIĞI DİĞER YAPILAR VE YAKIN COĞRAFYA BÖLGESİNDEN BAZI ÖRNEKLER..... 327
BÖLÜM 5.SU KOMPOZİSYONLARININ BAZI KAREKTERİSTİK ÖGELERİ.... 344
5.1. FISKIYELER-LÜLELER..... 344
5.2. ÇEŞME MUSLUKLARI..... 344
BÖLÜM 6.İDARİ ORGANİZASYONDA SU KULLANIMININ KURUMLAŞMASINDA SON DÖNEM ÖRNEĞİ İLE SU ÖGELERİNİ OLUŞTURAN MALZEME, TEKNİK VE BEZEME..... 364
6.1. OSMANLI DEVLET ÖRGÜTÜNDE SU İŞLERİNİ DÜZENLEYEN KURULUŞ VE KİŞİLER..... 365
6.2. SU DÜZENLEMELERİNİN OLUŞTURULMASINDA KULLANILAN MALZEME VE TEKNİK..... 366
6.2.1. Genel Su Ulaştırma Yöntemleri..... 366
6.2.2. Yapı İçindeki Su Ulaşımı İle Su Kompozisyonlarının Oluşturulmasında Kullanılan Malzeme ve Teknik..... 368
6.2.3. Su Kompozisyonlarında Bezeme ve Malzemesi. 370
BÖLÜM 7. GENEL DEĞERLENDİRMELER..... 373
7.1. SU DÜZENLENMELERİNİ İÇEREN YAPILARIN KAT KULLANIMI VE SU ÖGESİNİN NİTELİĞİ, BUNLARIN KATLARA GÖRE DAĞILIM TABLOSU..... 373
7.2. SU DÜZENLEMELERİNİ İÇEREN YAPILARIN FİZİKİ DURUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ..... 381

BÖLÜM 8. ANALİTİK DEĞERLENDİRMELER..... 386

8.1. GENEL KRİTERLER..... 386

8.1.1. Dekoratif Su Kullanımlarını İçeren Mekanların Yapıların Genel Kompozisyonu İçindeki Yerleri..... 386

8.1.1.1. Dekoratif Su Kullanımlarını İçeren Mekanların Genel Kompozisyon İçinde Merkezi Konumda Yer Almaları..... 386

8.1.1.2. Dekoratif Su Kullanımını İçeren Mekanların Genel Plan Gövdesine Baş Olarak Eklenmesi..... 387

8.1.1.3. Dekoratif Su Kullanımını İçeren Mekanların Genel Plan Kompozisyonunun İçinde Bağımsız Bir Ünite Halinde Yer Kazanmaları... 388

8.1.1.3.1. Su Kullanımını İçeren Bağımsız Bölümün Yapının Konstrüktif Bünyesi İçinde Yer Alması.. 388

8.1.1.3.2. Ana Yapıya Bağlantılı Olarak Bağımsız Köşk İçinde Su Kullanımı... 389

8.1.1.3.3. Su Kullanımının Tek Üniteli Tamamen Bağımsız Köşkler İçinde Kullanılması..... 390

8.1.2. Su Ögelerinin Bulunduğu Yazlık Ve Kışlık Divanhanelerin Yapı İçinde Ayrı Bölümler Halinde Düzenlenmeleri..... 391

8.1.2.1. Yazlık Ve Kışlık Ünitelerin Altlı Üstlü Düzenlenmeleri..... 391

8.1.2.2. Yazlık Ve Kışlık Ünitelerin Aynı Kotda Düzenlenmesi..... 391

8.1.3. Teras Ve Hayatlarda Su Ögesi..... 392

8.1.4. İç Mekan Su Kullanımı Çevresindeki Oturma Gruplarında Statü Tanımlanması..... 393

8.1.5. Dış Havuz-Yapı İlişkileri..... 394

8.1.5.1. Dış Havuz İle Yapının Aynı Eksen Üzerinde Düzenlenmeleri..... 394

8.1.5.2. Dış Havuz Yapı İlişkisinde Eksen Birliğinin Aranmadığı Düzenlemeler..... 395

8.1.5.3. Dış Havuz Etrafında Birden Fazla Köşk Kullanımı..... 395

8.1.6. Serdab Düzenlemeleri..... 396
8.1.7. Su Ögesini İçeren Eyvanlı Köşk Kullanımları 397
8.2. HAVUZ KULLANIMLARI..... 398
8.2.1. Giriş Sofalarında Havuz Kullanımı..... 398
8.2.2. Orta Sofalarda Havuz Kullanımı..... 399
8.2.3. İç Avlularda Havuz Kullanımı..... 400
8.2.3.1. Havuzların Avlu Ortasında, Eyvan/lar Ekseninde Kullanımı.... 400
8.2.3.2. Havuzların Avlu Ortasında Serbest Kullanımı..... 401
8.2.3.3. Havuzların Avlu İçinde Ana Eyvan/ Revak Önünde ve Ekseninde Kull..ı 402
8.2.4. Eyvan İçinde Havuz Kullanımı..... 403
8.2.4.1. Havuzun Eyvan İçinde Eksen Üzerinde Düzenlenmesi..... 403
8.2.4.2. Havuzun Eyvan İçinde Serbest Konum Kazanması..... 404
8.2.5. İçinde oturulabilir Havuz Uygulamaları.... 405
8.3. SELSEBİL KULLANIMLARI..... 406
8.3.1. Tek Selsebilli Düzenlemeler..... 406
8.3.2. Birden Fazla Selsebilli Düzenlemeler..... 407
8.3.3. Selsebil-Havuz İlişkileri..... 408
8.3.3.1. Kanal Bağlantılı Selsebil-Havuz Kompozisyonları..... 408
8.3.3.2. Kanal Bağlantılı Selsebil-Küçük Havuz-Büyük Havuz Kompozisyonları 409
8.3.3.3. Selsebilin Havuz İçinde Kullanımı 409
8.3.3.4. Bağlantısız Selsebil-Havuz Kompozisyonları..... 410
8.4. ÇEŞME KULLANIMLARI..... 411
8.4.1. Sofa Çeşmeleri..... 411
8.4.1.1. Zemin Kat(Giriş) Sofalarında Çeşme Kullanımı..... 411
8.4.1.2. Üst Kat Sofalarında Çeşme Kullanımı..... 412
8.4.2. Salon/Divanhane Çeşmeleri..... 413
8.4.2.1. Salon/Divanhane Giriş Kapıları Yanında (Ses Perdesi Niteliği Olan) Çeşme Kullanımları..... 413
8.4.2.2. Çeşmelerin Odanın Ekseni Üzerinde Yer Alması..... 414

8.4.2.3. Birden Fazla Çeşmenin Serbest Konumda Kullanılması..... 414

8.4.3. Su Ve Ateş(Çeşme Ve Ocak) Öğelerinin Birlikte Kullanımı..... 415

8.4.3.1. Çeşme Ve Ocak Ögelerinin Yan Yana Kullanılması..... 415

8.4.3.2. Çeşme Ve Ocak Ögelerinin Bitişik Duvarlarda Kullanılması..... 415

8.4.3.3. Çeşme Ve Ocak Ögelerinin Karşılıklı Eşdeğer Köşelerde Kullanılması..... 415

8.5. PENCERE ÇEŞMELERİ KULLANIMI..... 416

8.5.1. Tek Sahınlı Odalardaki Pencere Çeşmesi Kullanımları..... 416

8.5.2. Orta Sahınlara Eklenen Yan Sahınlar Çevresindeki Pencerelerde Çeşme Kullanımları..... 417

8.6. ŞADIRVAN KULLANIMLARI..... 418

BÖLÜM 9. SONUÇ..... 419

SÖZLÜK..... 444

KAYNAKLAR..... 449

RESİM KAYNAKLARI..... 458

ÖZGEÇMİŞ..... 468

NOTASYON

Havuz	H
Çeşme	Ç
Selsebil	S
Pencere Çeşmesi	Pç
Şadırvan	Şd
Eyvan	E
Revak	R
Hayat	Hy
Giriş	g
Çiçeklik	Çi
Kuyu	K

ÖZET

Su olgusu Türklerin islâm öncesi ve sonrası sahip oldukları düşünce ve inanışlar içinde kutsal bir kavram niteliği kazanmıştır. Bu olgu doğal olarak ulus'un kültür ürünlerine bu arada mimari yapıtlarına da yansımıştır.

Türklerin yerleşik düzene geçmeleri ile birlikte verdikleri mimari ürünlerde görülmeye başlanan su düzenlemeleri giderek geleneksel bir davranış oluşturmuştur. Mekan tasarımlarında ana programı şekillendiren bu düzenlemeler ulaşılan farklı coğrafi bölgelerde özgün kalıplar içinde tekrarlanıp gelişmiştir.

Bu tez kapsamında gün ışığına çıkan örnekleriyle Türklerin ilk yapılaşmalarından itibaren verdikleri bu tür ürünlerden seçilen 110 örnek üzerinde yapılan değerlendirmelerle iç mekanlardaki su kullanım kriterlerinin belirlenmesine çalışılmıştır.

Tezin niteliği gereği varılan bulgular yalnız sonuç bölümü kapsamında değil, yapı bazında kritiklerin yapıldığı katalog bölümünde ve ayrı bölümler halinde verilen su kompozisyonlarını oluşturan ögeler, idari yapı oluşumunda su kullanımının yeri, su kullanımlarındaki malzeme, teknik ve bezeme konuları içinde verilmiştir. Analitik değerlendirmeler ve sonuç bölümü, araştırma içinde varılan bu bulguları kalın çizgiler içinde toplamayı amaçlamıştır.

Böylece geleneksel mimarinin iç mekanlara karakter kazandıran bir ögesinin ana prensipleri ile kültürel yapının sürekliliğini ve dönemleri-bölgeleri bağlayıcı yönünü ortaya koymanın yanısıra, modern-gelenekçi yaklaşımla, oluşturulması tasarlanan yapılar için bir uygulama bazı sunabilmek hedef alınmaktadır.

THE WATER COMPONENT USED IN THE INTERIOR LIVING PLACE IN THE TURKISH CIVIL ARCHITECTURE AND REVIEWING ITS IMPORTANCE

SUMMARY

One of the specific application of the traditional Turkish architecture is using "water composition" which used in interior decoration. This water composition using is not only accept it is a decorative component but also consider it one of the component of the general planned formation. Su much, so that the architectural elements which surrounded the water compositions, were included in the symbol buildings of the Turkish architecture.

In Turkish Culture, "the water conception" is of great signifi©ance.

Beyond to have its natural function, water has had a different meaning in line with Turco's world point of view and philosphy of their culture and living manner along their all known periods, since they were appeared on the stage of History. The water, which was formed as a sacred conception in their believes, effected the all Turkish Culture Origins as a general action interested in their culture trait along the long eras.

Which factors effected the water as a sacred concep-tion? How has it become so important coneption in their life?

As a matter of fact, water is a necessary element providing the continuity of life for all existences in the world. Especially, due to a migratory living in their early known ages of Turcos, it had a great importance. In fact, on the lands not furtile enough where they lived, the water not only gives life to human but also provides

liveliness for their animals on which their human economy was based. And thus, increasingly, it became an undeniable objective for living for the thole creature on those lands.

Thus, "water" was formed as a "God" in their thought that gave them life and their life depended on Him.

Just as, according to Old Turco's belief, "the Water God" was one of whose three Great Gods. Existence of "Water Cult" were always prolonged as widely in the whole Turco's believes, belonging to the previous İslamism.

The Kirghiz Turkish, who depended on the "şamanist" believes, used to sacrifice for the sake of water in their religious ceramonies. "Bozkurt" Turks, who were "şamanist" too, used to believe that there was an another God for "water" besides rain, wind, winter, summer etc.....
As it is told of in "Altay" myhtology, it was described in that manner when used to say about "Creation of the earth" that there was nothing but water in the early days, but later everything was created from it by God.

An another myht concerning about the existence of the First Father of Turcs was told of such that human was created of mixture of earth, sun heat and water.

Water, which was imagined as a "Creator" or a "God" in Turco's philosophical believes belonging to the Previous islamism, not only kept its own place by the principles of İslamism but also lived as a sacred conception in their all traditions and Culture.

There is no doubt, the most important preparetive influence which ensured to develop this idea relating the İslamic phylosophy is some verses interested in water placed in the Holy Koran in which there are many of them.

In the various verses of the Koran interested in "the Creation" is pointed out that"God" created the whole existence in the world from water. The Koran, that points out the primary importance of water for liveliness, expresses promised imaginations to whom one will be priced by God, while it says about the last future.

The main objective in these imaginations is also water. Fountain heads, flowing and splashing waters, riwers are the symbols of the paradies. The gardens, such described,widely charecterized both the exterior and interior structure of Turkish Architectural Culture.

Passion of symbolizing the eternal life in the world caused that the imaginations which belong to the paradise life have been carried away into the places which we lived in.

The water which gained such a sacred meaning by means of trace of the culture belonging to the previous İslamism, under the influence of some İslamic thought, obtained an extra place connected with its this meaning during the formation of architectural traditions.

Turkish - Moslem builders paid an extraordinary attention to use the work of art which contained usage of water in the every corner of physical environment in which they lived in order to adapt the conception of water to each moment of living.

The states who admitted İslamism the first time, "Karahanlılar", "Gazneliler", "Samanoğulları", and "Harzemliler", under the influence of their culture belonging to the previous İslamism, extremely persevered to ornament the main places of their monumental buildings with decorative water motives besides efforts of making some water constructions and conveying system following they began to live as a recident settlement.

The Turkish Builders, who gave the water the most beatiful place in their arrangements and ornamented it as a great skillfulness, established this pleasant thought along the many descents and also made it central grawity of their architectural arrangements.

Thus, it was created the models never seen before of stone working in the building elements which consisted water motives. And, these original inventions gave the usage of water conception life and colour.

These components personified to the building arrangements with their visual functions. At the same time, with also their phonetic functions, they left traces on the living in these places as a sound of philosophical feature of a nation.

I want to point out of the dominant role of the water that which gave a form to the Turkish architectural traditions. For this reason, the special models, which belongs to the period of from beginning of Turkish nation's first settling time to the beginning of the XX. Century, which made by them that they were living as a nomad at one time, was selected by a research all around of the other architectural samples.

By reviewing of these compositions, it is approached that to the dominant criterions of the water idea which played of forming of the traditional architecture. This approaching is made by means of observation the relations of inner and outer decoration, materials, technics, and ornaments which placed in these structures. As a result of this study, it is aimed to confirm the main effects which directed the usage of water conception in the interior places.

At the end of this study, it is given as a seperate chapters interested in the water usage criterions which placed on the interior decorations of Turkish architecture characteristic and beside this the basic components like the spauts, water measurer, fountain cocks which gained and important place on the plastic constructions of the water usage elements.

Furtermore, in a seperate chapter, it is shortly touched on the old administration of water supply distribution and maintenance which publishing as a result of the wide dimensions of the water usage and its importance, the limit of extending and management systems during the last period of the Ottoman Empire.

At the end of my study, there is a directionary which extend the terms as direct or indirect interested in the water usage.

A tableau is attached to this research interested in the flat situation at the buildings which has been forming by the traditional water architecture criterions and covering the flat which has the subject, its types, numbers. An another tableau is including the physical situations of the buildings wich research by means of this study.

One of the most dominant target of this study is establishing one of the most importing theme of Turkish application factor for the planning creations which based on by the modern and traditional ways.

BÖLÜM 1. GİRİŞ

Denilebilir ki, su kullanımı ve su mimarisi, Türk-islâm yapıcılarının elinde doruk noktasına ulaşmıştır. Su mimarisi derken; en küçük bir çeşme kompozisyonundan, anıtsal nitelikte olan bahçe-meydan düzenlemeleri içindeki havuzlara, mütevazi bir konutun serdab'ından, fonksiyonel gerekleri ön planda olmasına rağmen plastik değerleriyle de yüksek bir mimari ekolün ürünü olan su toplama-dağıtma tesislerine kadar hepsini kapsıyan bir mana ifade etmekteyiz.

Bu geniş uygulama alanı içinde en önemsiz sayılabilecek bir çeşme taşından, dev bentlere kadar, taşın soğuk ve sert bünyesine sıcak, insancıl bir özenle kazandırılan cana yakın çehrenin altında yapıcının esin kaynağı olan duyguları hisseder gibi oluruz. Bunlar, ulusun felsefi yapısının belirlediği engin bir su kültürünün kazandırdığı duygulardar. Gerçekten Türk ulusunun gerek islâm öncesi, gerek se islâm sonrası sahip olduğu gelişim içinde çok köklü ve kalıcı etkenlerin tesiriyle zengin bir su kültürü doğmuştur.

İleriki sayfalarda ayrıntılı olarak değineceğimiz bu etkenlerin sonucu şekillenen su kültürü, mimari kültürün de ana belirleyicilerinden biri olmuştur.

Türk yapıcılarının özgün eserlerinde su yalnız doğal gereksinimlerin belirlemesiyle servis hacimlerinin içinde kalmamış, yapıtın en önemli gruplarına girerek, mekanlara karakter kazandıran düzenlemelere bürünmüştür.

Çağımızda tüm teknik imkanlarımızla bile yapıcılıkta en büyük problem olarak karşımıza çıkan tesisat sorunları, su'yun beraberinde yapının içine taşıdığı sakıncalar, geçmişte sınırlı imkanlarla hareket eden ustalarımızı hiç ürkütmemişe benzer. Doğal gereksinimler için modern malzemelerle bile tecritli hacimlere getirirken

bizleri uğraştıran su'yu onlar gayet rahatlıkla yaşadıkları odaların ortalarına taşımışlar, pencere içlerinde dolaştırmışlar, balkonlara çıkartmışlar, duvarların içine en güzel yontularla yerleştirmişler, kısaca yaşadıkları ortamın her yerine adapte etmekte sonsuz sebat göstermişlerdir. Bu düzenlemeleri oluştururken de estetik değerlerin doruğuna çıkmışlardır.

İşte bu tezin kapsamında, Türk Mimari kültürünün bir bölümü olarak iç mekanlarda ve iç mekanlara yönelik olarak oluşturulmuş dış-iç mekanlardaki su kompozisyonlarına eğilmeğe çalışacağım.

Mimari kültürün özgün uygulamalarından örneklemelere girmeden önce bu güzel fikrin kaynağına inerek, Türk düşünüşü içinde "su" temasının nasıl ayrıcalıklı, bir yer kazandığına, bunu hazırlıyan etkenlere ve bu özel anlamıyla su kültürün nasıl geleneksel mimari içinde ayrı bir ekolün zeminini oluşturduğuna değinmek istiyorum.

BÖLÜM 2. MİMARİ KOMPOZİSYONDA "SU" ÖGESİNİN ETKİN ROL ALMASINI SAĞLIYAN TÜRK DÜŞÜNÜŞ VE FELSEFESİ

Türklerin tarih sahnesinde görülmelerinden bu yana bilinen tüm devirleri,boyunca, kültür ve yaşam felsefeleri içinde su, doğanın herhangi bir unsuru olmanın çok ötesinde bir anlam kazanmıştır. Türk düşünüşünde kutsal bir kavram olarak şekillenen su, bu niteliğiyle ulusun kültürel yapısını belirleyen ana etkenlerden biri olarak çağlar boyu Türk kültürünün tüm verilerine yansımıştır.

Şimdi, islâm öncesi ve sonrası Türk kültürü içinde hangi belirleyici etkenlerle suyun böylesine kutsal bir anlam kazandığını incelemeye çalışalım.

2.1. İSLÂM ÖNCESİ TÜRK FELSEFESİNDE SU

Su, gerçekte tüm canlılar için hayatın devamlılığını sağlamak bakımından vazgeçilmez bir unsurdur. Türklerde ise bilinen ilk devirlerine hakim olan göçebe yaşam tarzı açısından özellikle önem taşır. Gerek kendi yaşamlarının devamı, gerekse göçebe ekonomilerinin temel unsuru olan hayvanlarının yaşamı açısından su, pek de münbit olmıyan topraklarında doğaya can veren en büyük unsur, giderek yaşamı sağlıyan bir kavram olarak belirmiştir.

Bu anlamıyla su, onlara hayat kazandıran, yaşamlarını borçlu oldukları bir varlık, bir tanrı olarak şekillenmiştir. Nitekim Türklerde üç büyük tanrıdan birisi su tanrısı olmuştur. Diğerleri de yer ve gök tanrılarıdır |1|.

Bu tanrılar yerleşik düzene geçtikten sonra da Türklerin sosyal-kültürel yaşamlarına yön verdiler |2|. İslamiyet öncesi Türklerin benimsemiş oldukları tüm inanışlarda su kültü yaygın olarak varlığını sürdürmüştür.

Şamanist olan Kırgız Türkleri düzenledikleri ayinlerde sulara kurbanlar sunarlardı |3|. Yine şamanist olan Başkurt Türklerine dair bilgi veren İbn Fadlan, Başkurtların; yağmur, rüzgar, kış, yaz, insan, hayvan, ölüm, gece, gündüz gibi varlıkların yanısıra su için de ayrı bir tanrı bulunduğuna inandıklarını belirtir |4|. W.Radloff tarafından tespit edilen Altay efsanesinde de yerin yaratılışı (yeriding pütkeni) anlatılırken yaratılıştan önce hiçbirşey yokken yalnız su olduğu, yer ay ve güneş olmadığı, tarnının herşeyi bu suyun içinden nasıl yarattığı hikaye edilir |5|. Türklerin ilk babasının yaradılışı hakkında bir efsaneyi de Ebubekir b.Abdullah b.Aybek ed-devadâri adlı Mısırlı bir Türk tarihçisi, eski bir kaynaktan naklederken, insanın güneşin harareti ile, su ve toprak karışımından yaratıldığını anlatır |6|.

Su'yun islamiyet öncesi Türk Kültür ve inanışlarındaki yerini böylece tanımladıktan sonra şimdi de islâm felsefesinin bu kültür üzerindeki pekiştirici etkilerine bakalım.

2.2. TÜRK İSLÂM FELSEFESİNDE SU

İslâm öncesi Türk düşünüşü içinde su'yun nasıl bir yer bulduğunu, bir yaratıcı, bir tanrı mertebesinde tutulduğunu gördük. İslâmi inanışlar da, ulusun felsefesi içinde suyun bu müstesna önemini değiştirmemiş, kültür ve ananelerde su, her zaman kutsal bir kavram olarak yer bulmuştur.

Bu kutsî kavramın islâm düşünüşü içinde gelişmesine zemin hazırlıyan en önemli etken, muhakkak ki Kur'an da yer alan su ile ilgili ayetlerdir.

Yaradılış'a ait bir ayet der ki; "Allah her canlıyı su'dan yarattı" |7|. Bir başka ayet de; "...gökten bir su indirdik, orada her güzel çifti bitirdik" denilir |8|. Yine bir diğer ayet de şöyle der; "Bir baksın insan neden yaratıldı? Atılan bir su'dan |9|.

Kur'an, suyun insanların yalnız yaratılışında değil, yaşamını sürdürmesi, bunun için muhtaç olduğu besinlerin yetişmesindeki önemini de muhtelif ayetlerde şöyle belirtir; "O (Rabb) ki yeri sizin için döşek, göğü de bina yaptı. Gökten su indirdi, onunla size rızk olarak çeşitli ürünler çıkardı..." |10|, "O'dur ki size gökten su indirdi. Onunla her çeşit bitkiyi çıkardı. .." |11|, "Allah O'dur ki, gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirdi de onunla size rızk olarak çeşitli meyveler çıkardı" |12|, "Size gökten (kim) su indirdi de onunla sizin bir ağacını dahi bitiremiyeceğiniz gönül açan bahçeler bitirdi" |13|, "Görmedin mi Allah (nasıl) gökten su indirdi de, onunla renkleri çeşit çeşit meyveler çıkardı..." |14|, "Sıkışan (bulut) lardan şarıl şarıl su indirdik, çıkaralım diye onunla tane (ler), bitki (ler) ve (ağaçları) birbirine sarmaş dolaş bahçeler |15|.

Kur'an da su'yun, yalnızca insanın yaratılışının ve yaşamının ana unsuru olarak değil, yaşam ötesindeki alemde de nadide bir yeri olduğu belirtilerek önemi vurgulanır. Bu hususa ait bahisler cenneti tarif eden ayetler dizisindedir; "Allah, inananlar ve iyi işler yapanları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır..." |16|. "Allah'ın gazabından) korunanlar, cennetlerde çeşme başlarındadırlar..." |17|, "Orada akıcı bir kaynak vardır" |18|. "(bu) orada bir çeşmedir ki, adına selsebil denir" |19|.

Kur'an da özellikle dinin gereklerini yerine getirenlere yaşam sonrası vadedilen cennet tarif edilirken, akan, şırıldıyan suları ile, çeşitli bitkileriyle tanımlanan bahçeler, Türk mimari kültürünün gerek dış, gerekse içi mekanlarını geniş ölçüde karakterize etmiştir. Dünya ötesi yaşamı dünyada canlandırma tutkusu, cennet yaşamına ait motifleri yaşanılan mekanlara taşımıştır. Ayrıca islamî yapının profilini çizen unsurlardan olan hadislerde (Peygamber sözleri) su'yu kutsal bir kavram olarak niteleyen, peygamberin "akan, şırıldayan" su'ları sevdiğini nakleden muhtelif sözler, yapı programlarının belirleyicilerinden olmuştur.

Gerek islâm öncesi kültürün izleriyle, gerekse islâmi düşünüşlerinde katkısıyla kutsal bir anlam kazanan su, mimari geleneklerin

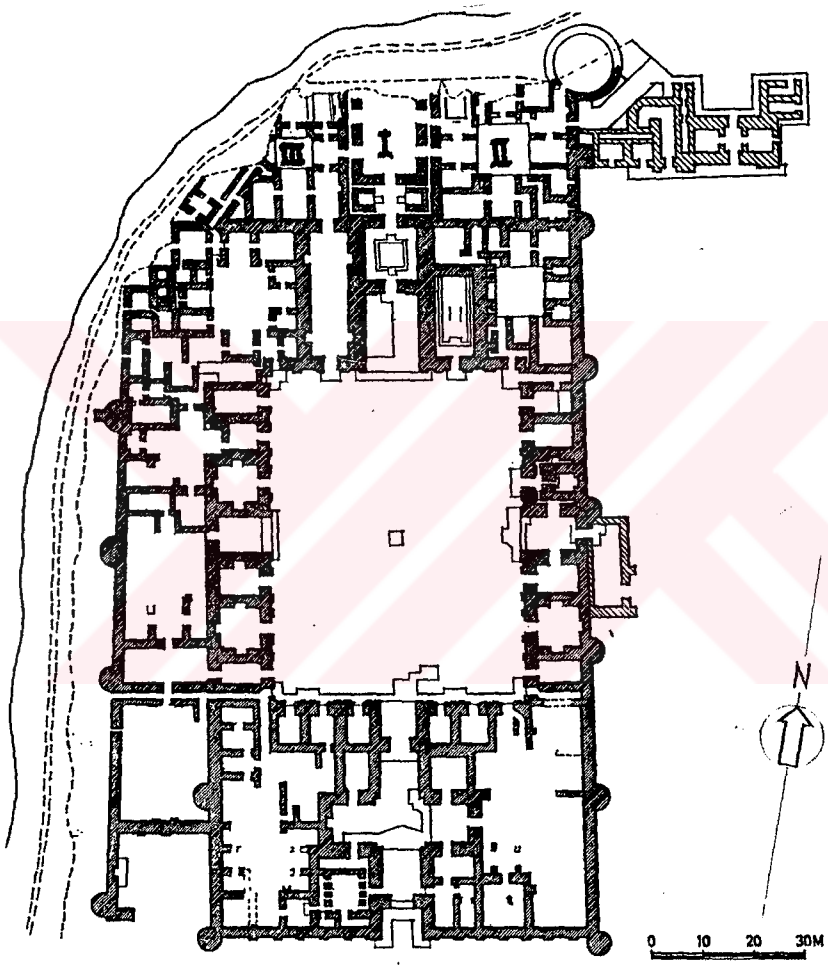
oluşumunda bu anlamı ile bağdaşan bir yer kazanmıştır.

Türk-islâm yapıcıları, su motifini yaşamın her anına adapte edebilmek için, yaşamın içinde şekillendiği fiziksel ortamın her köşesinde su kullanımını içeren sanat eserlerini kullanmıya ayrı bir özen göstermişlerdir.

Su'yu ustaca bezeyerek iç mekanlarda en güzel yerleri veren Türk yapıcıları, nesiller boyu bu güzel fikri gelenekselleştirerek mimari düzenlemeleri niteleyen odak noktaları olarak kullandılar. hatta tamamen su kullanım bazına oturan eserler ürettiler.

Bu kullanım kriterlerine uygun şekilde su motifini içeren yapı elemanlarında taş işçiliğinin nadide örnekleri verildi. Düzenlemedeki orjinal buluşlar su'yun kullanımına renk kattı. Bu elemanlar görsel unsurları ile mekan düzenlemesine karekter kazandırırken fonetik unsurları ile de bir ulusun felsefî çehresinin sesleri olarak, mekan içinde yaşayanların üzerinde iz bıraktılar.

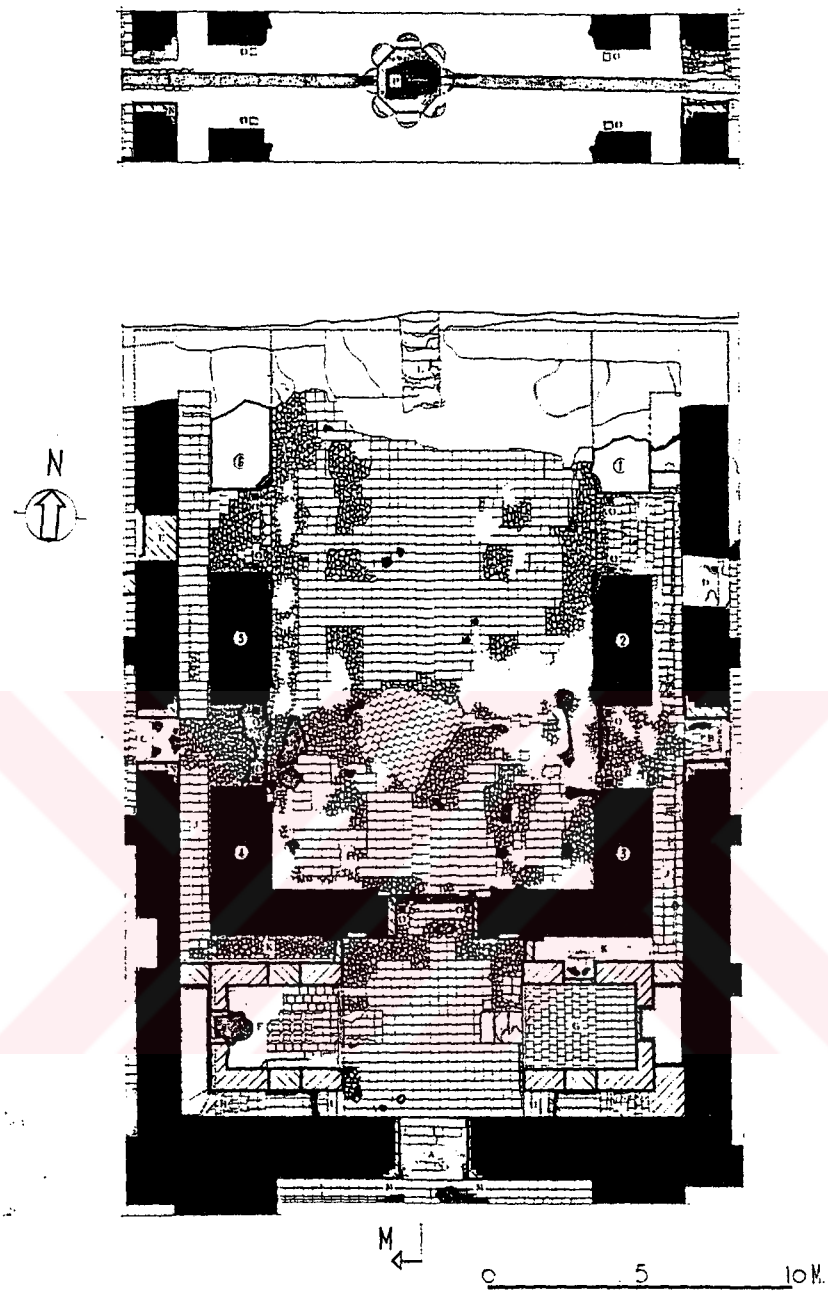
BÖLÜM 3. TÜRK KONUT,KÖŞK VE SARAY YAPILARINDA İÇ MEKANLARIN ŞEKİLLENMESİNDE SU KOMPOZİSYONLARININ KULLANILDIĞI ÖRNEKLER (KATALOG)

Resim:1. Leşker'i Bazar, Büyük saray planı. I No'lu taht salonu ile II ve III no.lu daireler havuzların bulunduğu hacimlerdir.

LEŞKER-İ BAZAR

İslâmlıktan önce de Türklerin şehir ve saraylarını nehir veya göl kıyılarında kurdukları, bahçelerle süsledikleri bilinmektedir. [20]. Bu yerleşimlere ait detaylı plânlar henüz olmadığından, mimaride su kullanımları hakkında şimdilik kesin bir şey söyleme olanağı yoktur. Devam eden araştırmalar bunları yavaş yavaş gün ışığına çıkarmaktadır.

Resim 2. Leşker-i Bazar, Büyük Saray'da taht salonu. Altta 1.period, üstte; içinde oturulabilen havuzun yer aldığı kısımda 2. period.

Ancak Türklerin islâmlığa geçişten sonraki ilk anıtsal yapılarından olan ve islâm öncesi anıları taşıdığı muhakkak olan Hilmend nehri kıyısındaki Leşker-i Bazar |21| gün ışığına çıkan Türk Mimari eserleri içinde bu kompozisyonlarının görüldüğü ilk uygulamalardır.

Yazılı kaynaklarda tarihçi Beyhaki'den Sultan Mesud I (1030-41)'in kendi fikirleri ile mimar Abdülmelik'e dört yılda yaptırttığını

öğrendiğimiz büyük kompleksin izlerini ilk def'a 1948'de Schlumberger keşfetmiştir |22|.

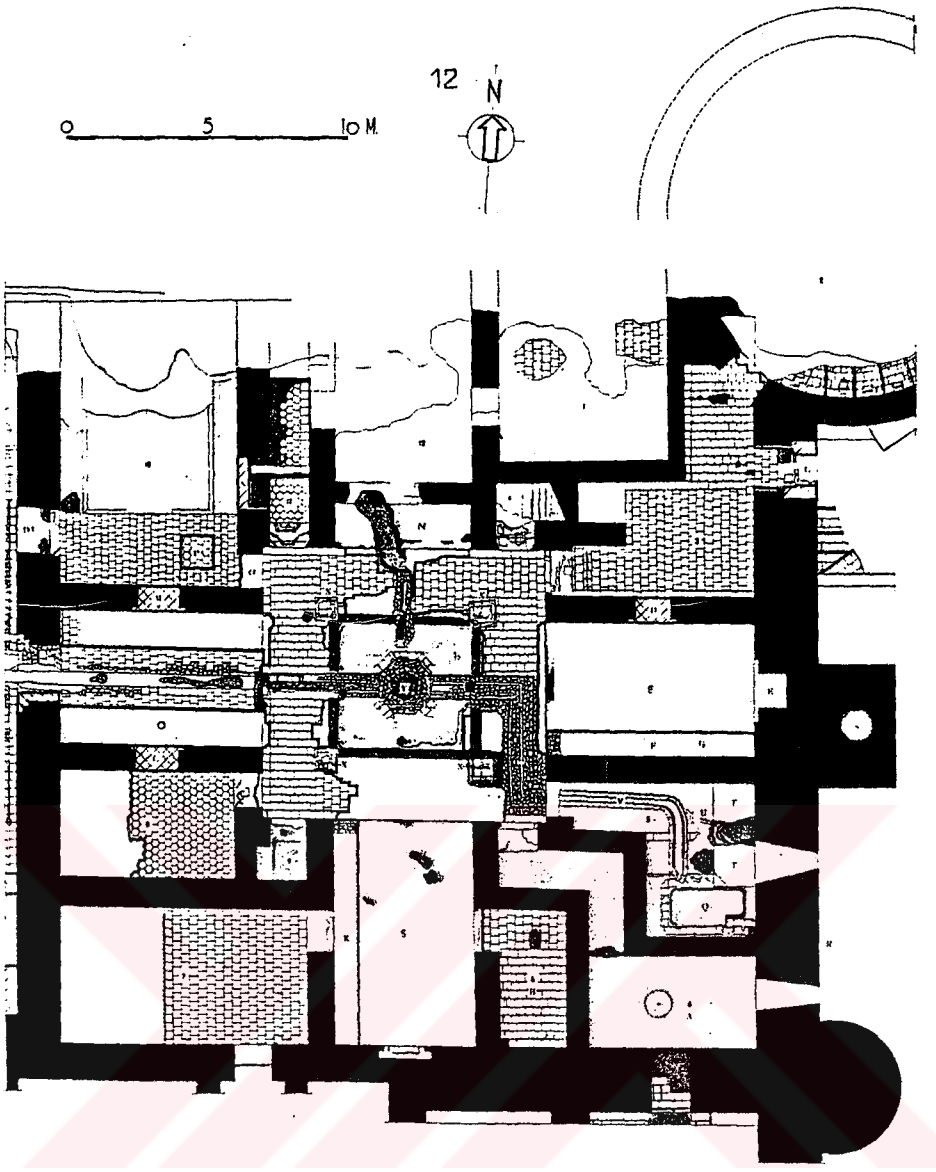
Şekil 1 'de gördüğümüz büyük saray veya güney kasrı diye anılan yapı, grubun en eski kuruluşudur. Büyük kısmı tuğla temeller üzerine, önemli bölümleri de tamamen tuğla olan saray, Karahanlı Kervansaraylarında da gördüğümüz dört eyvanlı şemayı orta avlusunda daha gelişmiş bir programla yaşatmaktadır.

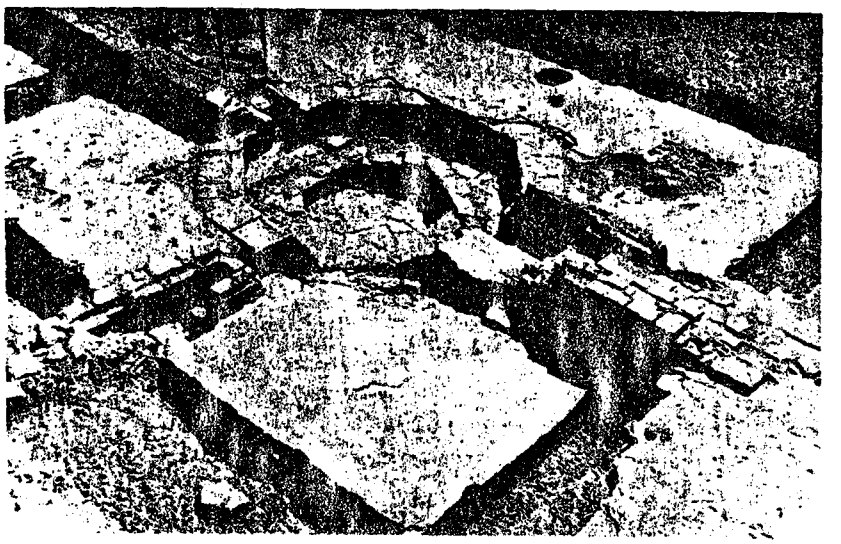
Eyvanlardan kuzeyde olanı, diğerlerinden büyük olup aynı zamanda taht salonuna geçiş yeridir Resim ; 1' de planda I numara ile gösterilmektedir). Bu kısmın iki yanındaki II ve III numara ile gösterilen iç avlulu dairelerde taht salonuyla bağlantılıdır. Her üç salonda da ! merkezi sofalarda oluşturulan su düzenlemelerini görmekteyiz. (Resim 2-7).

Leşker-i Bazar dahilindeki bahçe köşkünde de aynı uygulamanın, bina inşaatından yaklaşık 200 sene sonraki kalıntılarının üst kısımlarının düzeltilmesiyle oluşturulan tepecikte yapıldığını görmekteyiz (Resim 7,8). Bahçe köşkünün güney eyvanı önünde de ayrıca bir havuz ile su kanalı düzenlenmiştir (Resim 10,11).

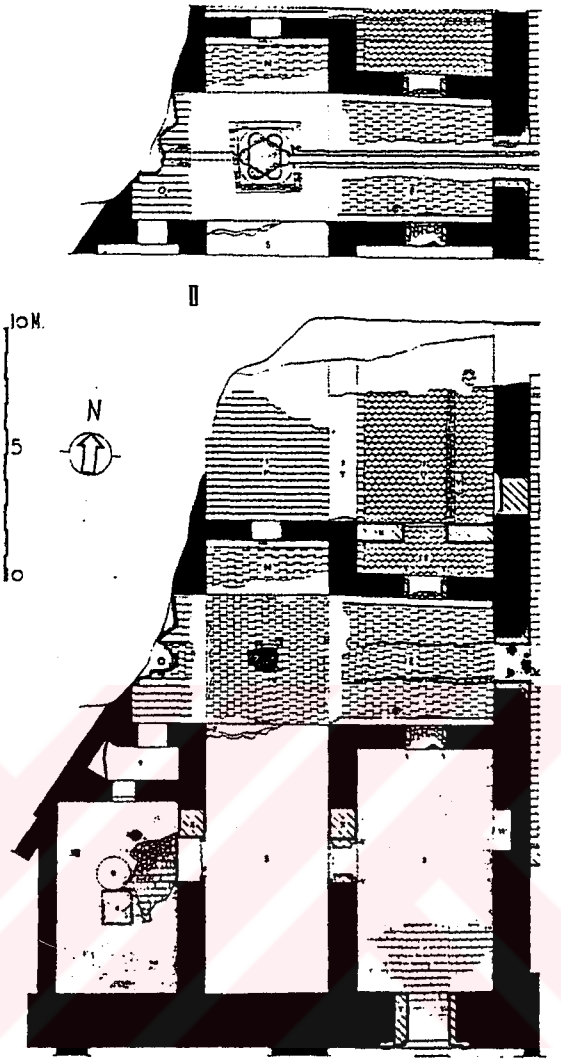
Büyük sarayın II numaralı salonu ile bahçe köşkünün eyvan önü havuzu hariçindeki üç havuzunda içinde oturalabilir tarzda tasarlandıkları görülmektedir. Yarım daire formundaki oturma üniteleri dairesel konumda havuzun orta çanağını çevirmektedirler. Malzeme, kerpiç üzeri sıvadır (Resim 12). Aynı tasarımın Anadoludaki bir uygulamasını Harran Ulucamii'nin avlusundaki havuzda, bu sefer taştan oyulmuş olarak görmekteyiz (Resim 13). Burada yaptığımız incelemede havuz üzerinde karkas bir sistemle gölgelik çardak kurulabildiğini gösteren izler görmüştük. Sıcak günlerde içinde oturularak sohbet edildiği anlaşılan leşker-i Bazar havuzlarında da muhtemelen güneşten korumak için hafif bir örtü konstrüksiyonu kullanılmış olmalıdır.

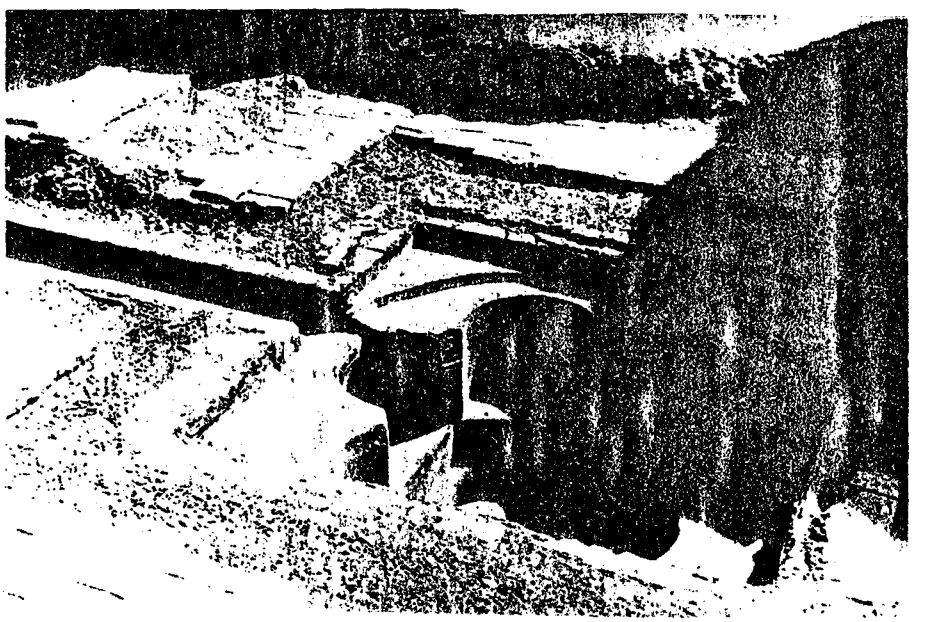
Türk mimarlığının bu orijinal düzenlemesi şüphesiz bir ilk uygulama olmamalıdır. Gelişecek araştırmaların gerek gazneliler öncesindeki ilk Türk-islâm yapıcıları olan Karahanlılar'da, gerekse islâm öncesi Türk yerleşimlerinde bu uygulamalara ait değişik örnekleri ortaya çıkaracağı ümidindeyiz.

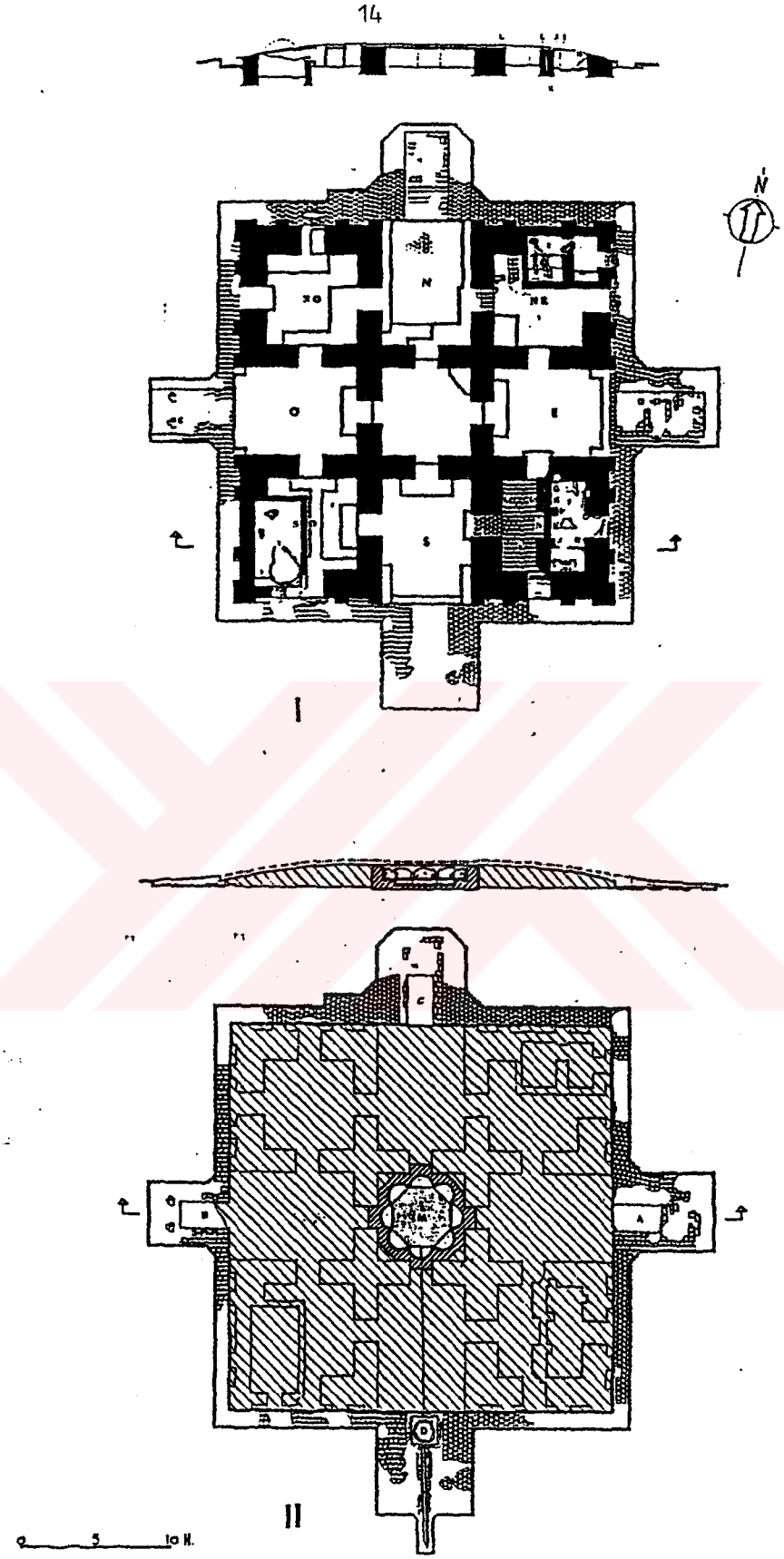

Resim 3. Üstte; Leşker-i Bazar Büyük Saray planında (II) ile gösterilen dairenin ayrıntılı planı. Sekizgen planlı havuz merkezi sofanın ortasında yer almıştır. Döşeme içindeki açık su kanalları ile yan kısımdaki taht salonu havuzuna irtibat sağlanmaktadır.
Resim 4. Altta, II no.lu dairenin sekizgen planli havuzu.

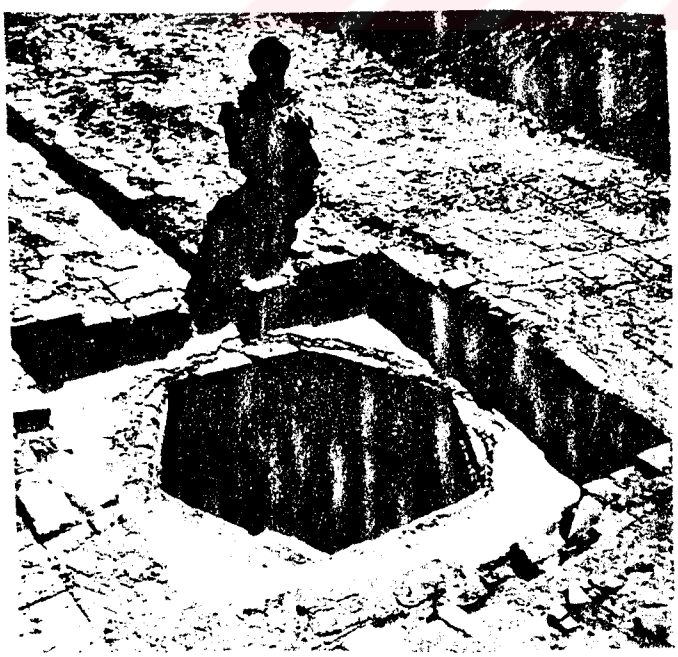

Resim 5. Üstte; Büyük saray planındaki III. no.lu daire. En üstte 2.period'a ait havuz görülmektedir. Döşemedeki açık kanal yan taraftaki taht salonu havuzuna irtibatlıdır. Tahliye aksi yöndeki kapalı kanal iledir.
Resim 6. Altta; III No.lu daire havuzunun görünüşü. İçinde oturulabilir tarzdaki havuzun oturma yerlerinden ikisi havuzun su giriş ve çıkış kanalları üzerindedir.

Resim 7. Üstte; Leşker-i Bazar Bahçe Köşkü 1. period, plan ve kesit.
Resim 8. Altta; Aynı yerin 2. periodunda eski kalıntıların alçak bir tepecik halinde düzlenmesiyle merkezi sofanın bulunduğu yerde oluşturulan, içinde oturulabilir tarzdaki havuz ve kesiti. Ayrıca güney eyvanı önünde, eksen üzerinde sekizgen planlı ikinci havuz görülmektedir.

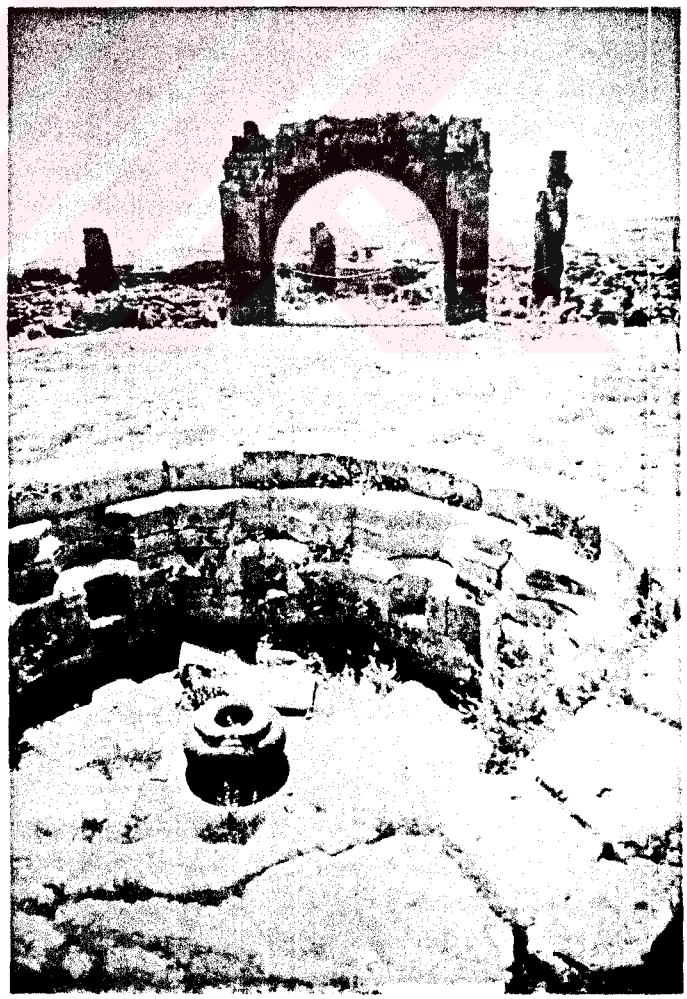

Resim 9. Üstte; Leşker-i Bazar Bahçe Köşkü yerinde yapılan ve içinde oturulabilen havuz.
Resim 10,11. Altta; Aynı Köşkün eski güney eyvanı önünde yapılan sekizgen havuz ve kanalından görünüşler. Sağda, arka planda Büyük Saray'ın duvarları görülmektedir.

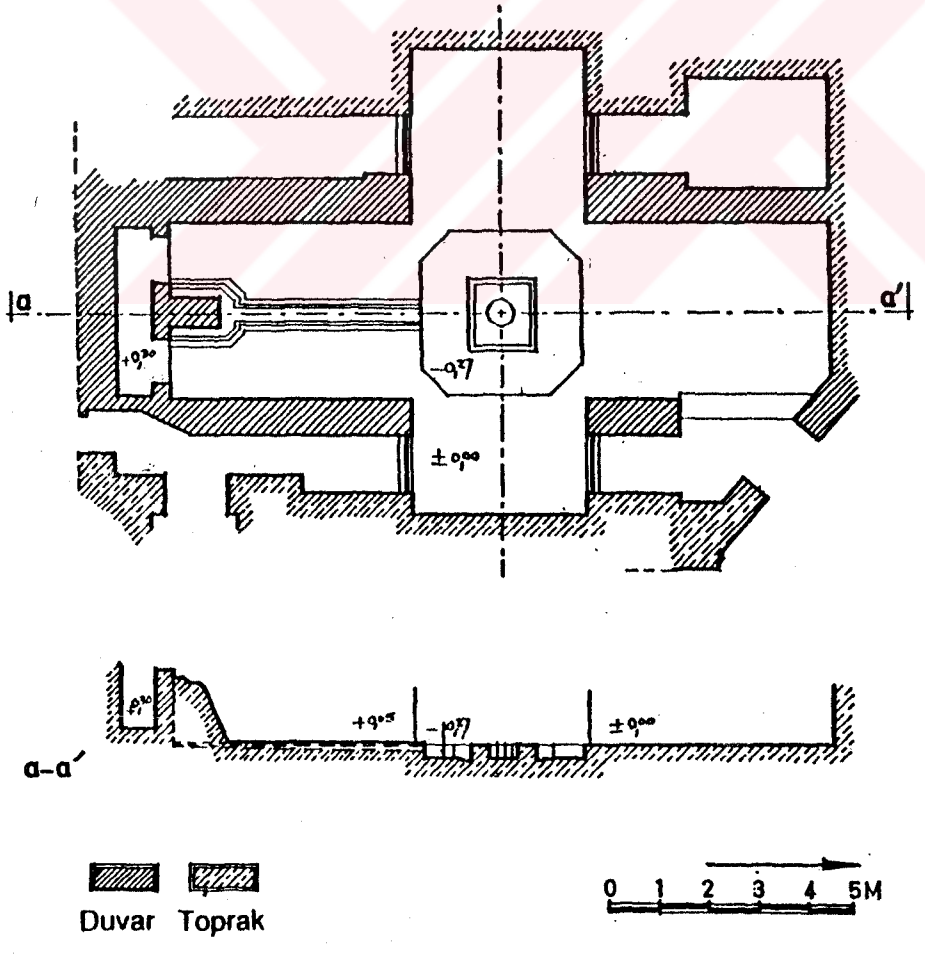
Resim 12,13. Üstte; Leşker-i Bazar Bahçe Köşkü, altta ise Harran Ulu Camii avlusundaki havuzlar. Her ikisinin içinde de oturma yerleri görülmektedir. Konstrüktif yapı değişken, ancak tasarım aynıdır.

ARTUKOĞULLARI SARAYI, DİYARBAKIR

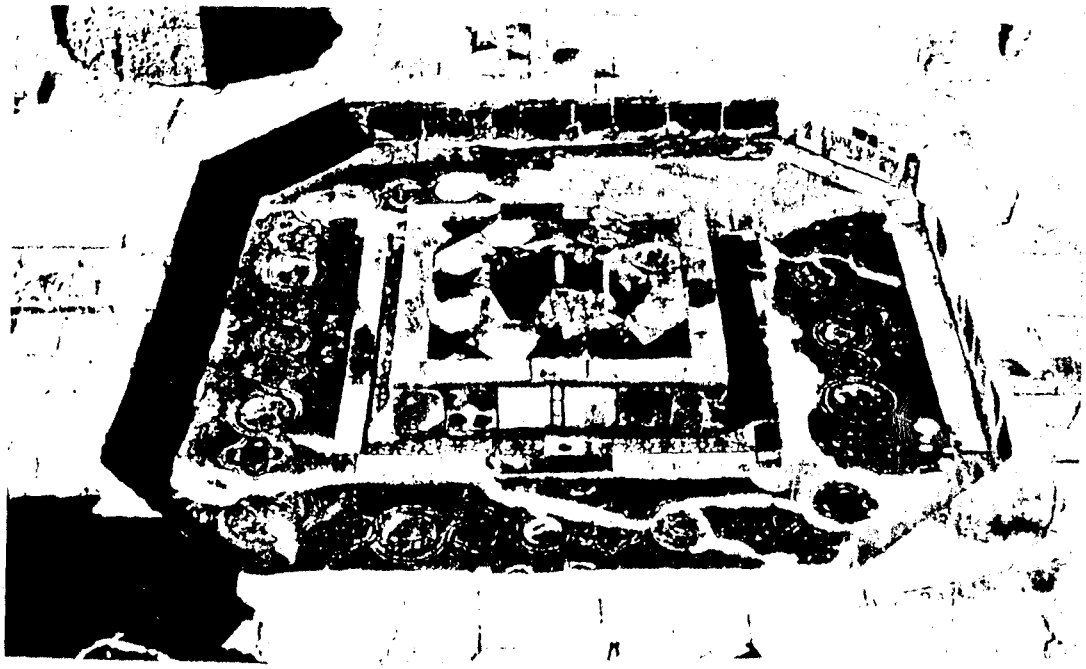
Belgelerden Türklerin Diyarbakır'da muhtelif zamanlarda Saray yaptırdıkları bilinmesine rağmen bunlardan günümüze ulaşanı, yakın zamanlarda yapılan kazılarla bir kısmı gün ışığına çıkarılan XIII. y.y. başlarına ait olan İçkale'deki Artukoğlu Sarayıdır | 23 |.

Söz konusu kazılarda ortaya çıkan havuzlu, selsebilli dört eyvanlı sofa, iç mekân su kullanımı geleneğinin en özgün örneklerinden biridir (Resim 14).

1960-1961 Yıllarında yapılan saray kazılarına katılan Prof. Dr.Metin SÜZEN'in Diyarbakır'da Türk Mimarisi adlı eserinde belirttiğine göre, plân özelliği ve süslemesiyle bu bölüm sarayın en özenilerek yapılan yeridir | 24 |.

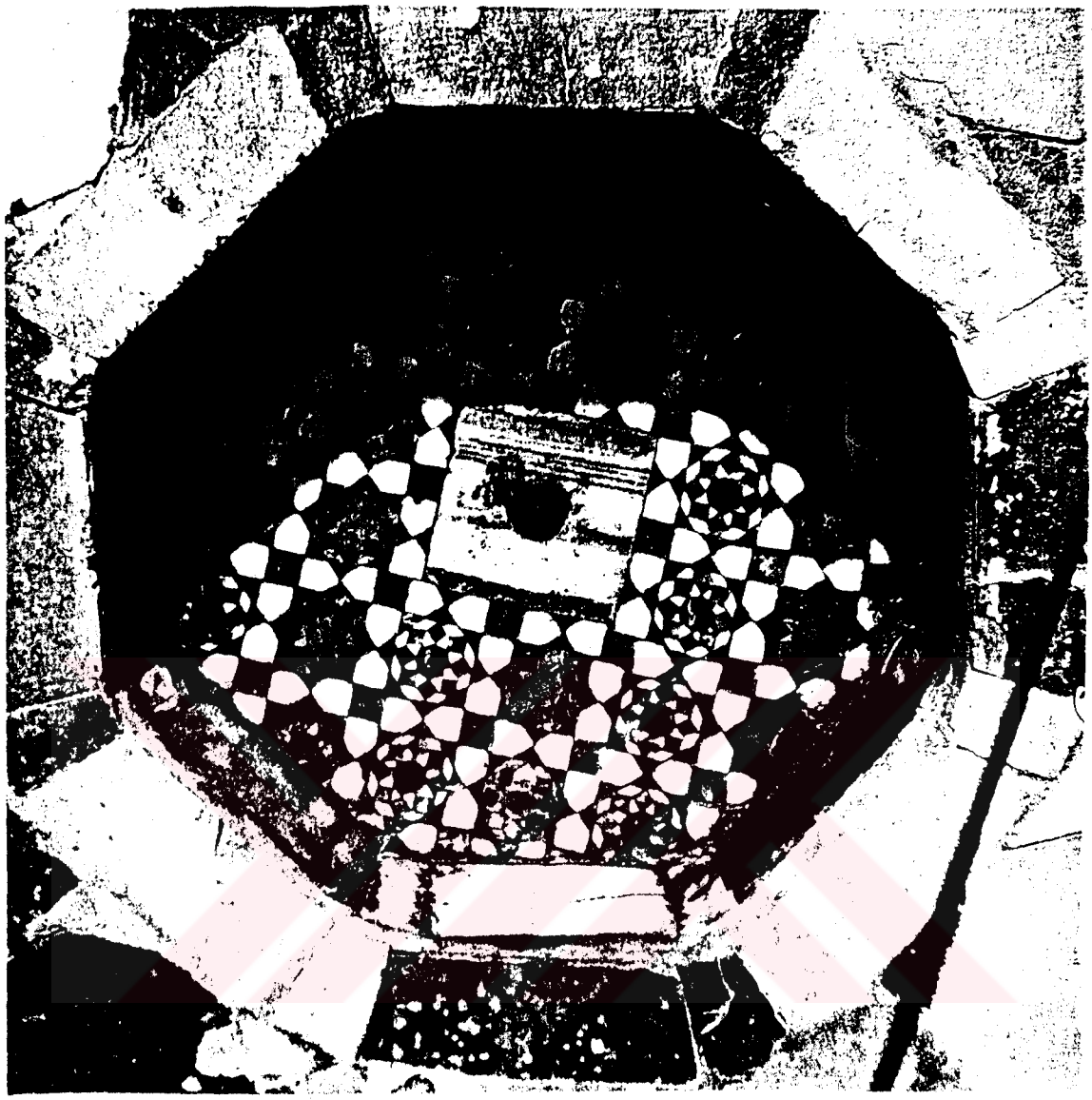

Resim 14. Diyarbakır, Artuklu Sarayı kazısından plan ve kesit. Büyük eyvan içindeki selsebilin suları zemindeki açık kanal ile merkezi sofada bulunan havuza ulaşmaktadır.

Resim 15,16. Diyarbakır, Artuklu Sarayı'nın renkli taç, mermer, cam çini mozaik kaplı havuzundan görüntüler.

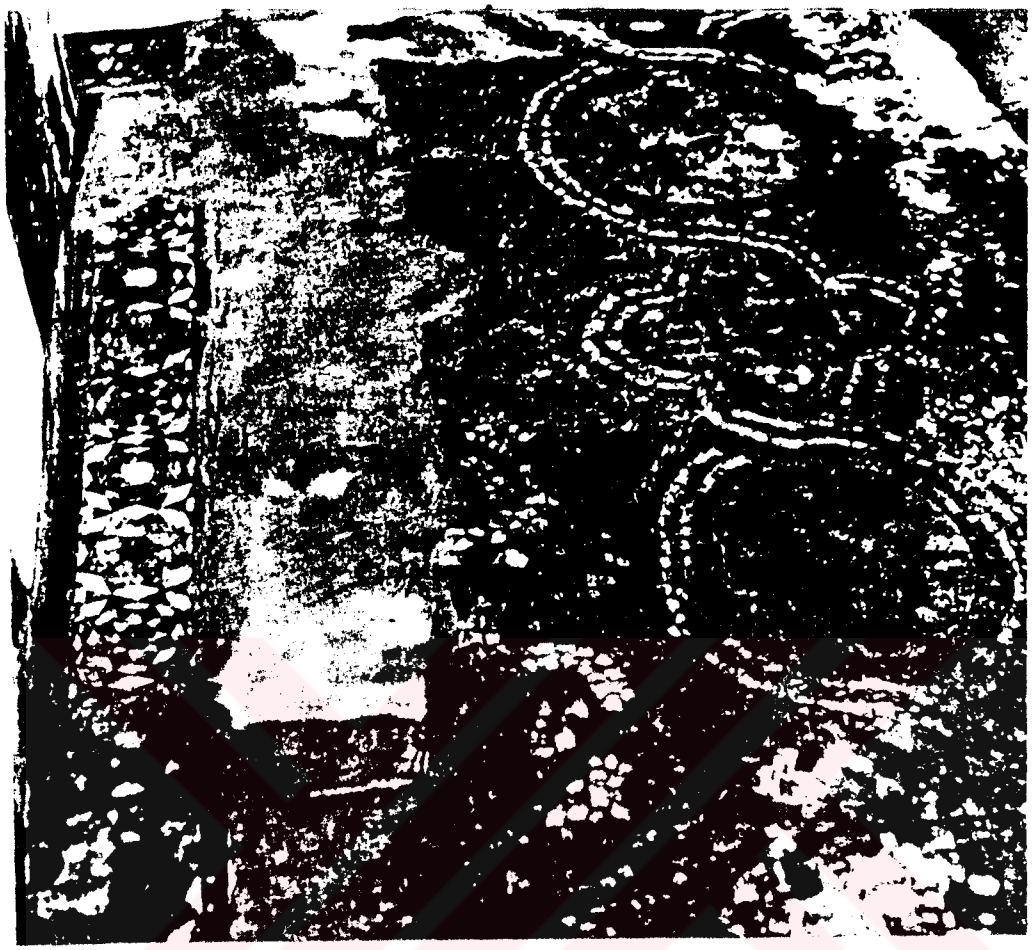
Yine aynı eserden Havuzun zeminin Türk süsleme sanatında benzer örneğine rastlanmıyan cam mozaik ile kaplandığını, yer yer suyla ilgili ördek ve diğer hayvan motiflerinin şekillendirdiği havuz

Resim 17. Artuklu Sarayı Havuzu ortasındaki sekizgen planlı tekne.

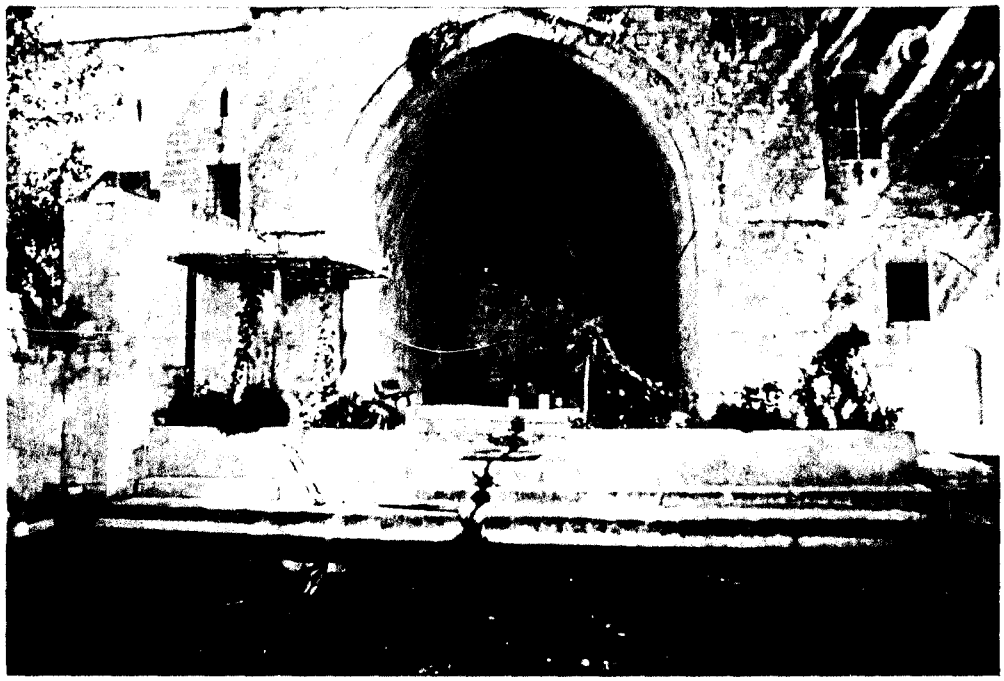
çevresinde çini, mermer mozaik süslemelerle dekorasyonun tamamlandığını görmekteyiz. Eserde ayrıca burada uygulanan mekân kullanım geleneğinin Diyarbakır evlerine de yansıdığına dikkat çekilmektedir |25|.

Bu arada İstanbul'dan bir 17. y.y. uygulaması olan Efganlar (Afgan'lar) Tekkesi köşkü divanhanesi havuzunun sekiz köşeli plânı, havuz derinliği ve genişliği, renkli küçük parçalı mermer tezyinatı (opus-secti) ile fıskiyenin plânda kare şeklindeki kuruluşuyla yaptırdığı çağrışımlar ilginç görülebilir (Resim 243).

Resim 18. Diyarbakır, Artuklu Sarayı Havuzu çevresindeki mozaik bezemelerden ayrıntı.

Diyarbakır İç Kale yerleşiminden bahsederken, bu gün tamamen yıkılmış olan Osmanlı Sarayı'nı anımsatmak ve 1654'te Diyarbakır'ı gören Evliya Çelebi'nin burada 150 odalı, birkaç divanhaneli büyük sarayda her gelen vezir ve vükelânın oda , hamam, havuz ve şadırvanlar yaptırmakla, kat kat süslü bir saray olduğunu belirten satırlarını da nakletmek isterim [26].

Resim 19. Mardin, Firdevs Köşkü'nde havuz tarafından büyük eyvanın görünüşü. Eyvan içindeki selsebilden gelen sular zemindeki kanallar ve küçük havuz tekneleriyle kademeler halinde büyük havuza ulaşmaktadır.

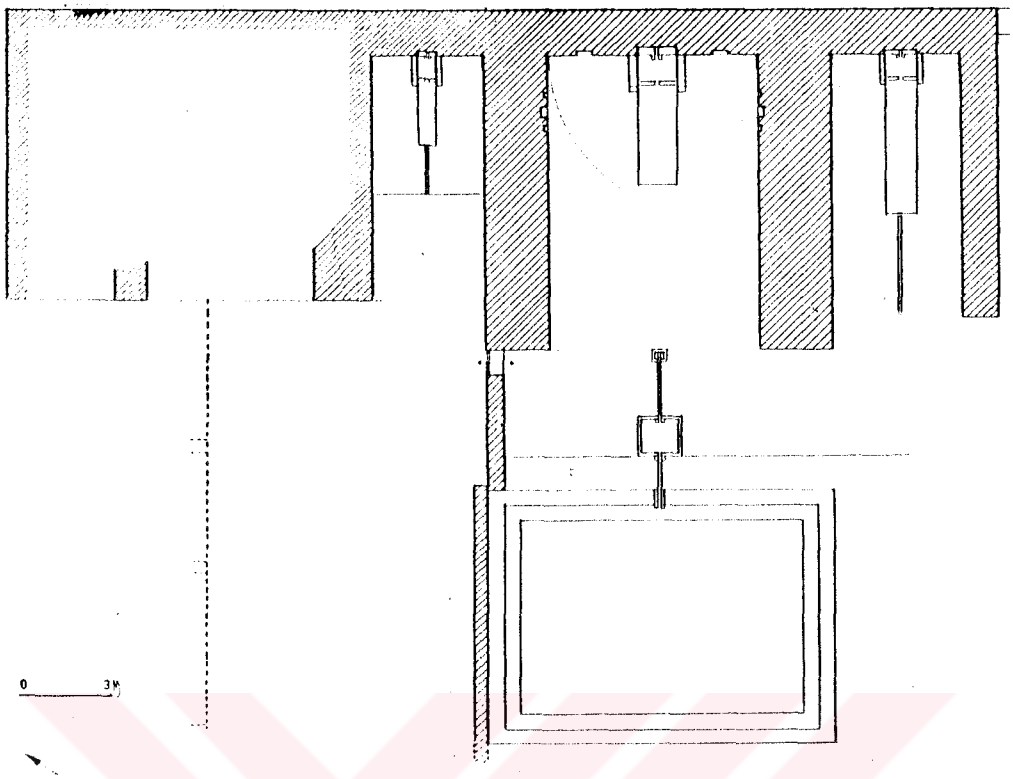
FİRDEVS KÖŞKÜ, MARDİN

Diyarbakır Seman Köşkü ile yakın döneme tarihlenen köşk, Anadolu'daki su mimarisi yapılarının en eski ve özgün örneklerindendir.

Artuklu sultanlarının yaz aylarında kullanımına mahsus bina Mardin'in dışında, kent'e ve aşağıdaki ovaya hakim bir tepede kurulmuştur (Resim 19).

Ara Altun'un araştırmasına göre köşkü ilk yaptıran Artuklu sultanlarından Melik Mansur Necmeddin b.Karaarslan (1285/86-1311/12) veya Melik Salih Necmeddin Mahmut (1312/13-1363/64)'tur |27 |.

Köşkün sonraki tüm yönetenlerce rağbet gördüğü ve değişikliklere maruz kaldığı edilirse de yanyana üç eyvan ve içlerindeki selsebiller ile öndeki büyük havuz'un belirlediği ana tema net bir şekilde ortadadır (Resim 20).

Resim 20. Mardin, Firdevs Köşk planı.

Ortada yer alan eyvan mekansal kullanımın zirvesidir. Eyvan iç duvarı ortasında selsebil nişi ile iki yanlarında duvar nişleri vardır (Resim 21). Su, çörten'e dönüşen kısa bir kanalla selsebil duvarından eyvan'a girer(Ser-ab). Bu kanal iki yanında tas, tabak v.b. şeylerin konmasına mahsus alçak bir taş kaide içindedir. Çörtenin suları zemin içinde oluşturulmuş tekneye (femmeni) dökülürken iki yanlara sıçrayan suları alçak taş parapetler karşılar (Resim 22). Stilize koyun figürlerini andıran bu parapetlerin Akkoyunlu mezar taşları ile benzerliği söylene gelmiştir. Ancak bunlardan başka yapıda veya yazılı kaynaklarda Akkoyunlularla irtibat sağlıyacak malzemeye rastlanılmamıştır.

İlk teknenin suları bir set üzerindeki oyuktan eyvan zemininde sığ ve yayvan kanala geçer (sinsel). Kanal, eyvanın güneşten en çok korunmuş olan dip kısmındaki oturuma hitap ettiğinden eyvan boyunca devam etmez. Bu sayede hizmet ve diğer sirkülasyon engellenmez. Ayrıca eyvan kanallarının bu şekilde ilerletilmemesi ağır

Resim 21. Firdevs Köşk büyük eyvanından görünüş. Eyvan içlerindeki otantik oturma düzeni yere serilen hasır veya kilim üzerindeki minderler şeklinde idi.

akan su ve yayvan yapısı itibariyle su kanalının bir güneş kollektörüne dönüşerek su'yu ısıtıp, mekanı serinletme işlevini zaafa uğratmaması ile de ilgili olmalıdır. Nitekim burada farklı en ve derinlikte yanyana üç eyvan içindeki kanal boylarının çizdiği grafik, güneşin mekan içindeki tesir sahasıyla doğru orantılıdır.

Eyvan içinde döşeme altına alınan sular eyvanın önündeki küçük bir denge teknesine ulaşırlar (Resim 21). Buradan daha alçaktaki bahçe taşlığına açılan kanalla eyvan önünde yer alan kare formundaki küçük havuza, oradan da tekrar çörtenler ve açık kanallarla kademeler halinde alçalıp bahçe içindeki büyük havuza (birke) ulaşılır.

Resim 22. Firdevs Köşk büyük eyvanı içindeki selsebil-çeşme'den görünüş.

Büyük evyan yanındaki iki eyvanda da aynı düzenlemeler küçük farklılıklarla tekrarlanmaktadır. Eyvanlar en ve derinlik olarak farklılık göstermektedir. Küçük farklılıklarla kullanımdaki statü ve işlevin yapıya yansıtılarak simetrinin bozulması organik bir tasarım prensibinin ürünüdür.

Büyük eyvanın yanında bahçeyi bölerek uzayan duvarın orijinalliği tartışma konusudur (Resim 20). Söz konusu duvarın havuza girmemek için kademeli bir istikamet takip etmek zorunda kalması muhdes olduğu yolundaki tezi destekler. Ancak sultan düzeyinde kullanıma konu olan ana mekanın yanlarında maiyetin kullanacağı fakat sultan meclisi'ne direkt iştirak etmiyen mekan ihtiyacı, servis

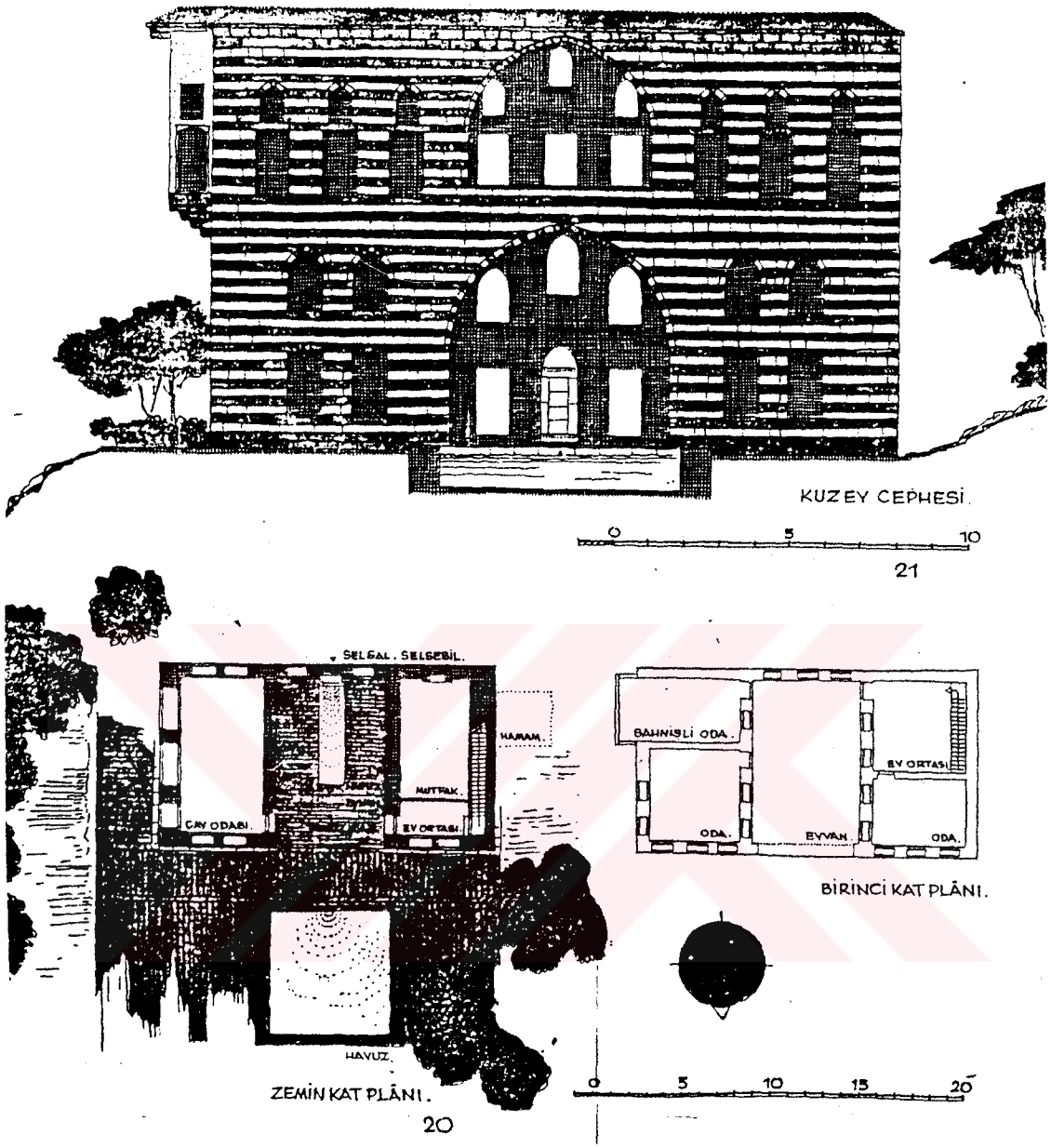

Resim 23. Mardin Firdevs Köşk eyvanından bahçe ve havuz görünüşü.

gruplarının ayrılması veya harem-selamlık kullanımı gibi gerekçeler ana eyvanın görüş zenginliğini sınırlayıcı böyle bir duvarın varlığına anlam verdirebilir.

Üçlü eyvan düzeninin kuzeyinde önü sonradan başka hacimlerle kapatılmış olan blok ise muhtelif tadilatlara konu olarak katlara bölünüp niteliğini yitirdiğinden bu kısımla ilgili bilgimiz net değildir. Ayni tadilat diğer eyvanlar içinde soz konusudur. Günümüzde iki ailenin kullandığı küçük eyvanlar katlara bölünmüş, ve açık yüzleri duvarlarla kapatılmıştır.

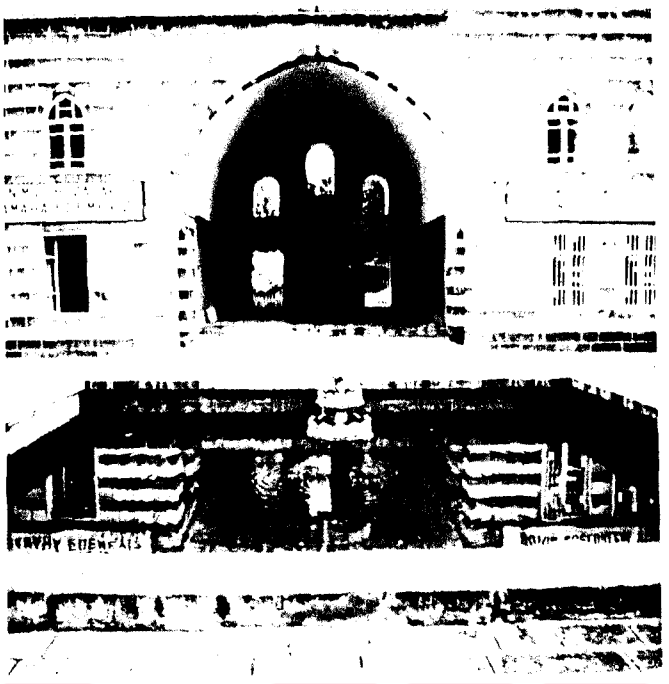
Firdevs köşkünün de benzeri Seman Köşkü gibi kamuya kazandırılarak özgün yapısına kavuşturulması ümidimizdir.

Resim 24. Üstte; Diyarbakır, Seman (Atatürk) Köşkü çephe restitüsyonu günümüzde üst kat kısmen yıkılmıştır.
Resim 25,26. Altta; Köşkün zemin ve üst kat planları.

SEMAN KÖŞKÜ, DİYARBAKIR

Anadolu ve öncesi Türk Mimari sanatında mekân kuruluşlarının en karekteristik öğelerinden olan "eyvan"lar özellikle Güneydoğu Anadolu yöresinde iklim özelliklerinden de kaynaklanan bir davranışla mimaride su kullanımının zengin örneklerini barındıran hacimler olmuştur.

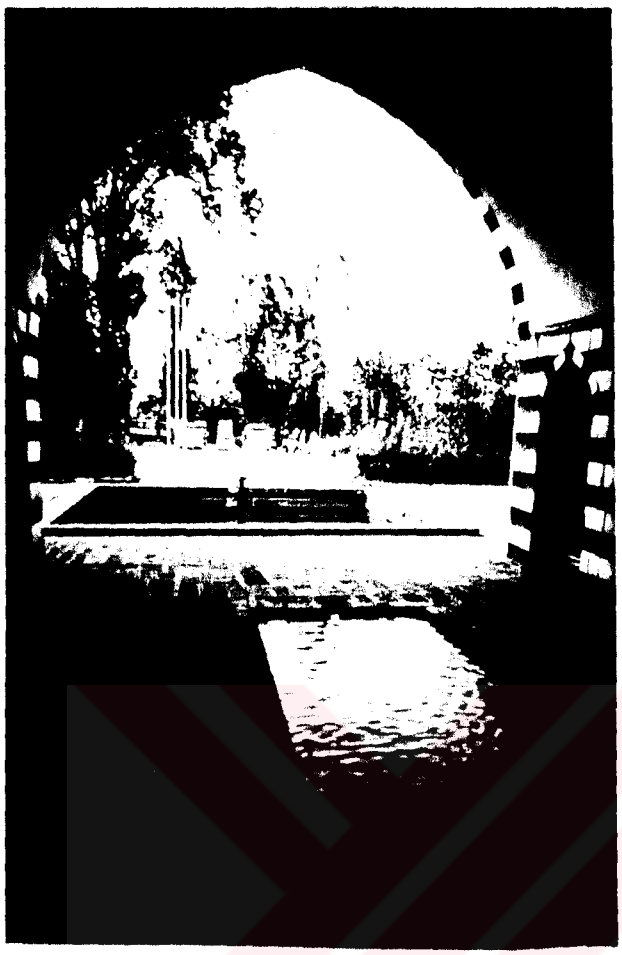

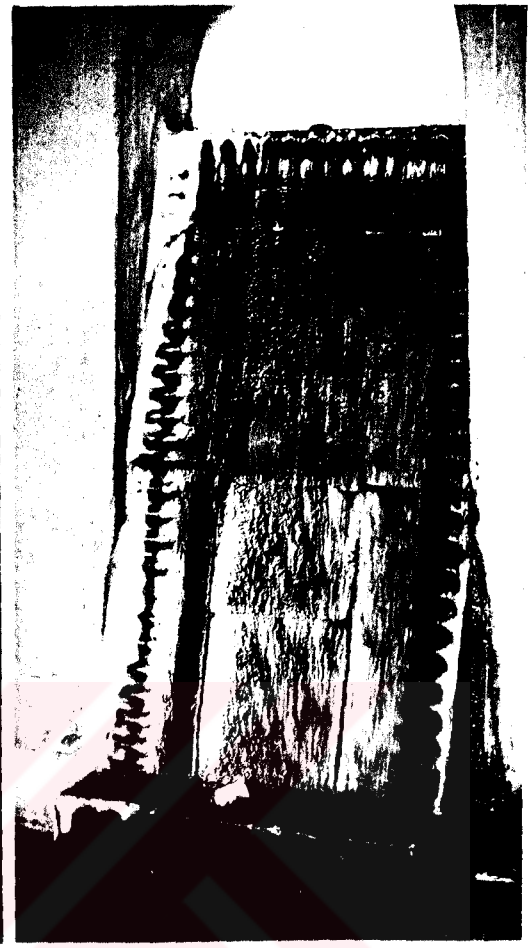
Resim 27. Diyarbakır. Seman Köşkü havuz tarafından görünüş. Selsebilin de bulunduğu eyvan duvarının saydamlığı çekicidir.

Genellikle kompozisyon ekseni üzerinde ve iç avlu (veya bahçe) ile etrafını çeviren yapı bölümlerini izlemeye yönelik gölgeli bir mekân olan eyvanın fonksiyonları su kullanımı ile pekiştirilmiştir. Bu kullanımın yalnız statik değil, sesi ve görüntüsü ile dinamik olarak su'yu mekân atmosferi ile bütünleştiren düzenlemeler şeklinde olmasına çaba sarfedilmiştir.

Diyarbakır Seman köşkü özellikle yukarıda anılan eyvan içi su kullanımının sergilenmesi için düzenlenmiş bir yapı görünümündedir (Resim 24).

Kent yakınında bir mesire yeri içinde olan köşk XV.YY.'a tarihlenen bir Akkoyunlu eseri olarak aynı zamanda kataloğumuzdaki en eski örneklerden biridir | 28 |. İki katlı yapının tamamı kesme taş konstrüksiyondur. Zemin katda iki yandaki odaların ortasında eyvan yer alır. Eyvan, yöresel su kullanım kompozisyonlarının bütün ögelerini bünyesinde toplamıştır. Sular eyvanın dip duvarındaki selsebilden mekâna girer. Duvardaki niş içinde yüksekteki bir küçük hazneye gelen sular, yanyana açılmış deliklerden eğimli bir mermer pano üzerinde aşağıdaki tekneye süzülürken aldıkları

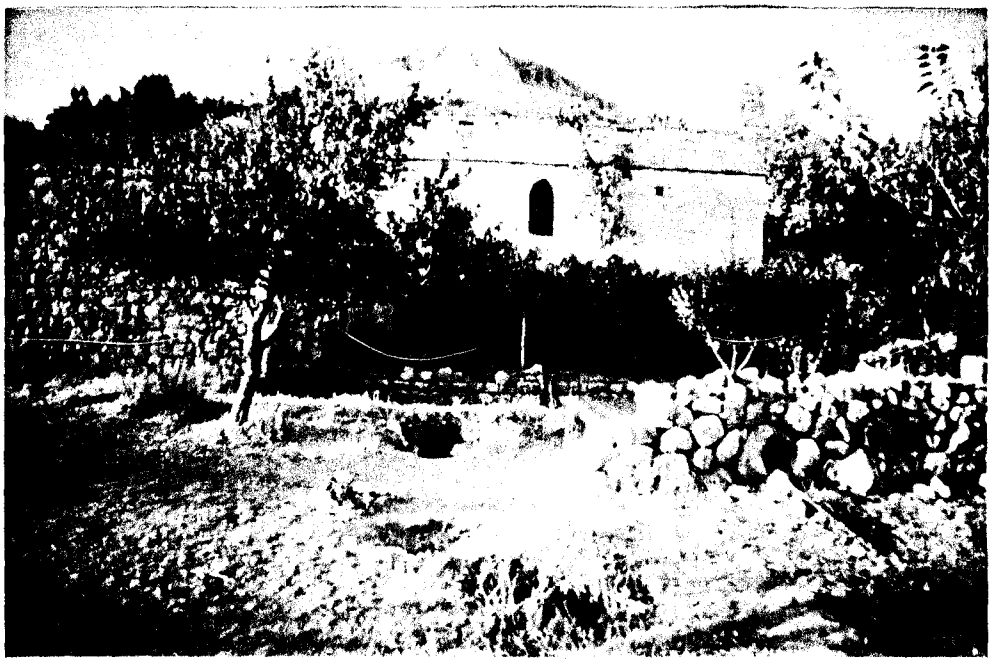

Resim 28. Sağda; Seman Köşkü eyvanından büyük havuz'a bakış.
Resim 29. Solda; Eyvan duvarındaki selsebilden görünüş.

röflelerle pırıltılı ve hareketli bir şeffaf levha oluştururlar (Resim 29). Alt teknede dengelenen sular eyvan zeminindeki yayvan su kanalından ileriliyerek, kanal nihayetinde döşeme altındaki tahliye kanalına girerek bir çörten ile bina önündeki büyük havuza ulaşırlar (Resim 28).

Seman köşkü'nde görülen mimaride su kullanımı 11.Yüzyılda Gazneli Sarayı'nda, 13.Yüzyılda Artukoğlu sarayında, başlıca örneklerini gördüğümüz düşüncelerin belli kriterlere kavuşmuş bir yansımasıdır. Buradaki haliyle yörede tüm sivil kullanım dışındakiler de dahil olmak üzere çok yaygın bir kullanımı bulan bu şema, yüzyıllar boyunca muhtelif varyasyonlarda kullanılarak, geleneksel mimarinin çağları ve kültürleri birbirine bağlıyan sembollerinden birini oluşturmuştur.

Resim 30. Mardin, Zınnar' da bir bağ köşkü (1 No.lu Köşk).i İç mekandaki selsebilin suları zemindeki kanallarıa köşk önünde görülen havuza ulaşmaktadır.

ZINNAR BAĞ KÖŞKLERİ, MARDİN

Seman köşkü, Firdevs Köşkü gibi anıtsal örnekler ile bunların medrese uygulamalarındaki çeşitlemeleri, güneydoğu Anadolu mimari geleneğinde eyvan içi su kullanımının sembolleri olmuştur.

En az bu örnekler kadar değerli bağ köşklerini barındıran Zınnar bölgesi yapıları ise günümüze kadar mimarlık tarihi dağarcığımıza katılmayı beklemişlerdir.

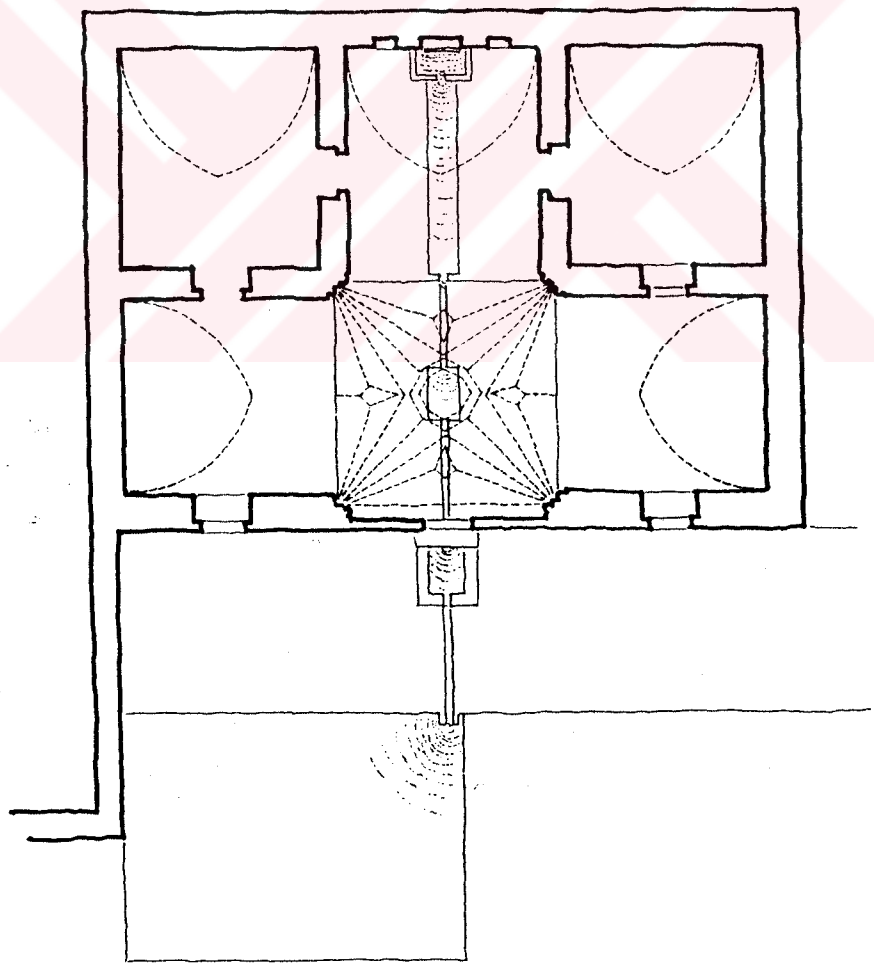
Zınnar (Ar."yayla" anlamındadır) Mardin'in kuzeybatısında, kente yaklaşık 20 km mesafede bir yazlık yerleşimdir. Birbirlerinden 2-3 km mesafelerde kendi bahçelerinin içinde kurulan bağ köşkleri, genellikle su kaynağının olduğu yere kurulmuşlardır. Bazıları ise suyunu köşk için seçtiği yere getirmeyi yeğlemiştir. Hafif bir meyille alçalan tepelere yerleşen Zınnar Köşkleri içinde mütevazi örnekler olduğu gibi türlerinin yeni sembolleri olacak eserler de bulunmaktadır.

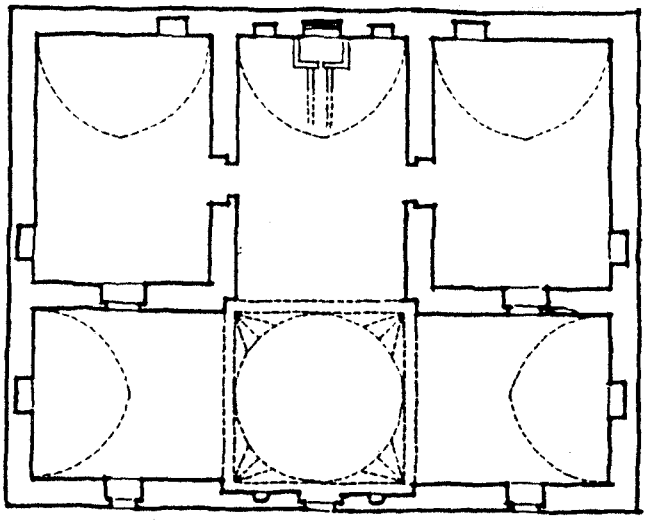
Resim 31. Sağda; Mardin, Zınnar'da 1 No.lu bağ köşkü ve önündeki havuz. Köşkün selsebili'nden gelen suları havuza boşaltan çörten köşede görülmektedir.
Resim 32. Solda; Köşkün iç görünüşü. Dipteki eyvan duvarı üzerinde bulunan selsebilden çıkan sular zemindeki yayvan kanalla orta sahın'a kadar gelmektedir. Burada ince bir kanalla dışarı bağlanan su ortadaki küçük havuzdan geçmektedir.

1989 yazında yapmış olduğum araştırma gezisinde tamamen meskün olmayan bölgenin güncel şartları nedeniyle ayrıntılı tespit yapma olanağı bulamamış olsam da bir fikir vermesi açısından bazı yapılara ait krokileri bu çalışmaya almak istiyorum. Bunlardan (1) numara

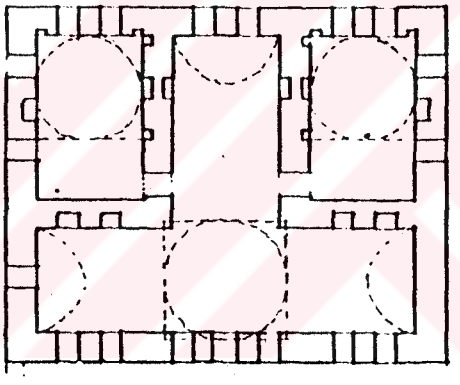

Resim 33. Üstte; 1.No.lu Zınnar Bağ Köşkü'nde üç yöndeki eyvanların birleştiği orta sahın üzerini örten konstrüksiyon. Ortadaki altıgen açıklık muhtemelen sonradan kapanmıştır. Döşemedeki kanal bu açıklığın altında genişleyerek küçük bir havuz oluşturmaktadır.

Resim 35. Mardin, Zınnar'da 2 No.lu bağ köşkü planı. Tasarım 1 No.lu köşk ile hemen hemen aynıdır. İç kapı üstlerinde ince bir işçilikle istif edilmiş kitabeler taş duvar yüzüne oyulmuştur.

Resim 36. Diyarbakır'da Şeyhoğulları Evi planı. Tasarımın Zınnar bağ köşkleri ile paralelliği ilk bakışta görülmektedir.

ile belirtilen köşkte bir sütunçenin başlığı üzerindeki tarihte H. 1155 (1742) okunmaktadır (Resim 30). Bu genel yerleşimin yaşı hakkında da yaklaşık bir fikir verebilir.

Bu arada Prof.Dr. Metin Sözen'in Diyarbakır'dan erken devir eseri olabileceği kaydıyle verdiği, ancak Diyarbakır evleri'ne yabancı olduğunu da not ettiği "Şeyhoğulları Evi" Örneği |28| ile 1 ve 2 no'lu bağ köşklerinin gerek planlama ve ayrıntıları gerekse konstrüktif açıdan benzerlikleri ilginçtir (Resim 34,35,36).

Zınnar Köşkleri üzerinde yapılacak ayrıntılı çalışma ve kitabelerinin çözülmesi ile Diyarbakır Şeyhoğulları Evi içinde geçerli olan tarihlendirme sorunun netlik kazanacağı ümit edilmektedir.

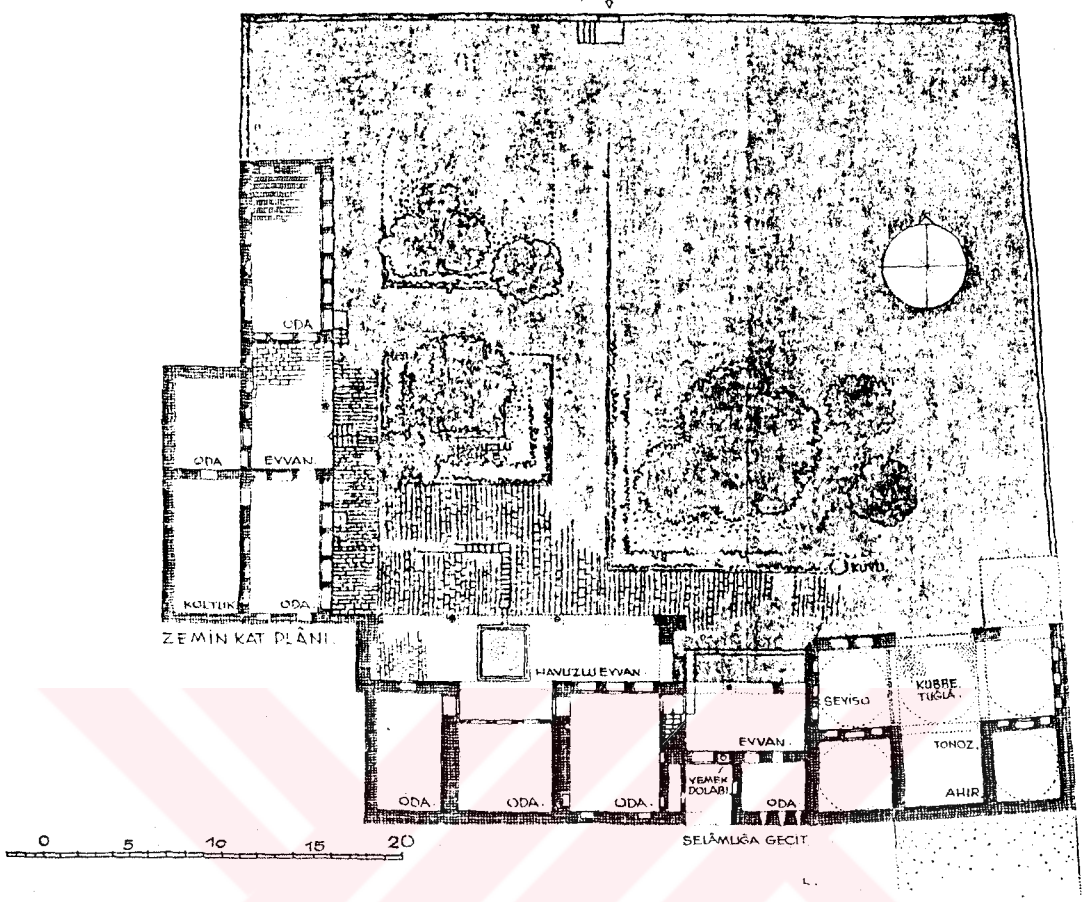

Resim 37,38,39. Mardin, Zınnar'daki bir diğer bağ köşkünden muhtelif görünüşler. Eyvan duvarında su'yun geldiği açıklık küçük bir hücreye çıkmaktadır. Burada soğutulacak yiyecekler muhafaza edilmektedir.

Resim 40,41,42,43. Mardin, Zınnar yerleşiminde bulunan muhtelif bağ köşklerindeki selsebilli eyvanlardan görünüşler.

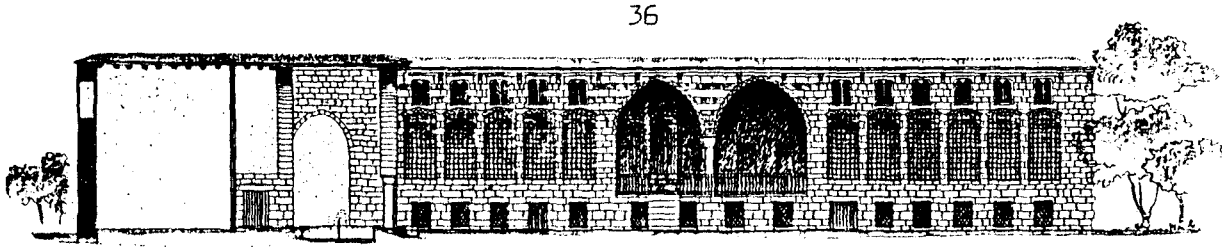

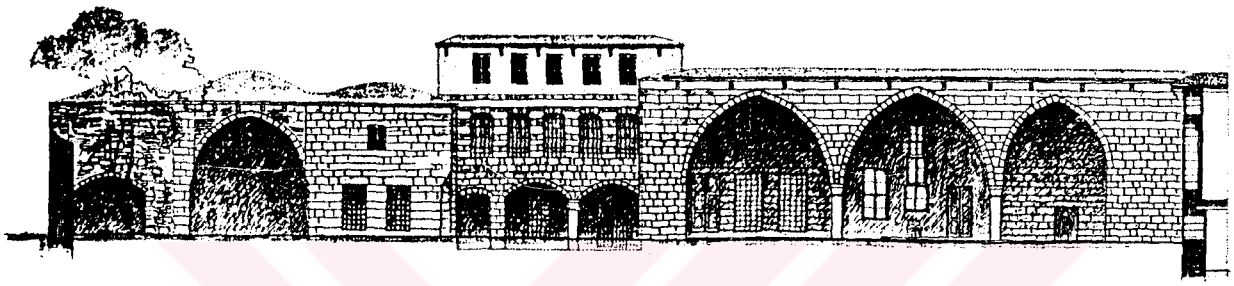

Resim 44. Diyarbakır, İskenderpaşa Konağı, harem kısmı planı.

İSKENDER PAŞA KONAĞI, DİYARBAKIR

Diyarbakır'ın ilk valilerinden İskender Paşa'nın vali iken oturduğu konağın (resim 44) rölövelerinin yapıldığı tarihe kalan kısmı yapının harem bölümüdür. Günümüzde bu kısımlarda yoktur. İskender Paşa H.969'dan itibaren 14 sene valilik yaptığına göre konağın en erken 1575'lere ait olduğu anlaşılmaktadır [29].

İç avluyu iki tarafından saran kapalı hacimlerin yazlık üniteleri, bu arada havuzlu eyvanı kapsıyan kanadı avlunun güneyinde, dolayısı ile kuzeye açılacak şekilde gruplanmıştır. Diğer kanatta ise pencereleri güneş görecek konumda olan kapalı kışlık hacimler vardır.

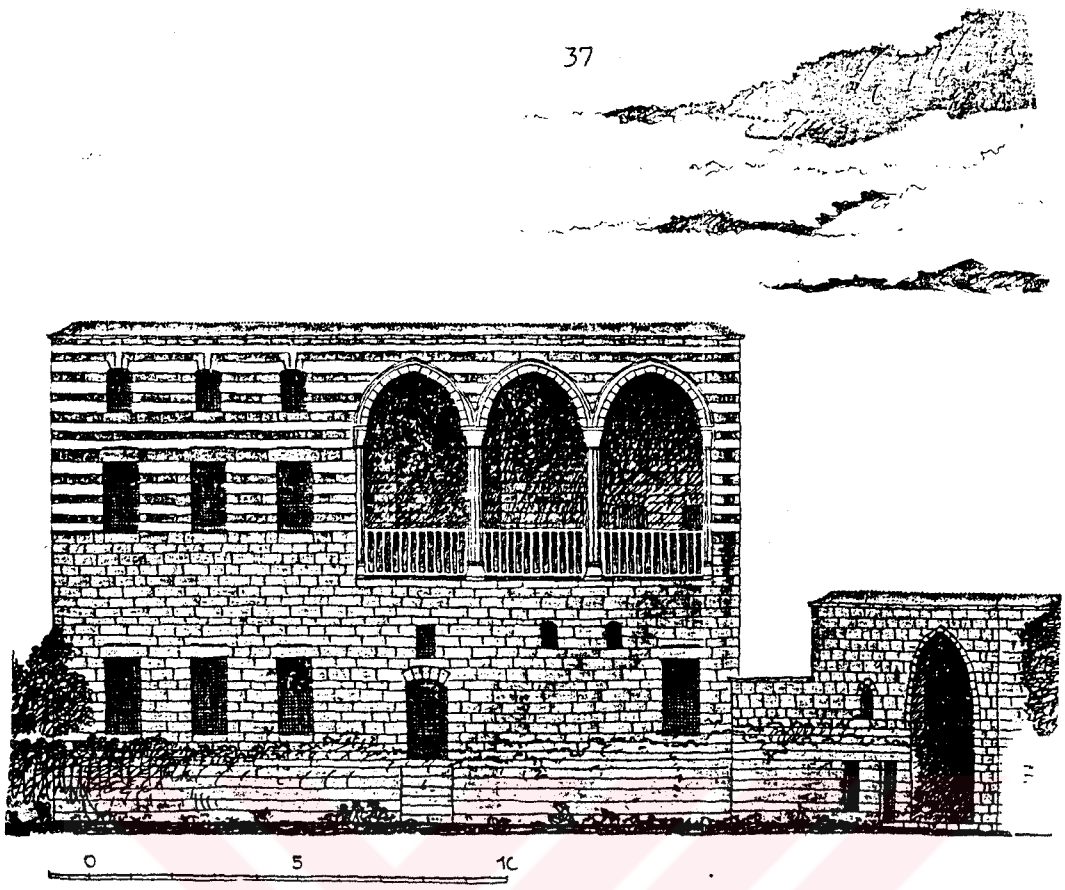

Resim 45. Üstte Diyarbakır İskenderpaşa Konağı havuzlu eyvandan geçen kesit ve doğu cephesi görünüşü.
Resim 46. Aynı yerde havuzlu eyvan cephesinin (kuzey) görünüşü.

Rölövede görülen eyvan içindeki oda teşkili muhtemelen orijinal tasarım değildir. Resim 46 'da görülen bu duvara ait cephe kuruluşu da diğer cephelerden soyutlanmıştır. Esasen bu kadar yüksek bir bölme duvarının böyle hafif bir karkas sistemle yapılmış olması da genel konstrüktif yaklaşımın tarzı değildir. Eyvan ve iki yan hacimleri beraberce Seman köşkünde de gördüğümüz şemaya sadık bir yorumdur (bkz.s. 26).).

Havuzlu eyvanın bulunduğu blok, yörede yaygın kullanımını gördüğümüz bir planlamaya sahiptir. Ortadaki eyvan ve iki yanındaki kapalı hacimler önlerine ilave edilen kemerli revaklarla gölgelendirilmiş ve güneşin iç odalara tesiri önlenmiştir. Mekanı sembolize eden havuz bu revak içinde ve büyük eyvandan geçen ana eksen üzerindedir.

Resim 47. Diyarbakır, Cihannüma Köşkü görünüşü Selsebilli Eyvan perspektive giren: sağ taraftadır.

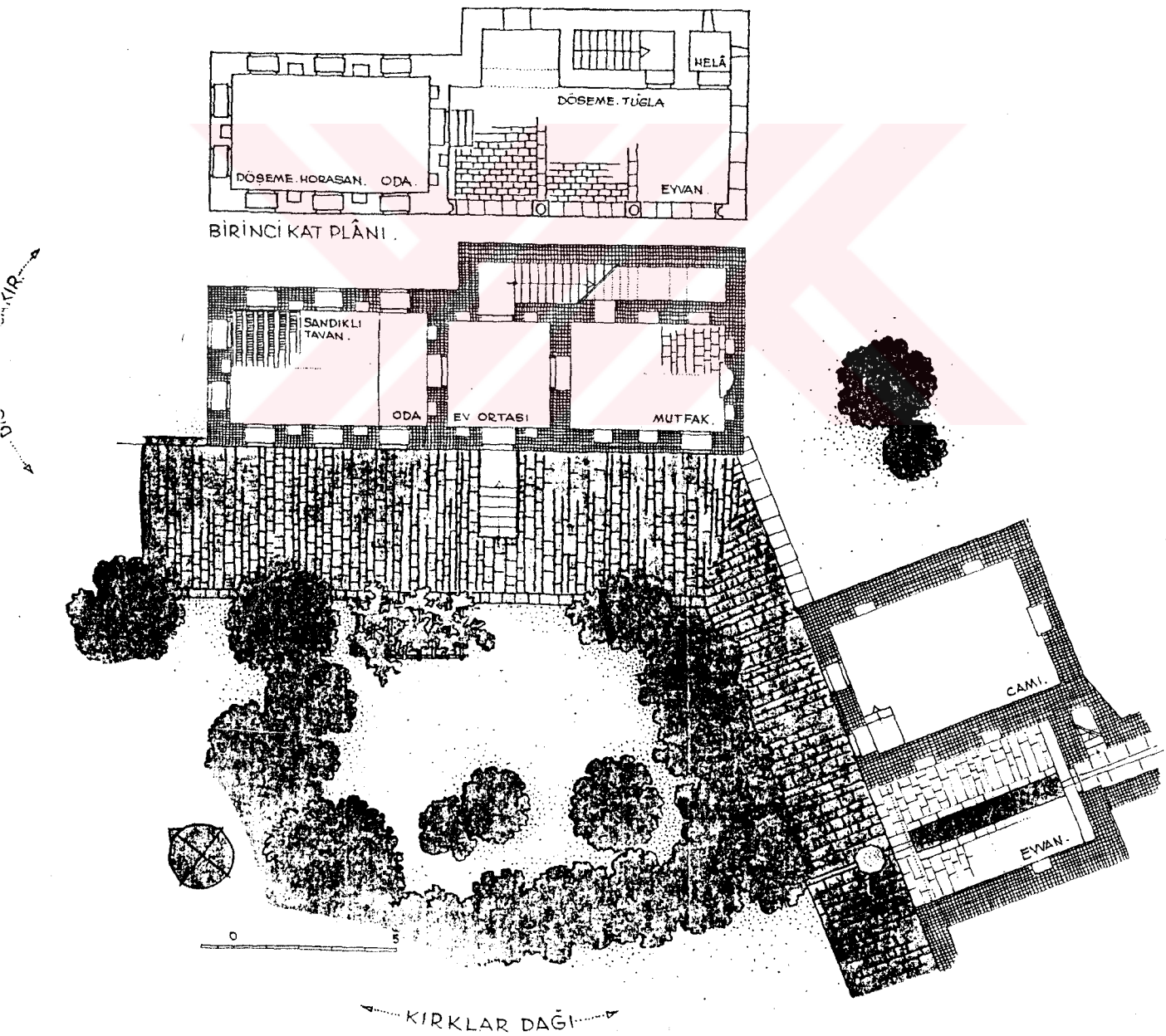
CİHANNÜMA KÖŞKÜ, KAVS KÖŞÜ, DİYARBAKIR

IV. Murad'ı konuk eden yapı sur dışında Dicle ile Diyabakır ve Kırklar Dağı'na hakim bir bağ köşküdür. Evliya Çelebinin de andığı sultan ziyareti 1640 senesinde olduğundan kasır bundan evvelki senelere ait olmalıdır |30|.

Köşk grubunu oluşturan iki yapı kanadı manzara hakimiyetinin sağlanması için hafif bir geniş açıyla bağlanırlar. Kanatlardan iki katlı olanında odalar, mutfak ve eyvan yer alır. Diğeri ise su kompozisyonu barındıran eyvan ve yanındaki mescit'ten ibarettir (Resim 47 48). Bu grubun da eskiden iki katlı olduğu üst katında kalan IV Murad'a hürmet gösterisi olarak kaldığı odada bir başkasının kalması istenmediğinden yıktırıldığı rivayet edilmektedir |31|.

Köşkün yapılış amaclarından biri de manzarayı izlemek olduğundan Diyarbakır evlerindeki yüksek surlar mekanı çevrelemez. Selsebilli eyvan ve yanındaki bir oda veya iki yanındaki odalar ile oluşan münferit düzenlemeler yörede özellikle bağ köşklerinde yaygın kullanım bulmuştur. Eyvana gelen su burada da görüldüğü gibi bazen

bir kişinin eğilerek içinde ilerliyebileceği kısa bir galeriden geçerek mekana ulaşır. Bu galeri üzerindeki küçük bir kademeli hücrenin benzerinin güncel kullanımını izlediğimiz Mardin, Zınnar bölgesindeki bağ evlerinde bu kısımlarda yoğurt, meyve vb. soğutulacak yiyeceklerin konulduğunu görmüştük. Su'yun eyvan'a alınmadan kısa bir galeriden geçirilmesi de bu amaca uygun soğuk ortamı yaratmak olmalıdır. Buradan eyvan içine giren su döşemedeki yayvan ve sığ kanaldan ilerliyerek eyvandan çıkmadan önce küçük bir kanala geçmekte ve eyvan önündeki diğer yapı kanadına ulaşan geçiş taşlığı üzerindeki altıgen formlu küçük bir havuza dökülmektedir. Sular buradan yine zemindeki ince bir kanalla bahçe kullanımına ulaşır.

Resim 48. Cihannüma Köşkü zemin ve birinci kat planları.

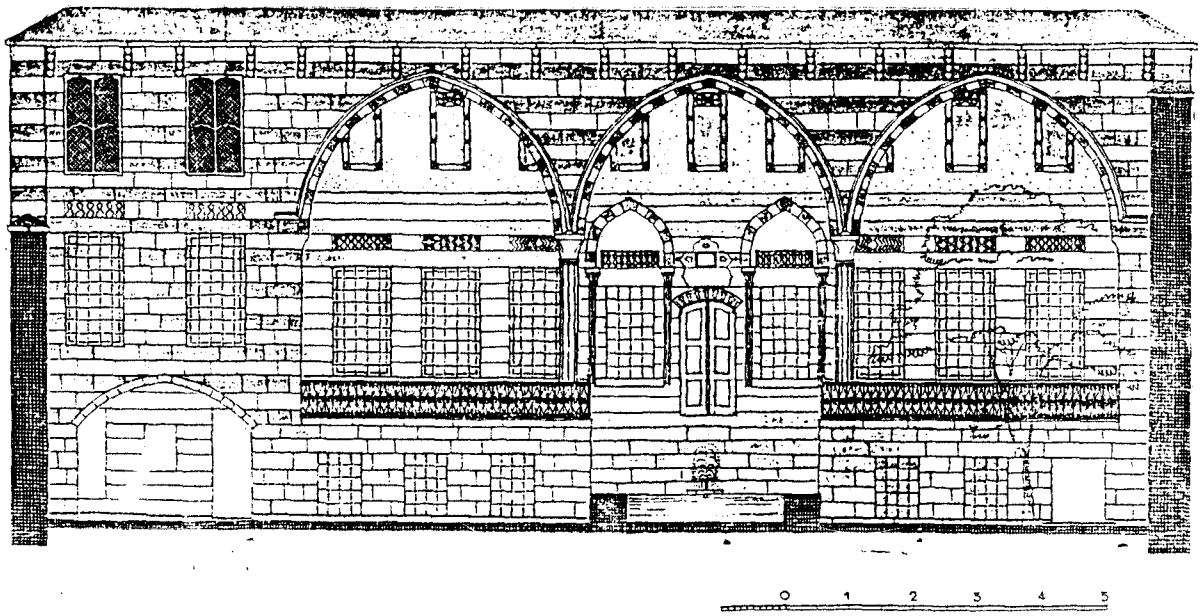
EKREM OCAK EVİ, DİYARBAKIR

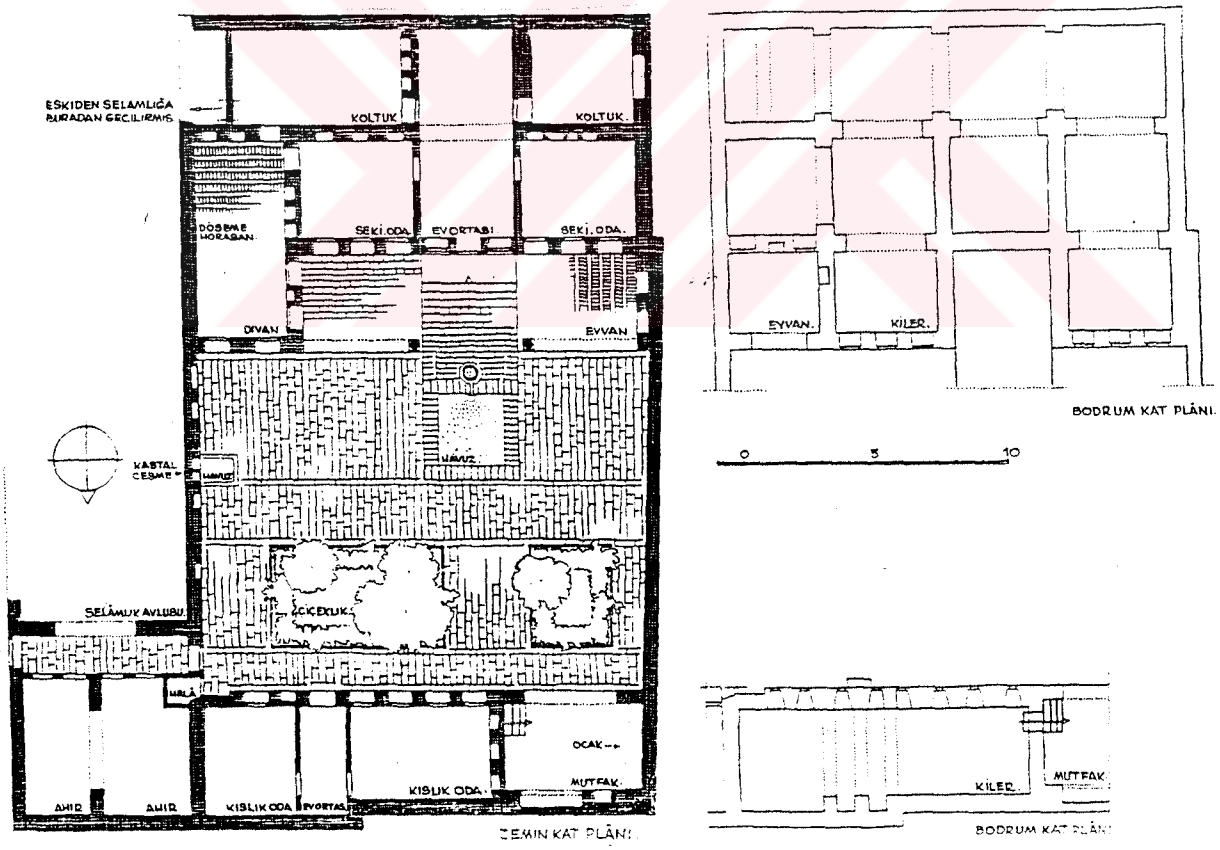
Bu eve ait rölöve de, İskender Paşa Konağı gibi, selamlık kısmı tespit tarihinde yıkılmış olduğundan yalnız harem kısmını tanıtmaktadır. İskender Paşa Konağının imar çalışmaları sırasında karşılaştığı akibet bu ev içinde geçerlidir. Anılan konakta olduğu gibi kuzeye açık konumdaki yazlık odaların kemerli bir eyvan gölgesine alındığı görülmektedir. Su düzenlemesi de orta kemerin belirlediği aks üzerindedir (Resim 49,50). Orta kemer altındaki revak kısmı avludan yüksek kotda düzenlenen "ev ortası"na ve iki yanındaki açık sofalara ulaşan merdiveni barındırdığından su düzenlemesi hemen revak hizasını geçince başlayabilmektedir. Merdiven önündeki yükseltilmiş taşlıkta bir fıskiye çanağı ile avluya gelen sular buradan taşarak zemin içindeki açık bir kanalla havuza dökülmektedir. Havuz bordürü giriş taşlığının bir uzantısı şeklindedir. Havuzlu cephenin simetrisi selamlık duvarına dayanan mabeyn odası (divan) ile bozulur. Bu asitmetri havuz ekseninin iki yanında yer alan çiçek adalarında yansıtılmıştır. Eyvan kapısı üzerindeki kitabeye göre evin yapılış tarihi H.1123(1711) tür.

KAVAS SAGİR MAHALLESİ, YUKARI ALİ EMİRİ SOKAK, No.34'deki ev, DİYARBAKIR

Doğan Erginbaş'ın 1952 tarihli rölövesinde harem dairesini tanıdığımız evin havuzlu avlusu üç yönde eyvanlar ve yazlık-kışlık odalarla çevrilidir. Havuz, yöresel mimari geleneğinin tipik bir uygulaması olarak mekanların belirlediği herhangi bir eksen üzerinde değil, avluyu saran tüm yaşam birimlerince izlenebilmesine olanak sağlanacak konumda yerleştirilmiştir (Resim 52).

Havuza göre avlunun diğer yanında yaklaşık olarak havuz büyüklüğünde bir çiçek adası oluşturulmuştur. Havuz ana eyvana yakın köşededir. Gerek ana eyvan gerekse bitişik köşedeki diğer eyvanlarda, imkan olmasına rağmen müşterek duvarlarından geçiş sağlanmamıştır. Bu ana eyvanın sirkülasyon amaçlı diğer eyvana nazaran daha ağırlıklı bir mekan olarak tasarlanmasıyla veya farklı zamanlarda yapılmış olmalarıyla ilgili olabilir. Nitekim Erginbaş ana eyvanda 1092 (1681) tarihi bulunmasına rağmen diğer kısımda 1884 tarihi bulunduğunu bildirmektedir | 33 |.

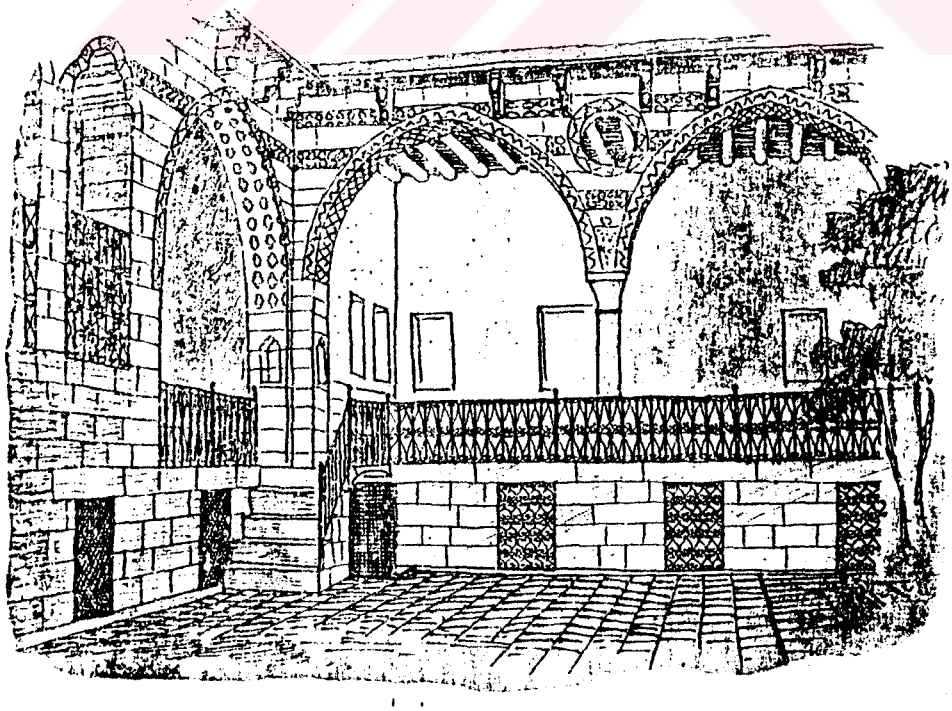

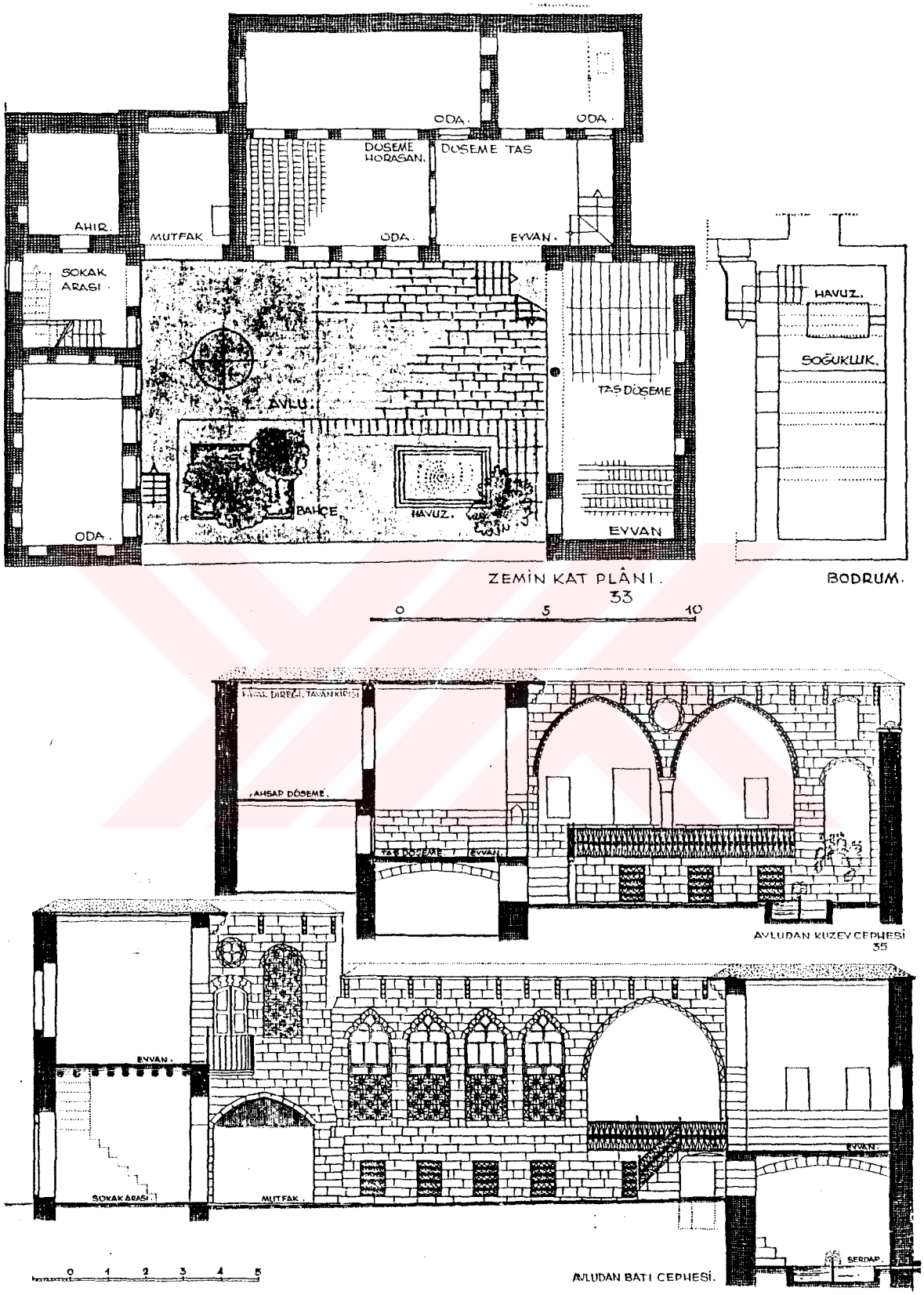

Resim 49. Üstte; Diyarbakır, Ekrem Ocak Evi'nde avlu havuzundan geçen kesit ve kuzeye açık olan güney cephesi.
Resim 50. Altta; Aynı evin kat planları.

Büyük eyvanın giriş merdivenine göre diğer tarafta olan dip kısmı mekan içinde daha ayrıcalıklı olarak düşünülmüş olmalıdır. Esasen avlu duvarının gölgesini almasına rağmen buradaki açıklık cephedeki iki büyük kemer kuruluşundan farklılılaşarak daha küçültülmüş, ancak bahçe ve havuzu rahatça izleyecek büyüklüğe indirilerek güneş ışığı girişi azaltılmıştır. Bu kısmı loşluktan kurtarmak ve cephede statüyü vurgulamak için üstte bir tepe açıklığı düzenlenmiştir. Bu kısımdaki açıklık harhangi bir parmaklıkla çevrilmeyerek oturma pozisyonundaki kimsenin havuzu rahatça görebilmesi sağlanmıştır (Resim 53/a).

Büyük eyvan altındaki hacim serdab mahallidir. Üste çıkan merdivenin altındaki basamaklarla serdab'a inilir (Resim 53/b).

Resim 51. Diyarbakır, Kavasağır Mahallesi, Yukarı Ali Emiri Sokaktaki evin havuzlu avluya açılan eyvanlarından görünüş. Eyvanlara çıkan merdiven altında serdab'a inilir. Düzme demir pencere parmaklıkları serdab'a aittir.

Resim 52. Üstte; Kavassağır mahallesindeki evin kat planları.

Resim:53/a. Avlu havuzundan geçen kesit ve kuzey'e açılan cephe.

Resim:53/b. Ana Eyvan ve altındaki serdap'tan geçen kesit-görünüş.

GÖKALPLER EVİ, DİYARBAKIR

Ziya Gökalp'in doğduğu odanın üzerindeki kitabeye göre H.1221 (1806) tarihine ait olan evin aynı kitabe beytinden Esat Sadullah Molla tarafından yaptırıldığını öğrenmekteyiz |34|.

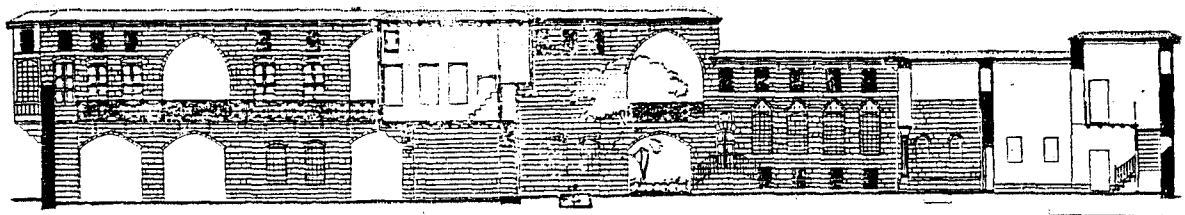
Doğan Erginbaş'in 1952'de restitüe ettiği harem ve selamlık bölümlerinde bir Diyarbakır konağının tüm karakteristikleri görülmektedir (Resim 54-56).

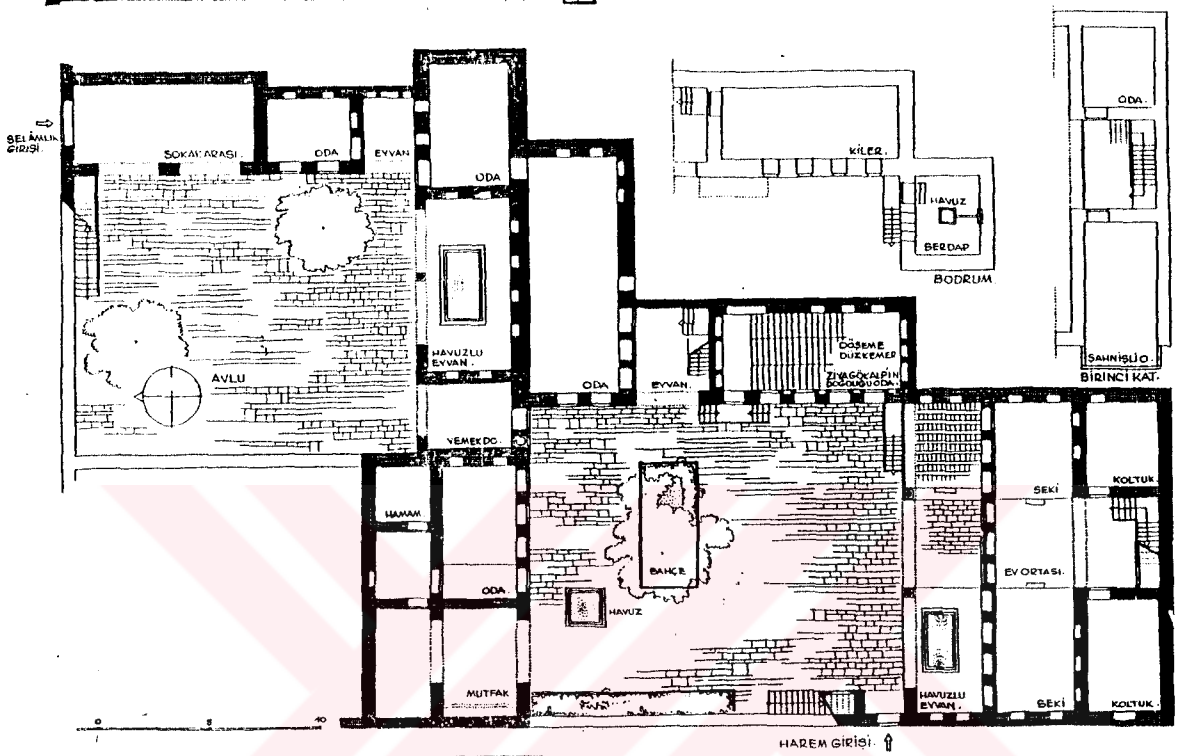
Günümüze pek az bir bölümü ulaşan konağın her iki bölümünde de su mimarisi kullanılmıştır. Selamlık avlusuna "sokak arası"ndan girildiğinde güney blokunu teşkil eden iki kemerli ve altlı-üstlü eyvanların alttakinde dikdörtgen planlı eyvan havuzu vardır. Havuz etrafında ancak bir sedirlik kısım bırakılmıştır. Havuzlu eyvanın batı tarafındaki duvar önüne gelecek oturma grubunun güneşten korunması amacıyla bu kısım simetrisi bozularak cephe duvarı diğer yöne nazaran içeride niş teşkil edecek şekilde uzatılmıştır. Havuzlu eyvanın servis hizmetleri hemen yanında bulunan küçük hacimdeki harem duvarı üzerinde bulunan "yemek dolabı" ile sağlanmaktadır.

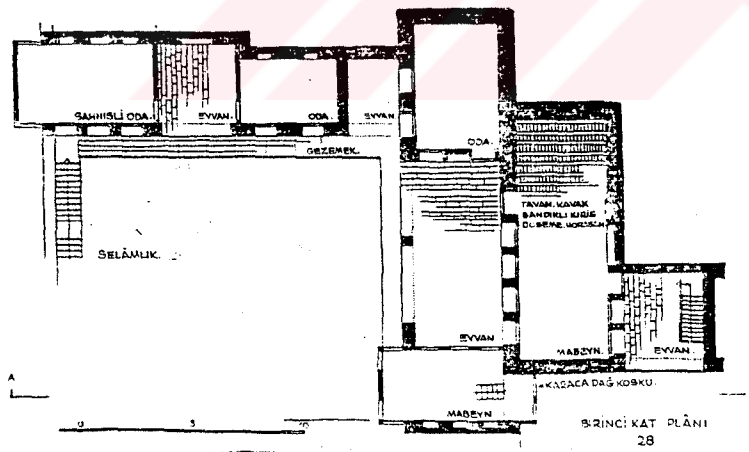
Bir diğer eyvan havuzu ise harem tarafında yine kuzeye açılmak üzere teşkil edilen güney cephesindeki üç kemerli eyvan içindedir. Eyvan iki kat boyunca yükselir. Havuz batı duvarına bitişik olan bölümdedir. Burada da selamlık eyvanında olduğu gibi havuz kenarındaki oturma kısmının güneş konforunu sağlamak üzere cephe duvarı bir sedir derinliğinde uzatılmıştır (Resim 56).

Harem avlusunun kuzey tarafındaki oda ve mutfak bu havuza uzak kaldığından avlunun bu kısmında düzenlenen bir diğer havuz görülmektedir. Çiçek adası da bu havuza yakın düzenlenmiştir. Havuz bu birimleri ortalayacak konumda yer kazanır.

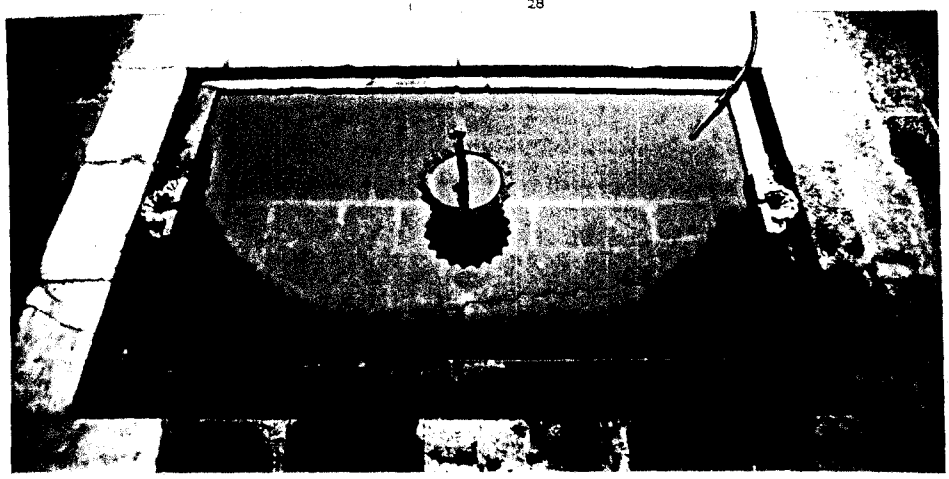
Harem eyvanında havuzun karşı tarafındaki bölümün altında ise avludan bir merdivenle inilen serdab mahalli vardır. Hacmin küçük olmasına rağmen havuz haricinde bir de selsebil bu kısmın su kompozisyonunu zenginleştirmektedir (Resim 55).

Resim 54. Üstte; Diyarbakır, Gökalp'ler evi kesit görünüşü.
Resim 55. Ortada; aynı evin kat planları.
Resim 56. Altta; Gökalpler evinin harem eyvanı içindeki havuz.

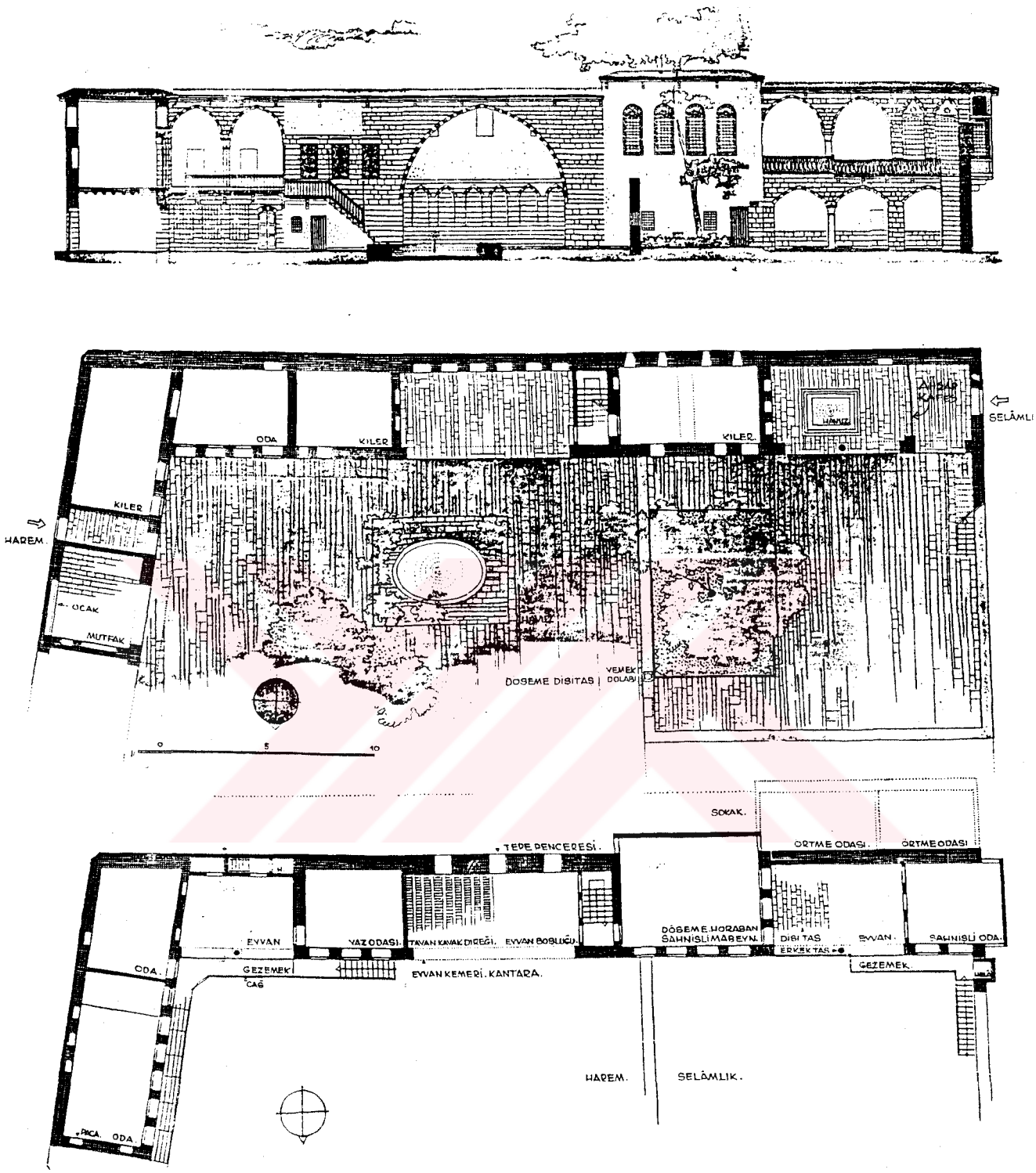
PİRİNÇCİLER KONAĞI, DİYARBAKIR

Pirinçciler Konağının harem ve selamlık bölümleri aynı yapı içinde toplanmıştır. İki üniteyi birbirinden ayıran tek unsur avluyu da bölen ara duvardır.

Selamlık su düzenlemesi avluya açılan altlı-üstlü eyvanlardan alttakinde yer almıştır (Resim 58). Selamlık girişi de bu eyvan içindedir. Ancak eyvanın havuzlu kısmı ile giriş taşlığı arası ahşap bir kafesle perdelenir.

Urfa evlerinde olduğu gibi, Diyarbakır evlerinde de sokaktan iç avluya girişin kısa bir galeri veya şaşırtmalı yönlerde geçişleri olan bir taşlıkla yapılarak iç mekanın dışarıdan görülmesinin engellenmesi sözkonusudur. Burada ise aynı prensip uygulanmasına rağmen biraz esneklikle giriş taşlığını içi mekandan ayıran bölmede masif konstrüksiyon yerine transparan bir sistem seçilerek ziyaretçinin ilk kabulde su'yun sesi ve iç atmosferin mesajını iletecek derecede görüntüsüyle karşılanması sağlanmıştır.

Harem bölümünün havuzu ise harem avlusunun ortasında oval planlıdır. Selamlık eyvanlarıyla aynı blok içinde kuzeye açılan harem eyvanlarından avlu kotunda olanı iki kat boyunca yükselerek genel fasatın en karakteristik kısmını oluşturur. Diğer eyvan ve yaz odaları ise "gezemek" le ulaşılan üst katta yer alırlar. Gerek eyvanlar gerekse haremin diğer yaşama birimleri tümüyle havuzun görüntü ve sesini algılayacak konumdadır. Ancak havuz hiçbir hacimle eksenel bir bağlantı içinde değildir. Hatta havuzun anıtsal eyvanın eksenine kaydırılması kolayca mümkünken özel önem verildiği anlaşılan bu kısmın böyle bir tasarımla mekansal ağırlığının biraz daha vurgulanması çabası gösterilmemiştir. Bunun nedenini, diğer Diyarbakır evlerinde gördüğümüz gibi mekanı bütünleştirici bir simge niteliğinde olan avlu havuzunun yaşanılan tüm birimlerden izlenebilmesine, mekanın tümüne ait olmasına yönelik bir yerleştirme kriterinde aramak gerekir.

Resim 57,58,59. Diyarbakır, Pirinççiler Konağından kesit-görünüş ve kat planları..

Selamlık bölümü havuzunun da eyvan içindeki uzun veya kısa herhangi bir eksende olmayışı hatta özenle böyle bir konumdan kaçırıldığı gözlemi ise tasarımın bir diğer kriterini, ideali simetride değil, doğalı yakalamaya çalışan davranışta aradığını yansıtmaktadır.

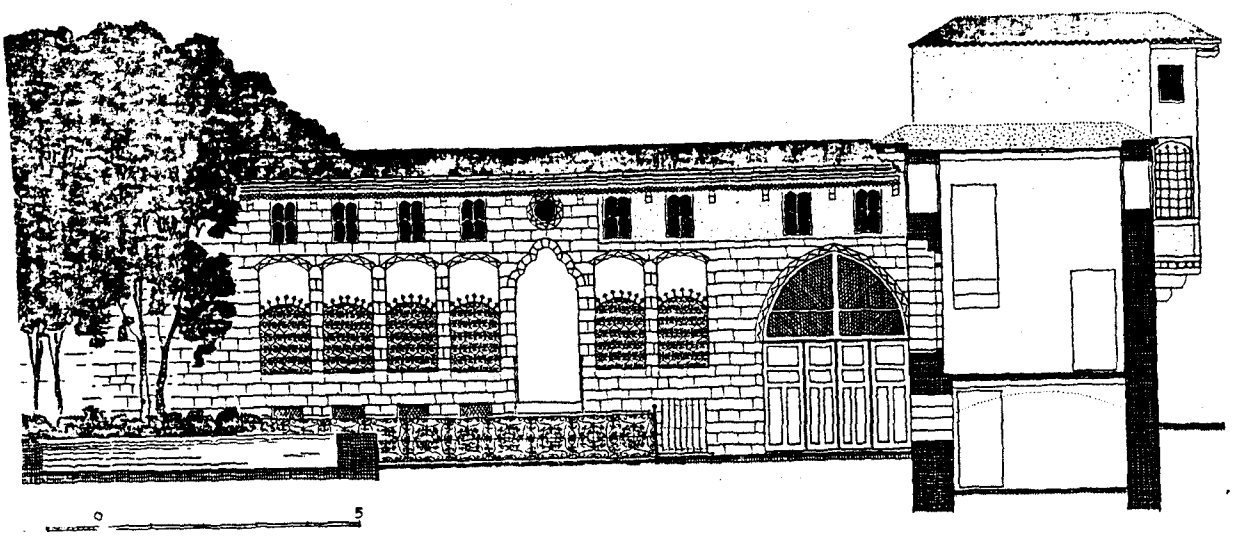
TRAHOM HASTANESİ, DİYARBAKIR

Eski Diyarbakır evlerinin imar hareketlerinden kurtulabilmiş nadir örneklerinden olan konak, bu şansını geleneksel aile yapısının değişmesinden sonraki dönemde yeni bir fonksiyonun hizmetine sunulmasına borçludur. Yapılış amaçlarını yitiren binaların belgesel nitelikte varlıklarını sürdürebilmesi için yeni görevlerle donatılmasının, bu bilinçle yapılmasa da güzel bir örneğidir.

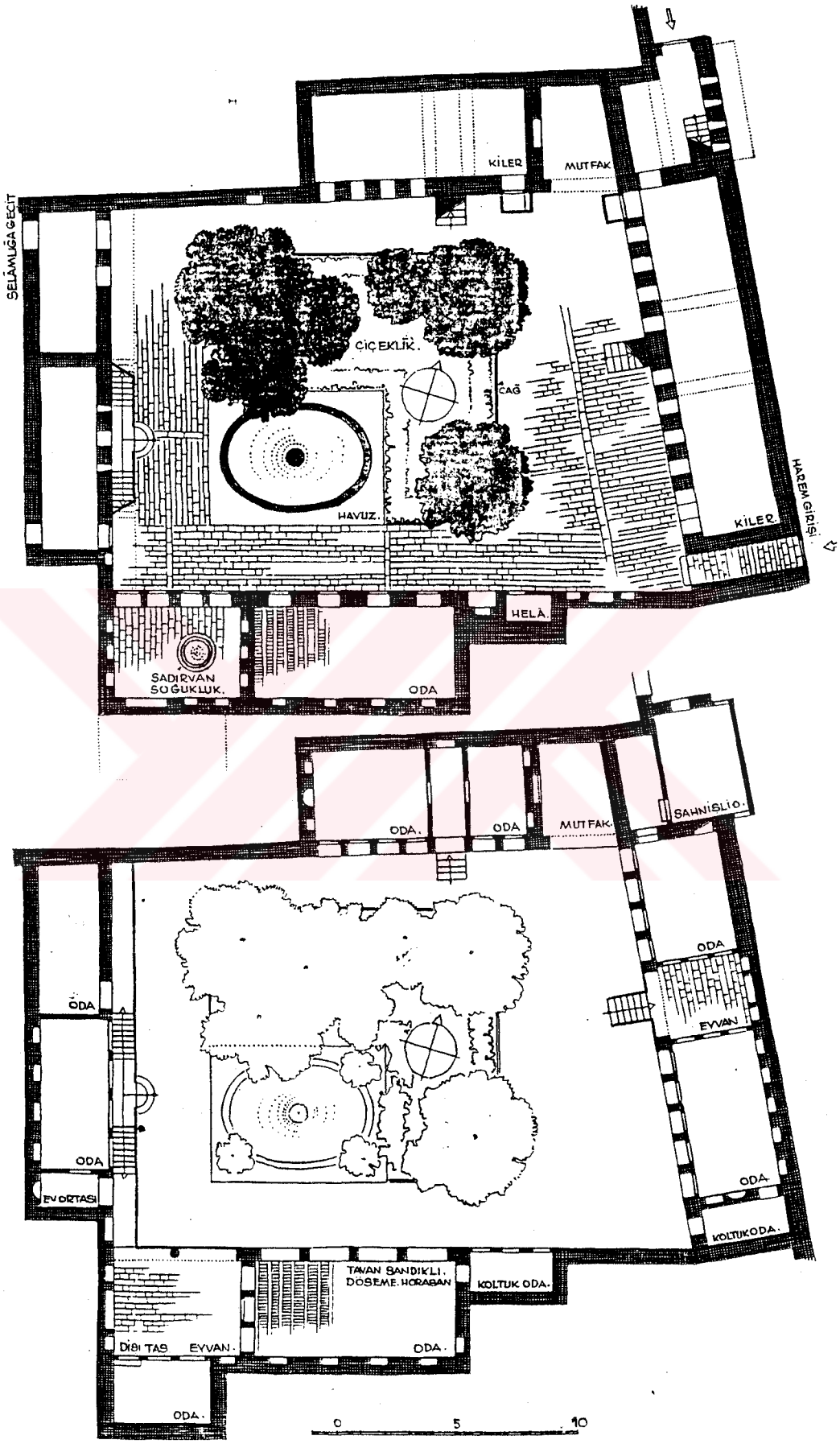
Halen bir restorasyon çalışması altında olan konak aslında daha büyük olan bir kompleksin harem bölümüdür.

Uzunca bir galeriden (sokak arası) geçilerek girilen avlunun önemli temalarından biri fıskiyeli oval havuzudur. Havuz, konağın ve avlunun boyutlarıyla orantılı olarak diğer Diyarbakır evlerinde gördüğünüz benzerlerinden büyüktür. Ancak diğer örneklerde geçerli olan havuz yeri seçimindeki serbestlik ve mekansal elemanların eksenlerinden kaçırma prensibi burada da sözkonusudur (Resim 61,62).

Yine aynı prensiplerle iç avluya açılan tüm yaşam birimlerinin havuzun sesi ve görüntüsünden yararlanma olanağı sağlanmıştır. Taş

Resim 60. Diyarbakır, Trahom Hastanesinde avlu havuzundan geçen kesit-görünüş.

Resim 61.62. Diyarbakır, Trahom Hastanesi planları. Üstte; zemin, altta; birinci kat planları.

avlu içindeki yeşil doku ise yine serbest bir alan kullanımıyla havuz adasını iki yönden sarar.

Kuzeye açılan ve "gezemek"le ulaşılan eyvan üst katta avlunun köşesinde yer alarak konak hacmine göre mütevazi ölçülerde tutulmuş, varlığının önemli bir kısmını geçiş hizmetlerine sunmuştur. Serdab mahalli ise bu eyvanın altında ve avlu kotundadır. Buradaki işçilik ve özen yaz kullanımının zirvedeki yeri olan hacmin bu niteliğiyle doğru orantılıdır (Resim 63). Serdab şadırvanı mekanı ortalamayıp duvarlardan birine doğru kaydırılmıştır. Bu seçimin amacı genişletilerek oturmaya sunulan alanın aynı zamanda bahçe havuzunun da izlenmesi olanağını tanımasında olmalıdır.

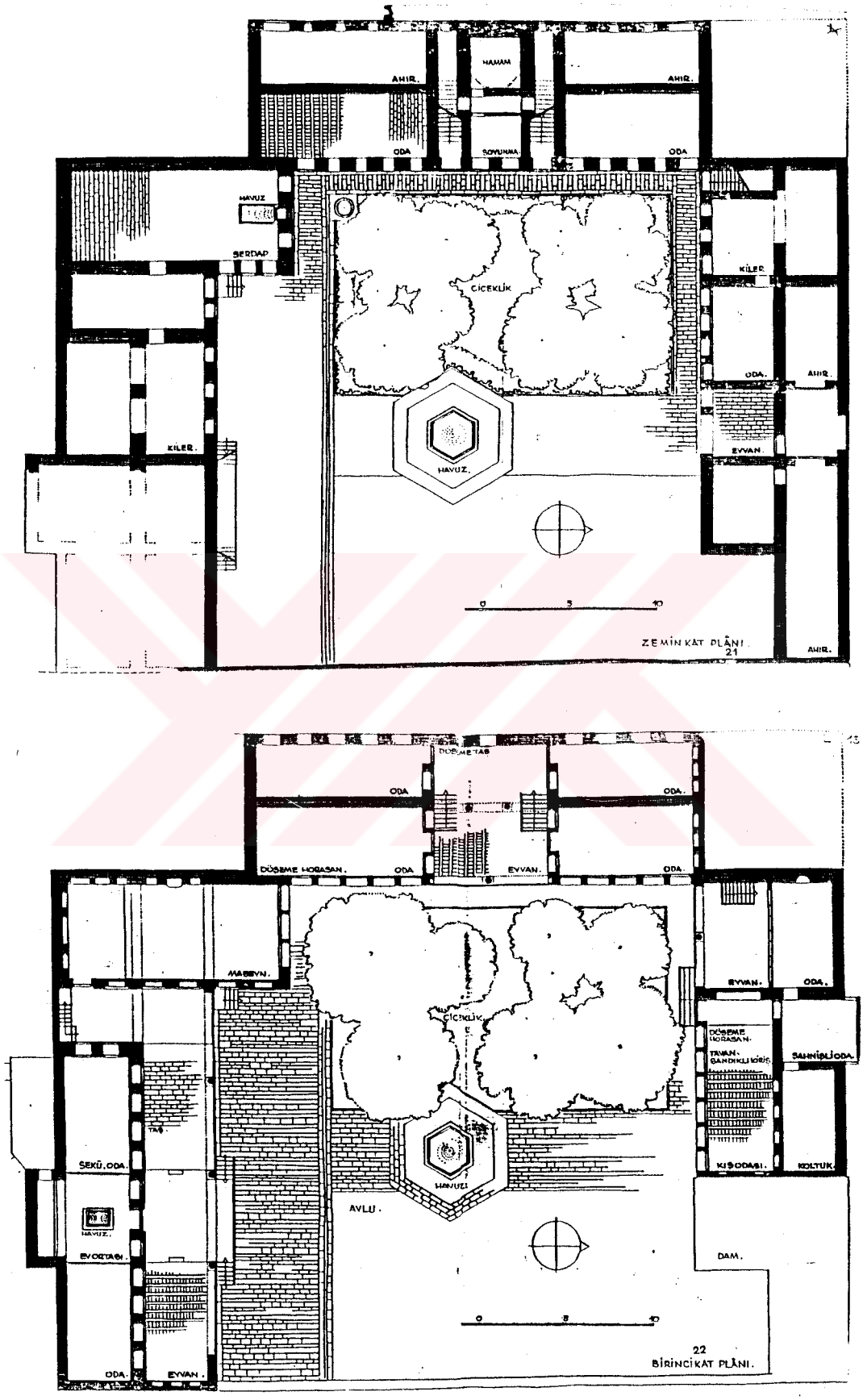
Resim 63. Diyarbakır, Trahom Hastanesi, avlu kot'unda yer alan serdab'tan görünüş. Dilimli Şadırvanın kenarından taşan sular zemindeki çepeçevre kanala dökülmekte oradan bahçe havuzuna ulaşmaktadır. Resim alınan köşeden bahçe havuzu da görülebilmektedir. İtinalı bir taş bezemeciliği dekoru tamamlanmaktadır.

GEVRANİLER KONAĞI, DİYARBAKIR

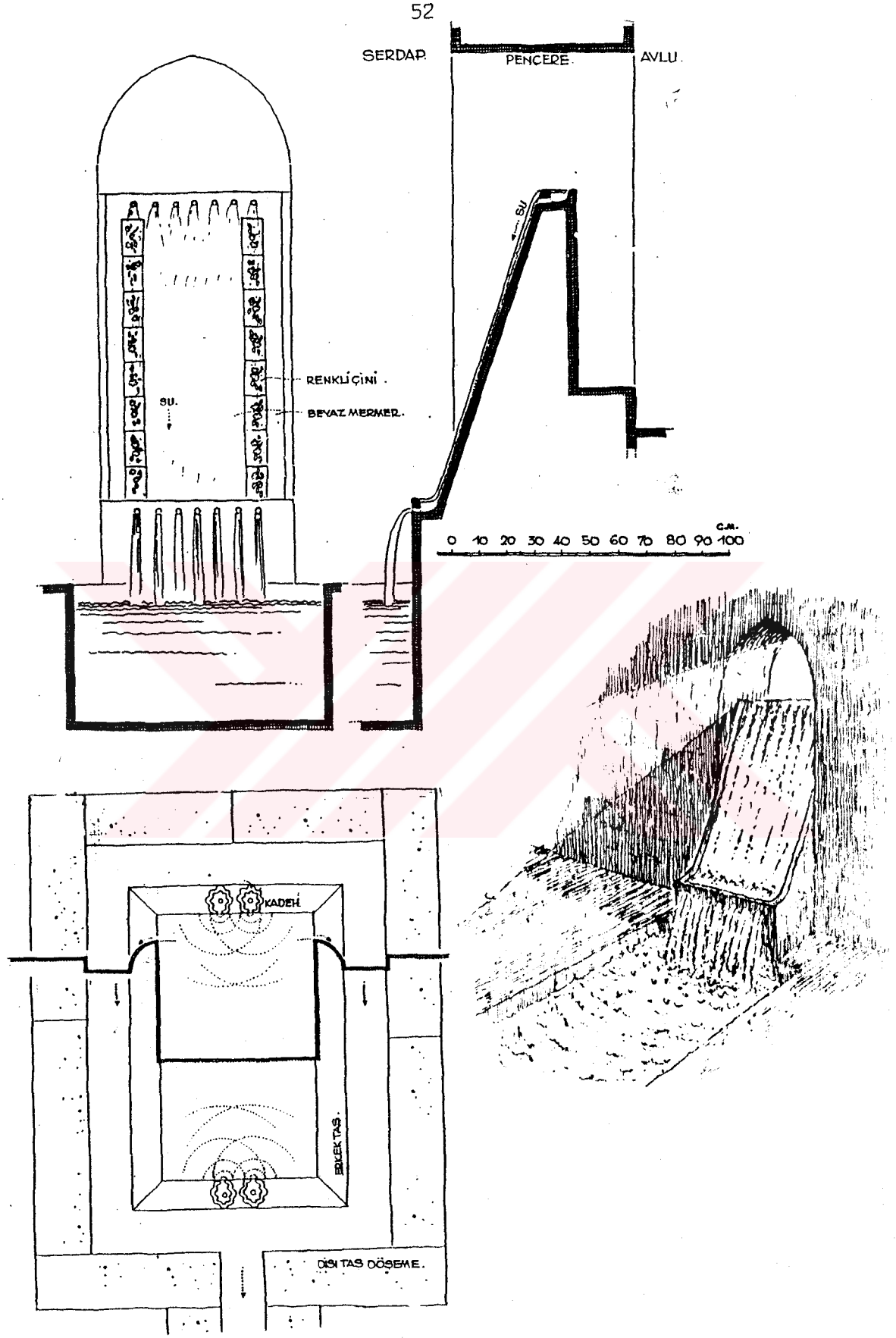
Doğan Erginbaş'ın sonradan otel olarak kullanım nedeniyle içinde çeşitli tadilatlar yapılmış olan konağa ait 1952 tarihli restitüsyonları harem bölümünü tanımlamaktadır (Resim 64). Kışlık kısımdaki kitabeye göre konak H. 1235 (1819) de yapılmıştır.

Avlunun üç tarafındaki bloklar yönlerin özelliklerine göre farklı kullanımlara sahip bağımsız üniteler halindedir. Her üç blok da bir eyvanla iç avluya açılırlar. Blokların iç kullanımı tamamen kendi fonksiyonlarına göre şekillenmiş olup ortak bir aksiyel bağlantı aranmamıştır. Konumuza esas su kompozisyonlarından biri olan avlu havuzu da bu anlamda bloklardan biri ile organik bir bağlantıya girmemiştir. Esas itibariyle avlunun genel düzeninde de çevre bloklarının belirlediği verilerle şekillenen asimetrik kullanım söz konusudur (Resim 65). Su kompozisyonunu mekanları bütünleştirici sembol olarak kullanan geleneksel davranış burada görsel birliğin sağlanmasıyla yetinmiştir. Küçük kaydırmalarla avlu havuzunun bloklardan birinin eksenine veya eksenlerin kesişme noktasına yerleştirilmesi mümkünken bundan kaçınılarak bloklardan herhangi birine özel bir ağırlık verilmeyip eşdeğer statüler tanındığı gözlenmektedir. Belki avlu kotundaki tek gölgelik mekan olan küçük eyvanın sınırlı ölçüde iltimaslı söylenebilir. Avlu-bahçe düzeninin yaratılmasındaki prensiplerin oluşmasında doğanın yapısındaki serbest şekillenmesinin verdiği esin kaynağı rol oynamış olmalıdır.

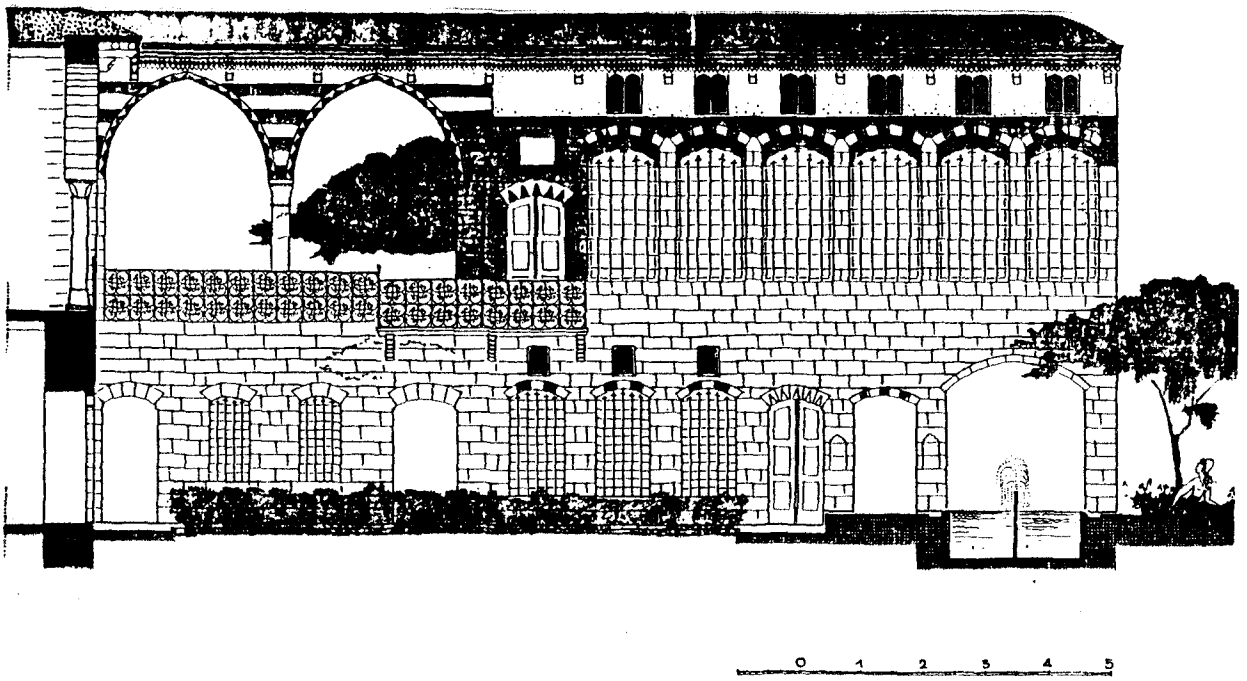
Kuzey'e açık olarak düzenlenen havuzlu divanhane, önünde yer alan geniş revaklı bölümle güneşin dar bir açıyla gelen tesirindende korunmuştur. Bu revakın orta bölümüne avludan iki kollu merdivenle çıkılarak burada divanhanenin havuzlu orta sofasına girilir. Buraya açılan iki yan hacimler bir kademeyle orta sofadan yükselirler.

Resim 64,65. Diyarbakır, Gevranîler Konağı harem bölümü planları. Üstte; zemin, altta birinci kat planları.

Resim 68. Diyarbakır, Gevranîler Konağı serdab'ında selsebil detayı. Selsebil üstündeki açıklıktan avlu görülebilmektedir. Aynı zamanda buradan süzülen ters ışık loş serdab mahallinde hareket eden su'da yakamozlar oluşturmaktadır.
Resim 69. Bir Diyarbakır evinde hamuz detayı. Çok basınçlı olmayan su, kadehlerden ağır ağır kaynayarak dökülmektedir.

Resim 66. Diyarbakır, gevranîler Konağında avlu havuzundan geçen kesit-görünüş.

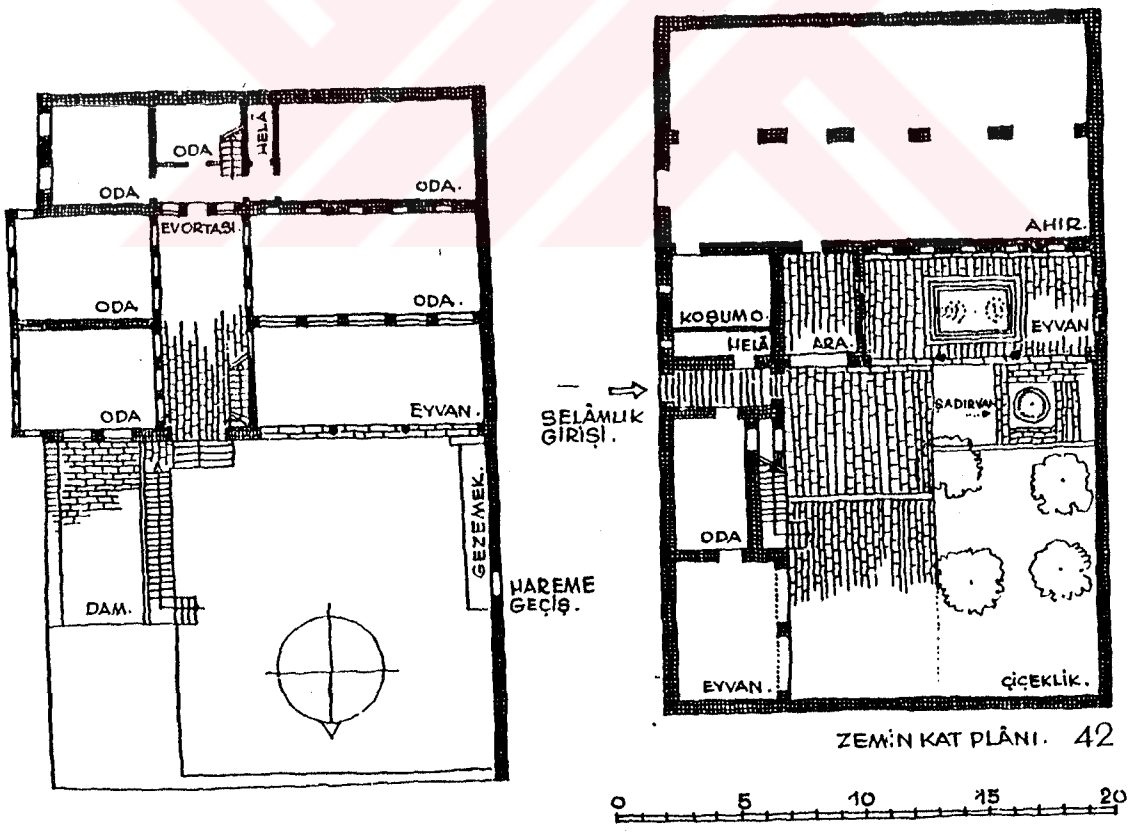
Divanhane havuzunda iki yanlardaki küçük çanaklardan kaynayan su havuza dökülmektedir. Bu kısma nazaran daha alt kotta olan avlu havuzunda ise fıskiye kullanılmıştır. Bu tercihlerin suyun doğal basıncına göre oluştuğu tahmin edilebilir. Nitekim Rüştü Üçler bir makalesinde Diyarbakır kentinin su ihtiyacının 15 km. mesafeden getirilen "Hamravat Suyu" ile karşılandığını ve fazla tazyik olmadığından suyun üst katlara çıkmadığını bildirir |36|.

Konakta, su'yla şekillenen bir diğer hacimde mabeynin altında avludan birkaç basamakla inilen serdeb mahallidir (Resim 64,68). Burası yazın çok sıcak günlerinde faydalanılmak üzere görsel ve işitsel yönleriyle tamamen su kullanımına ayrılmış bir mekandır. Bu amaçla yapılmış bağımsız serdab mahalleri uygulamalarının döneminin beğenisi ve mimari anlayışıyla şekillenmiş son anıtsal örneğini Beylerbeyi Sarayı Serdab Köşkünde de göreceğiz(bkz. s. 285).

OSMAN OCAK SELAMLIK DAİRESİ, DİYARBAKIR

1865 tarihli yapıyı Rüştü Üçler'in 1942'de yayınladığı bir makalesinden tanımaktayız |37|. İç avluya açılan havuzlu eyvan diğer Diyarbakır evlerinde olduğu gibi kuzeye açık olarak düzenlenmiştir (resim 70-71). Altlı-üstlü olan eyvan ortadaki sütunlara oturan üç kemerli olup, havuz ortada, iki sütun arasında düzenlenmiştir. Havuzun su'yu iki kenardaki fıskiye çanaklarından kaynayarak gelmektedir.

Bu havuzdan ayrı olarak hemen eyvan önünde avlu şadırvanı görülmektedir. Bu kullanım eyvan içindeki avluyu algılayamıyan üst kat kullanımlarına da su sesi ile görüntüsünü sunmak ve çiçek adasının sulanmasını temin için yapıldığı düşünülebilir.

Resim 70,71. Diyarbakır, Osman Ocak Evi selamlık dairesi planları. Sağda; zemin, solda; birinci kat planları.

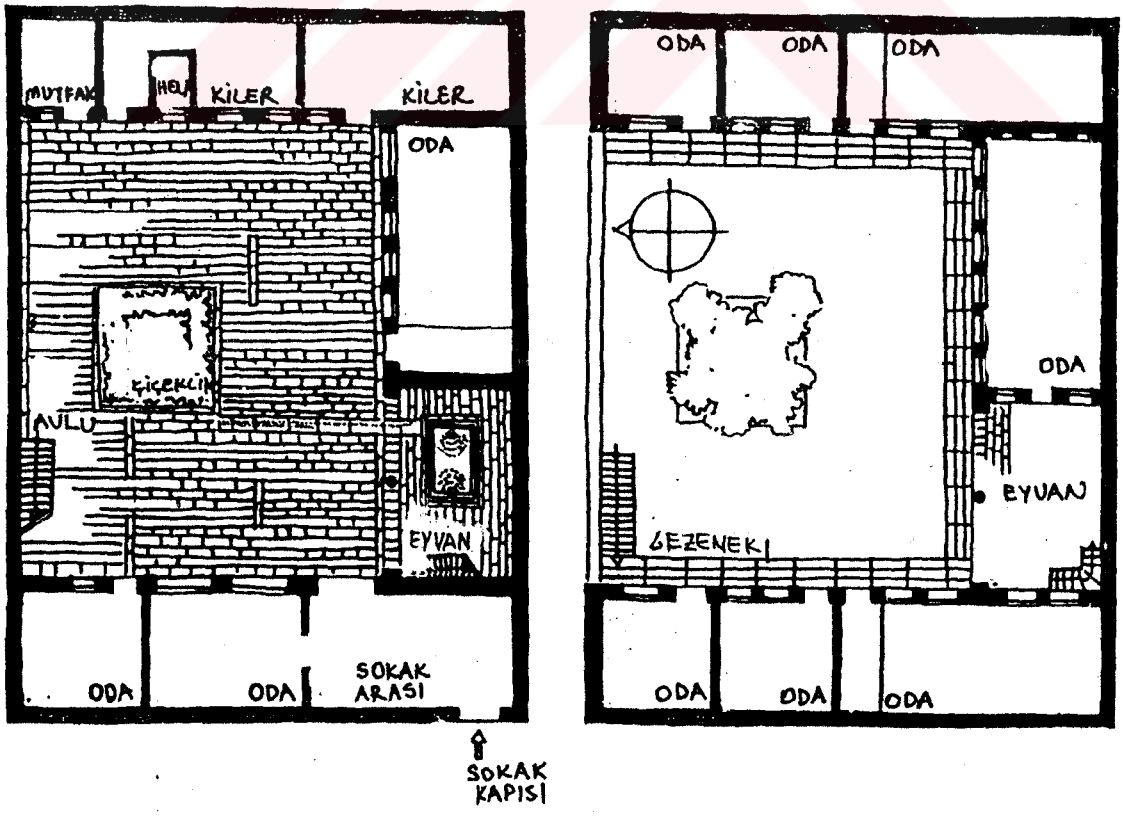
BAYRAM GÜLLAÇ EVİ, DİYARBAKIR

Yine Rüştü Üçler'in makalesinden günümüze belge olarak kalabilen ev R. 1282 (1871) tarihlidir |38|.

Tüm hacimler iki kat halinde, dikdörtgen formlu iç avluyu kuzey duvarı haricinde üç yönden çevrelemektedir (Resim 72,73).

Havuzlu eyvan da bu dizi arasında kuzeye açık olarak "Sokak arası"nın hemen yanında düzenlenmiştir. Üstündeki diğer eyvan'a ve üst kat hacimlerine ulaşan "gezemek" e de buradaki merdivenle çıkılır.

Dikdörtgen formlu havuz eyvan içinde merdivenin karşı tarafında yer alır. Karşılıklı iki fıskiye çanağından gelen sular çeperlerden taşarak havuz çevresindeki kanala dökülürler. Buradan döşeme altındaki bir kanalla avlu içindeki çiçekliğe ulaşırlar.

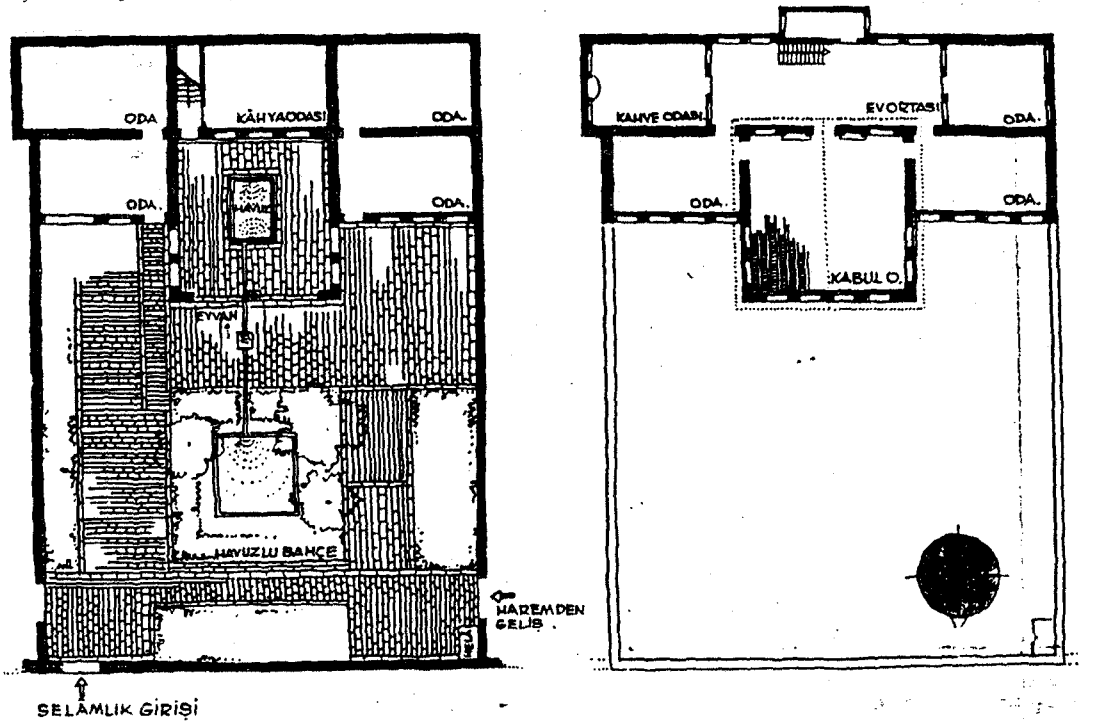

Resim 72,73. Diyarbakır, Bayram Güllaç Evi planları, Solda; zemin, sağda; birinci kat planları.

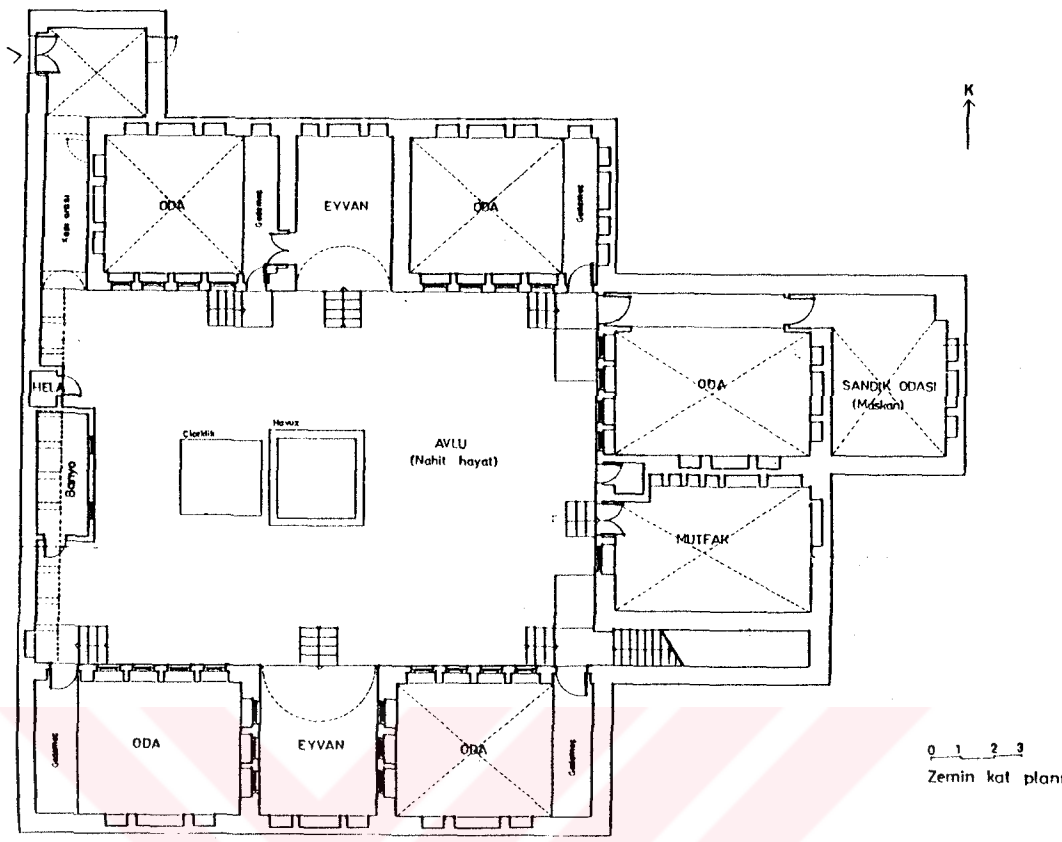
CEMİL PAŞA KONAĞI SELAMLIK DAİRESİ, DİYARBAKIR

Rüstü Üçler'in rölöve ettiği bu yapı 1900 tarihi ile Diyarbakır evleri örneklerimizin en geç dönemine aittir. Plan düzenindeki simetri ile de hemen diğer örneklerden farklılaştığını görmekteyiz (Resim 74,75). Genel plan gövdesine baş olarak eklenen su kompozisyonlu hacimleri anarken gördüğümüz aksiyal gelişimin yöresel renk-renklerle tekrarıdır (Bkz. analizler s). Burada cephe simetrisinin bozulmaması için üst katlara ulaşan merdiven bile içeri alınmış, bunun için kompozisyonun odağı olan havuzlu taşlığın geçiş yeri olması hoşgörülmüştür. Bunun eyvan üstündeki selamlık kabul odasına gelen konukların su teması ile karşılanmaları ve uğurlanmaları için bilhassa öngörüldüğü de söylenebilir.

Eyvan içindeki havuzun iki dar kenarları üzerinde fıskiye çanakları vardır. Taşan sular zemindeki bir kanalla eyvandan çıkarak önce küçük bir havuzcuğa oradan da avludaki yeşil ada ortasında yeralan büyük havuza ulaşırlar. Genel düzenlemede yeşil alanların tanzimindeki bazı esneklikler haricinde simetrik yapıyı zorlayan tek unsur bu kanaldır. Gerek eyvan eksenindeki kemerleri taşıyıcı sütun, gerekse havuzun fıskiye çanağı, kanalı kararsız bir konuma kaydırmıştır.

Resim 74,75. Diyarbakır, Cemil Paşa Konağı selamlık kısmı planları. Solda; zemin, sağda üst kat planları.

Resim 76. Urfa, Hacıbanlar Evi.

HACIBANLAR EVİ (H.AHMET ESMERAY EVİ), URFA

Ana eyvan üzerindeki kitabeye göre H.1085 (1674)'e ait olan yapı esas konağın harem bölümüdür. Selamlık bölümünün yıkım ve yenilemelerle asıl yapısını kaybettiğini öğrenmekteyiz |39 |.

Bodrum üzerinde tek katlı olan yapının yaşam birimleri avlu seviyesinden beş basamakla yükseltilmiştir. Havuzlu avlunun kuzey ve güney kanat planları yaklaşık olarak aynıdır. Kuzey kanadındaki "Kapı arası" nın varlığı simetriyi biraz değiştirmektedir (Resim 76). Bu değişim eyvanların eksenlerinin şaşırtılmasını ve kuzey eyvanının daha küçük tutulmasını gerektirir. Bu (kuzey'e açık olan) güney eyvanının yaz kullanımındaki fonksiyonel ağırlığıyle doğru orantılı bir tercihtir. Nitekim avlu havuzu da büyük eyvanın aksına

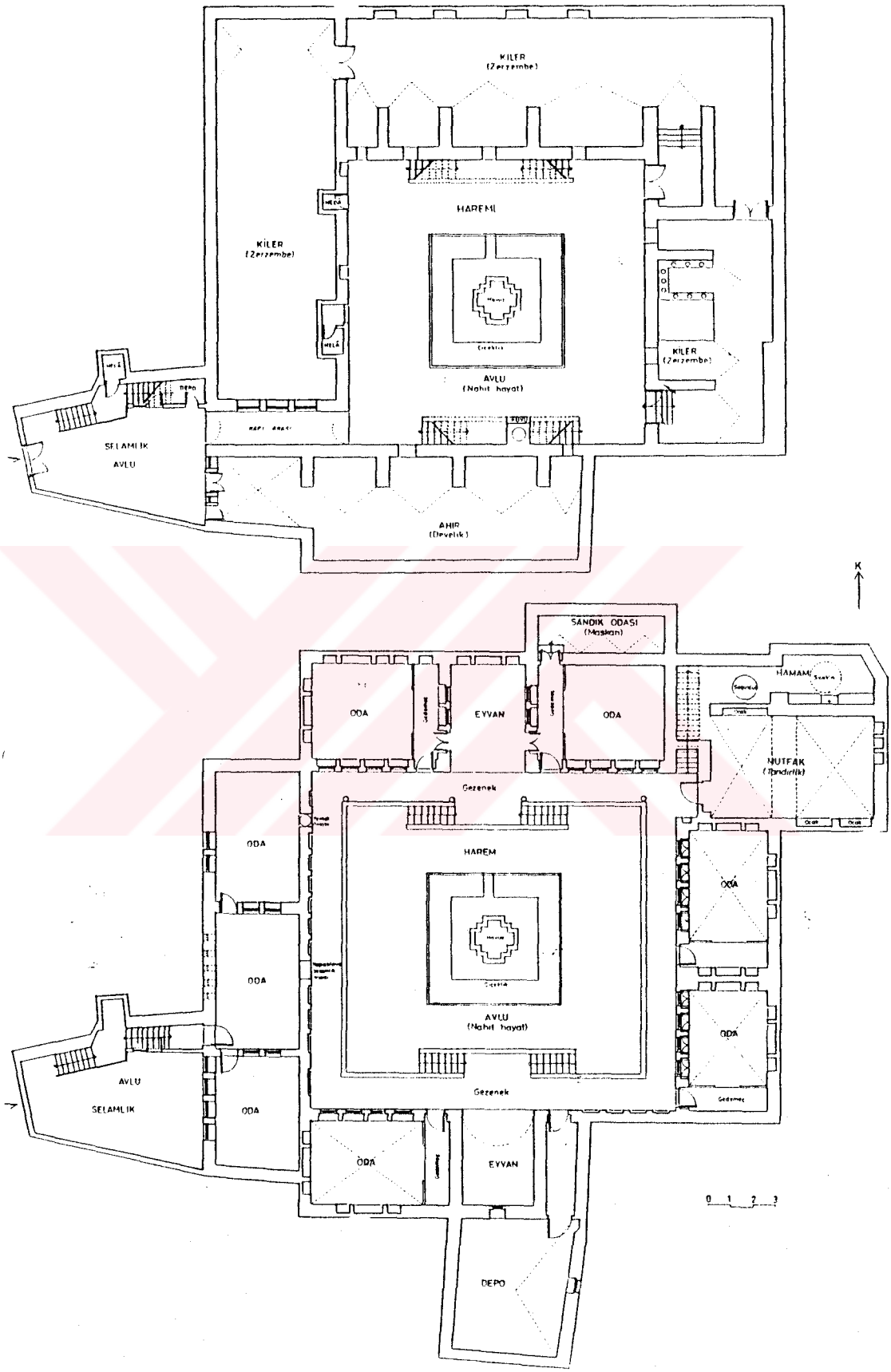

Resim 77. Urfa, Hacıbanlar Evi, Avlu havuzu içinde ağaç ve çiçekler yetiştirilmekte.

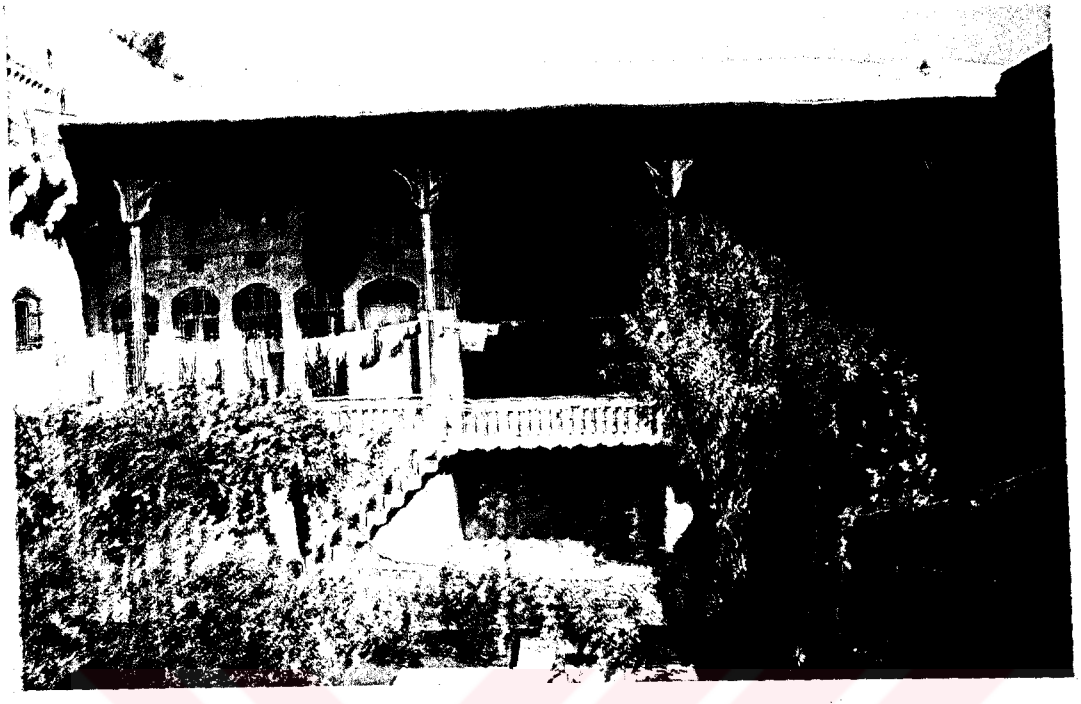
alınarak bu tercih vurgulanmıştır. Havuzun batı tarafında, havuzla yaklaşık alanı kaplıyan çiçek adası vardır. Havuz, içindeki ağaçlardan anlaşıldığına göre yaklaşık 5-10 sene önce fonksiyonunu terketmiştir.

ŞAHAP BAKIR EVİ (İSA BEDEN EVİ), URFA

Harem ve selamlık bölümlerinin aynı blokta olduğu bu yapıda Hacıbanlar Evi'nde olduğu gibi yaşam birimleri bodrumdaki servis üniteleri nedeniyle havuzlu avludan yüksekte kurulmuştur. Yine aynı evde olduğu gibi kuzey ve güney cepheleri ortasında eyvanlar yer almaktadır. Burada da havuz, yaz kullanımında göreceli olarak daha kıymetli olan güney eyvanının eksenine alınmıştır (Resim 78). Anılan diğer örnekte olduğu gibi bu özellik belki mekan içinde üçüncü boyutta rahatça algılanmıyabilir. Ancak yapıcılar, iç mekan sembolü olan havuz kullanımı ile mekanlar arasındaki küçük statü farklarını vurgulamak istemişlerdir.

Resim 77,78. Urfa, Şabap Bakır Evi Planları. Üstte; zemin, altta; üst kat planları.

Resim 79. Şahap Bakır Evi Güney Cephesi görünüşü.

Bodrum katını değerlendirmek için yapılan, tüm yapının kotunun yükselmesi iç avludaki gölge faktörünün artmasını da getirir. Yaşam birimlerini çepeçevre bağlıyan "gezemek", iç avlunun yükseltilmiş bir kenar bandı gibidir. Havuz ve etrafındaki taşlık, cepeçevre yeşil bir alan içine yerleştirilmiştir. Yeşil doku "nahit hayat" | 40 | dan özenle işlenmiş bir döğme demir korkulukla ayrılır.

Giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre konağın yapım tarihi H.1192 (1778)'dir |41|.

HACI İMAM DEMİRKOL EVİ, URFA

Kürkçüoğlu konağı olarak ta bilinen yapı H.1269 (1852) tarihli olup rölövesi verilen kısım harem bölümüne aittir | 42 |.

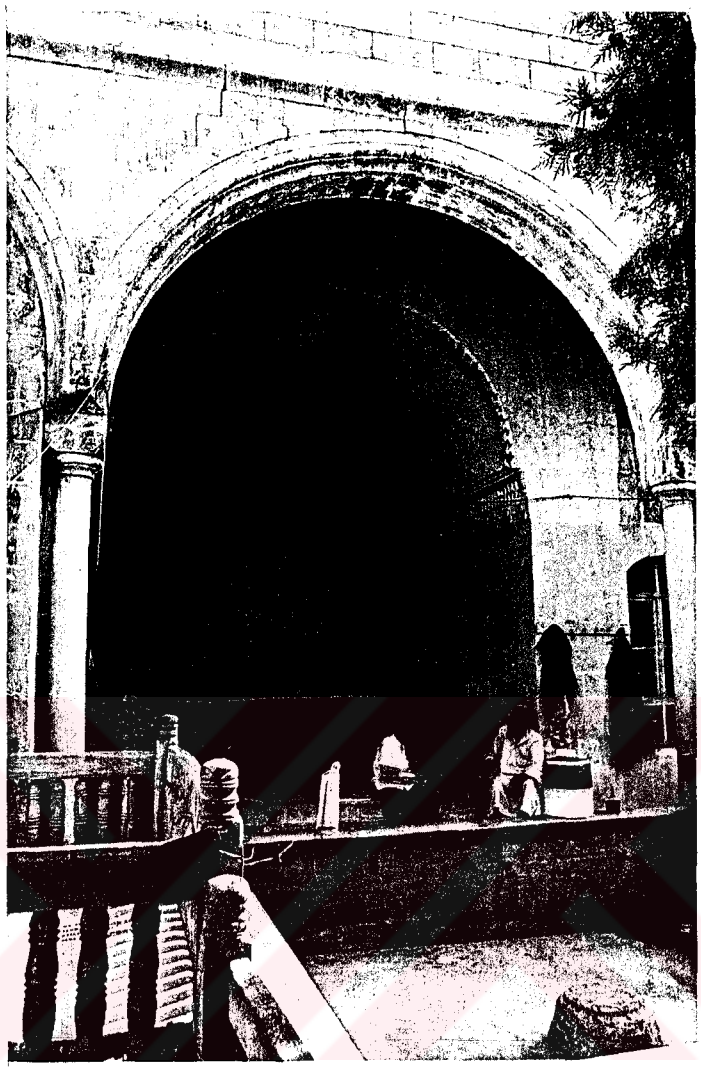
Zemin kat yaşam birimleri havuzlu avluyu üç yönde çevrelemektedir. Bunlardan kuzey'e açık olan güney kanadı yazlık baş odayı ve eyvanı içerir. Kare formundaki büyük havuz buradaki eyvan önünde yer almıştır (Resim 81,82). Eyvan ve yazlık oda grubu kemerli sütunların oluşturduğu derin bir revakın gölgesine alınmıştır.

Resim 80. Urfa, Hacı İmam Demirkol Evi (Kürkçüoğlu Konağı) avlusundaki kuyu.

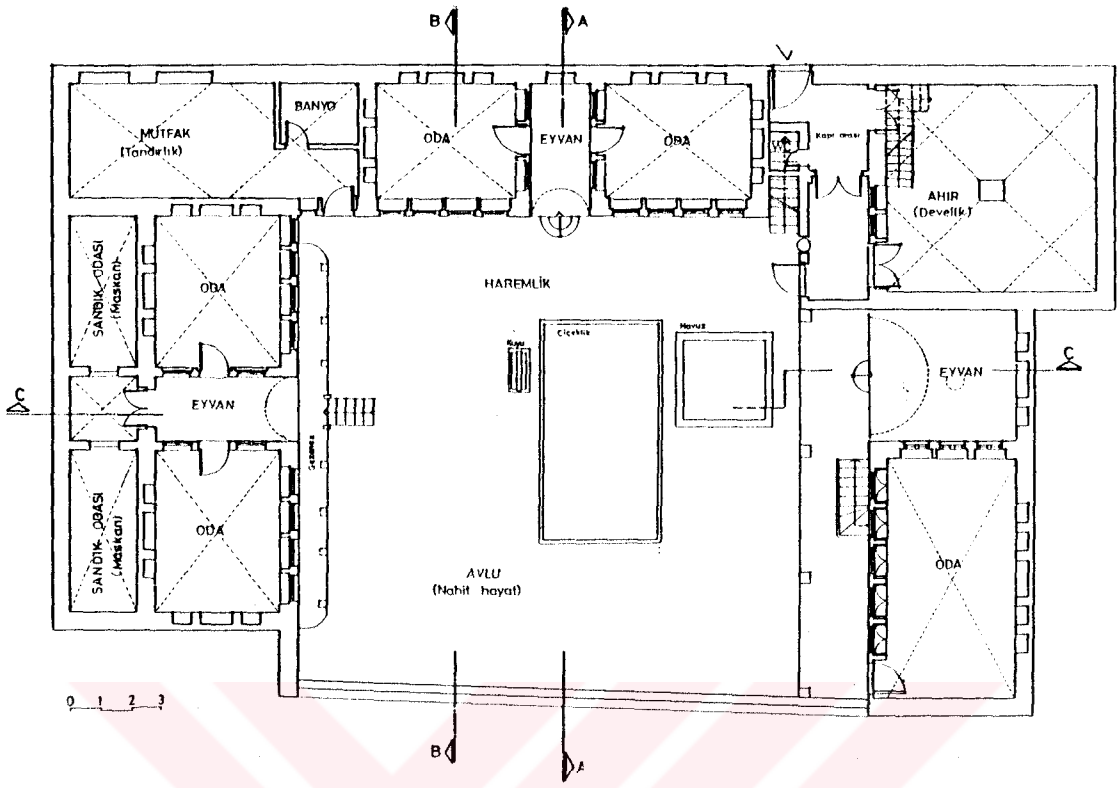
Avlunun ortasında yer alan çiçek adası ise eyvan tarafından bakıldığında havuza fon teşkil edecek konumdadır.

Çiçeklik arkasında yer alan kuyuda ise su çekmek için gerekli mekanizmanın kurulmasından çok bir su anıtı yaratma çabası gözlenmektedir (Resim 80).

Resim 81. Kürkçüoğlu Konağı'nın kuzey'e açılan eyvanı ve önündeki havuz.

Altıgen formlu yüksek kuyu kasnağında eldeki taş, kova v.b. malzemeyi koymak için ağız kısmında oluşturulan çıkıntılar stilize kum saatine dönüşmüşlerdir. Kuyu çıkrığını taşıyacak yan sütunların geniş kesitte olmaları gerekmektedir. Ağır bir kütle görüntüsü getirebilecek bu gereklilik sütunların iki parça imişçesine form almaları ve ters yönde helozonlarla hafifletilmeleri ile halledilmiştir. Üstte ise sutunların bağlanmasında çekme kuvvetini karşılayacak en kısa çözüm düz bir lento kullanmak iken, açıklık geçme sözkonusu olunca duvar içinde kullanılan sistemin şartlandırmasıyla da zor olan seçilmiş ve kemer tercih edilmiştir. Bezeme ile konstrüktif

Resim 82. Urfa Kürkçüoğlu Konağı (H.İmam. Demirkol Evi).

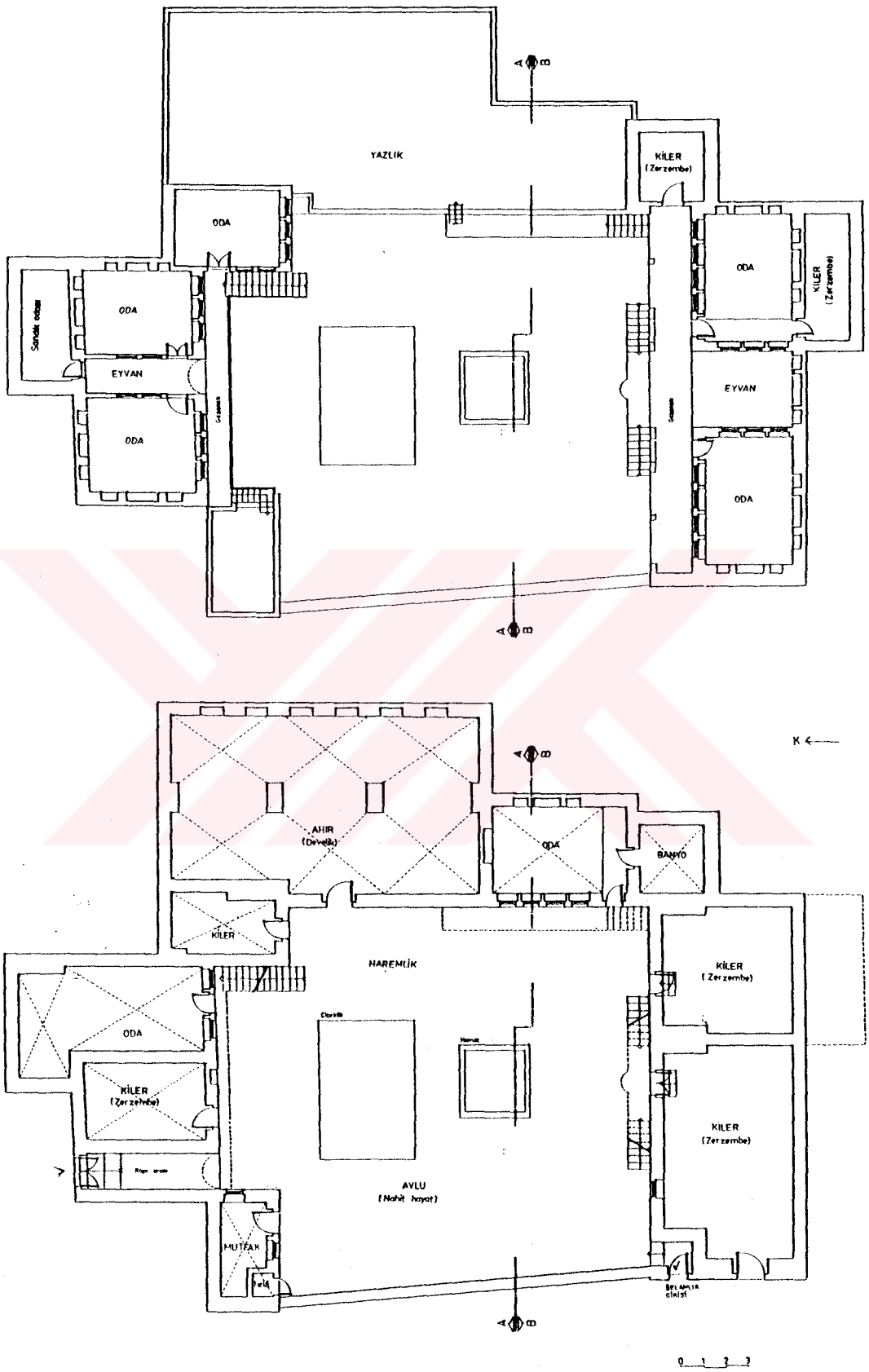
ağırlığı kaybetme çabası kemer üzerinde de görülmektedir. Sütunların dışa açılmaları ise kasnak hizasına kadar yükselen kontrpualarla karşılanmıştır. Bu kütlelerin yalınlığı belki de sonradan zorunluluk duyulduğunda konulmuş olabileceklerini düşündürmektedir.

Kuyu, fonksiyon ağırlıklı su kullanımlarını dahi mimari kompozisyona kimlik kazandıran tasarımların konusu yapan kültürel profilin bir yansıması olarak görülmektedir.

KARAÇİZMECİLER EVİ, URFA

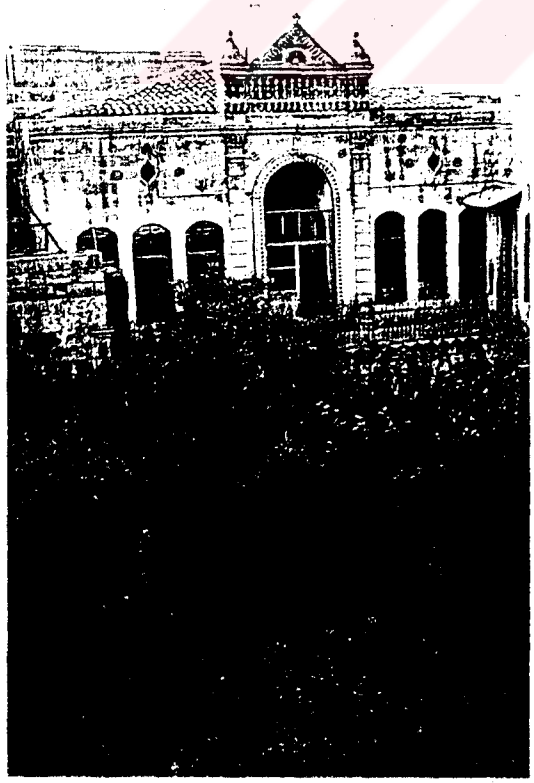
Üç ayrı bölümden ibaret olup harem kısmına ait rölövesini verdiğimiz evin kitabesine rastlanılmamıştır |43 |. Ancak genel planlama ve bezeme öğelerinden hareketle tarihi bilinen Urfa evleri ile karşılaştırılırsa 18. y.y.'a ait olabileceğini söylemek mümkündür.

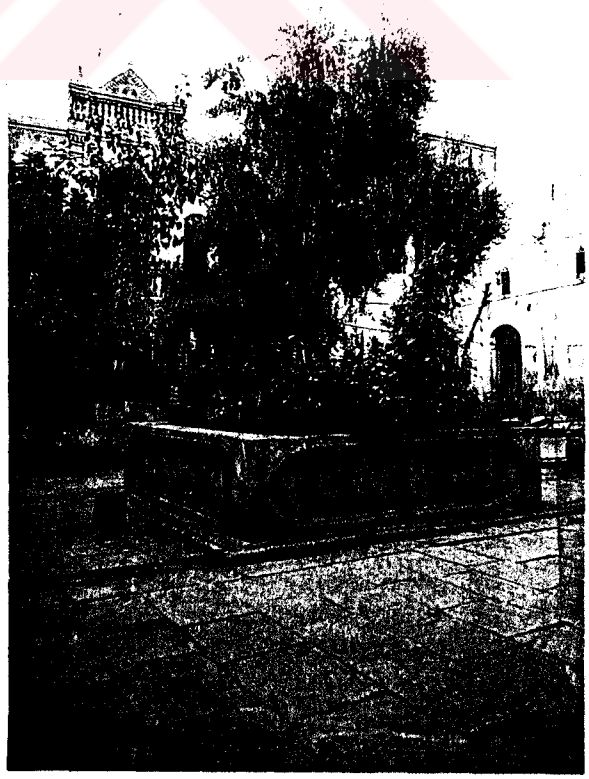
Havuzlu avludan (nahit hayat) yarım kat yükseltilmiş olan yaşam birimleri altında servis ünitelerine yer verilmiştir (Resim 83,84).

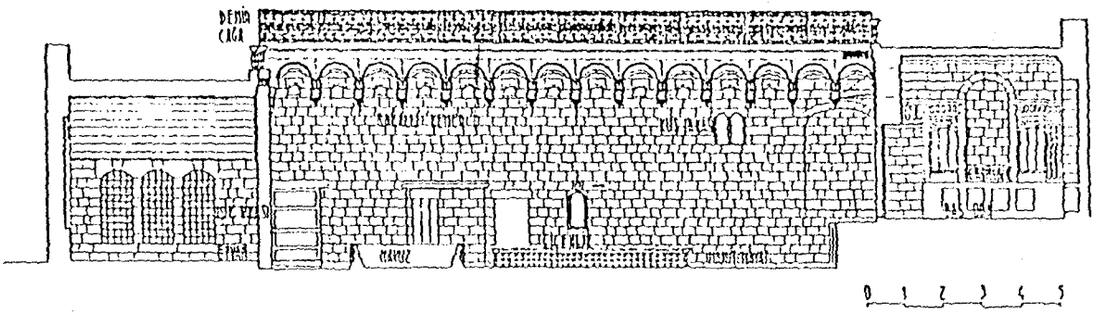

Resim 83,84. Urfa, Karaçizmeciler Konağı kat planları, üstte; birinci kat, altta zemin kat planı.

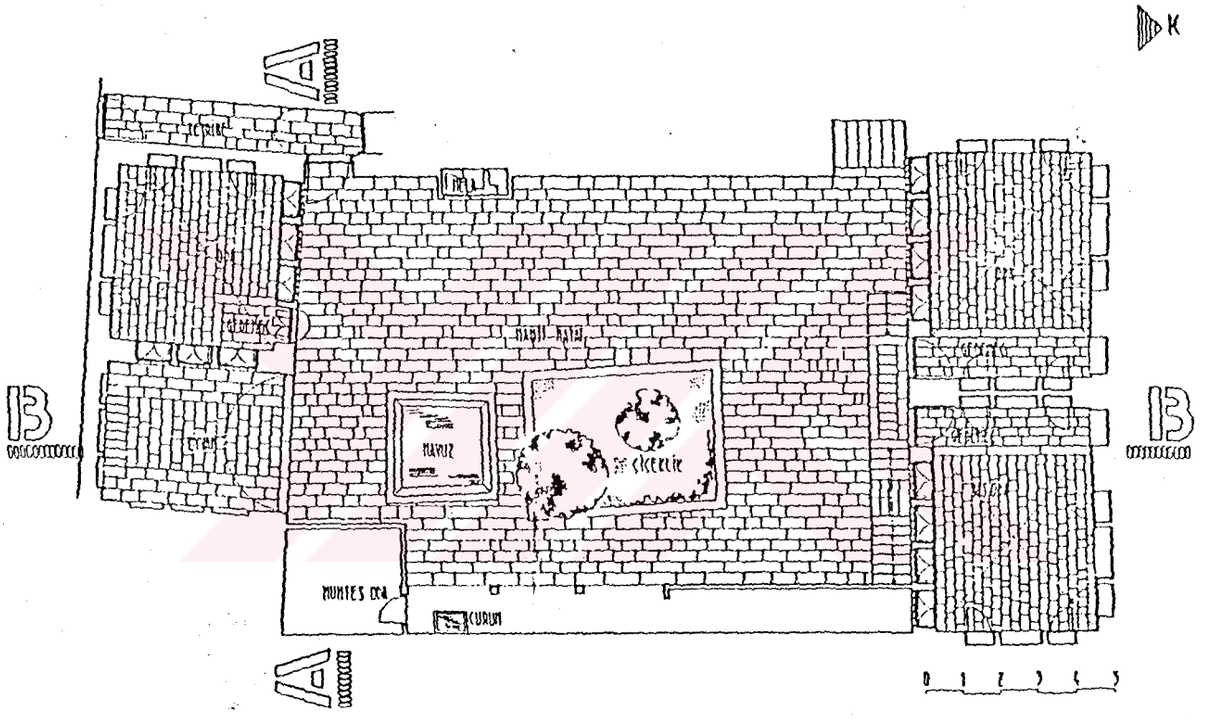

Resim 87,88,89. Urfa, Karaçizmeciler Evi'nden muhtelif görünüşler. Üstte güney cephesi, revak gerisindeki odalar ve eyvan. Eyvan önündeki çiçek yetiştirilen ada havuzdur. Altta, solda; kuzey cephesi, sağda; avlu havuzundan görünüş.

BB Kesiti

Plan

Resim 90,91. Urfa, Tütüncüler Evi, Altta; plan, Üstte avlu havuzundan geçen kesit-görünüş.

TÜTÜNCÜLER EVİ, URFA

Tek katlı Urfa evlerinden olan yapının G.E.E ve A.Y.K 'nca 1. derece tarihi eser olarak tescil edilmiş olmasına rağmen Urfa Belediyesi'nce yıktırıldığını öğrenmekteyiz [44]. Yapıda herhangi bir tarih kitabesi olup olmadığına dair bilgimiz yoktur, ancak yapım ve bezeme özellikleri büyük olasılıkla 18. yüzyıla ait olabileceğini göstermektedir.

Sokaktan uzunca bir galeriden (tetribe) geçilerek iç avluya (nahit hayat) girilir. Havuz ve çiçeklik iç avlunun atmosferini tanımlamaktadır. Avludan yükseltilmiş olan havuzun parapet duvarları üzeri bezelidir. Havuz yanındaki çiçeklik ise havuz parapet üst kotundan biraz aşağıda olmak üzere, babaları ve küpeştesiyle yine taş'tan oyulmuş bir korkulukla çevrilir. Genellikle bu iş için döğme demir parmaklıklar kullanıla gelmiştir.

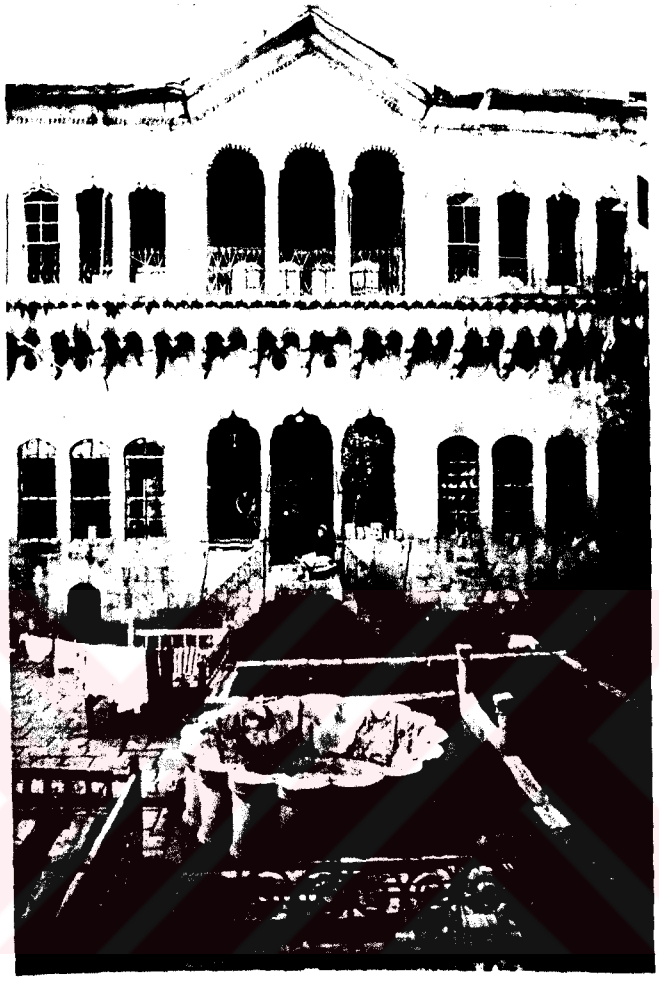
Sokak konturunun eğik profili kuzey'e açık olan yazlık güney kanadının konumunu da etkilemiştir (Resim 90,91). Yaz kullanımının ağırlıklı hacmi olan eyvan bu kanadın köşesindedir. Havuz da avlu içinde bu eyvana yakın kısımda yerleştirilmiştir. Çiçeklik ise genelde olduğu gibi eyvan tarafından bakışta havuza fon teşkil edecek konumdadır. Planlama içinde avluların taş kesimine göre havuzların ve çiçek adalarının yerleşimine dikkat edilirse zemindeki derz dokusunu zorladıkları ve zayiatlı bir oturumu tercih ettikleri görülür (Resim 91). Teknik olarak çiçeklik grubunu avlu döşemesinden önce veya sonra yapsa da,yeteneğini bina üstünde zaten ispatlamış olan taş ustalarının bu tabloyu ehliyetsizliklerinden yarattıkları söylenemez. Daha çok su ve çiçek gibi doğanın iki öğesi, iç avlulara taşınırken doğada sahip oldukları serbest oluşumun esiniyle irrasyonel bir çerçeveye alınmak istedikleri akla gelmektedir.

AKYÜZLER EVİ, URFA

Günümüzde ulaşabilmiş urfa evlerinin en karekteristiklerinden biri olan konak kitabesine göre H.1248 (1867) tarihine aittir.

Tüm ayrıntılara hakim olan özenli tasarım ve işçilik iç avlunun genel şekillenmesine dolayısı ile avlu havuzuna da hakimdir.

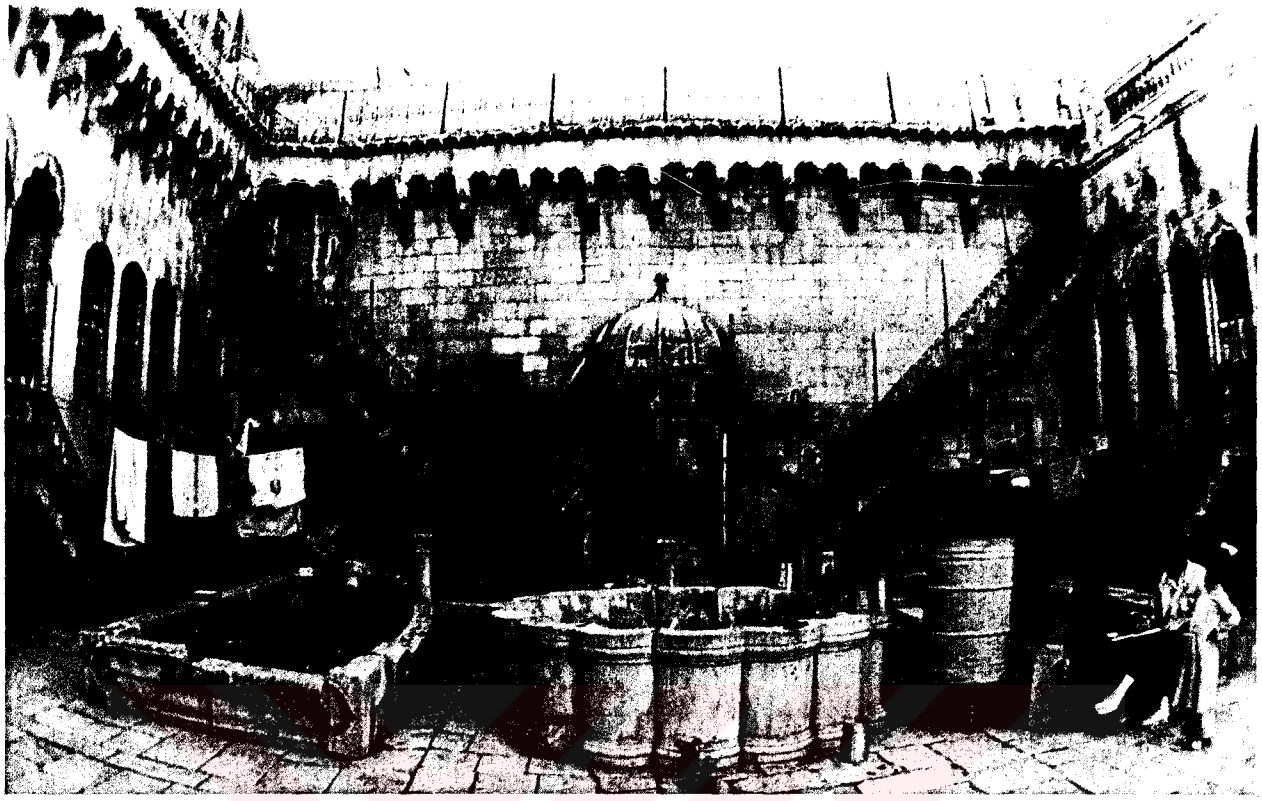
Şadırvan tarzındaki havuz dilimli bir daire formunda olup planlamanın odak noktasındadır. Şadırvan ekseni, avlunun kuzey ve güney kanadındaki eyvanlardan geçen birbirine yaklaşık eksenleri ortalamaktadır (Resim 94). Şadırvan dilimlerini oluşturan taş blokların kesiti içte zemine doğru inildikçe genişliverek tabana yaygın

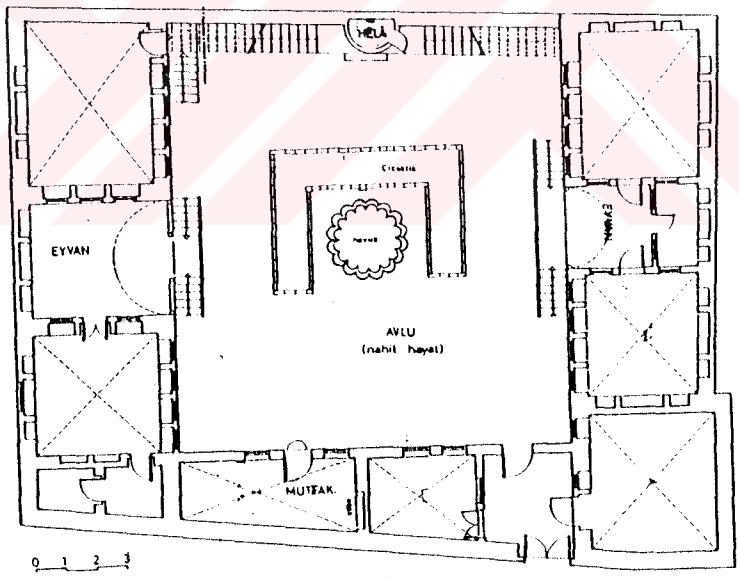

Resim 92. Urfa Akyüzler Evi, güney cephesi.

bir yüzeyle oturur. Bu şekilde su basıncının oluşturacağı açma kuvvetini her dilim kendi bünyesinde karşılar, ayrıca üstte bronz kenetleme de yapılmıştır. Taş blokların iç yüzleri gayri muntazam bırakılarak tecrit özellikli bir harçla sıvanmıştır.

Şadırvanın batı yönündeki arka fonu teşkil eden simetrik merdivenli duvarın ortasındaki sağırlık ise hela kütlesi ile dengelenmiştir (Resim 93). Bulunduğu yer ile orantılı bir plastik değere ulaştırılan hela yapısının yer seçimi fonksiyonel grafik ve yerel mekan kullanım kriterleri açısından rasyoneldir.

Resim 94. Altta; Akyüzler evi planı.
Resim 93. Üstte; akyüzler evi, şadırvanlı avludan görünüş.

Şarıdrvan etrafında yer alan çiçek adası avlu giriş cephesini açıkta bırakmak üzere şadırvanı üç yönde sarmaktadır. Çiçekliğin toprak seviyesi alçak bir taş duvarla "nahit hayat" seviyesinden yükseltilmiştir. Şadırvan etrafındaki oturma düzeni ise çiçek odasının uçlarını noktalayan ahşap taht-kerevetler sağlamaktadır (Resim 92). Resim 93 'de bu tahtlar demonte vaziyette merdiven altında görülmektedir.

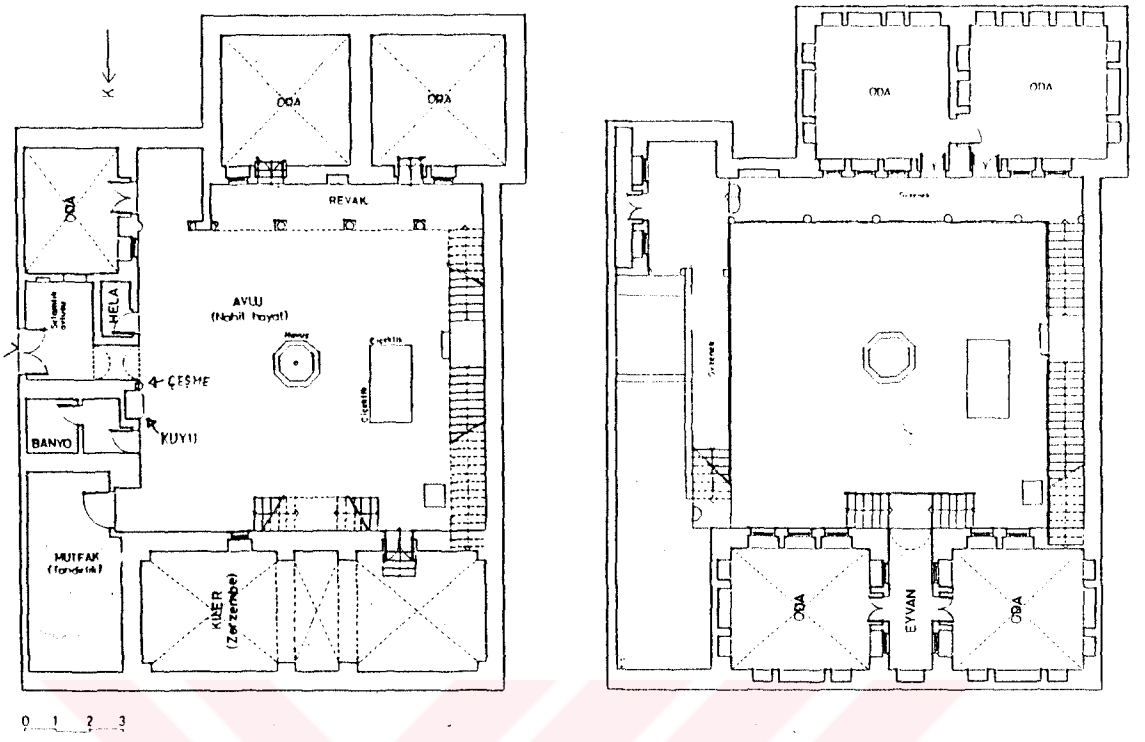
Resim 95,96. Urfa, Bedri Pınarbaşı Evi avlusundan görünüşler. Solda; avlu giriş kapısı yanında yer alan kuyu ve çeşme, sağda; revaklı güney cephesi.

BEDRİ PINARBAŞI EVİ, URFA

H.1321 (1902) tarihli yapı Selamlık kısmı evvelce yıkılmış olan konağın harem bölümüdür [46].

İki katlı olan harem birimleri havuzlu avluyu üç yönde çevrelerler (Resim 97,98). Fıskıyeli havuz herhangibir hacmin eksenine bağlı kalmaksızın serbest olarak avluyu ortalar. Esasen hiç bir hacim de eksen niteliği taşıyacak şekilde ayrıcalık kazanmamıştır. Kuzey'e açılan odaların yer aldığı güney kanadındaki odalar her iki katta da sütunlara oturan kemerli revakların gölgesine alınmıştır.

Tamamen fonksiyonel nitelikte bir su yapısı olan kuyu'nun Hacı İmam Demirkol evinde bir "su anıtı'na dönüştüğünü görmüştük. Burada

Resim 97,98. Urfa, Bedri Pınarbaşı Evi planları, solda; zemin sağda; üst kat planları.

da aynı yaklaşımı görmekteyiz. Selamlık'tan avluya giriş kapısı yanında yer alan kuyu, bir niş ile duvar içine yerleştirilmiştir (Resim 97). Nişin üzerinde yöresel bezemelerle şekillenen bir kemerle kemerin iki yanlarındaki rozetler kompozisyonu tamamlar.

Kuyu nişinin yan duvarı kalınlığı üzerinde oluşturulan çeşme ise bir masal dekoru gibidir (Resim 95). Önyüzü çeşme aynası olarak bezenmiş olan taşın içi oyularak küçük bir hazne yapılmıştır. Bu haznenin suyu bir üstteki taşın oyulmasıyla oluşan hücreden konulmaktadır. Hücrenin üzeri küçük bir kemer girintisi ile tamamlanır. Çeşme aynasındaki lüle (muhtemelen metal bir boru olmalıdır) yerinin hemen altında küçük bir sabun kovuğu vardır. Hemen kovuğun altındaki çeşme teknesi (curun) dış yüzü yine geleneksel motiflerle bezelidir. Su'yun tahliye inişi taşın bünyesinde halledilmiştir.

Kompozisyonun en üstü ise açık olan hazneyi çöp, yaprak v.b. şeylerden korumak için şirin bir yaşmak ile taçlandırılır.

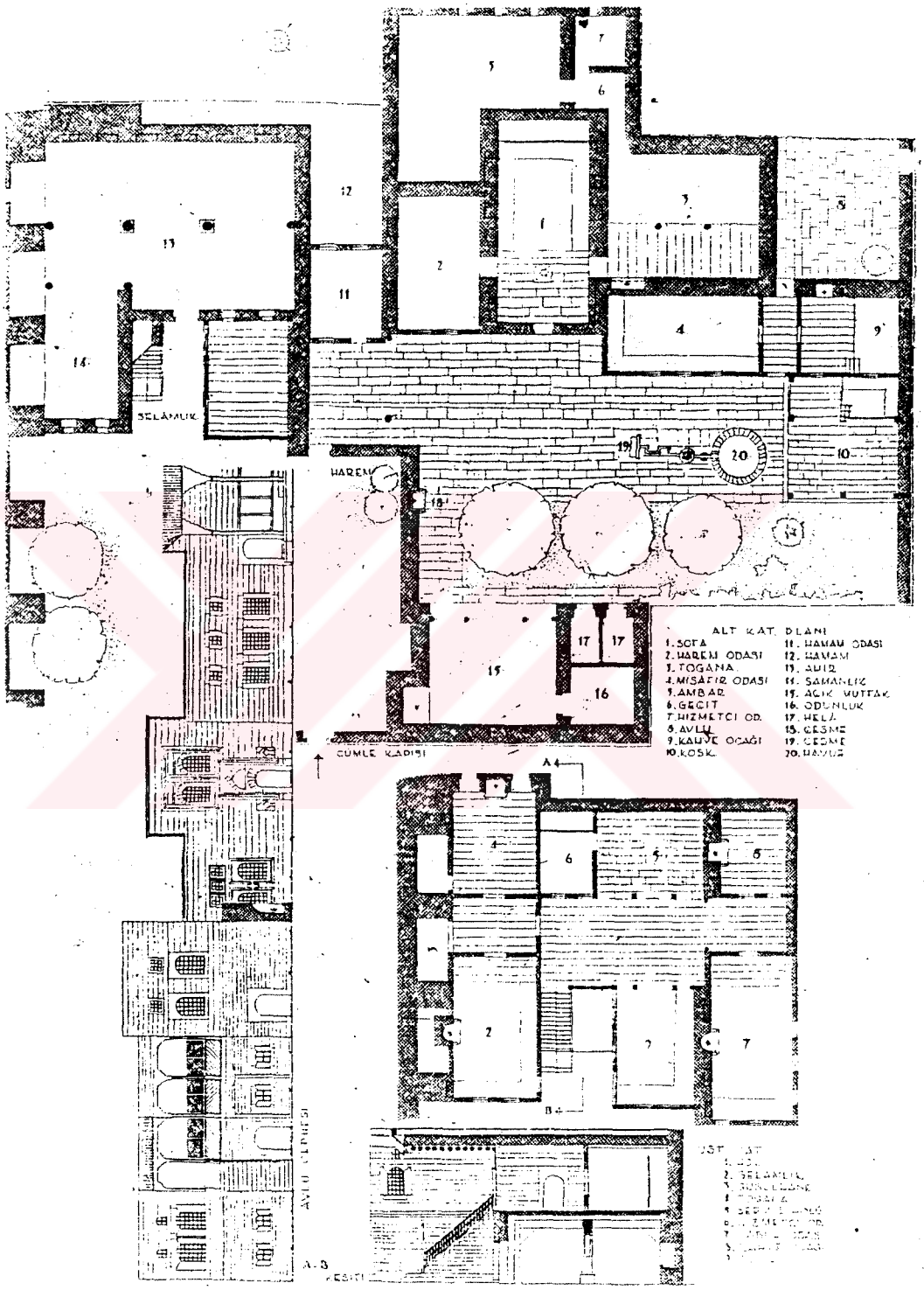
GÜBGÜBOĞULLARI KONAĞI, KAYSERİ

Özellikle Güneydoğu evlerinde net programlara ulaşan açık avlu etrafında şekillenmiş harem ve selamlık bölümlerinden oluşan Türk konut geleneğini Kayseri evlerinde de bulmaktayız.

Kataloğumuzda bulunan iki Kayseri evinde öncelikle iklim özelliklerinin daha sert olması sonucu direkt avluya açılan yüzeylerin azaltıldığı, mekanlara içi sofalardan dağılıma rağbet edildiği görülmektedir. Su düzenlemelerini ise avlular içinde binalara bitişik, ancak bağımsız kullanımı olan köşkler ve önlerindeki havuzlarda görmekteyiz.

Günümüzde Kültür Bakanlığının koruması ve onarımı altında olan Gübgüboğulları Konağı, Kayseri'nin korunabilen evlerinin en eskisi ve anıtsalıdır. 1951'de doçentlik tezini Kayseri evleri üzerine gerçekleştiren Necibe Çakıroğlu'nun geniş araştırmasına göre konak, 1450 senelerine tarihlenebilir |47|.

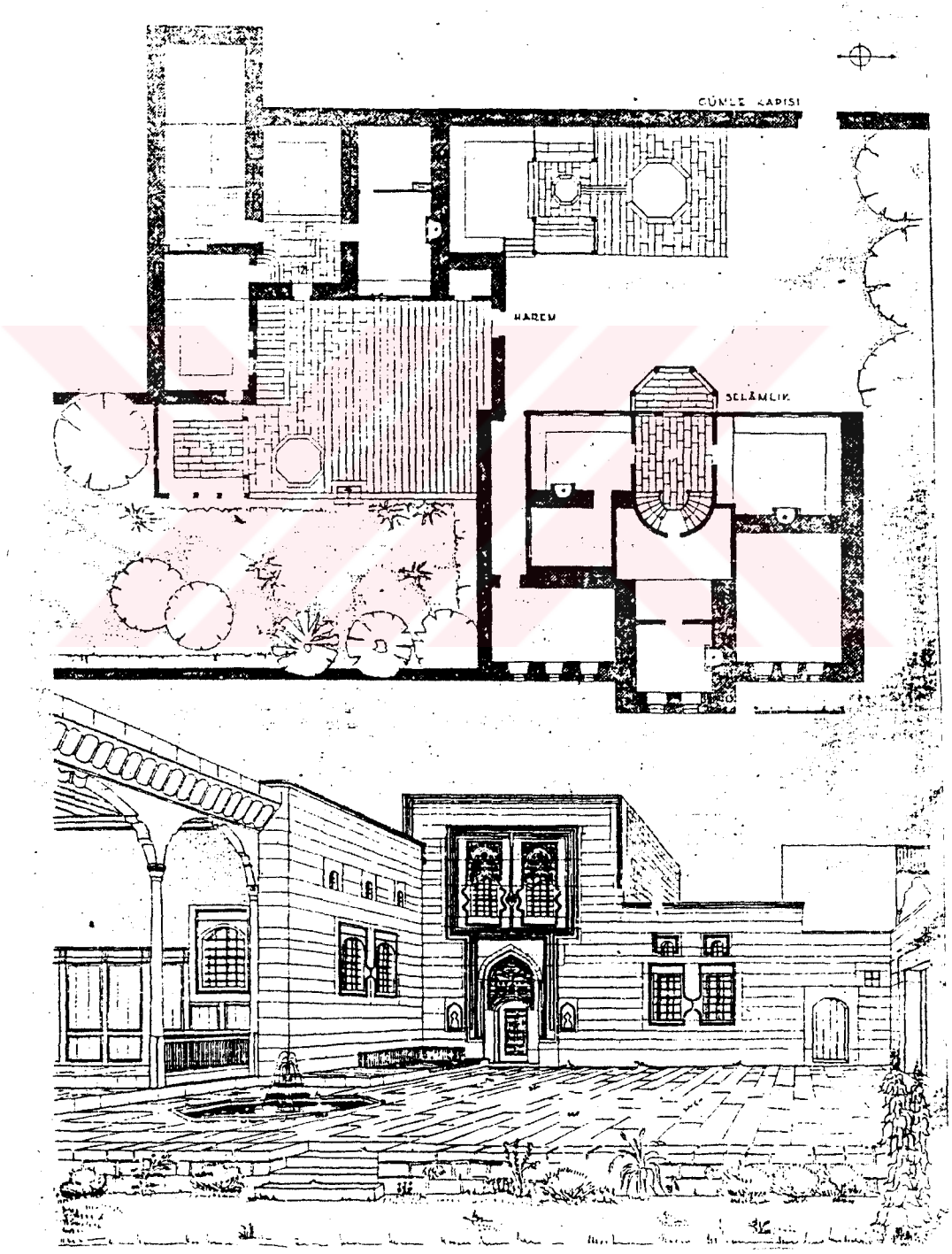
Konağın havuzlu köşkü harem avlusunda, kuzey tesirine açık konumda yerleştirilmiştir. Köşk önündeki havuz, zemindeki kanallar, avlu çeşmesi ve fıskiyeli bir tekne ile beraber değerlendirilmiştir. İç mekanın tasarımındaki organik gelişim havuzlu avlunun da konturlarını şekillendirmektedir. Havuzu ve bahçeyi izlemek üzere düzenlenen avlu köşkü genel strüktürün ağır kargir yapısı içinden direklerin taşıdığı ahşap çatının çizdiği hafif sistemle ayrılır (Resim 99), Köşk içinde üç basamakla çıkılan taht-sekilik, iç avlu kullanımının en ayrıcalıklı kısmıdır. Avlu köşkünün havuza doğru bakış açısında fon olarak yüksek ağaçların hakim olduğu yeşil doku teşkil edilmiştir.

Resim 99. Kayseri, Gübgüboğlu Konağı, planlar ve kesit-görünüşler. Avlu içindeki bağımsız direkli köşk ve önündeki havuz-kanal temasını, Edirne evlerinde benzer kalıplar içinde göreceğiz (bkz.s. 160).

MOLLAOĞULLARI EVİ, KAYSERİ

Gübgüboğulları evi gibi Mollaoğulları evinde de serbest bir şekillenme gösteren mekansal birimler, esas olarak kendi iç yaşamlarına dönük hacimlerdir. Avlu yaşamının karakteristik yapıları

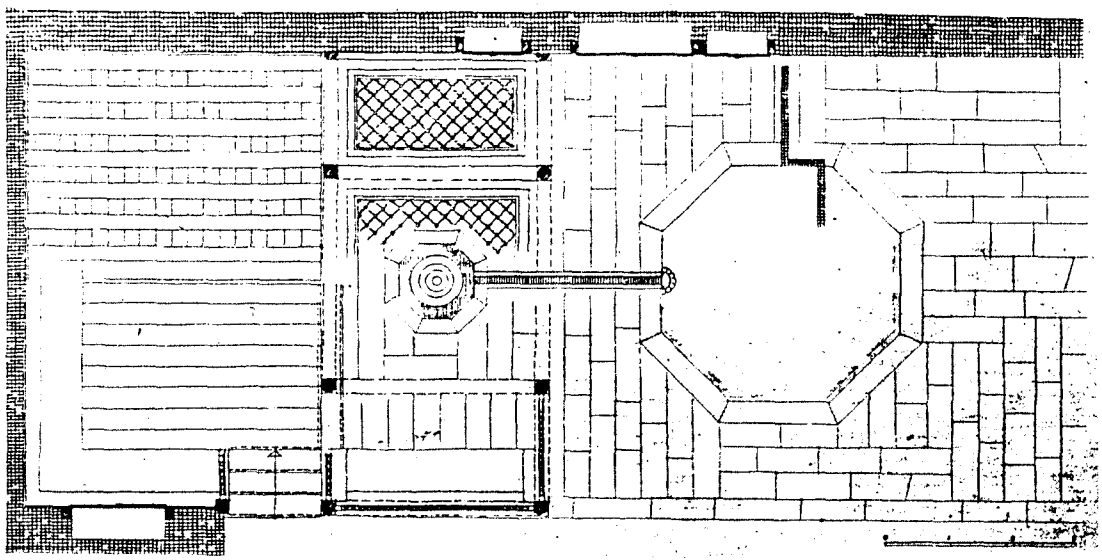

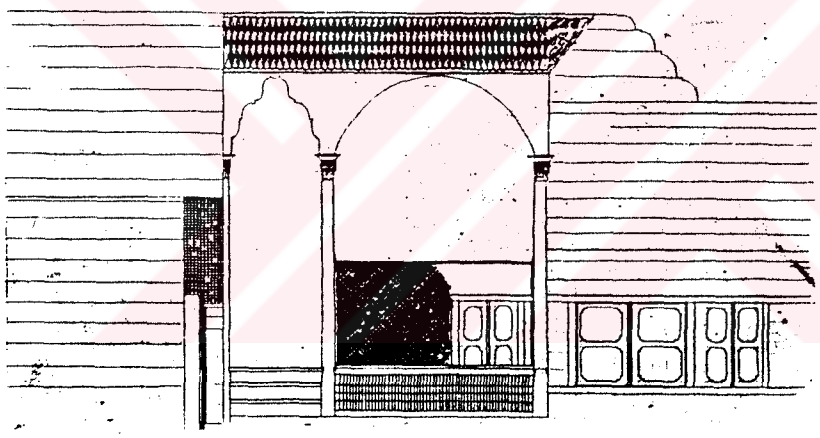

Resim 100. Kayseri, Mollaoğulları Evi. Üstte; Harem ve Selamlık bölümleri planı, altta; Selamlık avlusu, köşkü havuz kompozisyonunu canlandıran perspektiv.

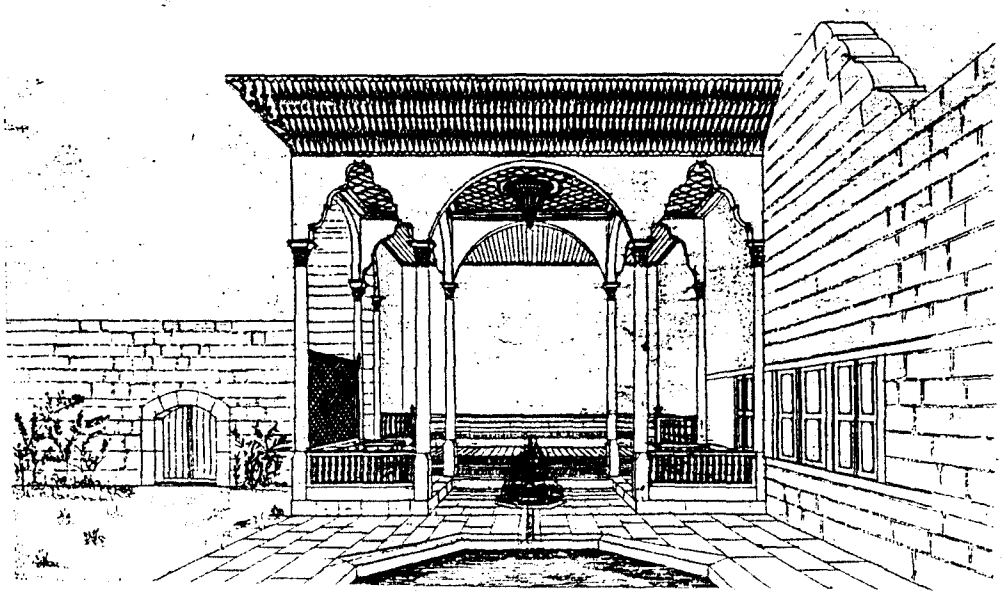
olan havuzlu köşkler ise hafif konstrüksiyonları ile masif yapı bloklarından soyut, bağımsız üniteler halindedir.

Harem sofası dış kapısı üstünde H.1190 (1704) tarihi vardır. Selamlık bloku ise bundan 100 sene kadar sonra yaptırılmıştır [48]. Harem köşkü avlu taşlığının köşesinde, binaya bitişik olarak kurulmuştur. Kuzeye yönelik köşkün önünde altıgen formlu fıskiyeli havuz yer almaktadır. Köşk, avlu taşlığından yalnız bir basamak yükseltilmiştir. Oturma sekileri de köşkün iç zemininden bir basamakla yükselir. Seki çevresi duvarları yere kadar inen ahşap kaplamalıdır. Oturma, direkt yere konulan minderler ile sağlanmakta ayrıca ahşap bir kerevet vs. kullanılmamaktadır (Resim 100).

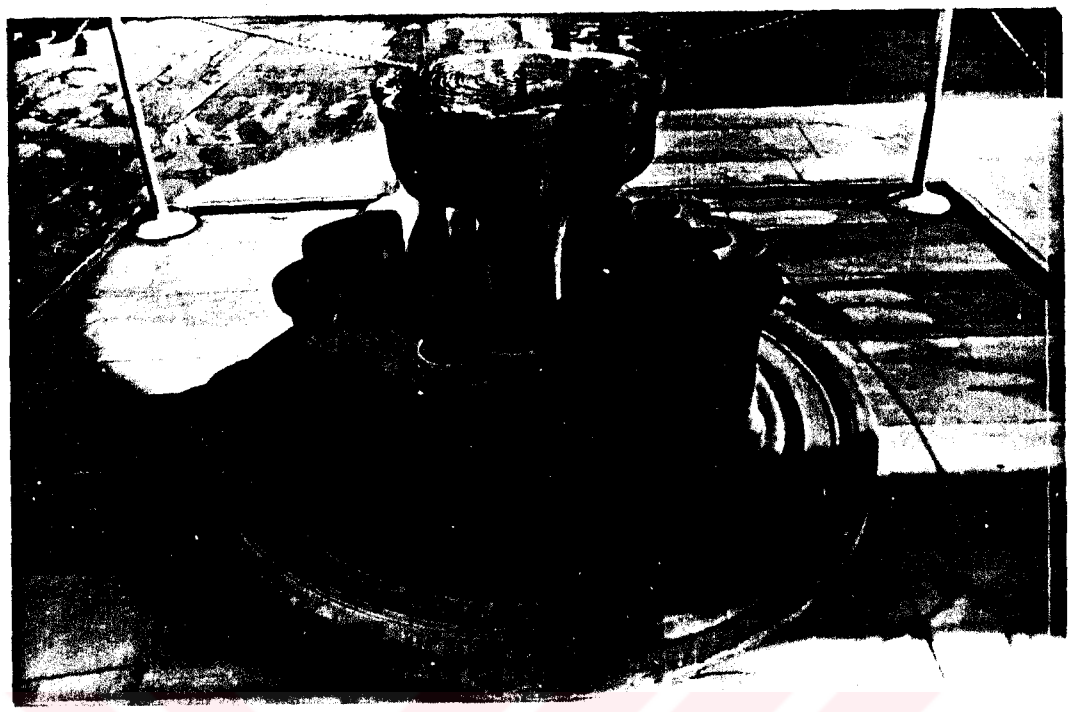
Selamlık köşkü ise daha zengin bir su kullanımı sunmaktadır. Harem bölümünün oluşturduğu bir girintiye yerleşen köşk, her zaman olduğu gibi kuzeye açıktır. Tamamen ahşap olan direkli kemerli, çatılı konstrüksiyon harem köşkü ile yaklaşık özellikler göstermesine rağmen bezemelerde biraz daha özenli ve ayrıntılı davranıldığı gözlenmektedir (Resim 101). Selamlık köşkünde iki kademeli bir oturma düzeni uygulanmıştır. Birinci sahın büyük havuz taşlığı kotundadır. Fıskiyeli küçük havuzun iki yanındaki taş sekiler döşemeden bir basamak yüksektir. Sekileri, çevresindeki direklerin arasındaki ahşap torna parmaklıklar çevirmektedir. Dış duvarda açılan ahşap kapaklı dolaplar muhtemelen servis malzemeleri vb. şeylerin muhafazası içindir. Dip taraftaki girintide oluşturulan büyük sedirlik ise buradan birkaç basamak yüksektir. Buraya bahçeden sedirlik yanındaki basamaklardan da çıkılabilmektedir. Büyük sedirlik ile fıskiyeli sedirlik tavanları farklı bezenmiştir. Fıskiyeli kısmın alçakta düzenlenmiş olmasına rağmen daha yüksek bir statüyü temsil ettiği anlaşılmaktadır. Fıskiyenin suyu döşemede açılan bir kanalla köşkün önündeki altıgen havuza ulaştırılmaktadır. Bu havuz harem bahçesindeki benzerinden biraz daha büyük tutulmuştur.

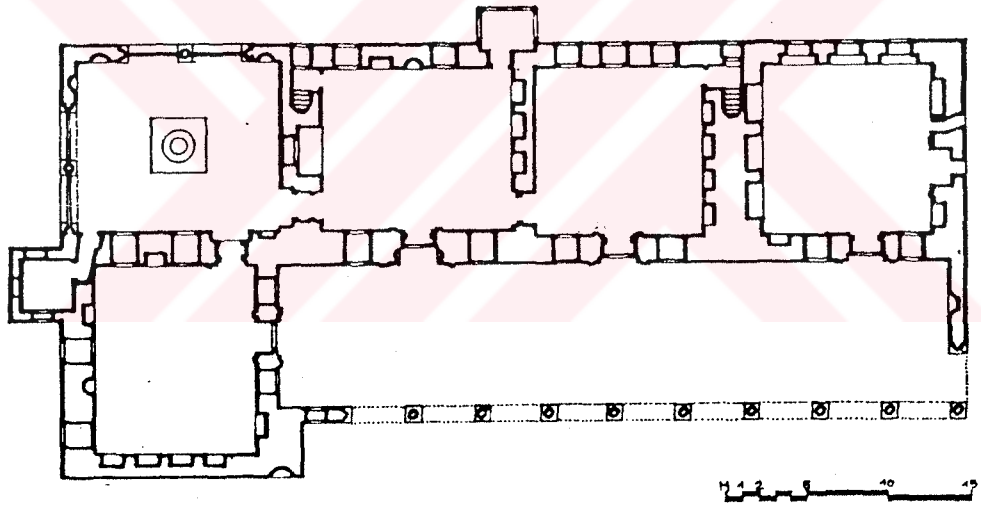

Resim 101. Kayseri, Mollaoğulları, Evi Harem avlusu köşkü ayrıntılı planı ve perspektiv.

Resim 102. Üstte; Topkapı Sarayı, Fatih Köşkü hayatı'ndaki şadırvandan görünüş.
Resim 103. Altta; Fatih Köşkü planı, Köşede yer alan şadırvanlı hayat, sarayburnu üzerinden Marmara ve Boğaziçi'ne hakimdir.

FATİH KÜŞKÜ, TOPKAPI SARAYI

Topkapı Sarayının ve araştırmamızda ele alınan yapıların en eskilerinden olan Fatih Köşkü, Enderun-u Hümâyûn'un doğu köşesindeki bloku teşkil eder (Resim 103). Fatih devri yapılarından olan köşkün dış köşesinde yer alan hayat, konumuz olan su kullanımını kapsamaktadır. İki cephesinde mermer sütunlara oturan kemerlerle Marmara'ya

ve Boğaziçi'ne açılan hayat, türünün en ihtişamlı örneklerindendir. Hayat, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra Hazine olarak kullanılmaya başlamış ve kemerlerin arası örülerek doldurulmuştu |49|. 1942 Onarımında bu duvarlar açılmış ve kubbeli olan tavan konstrüksiyonu, betonarme düz plağa çevrilmiştir |50|.

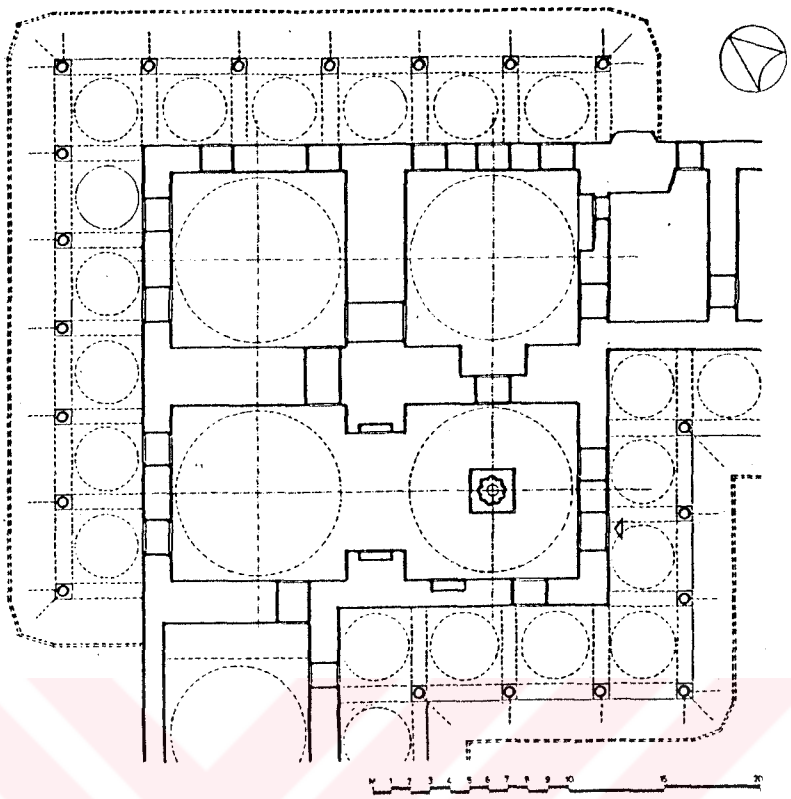
Hayatın ortasında, yuvarlak planlı ve yekpare mermerden bir tekne ile içindeki kaideye oturan ikinci ve daha küçük bir tekneden ibaret su kompozisyonu mekanı simgelemektedir (Resim 102). Kompozisyon; bir yanda doğa, su'yu olabilecek en güzel görüntüleri içinde sergilerken, diğer yanda bu güzelliğin seyredildiği mekanda da sesi ve görüntüsüyle su'ya daha yakın olma arzusunu yansıtmaktadır. Gerçekten araştırmamız içinde göreceğimiz pek çok örnekte, dış mekanda herbiri doğal harikalar olan su güzelliklerinin mevcudiyetine rağmen, gelenekçi yapı ustaları Fatih Köşkü'nde olduğu gibi su'yu tüm canlılığıyla yaşanılan mekanlara taşımakta sonsuz sebat göstermişlerdir.

KUTSAL EMANETLER DAİRESİ, TOPKAPI SARAYI

Topkapı Sarayında üçüncü avlunun batı kısmını teşkil eden Kutsal Emanetler Dairesi ötedenberi Yavuz Sultan Selim tarafından, Mısır'ın zaptından sonra (1517) İstanbul'a getirilen,Hz. Muhammed'e ait ve hilafetle ilgili bir kısım eşyanın muhafazası için özel olarak yaptırıldığı ileri sürülmüş ve buna inanılmıştı. Halbuki son yapılan teknik ve araştırmalar binanın Fatih Sultan Mehmed zamanına (1451-1481) ait olduğunu meydana çıkarmıştır | 51|. Bunun yanısıra bu yerin Fatih'ten itibaren uzun yıllar "hasoda" olarak kullanıldığı bilinmektedir |52|.

II. Mahmut 1808'de Topkapı Sarayını terkettiğinde o tarihe kadar hasoda olarak kullanılan binaya, sarayın çeşitli yerlerindeki kutsal eşyalar getirildi ve ismi de "Kutsal Emanetler Dairesi" veya "Hırka-i Saadet Dairesi" oldu |53|.

Binanın esas planı dört hacimli ve kare formunda olup, dört kubbelidir (Resim 104). Haliç ve Boğaz cepheleri kubbeli ve sütunlu revaklarla çevrilidir. Alt kısımları ise arazinin eğimi dolayısıyle

Resim 104. Topkapı Sarayı, Kutsal Emenetler Dairesi Planı. Fatih Devri eseri olan yapının orijinal kullanımı "Has Oda" idi. Ok ile gösterilen giriş kapısı tarihi kaynaklarda "Şadırvan Kapusu" olarak geçmektedir. Buradaki su kompozisyonunun yapının sofasına girenleri sesi ve görüntüsüyle bir su teması ila karşılayacak konumda teşkil edildiği görülmektedir.

çıkan muazzam bodrumlar doldurur. Konumuz olan su düzenlemesi 3.Avludan girilen esas kapının açıldığı ilk sofada ve fıskiyeli bir havuz tarzındadır (Resim 105). Bu giriş kapısının üzerinde III. Ahmed tuğrası ile 1138 (1725 M.) tarihi vardır. İçeride de Sultan Ahmed adına yazılan mısralardan o devirde büyük bir tadilat geçirdiği anlaşılmaktadır |54|. Duvarları kaplıyan çiniler ise 17. yüzyıla aittir |55|.

Halen mevcud havuz tek parça mermerden, dilimli büyük bir tekne ile içindeki fıskıye grubundan oluşur (Resim 105). Fıskiye, yeşil porfirden büyükçe bir kase ile içindeki metal fıskiye çanaklarından ve lülelerden ibarettir. Tüm kompozisyon hafifçe çökertilen kare formundaki, mermerden büyük bir teknenin içindedir. Havuz grubunun sahip olduğu plastik yapının da açıkça ortaya koyduğu gibi sonraki devirlerin yenilemelerine ait olduğu açıkça bellidir. Ancak mekanın gerçekte orjinal yapısınında havuzlu (şadırvanlı ?) bir bünyeye sahip

Resim 105. Kutsal Emanetler Dairesi'nin günümüzdekisu kompozisyonu. Bu düzenleme, eskisinin yerine sonraki dönem onarımlarında oluşturulmuştur.

olduğunu bilmekteyiz. Tarihi kaynaklarda bu sofadan ve yukarıda bahsettiğimiz 3. Avlu'ya çıkılan kapısından, "Şadırvanlı sofa" ve "Şadırvan kapısı" diye bahsedilmektedir |56|.

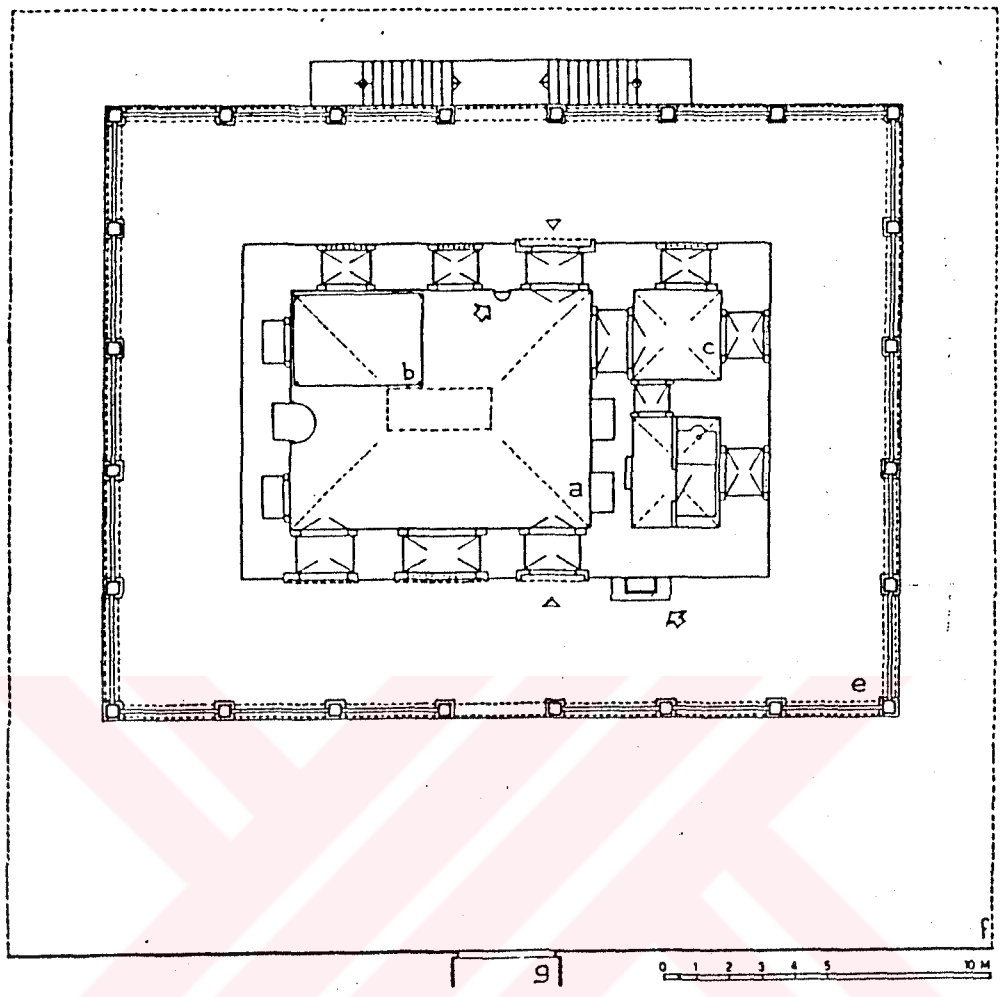
Girişe göre şadırvanlı sofanın sağındaki oda, "Arzhane" adını taşır |57|. Gerek Hasoda olarak kullanıldığı, gerek se mukaddes emanetlerin muhafaza ve ziyaretine tahsis edildiği zamanlarda saray içinde en önemli yapılardan biri olma durumunu muhafaza eden daire, yapıya girenleri bir su motifi ile karşılayan düzenlemesiyle Türk mimarisinin en kıymetli mekanlarda uyguladığı özgün geleneklerinden birini yansıtmaktadır.

Resim 106. Topkapı Sarayı, Arz Odasının Enderun Meydanı'ndan görünüşü.

TOPKAPI SARAYI ARZ ODASI

Arz Odası, Topkapı Sarayında III. Avluda yer alır. İnşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte sarayın ilk yapılarından ve Fatih devri eseri olduğu bilinmektedir [58]. Bugün kasrın ilk yapılışına ait olan kısımlar kargir beden duvarlarıdır. Diğer kısımlar ve tüm tezyinî unsurlar sonraki devirlere aittir. Bu sebeple iç dekorasyonun eski hali kesinlikle bilinmez [59]. Arz Odası, konumuz olan su düzenlemesi ile ilgili olarak iki çeşme örneği ihtiva eder. Bunlardan biri giriş kapısının yanında dış duvarda yer alan çeşmedir. Diğeri ise, taht-ı hümâyûnun yakınında ve III. Avluya açılan kapının hemen yanında yer alır. Yaygın düşünüşe göre bu tip düzenlemelerde esas olarak, çeşmenin suyunun daimi akıtılması suretiyle içeride konuşulanların dışarıdan anlaşılmasını önlemek isteği ön plandadır. Ancak odalar içinde temizlik ve diğer amaçlarla da bu

Resim 107. Topkapı Sarayı, Arz Odası planı. Kapıların ve çeşmelerin yerleri oklarla gösterilmiştir. Dış tarafta görülen çeşme Kanuni devrinde yapılmıştır.

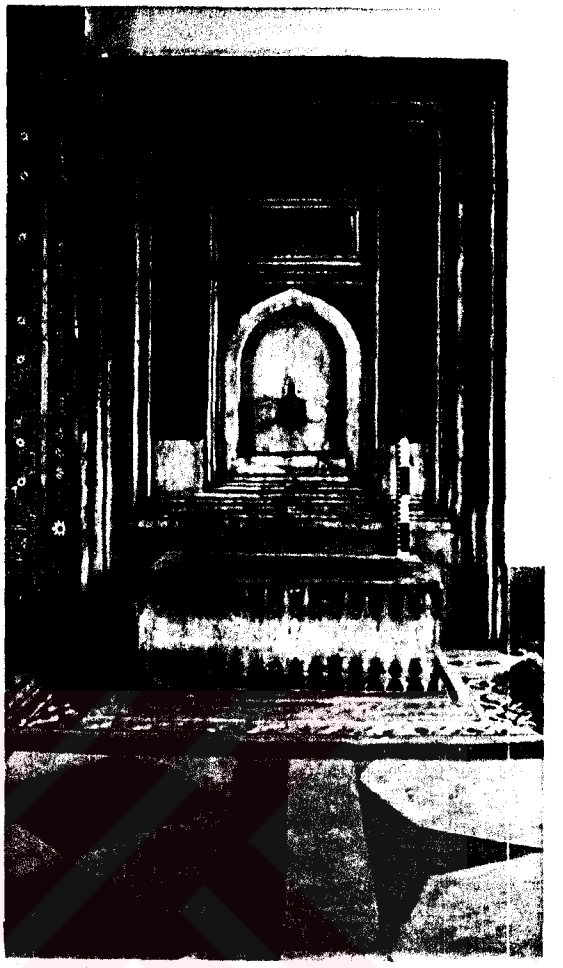
tip çeşmeler yapıldığı bilindiğinden bu husus tartışılabilir niteliktedir. Gerçekte ise bu çeşmelerin birden fazla amaca hizmet verdikleri kesindir. İç mekan çeşmeleri, yarattıkları seda ile kapı yanlarında veya pencere aralıklarında yer aldıklarında hakikaten bir ses perdesi teşkil ederek konuşmaların anlaşılmasını engelliyebildikleri gibi mekân içinde dinlendirici bir atmosfer oluşmasına ve temizlik, v.b. faydacı kullanımlara imkân vermektedir.

İçteki çeşme, dışa açılan kapı ile yanındaki pencere arasında bulunan bir duvar nişi içinde yer alır. Alttaki daha büyük olmak üzere iki teknelidir. Mermer olan bu teknelerin kenarlarını bronz levhalardan, üstleri profilli bordürler çevreler. Üstteki bronz çerçevenin kenarlarında uçları aşağı kıvrık, küçük bronz borular halinde

Resim 108,109. Ustte, solda; Arz odasında çeşme kompozisyonunun konumu, sağda; çeşmenin yakından görünüşü.
Resim 110,111. Altta; Arz odası çeşmesinden ayrıntılar. Sular ilk teknenin kenarındaki pirinç bordürün üzerinde sıralanan, küçük borucuklar formundaki lülelerden alttaki büyük tekneye düşerler. Musluk ağzı da su sesini arttıracak şekilde süzgeçli yapılmıştır. Orijinal pirinç döküm musluk altın yaldız ile kaplıdır.

Resim 112,113. Solda; Arz Odası dış kapısı yanında, sakaf altındaki çeşme. Kanuni Devri ilavesi olan siyah ve beyaz mermerlerden oluşan çeşmenin kitabesindeki mısra sudur:

Sultanı cihânıyan Süleymanı zaman
Serçeşme-i endü adlü bahri ihsan
İn çeşme bina behayri ihya fermud
Çün ab-i hayat en peyi ehl-i divan

taşma olukları vardır. Suların buradan alttaki tekneye yüksek bir mesafeden düşmesi suretiyle kuvvetli bir su sesi elde etmek üzere düzenlendiği görülmektedir. Keza, orjinal musluğun ağız kısmı da süzgeçli bir tarzda yapılarak suları dağıtmak, dolayısıyle sesi arttırmak üzere biçimlendirilmiştir. Gerek bu özellikleri gerekse çeşmenin genel düzeni itibariyle abdest alma, v.b. temizlik hizmetlerine pek müsait olmamasından dolayı, çeşmenin ses perdesi elde etme fonksiyonu ciddi bir tanımlama olarak gözükmektedir.

Kapı yanında, dış duvarda yer alan çeşmenin de konumu itibariyle, içerideki çeşme gibi bir ses perdesi elde etmek üzere düzenlendiği söylenebilir. Tabii yine tek amaç bu değildir. Faydacı hizmetlerini de beraberinde sunar. Bu çeşme, Arz Odasında tarihi tespit edilebilen en eski kısımdır. Kanunî zamanında buraya konulmuştur |60|.

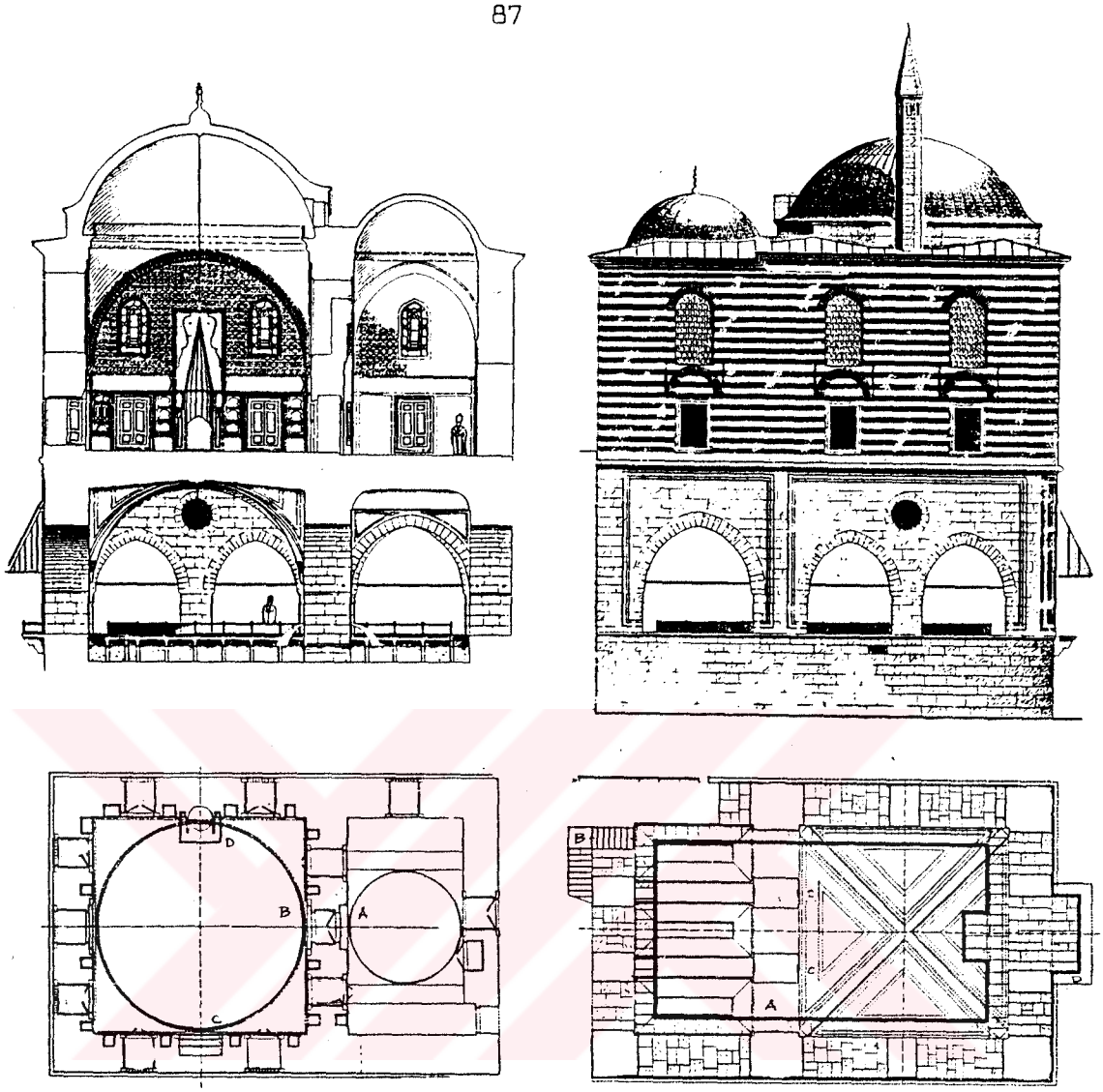
Çeşmenin diğer hizmetlerinin yanısıra, Arz Odası girişinin hemen yanında yer alması itibariyle, hünkârın kabul edeceği kimselerin huzura girmek üzere bulundukları yere mimari karakter kazandıran bir su düzenlemesi ile karşılanmaları da ince bir felsefî düşünüşün mimariye yansıması olarak gözükmektedir.

III. MURAD KÖŞKÜ, TOPKAPI SARAYI

Topkapı Sarayı haren kısmında, Valide ile ikballer Taşlıkları arasında bulunan köşk, bir Mimar Sinan yapıtı olup 1578 (H.986) tarihlidir |61|. Köşk, önceleri saray binaları blokundan harem bahçesine doğru dik bir konumda ileri taşan bir kitle durumunda iken

Resim 114. Topkapı Sarayı'nda III. Murad Köşkünün ikballer Taşlığı'ndan görünüşü. İki tarafında sonradan eklenen köşkler görülmektedir. Ön planda, Çifte Kasırlar (veliahd Dairesi), arkada; I.Ahmet Okuma Salonu.

Resim 115,116,117,118. Topkapı Sarayı III.Murad Köşkü. Sağ altta; Köşkün alt kat planı; A-havuz, B-İkballer Taşlığı'na çıkan merdiven, C-Ayaklar içindeki duvar çeşmeler; (çörtenler), D-Hünkâr tahtının kurulduğu çıkma. Sol tarafta; üst kat planı: A-Giriş sofası, B-Büyük divanhane, C-Selsebil D-Ocak. Sol üstte; Köşkün büyük eksenden geçen kesiti. Sağ üstte; kuzey cephesi restitüsyonu.

sonraları sarayın gelişimiyle etrafına eklenen muhtelif bölümler, dıştan kütlesel olarak algılanmasını yok etmiştir (Resim 114).

Arazinin eğiminden dolayı, üst katın arka avlu kotunu muhafaza edebilmesi için köşkün ayaklar üzerinde inşa edilmesi gerekmiştir. Böylece köşkün alt kısmında da yazlık kullanıma mahsus, ayaklar arasındaki açık serdab kısmı teşkil edilmiştir (Resim 119).

Köşkün mimarisi sade ve ağırbaşlıdır. Zarafetten ziyade ihtişam ve azamet tesiri aranmış olduğu gözükmektedir. Üst kat kışlık divanhanedir. Üst kat planına uygun olarak düzenlenmiş bir büyük ve

Resim 119. Topkapı Sarayı, III.Murad Köşkü'nün alt katındaki havuzlu serbad mahallinin taht kısmından görünüşü.

küçük kısmın teşkil ettiği alt kat tek bir serdab mahallinden ibarettir. Üç cephesi kemerlerle harem bahçesine açılır (Resim 118). Orta kısmı büyük bir havuz kaplar. Havuz üstteki sofa ile divanhane arasındaki duvar altına rastlıyan iki ayağa rağmen, tüm kasır boyunca iç kısımda devam eder. Böylece bu ayaklar havuz içinde yükselir. Havuz çevresinde, asgari genişlikteki geçit çepçevre dolanır. Geçit döşemesini oluşturan mermer levhalar, havuz tabanına basan küçük mermer ayaklar üzerine oturur. Böylece havuz, geçit altına doğru genişler (Resim 115). Havuz çevresinde bir mermer parmaklık çepçevre dolanır. Ortada ise kalın bir mermer kaide üzerinde oturan sekizgen formundaki büyük mermer tekne ile onun içindeki ikinci ve daha küçük bir tekneden ibaret şadırvan yer alır.

Kasrın uzun ekseni üzerinde ve bahçeye bakan yüzde; biri dışa diğeri iç havuz üzerine doğru ilerliyen ve padişahın oturmasına mahsus taş sedirleri ihtiva eden çıkmalar var idi. Bunlardan dış cepheye uzananı I. Ahmet Köşkü alt konstrüksiyonu içinde kalmıştır. Havuz üzerine uzanan seki, geçit plakları gibi mermer ayakları üzerindedir. Dış seki ise dar cephenin ortasındaki kemer altında ve bugün de mevcut olan konsollar üzerindeydi. Her iki sekiden de, hem iç mekandaki havuzu, hem de dıştaki, harem bağlarının bulunduğu bahçeyi bir bütün olarak algılamak mümkündü.

Mekan içinde hoş bir su sedası yaratmak amacıyla şadırvandan başka, su kotundan yüksekçe bir hizada ve havuz içindeki ayaklar içine gömülmüş, önlü arkalı dört adet lüle vardır. Bunlar mermer ayna taşları içine oturtulmuşlardır (Resim 119). Serdab kısmının üzeri, geniş kaburgalı manastır tonozu ile örtülüdür. Bu mahallin üstünde asıl köşk yer alır. Bu kısım giriş sofası ile büyük divanhaneden ibarettir.

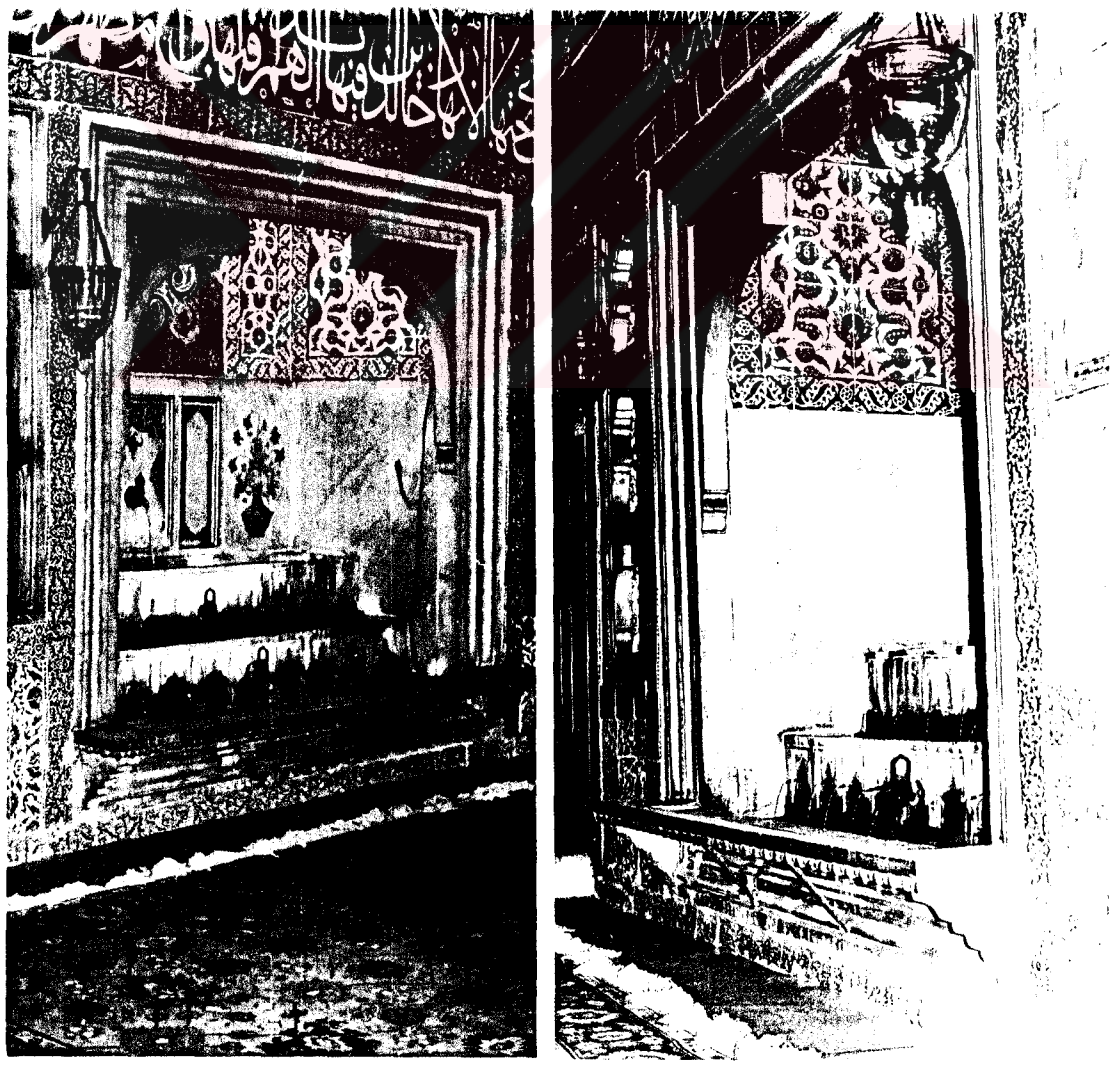
Divanhanenin üzerini büyük bir kubbe örter (Resim 116). Kubbe merkezinden geçen iki eksenden dar yönde olanı, iki yan duvar üzerinde yer alan selsebil ve ocak üzerinden geçer (Resim 117). Selsebilin ortasında yer aldığı duvarda, karşıtındaki ocaklı duvar kompozisyonunda olduğu gibi, iki tarafta birer büyük pencere yer alır. Ortadaki daha

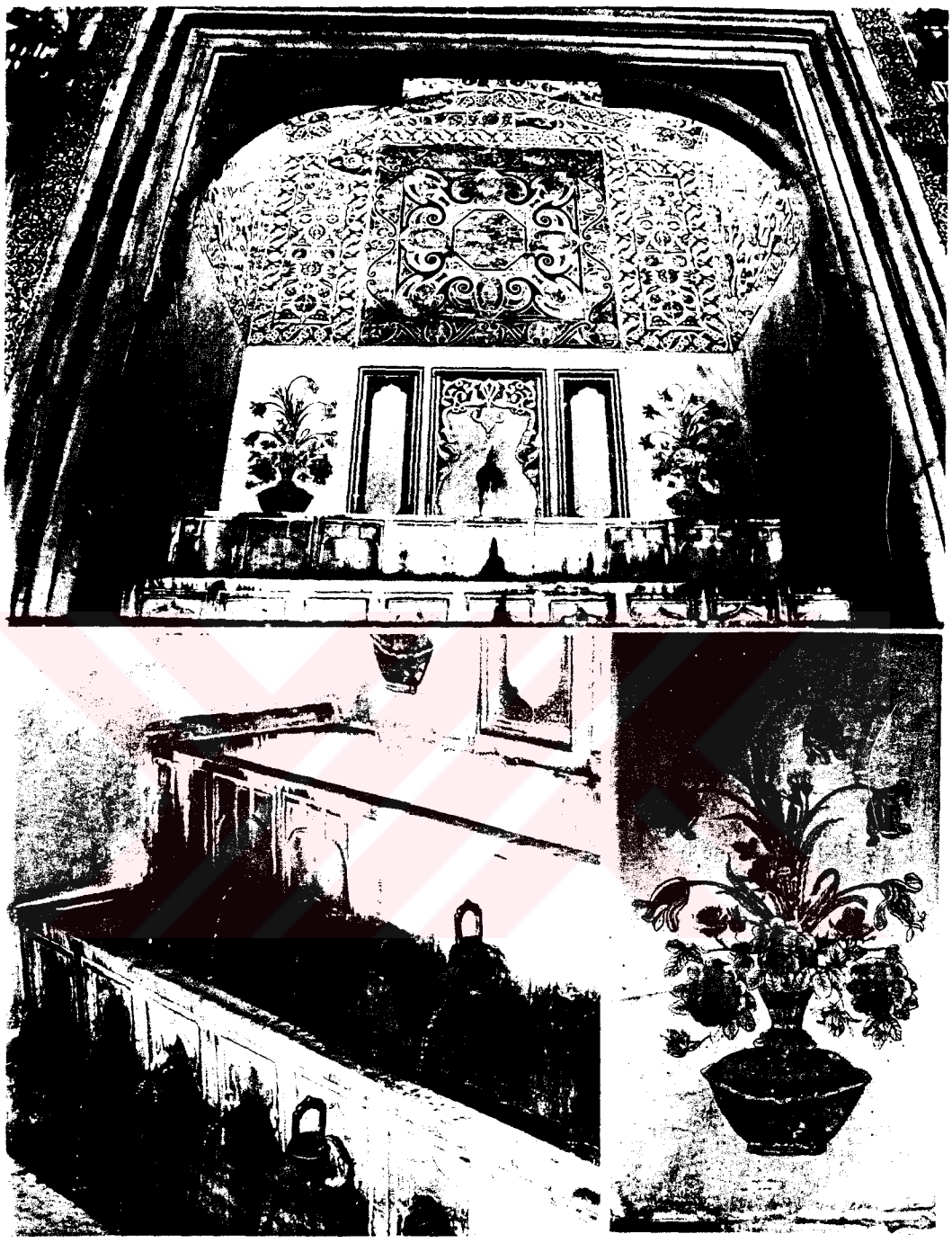
Resim 120. Topkapı Sarayı, III.Murad Köşkünün üst kat divanahanesinden bir görünüş. Sağ planda görülen büyük selsebilin üzerinde bulunduğu duvar ile yanındaki, giriş kapısını içeren duvar kuruluşları benzer kompozisyonlara sahiptir.

büyük olmak üzere, her açıklığın üzerinde büyük bir baş pencere bulunur. Alt açıklıklar arasında ve köşelerde üçer sıra duvar hücresi bulunmaktadır (Resim 122). Gerek pencere, gerekse duvarlar üzerinde yer alan diğer boşluklar mermer bir bordür ile çevrili olup, bordürler arası bir sıra çini ile ayrılmıştır (Resim 120).

Selsebilin içinde bulunduğu girintinin çevresini de yine bir mermer bordür belirler. Kare formundaki bu çevçevenin üstünü bir bursa kemeri şekillendirir. Aynı kompozisyon, selsebil eksenine dik eksen üzerinde yer alan ve giriş sofasına açılan kapı çerçevesine de hakimdir. Bu iki duvar üzerinde yalnız kapı ve selsebil boşlukları değil, diğer kompozisyon da aynıdır. Ancak bu tekrarlama arzusuyla selsebil

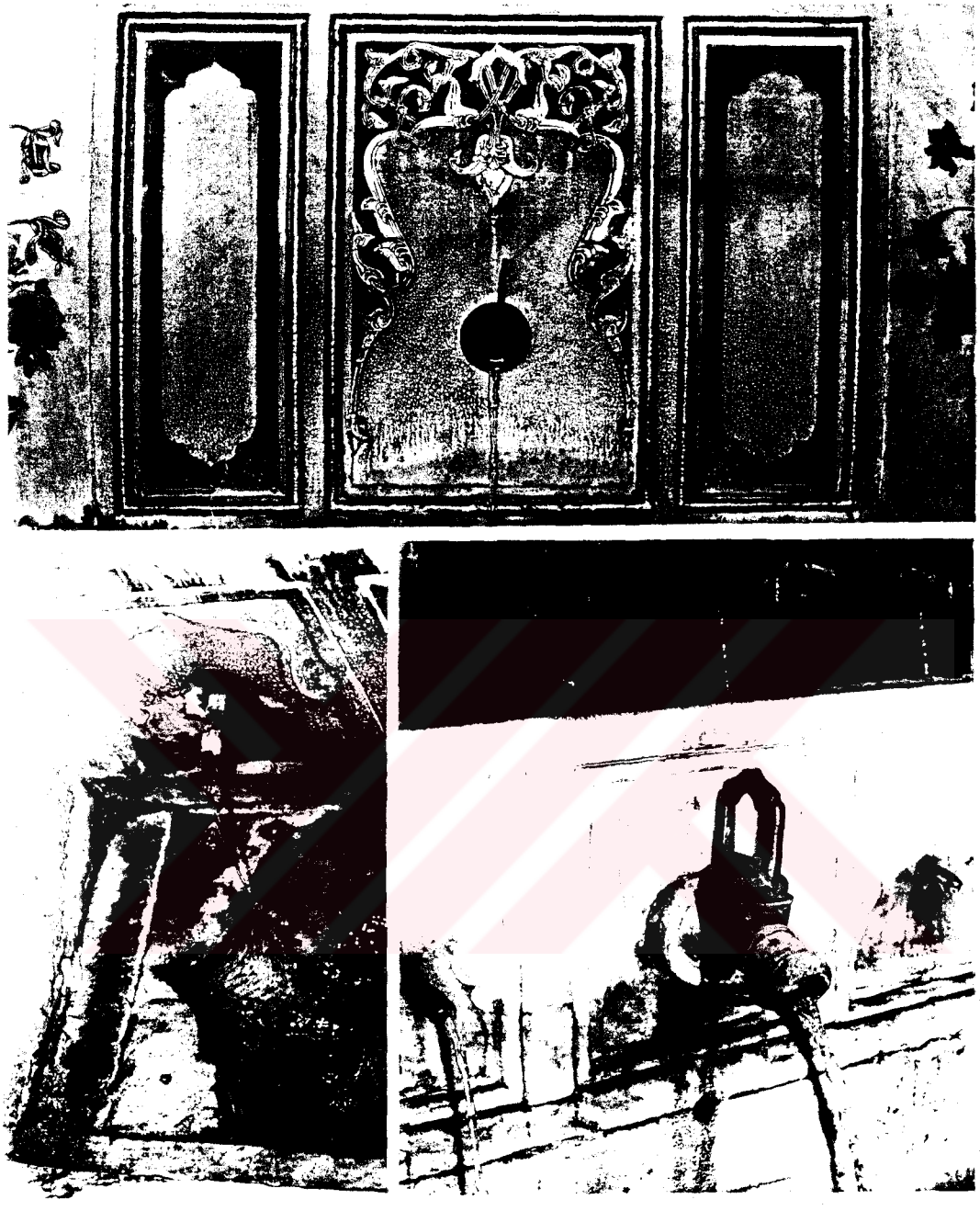

Resim 121.122. Topkapı Sarayı, III.Murad Köşkü üst kat divanhanesi selsebilinden görünüşler. Selsebil suları iki yanda asılan büyük kandilliklerin ışığıyla yakamozlanmaktadır.

Resim 123,124,125. III.Murad Köşkü Selsebilinden ayrıntılar. Su komoozisyonlarında görülen bezeme tekniklerinin hemen tümü birarada ve dengeli bir dağılımla kullanılmışlardır. Yukarıda; musluk aynası üzerinde; renkli mermer kakma pano(opus-secti), yanlarında çini kaplamalar, mermer oyma üzerine renk ve altın yaldız tezhipli musluk aynası kitabeleri, iki yanlarında kalem işi bezemeler. Altta; sağda; kalem işi bezemelerden ayrıntı, solda; mermer selsebil tekneleri, bronz lüleler ve musluklar.

çerçevesinin kapıya da uygulanması, kapı oranlarının kare forma uymaması nedeniyle bazı kör kısımlar kullanmak ihtiyacını doğurmuştur. Duvar içine gömülü olan selsebilin kademeli olarak oturan, tek parça mermerlerden üç adet büyük ve uzun teknesi vardır. Üstteki tekneler

Resim 126,127,128. III. Murad Köşkü selsebili ayrıntıları üstte; musluk aynası, altta selsebil tekneleri bronz lüle ve musluklar.

sularını, yan yüzlerinde yer alan, ortada bir musluk ile onun iki yanındaki sekiz küçük bakır borudan ibaret lülelerle alttakine boşaltırlar (Resim 124).En üstteki tekne ise duvardaki bir çeşmeden suyunu alır. Bu çeşmenin içinde yer aldığı ayna çerçevesi ile, iki yanındaki çerçeveler altın yaldızla canlandırılmışlardır (Resim 126). Bu çerçevelerin tam üzerindeki kısım, mozaik tekniğindeki renkli mermer parçalardan ibaret bir pano ile kompoze edilmiştir (Resim 123).

Bu panonun çevresi ise tüm selsebil hücresi boyunca 16. yüzyıl çinileriyle kaplıdır. Çiniler, selsebil hücresinin tonoz tavanını da kaplar.

Selsebil kompozisyonundaki bir diğer bezeme unsuru da kalem işleridir. Bunlar bursa kemerlerini oluşturan parçaların yan yüzlerinde ve ayna grubunun iki yanındaki mermer panolar üzerindedir (Resim 125). Selsebilin mermer çerçevesi üstünde, iki yanda büyük yağ kandilleri asılıdır. Bunlar ışıklarıyla lülelerden akan sulara pırıltılı röfleler kazandıracak konumdadırlar (Resim 121).

Selsebil, sesi ve görüntüsü ile mekan içinde dinlendirici bir atmosfer yaratmanın yanısıra faydacı kullanımlara, bu arada bir düşünüşe göre ses perdesi yaratarak konuşulanların dışarıdan anlaşılmamasına da hizmet vermektedir. Halen çalışır durumda olan selsebilin yarattığı ses şiddeti bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

III. Murad Köşkü, iç mekanlarda dekoratif su kullanımı geleneğinin İstanbul'daki en eski örneklerinden biridir. Mimar Sinan buradaki yorumuyla yazlık ve kışlık kullanımı bir arada sunan bu kompleksin her iki mekanında görsel ve işitsel olarak yaşamın her anına adapte ettiği su düzenlemeleriyle bu türün en güzel örneklerinden birini yaratmıştır.

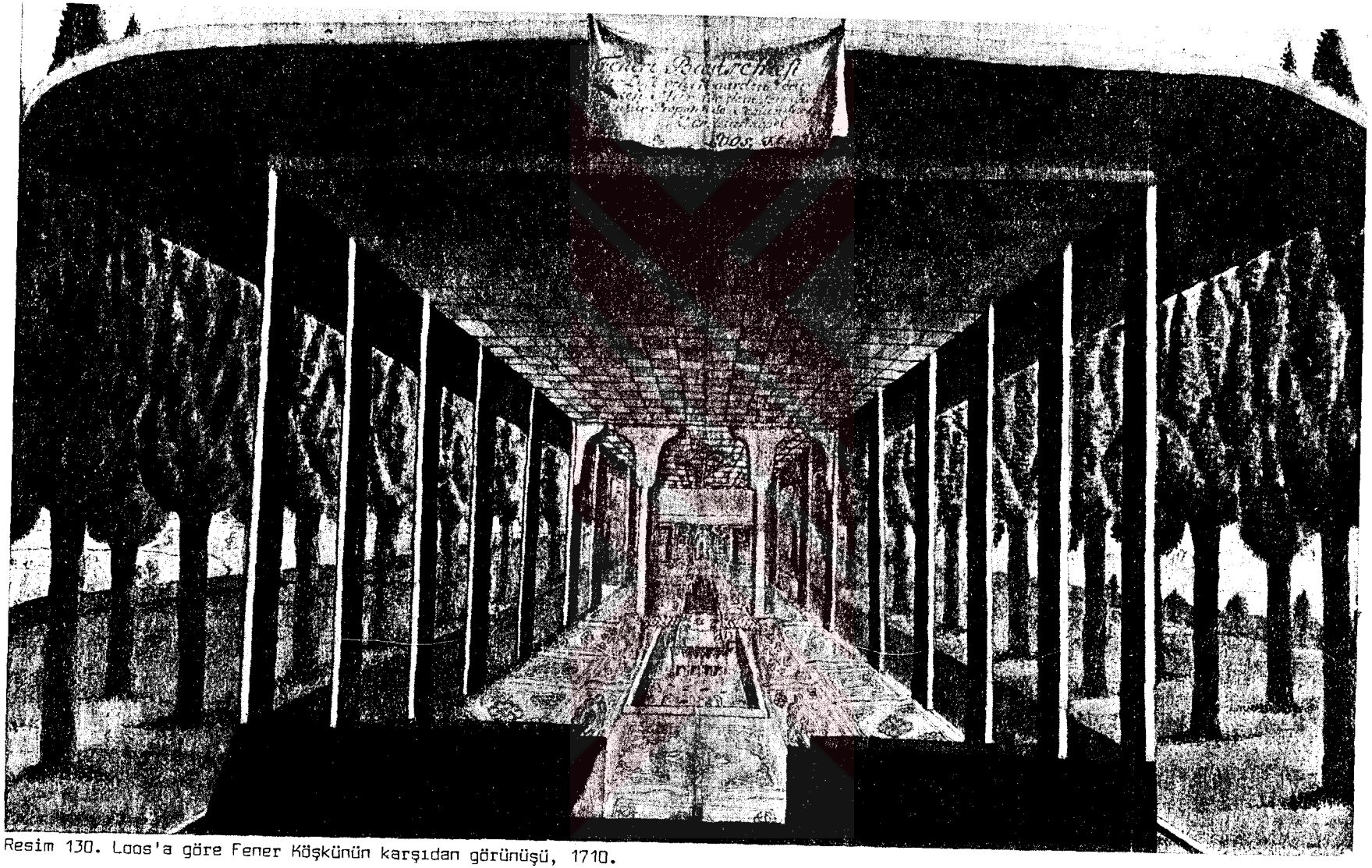
Burada düşey aks üzerinde gerçekleşen yazlık-kışlık mekan ilişkilerini, yine mekanları sembolize eden su motifleriyle bu kez yatay gelişen bir şema içinde Sepetçiler Kasrında da (bkz. s.127)göreceğiz.

FENER KÖŞKÜ (ŞADIRVAN KÖŞKÜ), İSTANBUL

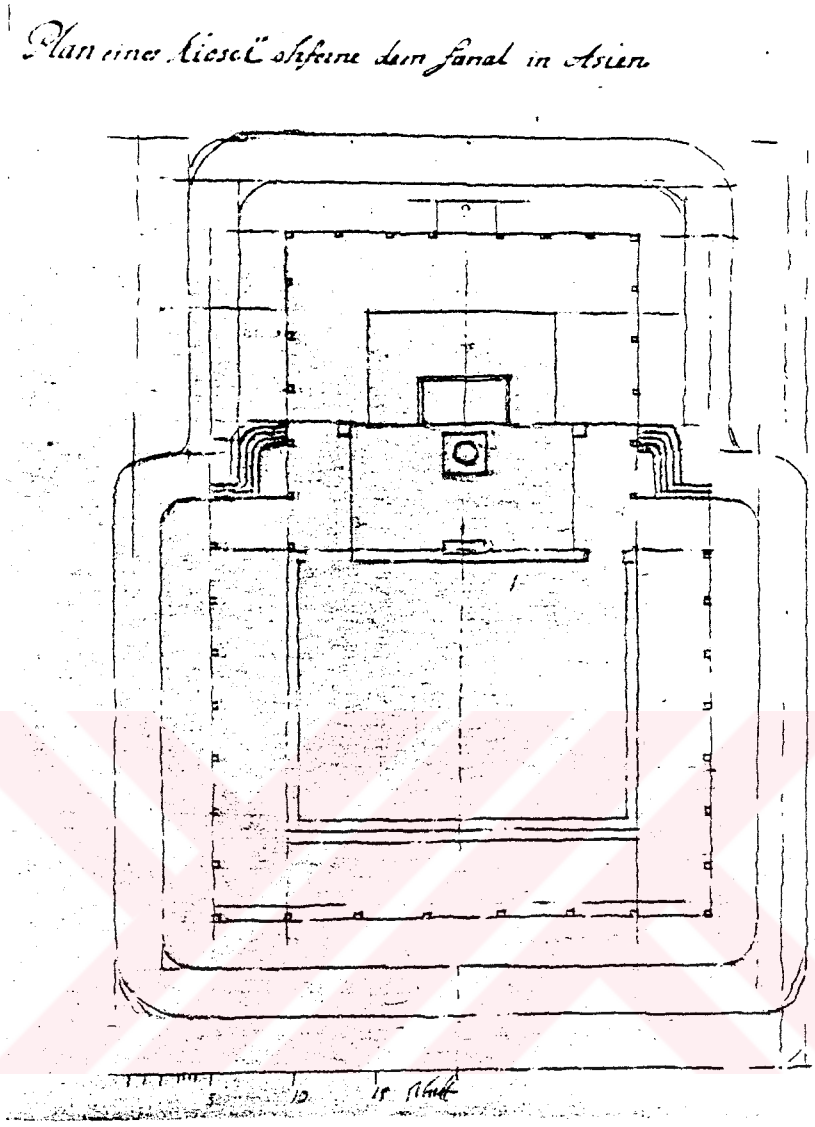
İstanbul'un pek çok güzel köşesini buradan izleme imkanını veren ve ismini buradaki fener kulesinden alan Fenerbahçe yarımadası, Fatih devrinden itibaren dış bahçeleri ve içindeki köşkleriyle sarayın mesire yeri olarak rağbet ettiği bir köşe olmuş, zaman zaman yenilenen bahçesi ve fener köşküyle 18.y.y. II. yarısına kadar bu önemini korumuştur [62].

Resim 129. Fener Köşkü'nün yandan görünüşü, Loos, 1710.

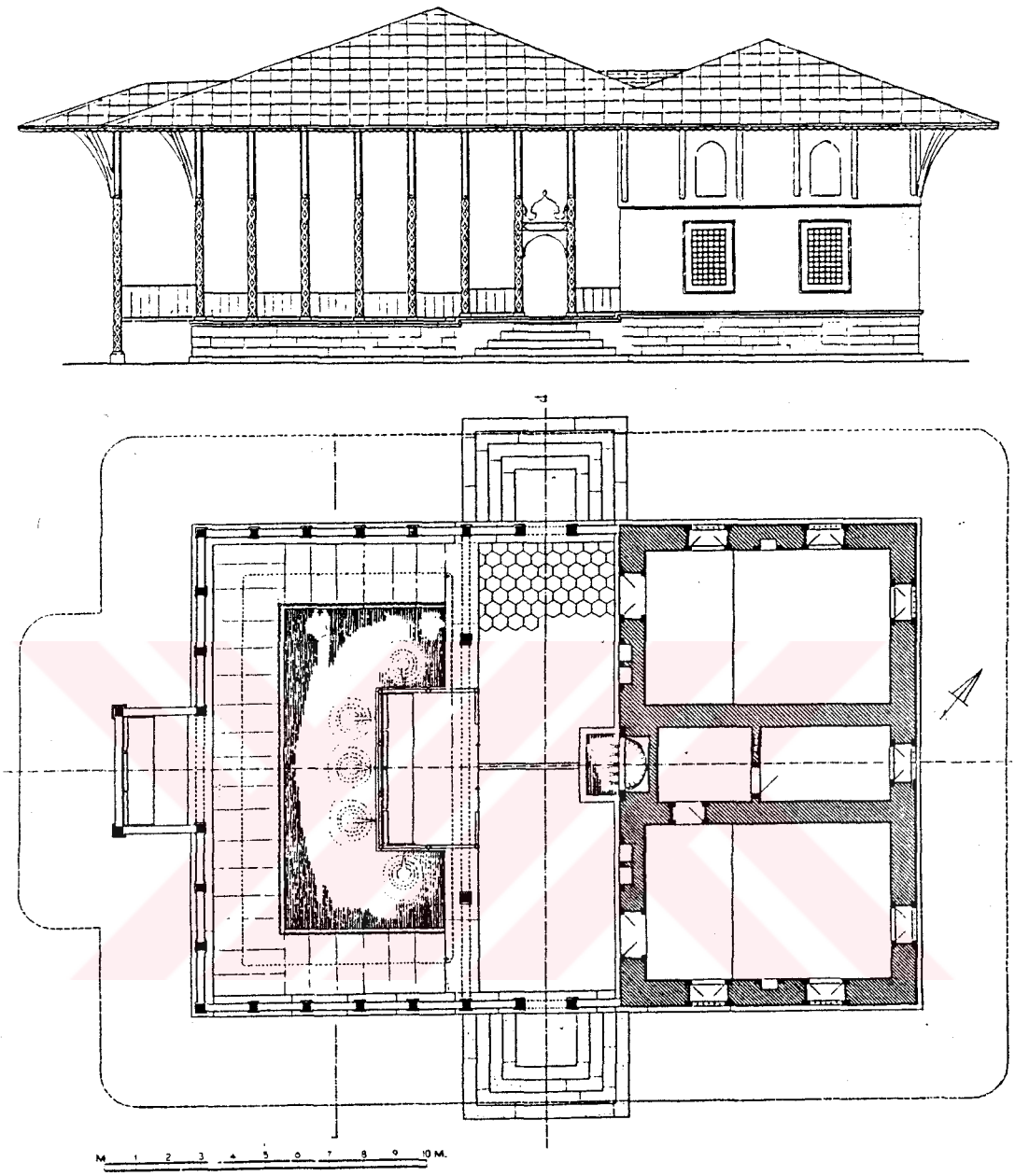
Resim 130. Laos'a göre Fener Köşkünün karşıdan görünüşü, 1710.

Resim 131. Gudenus'un deseninde Fener Köşkü planı, 1740.

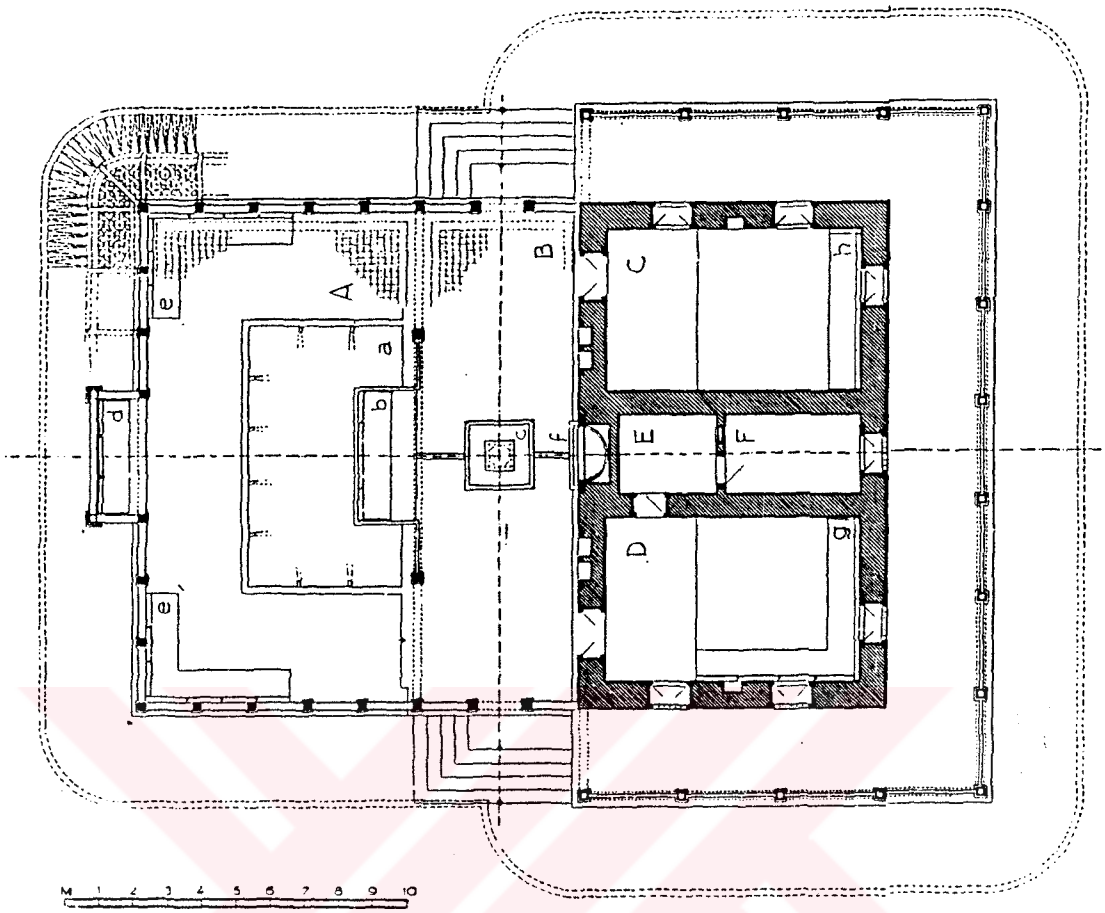
Günümüze ancak binanın yakınında bulunan havuzundaki bazı kalıntıları görebildiğimiz Fenerbahçe Köşkü içinde bulunan Büyük havuz, fıskiyeler, selsebil, su kanalları ve çörtenlerle zengin su kullanım çeşitlerini sergileyen niteliğinden dolayı "Şadırvan Köşkü" diye de isimlendirilmiştir.

Yarım adanın ortasındaki en yüksek yerinde kurulmuş olan köşkü, keşif defterleri, araştırma kazıları, envanter defterleri ve seyahatnemeler hariçinde Grelot, Loos ve Gudenus'un desenlerinden de tanımaktayız. (Bkz. Resim 129-131). Tüm bu dökümanlar ışığında S.H.Eldem'in oluşturduğu restitüsyonlar, 17.Y.Y. sonlarına doğru olan II.period (Resim 134) ile, kesin tarihi verilememekle beraber 16.Y.Y. a ait olan I. period'u (Resim 133) belirlemektedir.

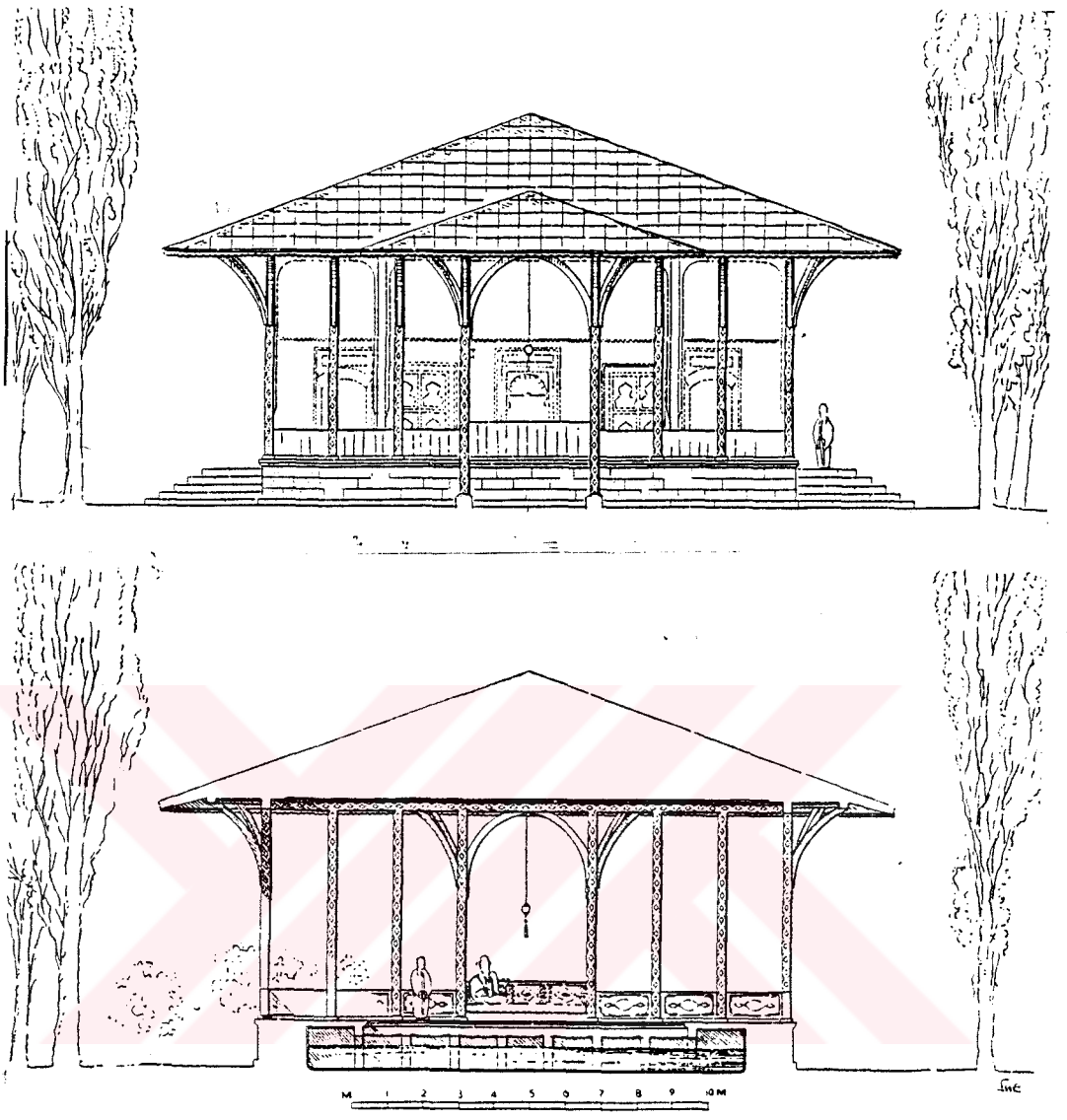
Resim 132,133. Fener Köşkü'nün I.period restitüsyonu; plan ve yan görünüş.

Evliya Çelebi'ye göre burası Mimar Sinan'ın bir eseri olup, Sai Efendi'nin "Tezkiret-ül Bünyan" ı da bu iddasını doğrulamaktadır [63]. Köşk, kargir olan kapalı kısmı ve ahşap direklerle çevrili açık divanhaneyi içeren ve tümü geniş saçaklı bir çatı altına alınan iki bölümden ibarettir. Zeminden yükseltilmiş olan divanhane kotuna iki yanlardaki mermer basamaklarla çıkılmaktadır. Burada Köşkün genel mimari ayrıntılarına girmeden yalnızca su kompozisyonuna eğilmekle yetineceğiz.

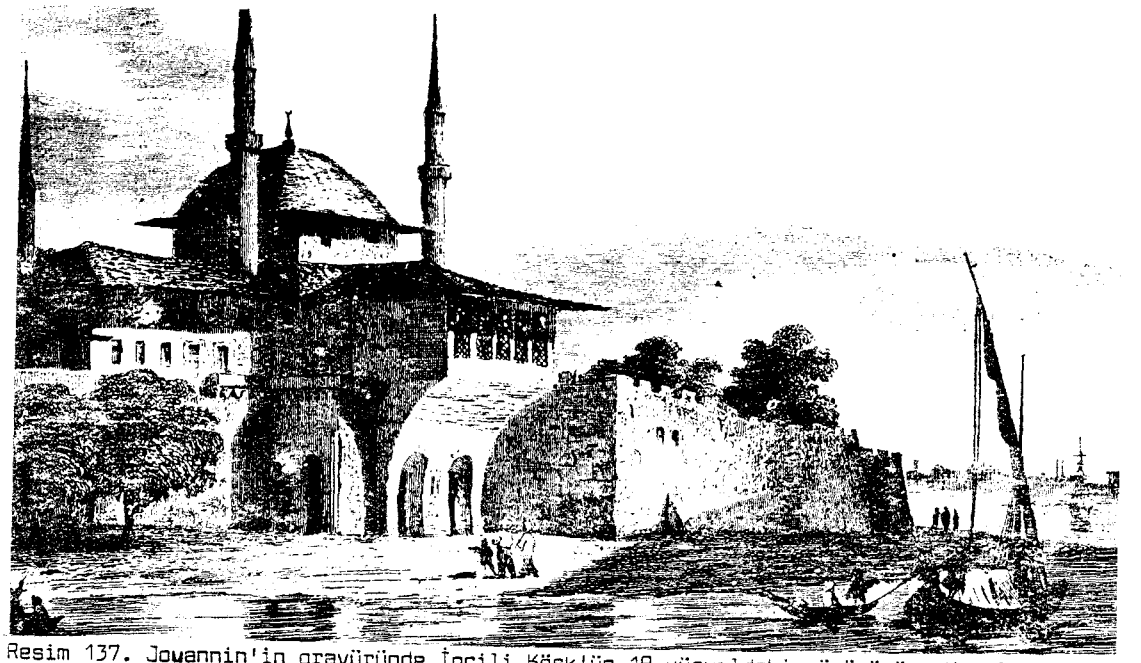

Resim 134. Fener Köşkü'nün 17.yüzyıl sonlarında yapılan değişikliklerle oluşan II. Period planı.

Kompozisyon, açık divanhaneye giriş sofası üzerinde ve kargir duvar kalınlığı içine oyulmuş selsebil ile başlar. Selsebilin iki yanlarında yine duvar içine oyulmuş mermer çerçeveli hücreler vardır. Selsebilin suları zeminde bulunan bir teknede toplandıktan sonra köşk ekseni üzerinde döşemeye açılan kanal içinden divanhanenin büyük havuzuna ulaşır. Selsebilin tam karşısında yine ana eksen üzerinde büyük havuzun içine doğru ayaklar üzerinde ilerliyen hünkâr Sekisi veya tahtı bulunmaktadır. Zeminden bir veya iki basamakla yükseltilmiş olan bu kısım sedir ve yastıklarının dayandığı şebekeli mermer bir parmaklıkla çevrilidir. I.dönem restitüsyonunda selsebilin suları bu tahtı etrafında dağıtılmış çörtenlerle büyük havuza dökülmektedir. II.periotda ise havuz çevresindeki çörtenlerin bu işleri yüklendiği görülmektedir. Yine sonraki düzenlemelerde selsebil ile taht arasında fıskıyeli bir havuz kompozisyona ilave edilmiştir (Resim 134).

Resim 135,136. Altta; Fener Köşkünün havuzdan geçen en kesiti. Üstte ; Cephe restitüsyonu.

Büyük havuzu çevreleyen taşlık platform gerçekte havuzun üzerine kurulmuştur. Bu kısımda kesitte de görüldüğü gibi havuz duvarının kalınlığı haricinde plandaki taşlık iç sınırına kadar herhangi bir dolgu yoktur (Resim 136). Büyük mermer plaklarla kurulu zemin platformu havuz içindeki mermer ayaklara oturmaktadır. Bu uygulamanın benzeri, Mimar Sinan'ın Topkapı Sarayı III.Murad Köşkünün altında oluşturduğu havuzlu divanhanede de görülmektedir (bkz. s.86). Yazlık divanhane en son olarak ana eksen üzerinde ileriye doğru bir çıkma daha yapmaktadır. Bu kısımda da sekilik ve minderlerle oluşturulmuş bir oturma köşesi vardır.

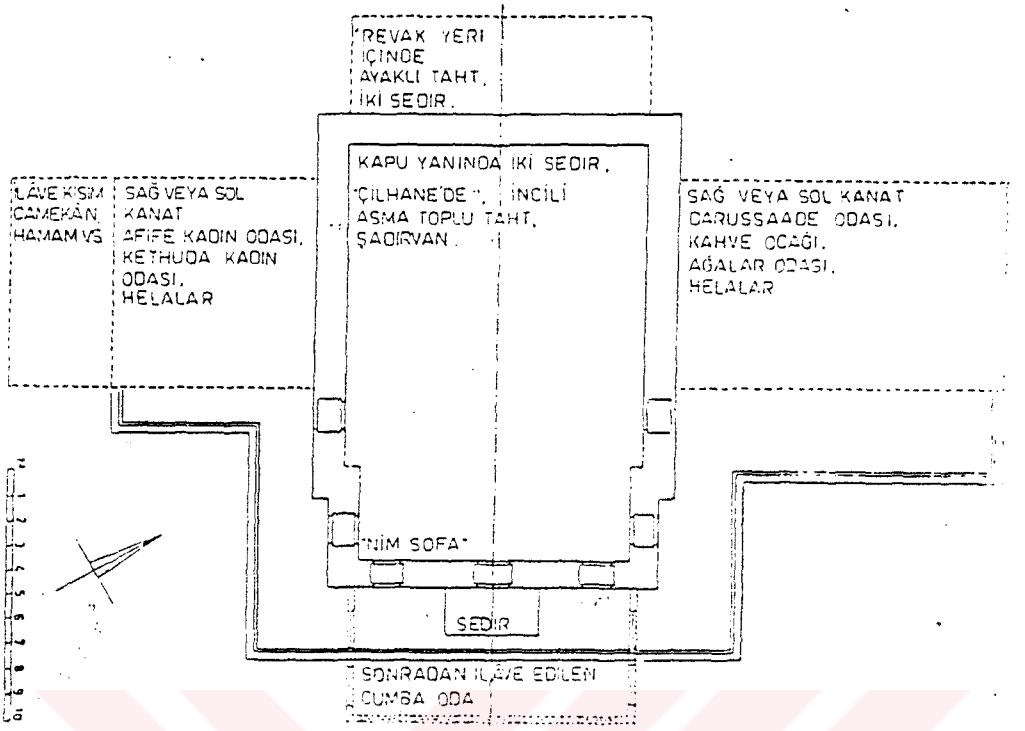
Resim 137. Jouannin'in gravüründe İncili Köşk'ün 19.yüzyıldaki görünüşü. Yazılı belgelerden tanıdığımız şadırvanlı divanhane alttaki kemerli ayaklar üzerinde çıkma yapan ortadaki bloktur.

İNCİLİ KÖŞK (SİNANPAŞA KÖŞKÜ) TOPKAPI SARAYI

Köşk, Topkapı Sarayının Marmara sahilinde, Değirmen ile Ahırkapı arasındadır. 1590-1591 (H.998-999) da, Sinan Paşa tarafından yaptırılarak II. Murad'a takdim edildi |64|. İncili Köşk, sahip olduğu geniş ve zengin manzarayla, 16. asırdan 19. asır sonlarına kadar sarayın en maruf ve kullanılan kasırlarından biri oldu. Buradan, donanma ve bazı deniz gösterileri seyredilirdi |65|. İki katlı olan kasrın bugün mevcut olan kısmı birinci katı teşkil eden, üç ayak üzerindeki kemerlere oturan portikli taş kaide kısmıdır. Üst kısmı ise bazı gravür ve belgeler yardımıyle S.H.Eldem tarafından restitüe edilmiştir (Resim 138).

Konumuz olan ve dekoratif su kullanımını ihtiva eden iç mekanın bulunduğu kısım, üst kat planının ortasında yer alan divanhanedir. Gerçi mevcut izlerden iç mekandaki su kullanım elemanının kendisine veya plan içindeki konumuna dair herhangi bir saptama yapmak mümkün olmamaktadır, ancak varlığını eski bir envanterden öğreniyoruz.

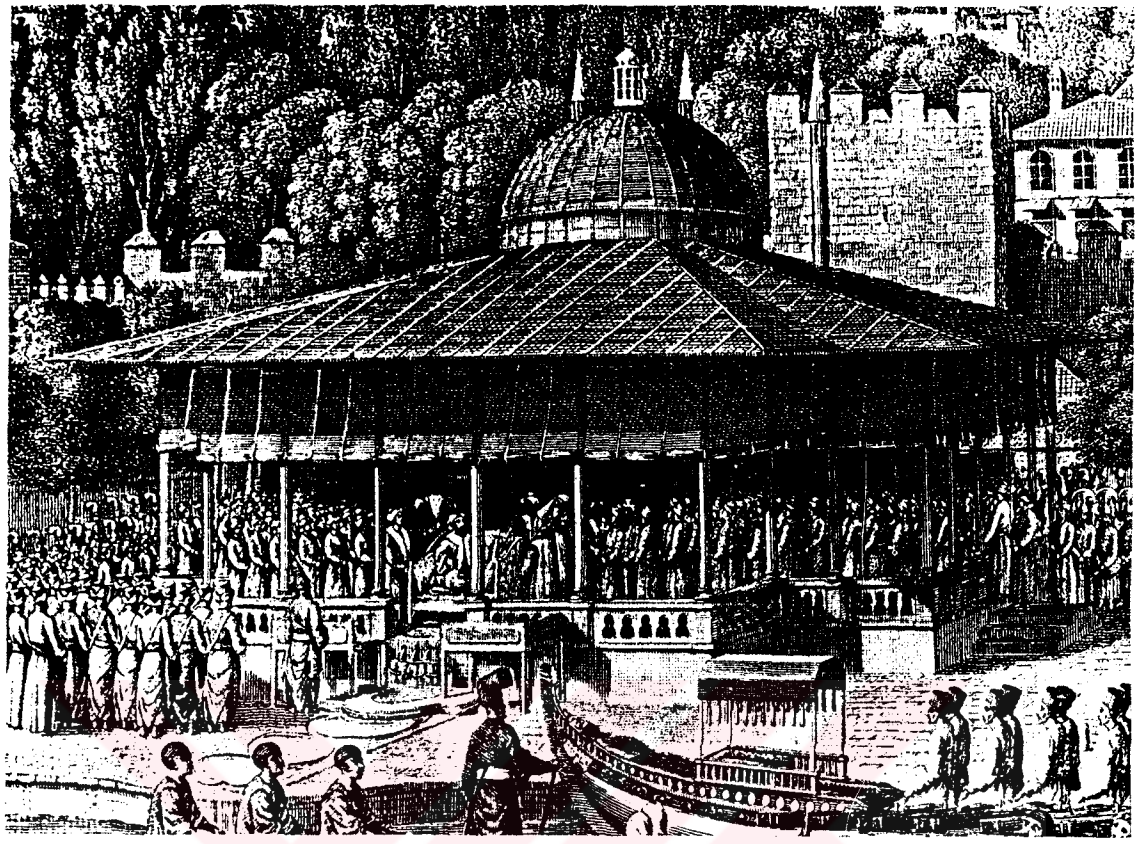
Bahse konu olan envanter, 1704 tarihinde hazırlanmış olup köşkteki eşyaları tespit etmektedir. Divanhanedeki eşyalar arasında su

Resim 138. İncili Köşk'ün mevcut kalıntıları ve 1704 tarihli envanteri yardımı ile hazırlanmış olan plan restitüsyonu.

kullanımına dair bize bilgi verenler şunlardır; "..Şadelrevanin (şadırvan) sim kebir tas aded 4, şadelveranin sim sagir tas aded 2, şadelrevanin aynalı top nuhas aded 2, def'a kapaksız top aded 2,..." |66|.

Görüldüğü gibi su düzenlemesinin varlığından, fıskiyesi üzerinde oynayan topları bulunduğundan başka, gerek plan içindeki yerine ve ebatlarına, gerekse kendi plastiğine dair bir fikir sahibi olamıyoruz. Hatta, su düzenlemesinin mekan ortasında bir havuz mu yoksa yan duvarlarda yer alan selsebil/ler şeklinde mi olduğu sorusu da cevapsızdır. Yalnızca, üst katta yer aldığını ve kasrın en önemli kısmı olan divanhane içinde bulunduğunu söyliyebilmekteyiz. Ancak, kesinlikle bildiğimiz; günümüze gelebilmiş taş kaidesiyle çok dengeli ve olgun bir mimari yorum ortaya koyan klasik devrin bu karakteristik yapısında da, geleneksel mimarimizin prensiplerine uyularak, iç mekanlara nitelik kazandıran, dekoratif su kullanımı geleneğinin ihmal edilmemiş olduğudur.

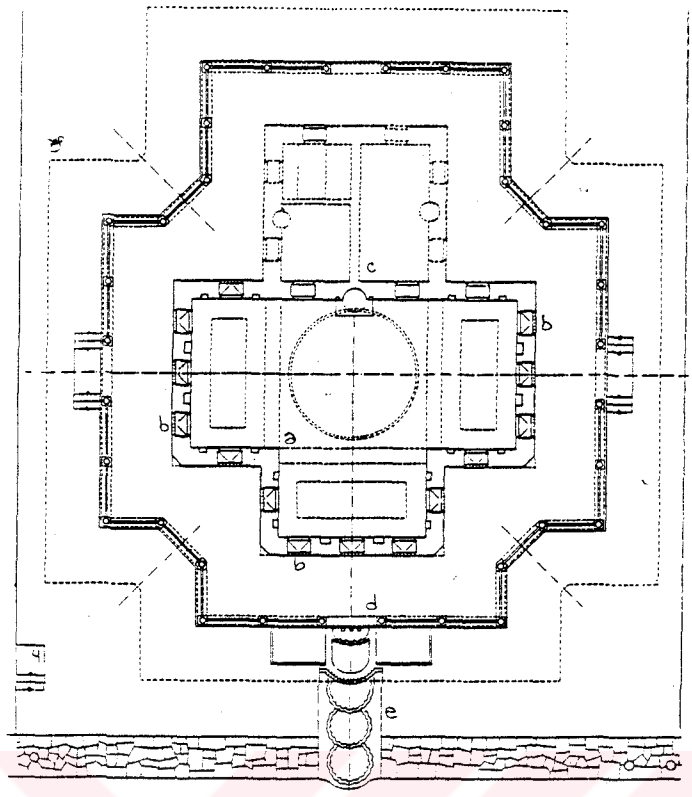

Resim 139. Topkapı Sarayı Yalı Köşkünün Mouradja D'Ohson'un gravüründe görünüşü. Donanmanın sefere çıkışını konu alan anlatımda; Hünkar, Kaptan Paşa'yı huzura kabul etmektedir. Tahtın önünde görülen selsebil ve bir dizi havuzların suları denize ulaşmakta, uğurlananların arkasından yola su dökme geleneği canlandırılmaktadır.

YALI KÖŞKÜ, TOPKAPI SARAYI

1592 (H.1001)'de Mimar Davud Ağa'ya yaptırılan köşk, Topkapı Sarayı önünde sur dışında ve Yalı Köşkü Kapısı yanındaydı |67|. 1861'de fazla masraf gerektirdiği sebebiyle yıktırılan köşk, donanmanın sefere çıkışında Kaptan Paşaların etek öpme merasimlerinin yapılıp, donanmanın uğurlandığı yerdi |68|. Gerek yerli, gerekse yabancı kaynakların resimli ve yazılı belgeleriyle köşkü ayrıntılarıyla tanımak imkanı olmuştur (Resim 140). Bu hususta en yararlı belgeler hicrî 999 ve 1000 senelerine ait 190 sayfalık masraf defterleri ile 1204 tarihli envanter defteri olmuştur |69|.

Türk mimarisinin iç mekanlarda su kullanım geleneğinin özgün uygulamalarından olan pençere içlerinde dekoratif çeşmeler teşkilinin bildiğimiz ilk örneği burada görülmektedir. Sünnet Köşkü'ndeki uygulamada en güzel ifadeyi bulacak olan bu çeşmeler, ileride pek

Resim 140. Topkapı Sarayı, Yalı Köşkü plan restitüsyonu, a-Has Oda, b-Çeşmeli pencereler, c-İbadet Odası, d-Taht-ı Hümâyün yeri, e-Kademeli havuz çanakları ve selsebil.

çok köşkün pencerelerini de renklendirecektir. I.Mahmut devrinde 1747(H.1160)'da köşkün önünde kurulan selsebil ve havuzlar ise yapıyı sembolize eden son elemanlar olarak su kompozisyonuna katılırlar |70|.

Köşkü gezebilen Grolet 1680 tarihli eserinde su düzenlemesinden bahsettiği satırlarında şöyle der; "...sun'i su oyunları;kıymetli halılar, etraftaki galeriler içindeki zengin ve kakma lambriler bu köşkü sihredici bir yer zannettirirler" |71|. Grolet'yu etkileyen su oyunları köşkün iç mekanının dışa açıldığı açıklıkları çevreliyen kompozisyonlar, pencere çeşmeleridir. Masraf defterlerinde bu çeşmelerin özellikleri, hangi ustalara yaptırılacağı ve ödenecek ücretler uzun uzun izah edilir. Beyaz mermerden, mukarnaslı ve çeşmeli onbir aded pencere orta sahına üç yönde eklenen çıkmalar üzerindedir. Bu plan tipini daha sonra aynı su kullanımını tekrarlıyan; Sepetçiler Kasrı (bkz. s.127) Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü (bkz.s.184) gibi örneklerde de göreceğiz. Keza, su düzenlemelerini konu alan diğer örneklerimizde de bu şekilde "yan sahınlarla genişliyen orta sahın" şemasını göreceğiz. Burada orta sahın üzeri kubbelidir.

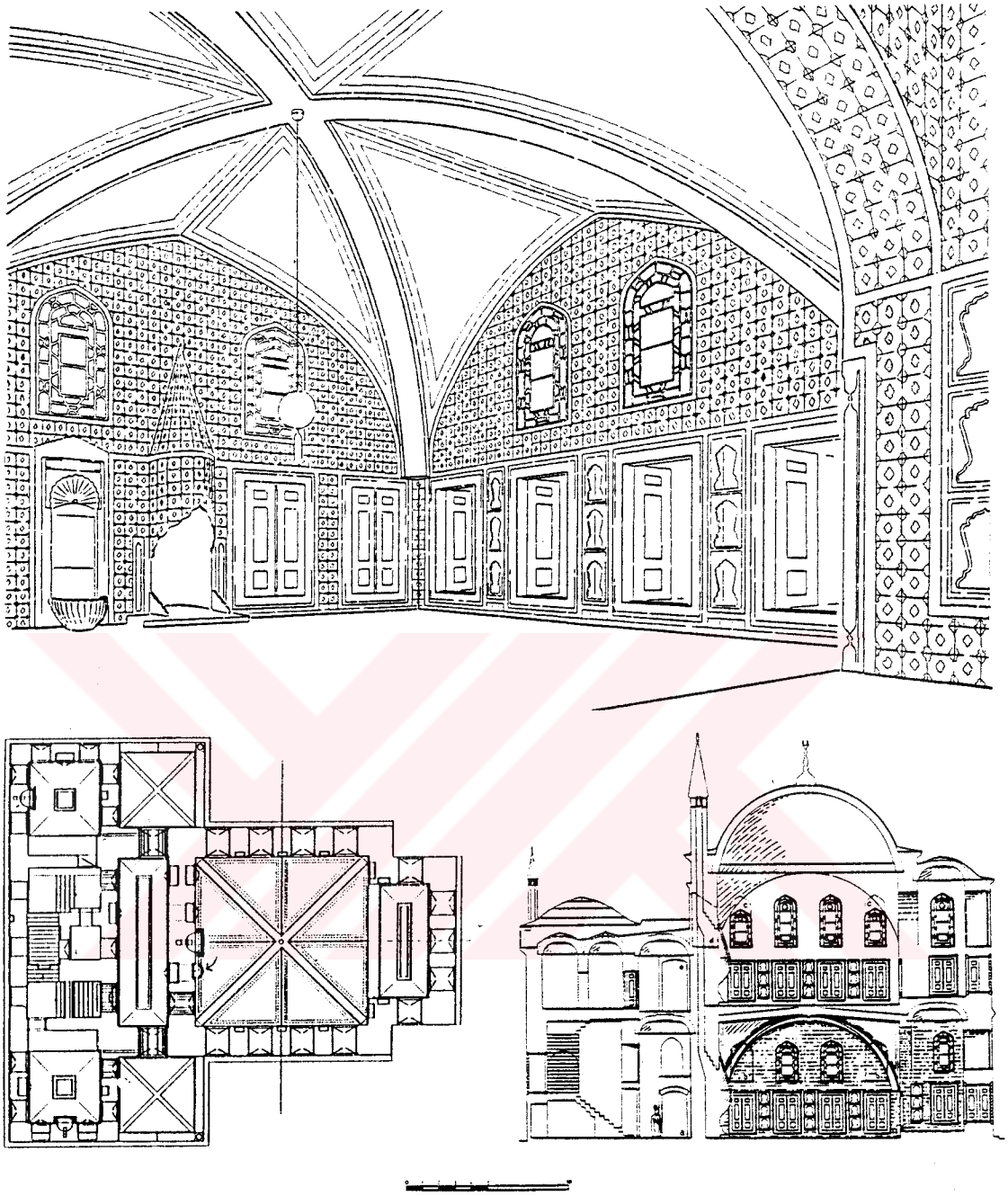
Hünkârın donanmasını uğurlamaya geldiği zaman gümüş tahtının kurulduğu yer, köşkün etrafını çeviren revaklı terasın Haliç'e bakan yönündedir. Yukarıda, I.Mahmud devrinde eklendiğini belirttiğimiz dizi havuzlar ve selsebil işte bu tahtın önüne gelecek şekilde, köşk ekseni üzerinde düzenlenmişlerdir (Resim 139). D'Ohson'un gravüründe iki yanlı ayaklı tahtlar arasında gördüğümüz havuzlar bir çağlıyan oluşturacak şekilde kademelerle rıhtıma kadar uzanırlar ve suları denize dökülür. Köşkün yapılış gereği olan donanma törenlerinin odak noktasını teşkil eden bu mekanı niteliyen su grubu; göze ve kulağa verdiği zevkin yanısıra, suyla ilgili geleneklerimizden diğer bir mesajı da iletmek ister gibidir. Türklerin giden yolcularının arkasından yola su dökmeleri çok eski bir ananedir. Donanmasını uğurlayan Hünkârın da bu geleneği uygulayışı san'atçının zarif ve esprili anlatımında ifade bulmaktadır.

DAVUDPAŞA SARAYI, HÜNKÂR KASRI

Bu sarayın, Avrupa'ya hareket eden orduların toplanma yeri olan arazisine ait ilk bilgiyi Hadikatül Cevamî vermektedir. Buna göre burada ilk olarak 1483 (H.890) tarihlerinde II. Bayezid'in veziri olan Davudpaşa tarafından bir kasır yaptırılmıştır |72|.

Bugün harap bir halde bulunan kasır ise III.Mehmed zamanında eskisinin yerine yaptırılmıştır. III.Mehmed 1596 senesi sonlarında Valide Sultan'la beraber yeni yapılmış olan bu köşke inerek Haçova Zaferi tebriklerini kabul etmiştir |73|. Buna göre kasır o tarihlerde tamamlanmıştır.

Kasır, devrin karakteristiğine uygun olarak sade ve ağırbaşlı karakterde, kargir-taş bir yapıdır. İki katlı olan kasrın alt ve üst katları önem bakımından birbirine yakın olarak değerlendirilmiştir. Her iki katta altlı-üstlü olmak üzere düzenlenmiş büyük salonlardan alttakinin tavanı, kaburgalı tonoz, üsttekinin ise kubbelidir. Cumba

Resim 141. Üstte; Davudpaşa Sarayı Hünkâr Kasrı'nda alt kat çeşmeli divarhanesinden bir Perspektiv. Çeşme, odanın köşesindeki giriş kapısının yanında düzenlenmiştir.
Resim 142,143. Altta, solda; Kasrı'n planı, Divanhane çeşmesi,g iriş kapısı ile ocak arasında okla işaretli yerdedir. Sağda; Divanhaneden geçen uzunlamasına kesit.

kısımları ise aynalı tonoz tavanla örtülüdür (Resim 143).
Bahis konumuz olan su düzenlemesi ise alttaki salonda olup, zarif bir çeşme kompozisyonudur (Resim 141).

Çeşme, büyük salonun giriş sofası tarafındaki duvar üzerinde ve büyük ocak ile kapı arasındaki dolap yerinde düzenlenmiştir.

Salon ise büyük bir kare plan ve binanın uzun ekseni üzerinde yer alan dikdörtgen bir çıkmadan ibarettir (Resim 142).

Çeşme üzerindeki bir kitabeden, çeşmenin I.Sultan Ahmet tarafından sonradan, kapı ile ocak arasındaki bir dolabın bozularak yapıldığı anlaşılmaktadır |74|. Kasrın kapılarındaki mermer söveler yok olduğundan bugün bu çeşme kitabesinden başka kasra ait herhangi bir kitabe yoktur |75|. Rıfkı Melûl Meriç'in kitabe üzerinde yaptığı tahlile göre şiir Bahtî'nindir. Bahtî ise Sultan Ahmet'in mahlasıdır. Kitabe basit bir tasavvufî fikir ihtiva etmekte olup herhangi bir tarih belirtmemektedir |76|.

Çeşmenin giriş kapısının hemen yanında yer alan konumu itibariyle, gerek faydacı amaçlar gerekse salonda hoş bir seda elde etmek gibi amaçların yanısıra aynı zamanda içeride konuşulanların dışarıya aksetmesini önlemek için düzenlenmiş olduğu düşünülebilir. Hünkârın ordusunu uğurladığı bu sarayda, kumandanlarına son direktiflerini verebileceği salon olması bakımından böyle bir gizlilik önlemi düşünülmüş olması uzak bir ihtimal değildir.

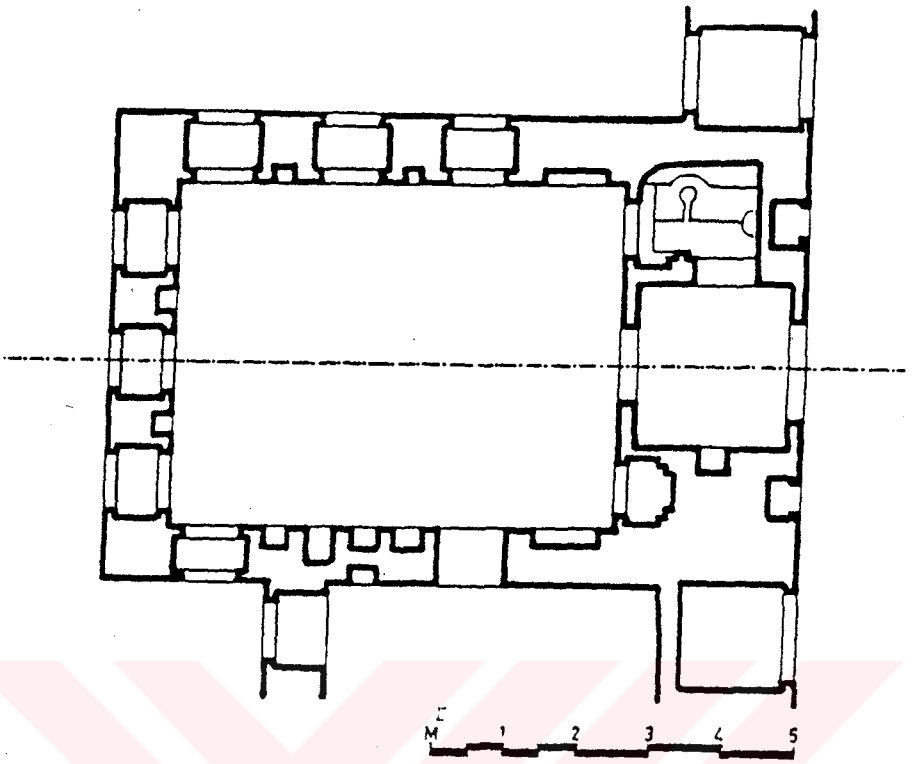
I.AHMET OKUMA ODASI, TOPKAPI SARAYI

Evvelce, III. Murad köşkünden bahsederken sonraları çevresine eklendiğini belirttiğimiz yapılardan biri de I.Ahmet Okuma Salonudur. III. Murad Köşkünün uzun ekseni üzerinde ve saray bahçesine doğru taşacak konumda şekillenen yapı arkadaki ve yanındaki bloklar gibi, arazinin eğiminden dolayı yapılan yüksek ayaklar üzerine oturur. Girişin bulunduğu duvar üzerindeki kapıdan yüksekçe bir basamakla III. Ahmet Yemiş Odasına geçilir (Resim 145).

Konumuzu teşkil eden su düzenlemesi; III.Murad Köşküne bağlantıyı sağlıyan kapının iki yanındaki hücrelerden biri içine yerleştirilen çeşmedir. Hücrenin üç yüzündeki nişlerde üç adet çeşme aynası yer alır. İki yandaki aynalar mukarnaslı, dipteki ise yelpaze şeklindeki dilimli geçişlerle nihayetlenir (Resim 146).

Resim 144. I.Ahmet Okuma Odasının çeşmeli kompozisyonunun bulunduğu duvarın görünüşü. Ortadaki kapının arkasında III.Murad Köşkü divanhanesi vardır. Çeşme nişinin mermer söveleri kenarında, diğer taraftaki nişte görülen kapaklardan bulunduğunu belirtir menteşe yerleri görülmektedir. Kapaklı kısmın arkasında ise, mukarnaslı çeşme aynalarının bir benzeri ve hela bulunmaktadır. Üstte görülen baş pencereleri taklit olup, içlerinde kalem işiyle alçı konstrüksiyon canlandırılmıştır.

Resim 145. Üstte; I. Ahmet Okuma Odasının planı. A-Çeşme nişi, B- Hela, C- Heladaki çeşme aynası, D- III.Murad Köşkü Divanhanesi, E- III.Ahmet Yemiş Odası.

Mukarnaslı geçişlerin iki yanında büyük gülçeler (rozet) vardır. En üstte ise bir dizi kitabe her üç yüzde de devam eder. Ayna taşlarının içinde de altın yaldızla yazılmış kitabeler vardır. Tanışık'a göre tarih beyitlerinden sağdaki fazla tutmakta olup, doğru olan diğer ikisi 1017 (M.1608) tarihlerini vermektedirler |77|.

Çeşme hücresinin tabanını kenarları dilimli olan tekne kaplar (Resim 146).Sularını bu tekneye boşaltan üç adet karakteristik musluklar tunçtan yapılmış olup, burmaları çiçek formundadır.

Odanın diğer yanındaki hücre içinde ise bir helâ yapılmıştır. Ancak, oda yüzündeki çerçeve kuruluşu çeşmeli hücredekinin aynısıdır (Resim 144). Buradaki sedef kakmalı kapakların çeşme hücresinde de bulunduğunu belirten menteşe yerleri söveler üzerinde görülmektedir. Helâ hücresinde bulunan, yandaki mukarnaslı çeşme aynalarının bir

Resim 146. Solda; I.Ahmet Okuma Odasının duvar hücresi içindeki üç yanlı çeşmenin görünüşü. Hücrenin iki yanındaki çeşme aynaları üzerinde bulunan musluklar da kısmen görülebilmektedir. Sağda; hücre yanlarındaki çeşme aynalarındaki mukarnaslı geçişlerden ve kitabelerden bir ayrıntı. Mermer üzerinde kullanılan altın yaldız ve renk (kırmızı, siyah) ifadeyi canlandırmaktadır.

benzeri, burasının da bir çeşme hücresi olabileceğini ve orjinal tasarımın; girişin iki yanındaki çeşmeler şeklinde yapıldığını ifade etmektedir. Üstelik helâdaki çeşmenin herhangi bir teknesi olmadığından musluk yukarıda kalmaktadır.

Çeşme musluklarının üç adet oluşu, düzenlemenin üç aynalı oluşunun tabii bir sonucu mu, yoksa sarayın bazı çeşmelerinde olduğu gibi burada da sıcak su olmasından mı ileri geldiği şimdilik cevapsız bir sorudur.

Bunların musluk yerine devamlı su veren lüleler olarak yapılmış oldukları da ihtimal dahilindedir. Bu, daha çok, çeşmenin kapı yanındaki konumu ile ses perdesi teşkil etme fonksiyonu olabileceğinden akla gelmektedir.

I.Ahmet Okuma Odası çeşmesinin (çeşmelerinin); duvar içinde kapaklı bir dolap esprisi taşıması, araştırmamızdaki diğer örneklerde görülmeyen bir uygulamadır.

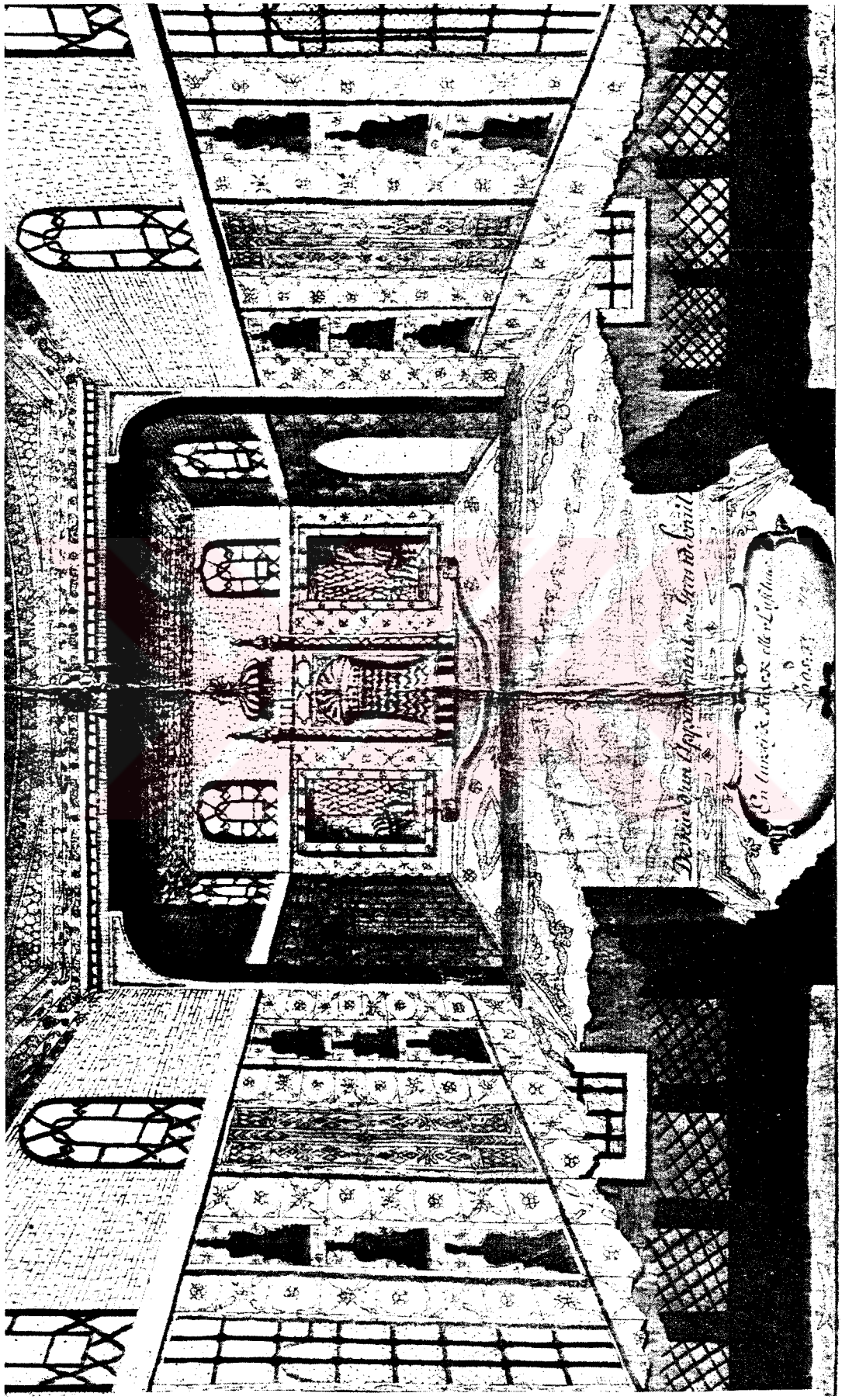
TERSANE SARAYI HAS ODA KASRI HASKÖY

Naima tarihine göre kasır, I.Ahmet zamanında ve 1613 (H.1022) de Tersane Bahçesinde yaptırılmıştır. Aynı devrin adamı olan Evliya Çelebi'de Tersane Bahçesinin padişahlara mahsus olduğunu, evvelce; "kefere arasında da krallara mahsus bağ" olduğunu belirtir |78|.

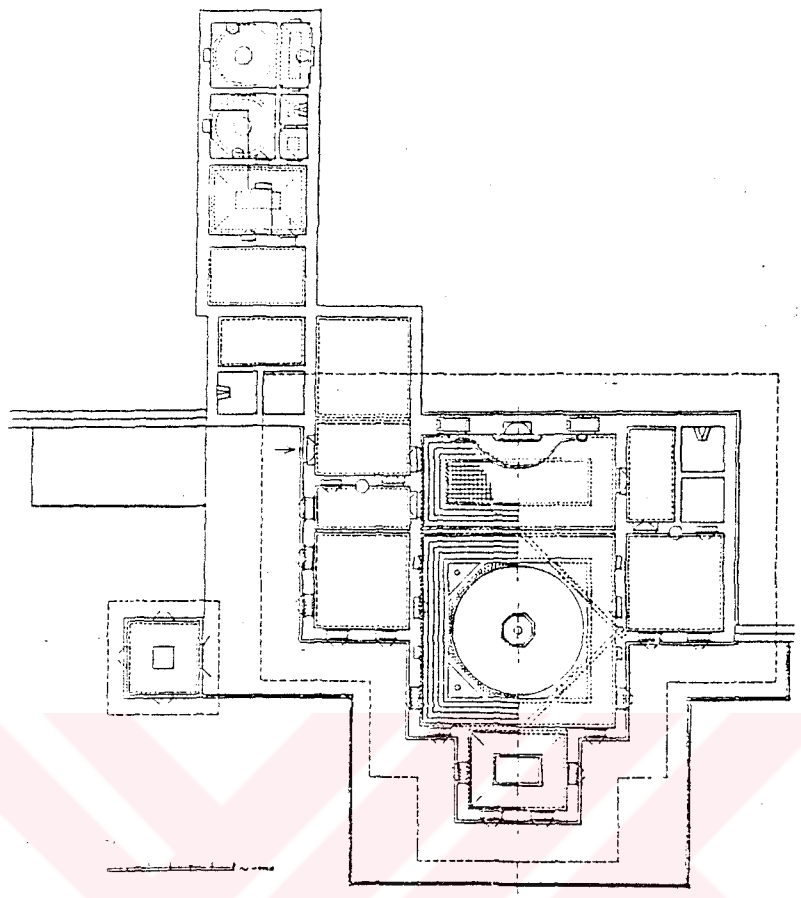
Kasrın genel şekli ve planı hakkında çok fazla bilgi olmamasına rağmen S.H.Eldem'in araştırmasıyla yazılı ve resimli, yerli-yabancı kaynaklar yardımıyla oldukça ayrıntılı bir restitüsyonu elde edilebilmiştir (Resim 148).

Özellikle dekoratif su kullanımının bulunduğu büyük divanhaneyi konu alan resimler su kompozisyonunun niteliği hakkında çok ayrıntılı bilgi vermektedir.

Sözkonusu resimler Loos imzalı olup 1710 tarihli ve dört adettir |79|. Bunlardan seçtiğimiz ve divanhanenin su oyunlarıyla sembolize edilen kısmını gösterir resim, çalışmamızdaki örnekler içinde ender rastlanan zenginlikte bir su kompozisyonunu yansıtmaktadır (Resim 147).

Resim 147. Tersane Sarayı Has Oda Kasrı divanhanesinin Loos imzalı ve 1710 tarihli bir resimde görünüşü.

Resim 148. Tersane Sarayı, Has Oda Kasrındaki su kompozisyonunun, Loos'un resimlerinden ve kasrın çağdaşı düzenlemelerdeki ayrıntılardan yararlanılarak oluşturulmuş bir plan restitüsyonu.

Pencere çeşmeleri, selsebil ve havuzlardan meydana gelen su kompozisyonu, kubbeli orta sahnın uzantısı olan ve büyük divanhaneye girişin yer aldığı sofanın dış duvarındadır. Kompozisyon merkezi orta sahnın diğer yanındaki çıkma ile aynı eksen üzerindedir.

Kompozisyon merkezinde iki yandaki ince sütunlar arasında olan selsebil bulunmaktadır. Selsebilin üst kısmı bir kubbe motifiyle taçlandırılmıştır. Tüm odayı da çevreleyen bir bordürün selsebilden geçen kısmının hemen altında iki parçalı kitabe gözükmektedir. Onun altında ise yelpaze formunda, dilimli kısım görülür ki, iki yandaki pencere çeşmelerinde de görülen bu uygulama devrin çeşmelerinde çokça uygulanan bir motiftir. Bu kısmın altında da bir dizi lüleler vardır. Buradan akan sular, hafif eğimli bir yüzey üzerinden alttaki tekneye süzülürken bu yüzey üzerindeki setlerden röfle

alırlar. Selsebilin iki yanındaki çeşmeler ise, Topkapı Sarayı Sünnet Köşkünde gördüğümüz benzerlerini anımsatırlar. Pencere içinde, her iki yandan en üstteki lülelerden gelen sular ilk tekneye, oradan da yine lülelerle pencere zeminindeki büyük tekneye dökülürler. Daha sonra dışarı alınan sular, pencere önündeki dilimli küçük teknelere dökülürler. Bunlar ise Revan Köşkü balkonunda gördüğümüz küçük tekneler formundadırlar. Selsebil altındaki tekne de aynı şekilde dilimlidir. Her üç teknenin sularını ise ortadaki yayvan ve fazla yüksek olmıyan nihai bir havuz toplar.

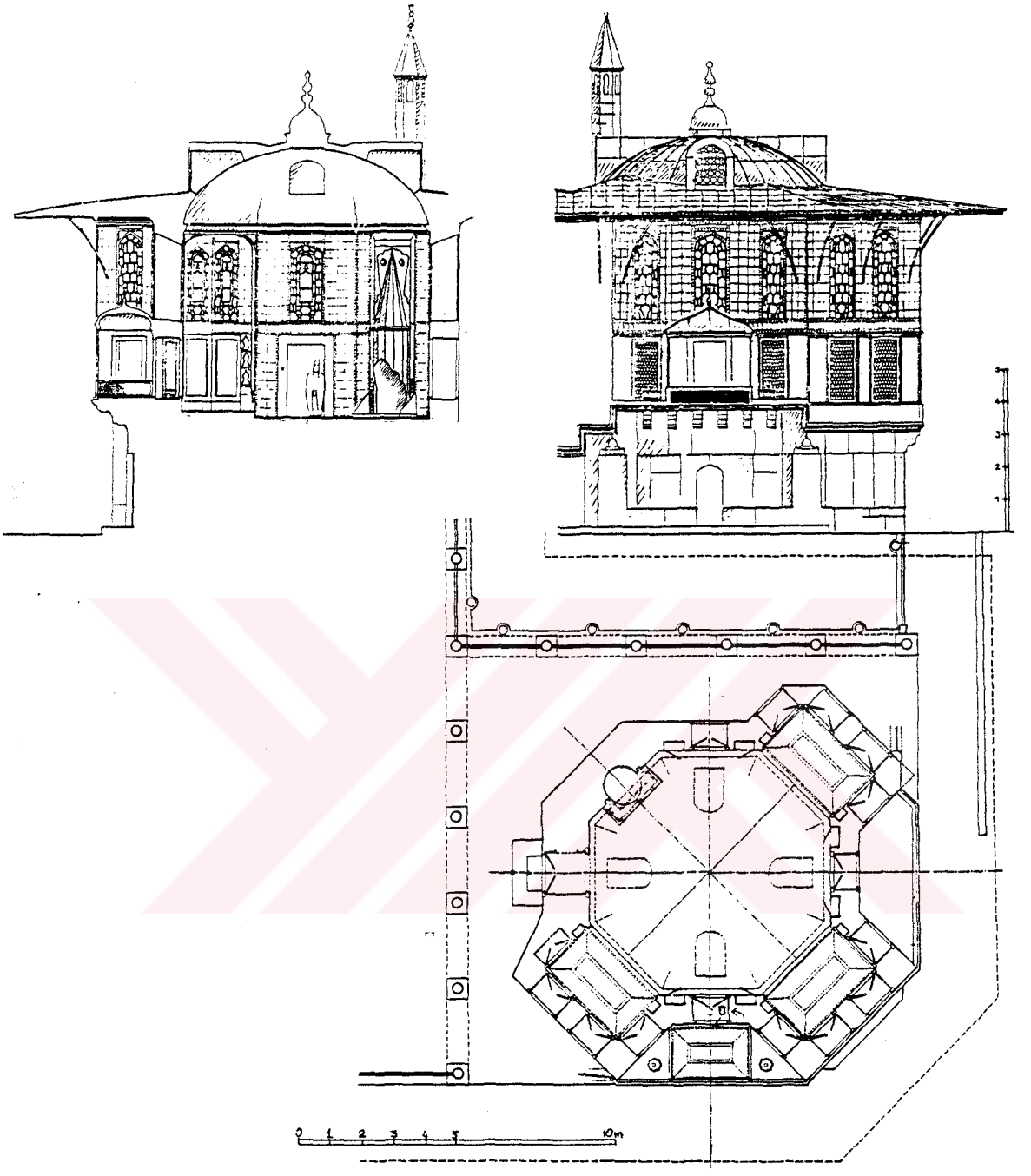
Divanhaneye giriş sofasının zengin su kompozisyonlarıyla sembolize edilmesi tarzındaki uygulamayı daha sonraları şerifler Yalı Köşkü ve özellikle Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü gibi örneklerde de göreceğiz. Ancak onlardaki kompozisyon buradaki kadar ihtişamlı değildir.

REVAN KÖŞKÜ, TOPKAPI SARAYI

Topkapı Sarayı, Hırka-i Saadet Dairesi önünde ve fıskiyeli havuzun yanında olan köşk, IV.Murad tarafından 1635 (H.1045) de Erivan'ın fethini müteakip yaptırılmıştır |80|.

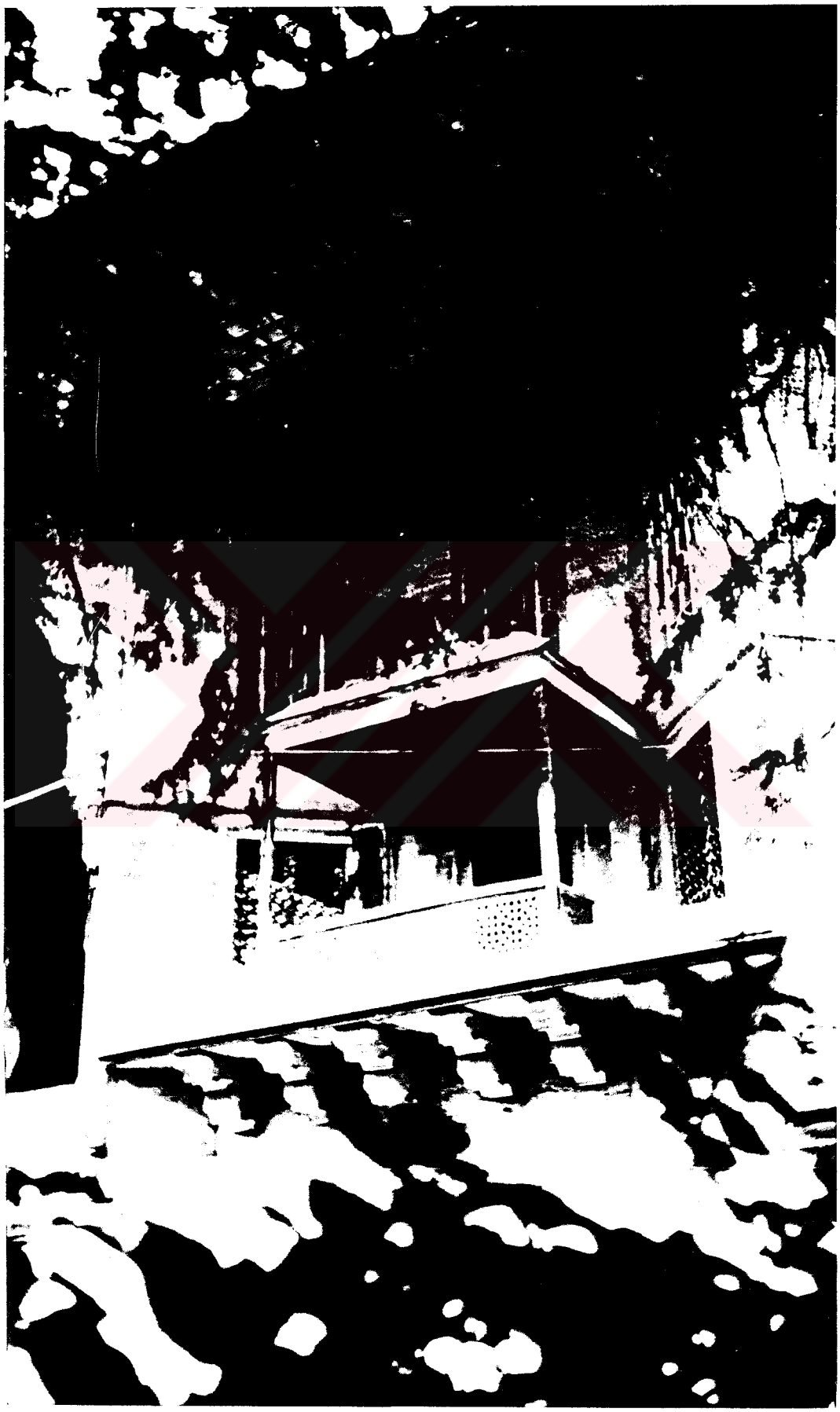
Kubbeli orta sahına eklenen üç çıkma ve aralarındaki iki terastan ibaret köşk, 3 M. yüksekliğindeki bir kaide üzerine kuruludur. Güney doğu cephesi itibariyle, önce Sofa-i Hümayûnun "Lale Bahçesi"ne, sonrada geniş bir açıyla; Haliç, Boğaziçi ve Marmara'ya hakimdir. Teraslardan bu zengin panoramayı izlemeye yönelik konumda olanı konumuz olan su kompozisyonunu içerir (Resim 152).

İki çıkma arasındaki teras köşkün kaidesine yaslanan altı büyük taş konsol üzerine oturur. Teras tabanı iç hacmin zemininden yüksektedir. Terasın alın silmesi, pencerelerin alt sövesi hizasındadır (Resim 150). Teras ortasında zarif bir kameriye yapılmıştır. Mermer şebekeli parmaklıkların çevirdiği bu kısmı burmalı ahşap sütünların tuttuğu, içi zengin kalem işi dekorlu bir tavan örter.

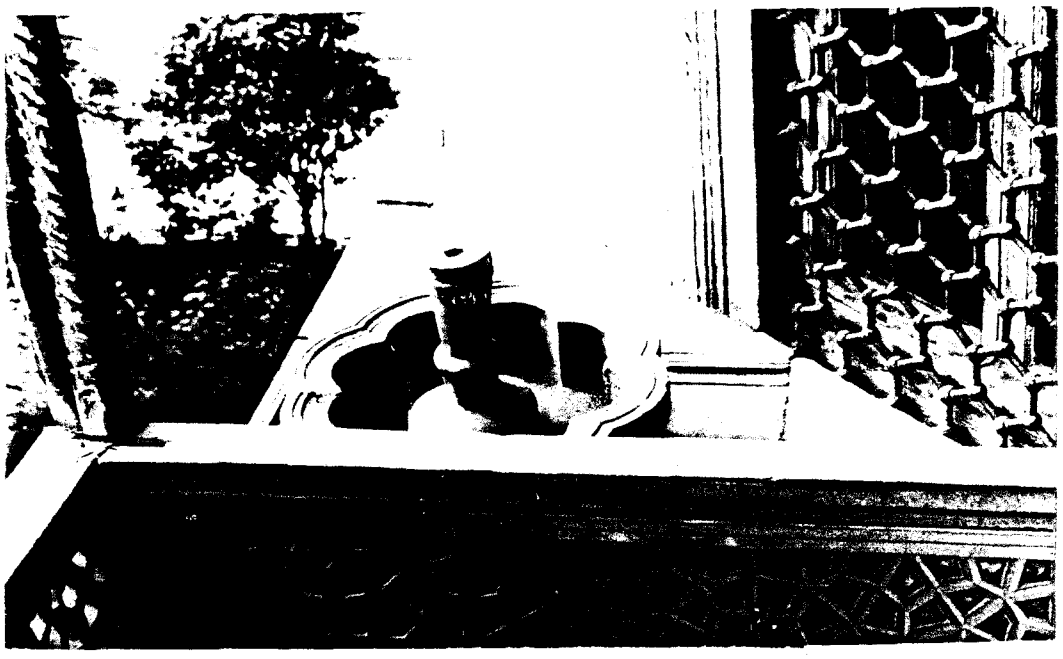

Resim 149, 150, 151. Topkapı Sarayı Revan Köşkü ve Marmara yönündeki terasında bulunan su düzenlemeleri. Yukarıda, solda, Teras içindeki kameriyeden geçen kesit, sağda, Kameriyeli terasın bulunduğu cephe, Fıskiye tekneleri kameriyenin iki yanında görülebilmektedir. Altta; köşkün planı. Terastaki su düzenlemelerine ait suların tahliye edildiği ve resim 155'de görülen rögar, terasa geçilen aralık içinde okla gösterilen yerdedir.

Konumu itibariyle sahip olduğu zengin manzara nedeni ile daha çok önem kazanan teras, köşkün dış mekana açıldığı ve bahçe köşk ilişkisinin en yüksek noktadan geçtiği bir yerdir. Bu önemiyle orantılı olarak, geleneksel mimarimizde yapıların en kıymetli hacimlerini sembolize eden su oyunları burada da canlandırılmıştır.

Resim 152. Topkapı Sarayı Revan Köşkünün Marmara'ya açılan Balkonu. Balkon köşkünün iki yanında fıskiye tekneleri görülmektedir.

Resim 153,154. Revan Köşkü terasındaki fıskiyelerden ayrıntı. Arka planda kameriyenin mermer parapeti görülmektedir. Su gruplarının bulunduğu yanlardaki parapetlerde şebeke motifleri rölief olarak bırakılmış, önyüzde ise açılmıştır. Bu özellik suyun kameriye içindeki sedirlere sıçramasını önlemek için düşünülmüştür.

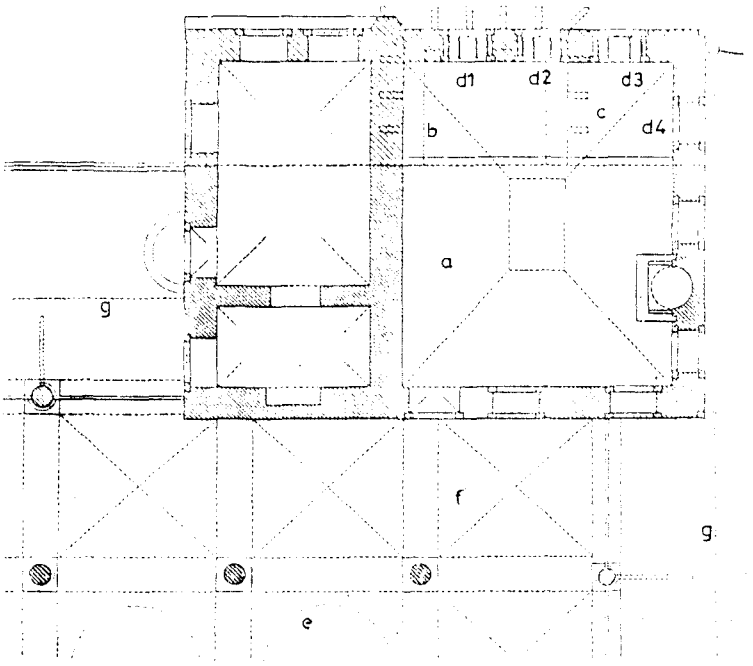
Su kompozisyonu, içinde yer aldığı hacmin ebatları ile orantılı ve sade bir uslûptadır. Kameriyenin her iki yanında yer alan su grupları, zeminden 3 cm.den fazla alçalmıyan ve etrafı bir silmeyle çevrelenen, mermerden taşma tekneleri içine otururlar.

Resim 155. Su gruplarının oturduğu teknelerden gelen suların tahliye edildiği rögar. Terasa çıkılan aralık zemininde bulunan rögar pirinç kapaklı olup, sular kurşun borular vasıtasiyle gelip buradan tahliye edilmektedir.

Bu teknenin ortasında dilimli, silindirik ve 34 cm. yüksekliğindeki esas tekne ile onun da ortasında tabanı üst kısmından daha genişce olan, sade bir mermer fıskiye elemanı bulunur (Resim 154). Yüksek tekneden taşan sular alttaki tekne içinde toplandıktan sonra tahliye edilirler. İki yandaki gruplardan gelen kurşun tahliye boruları terasa çıkılan geçiş hücresi zemininde bir rögarda toplanırlar (Resim 151). Pirinç kapaklı bu rögardan alttaki borularla dışarıya sevkedilirler (Resim 155). Mermer parmaklığın su gruplarının bulunduğu iki yandaki kısımlarında şebekeler tamamen oyulmayalarak masif bırakılmak suretiyle iç kısma sıçrayabilecek sular engellenmiştir (Resim 153).

Klasik devrin ağırbaşlı uslûbuyla detaylarda abartmaya gitmeden oluşturulan Revan Köşkü'ndeki su kompozisyonu, dış mekânı izlemeye yönelik terasa sesi ve görüntüsü ile nitelik kazandırırken, su mimarisi geleneğinin özgün bir uygulamasını sergilemektedir.

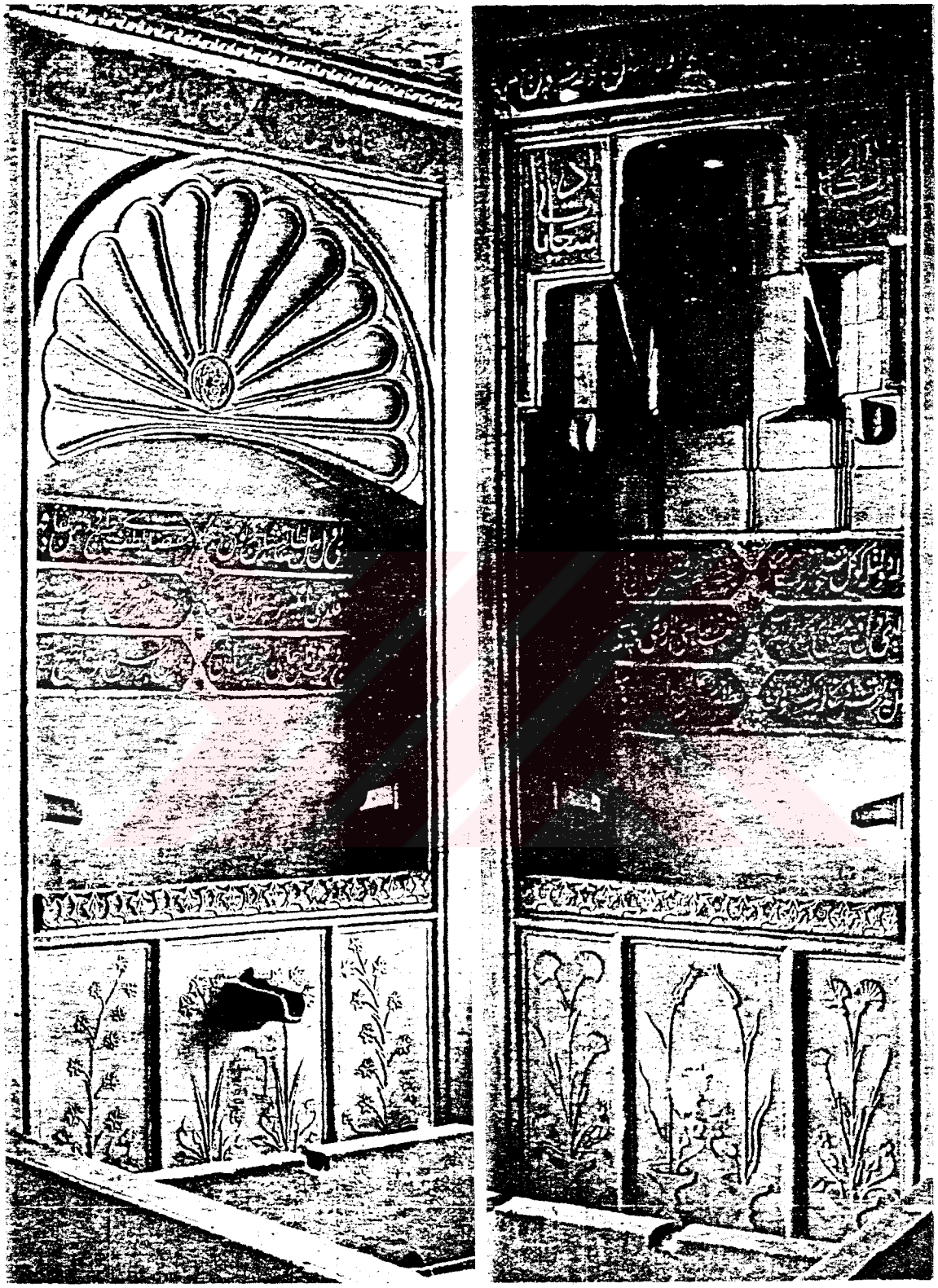

Resim 156. Topkapı Sarayında Sünnet Köşkünün bugünkü durumu; a-İlk köşk, b- ilk ilave (alttaki kesik çizgiler), c-ikinci ilave (seyrek taranmış olan duvarlar), d-çeşmeli pencereler, e-Has odanın ilk revakı, f-ilave edilen ikinci revak, g- saçak hizaları, h-Sofa-i Hümayun Taşlığı.

SÜNNET KÖŞKÜ, TOPKAPI SARAYI

Topkapı Sarayında, Sofa-i Hümâyûn taşlığında ve Hırka-i Saadet dairesi önündeki köşk, tek bir oda ile arkasındaki müştemilâtından ibarettir.

Köşkün ilk yapılışının I.Sultan Selim devrine ait olduğu rivayet olunur |81|. Daha sonra 16. Yüzyıl sonu ve 17. Yüzyıl başında ilave edilen cumbayla genişletilmiştir (Resim 156). Şimdiki en geniş halini ise I. İbrahim zamanındaki tadilâtla, 1641 (H.1051) de kazanmıştır |82|. Köşk konumuz olan su düzenlemesiyle ve genel yapısıyla esas karakterini bu son tadilatla kazandığından çalışma içindeki değerlendirmemizde bu tarihe itibar edeceğiz.

1641 tadilâtında köşk, bir evvelki tadilâtta yapılan cumba hizasına kadar büyütülerek tekne tavanla örtülmüş, bu arada Sofa-i Hümayûn taşlığı da köşkün dış hizasına kadar ilerletilmiştir. Hırka-ı

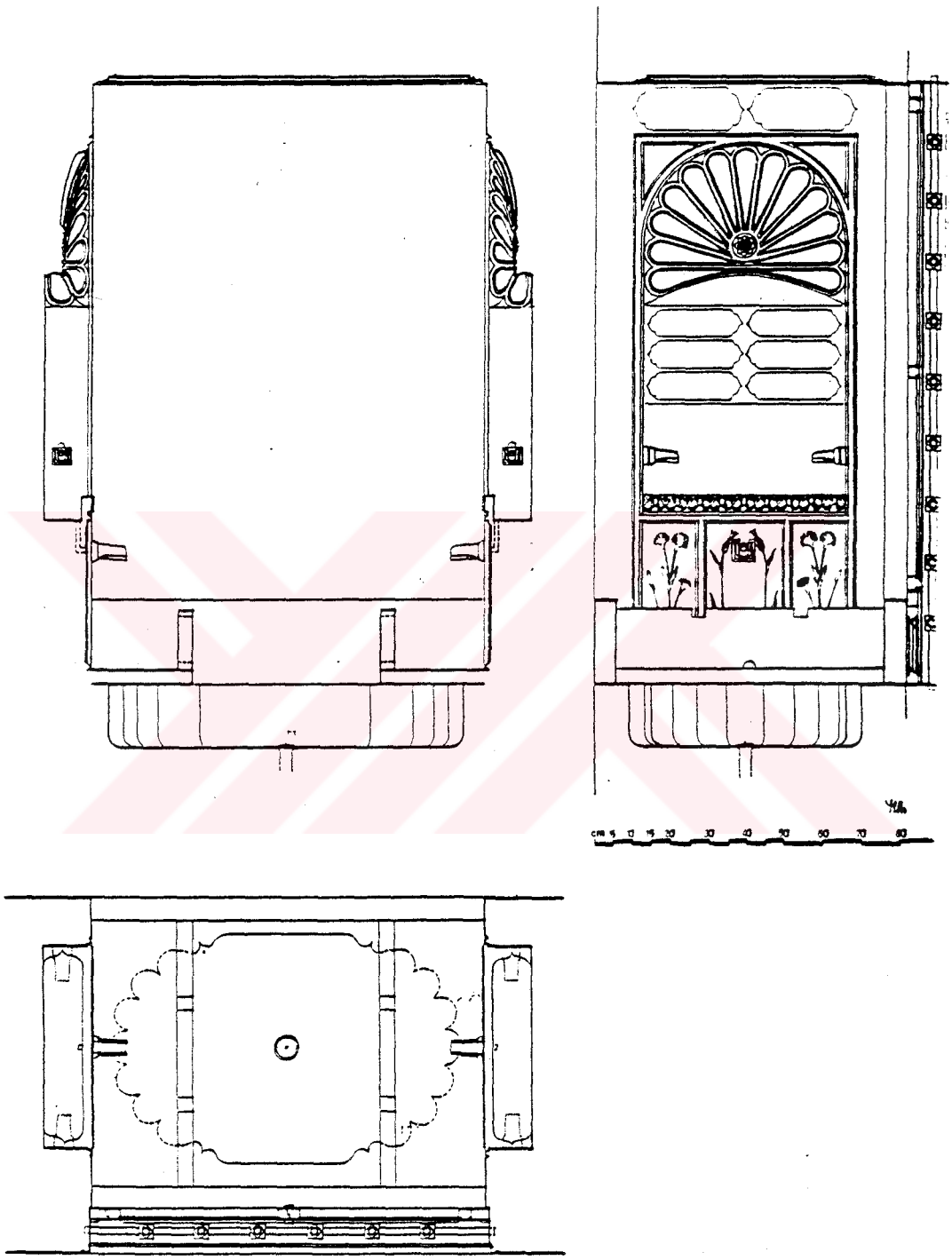
Resim 157,158. Topkapı Sarayı Sünnet Köşkünün pencere içlerindeki selsebillerinden ikisi. Aynasında mukarnaslı geçiş bulunan tip yalnız bir pencere içindeki selsebillerde uygulanmıştır. Ayna içindeki kitabelerde kasrın Sultan İbrahim tarafından tamir ve tadil ettirildiği anlatılmaktadır.

Saadet dairesinin revak saçağı ise köşke kadar yürütülmüştür (Resim 156). İşte bu genişletmede, Haliçe bakan duvar üzerindeki dört pencere içinde, iç mekanlardaki dekoratif su kullanımının tipik uygulaması olan pencere çeşmelerinin en güzel örnekleri oluşturulmuştur (Resim 157). Bu türün bilinen ilk örneği 50 yıl kadar önce Topkapı Sarayı Yalı Köşkünde de uygulanmıştı (Bkz.s. 103). Buradaki çeşmeler ise türlerinin en nadide örnekleridir.

Mermer çeşmeler her pencere içinde iki tane olmak üzere toplam sekiz tanedir. Pencere boşluğunun yan yüzündeki çeşme nişinin her iki yanındaki iki lüleden gelen sular nişin alt yüzündeki ilk tekneye, buradan da ortadaki büyük bir mermer lüleyle daha alçak olan ikinci tekneye dökülürler (Resim 159). Büyük lülenin üzerinde yer aldığı mermer panonun üst kısmındaki bir dizi motifin altında kalan geniş yüzey, ortadaki daha büyükçe olmak üzere üç parçaya bölünmüştür. Bu çerçevelerin içinde devir uslûbuna göre yapılmış rölief çiçek motifleri vardır. İkisi haricinde, her çeşme üzerindeki çiçek motifleri farklıdır (Resim 162-167). Pencere boşluğunun tabanındaki büyük tekne de, sonuncu ve üçüncü tekneyi oluşturur. Buraya her iki taraftaki yan teknelerden dökülen su, alttaki dekupe metal kapaklı delikten tahliye olur. Buraya su veren yan tekneler üzerinde görülen yuvalarda muhtemelen lüleler olmalıdır. Bunlar herhalde zayıf bir konumda bulunduklarından diğer bazı lüleler gibi tahrip olarak zamanla tamamen çıkmışlardır (benzeri detay için, bkz. Kuts.Em.Dairesi'ndeki lüleler).

Duvardaki nişler içine taksim edilmiş 32 beyitlik bir manzum tarih, köşkün I.İbrahim zamanındaki yapılışını hikaye eder |83|. Çeşme nişlerinin üst kısmındaki çerçeveyi, ortadaki bir rozetten çıkan dilimlerin belirlediği yelpaze şeklindeki kompozisyon doldurur (Resim 157). Yalnızca bir pencerede bunların yerine mukarnaslı bir geçiş kullanılmıştır (Resim 158).

Topkapı Sarayındaki çeşmeler üzerinde araştırmalar yapan Tanışık, yan nişler içindeki karşılıklı küçük lülelerden birinden sıcak,diğerinden soğuk su geldiğini söylemektedir. Tanışık'ın bulgularına göre bunlar ilk teknede birleşip ılındıktan sonra alttakilere dökülmektedir. Buradaki kullanımın amacını da küçük şehzadalerin pencere içinde banyo almalarının temini olduğunu nakleder |84|.

Resim 159. Topkapı Sarayı, Sünnet Köşkü pencerelerindeki selsebilli düzenlemenin plan ve kesit-görünüşleri, girintili selsebil aynasının iki yanındaki lülelerden gelen sıcak ve soğuk sular ilk teknede karışarak müteakip teknelere inerler. Alttaki büyük teknede toplanan sular dipteki kurşun borudan tahliye olurlar. Borunun ağzında dekupe saçtan bir süzgeç vardır.

Sıcak su tesisatının Saray içindeki diğer bazı oda çeşmelerine de ulaştığı hipotezi, bu çeşmelerin ayrı kullanımlara olanak vermiyecek yakınlıktaki çift muslukları nedeni ile kuvvet bulmaktadır. Ancak bu varsayımın kanıtlanması için Sodyum 24 veya benzeri metotlarla çeşmelere gelen su yollarının ısıtma merkezleriyle bağlantısının araştırılmasına ihtiyaç vardır.

Bir an için bu varsayımın doğruluğunu kabul ederek bunun bir yan kullanımına ait denemeye girmek faydalı olabilir. Gerek sıcak suyu odalara ulaştıran kanallarla, gerekse bu suların oda içlerine geldiklerinde bulundukları teknelerde oluşacak sıcaklığın mekanların ısınmasına katkıda bulunacağı gerçektir. Böylece iç mekanlarda mimari kompozisyonun bir parçası olarak oluşturulan dekoratif su kullanımları çeşitli amaçlara yönelik kullanımlarının yanısıra, muhtemelen ısıtma sistemine katkıda bulunarak da hizmet vermiş olabilirler. Çeşmelerin yapılış amacının şehzadelerin sünnet edilmeleri esnasında ağlama seslerinin duyulmamasını temin olduğu rivayet edilirse de [85], bunların böyle bir amacın gerektirdiğinin tam tersi yönde ve Haliç cephesinde oluşturulmaları yüzünden bu açıklama yeterli değildir. Böyle bir amaç olsaydı, çeşme düzenlemelerinin yapıldığı ve köşkün neredeyse yeniden yapılıyormuşçasına tadil gördüğü sırada, diğer pencerelere de gerekli ilaveler yapılabilirdi. Gerçekte bu çeşmelerin yapılış amacı, faydacı kullanımlarının yanısıra, giriş bölümünde de belirtmeye çalıştığımız şekilde, su'yun Türk düşünüşü içinde yaratıcı, hayat verici niteliğiyle kazandığı kutsal anlamın mimariye yansımasıdır. Bu yansıma esprili buluşlarla mimariye karekter kazandırırken, su'yun görsel ve işitsel olarak dinlendirici niteliklerivle de mekan içinde huzurlu bir atmosfer kurulmaktadır.

Anılan amaçlar doğrultusunda pencere çeşmeleri yalnızca mekan içindeki yaşamın geçtiği ve dış mekanın seyredildiği sedirler çevresinde oluşturulmuştur. Sedir olmıyan kısımlarda pencere çeşmesinin uygulanmadığı bu tarz kullanımı, Sepetçiler Kasrındaki uygulamada da göreceğiz (Resim 169).

Pencere içindeki su kullanımlarının daha sonraki örnekleri olan Veliaht dairesi, Sepetçiler Köşkü, Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü gibi örneklerde hiçbir zaman buradaki zengin ve ihtişamlı çeşme kompozisyonuna ulaşılamıyacaktır.

d4 sol

d3 sol

d2 sağ

Resim 165.166.167. Sünnet Köşkü selsebillerindeki değişik mermer panolardan görünüşler.

d4 sağ

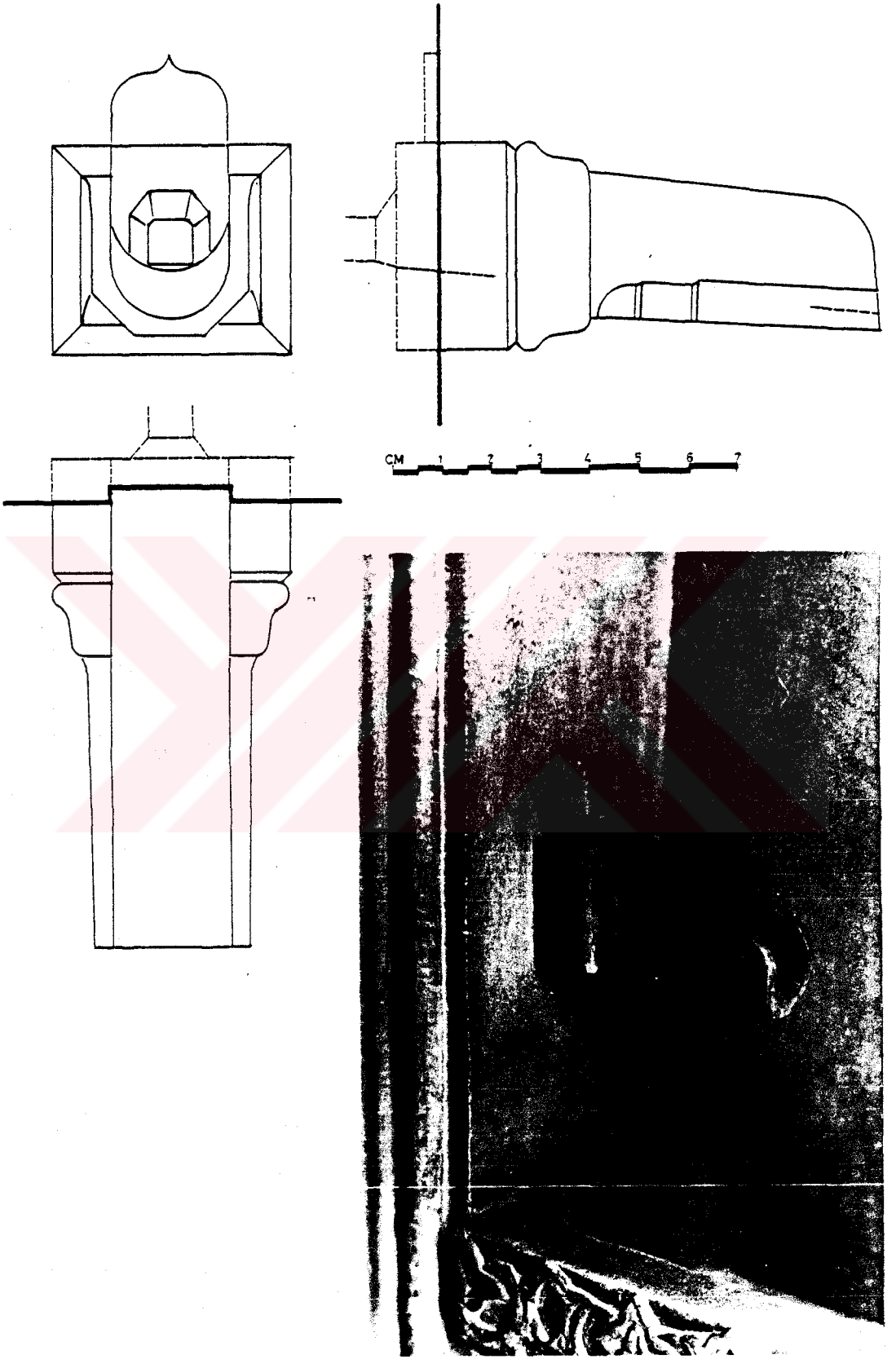

d3 sağ

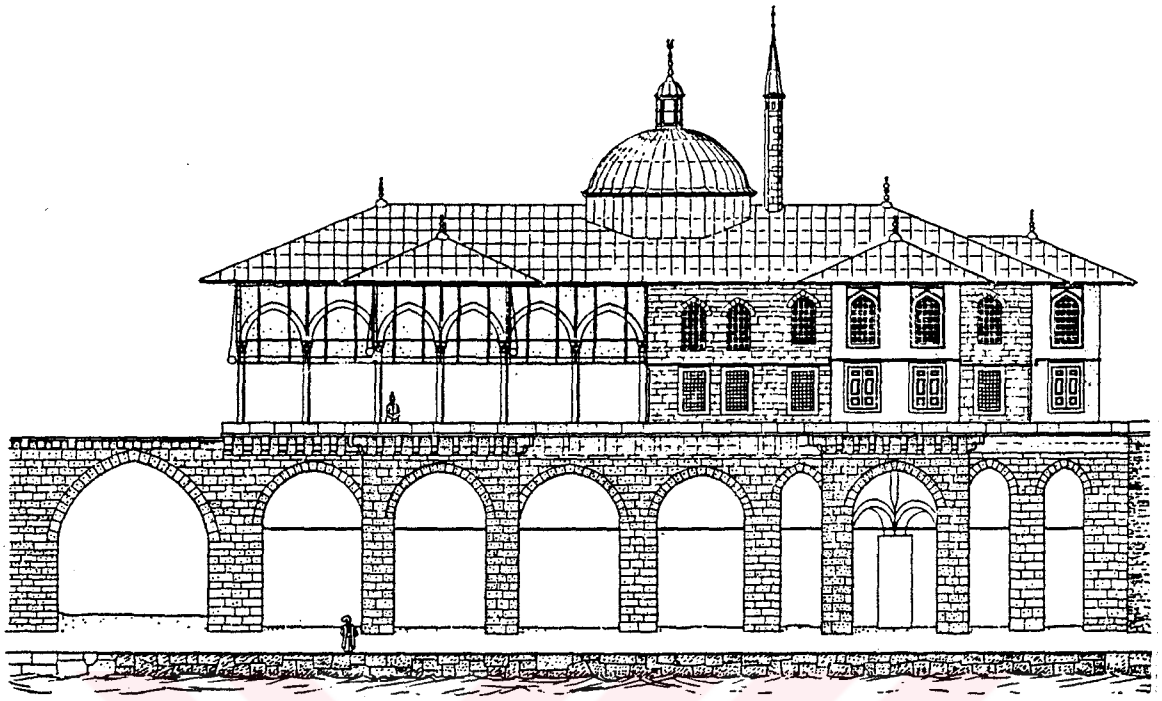

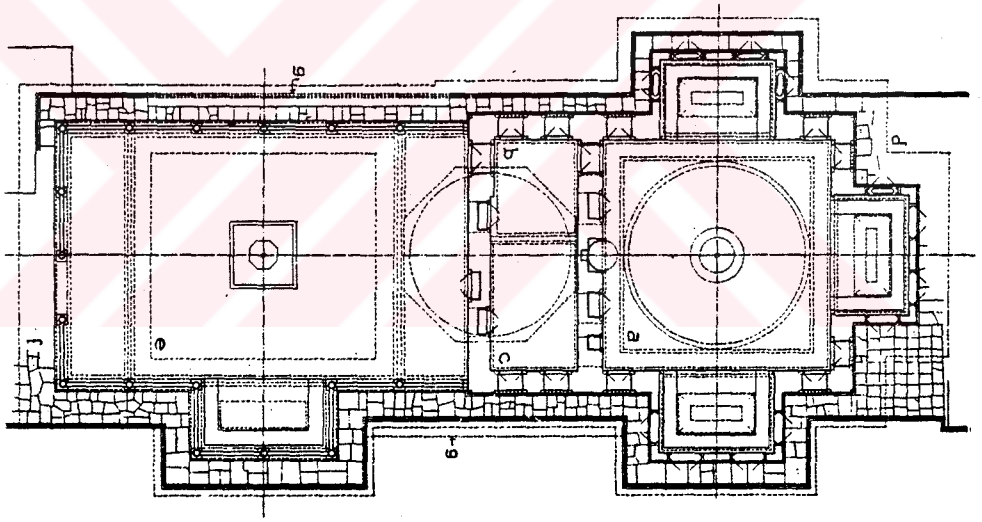
d2 sol

Resim 162, 163, 164. Topkapı Sarayı, Sünnet Köşkü selsebillerinden iki yanlardaki panolar. Mermer konstrüksiyon üzerine rölief olarak oluşturulan çiçek motifleri her pano üzerinde değişik kompozisyonlar gösterirler.

Resim 160,161. Fotoğrafta, Sünnet Köşkü pencere selsebillerindeki lülerden biri, yukarıda ve yanda lülenin detay çizimleri.

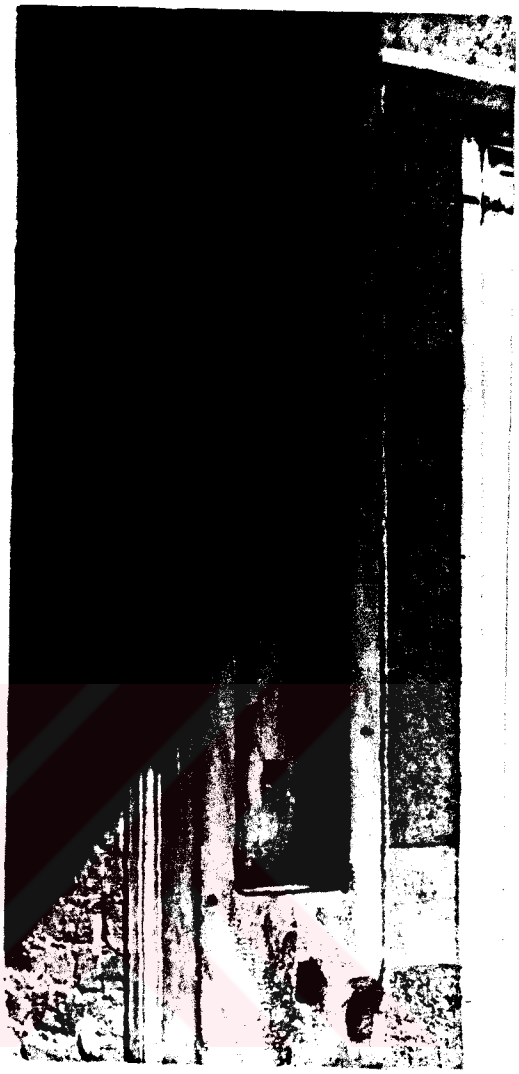

Resim 168. Üstte; Sepetçiler Köşkünün deniz cephesi restitüsyonu. Ayaklar üzerindeki kemerlere oturan üst kattaki köşkün sağ tarafında çeşmeli pencerelerin çevrelediği kapalı divanhane, sol tarafında da havuzlu açık divanhane görülmektedir.
Resim 169. Altta; Köşkün plan restitüsyonu, a- Kapalı divanhane, b- Çeşmeli pencereler, c-servis hacimleri, d-Yazlık divanhane, e-havuz, f-sedirlik çıkması, g-yan geçitler.

SEPETÇİLER KÖŞKÜ, TOPKAPI SARAYI

Topkapı Sarayının dış bahçesinde, deniz surları üzerinde kurulu köşk, 1643 (H.1053) te I. İbrahim tarafından yaptırılmış 18.Yüzyıl ortalarına doğru, I.Mahmud zamanında esaslı bir tamir görmüş, bilahare takriben 19.yüzyıl başlarında şimdiki hüviyetine bürünmüştür |86|.

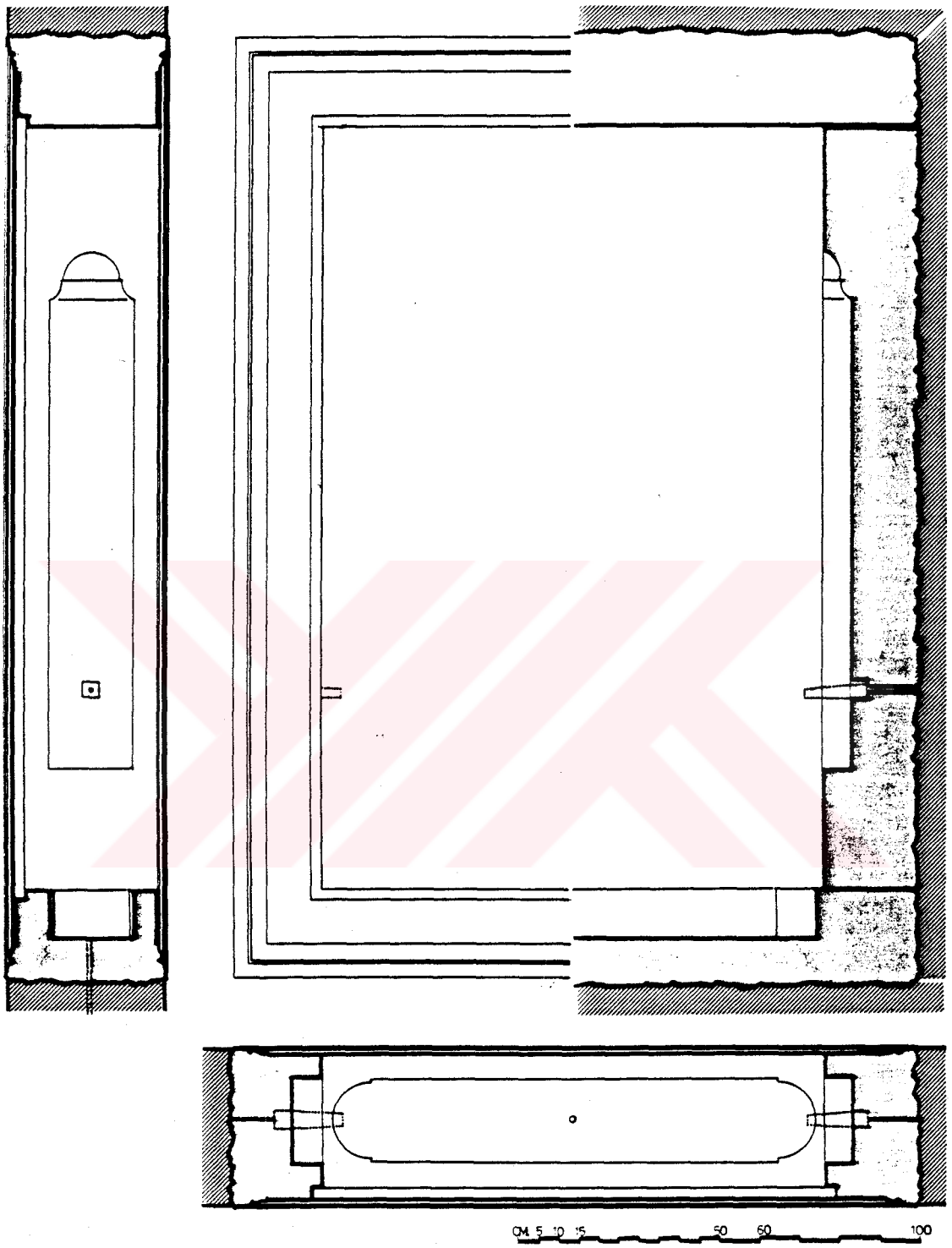

Resim 170. Solda; Sepetçiler Köşkünde, mermer pencere söveleri içindeki su kompozisyonlarından biri. Çeşmeli pencere söveleri de, köşkün geneli gibi harap bir vaziyettedirler.
Resim 171. Sağda; Yan sövedeki çeşme nişinin yakından görünüşü. Niş içindeki yuva, su kanalının geliş yeridir.

Yabancı ressamların yapmış oldukları, köşkün eski haline ait pekçok resim vardır. Bunların yanısıra, kalan kısımlardan ve diğer yerli dökümantasyondan faydalanılarak sıhhatli bir restitüsyon yapılabilmiştir (Resim 168-169).

Sur duvarları ile buna ilave edilen ayak ve tonozlardan ibaret yüksek taş kaide üzerinde inşa edilen köşk, birbirine eş değerde açık ve kapalı divanhaneler ile bunların arasındaki bir geçiş hacminden ibarettir. Kapalı divanhane, kare plandaki bir orta sahın ile buna üç yönde eklenerek dış mekana açılımı sağlıyan çıkmalardan ibarettir.

Resim 172. Karşı sayfada; Sepetçiler Köşkü pencerelerinin mevcut durumlarının rölövesi. Suyun geldiği kanalın alt söve içindeki tekneden hayli yüksek olması, hişin içine oturan küçük bir ara teknenin olması gerektiğini göstermektedir. Bu şekildeki bir düzenleme Topkapı Sarayı Veliahd Dairesi pencere çeşmelerinde mevcuttur.

Resim 173. Sepetçiler Köşkündeki pencere çeşmelerinde, söve içindeki çeşme nişinin üst kısmından ayrıntı.

Oturma şekilerini de ihtiva eden bu çıkmalardaki pencere söveleri içlerinde karşılıklı çift lüleli (musluklu) su düzenlemeleri vardır (Resim 169-172). Böylece su oyunlarıyla bezeli 12 adet pencere, divanhanenin dış mekana açılan görüş alanına zarif çerçeveler oluştururlar.

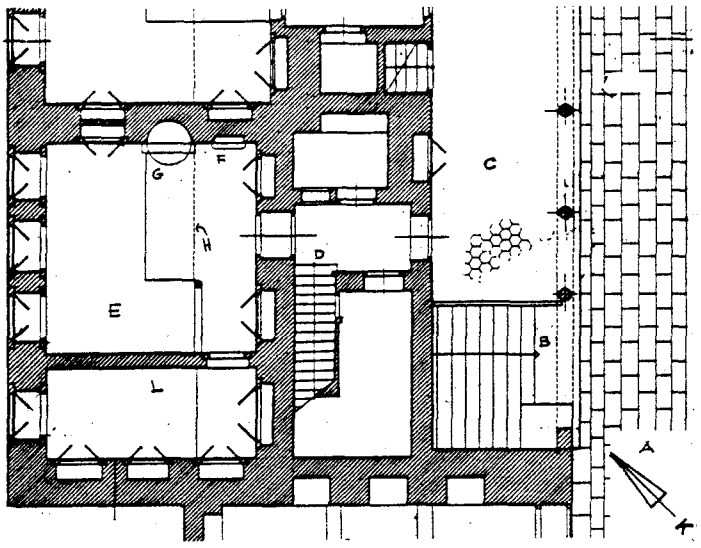
Gerek plan, gerekse pencerelerindeki su kompozisyonları ile bu düzenlemenin benzerinin kısa bir müddet sonra Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkünde uygulandığını göreceğiz (bkz. s.184). Ancak oradaki mekan ebatları çok daha büyük olacaktır. Buradaki uygulamanın dikkati çeken bir özelliği de; pencere içindeki su düzenlemelerinin yalnız sedirliklerin bulunduğu çıkmalarda oluşu, orta sahındaki pencerelerde bu uygulamanın yapılmayışıdır. Önünde rahatça oturulup dış ortamın izlendiği pencereler dışındakilerinin su oyunlarıyle bezenmesine gerek görülmemiştir. İç mekanın dışa açılan boşluklarını şırıltılı su oyunlarıyla bezemek şeklindeki mimari geleneğimizin diğer uygulamalarını ise, Topkapı Sarayında; Sünnet Köşkünde (bkz.s.119) ve Çifte

kasırlarda (bkz.s. 176) bulmaktayız. Özellikle Çifte kasırlar pencerelerindeki düzenleme genel proporsiyonu itibariyle buradaki uygulamaya çok yakındır.

Kasrın geneli gibi harap bir halde bulunan pencerelerin su düzenlemelerini ihtiva eden mermer sövelerinin bir kısmı evvelki tamiratlarda sökülmüş ve başka yerlerden getirilen söveler tadil edilerek buraya adapte edilmişlerdir |87|. Orjinal sövelerden rölöve ettiğimiz pencere düzenlemesinde ise (Resim 172), yan nişler içinden gelen suyun alttaki tekneye bir musluk ilemi, yoksa devamlı su veren bir lüle vasıtasıyle mi akıtıldığı sorusu cevapsız kalmaktadır. Ancak her iki halde de su geliş yerinin tekneden yüksek olması itibariyle, Çifte kasırlardaki benzerinde olduğu gibi su dökülmeden önce arada bir teknenin bulunması lazımdır.

Açık divanhane, kapalı blokun yanında ve uzun eksen üzerinde yer alır. Kapalı kısımdan devam eden çatı burayı da örterken, cepçevre dizilen ve kemerlerle bağlanan mermer ayaklar üzerine oturur. Kapalı divanhaneyle dış bütünlüğü sağlıyan bir çıkmanın belirlediği ve uzun eksene dik olan kısa eksen, kapalı divanhane çıkmalarının belirlediği ikincisine paraleldir. Açık divanhanenin ortasına rastlıyan ve eksenlerin kesiştiği yerde ise bir havuz kompozisyonu düzenlenmiştir. Açık divanhanenin çıkması üzerindeki sedirlerde oturulduğunda doğanın sunduğu eşsiz güzellikteki bir su zenginliği gözler önünde olmasına rağmen, yanıbaşında oluşturulan bu mekana da bir su kompozisyonu eklenmekten geri kalınmamıştır. O kadar ki konumu itibariyle bu kompozisyon tüm mekanı sembolize eder niteliktedir. Yeniden restorasyon çalışmalarının yapıldığı bu günlerde, açık divanhane kısmından fazla bir iz mevcut değildir.

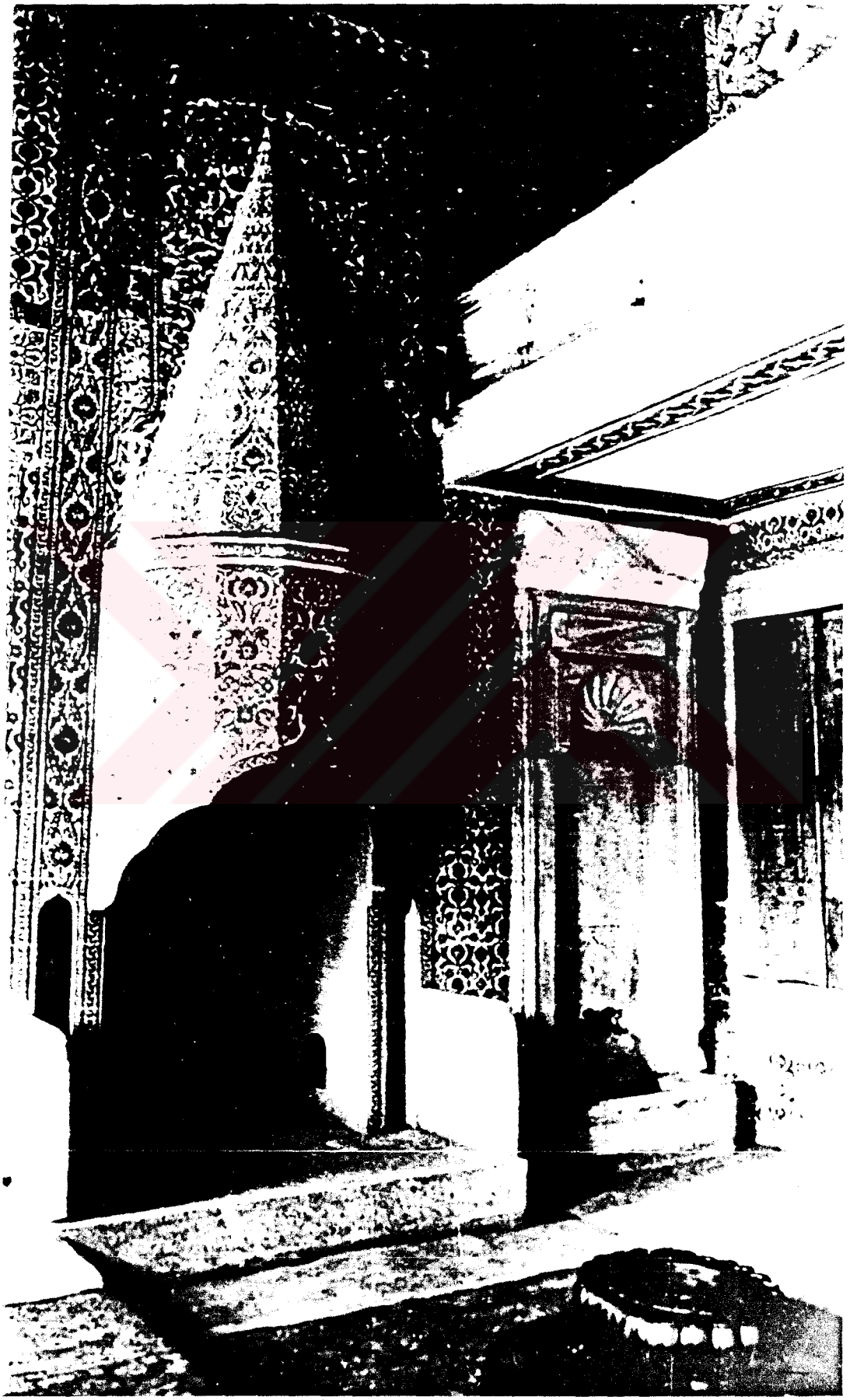
Köşkün her iki divanhanesindeki su düzenlemeleri, suyun görsel güzelliğinin yanısıra, işitsel yönünün de iç mekan yaşamına adaptasyonunu sağlamaktadır. Geleneksel mimarinin yaratıcıları, benzeri diğerlerinde olduğu gibi Sepetçiler Köşkünde de, doğal su şahaserlerinin ortasında bile olsa, yarattıkları mekanları zarif su oyunlarıyla bezemeyi ihmal etmemişler, küklü su kültürlerinin verdiği yönelmeyle, suyun güzellikleri ile mekan içinde yaşayacakların aralarında metrelerle ölçülebilecek bir mesafe olmasına dahi rıza göstermemişlerdir.

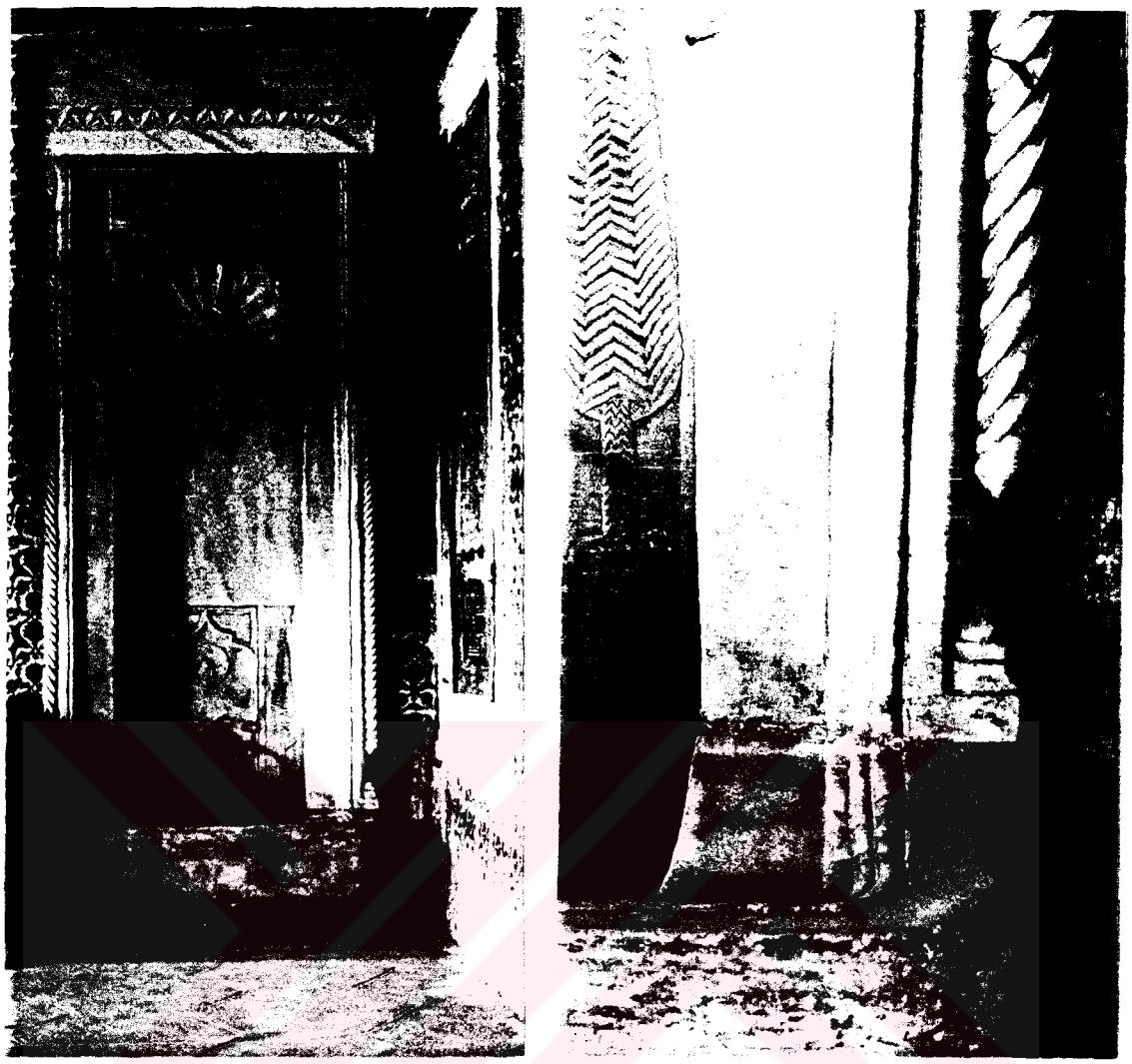

Resim 174. Topkapı Sarayı, Kadınefendiler Dairesi ve çevresi: A- Cariyeler Taşlığı, B- Cariyeler hastahanesine inen merdivenler (saray içinde "Kırkayak" denilirdi). C- Giriş sofası, D- Kadınefendi odasına açılan "Şirvan" a çıkan merdiven, E- Kadınefendi odası, F- Çeşme, G- Ocak, H- Üstte, şirvan hizası, L- Yan oda.

KADIN EFENDİLER DAİRESİ, TOPKAPI SARAYI

Topkapı Sarayında, Cariyeler Taşlığı üzerinde bulunan Kadınefendiler Dairesi; aydınlık atmosferi, sedirlik yanındaki ocağı, çeşmesi ve giriş aralığından çıkılan yarım katıyla (şirvan), çok dengeli ölçülere sahip, sevimli bir mekandır. Mekana ismini veren Kadın Efendiler, padişahın hanımlarına verilen ünvandır. Padişahın dörtten yediye kadar olan hanımlarından biri ölür veya gözden düşerek uzaklaştırılırsa cariyeliğin en son kademesine gelmiş olan Baş ikbâl, "Kadın"lığa yükseltilerek kendisine müstakil bir daire ve müteaddit cariyeler tahsis olunur |88|. Konumuz olan dairenin bunların en kıdemlisi olan Kadın Efendiye ait olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü diğer "Kadın"ların odaları bu derece teşkilatlı değildir. Odaya açılan Şirvan'ın altında düzenlenen çeşme, yüksek bir form gösterir. İki yandaki burmalı sütunçeler kum saatleriyle bitirilir (Resim 177). Tekne ve ayna duvara biraz gömülmüştür. Bu girintinin yukarıda tekrar duvar hizasına çıkışı yelpaze şeklinde, dilimli bir geçişle sağlanır. Bunun üstündeki kitabe levhası işlenmemiştir. En üstteki tepelik parçasının ise sonradan yenilendiği anlaşılmaktadır. Kadın efendiler Dairesindeki çeşme uygulaması çok amaçlı hizmetlerinin yanısıra, mekansal konumu ile de oda yaşamına çok iyi entegre olmuş bir su düzenlemesidir.

Resim 175. Kadınefendi Dairesinin çeşmeli köşesindeki komoozisyonun pencereler önündeki sedirden görünüşü.

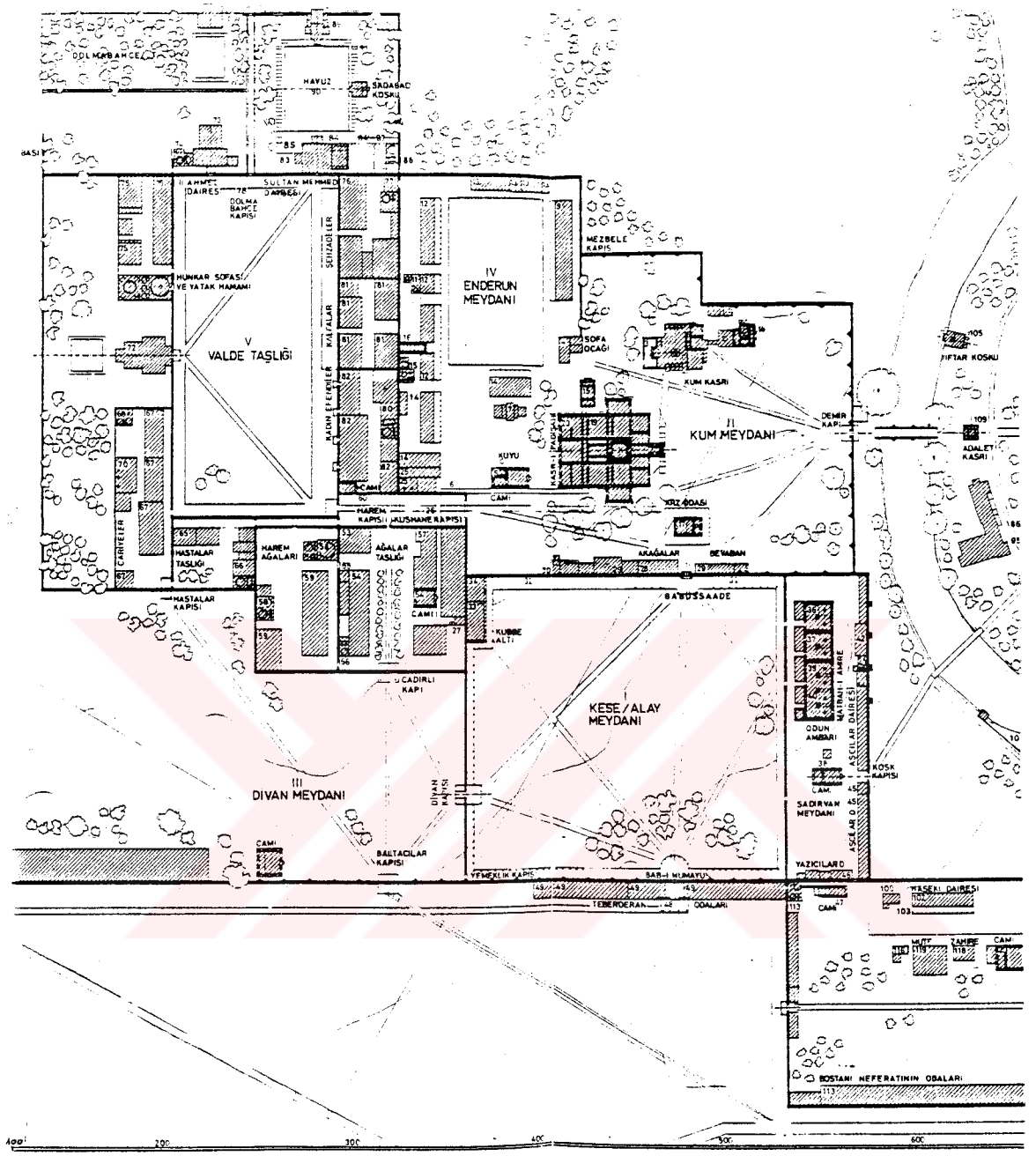

Resim 176,177. Topkapı Sarayında Kadın efendiler Dairesi çeşmesinin genel görünüşü ve ayna taşından bir ayrıntı. Çift musluklardan birinin sıcak su kullanımına ait olduğu düşünülebilir.

Topkapı Sarayı Müzesi envanter kayıtlarına göre Kadın Efendiler Dairesinin içinde bulunduğu yapı 17.Yüzyıl eseridir.

Pekçok oda çeşmesi örneğinde ve sonuçta da belirttiğimiz gibi oda içinde fonksiyonel kullanıma hizmet vermek üzere çeşmeler yapan Türk yapıcılar, plastik yapılarına ve oda içindeki konumlarına kazandırdıkları değer ile bu çeşmeleri mimari düzenlemenin ana unsurları olarak kullanmışlardır.

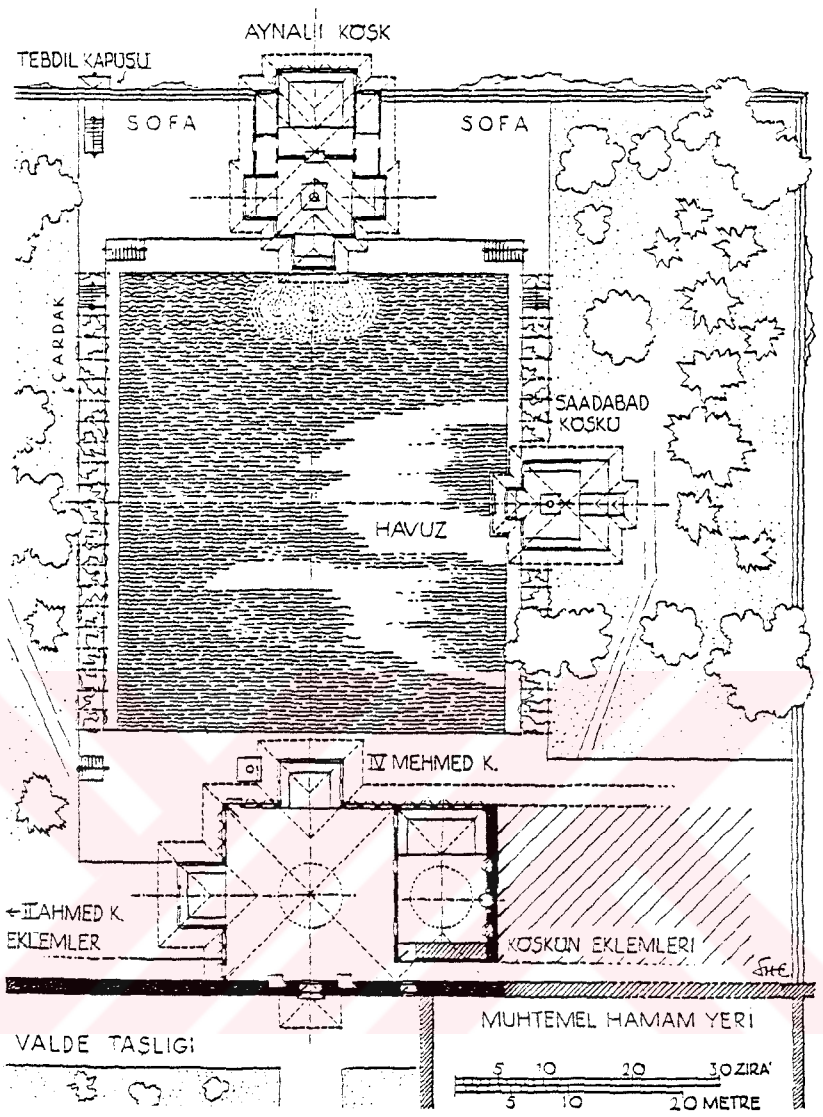
Kadın Efendi Dairesi çeşmesindeki çift muslukların Valide Sultan Dairesindeki çeşmede görüldüğü gibi biribirlerine çok yakın olmaları ayrı kişilerin aynı zamanda yararlanmasına olanak vermiyeceğinden birinin sıcak su kullanımına ayrıldığı izlenimini vermektedir. Tanışık'ın yanısıra Topkapı Sarayı'nın çeşme musluklarını inceleyen Bayraktar'da aynı kullanım özelliğinden sözetmektedir |89|.

Resim 178. Edirne Sarayı yapıları, genel plan.

EDİRNE SARAYI YAPILARINDA SU MİMARİSİ

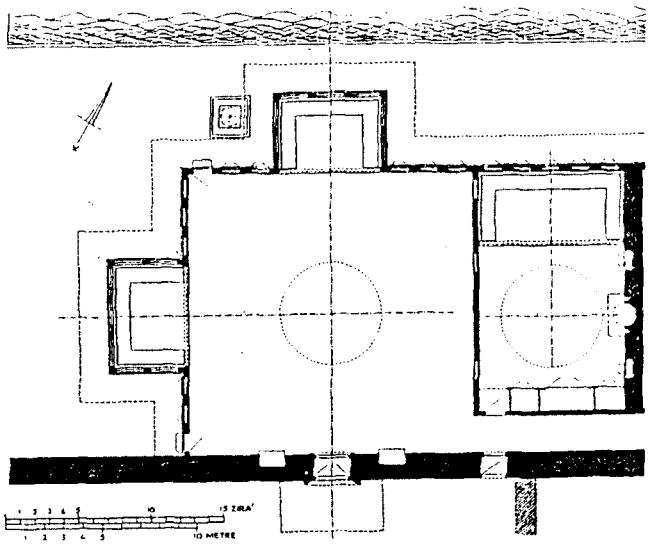
Günümüzde hemen hemen tamamı ortadan kalkmış olan Edirne Sarayı Osmanlı Hanedanına merkez olarak inşa ettirilen 3.saray olup, Sultan II.Murad (1574-1593) döneminde tamamiyle yeni bir planlamayla kurulmuştur |90|. Bugün ancak bir iki binasından izler kalan sarayın

Resim 179. Edirne Sarayı'nda "Şehvan Havuzu" kısmı ve çevresindeki köşkler.

genel planını Dr.Rıfat Osman'ın |91| çalışmaları ile S.H.Eldem'in bunlar ve Gudenus'un |92| bazı desenleri üzerine keşif defterleri ve sair belgeler ışığında oluşturduğu restitüsyonlardan tanımaktayız.

Aşağıda göreceğimiz Edirne Sarayı yapıları, tüm Edirne yapılarında olduğu gibi mimaride su kullanımının en yoğun ve değişik kullanımlarına konu olan yapılan topluluğu olarak görülmektedir (Resim 178).

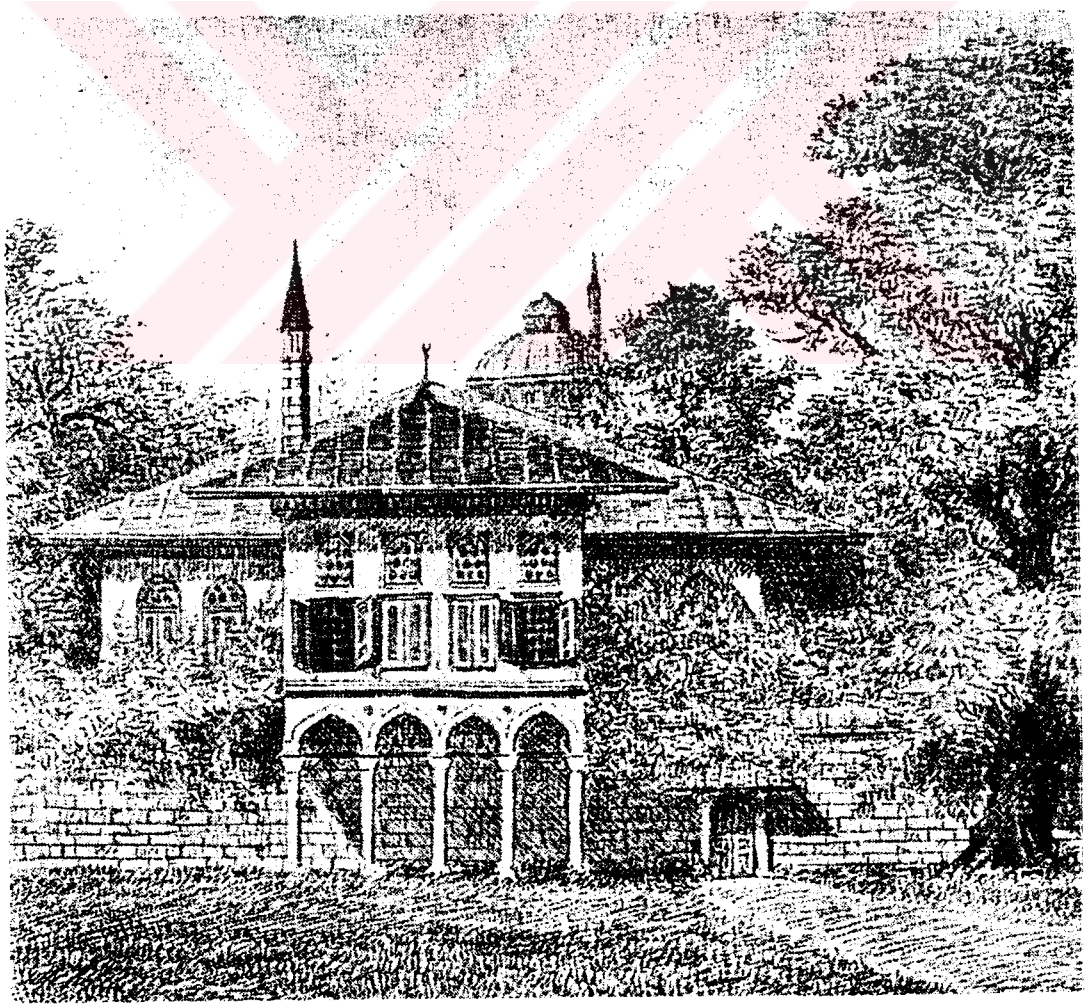
Resim 180. "Şehvar Havuzu" kenarında Sultan Mehmed (Avcı) Kasrı planı.

SULTAN MEHMED KASRI: IV.Sultan Mehmed'in Edirne ve İstanbul Saraylarında yaptırdığı sayısız köşklerin en muhteşemi olan köşk öncelikle sofasının ve köşkle beraber tasarlanan havuzunun büyüklüğü itibariyle o zamana kadar Türkiye'de yaklaşık boyutta örneği bulunamıyan bir kompozisyondur | 93 |. 1661 yılında başlayarak 1671'de eklentileriyle beraber ikmal edilen Sultan Mehmed Köşkü ve havuzu daha sonra yine genelde evvelce görülen örneklerin dışında aksiyel ve simetrik düzenlemeye uygun olarak kompozisyona katılır. Aynalı Köşk ve Saadabad Köşkü ile birlikte çok zengin bir su kullanımı tablosu canlandırırlar (Resim 179).

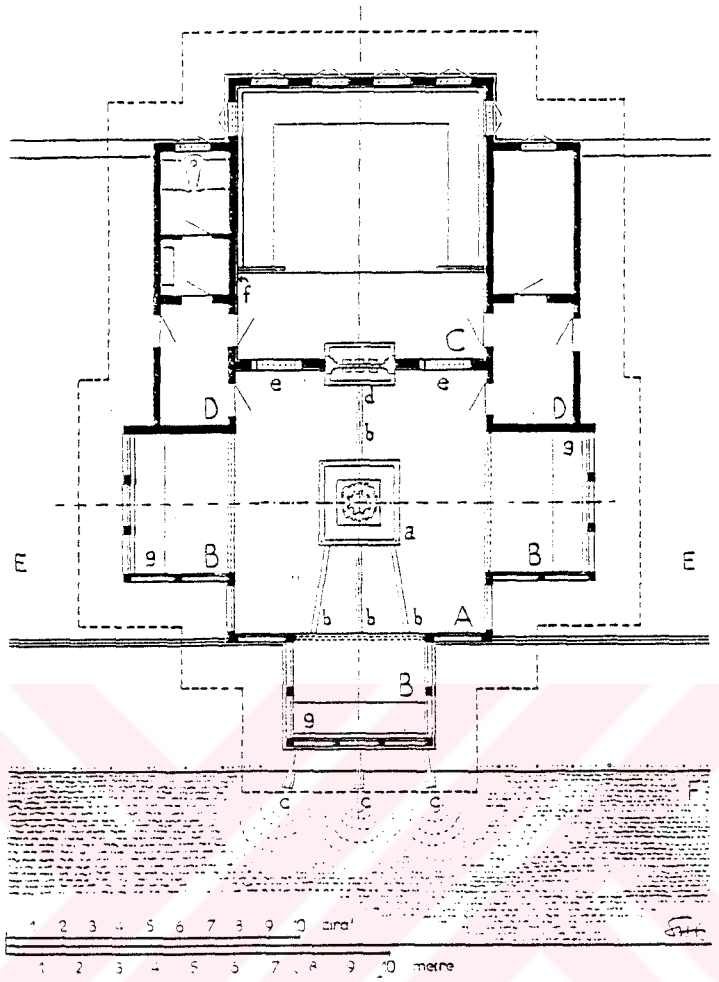
Dr.Rıfat Osman'ın Bostancıbaşı Aşık Ali Ağa'nın | 94 | bir risalesine dayanarak naklettiği bilgiler ve Gudenus'un | 95 | planı ile keşif defterleri üzerine S.H.Eldem tarafından oluşturulan restitüsyonda köşkün 14,5x14,5 mt açıklığındaki yazlık divanhanesine girişte kapının iki yanında mermer çeşmelerin yer aldığını görmekteyiz (Resim 180). Zemin tamamen mermer döşemedir. Genel prensiplere göre bu mahallin ortasında eksenlerin kesişme noktasında yer alması gereken fıskiyeli havuz Gudenus planında köşkün dışında bir kısımda görülmektedir (Resim 183). Bulunduğu konumda belli bir çevre düzenine bağlılığı ve kompozisyon bütünlüğü görülmeyen havuz muhtemelen bir tamir vesilesiyle taşınmış olmalıdır. Dr.Rıfat Osman

ayrıca Dolmabahçe'ye nazır pencerelerden ikisinin duvar kalınlığı içinde dört adet çeşmeden bahsetmekte, 1827 tarihli keşifte de buna benzer bir kayıt geçmektedir |96|. Ancak restitüsyonlarda bu pencerelerin hangisi olduğu kesinlikte ifade edilmese de konstrüktif yapının gereği kargir olan divanhaneye ait olmaları gerekir.

Kasır önünde yer alan havuzun (ki Sultan IV.Mehmet'in "Şehvar Havuzu" diye isimlendirdiğini öğrenmekteyiz. Uzun kenarlar boyunca mermer döşemeli ve üzerleri meşe pergdayla örtülü havuzun tüm kenarları yine cevizden torna parmaklıklarla çevrilidir |97|.

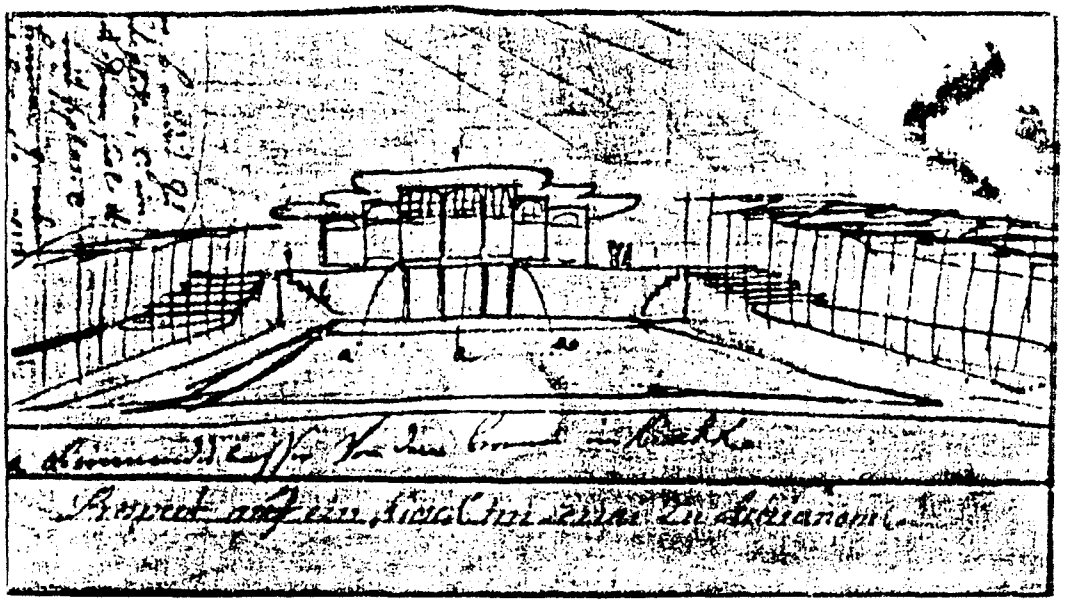
Resim 181. Edirne Sarayı "Şehvar Havuzu" binalarından Aynalı Kasır'ın saray duvarları üzerine oturan arka cephesi. Direkler üzerindeki pencereler çift yüzlü selsebilin bulunduğu divanhaneye aittir. İç yönde Hauuzlu sofa ve şehvar havuzu'na açılan divanhane dış tarafta alçalarak uzanan yeşillikler sonunda Tunca'ya hakimdir. Dr. Rıfat Osman'ın deseni.

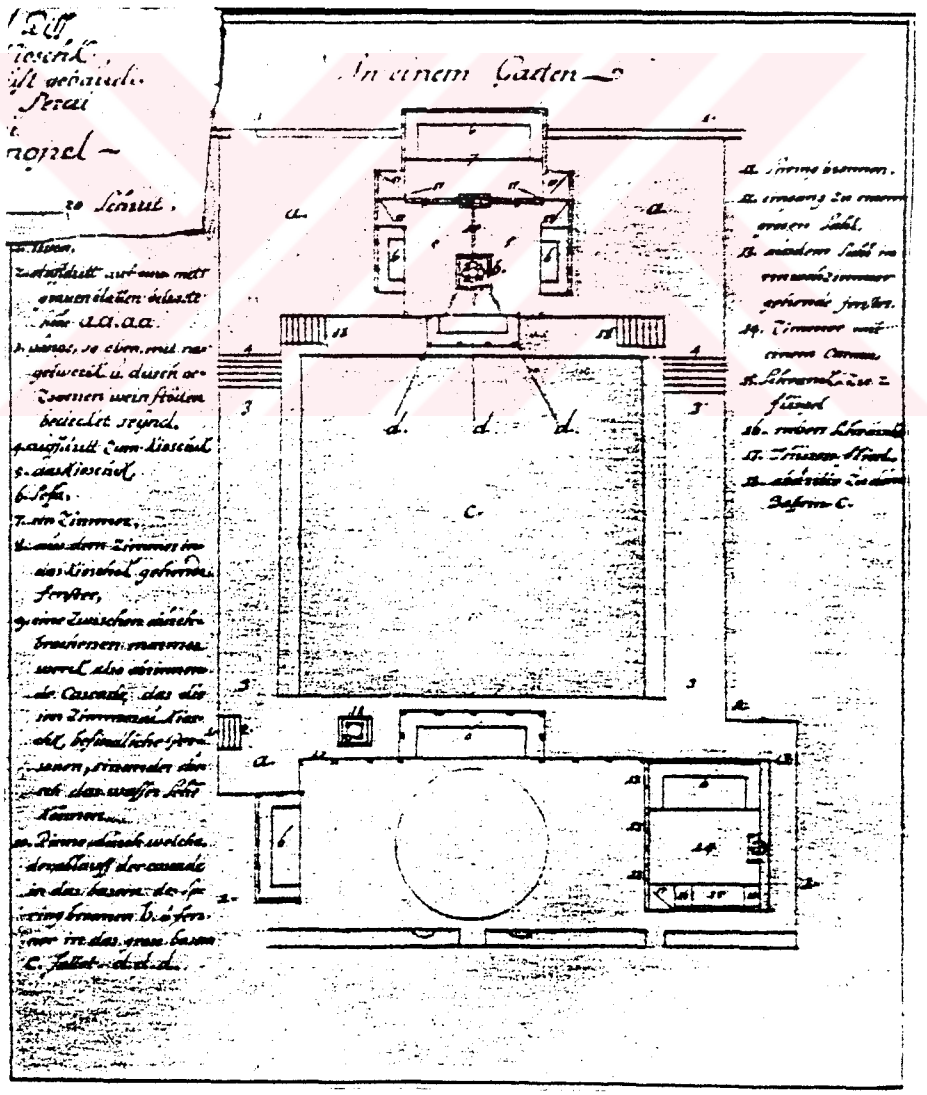

Resim 182. Edirne Sarayı, Aynalı Kasır. Restitüsyon planı. A-Divanhane, B- Çıkma, C-Oda, D- Geçit ve hela, E- Taşlık, F- Büyük havuz, a-fıskıye ve havuz, b-mermer içine oyulmuş su kanalları, c-çörtenler, d-iki yüzlü ajur şebekeli selsebil, e-mermer söveli ve demir parmaklıklı pencereler, f-çini duvar kaplaması.

AYNALI KASIR: Sultan Mahmed Kasrı ve Şehvar Havuzu ekseni üzerinde, Dr.Rıfat Osman ve Bostancıbaşı Aşık Ali Ağa'nin verilerine göre yaklaşık 1680 senesi civarında yapılan kasır, mahallin Tunca'ya doğru meyilli arazisinin setlerle tutulmasıyla oluşturulan "Dolmabahçe" nin nehir tarafındaki istinat duvarı üzerine kurulmuştur (Resim 182).

S.H.Eldem'in restitüsyon planında köşkün iki ana mahalden oluştuğu görülmektedir. Bunlardan II.Mehmet Köşkü tarafındaki yazlık divanhane Şehvar Havuzu ile Salhane Bahçesine aksi yöndeki tek hacimden ibaret olanı ise Tunca nehrine doğru alçalarak uzanan çok güzel bir doğal panoromaya hakimdir (Resim 181). Her iki mekan arasındaki ilişki parmaklıklı iki pencere ve aralarındaki çift yüzü ajurlu, aynı zamanda tüm genel kompozisyon ekseni üzerinde yer alan bir selsebille irtibatlandırılmışlardır.

Resim 183. Edirne, Sarayı Aynalı Kasrı'nın Şehvar Havuzu tarafından görünüşü, altta; plan. gudenus'un deseni, 1741.

Gudenus'un anlatımından tanıdığımız bu selsebil, her iki tarafında bulunan kimselerin mermer şebeke boşluklarından süzülen damlıyan suların arasından birbirini görebileceği tarzda yapılmış şeffaf yapısı itibariyle türünün tek örneğidir.

Selsebil suları her iki oda içindeki birer mermer teknede toplanmakta ve döşemeye açılmış bir kanalla yazlık divanhanenin ortasında bulunan fıskiyeli mermer havuza dökülmektedir. Yine Gudenus'un anlatımına göre fıskiyenin elemanları "yaprak inceliğinde mermerden" oyulmuş idi. Fıskiyeli havuz suları daha sonra üç mermer kanalla ana eksen üzerindeki cumbanın altından geçerek çörtenler vasıtasiyle dışarıdaki büyük havuza akıtılmaktadır. Üç yönde sedirli cumlalarla dışa açılan yazlık divanhane Gudenus'un bir deseninde geniş cephe pencereleri üzerindeki kemerli alçı tepe pencereleriyle ve anılan çörtenleriyle görülmektedir(Resim 183).

SAADABAD KÖŞKÜ: Yine Şehvar Havuzu binalarından olan yapı Bostancıbaşı Ali Ağa'nın risalesinde geçmemiş olması nedeniyle bu tarihle (1674), IV.Mehmed'in hal'ledildiği 1687 arasında ve muhtemelen Viyana bozgunundan evvel yapılmış olmalıdır |98|. III.Mehmed Köşkü ve Aynalı Köşkün oluşturduğu simetrik düzene uygun olarak şehvar havuzu ekseni üzerinde ve "Dolmabahçe'ye nazır bir havuz olarak yerleştirilmiştir.(Resim 179).

Bu örnekte S.H.Eldem'in restitüe ettiği bu plandan daha ayrıntılı bir iç düzen planına sahip olamasak da, servis hicimleri önündeki havuzlu divanhanenin hakim manzara yönünde yaptığı cumbayla tanımlanan tipik planlamanın bir tekrarını görmekteyiz.

Bu kasırlardan ayrı olarak S.H.Eldem'in Edirne Sarayı genel restitüsyonunda "Şikar Kapısı Kasrı"ile Valide Taşlığından geçilerek girilen "Kebir Kasrı"nı da, iç düzenlemelerini bilmememize rağmen ana eksenler üzerinde ve kasır önlerinde yer alan havuzlarıyla "iç mekan kullanımına yönelik dış mekan su kullanımları "arasında" anmak isteriz (Resim 178).

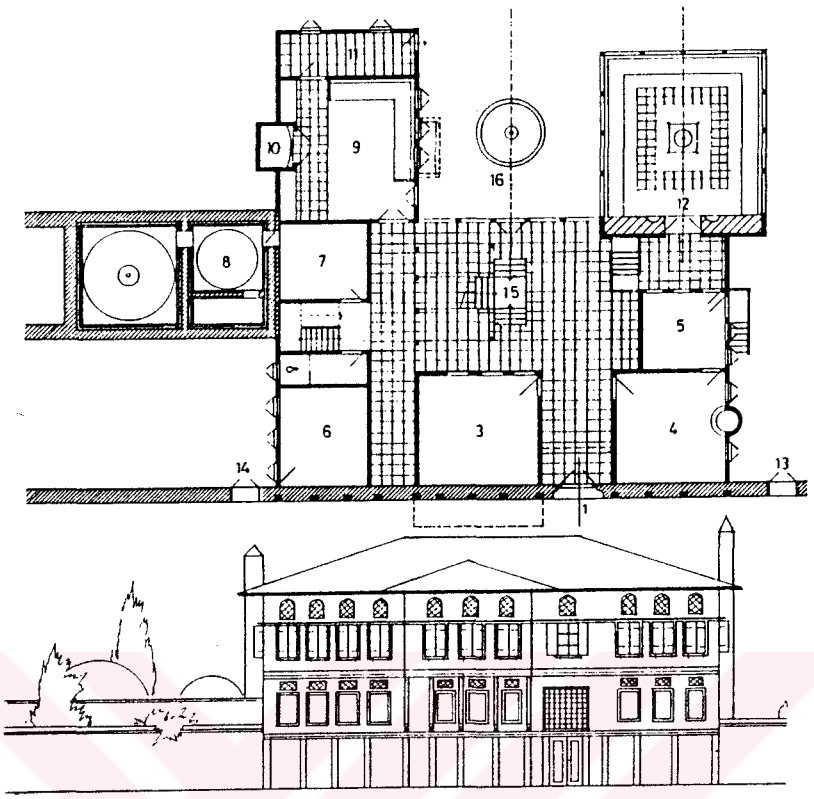
KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA KONAĞI, EDİRNE

Edirne, Kaleiçi Aya Nikola semtinde, Hacı Nedrettin ve Köhne Kadı Mehmet Efendi mahalleri arasında bulunan, H.1331(1912) senesindeki kaleiçi yangınında yok olan konağı, Dr.Rıfat Osman'ın H. 1327 (1909)'da yaptığı rölövelerden, havuzlu divanhaneyi içten ve dıştan gösteren restitüsyon resimlerinden tanımaktayız (Resim 184-188).

Dr.Rıfat Osman'ın naklettiğine göre bina bizzat IV.Sultan Mehmed tarafından yaptırılıp, Köprülü Mehmet Paşa'ya ihsan edilmiş, hatta Paşa 1661'de bu konakta vefat etmiştir. Buna göre konağın inşası 1650-55 yıllarına tarihlenmektedir |99 |.

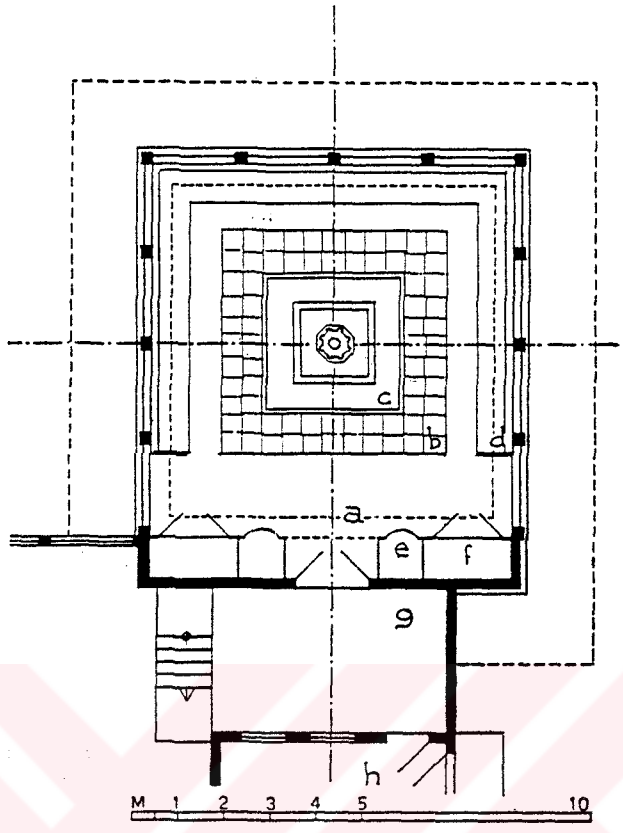
Resim 184. Dr. Rıfat Osman'ın bir deseninde Edirne, Koprülü Mehmet Paşa Konağı'nın havuzlu bahçe köşkü görünüşü.

Resim 185,186. Edirne, Köprülü Mehmet Paşa Konağı genel planı ve sokak çephesi restitüsyonu. Havuzlu köşke zemin kat içinde bağımsız olarak bahçeye doğru ilerlemiştir.

S.H.Eldem'in Dr.Rıfat Osman'ın rölövesinden düzenlendiği Resim 185 'deki plan münferit binalardan ibaret bir yapı grubunun harem bölüğünü göstermektedir. Ana giriş taşlığından bir merdivenle ulaşılan havuzlu sofaya aynı zamanda yan bahçeden geçişle sokakla ayrı bağlantısı kurulmuştur. Bu şekilde misafir kabulü için müstakil bir kullanım imkanı getirilmiştir. Köşkün iç kısmının tanımını bu mahalleri "yazlık misafir odaları" olarak isimlendiren Dr.Rıfat Osman'ın kaleminden naklediyoruz:

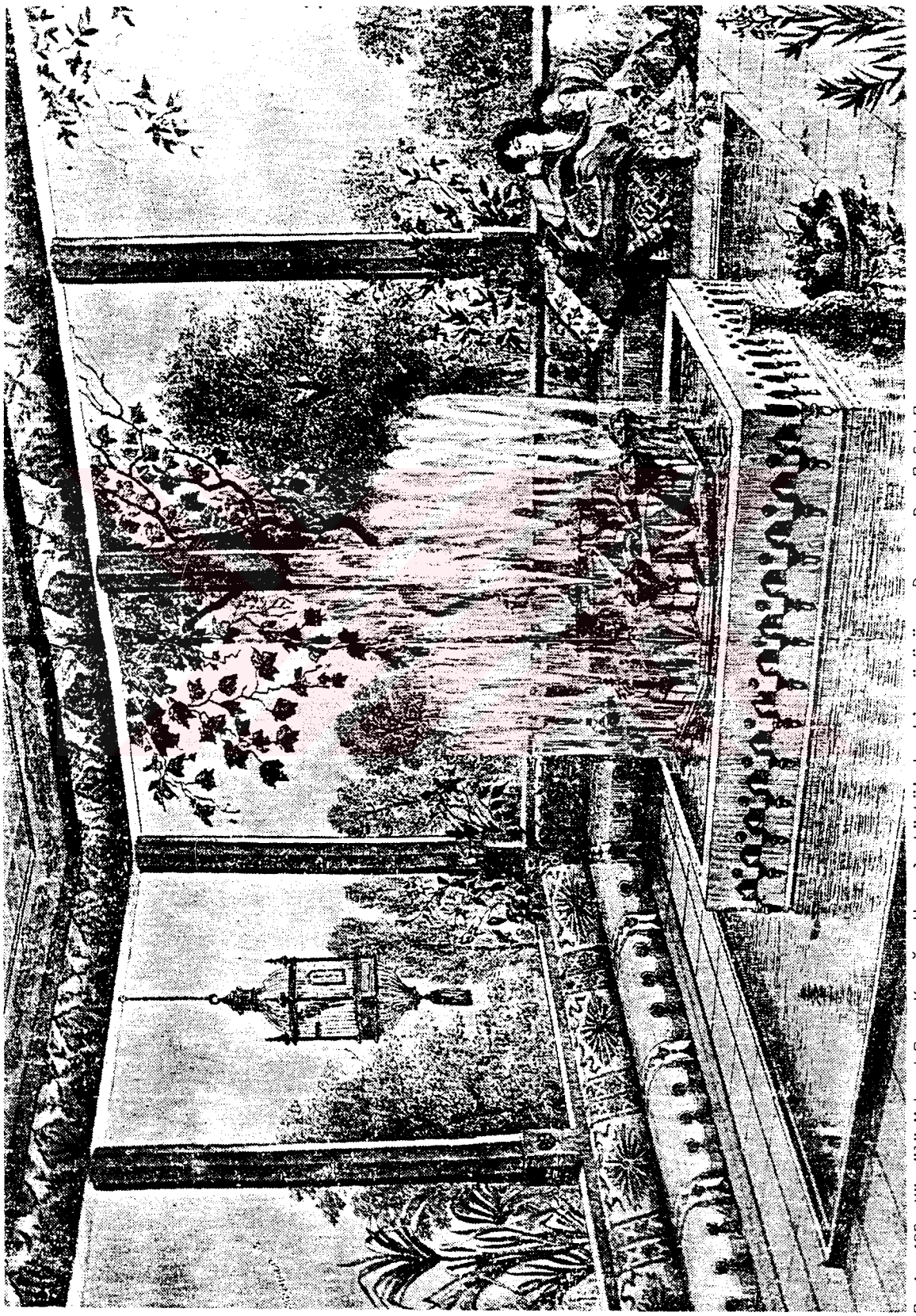
"Havuzlu sofaya girilen kapının iç tarafında raflar, dolaplar vardır. Bu ahşap aksamın üzerinde dondurulmuş alçı üzerine renkli müzehhep olarak şark tarzında nukuş vardır. Sofanın üç dıl'ına sabit sedirler konulmuş ve sedirlerin önlerine 70 santimetre arzında tahta döşemeli bir geçit bırakılarak zeminin sair kısımları mermer döşenmiştir. Mermerliğin merkezinde geniş yekpare mermerden bir

Resim 187. Edirne, Köprülü Mehmed Paşa Konağı, bahçe köşkünün Dr.R.Osman rölövesine göre restitüsyon planı. a-havuzlu sofa, b-mermerlik, c-denizlik ve içindeki fıskiyeli havuz, d-sedirler, e-gömme raflar, f-yerli nakışlı dolaplar, g-geçit, h-hizmet yer.

tekne ve bunun altında fıskiyelerden sıçrayan suların toplanmalarına mahsus, denizlik denilen kısım, ve teknenin üzerinde sanatkârane bir surette bir parça mermerden nakşedilmiş lülelikler vardır. Sakf 11 ahşap sütuna istinat eder. Tavan zemini kuru gül yaprağı renginde dir. Silme denilen ince müzehhep çubuklar ile murabba'lara taksim olunmuş tavanın merkezinde nakışlı bir kısım vardır. (Bu nevi tavanlara müzehhep şiş tavanı denilmekte idi). Tavanın muka'ar kornişi çini renkleriyle münakkaş ve etrafında bordür kitabe de kâmilen müzehhep nakışlarla süslenmiş idi. Harikten mahv-ü perişan olan havuz pek nadide asardan idi".

Havuzlu sofa köşkünün yemek odası bloğuyle birlikte oluşturduğu iç bahçe ortasında dairesel planlı bir bahçe havuzu vardır (Plan 185). İç havuzla bağlantılı olan havuz birincisinin fazla sularını alarak iç bahçe kullanımına sunmayısla görsel ve dekoratif bütünlüğün yanısıra faydacı bir kullanımı da sergilenmektedir.

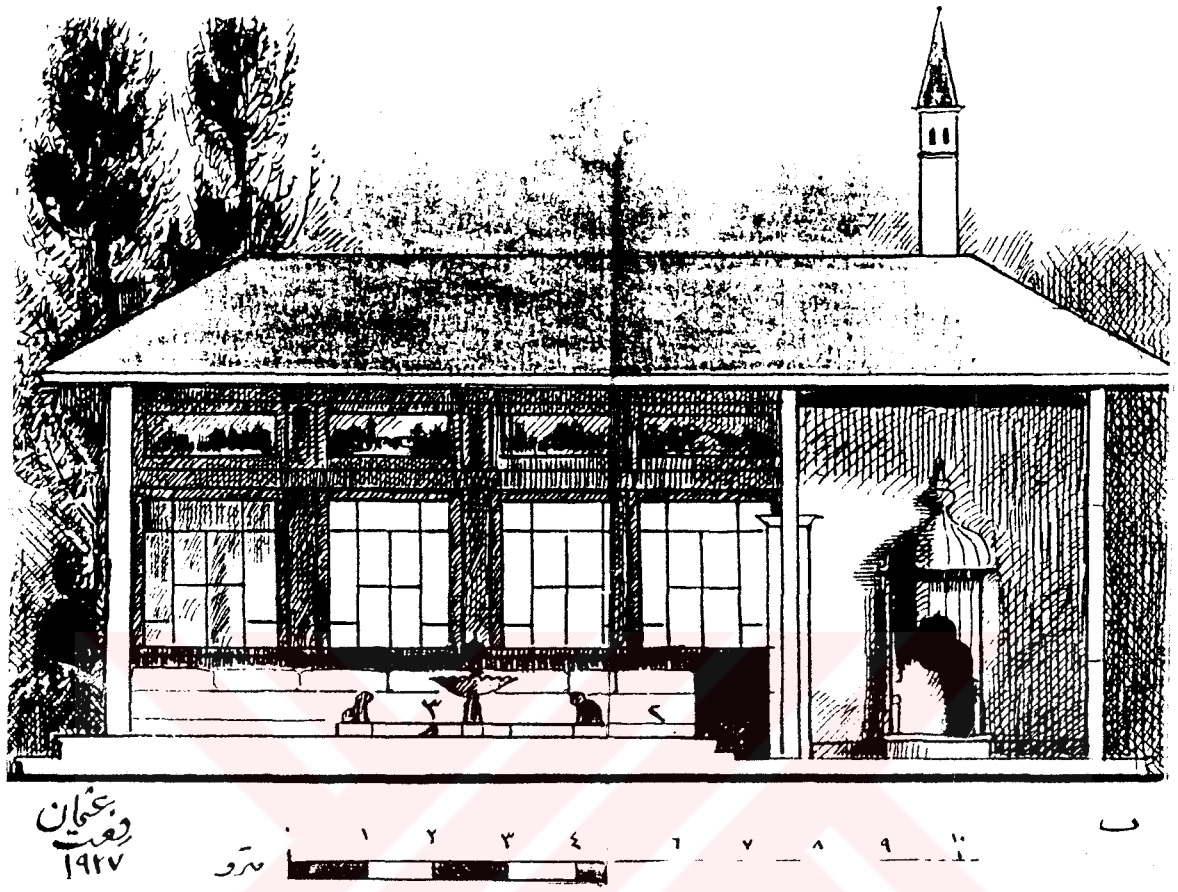
Resim 108. Köprülü Mehmed Paşa Konağı, Havuzlu köşkü'nden bir görünüş. Desen; Dr. Rıfat Osman.

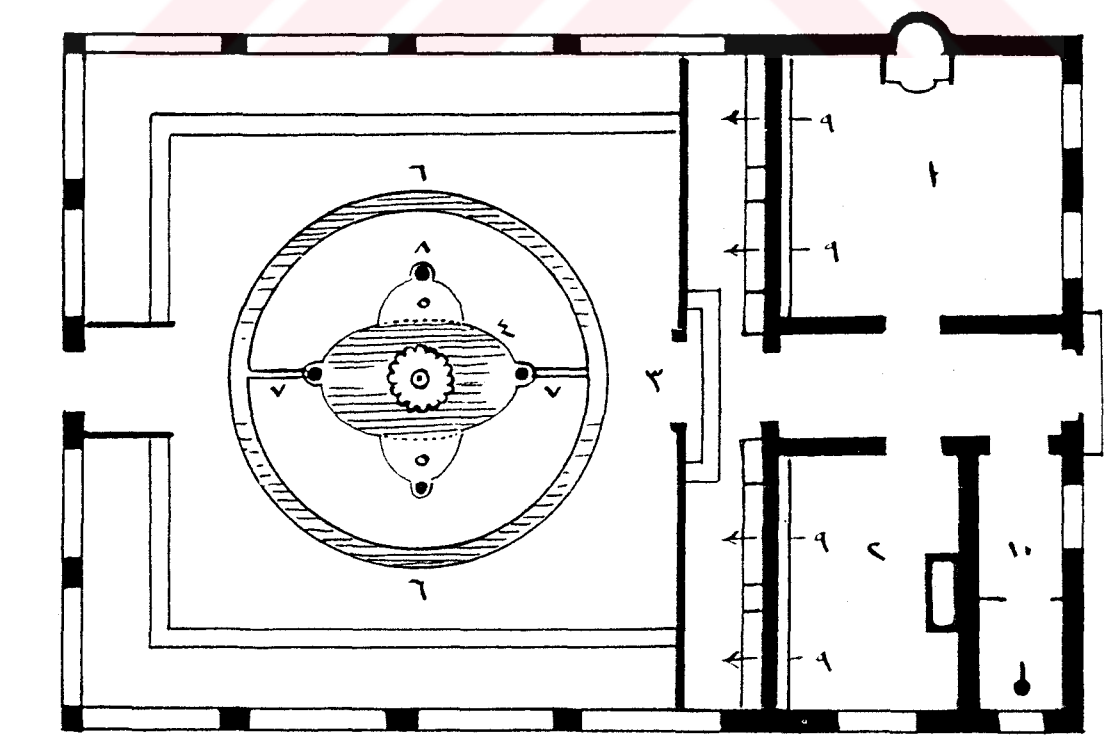
DOLAPLI BAHÇE KÖŞKÜ, EDİRNE

Edirne evleri üzerindeki etüdleriyle iç mekan su mimarisinin en güzel örneklerini günümüze ulaştıran Dr. Rıfat Osman'ın 1661 senesine ait dolaplı bahçe köşküne dair ayrıntılı bir tanım içeren makalesini aynen almaktayız.

"23 sene evvel memuriyette Edirneye ilk geldiğim esnada, bu bahçelerden Ada İçi Bosna köyü caddesi üzerinden geçtiğimiz zaman asırlardan kalmış birkaç bahçe vardı ki, bütün müştemilâtıyle tarif etmek istediğimiz dolaplı bahçelerin son numuneleri idiler. Bu bahçelerin büyük medhalleri caddeye küşade olup, buradan geniş bir meydanlığa girilmektedir. Bahçeye ait umum binalar bu meydanın etrafına sıralanmış idiler. Model gibi tarif edeceğimiz bahçenin ilk banisi Budin Valisi Uzun İbrahim Paşanın Kethüdası Osman Efendi olup, ismiyle kasrın inşa tarihi olan 22 rebiülevvel 1072 (1661) tarihi, havuz aksamından bir mermer üzerine hakkedilmişti. Bu bahçenin büyük kapısından girilince zair birkaç asırlık karağaçlarla çevrilmiş dairevi bir meydana dahil olurdu ki, kutru kırk hatvedir. Bu daire muhitinde ve kapının karşısında büyük pencereler ile çevrilmiş kıymettar bir kasır vardır. 10x15 metre terbiinde olan bu bina iki kısımdan ibaret olup, bir kısmı iki oda ve bir abdesthaneden, ikinci kısmı da zemini mermer mefruş cesim bir odadan ibarettir. Bu odanın üç cihetinde sedirler, ortasında da şark tarzından uzaklaşan bir havuz vardır. Odalardan biri ocaklı ve dolapları çifte kanadlı olup, oda tarafından konulan itaama, vesaire, havuzlu divanhane tarafındaki kanad açılarak alınmaya mahsustur ki, konaklarımızdaki dönme dolap tertibatına müşabihtir. Aynı tertibat ocaklı odanın karşısında pek zarif bir mermer çeşmesi olan odada da vardır.

Havuzlu divanhanenin sekiz büyük, dört küçük penceresi olup, tavanı fevkalâde menkuş ve müzeyyendir. Pencerelerin üst kemerleriyle tavan baskısı arasındaki bir buçuk metrelik mahale yağlı boya levhalar gibi ahşap çerçevelere gerili ince derilere yapılmış Edirne şehir manzaraları, saray ve kasır resimleri kıymetli vesikalardan idiler. Teessüf olunur ki, Bulgar istilâsında bir Bulgar zabiti bunları söktürerek Bulgaristan'a götürmüştür".

Resim 189,190. Dr. Rıfat Osman'ın rölövesi. Edirne Dolaplı bahçe köşkü, üstte kesit altta plan.

"Dolaplı bahçelerin ve kasırlarına civar iki katlı cesim binaların üst katlarını böceklik yani ipek kozası yetiştirmeye mahsus çesim divanhaneler ve alt katlarını da malikane sahibinin ve kısmen hizmetçilerin ikametlerine mahsus odalar teşkil eder . Ahırlar, ambarlar mukabil cihette ve biraz uzak bir mevkidedir. Bahçeyi sulamaya mahsus büyük kuyular (dolaplı bostan kuyuları) ise daima kasırlara civar olup, dolaplar döndükce buz gibi tabirine seza soğuk su hususi mecralar vasıtasıyle kasrın havuzuna gelmektedir. Havuzların fıskiyelerinin sularına mahsus mecralar başkadır ".

Dr. Rıfat Osman'ın "Edirne Evleri" adlı eserinde verdiği bu makaleye ait desenlerde görüldüğü gibi (Resim 190) genel kompozisyon tamamen klasik kalıplarda olmasına rağmen havuz düzenlemesindeki formlar, yazarın da ifade ettiği üzere eski tarzın dışında bir çizgi göstermekte, daha çok Barok usluba yaklaşan bir hareketlilik göstermektedir.

Ortada, örneklerini çokca göreceğimiz istridye kabuğu formunda bir fıskiye çanağı ile içinde yer aldığı oval bir havuz vardır. Yarım daire şeklindeki meyve yıkamaya ve soğutmaya mahsus mermer tekneler her iki yönde bu havuza eklenerek dört kollu bir şema oluştururlar. Bu kolların uçlarında ağızlarından sular fışkıran aslan heykelcikleri vardır. Havuzun fazla suları kompozisyonu çevreleyen ve mermer zemine daire şeklinde oyulmuş bir kanala ulaşarak buradan tahliye olmaktadır.

İFTARİYE KÖŞKÜ, EDİRNE SARAYI

Edirne Sarayı'nda IV.Mehmed dönemi eserlerinden olan İftariye Köşkü, saray dış duvarları önünde Hadika-ı Hassa dahilindedir (Resim 178). Dış mekan su kompozisyonu olarak kenarına kurulduğu Tunca nehrinden istifade eden, ancak mekan içinde ortogonal konumda kendi fıskiyeli havuzunu kurmayı ihmal etmeyen zarif bir köşktür (Resim 191). Geçen yüzyılın sonlarına kadar yerinde duran, günümüzde ise hiçbir izi kalmayan köşk H.1074 (1663)'de yapılmıştır

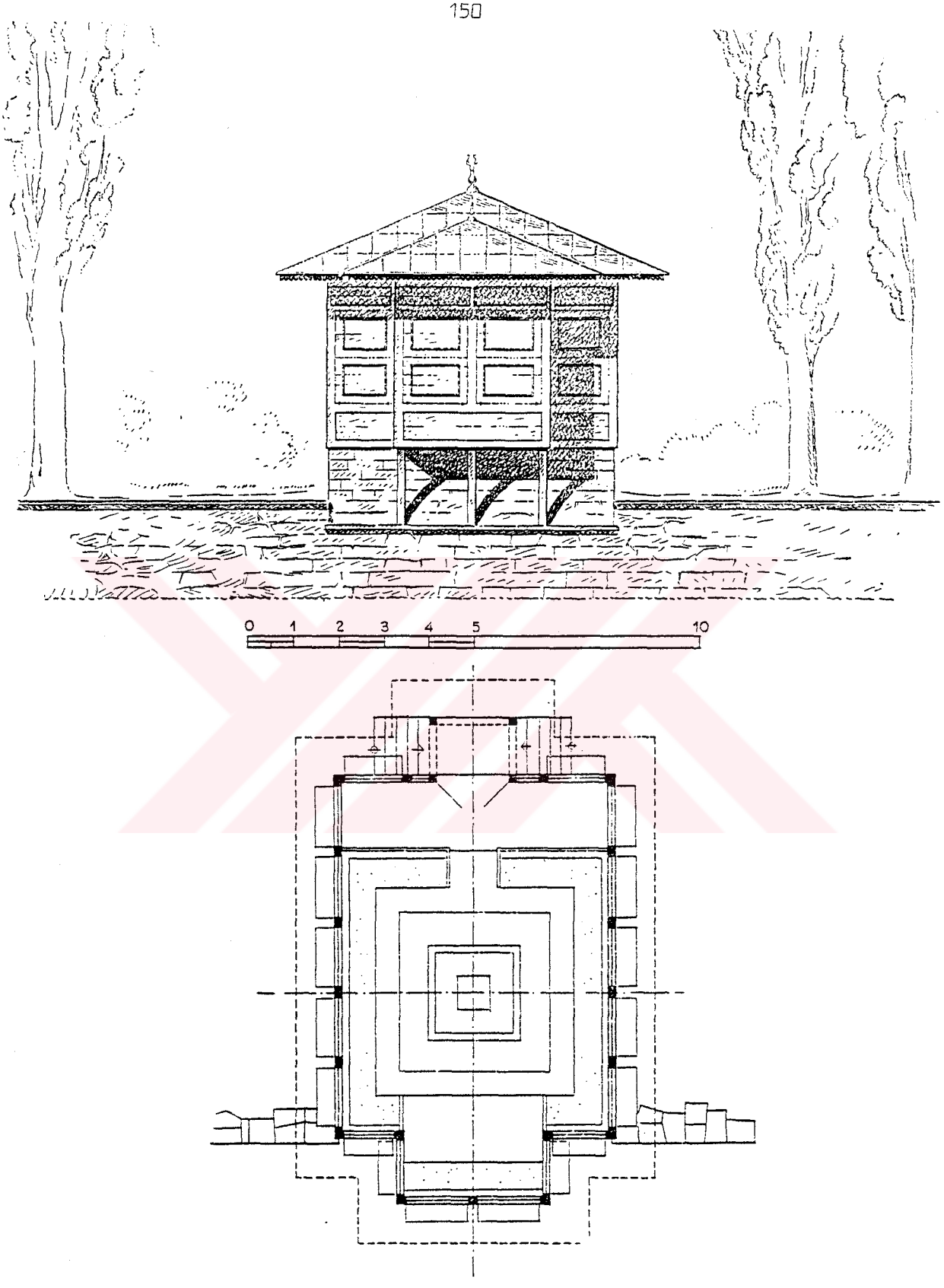
[100]. Resim 193 'de S.H.Eldem'in eski fotoğraflar ve keşif defterleri vasıtasıyla oluşturduğu restitüsyonunu gördüğümüz köşk tek hacimli olup, üzerine kurulduğu nehir kenarındaki duvara istinat eden furuşların taşıdığı bir küçük cumbayla nehirin üzerine doğru uzanır. Cumbanın diğer yönündeki çıkma ise zeminden yükseltilmiş olan köşke girişi sağlayan basamakların bulunduğu sundurmayı kapsar.

Yalın bir konstrüksiyona sahip olan köşk, kesme taştan bir kaide üzerindeki ahşap dikmeler ile bunların taşıdığı çadır formundaki kurşun kaplı çatıdan ibarettir. Geniş saçaklı çatı çıkmaların hareketini takip eder, her iki istikamette ileri taşar. Bu kısımların üzerlerinde ana çatıdakinden ayrı olarak ayrıca topuzlar vardır.

Fotoğraflarda görülen cephe sonraki dönem tamirlerinden çok az etkilenmiştir. Yalnızca eski keşiflerde köşkün "doğramacıkeri" tabir edilen kepenklerle kapandığından bahsedilir ki, Resim 192 'de görülen cephe restitüsyonu bu tanımı ifadelendirmektedir.

Resim 191. Edirne Sarayı sur dışı yapılarından ittariye köşkü. Tunca nehri kenarındaki köşkten günümüze hiç bir iz kalmamıştır.

Resim 192,193. Edirne Sarayı ittariye köşkü plan ve cephe restitüsyonu.

BOSTANCIBAŞI KASRI-SEPETÇİLER KASRI,EDİRNE

Edirne Sarayının surları dışında, Hadika-ı Hassa dahilindeki bu kasır Adalet Kulesi'nin batısında, Tunca Nehri kıyısı yakınında kurulmuştur (Resim 178,194).

Günümüzde mevcut olmayan kasra ait herhangi bir plan yoktur. Kasrı, Ancak Dr.Rıfat Osman'ın Edirne Sarayı adlı eserinde Çar I. Nikola albümünden verdiği iki resimle tanımaktayız [101].

İşgalde Rus karagahı olarak kullanıldığı bildirilen binanın makam-ı padişahı olduğu ifade edilen divanhanesine ait resimde görülen fıskiyeli havuzun bir fotoğrafı yine Dr. Rıfat Osman'ın Edirne Evleri adlı eserinde verilmektedir (Resim 196).

Dr.Rıfat Osman'ın anlatımı haricinde kasrı tanıtıcı malzeme olmamasına rağmen Edirne Sarayı'nın önemli binalarından olan dairenin padişaha ait ve su düzenlemeleriyle karakterize edilmiş, divanhanesinin bir iki resimle de olsa yansıtılabilmesi için kataloğumuza dahil edilmesinde fayda umulmuştur.

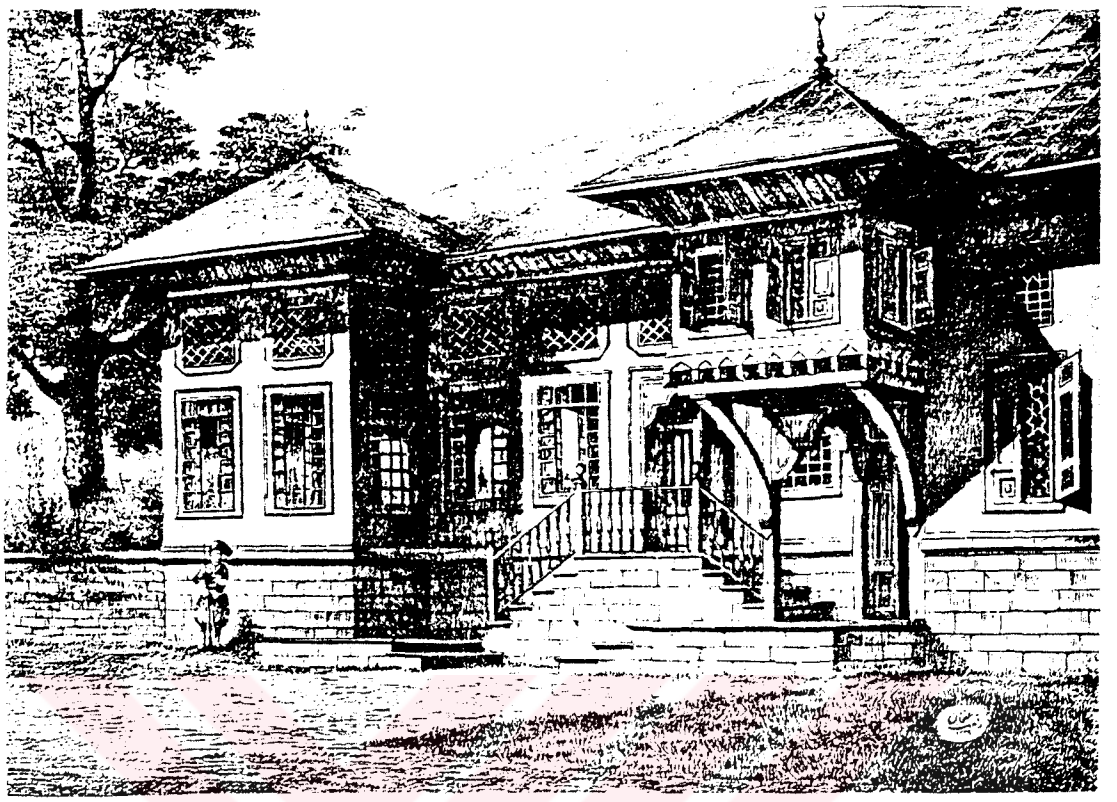
Resim 194. Edirne Sarayı sur önünde., Tunca kıyısındaki Bostancıbaşı Kasrı. Çar 1. Nikola albümünden. Bina rus işgalinde karargâh olarak kullanılmıştır.

Resim 195. Üstte; Edirne Sarayı Bostancıbaşı Kasrı havuzlu "makam-ı padişahi " den bir görünüş. 1. Nikola albümüne ait resimde Osmanlı-Rus Sulh Müzakeresi konu edilmektedir.

Resim 196. Altta; Dr.Rıfat Osman'ın Bostancıbaşı Kasrı havuzu olduğunu belirttiği havuzun bir başka yere taşınmış hali. Fotoğrafta en alttaki büyük teknenin taşınmamış olduğu görülmektedir..

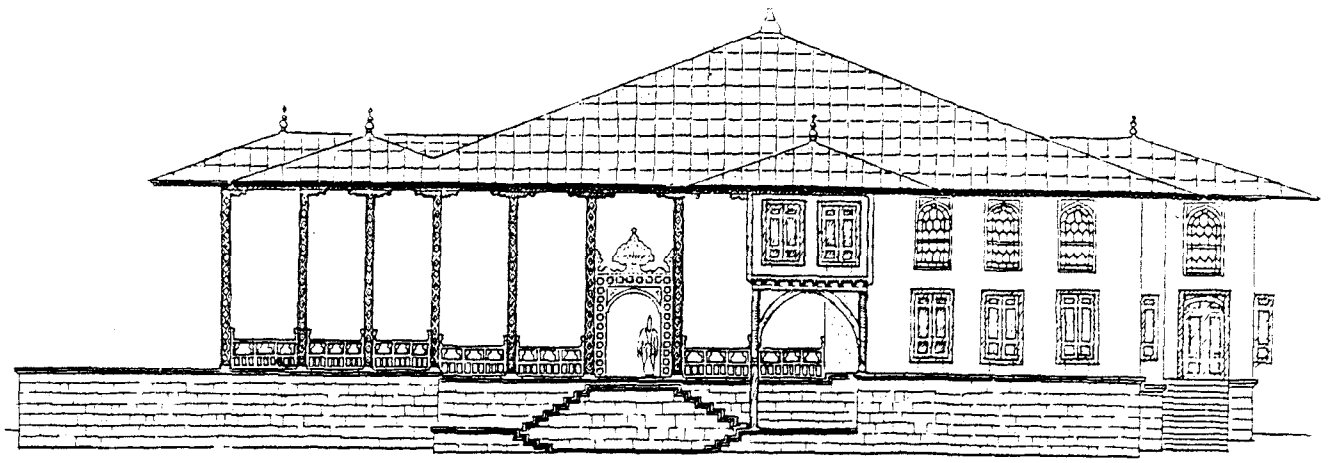

Resim 197. Dr. Rıfat Osman'ın bir deseninde Edirne Sarayı Kum Kasrı'nın son dönemdeki görünüşü.

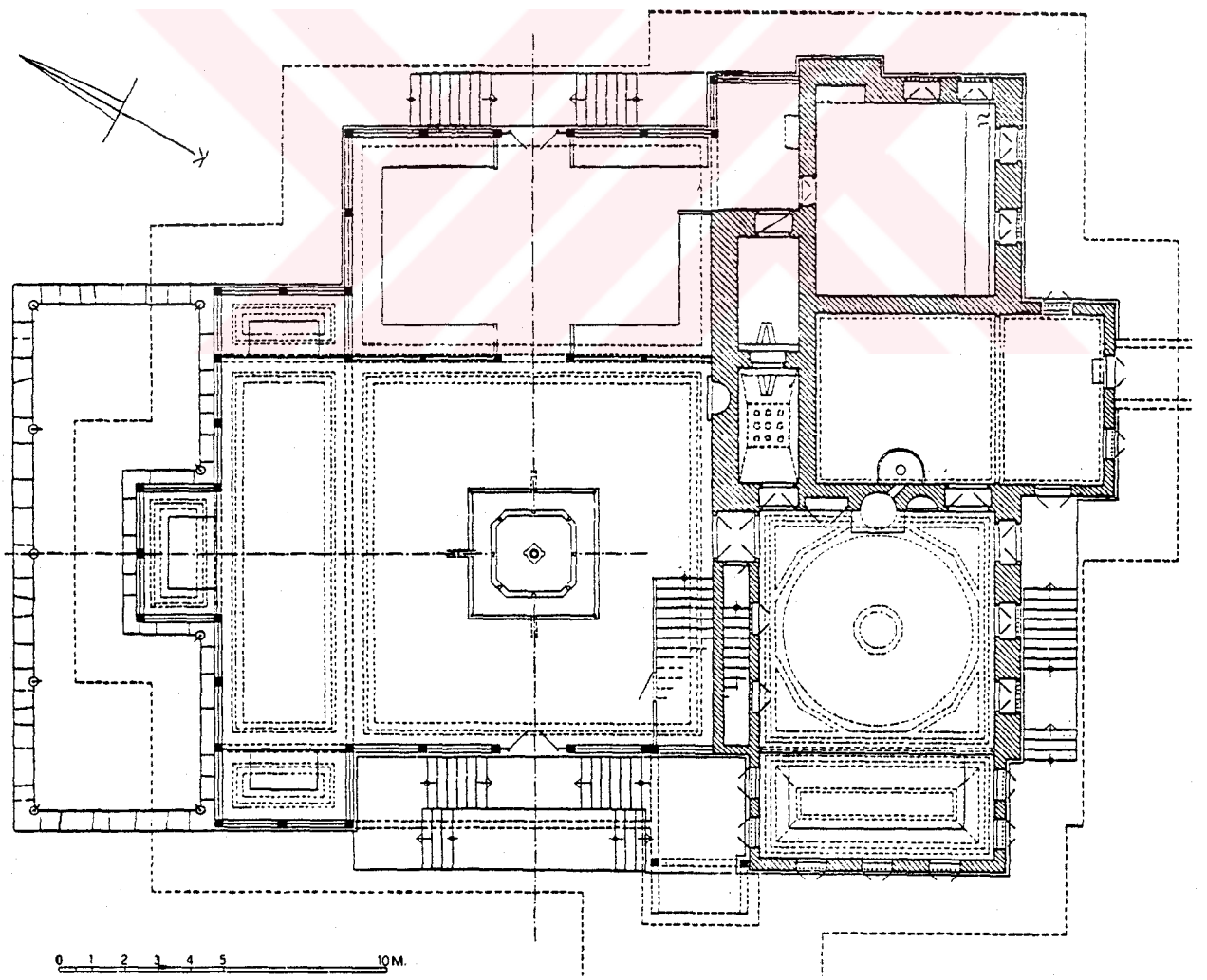
KUM KASRI, EDİRNE SARAYI

Edirne Sarayının aynı isimli meydanındaki en önemli binalardan biri olup yazlık ve kışlık divanhaneleri içerir (Resim 197 ve 198). Binanın ilk yapılışı Fatih Sultan Mehmed devrine aittir. Dr.Rıfat Osman'ın eski kaynaklarından Şehzade Cem'in 10 yaşlarına kadar bu köşkte oturduğunu nakletmesinden hareketle köşkün en geç 1459 ile 1461 seneleri arasında inşa edildiği söylenebilir |102|. Daha sonra Avcı Sultan Mehmed zamanına kadar köşke ait bir kayıda rastlanmaz. Bu devirde 1667'de yapılan büyük onarım ve tadilatlar köşke tamamen yeni ve değişik bir görünüm getirmiştir |103|.

Yapının yazlık divanhanesi kargir subasman üzerine ahşap karkas sistemle inşa edilmiş olup, kargir kışlık divanhane ile birlikte her ikisi de muhtelip merdiven gruplarıyla çıkılan zeminden yükseltilmiş bir konumdadır. Genelde tam bir simetri görülmemekle birlikte iki mekandan oluşan yazlık divanhanenin geniş olan kısmı

Resim 198. Edirne Sarayı, Kum Kasrı'nın 17.yüzyıldaki görünümü. Havuzlu sofa direkliklerle çevrili tamamen açık bir mekan niteliğindedir.

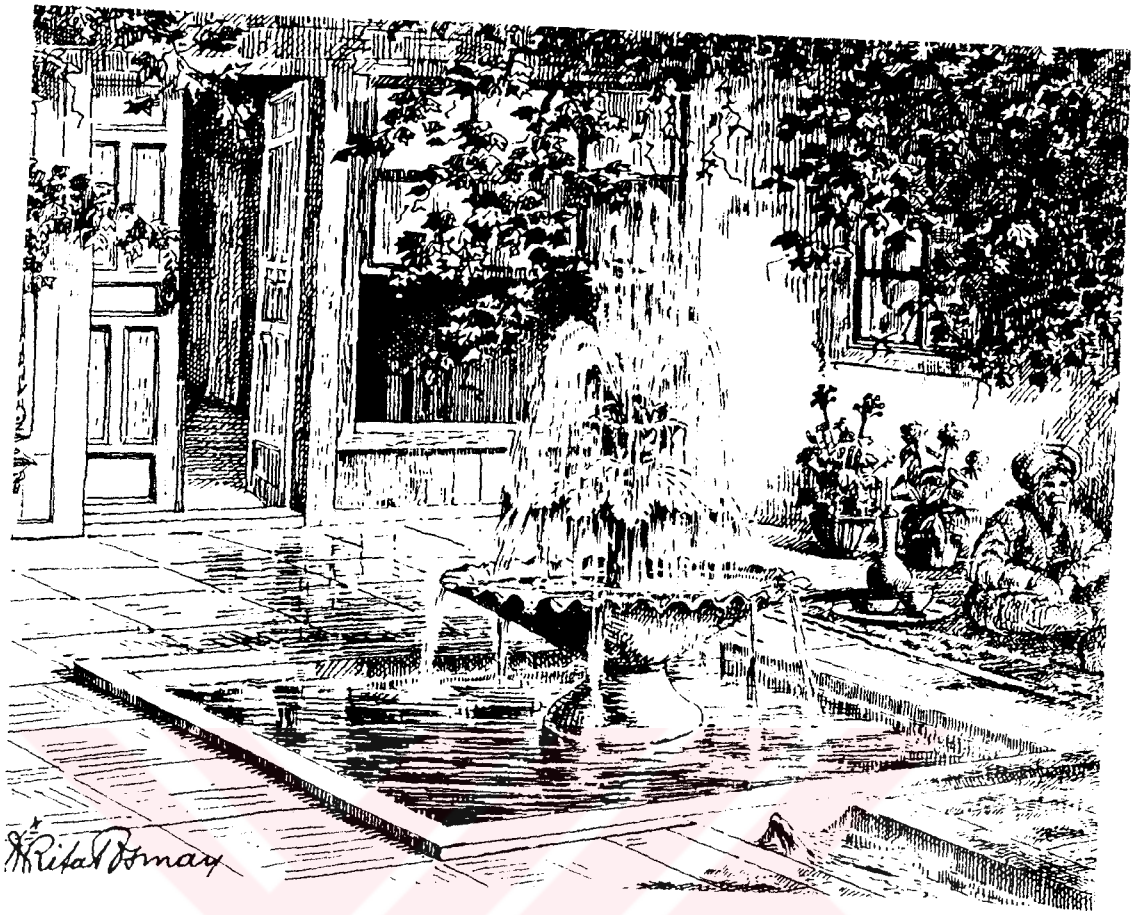

Resim 199. Kum Kasrı restitüsyon planı. Havuzlu sofa ön taraftaki çıkma ile su basman duvarlarının oluşturduğu dıştaki havuz içine doğru ilerlemektedir.

Resim 200. Kargopulo'nun 1866 tarihli fotoğrafında Edirne Sarayı Kum Kasrı. Havuzlu sofasından görünüş. Genel karekter 18. yüzyıldaki değişikliklere aittir.

kompozisyonun merkezidir. Bu hacim ekseni üzerinde iç mekanı sembolize eden fıskıyeli havuz yer almaktadır. Resim 200 'de görülen bu havuz 18.y.y. sonlarındaki onarımlarda yenilenmiştir. Aynı fotoğrafta görülen iç dekor ve camekanlar da aynı onarımın sonucudur. Eski keşif defterleri ve Gudenus'un deseninden hareketle yapılan cephe restitüsyonunda görüldüğü gibi havuzlu divanhane direklerin taşıdığı çatı konstrüksiyonu altında tamamen açık bir mekan anlayışı taşımaktadır. Havuz ekseni üzerindeki cumba kasrın ön cephesini çevreleyen duvar içinde kalan havuza doğru ilerlerler. Sayger ve Desarnod'un 1830 tarihli cephe rölövesinde de bu havuzu çevreleyen duvarın köşkün zeminine kadar yükseldiği görülür.

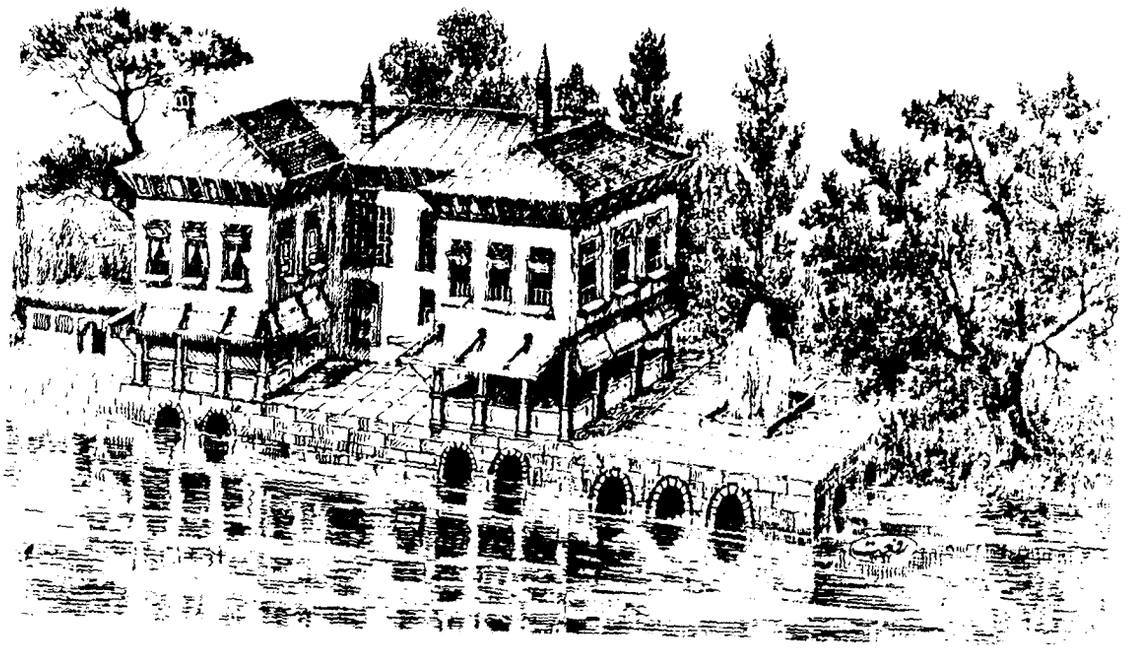
H.1174(1760) Tarihli keşif defterinden bu havuza ait mevcut 9 adet kebir deve boyunlarının (deve boynu:prinçten yapılmış hayvan ağızlı fıskiye) tezhibi ve tamirlerinin yapıldığı öğrenilmektedir. Bu tarz deve boyunlarına ait örnek Emirgan Şeritler Yalısının dış havuzunda da bulunmaktaydı.

Resim 201. Dr. Rıfat Osman'ın anlatımında bir Edirne evi'nin bahçe girişi önünde havuzlu taşlık.

EDİRNE EVLERİNDE SU MİMARİSİ

Önemli bir kısmını Dr.Rıfat Osman'ın etütlerinden tanıdığımız Edirne evleri, Edirne Sarayın'daki uygulamalarla birlikte Türk mimarisinde su kullanımının seçkin örneklerini sergilemişlerdir. Bu bölümde kataloğumuzda ayrıca ele aldığımız örnekler dışında, Dr.R. Osman'ın bir yer ve isim belirtmeden çizdiği bazı krokileri ve resimleri vermek, su ile şekillenen mekânlara ait notlarını aktarmak istiyoruz. Ayrıca 18.asır Osmanlı yaşantısını mektuplarında canlandıran İngiliz fevkalâde elçisinin eşi Lady Montagu'nün Edirne'de kaldığı sene içinde yazdığı mektuplardan da konumuzu ilgilendiren bir iki satırı bu bölüme dahil ediyoruz.

Resim 202. Bir diğer R.Osman deseninde Tunca Nehri kenarındaki köşklerden bir görünüş. Köşkün altındaki yazlık divan hane önündeki fıskiyeli havuz, Tunca'daki görüntü ile yetinmiyerek su'yun fonetik varlığını da mekana kazandırmaktadır.

Öncelikle Dr.Rıfat Osman'ın ayrıca ele aldığımız Edirne Köprülü Mehmet Paşa Konağını 1909 yılındaki ziyaretinde kaleme aldığı makalesinden havuzlu yazlık divanhaneye ait şiirsel anlatımını aktarıyorum |104|.

"Konağı 1327 (M.1909) senesinde ziyaret etmiştim... Bu şahene evin odalarından ilk ziyaret ettiğim birkaç parça merdivenden çıkıp mermer döşeli bir ara sofasından geçtikten sonra girdiğim "direkli ve havuzlu Divan" idi. Ne muhteşem manzara! Topraklar altında bulunmuş bir hazineyi tetkik ve mütalâa edercesine bir bakışta her şeyi görüp anlamak isteyen bir iştiyak ile ne tarafa baktım ise asırlardan beri solmayan renklerini, sönmeyen iltimalarını muhafaza etmiş nakışlar gönüllere safa veren ahenkler ile gülüyorlar gibi idi. Mermer döşeli zemine oturtulmuş zarif bir havuzun teknesi içinden yükselen mermer fıskiye taşı etrafına dizilmiş lülelikleri beyaz kartopu çiçekleri gibi latif bir manzarayı ihya ediyordu. Kimbilir hangi mesut demlerde bu beyaz yuvanın müzehheb tavanında

ahenkli musiki sadaları uçuşurken selsebilin lülelerinden fışkıran billuri suların şivekâr damlaları da akisleriyle ruhları şadeden zemzemeler icadediyordu".

Burada Lady Montagu'nün de 1717 tarihli mektuplarında havuzlu sofalardan bahsettiği satırları almak istiyoruz |105|. 9.no:lu mektuptan; (Bir evin genel yapısını anlatmaya devam ederek)".... Harem tezyinatında en ziyade hoşuma giden oda ortasındaki mermer fıskiyeler oluyor.

Bunlarda bir çok borulardan sular fışkırıyor. Lâtif bir serinlik yayılıyor. Bir havuzdan öbürüne dökülürken şırıltılar peydah oluyor. Bu fıskiyelerden bazıları gayet Hoş..."

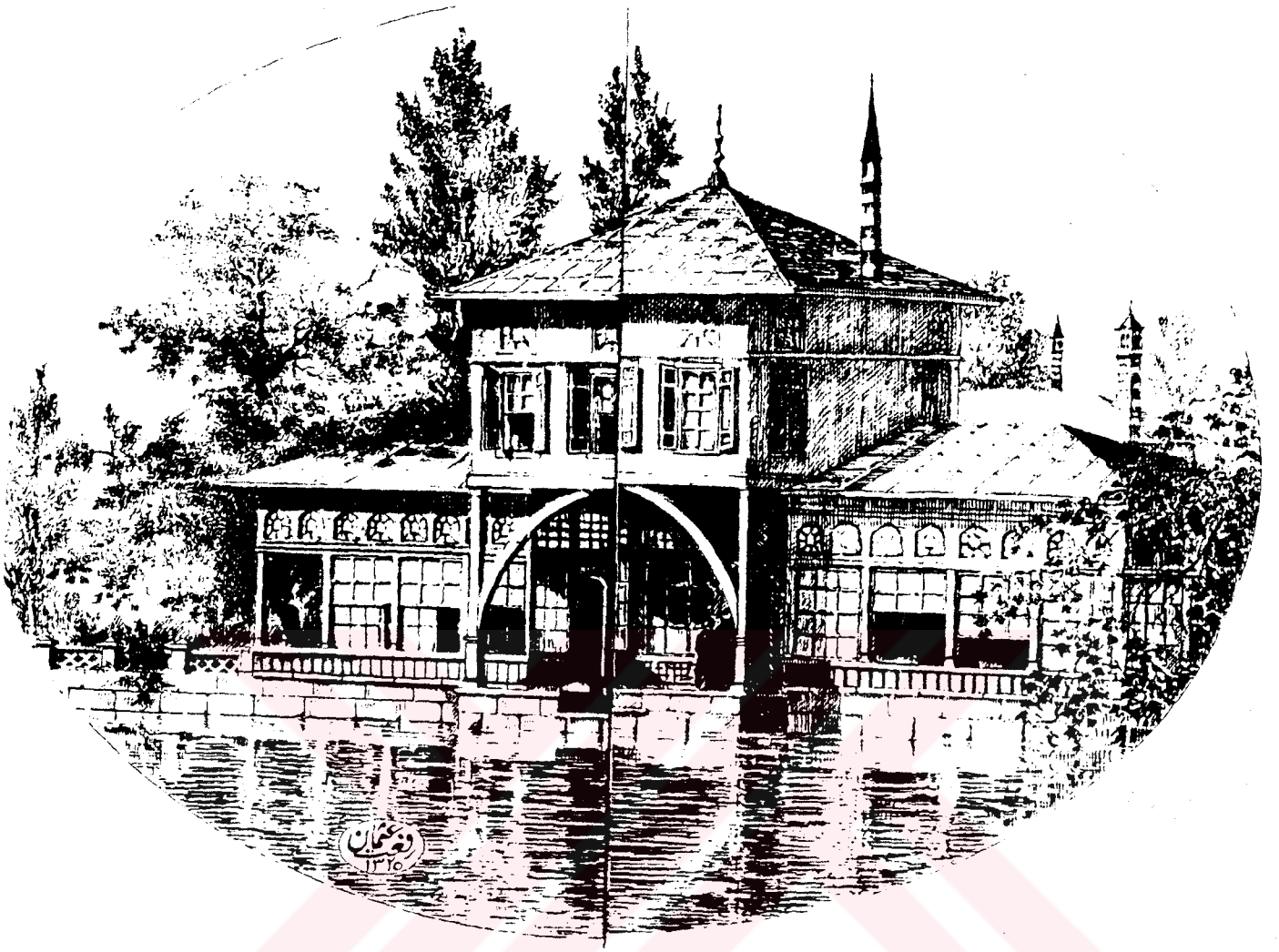
Aynı mektupta bahçe veya harem köşkleri de anlatılmaktadır.

"... Haremler daima geride, sokaktan görülemez. Görünen kısımları yalnız bahçeleridir. Bu bahçelerde gayet yüksek duvarlarla çevrilmiştir. Burada bizdekiler gibi çiçek tarhları yoktur. Bahçelerde lâtif gölgeli ve bence zarif bir manzara vücuda getiren yüksekçe ağaçlar dikilmiştir. Bahçenin ortasında köşk vardır. Köşk büyük bir odadan ibarettir. Ortasında alelumum fıskiye mevcut. Bu odaya 9-10 ayak merdivenle çıkılır. Duvarları yaldızlı pancurlardan ibaret. Etrafta birbirine sarılmış asmalar, yasemin-ler ve hamımelileri görülür. Hepsi de yüksek ağaçlarla çevrili.

İşte zevç ve zevce en gizli zevklerini burada icra ederler. Kadınlar hemen bütün günü burada çalgı ile, nakış ile geçirirler".

Mektupları nakleden Dr.Rıfat Osman, mektubun bu satırında dip not koyarak "havuzlu sofalarla ilgili bilginin yerinde olduğuna" işaret ediyor |106|.

Lady Montagu 10. mektubunda bir Edirneli hanımın konağını ziyaretinde havuzlu bahçe köşkünü anlatmaktadır |107|;

Resim 203. Tunca Nehri ile su'yun doğul görünümünü iç mekan kuruluşuna hareket noktası olarak alan bir Edirne Köşkü Dr. Rıfat Osman Deseni.

"...Biraz sonra büyük bir odaya, daha doğrusu hepside kalkmış yaldızlı kafeslerle çevrili bir pavyona girdim.

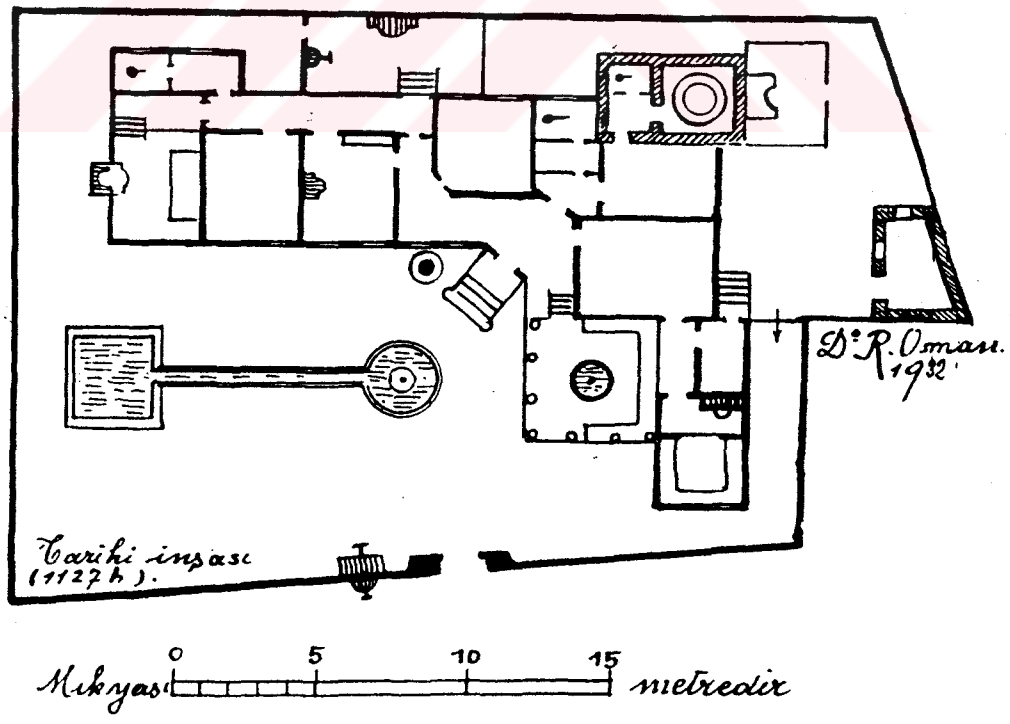
Yanındaki ağaçların lâtif gölgeleri, burayı güneşin ışığından koruyor. Ağaçların gölgelerine sarılıçıkan yaseminler ve hanımeli-leri tatlı bir koku saçıyorlar. Bu letafetlere ayrıca beyaz mermerden bir fıskiye görmek zevki de ekleniyordu.

Suları tatlı bir çağlama ile üç dört havuza dökülüyordu. Yaldızlı sepetlerden taşmış, hemen düşecek gibi yan yana her nevi çiçek resimleri yapılmıştı...".

Tekrar Dr.R.OSMAN'ın Edirne evlerinin yazlık divanhanelerini belirliyen satırlarına dönüyorum |108|.

"Bu odaların ufki maktaları daima murabbaidir. Bir cephesini kışlık misafir odasının bahçe cephesi teşkil eder. Diğer duvarları direklere istinat eder. Biri sayvanda, yani odaların önündeki sofaya ve diğeri bahçe tarafına müteveccih olmak üzere iki cihetı katiyetle direkli olup, üçüncü cephesinin kapalı olarak inşa edilmiş şekli de çoktur. Bu direkli yaz odalarına Edirne Sarayının Kum Kasrındaki Havuzlu Divanhane model olmuştur.

"Yazlık odanın dört tarafında yerden 15 santim irtifaında ve 60-70 santim arzında tahtadan mamul yerli sedirler (halk bunlara minderlik der) olup, sayvana müteveccih cephesinde bir metre genişliğinde bir kapı yeri vardır. 12 nci yüzyıl (Milâdi 18 inci yüzyıl) sonlarına doğru bu direklerin aralarına küçük camlı çerçeveler takılarak büyük pencerelere tahvil olunmuşlardır. Evvelce kış

Resim 204. Dr. Rıfat Osman'ın tespitleri ile günümüze ulaşabilen H .1127(1715) tarihli bir Edirne evi planı. İç avluda bina duvarlarına yaşlanan, direkliklerle çevrili yazlık köşk ortasında fıskıyeli havuz vardır. Ayrıca köşk ekseninde yine bir diğer fıskıyeli bahçe havuzu zemindeki kanal ile sularını büyük havuza ulaştırmaktadır. Benzer temaları 15 ve 18.yüzyıllara ait iki Kayseri evinde de görmüştük (bkz.sh.73 ve 75).

mevsiminde ve fırtınalı, yağmurlu havalarda keçi kılından mamul "naccab" denilen perdeleri direkler arasına asarlarmış.

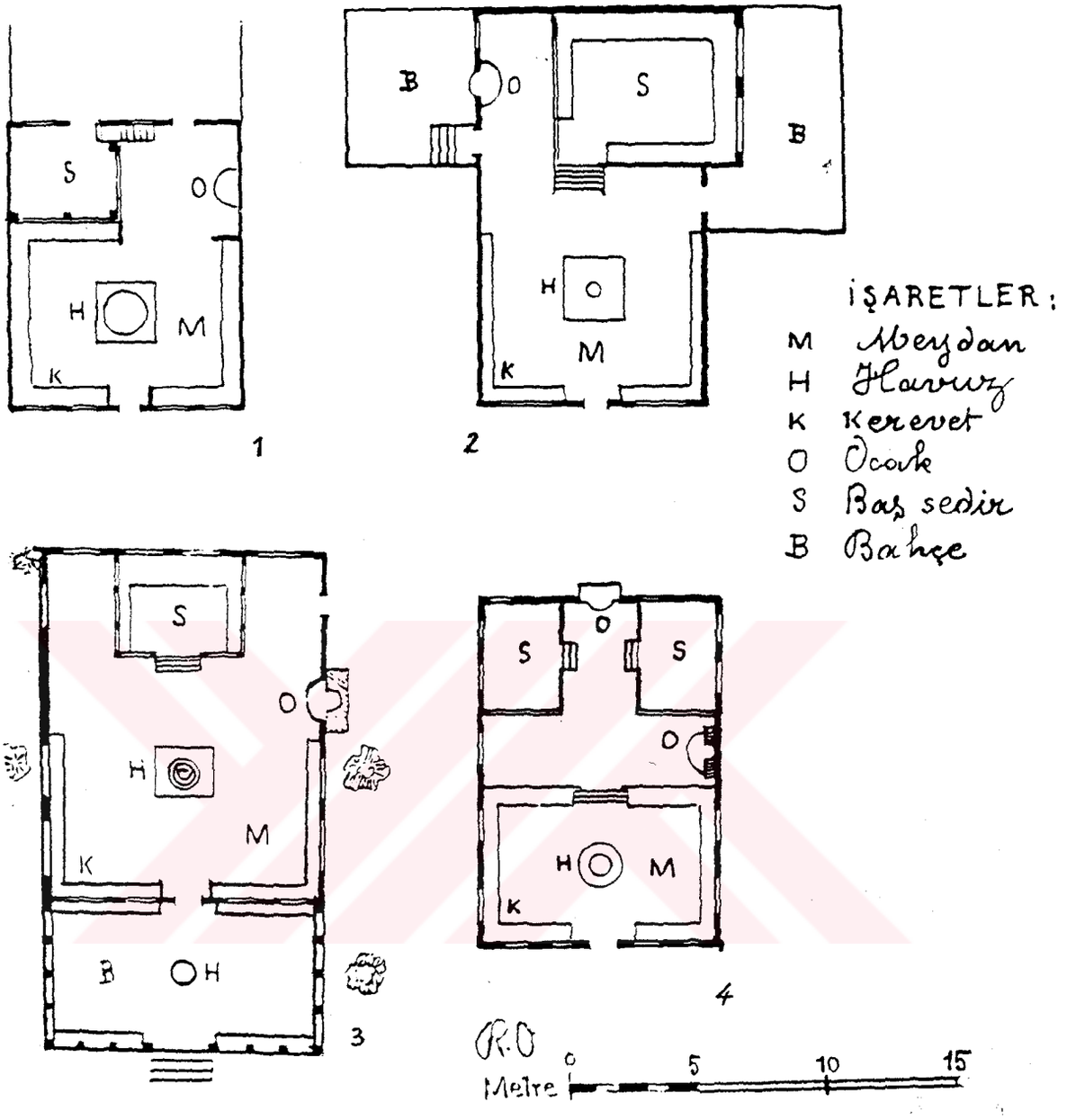
"Yazlık odaların direkleri ahşaptan olup, yine tahtadan mamul zarif başlıkları vardır. Bu odaların tavanları da müzeyyendir. Kübera ve zenginlerin evlerinde ise bu yazlık odaların ortalarında havuzlar inşa olunmuştur. Bu havuzlu odalarda sedirlerin önünde azami 70 santim genişliğinde ve tahta döşeli bir geçit bırakılıp havuzun etrafı mermer tefriş olunurdu. Fıskiyelerin lülelerinden fışkıran sular tekneden harice döküldüğü esnada mermerliği ıslatmaktan muhafaza için teknelerin altına bir misli büyük olmak üzere, kenarları 5-6 santim yüksekliğinde bir ikinci mermer tekne konulurdu; buna denizlik derler. İçinde meyve bulunan kâse ve tabakları denizliklere koymak âdettir. Bu odalar bahçe ile muhat olduklarından, duvarları kenarlarına dikilen yaseminler, güller ve hanımelleri direklere sarılarak yükseldikçe yazlık odaların manzaralarına doyum olmaz..."

Dr. R.Osman Edirne'de mimari kompozisyonda su kullanımının yaygınlığını şöyle anlatmaktadır |109|.

"..., evlerin de bağçelerinde, taşlıklarında ve yazlık divanhanelerinde ve hatta yatak odalarında bilcümle kısımları mermerden olan zengin ve kabartma nakışlarla süslü küçük çeşme ve selsebiller yapılmıştır.

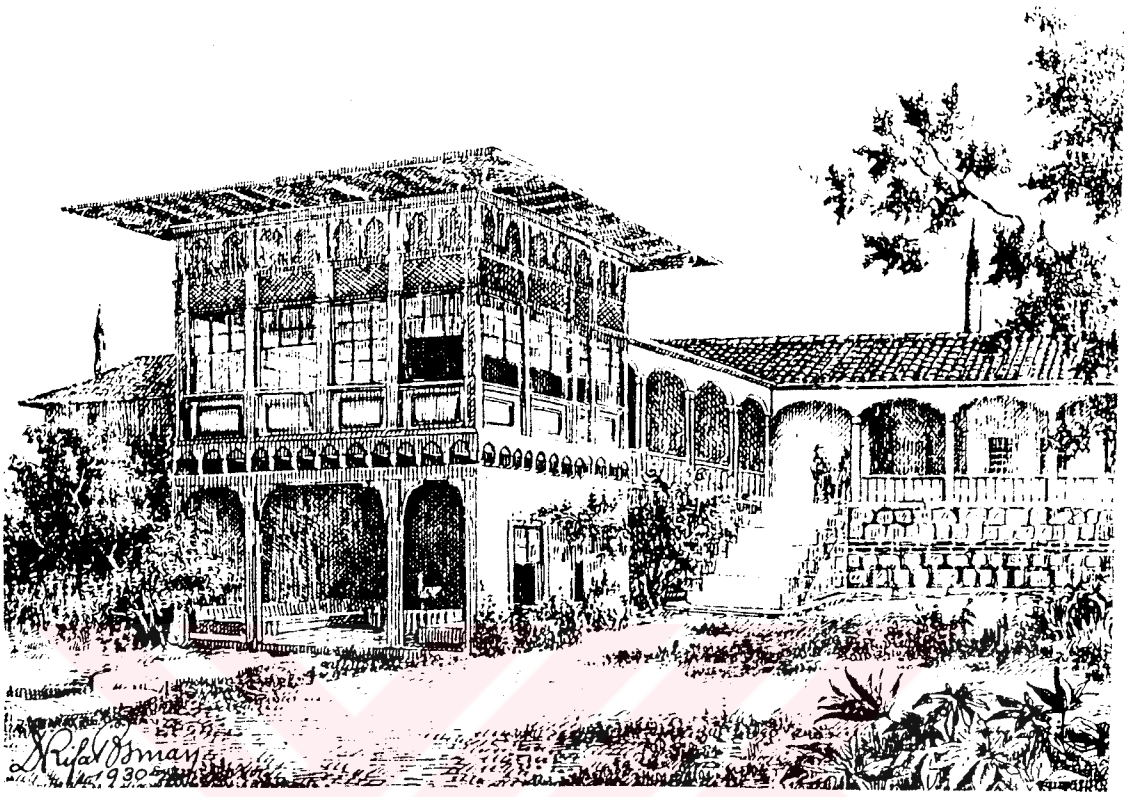
Edirne'nin büyük konaklarında ve evlerinde, saraylardakini bu bahse almıyarak ve hatta küçük ve fakir hanelerin bile bu çeşitlerine rastlarız. Edirne evlerinin hususiyetlerinden biri de bu çeşmelerdir. Su şırıltısı bulunmayan ev yok gibidir. Bu "peygamberimiz su şırıltısını severdi" diye dini ve içtimaî an'ane hükmüne geçmiştir."

Edirne evlerinde selsebil kullanımının varlığını ise yine Dr. R.Osman'ın "Edirne evleri" adlı eserinden öğreniyoruz |110|;

Resim 205. Dr. Rıfat Osman'ın Edirne evlerine ait rölövelerinde havuzlu mekanlarda ilginç kompozisyonlara rastlamaktayız. Buradaki şemalarda ortak yön havuzlu mekan çevresindeki oturma düzeninin iki ayrı statüye göre tasarlanmalarıdır. Zeminden bir kaç basamak ile yükseltilmiş baş sedirlik platformu havuzu ayrıcaklıklı bir konumdan izlemektedir. Havuz çevresinde ise kerevetler ikinci grup kullanıcıları ağırlamaktadır. Üç numaralı planda ise kerevetli oturma grubunun da iki aşamalı olarak düzenlendiği görülmektedir.

"... Selsebil, müslüman Türklerce cennet çeşmelerinden birinin ismidir. Bunlar özellikle yazlık oturma odaları ile bilhassa yatılan odalarda duvara konmuştur. Mermerden yapılma, derince tekneli bir çeşmedir. Her tarafı, bilhassa ayna taşı denilen sathı kabartma süslüdür. Su kademeli küçük çukurlara atlıyarak, büyük tekneye ve oradan da yalağa akar. Kaskada çok benzer".

Resim 206. Dr.Rıfat Osman'ın tanıttığı bir Edirne Köşkü. Arka plandaki set ile tutulmuş toprağa oturan revaklar gerisindeki tek katlı konak'tan yine revaklı bir galeri ile bahçe köşkünün üst katına geçilmektedir. Eğim dolayısıyle altta kazanılan hacim ise yazlık açık mekan olarak değerlendirilmiştir. Sedirlerin çevrelediği sofanın ortasında fıskiyeli havuz görülmektedir. Genel Tasarım prensipleri Kırım Bahcesaray köşku ile aynı paraleldedir.

Aynı eserde su kullanımının idari niteliği ise şu satırlardadır |111|.

" Bütün bu sulu tesisler için herkes serveti nisbetinde resmi senetlerle evinin deposuna aldığı suları saklıyarak kullanılır ve oradan havuza, çeşmelere selsebillere akıtır. Evlerde de böyle, şehirde de, her tarafta hemen adım başında çeşmeler yapılmıştır. Edirne'nin, büyük-küçük en eski evlerinde kuyusuz ve çeşmesiz olanı görülmemiştir. "

Son olarak Dr.R.Osman'ın "Edirne Evleri" adlı eserinden eğimli arazide yapılan evlerde oluşturulan su düzenlemeleri hakkında şu tespitler yapılmaktadır |112|.

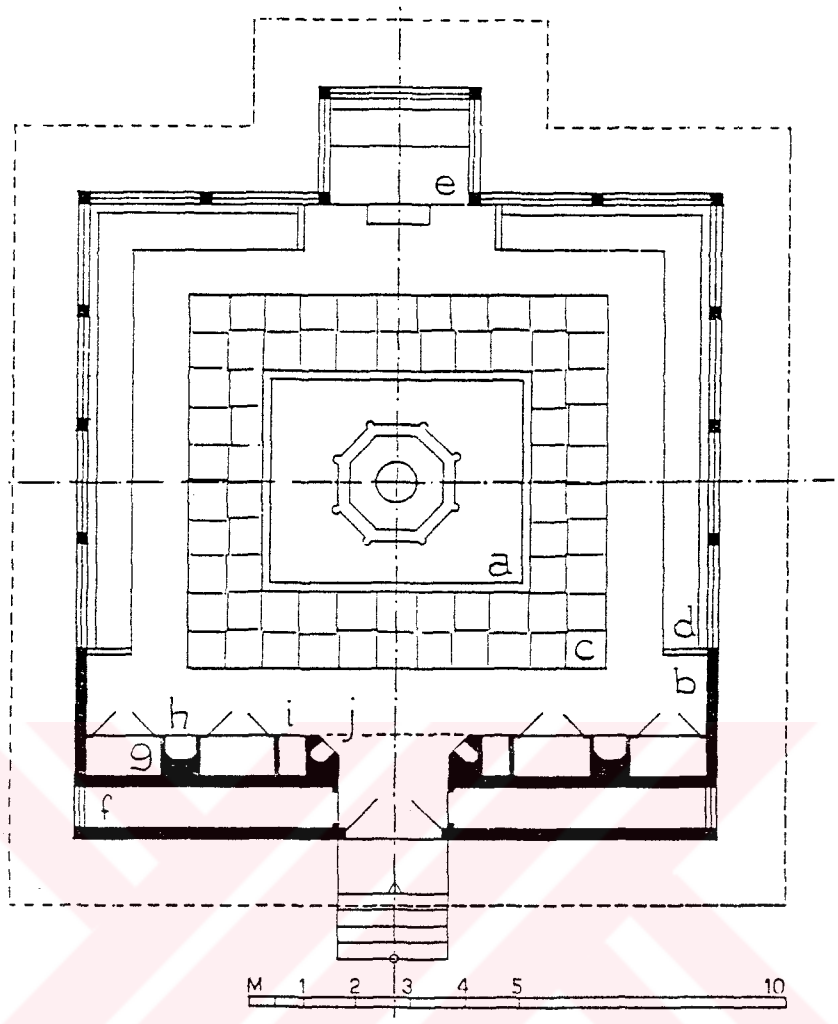
"Ev arsaları meyilli bir yere rastlarsa, sedler inşası ile düzeltilirdi. Bu gibi hallerde ya sokak tabanında bulunan birinci set üzerinde ve daha ziyade bu seddi bahçe halinde terk ile, ikinci seddin üzerine getirmek şartı ile birinci sedden başlıyacak bir kısmı direklere ve duvarlara oturtmak sureti ile yapılırdı. Teşekkül edecek bodrum katlarında da ambar gibi yerler yapılır veya bahçe tabanına göre münasip düşerse yazlık taş döşeli ve havuzlu odalar vücuda getirilirdi."

Doktor'un Resim 206'da görülen yeri belirsiz deseni yukarıdaki satırlarını anlatmak için yazılmış gibidir. Resim 74,75'de Mardin'de Cemil Paşa Konağında, Resim 266'da ise Kırım'da Bahçesaray Köşkü'nde tamamen bu Edirne evi'ne paralel tasarımlar sergilenmektedir; Su kompozisyonunun bulunduğu sütun veya direklerin çevrelediği açık alt kat ile üzerindeki kapalı divanhanenin oluşturduğu blok, arka plandaki servis hacimlerini içeren gövdeye eklenmiştir. Biribirinden çok farklı iklim ve yaşam koşullarına sahip köşelerde kültürün bağlayıcı yönü tüm çarpıcılığı ile kendini göstermektedir.

HACIDOĞAN'DA YAZLIK DİVANHANE, EDİRNE

Bir konağa ait bağımsız bahçe köşkü olarak düzenlenen yapı günümüzde mevcut olmayıp, Dr.Rıfat Osman'ın 1907'de yaptığı rölövesinden tanımaktayız (Resim 207). Yazarın rivayeten naklettiğine göre köşk 1660'lara aittir.

Köşk,benzerini Edirne Sarayı İftariye Köşkü, Edirne Dolaplı Bahçe Köşkü, örneklerinde gördüğümüz gibi tek hacimden ibarettir. Konak tarafındaki kısmı kargir olan köşkün bu kısmında dolaplar, duvar hücreleri ve bunların arkasındaki koridora açılan kapaklı servis dolapları yer almaktadır. Diğer üç çephe ise önlerinde sedirlerin yer aldığı direklikle çevrilidir. Kare şeklindeki plan yalnız giriş ekseni üzerinde küçük bir çıkıntı yapar. Fıskiye ve havuzdan ibaret su düzenlemesi de ortada, bu eksen üzerinde yer almaktadır.

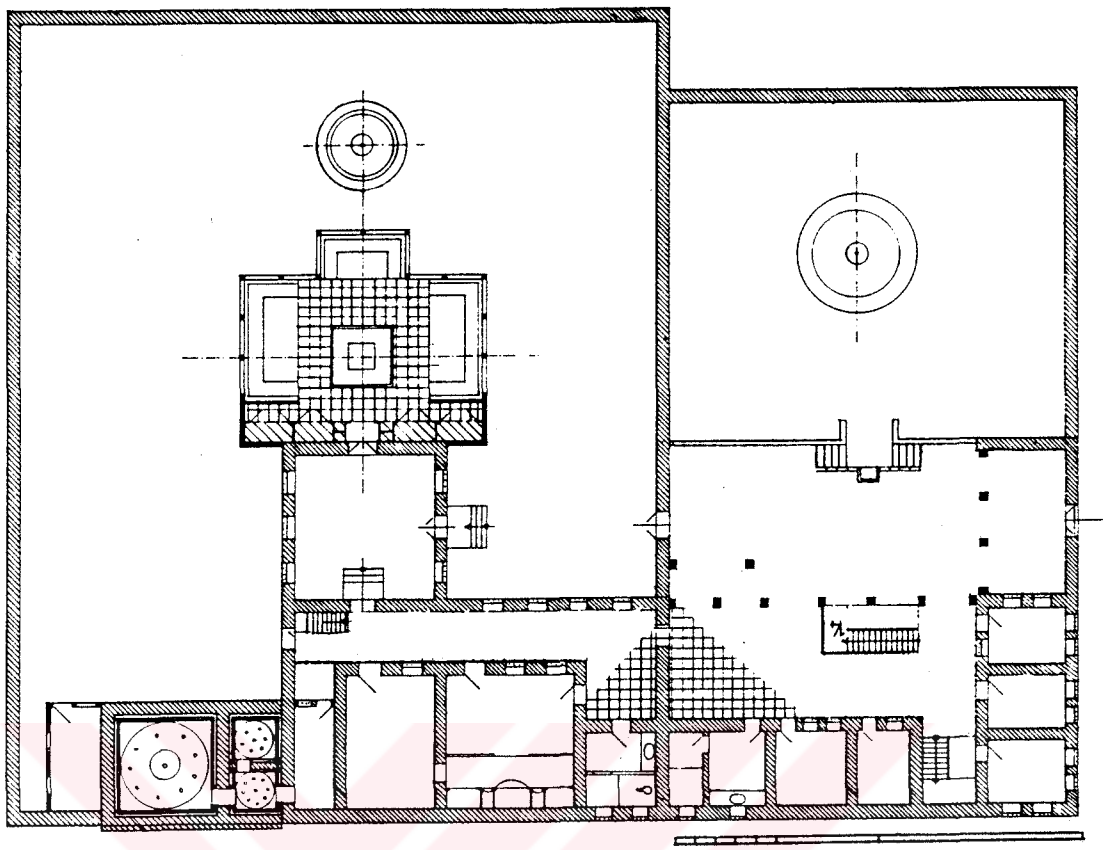

Resim 207. Dr. Rıfat Osman'ın rölövelerinden bir diğer Edirne köşkü yapısı. Hacıdoğan da yazlık divanhane. a-denizlik ve havuz, b-ahşap döşeme, c-havuz etrafında mermerlik, d-sedirlik, e-baş sedir, f-raf ve dolapların arkasından dolap içlerine servis yapılan aralık, g-dolaplar. h-raflar, i-çubuk dolabı, j-evvelce "neşimin" denilen yer.

Fıskiyeli havuzun içinde yer aldığı denizliğin etrafında iki sıra mermer plaklardan ibaret bir döşeme görülmektedir. Sekiliğe geçmeden önce ahşap bir döşeme bandı orta mekan etrafındaki sirkülasyon bandını çevreleyerek, sedirlerde oturulması için daha elverişli bir zemin sunar.

VEZİR KONAĞI, EDİRNE

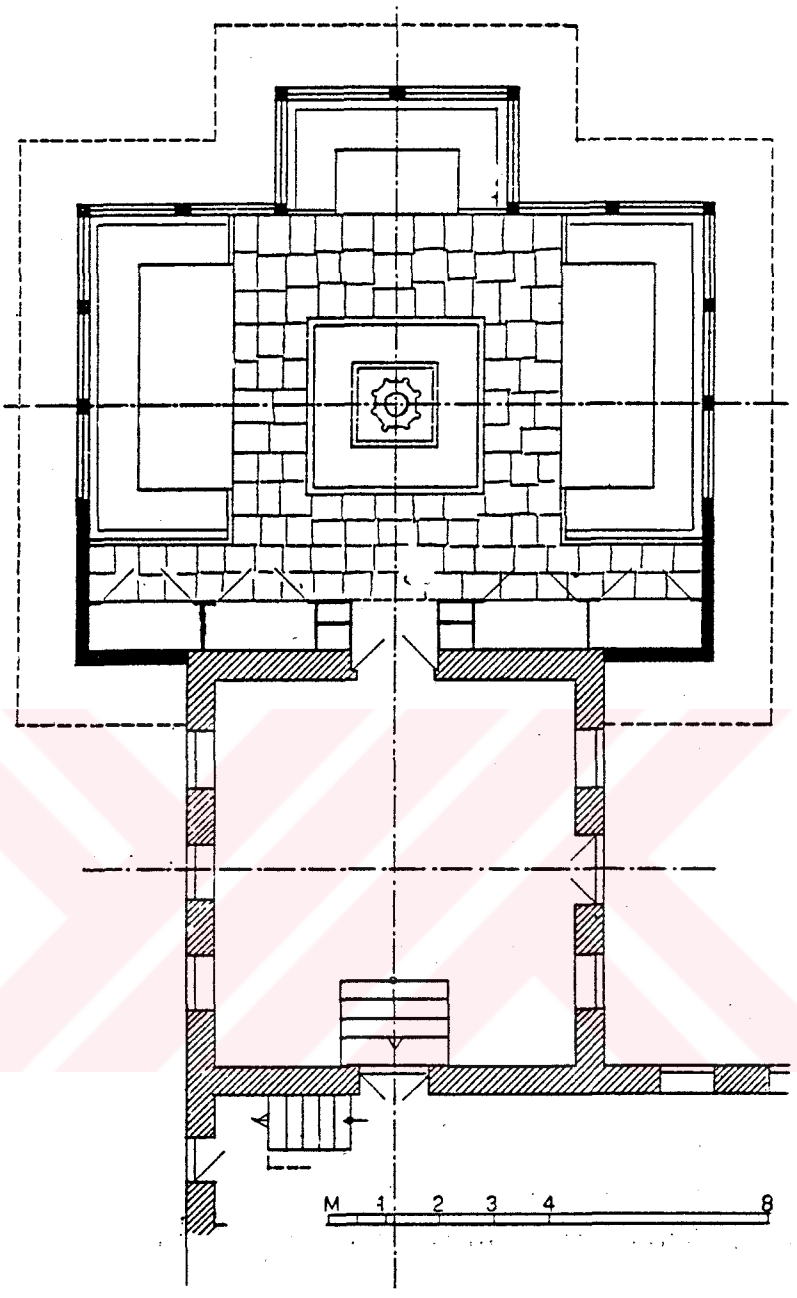
Kale içinde İhmal Paşa sokağında bulunan konak 1331 (1915) kaleiçi yangınında yok olmuştur |112|. Bugün konağı yalnızca Balkan Harbinden kısa süre önce gören ve kendi deyimiyle "haricen beş on sene evvel inşa kılınmışcasına mücedded ve ma'mur" bulan Dr. Rıfat Osman'ın rölövelerinden ve anlatımından tanımaktayız.

Resim 208. Edirne, Vezir Konağı Genel plan. Harem ve Selamlık bölümleri.

Üç katlı olan konağın harem bölümünün zemin kat bahçesine doğru ilerleyen havuzlu köşk , benzerini Topkapı Sarayı Yalı köşkü, Sepetçiler köşkü, Beşiktaş sarayı, Çinili köşkü, Küçüksu Kasrı, Kırım Bahçesaray köşkü, Köprülü Hüseyin Paşa Yalısı gibi pek çok örnekte gördüğümüz plan tipini sergilemektedir. Bu tiplerde genelde ana su düzenlemesinin bulunduğu orta sahın etrafında üç yana doğru ilerleyen yan sahınları görmekteyiz. Bu tiplerin çoğunda olduğu gibi yan sahınlar orta sofadan bir kademe yükseltilmiş ve sekilerle çevrilmiştir.

Dr. Rıfat Osman makalesinde havuzlu köşke giriş kapısının iç yüzündeki nakışlar üzerinde Amel'Derviş Abi 1132 (1719-20) ibaresi olduğunu bildirmektedir. Ayrıca konağın IV.Sultan Mehmed'in bir vezirine ait olduğu rivayetini gerçeğe yakın bulmaktadır. Buna göre IV.Mehmed'in 1687'de halledildiği göz önüne alınırsa belkide sanatkar Derviş Mehmed'in konağın yeniden tezhip edildiği bir sırada emek verdiği de düşünülebilir.

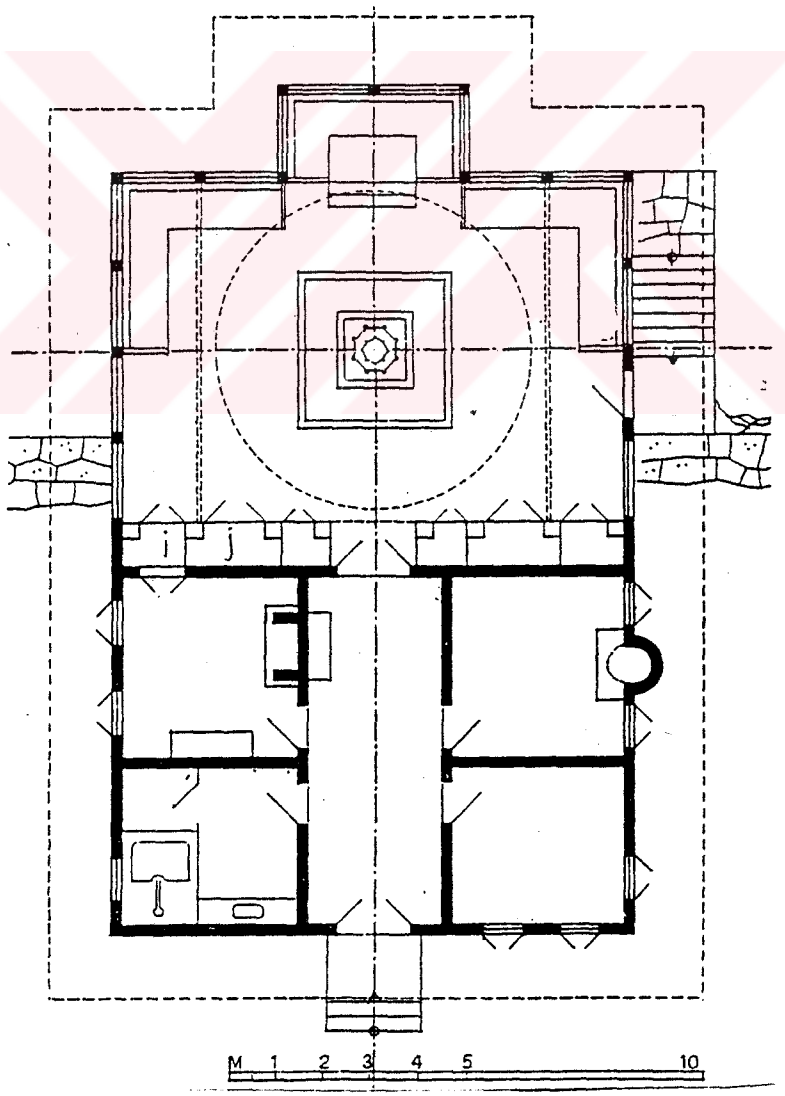

Resim 209. Vezir Konağı Havuzlu Bahçe Köşkünün ayrıntılı planı.

Katalogda da sıkça rastladığımız; iç-dış mekan su düzenlemelerinin birlikteliğini de plan ekseni üzerine oturtulmuş ve iç havuzla bağlantısı sağlanmış daire planlı bahçe havuzunda görmekteyiz. Kale içindeki bir diğer vezir konağı olan Köprülü Mehmed Paşa Konağında olduğu gibi burada da su elemanları ile iç-dış mekanlar arasındaki ilişki kurulurken fazla suların bahçe kullanımına aktarılmasını sağlayan fonksiyonel davranış tekrar sergilenmektedir.

AHMET PAŞA KASRI, EDİRNE

Dr. Rıfat Osman'ın Edirneli Aleksandr Zoğratos'un 1830'da çıkardığı tamamlanmamış bir resim ile planından derlediği rölöveler vasıtasıyla tanıdığımız kasır Avcı Sultan Mehmed'in (1648-87) Edirne'deki büyük yapı faaliyetlerinden biri olup, Kirişhane sahillerinde Kavaklı Bahçe denilen yerde Ahmed Paşa'ya ait bir "dolaplı bahçe" içindeydi. 1855'e kadar kısmen mamur halde iken 19.Y.Y. sonlarına doğru tamamen ortadan kalkmıştır [113]. Kasır, servis kısımlarını ihtiva eden kapalı bir hacimle rıhtım tarafına doğru buna eklenen ve direklerin çevrelediği açık yazlık divanhaneden oluşmaktadır (Resim 213).

Resim 210. Edirne , Ahmet Paşa kasrı.

Açık divanhanenin arka bloka bitişik kısmı benzeri diğer örneklerde gördüğümüz gibi dolaplar ve arkadaki hacimlerle bağlantılı kapaklı servis hücrelerinden ibarettir.

Büyük kısım itibariyle nehire taşkın olarak kurulan divanhane uzun eksen üzerinde ayrıca bir küçük çıkma daha yapmaktadır. Bu örnekte mekanı karakterize eden fıskiyeli havuzun üzerinin kubbeli olduğunu görmekteyiz. Dr. R.Osman; "Yazlık divanhanenin fevkalade müzeyyen ve bilhassa ortasındaki mermer havuzu üzerine isabet eden kubbe ve yanlarının tavan parçalarının çini renkleri ile nakışlı ve her tarafının müzehhep" olduğunu nakletmektedir |114|.

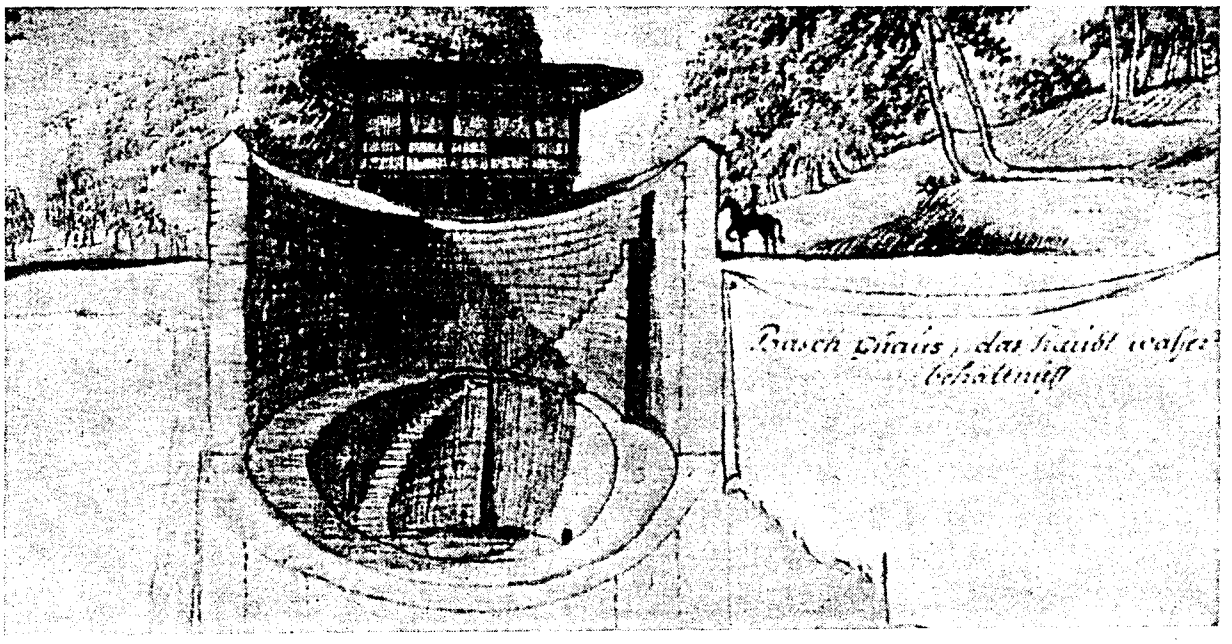
BAŞHAVUZ KÖŞKÜ, BENDLER, İSTANBUL

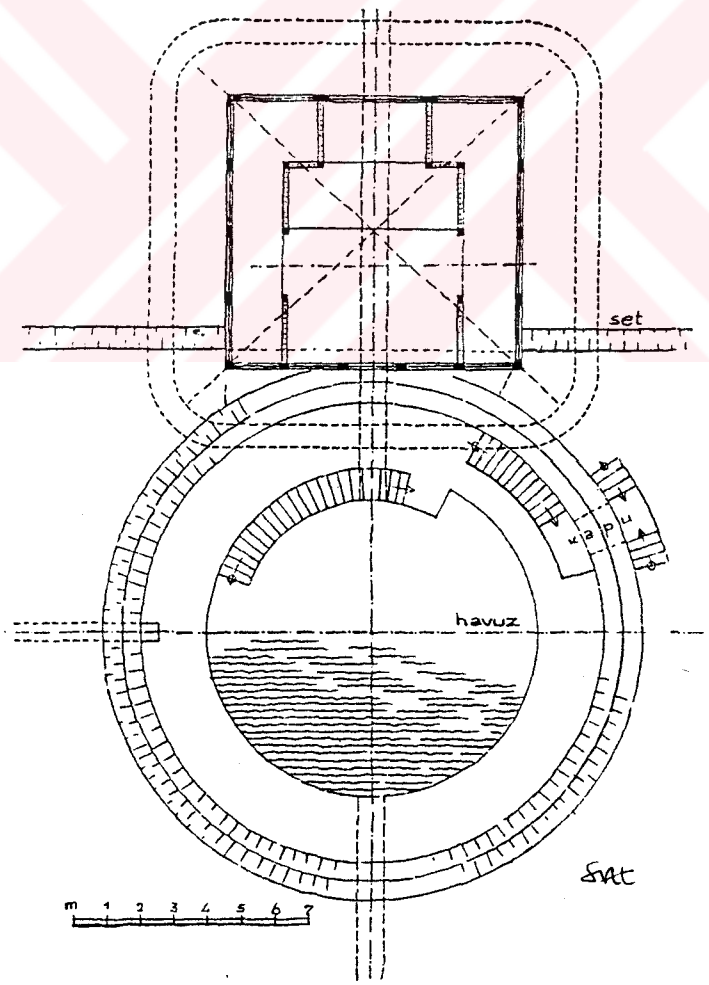
Dış mekandaki su motifini izlemeye yönelik olarak oluşturulan köşklerin şüphesiz en ilginçlerinden biri Gudenus'un 1740-41 tarihleri arasında çizdiği bir resimden tanıdığımız Başhavuz Köşküdür (Resim 211).

III.Ahmed dönemine (1648-87) ait olması muhtemel köşk Mimar Sinan'ın Kırkçeşme suları ve Kağıthane sularını birleştirdiği ve bugün de faal olan başhavuzu içinde kaynaşan suları izlemek üzere havuzun kenarına kurulmuştur.

Gerçekte bir fonksiyon yapıları dizisi olmasına rağmen akılcılığın, estetiğin ve statiğin en güzel şekilde birleştiği örnekler sergileyen Kırkçeşme su tesislerinin özgün ürünlerinden biri olan başhavuz ve içinde iki yöndeki dev kanallarla gelen suların yarattığı dinamik su görüntüsü gözönüne getirilirse köşkün kuruluş amacına ne kadar uygun olduğu anlaşılır.

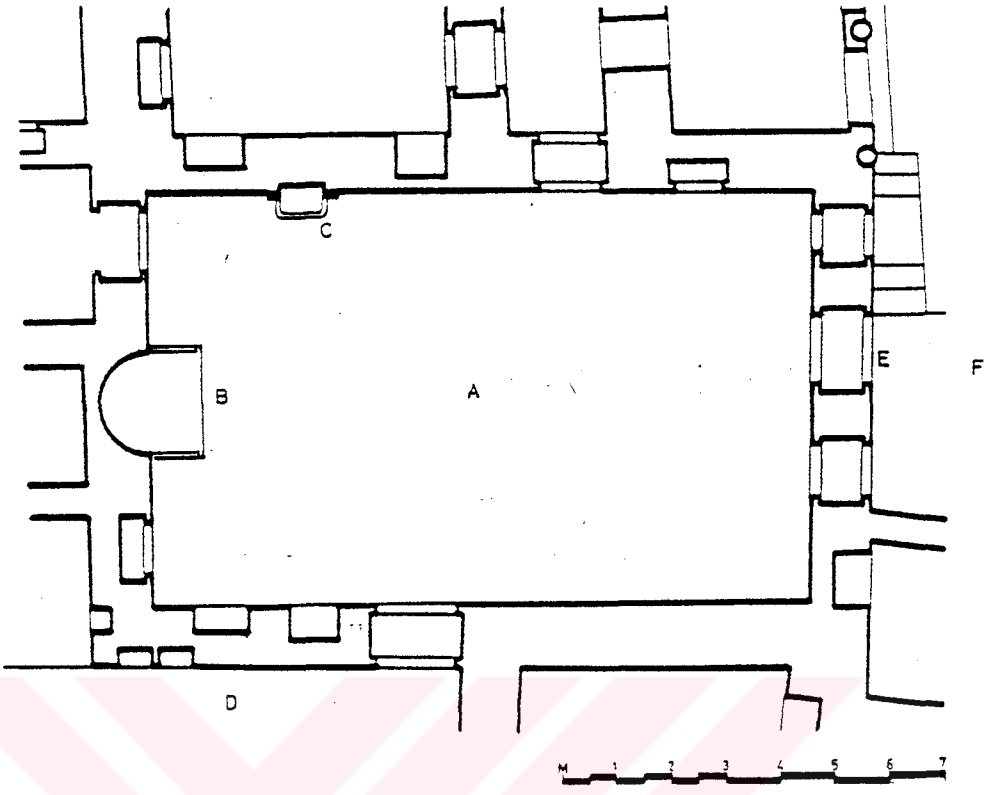
Resim 212 'de Gudenus'un desenlerinden hareketle S.H.Eldem' in bir restitüsyonunu verilen köşk, havuzun içinin daha iyi görülebilmesi için zeminden yükseltilmiş ve üzerine kurulduğu set duvarına istinat eden furuşlarla havuza doğru ilerlemesi sağlanmıştır.

Resim 211. Üstte; Gudenus'un deseni ile Başhavuz Köşkü.

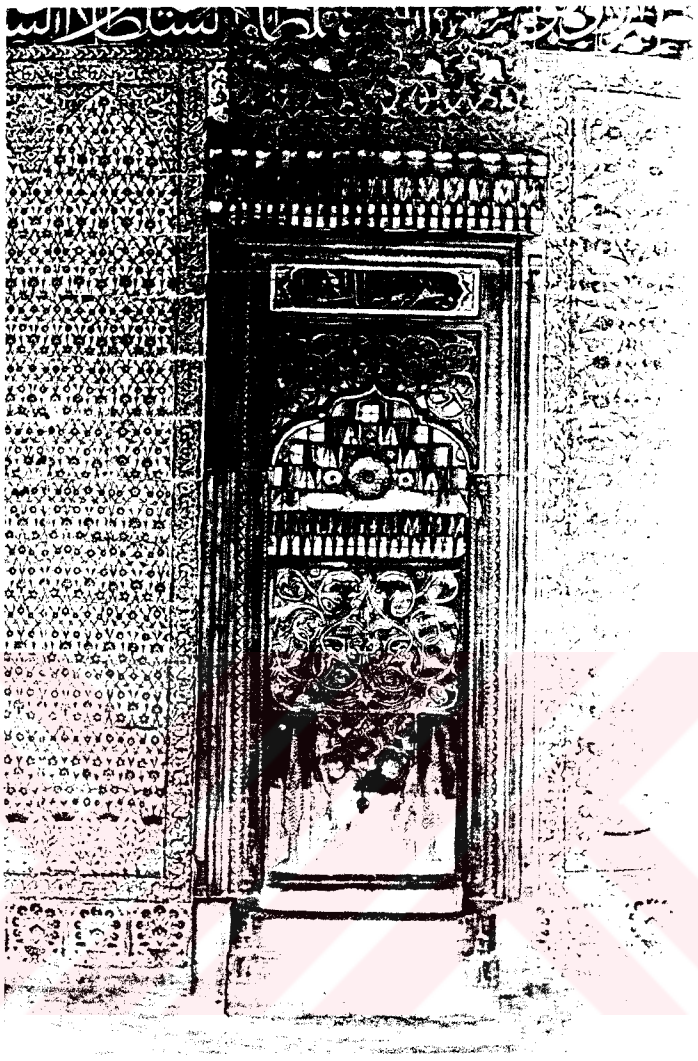
Resim 212. Altta; Baş havuz köşkü plan restitüsyonu.

Resim 213. Topkapı Sarayında Ocaklı Sofa pOlanı; A-Ocaklı Sofa, B- Ocak, C- Çeşme, D- Çeşmeli Sofa, E- "Taht Kapusu", F- Valide Taşlığı.

OCAKLI SOFA, TOPKAPI SARAYI

Sofa, IV.Mehmed (Avcı) zamanında 1666'da, Çeşmeli Sofa ile beraber yaptırılmıştır |115|. Valide Taşlığından "Taht Kapusu" ile girilen sofadan Çeşmeli Sofaya geçilir. Sofanın zengin dekoru, Çeşmeli Sofadaki ile benzer karakterdedir. 17.Yüzyıl çinileri tüm duvarları kaplamaktadır. Kapı ve dolap kapakları sedef ve bağa kakmalıdır. Kompozisyonunun en karakteristik elemanları ise esas girişin karşısındaki ocak ile onun yakınında ve yan duvar üzerinde yer alan çeşmedir. Çeşme, sofaya ismini veren, altın yaldızlı tunç ocak ile eş san'at değerine sahiptir. Aynı zamanda yapıldığını belirttiğimiz Çeşmeli Sofa çeşmesi ile benzer yönleri vardır. Burada odanın ebatlarıyla orantılı olarak daha yüksek bir form kullanılmıştır. Yerden yüksekçe ve derin olan çeşme teknesi, çeşme aynası ile beraber duvarın içine girinti yapar. Aynanın üstünde tekrar duvar yüzeyine geçişi, zarif bir kemer içindeki mukarnaslar sağlar. Bunların üzerindeki rölief motifler üzerinde kısa bir kitabe, daha yukarıda da yine bir dizi mukarnaslı geçiş ile tüm kompozisyonu taç

Resim 214. Topkapı Sarayı, Ocaklı Sofa Sofa çeşmesinin genel görünüşü. Yontu, renk ve altın yaldız ile beraber değerlendirilmiştir.

landıran bir tepelik vardır. Çeşmede rölief unsurlara altın yaldızla canlılık kazandırılmıştır. Fondaki kırmızı rengin yarattığı kontrast, altın yaldızın tesirini kuvvetlendirir (Resim 214).

ÇEŞMELİ SOFA, TOPKAPI SARAYI

Ocaklı Sofa, Hünkâr Salonu ve III. Murad Köşkü giriş sofası arasındaki bağlantıyı sağlıyan Çeşmeli Sofa, sahip olduğu bu önemli yer itibariyle gayet zengin bir dekora sahiptir. Sultan IV.Mehmed (Avcı) zamanında Ocaklı Sofa ile beraber yapılan sofanın çeşmesi üzerinde rakamla, H.1077 (M.1666) tarihi yazılıdır [116]. Tüm duvarları 17. Asrın çinileriyle kaplı olan sofanın dolap ve kapı kanatları, ahşap

Resim 215. Üstte; Topkapı Sarayı Harem Dairesinin en karekteristik mekanlarından biri olan Çeşmeli Sofa ve sofaya ismini veren çeşmeden bir görünüş.
Resim 216. Altta; Topkapı Sarayında Çeşmeli Sofa planı; A-Çeşmeli Sofa, B-Çeşme nişi, C-Hünkâr Salonu, D-III.Murad Köşkü giriş sofası, E-Ocaklı Sofa.

üzerine kakma sedeflerle bezenmiştir (Resim 215). Ayrıca kanatlarda, bağa zemin üzerine sedefle yazılan beyit, padişaha yazılan bir methiyeyi içerir [117].

Zemini beyaz mermer döşeme olan sofanın üzeri kubbe ile örtülüdür. Sofa, ışığını bu kubbe üzerindeki tepe camlarından alır. Bu

Resim 217. Topkapı Sarayı Çeşmeli Sofanın ismini veren çeşmenin genel görünüşü.

camlar mekana ideal bir ışık dağılımı sağlarlar. Bu zengin dekorasyonun odak noktasını ise sofaya ismini veren mermer çeşme teşkil eder (Resim 217). Çeşme, gerek ihtişamlı plastik yapısı ve işçiliğiyle gerek se zengin bezemeleriyle türünün en nadide örneklerindendir.

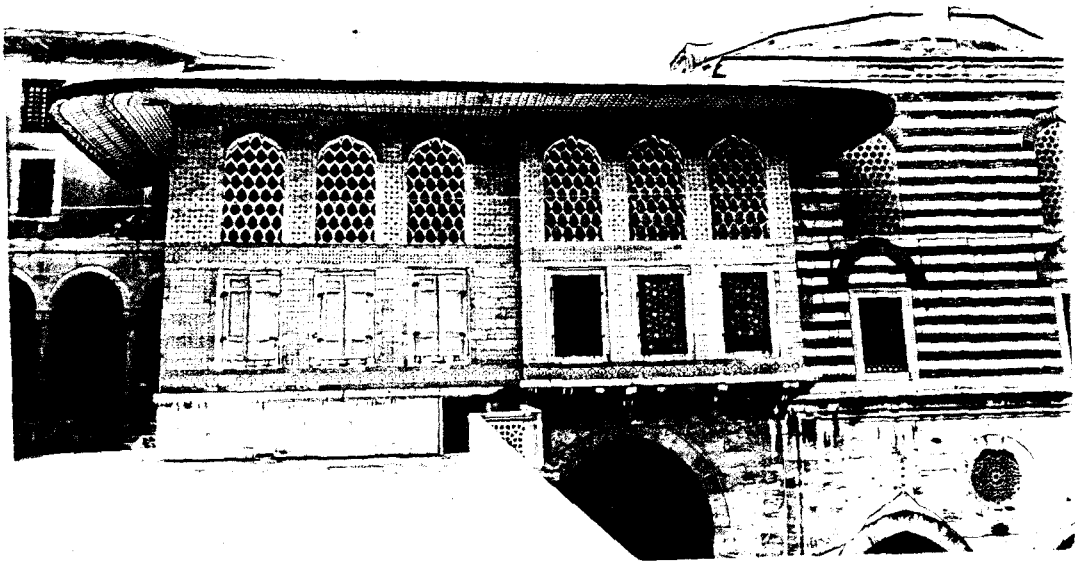
Çeşmenin oturduğu zemin alçak bir platformla sofa kotundan yükseltilmiştir. Duvar içine gömülü olan tekne ve ayna taşının üzerini zarif bir kemer çevreler. Ayna taşının üzeri çeşmenin genel yapısı gibi zengin bir mermer işçilğine sahiptir (Resim 218). Rölief motifler ayrıca altın yaldız ve kırmızı boya ile daha da canlandırılmışlardır. Bu nişin üzerinde alttaki kemerin formuyla uyum sağlıyacak

Resim 218,219. Çeşmeli Sofa çeşmesinden ayrıntılar; Solda, tepelik ve tas yuvaları, sağda ise ayna taşının bulunduğu nişten görünüşler. Ayna taşı üzerinde ki rölief unsurlar altın yaldızlıdır, fondaki çukur kısımlar ise kırmızı boya ile canlandırılmışlardır.

tarzda açılmış, yanyana iki küçük taş yuvası vardır (Resim 219). Bu yuvaların içleri sofanın tüm duvarlarında olduğu gibi çinilerle kaplıdır. Çeşmenin kitabesi de bu yuvaların üzerindedir.

Kitabe üzerindeki, rölief motiflerle bezeli ince alına bir sıra nukarnasla geçilir. En üst kısmı ise yine zengin bezemeleriyle mermer bir tepelik taçlandırır. Yüksek çeşme kompozisyonunun iki yanını burmalı ince sütunlar belirler. Bunlar, zeminden mukarnaslı geçişin altına kadar yükselirler. Sütunlar iki uçlarında kum saatleriyle nihayet bulur. Topkapı Sarayının en karakteristik mekanlarından olan bu sofa aynı zamanda iç mekanlarda dekoratif su kompozisyonları kullanım geleneğinin en gözalıcı örneklerinden birini barındırmaktadır.

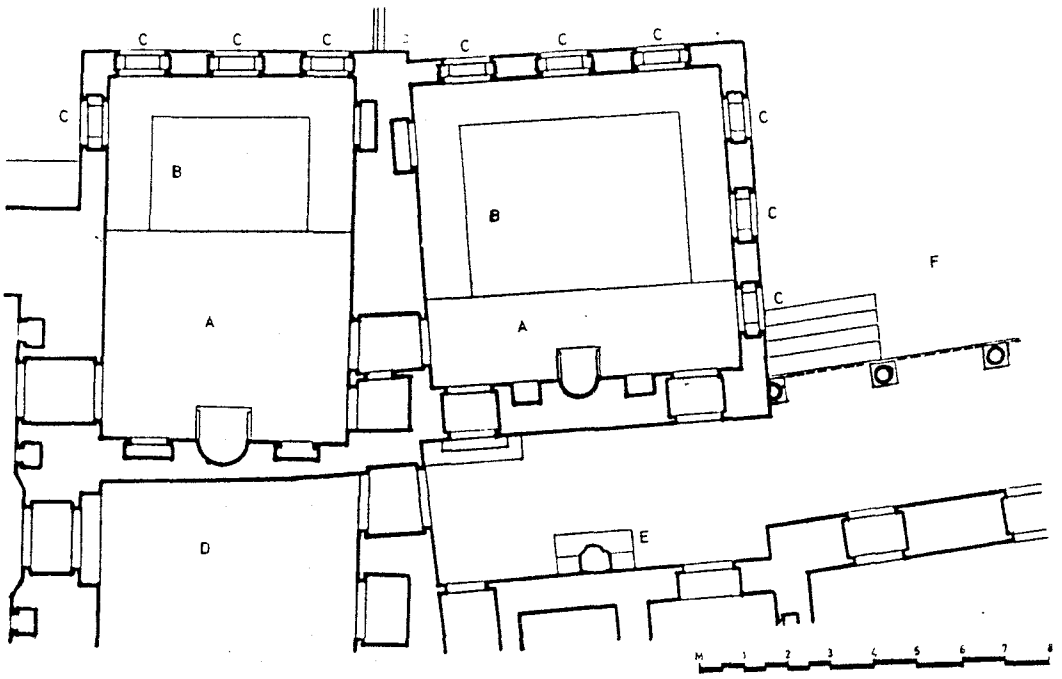
Resim 220. Veliahd Dairesinin (Çifte kasırlar) İkbâller Taşlığı tarafından görünüşü. Sağ arka planda III.Murad Köşkü görülmektedir. Veliahd Dairesinin dış mekana açılan boşluklarını görsel ve işitsel olarak su motifleriyle bezeyen pencere çeşmeleri, alt sıradaki, üçü kapaklı olan pencereler içindedir.

VELİAHD DAİRESİ, TOPKAPI SARAYI

Topkapı Sarayı, Harem kısmında; İkbâller Taşlığının köşesinde kurulan daire, iki büyük odadan meydana gelir. Bu yapısından ötürü Çifte Kasırlar diye de anılır. III.Murad Köşkünden bahsederken bilahere etrafına eklendiğini belirttiğimiz yapılardan biri de Veliahd Dairesidir. IV.Sultan Mehmed (Avcı) dönemi eserlerinden olan kasrın 1667'de yapıldığını öğrenmekteyiz [118].

Dairenin iki odasından ilki, ikbâller Taşlığı üzerine oturur. Buradan geçilerek girilen ikinci oda ise, III.Murad Köşkü yanına eklenen ayaklar üzerine bahçe yönüne doğru ilerler (Resim 220).

Odaların taşlığa ve Haliç'e bakan tüm pencere söveleri içlerinde karşılıklı çeşmeler düzenlenmiştir. Bu, ilk uygulamasını 1592 tarihli Yalı Köşkü'nde gördüğümüz, tamamen Türk mimarisine has bir su kullanımıdır. Veliahd Dairesi pencere çeşmeleri, Sünnet

Resim 221. Topkapı Sarayı Veliahd Dairesinin planı; A- Veliahd Dairesi odaları, B-Çeşmeli pencereler, C-III.Murad Köşkü giriş sofası, D-İkbâller Taşlığı.

Köşkündekilerle birlikte bu türün günümüze kalabilmiş sayılı örneklerinden en güzelleridir. Özellikle Veliahd Dairesindeki pencere çeşmeleri, benzerini Sepetçiler Köşkünde de gördüğümüz gibi oldukça dar bir ebat içinde düzenlenmişlerdir. Ancak bu darlık içinde bile, türlerinin ve tüm su kullanımlarının en başarılı örneklerinden birini çizerken, bezemecilikte de göz kamaştırıcı bir yorumlama sergilemektedirler.

Kasrın pencere boşlukları konstrüksiyonun elverdiği en geniş yüzeylerde tutulmuşlardır. Alt pencerelerin haricinde üstte yüksek baş pencereler vardır. Bunların alçı revzenlerinden süzülen rengarenk ışıklar mekanın canlı atmosferine yeni bir boyut kazandırırlar.

Pencere çeşmelerinin muslukları, pencerelerin iki yanındaki mermer söveler içinde yer alırlar. Çeşme aynaları söve içine bir girinti yaparlar, daha sonra üst kısımda altın yaldızla kaplı mukarnaslarla yapılan bir geçişle tekrar söve yüzüne geçilir. En üstte de bir dizi kitabeler bulunur (Resim 224). Mermer üzerine oyularak oluşturulan kitabelerde siyah fon üzerindeki yazılar altın yaldızla

Resim 222. Veliand Dairesi odalarında çeşmeli pencerelerin çevrelediği sedirlik kısmının görünüşü.

belirtilmiştir. Çeşme aynalarının içindeki zarif rölief bezemeler de altın yaldız kullanılarak canlandırılmıştır. Bunların zemininde-ki renk ise kırmızıdır (Resim 225-226).

Ayna girintisinin alt kısmındaki küçük tekneler musluktan gelen suyu aldıktan sonra pencere alt sövesi içinde boydan boya açılan büyük tekneye boşaltırlar. Bu teknelerin kenarları dilimlidir (Resim 223).

Çeşme muslukları da pencere kompozisyonunun genelindeki ince işçilikle orantılı olarak özgün bir form gösterirler. Tunç döküm olan muslukların burmaları ajurludur (Resim 226).
Veliahd Dairesi pencere çeşmelerini; dış mekâna açılan boşluklar çerçevesindeki/yakınındaki su düzenlemelerinin yapılış amacının ses perdesi teşkil etme fonksiyonuyla ilgili olduğu şeklindeki yaygın düşünüş açısından da incelemekte fayda vardır:

Öncelikle belirtmek gerekir ki, veliahd daireleri bu tür bir ses perdesinin yapılmak istenebileceği en son mekânlardır, zira;

Resim 223,224. Veliahd Dairesi pencereleri içindeki çeşmelerden görünüşler. Her iki örnek arasındaki en belirgin farklılık, mukarnaslı geçişlerin üstündeki dilimli bezemenin varlığıdır.

saltanat sistemi gereği veliahdlar her zaman için hünkârın alternatifi olagelmişlerdir. Oğulları da olsa veliahdlar hünkâr ve yakınları tarafından sıkı bir denetim ve gözetim altında tutulur, saltanat makamı için tehlikeli olabilecek konuşma ve hareketlerini anında tespit edebilecek tedbirler alınırdı. Bu açıdan bakacak olursak bir veliahd dairesi için ses perdesi değil, bilakis sesi kuvvetlendirici önlemler almanın gerekeceği açıktır. Kaldı ki, buradaki pencere çeşmeleri konumları itibariyle de ses perdesi teşkil etme amacına hizmet vermekten uzaktırlar. Zira, ikbâller Taşlığındaki pencereler esasen taşlık zemininden hayli yüksektedirler. Pencere çeşmelerinin sesi olmasa bile, içeride normalin üzerinde bir sesle konuşulmadıkça dışarıdan işitilmek kolay değildir. Diğer hacmin pencereleri içinse böyle bir yorum geliştirmek zaten gereksizdir, zira önlerinde konuşmanın dinlenebileceği harhangi bir zemin yoktur (Resim 220).

Resim 225,226. Topkapı Sarayı Veliahd Dairesi pencere çeşmelerinden ayrıntılar.

Diğer pencere çeşmelerinde belirttiğimiz gibi bu tür su düzenlemelerinin yapılması, tamamen ulus'un tarihinden gelen etkilerle devam ettirdiği su sevgisinin, su'yu kutsal bir kavram olarak şekillendiren felsefî yapının mimarîye yansımasıdır. Geleneksel Türk mimarlığı su'yu yalnız mekân içindeki havuzlarla, çeşme, selsebil gibi kullanımlarla yakınına getirmekle yetinmeyip; içteki yaşamın dış ortama açıldığı, iç ve dış mekân bağlantısının kurulduğu duvar boşluklarında sesi ve görüntüsüyle su ile bezenmiş çerçeveler oluşturmak arzusunda olmuştur. Bu çeşmelerin öncelikle görsel ve işitsel olarak bir su sevgisini tatmin için oluşturuldukları plastik yapılarının gösterdiği ince ve özenli ifadede de yansımaktadır. Pencere çeşmelerinin estetik duyguların bir sonucu olduğunu esas kabul etmekle birlikte, faydacı kullanımlara da hizmet verdikleri gerçeğini belirtmek gerekir.

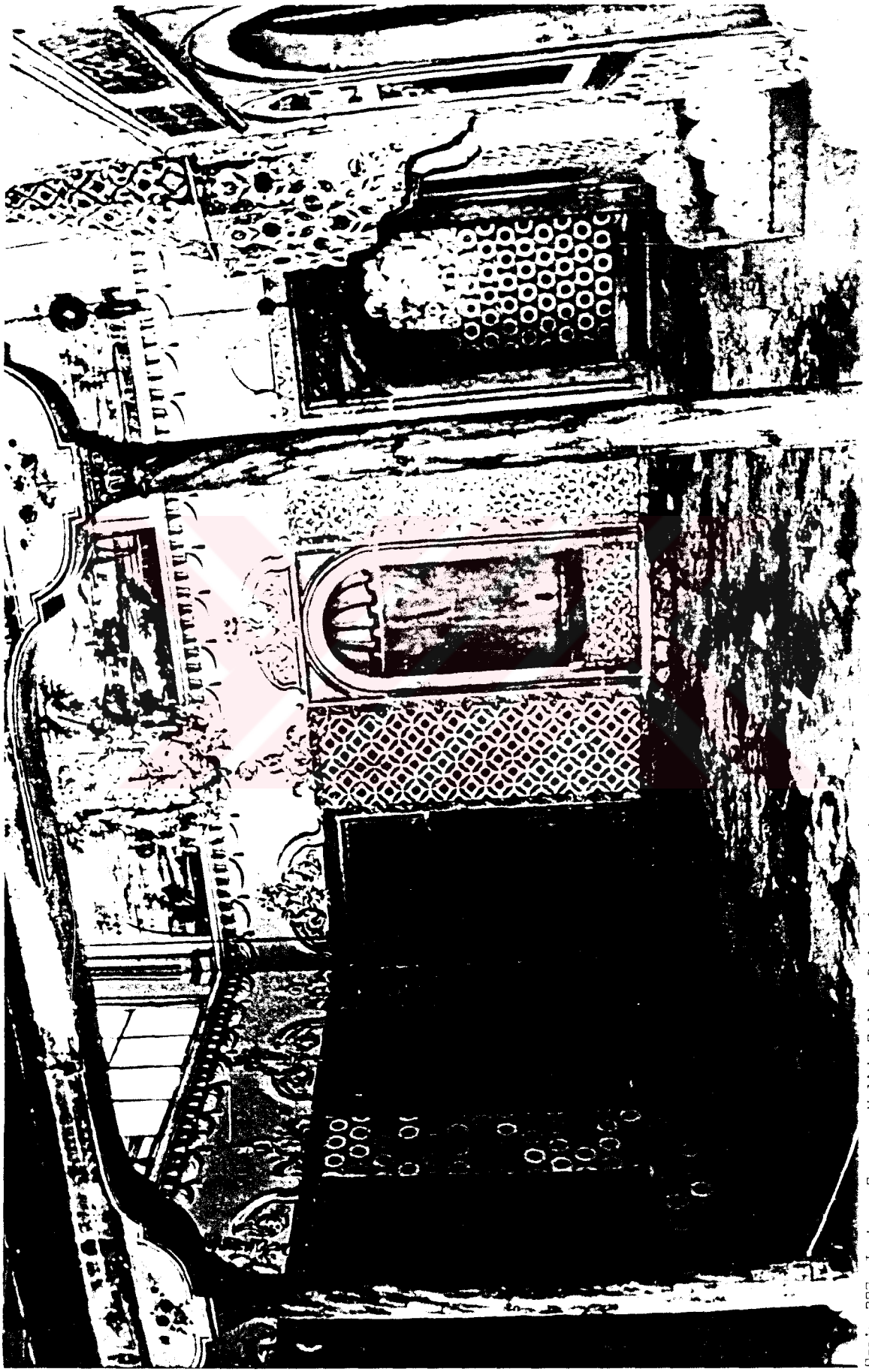
Veliahd Dairesindeki çeşmelerin Sünnet Köşkündekiler gibi sıcak suya sahip olup olmadıkları bilinmemektedir. Yapılacak araştırmalar böyle bir tertibatın varlığını ortaya koyarsa buradaki su kullanımını da estetik ve fonksiyonel hizmetlerinin yanısıra, ısıtma sistemlerine katkısı bakımından da irdelemek gerekecektir (Bu hususta bkz.; Sünnet Köşkü pencere çeşmeleri ve sonuç'taki ısıtma ile ilgili bahis). Veliahdların sınırlı hareket edebilmelerinin gereği olarak sıcak su ihtiyaçlarının da daireleri içinde ve pencere çeşmeleri vasıtasıyle sağlanmış olabileceği gerçeğe çok yakın bir ihtimaldir.

VALİDE SULTAN DAİRESİ, TOPKAPI SARAYI

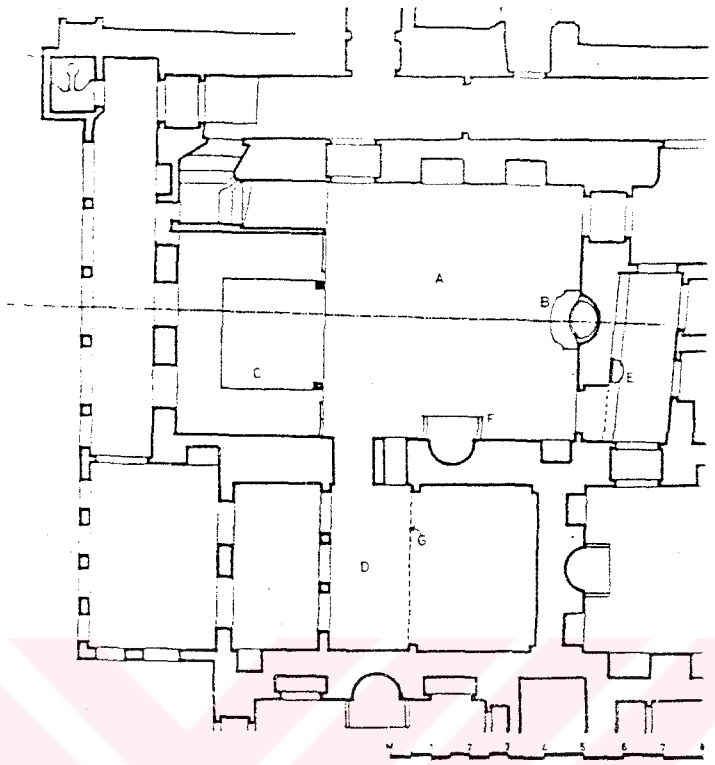
İki hacimden oluşan Valide Sultan Dairesi, Topkapı Sarayı Harem kısmındadır. Odalardan küçük olanı yatma grubunun bulunduğu hacimdir ki, şirvanlı bir yatak kısmı ile pencereli bölme ile ayrılan ufak bir odadan ibarettir.

Dairenin esas büyük hacmi ise, ilgi konumuz olan su düzenlemesini içeren ve yemek odası diye de anılan salondur (Resim 228). Burası büyükçe bir orta sahın ile direklerle ayrılmış, sedirlik kısmından ibarettir. Orta sahın yüksek tavanlı olup, ışığını yukarıdan, kemer altlarındaki pencerelerden alır. Sedirlik kısmının düz tavanı ise alçaktır. Su düzenlemesine konu olan çeşme, sedirliğin karşısına rastlıyan duvarda ve odanın ekseni üzerinde yer alır. Mermer çeşme oldukça sade bir uslûpta yapılmıştır.
Çeşme önünde kenarları profilli, mermer bir taban taşı bulunur (Resim 227). Duvar yüzünden bir miktar taşan çeşme teknesi, oval bir formla duvar içine de girinti yapar. Bu girinti tekne formunu koruyarak yükselir ve yukarıda bir yarım kubbe ile biter. Çeşmeyi çevreliyen bordürün üstü, duvarlardaki diğer boşlukları çevreleyen bordürlerle aynı hizadadır. Bu hiza aynı zamanda salonun tüm duvarlarını kaplıyan çinilerin de üst sınırıdır.

Odanın sedef ve bağa kakmalı kapılarında çeşitli ayetler ve hadisler işlidir. Bunlardan birinin üstündeki hicrî 1078 (M.1667) tarihi, odanın yapılış zamanı olarak itibar edebileceğimiz tek tarihtir |119|.

Resim 227. Topkapı Sarayı, Valide Sultan Dairesi yemek odasında çeşmeli kompozisyonun sedirlik tarafından görünüşü.

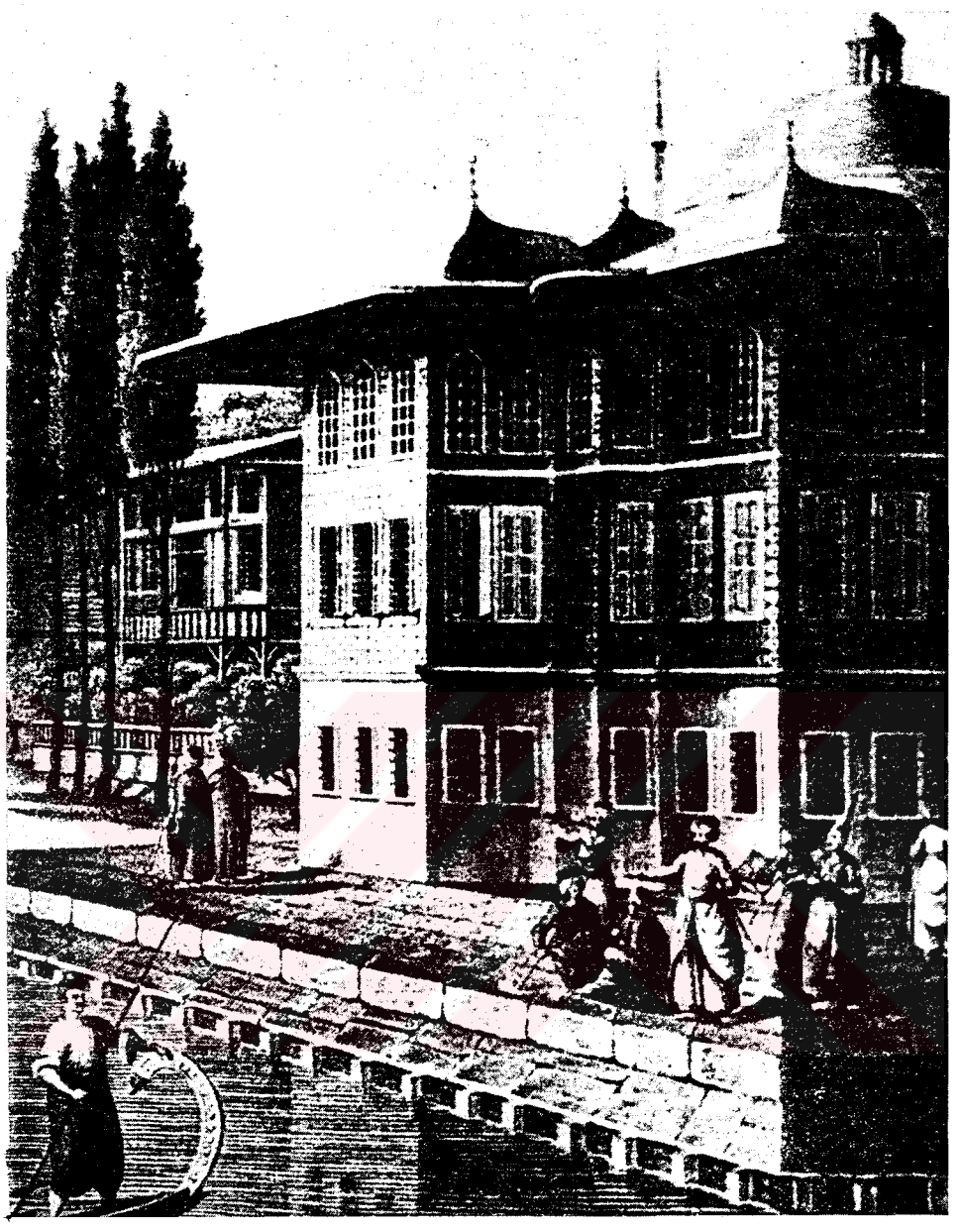

Resim 228. Üstte; Topkapı Sarayı Valide Sultan Dairesi planı: A-Yemek odası, B-Çeşme C-Sedirlik, D-Ocak, E-Giriş sofasındaki çeşme, F-Yatak Odası, G-Üstte; "Şirvan" hizası.

Çini kaplamların üstündeki duvar yüzlerini kalem işi dekorlar ve freskler süsler. Çeşme nişinin üst kısmında da bu tür bir bezeme yapılmıştır (Resim 227). Bu kalem işlerinin II. Mahmut döneminde, 1817'de yaptırılan tamirata ait olduğunu öğrenmekteyiz |120|.

Çeşme nişi içinde, şimdi iptal edilmiş olan çift musluk yerlerinden, saraydaki benzeri diğer çift musluklu çeşmelerde olduğu gibi buraya da sıcak su getirildiği kanısına varılabilir (bu konuda bkz. Kadın Efendiler Dairesi).

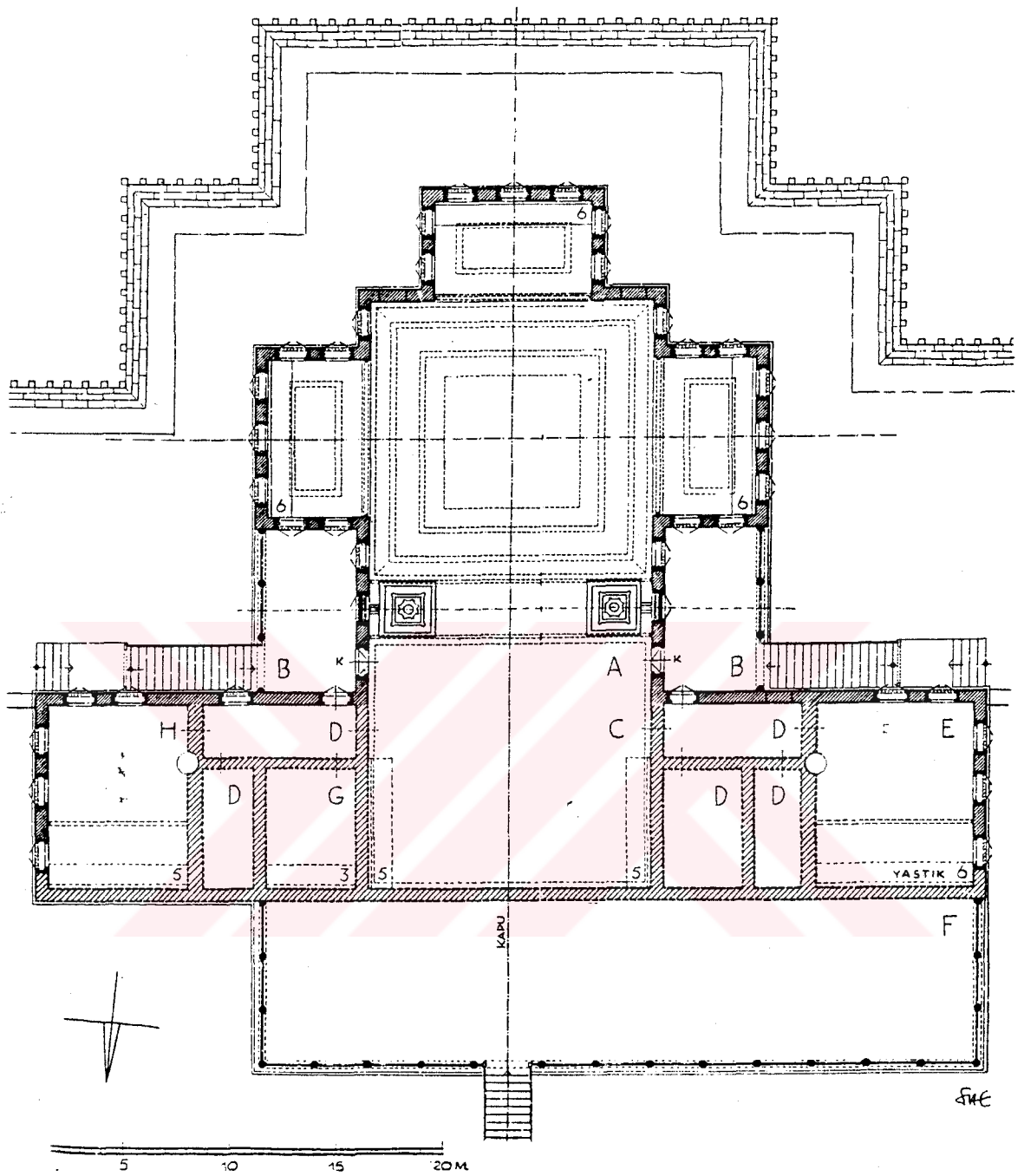
Şimdiki musluk ise sonradan konulmuş olmalıdır. Orjinal bir forma sahip olan bu musluğun burması gümüş dökümdür |121|. Valide Sultan Odası çeşmesi, devrinin sanat anlayışına uygun sade yapısı ve iç mimariyi şekillendiren ortagonal konumu ile oda çeşmelerinin en eski ve karakteristik örneklerindendir.

Resim 229. Melling'in Beşiktaş Sarayına ait gravüründe Çinili Köşkün görünüşü, 19. Yüzyıl başları, pencere çeşmelerinin çevrelediği divanhane çıkmaları üç yönde Manzaraya doğru açılmaktadır.

BEŞİKTAŞ SARAYI, ÇİNİLİ KÖŞK

Köşk, 1779-80 senesinde Beşiktaş Sarayına ilave olarak IV.Sultan Mehmet (Avcı) tarafından mimar İsmail Ağa'ya yaptırılmıştır. Yeri; Dolmabahçe Sarayına ait dairelerden biri olarak yaptırılıp, şimdi Beşiktaş Kaymakamlığı olarak kullanılan binanın bulunduğu kısımdı. 1854-55 seneleri civarında Dolmabahçe Sarayı yaptırılırken yıktırılmıştır |122|.

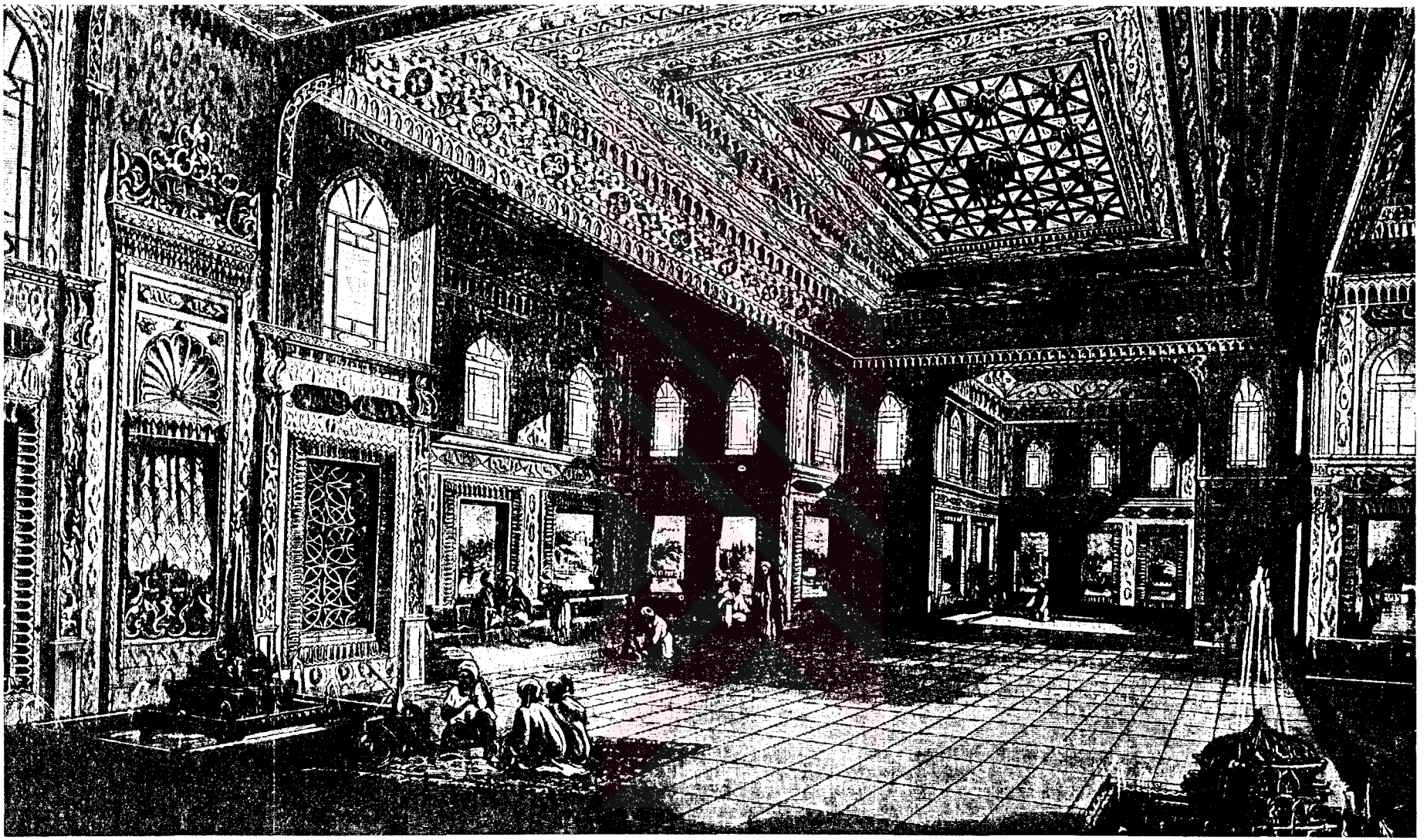

Resim 230. Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkünün plan restitüsyonu;A- Divanhane (Bu kısımdaki pençerelerin tamamı çeşmelidir). B-Divanhanaye giriş sofası, C-Selsebilllerle bağlantılı fıskiyeli havuzlar.

İsmini, içini ve dışını kaplıyan çinilerden alan, 17.Yüzyılın en önemli yapılarından olan ve Osmanlı Köşk mimarisi içinde nadide bir yere sahip bulunan Çinili Köşkün iç ve dış yapısı hakkında, gerek envanter ve keşif defterleri gibi yerli kaynaklardan, gerek se muhtelif gravür, makale ve fotoğraf gibi yabancı kaynaklardan ayrıntılı bilgi sahibi olabilmekteyiz. Köşk, mimari bakımdan sahip olduğu önemle orantılı olarak konumuz olan su düzenlemeleri bakımından da çok zengin bir kompozisyon ortaya koymaktadır. Melling Köşkün 19.Yüzyıldaki dış görünüşünü detaylı olarak canlandıran gravüründe

(Resim 229) verdiği izahatta bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "...Kasırda ifrat derecesine varacak zenginlikte su oyunları bir araya getirilmiştir. Sular pencerelerin arasında, farklı büyüklükte ve piramit şeklinde düzenlenmiş mermer kaseler içine akmaktadır..." |123|. Yine, köşkün içini gören A. de Beaumont" L'Illustration" mecmuasında büyük salonu tarif ederken; bu kısmın şahane çeşmeleri, beyitleri, kitabeleri ve nakışları ile ayrıca tarif edilmeye layık olduğundan bahseder, ancak yazısında tarifi vermez |124|. Köşkün büyük salonu içindeki su düzenlemesini detaylı olarak bize tanıtan en esaslı belge ise, A. de Beaumont'un "Tour de Mond" daki bir yazısı için H.Catenacci'nin çizdiği bir gravürdür (Resim 231). Aynı ressam ve gravürün yapmış oldukları, Anadolu Hisarı'ndaki Köprülü Yalısının iç kısmına ait gravürün en ince detaylarına kadar doğru olduğu bugün bu bina ayakta olduğu için kanıtlanmaktadır. Bu bakımdan Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkünün salonunu resmederken de aynı şekilde isabetli bir tespit yapmış oldukları kabul edilebilir. Üstelik aynı resmin yapıldığı tarihte Çinili Köşkün kullanılmamakta oluşu da bu tespitin rahat bir ortamda yapılmış olduğuna işaret eder. Muhtelif yerli ve yabancı dökümantasyon yardımıyla oluşturulan plan restitüsyonunda (Resim 230) hakim kısım olan divanhane, su düzenlemelerini içeren ve yazlık karakterde bir hacimdir. Divanhane, plan hareketlerini takibeden rıhtım ile beraber denize doğru ilerliyerek iç mekana geniş bir görüş hakimiyeti kazandırır. Bu amaca uygun olarak çepeçevre teşkil edilmiş boşluk kısımları, konstrüksiyonun imkan verdiği azamî ölçülerdedir.

Divanhane üç yönde yaptığı çıkmalarla dış mekana daha çok açılmaktadır. Bu çıkmalar orta sahından itibaren birer kademe ile yükseltilmiştir. Sedirlerle çevrili bu kısımların dolayısiyle tüm divanhanenin pencerelerinde karşılıklı ikişer çeşme vardır. Böylece pencere alt sövesinin oyulmasıyle oluşturulan teknelere suları dökülen çeşmelerin sayısı elliyi bulmaktadır.

Catenacci'nin, gravüründe yaşattığı gibi sedirlerde oturduğu seviyeden eşsiz güzellikte bir boğaziçi panoramasını seyretmekte olan kimseye, aynı zamanda bu görüntüyü sunan çerçeve içinde oluşturulan su oyunlarıyle da yalnız göze değil, kulağa da hitabeden bir "su atmosferi" sunulmaktadır.

Resim 231. Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkün divanhanesini tespit eden ve 19.Yüzyıl ortalarında A.de Beaumont için H.Catenacci tarafından hazırlanan gravür.

Divanhane, gerek plan tertibi gerekse pencere çeşmeleri düzeni itibariyle 1643 tarihli Sepetçiler Köşküne (bkz.s.127) benzerlik gösterirse de, buradaki kompozisyon çok daha görkemlidir. Keza, pencere düzenlemelerinin bir benzerini de yine aynı çağın ürünlerinden olan Topkapı Sarayı Veliaht Dairesi (bkz. s. 176) pencere sistemlerinde bulabiliriz.

Çinili Köşk Divanhanesindeki diğer su düzenlemeleri ise, selsebil ve havuz gruplarının oluşturduğu kompozisyonlardır. Selsebillerle bağlantılı olarak, divanhanenin kara tarafındaki bloka bağlandığı sahında iki yanda yer alan havuzlar (Resim 231) hendi içlerinde formları ve ortadaki fıskiye grubunun plastiği itibariyle bize yabancı değildir. Çağdaşı pek çok örnekte (A.Hisarı Köprülü yalısı, Üsk. Efganlar Tekkesi, Bursa Yeşilcami v.d.) benzerlerini görebilmekteyiz. Burada tamamen özel olan düzenleme, havuzların iki adet olması ve orta mekanda değil iki yanda yer almasıdır. Bildiğimiz tipler içinde buna benzer bir diğer örnek yoktur. Catenacci' nin ayrıntılı olarak tanımladığı bu kompozisyon, yerli kaynaklarla da ifade bulmaktadır. 1776 tarihli ve Beşiktaş Sarayı tamir işlerine ait bir vesikada "Kaşili Kasr-ı Hümayûn"un iki aded havuzundaki derzlerden sözedilmektedir. Böylece çift havuzlu düzenleme konusunda tereddüde yer kalmamaktadır.

Bu iki havuzun teşkil ettikleri eksen; büyük eksene dik olarak, denize paralel ikinci eksenin dışında üçüncü bir eksen oluşturur. Catenacci'nin gravüründe gördüğümüz gibi bu üçüncü eksenin üzerini belirliyen bir tavanla kuvvetli bir mekan yaratılmaktadır. Böylece orta sahnın dışa açılan kanatlarını dengeleyici bir dördüncü mekan teşkil edilmektedir. Aynı zamanda divanhanenin arka blokla ilişkisini kuran bu hacım, bir bağlantı sofası olmaktan kurtularak kuvvetli bir su kompozisyonu ile karakterize edilmiş bir mekan niteliğine bürünmektedir.

Bu kısımdaki havuzlarla bağlantılı olan selsebillerden başka, iki selsebilin daha varlığı ihtimali vardır. Gerek Catenacci'nin ve Melling'in resimlerinde, gerekse kasrın 1850'lerdeki durumunu belirliyen Robertson'un bir fotoğrafında görüldüğü gibi, esas eksene dik

olan çıkmanın iki yanındaki duvarların yalnız baş pencereleri olup, alttaki kısımlar sağırdır. Manzaranın en güzel olduğu bir yerde duvarların sağır tutulması, bu kısımlarda da su oyunları, muhtemelen selsebiller bulunduğunu akla getirmektedir. S.H.Eldem'de Köşkle ilgili araştırmasında bu olasılığa işaret etmektedir |124|.

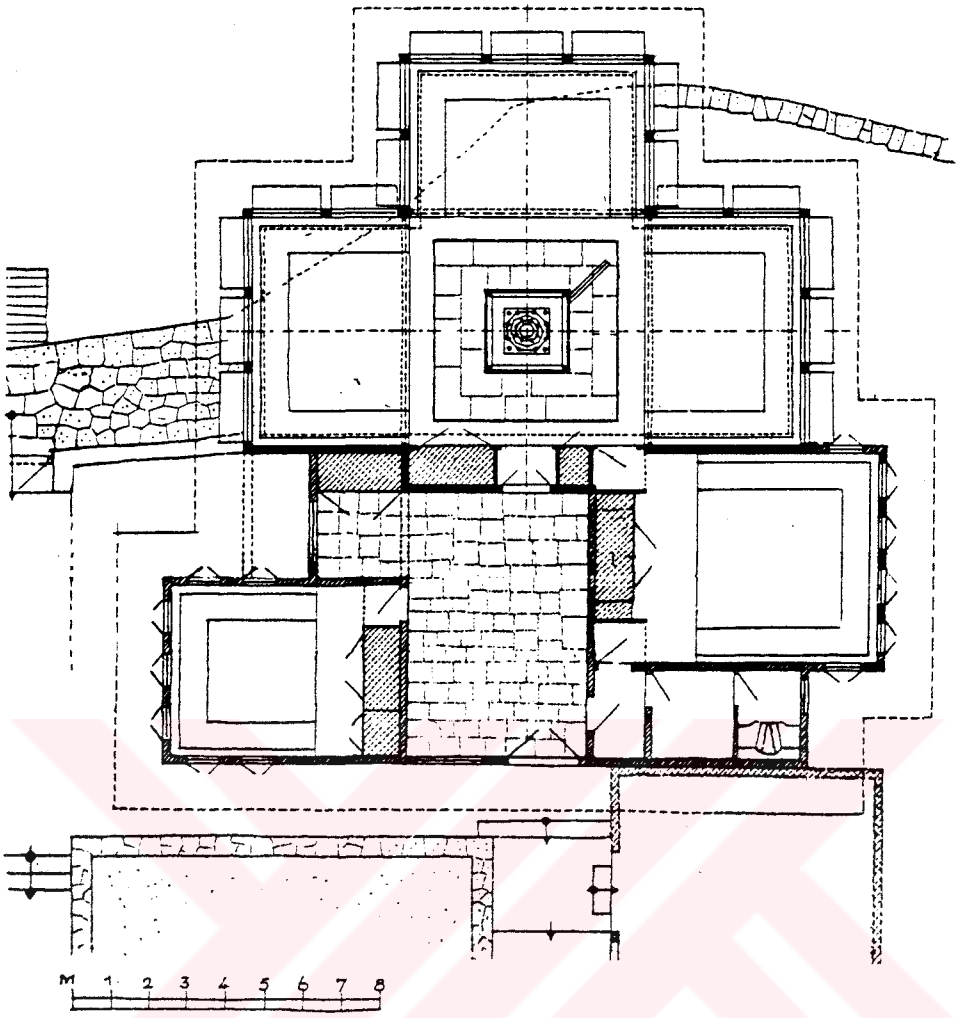
İçinde bulunduğu çağın en önemli kasırlarından olan ve yazlık divanhanesinde bilinen 17.Yüzyıl salonlarının en büyüğünü ihtiva eden Çinili Köşk, sahip olduğu su oyunlarının zenginliği ile Türk mimarisinde iç mekanlarda dekoratif su kullanımı geleneğinin en karakteristik örneklerindendir.

Resim 232. Amcazade Yalılarından günümüze kalan tek bölüm; Su düzenlemesine konu olan, selamlık köşkü divanhanesi. Resimde görülen üç yöndeki divanhane çıkmaları, ortadaki fıskiyeli havuzun sembolize ettiği kubbeli mekan etrafında gelişirler.

AMCAZADE KÖPRÜLÜ HÜSEYİN PAŞA YALISI ANADOLU HİSARI

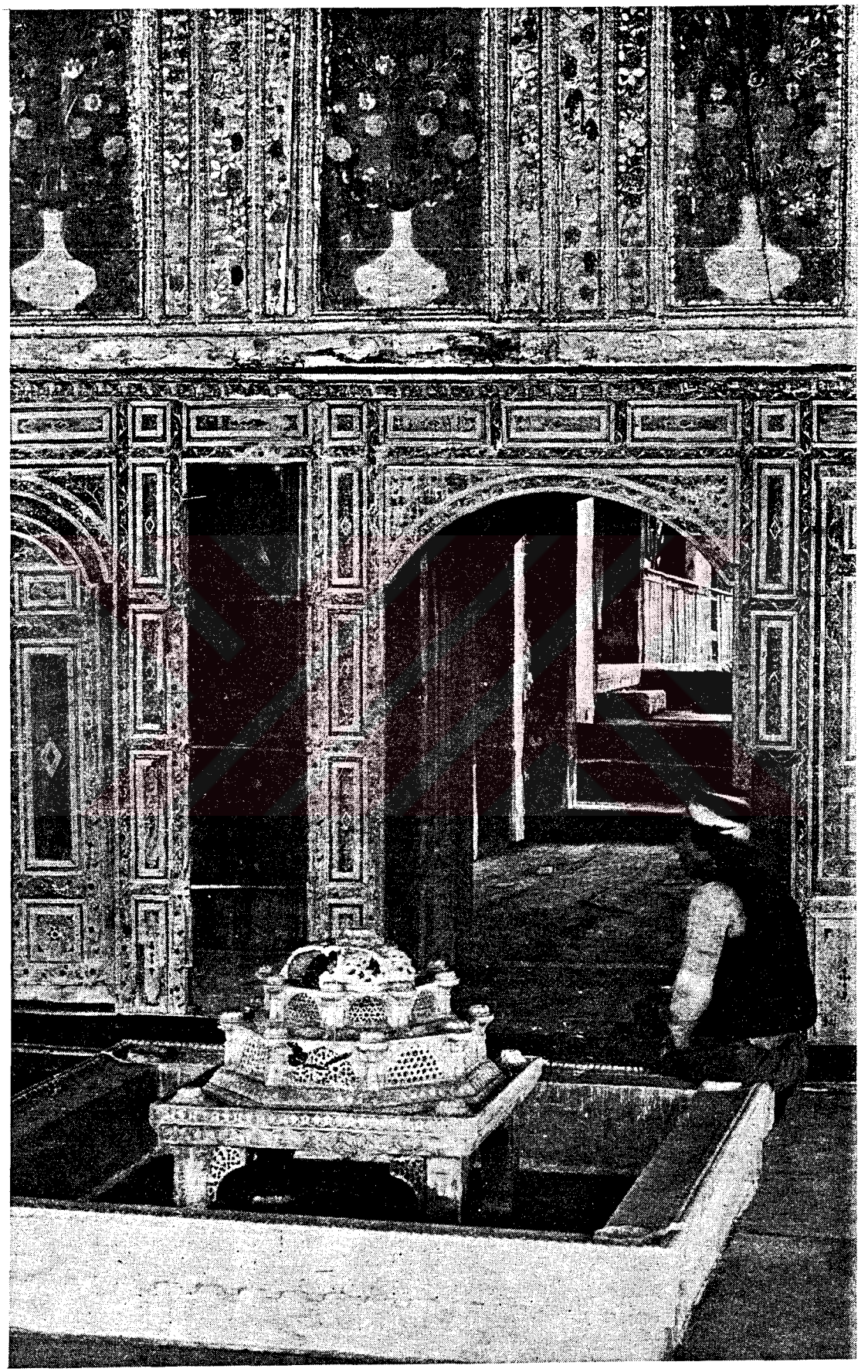
Harem ve selamlık köşklerinden ibaret Köprülü Yalılarından bugüne kalan tek kısım, konumuz olan su düzenlemesini içeren Selamlık köşkü havuzlu divanhanesidir (Resim 232).

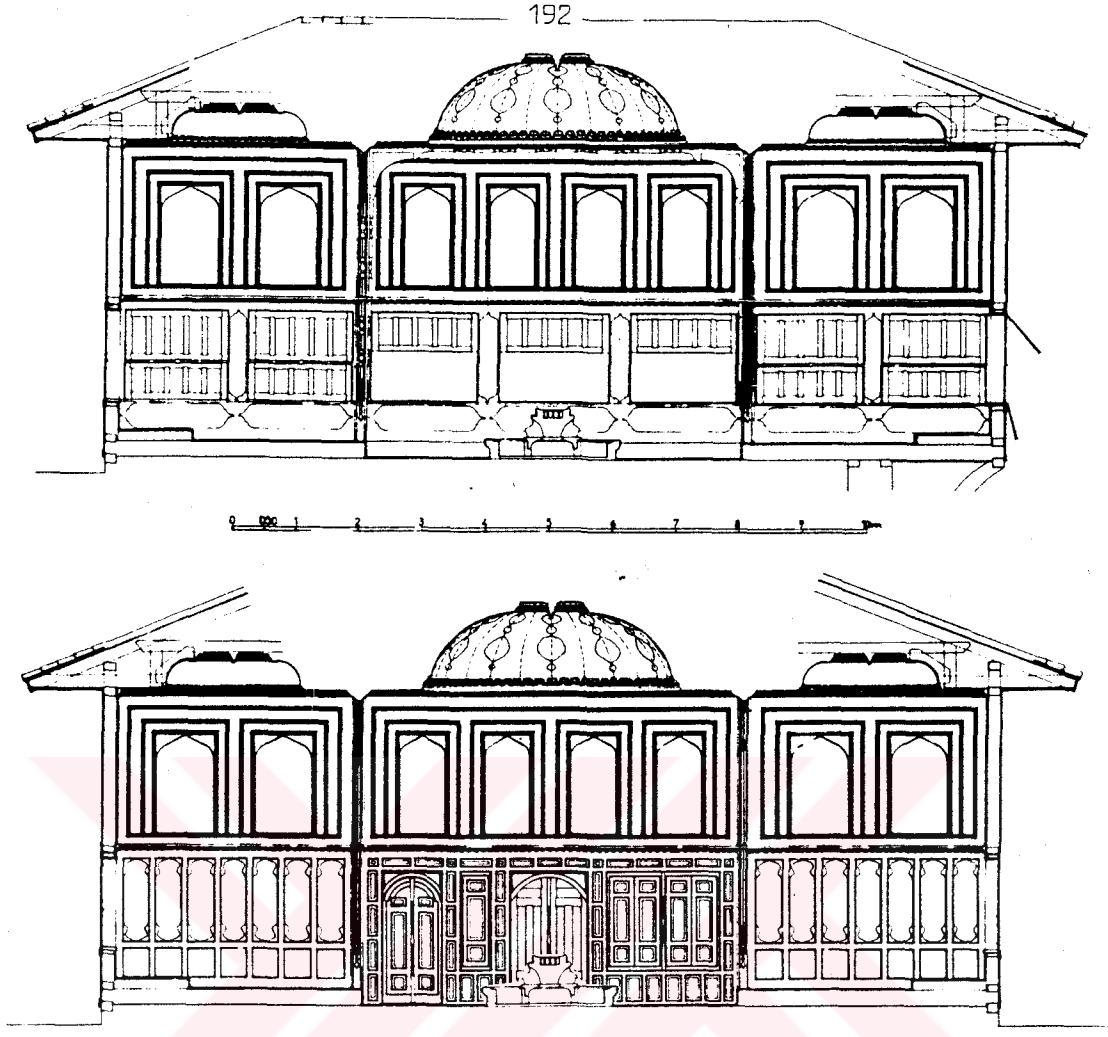

Resim 233. Anadolu Hisarı'nda Amcazede Köprülü Hüseyin Paşa Yalısının Selamlık köşkü planı. Boğaziçine doğru ilerliyen üç kollu divanhane kısmen, rıhtım duvarlarına dayanan payandalar üzerine oturmaktadır.

Dr.Feridun Nafiz Usluğ'un yayınladığı bir tarih beyitinden yalının H.IIII(M.1699) senesinde yapıldığını öğrenmekteyiz | 125|. Su düzenlemesine konu olan divanhane, benzerini araştırmamızdaki Topkapı Sarayı Yalı Köşkü, Sepetçiler Köşkü, Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü, Küçüksu Kasrı gibi örneklerde de gördüğümüz; orta sahına üç yönde eklenen yan sahınlar şeklinde gelişen ve yaygın uygulama bulan bir plan tipindedir.

Saydığımız diğer örneklerde olduğu gibi burada da mekân kuruluşunun ana teması, dış ortamdaki zengin doğa güzelliklerini azamî ölçüde izlemeye imkân verecek açınımları oluşturmaktır. Bu amaca yönelik birimler ortadaki çekirdek sahın etrafında gelişirler. Böylece genel kompozisyonun odak noktası niteliği kazanan orta sahın

Resim 234. Köprülü Yalısı Selamlık Köşkü ve havuzunun Abdullah Biraderlerin fotoğrafında 1860 - 70 senelerindeki görüntüsü.

Resim 235. Amcazede Yalısı havuzlu divanhanesinin havuzdan geçen en ve boy kesitleri Yan sahınlarda sedirliklerin çevrelediği ahşap döşeme ortadaki havuz grubunun oturduğu taşlık zemininden bir kademeyle yükselmektedir. Havuzlu grubun üzerini örten kubbeye karşın, yan sahınlarda tekne tavan kullanılmıştır.

bu önemiyle orantılı bir strüktür ve dekora sahip kılınır. Amcazade Yalısı divanhanesinin orta sahınıda bu amaçla nadide bir mermer oymacılığı gösteren fıskiye ve havuz grubuyla sembolize edilmiştir (Resim 237). Su grubunu içeren sahnın zemini taş plaklarla kaplanmıştır. Üç yönde çıkma yapan yan sahınlar ise bir kademe yüksekte olup ahşap döşeme ile kaplıdır. Orta sahında havuzun üzerine gelen kısım içten kubbeli bir örtüye sahiptir (Resim 235). Kubbeli orta sahın ve bunun bir su düzenlemesi ile karakterize edilmesi tarzındaki şema, Türk mimari gelenekleri içinde kökü çok eskilere uzanan bir uygulama olup orta ve ön asyadan beri değişik amaçlı yapılarda bu fikir kullanılagelmiştir.

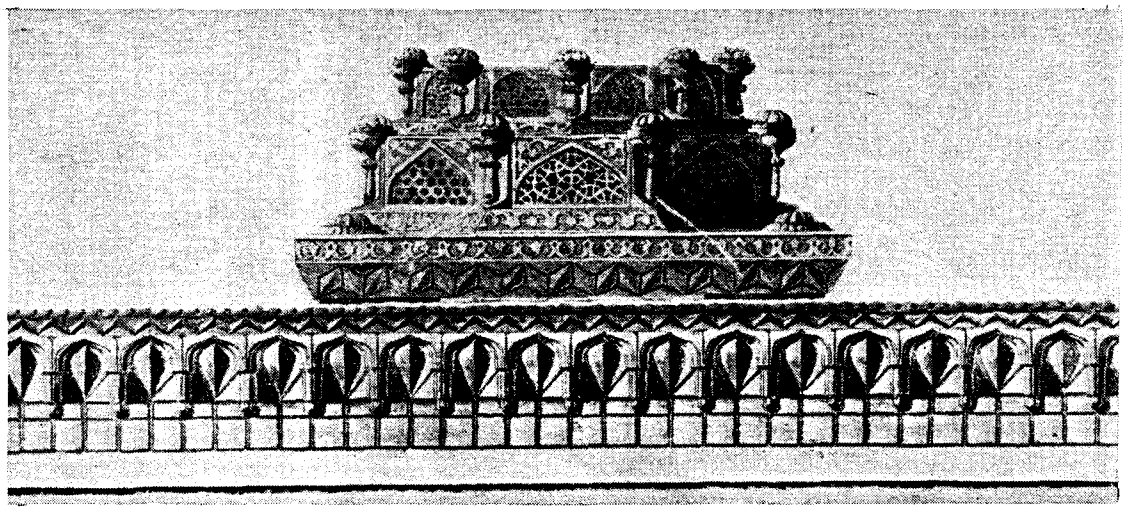
Divanhanenin orta sahnını niteliyen havuz grubu, kare planlı yüksekçe bir bordür ile çevrelenir. Dış kenarı çepeçevre silmeli olan ve dört köşesinde kadehler bulunan bu bordürün belirlediği

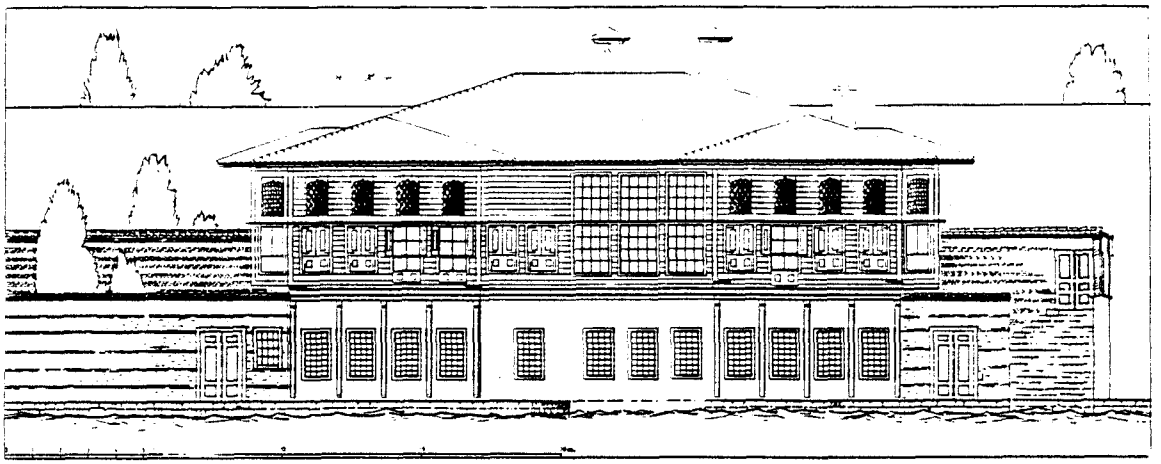
Resim 236. Amcazade Köprülü Hüseyin Paşa Yalısında havuzlu divanhanenin 19.yüzyıl ortalarında Catenacci tarafından yapılmış bir gravürü.

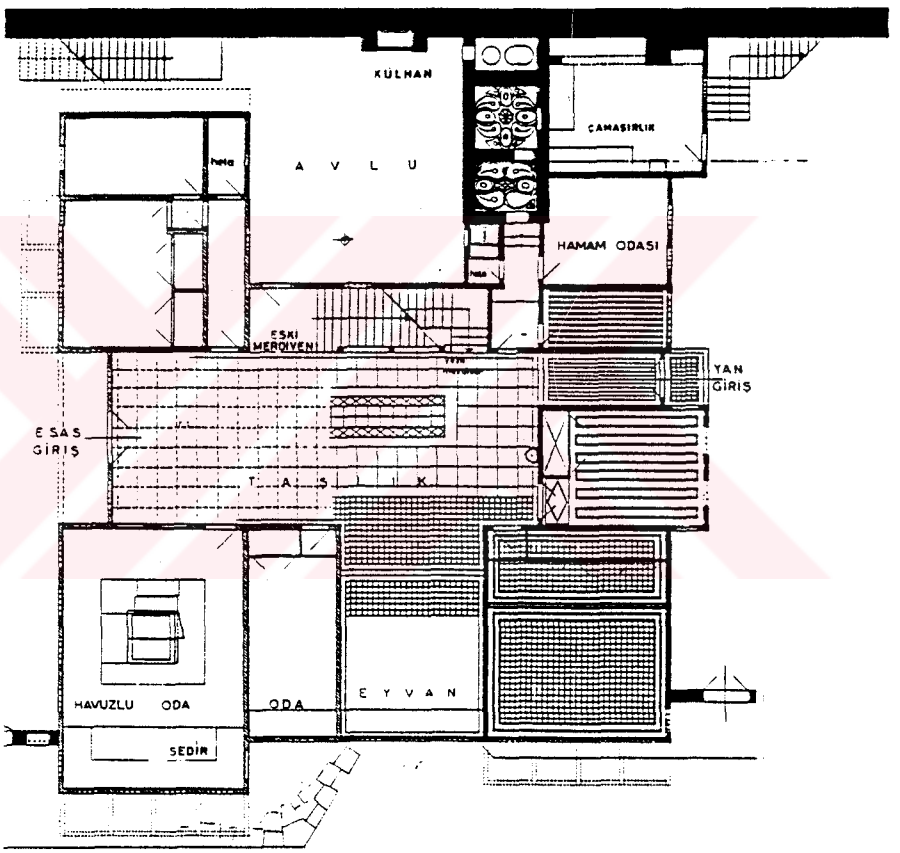
havuz teknesi ortasında fıskiye düzenlemesi yer alır. Fıskiye, dört ayaklı bir kaide üzerine oturan şebekeli bir köşk maketi tarzındadır (Resim 234). Bu yüzyılda çokça rağbet gören bir fıskiye türü olan bu kompozisyonu araştırmamızdaki Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü ve Efganlar Tekkesi Köşkündeki su düzenlemelerinde de görmekteyiz. Fıskiyenin kaide üzerindeki kısmı üç katlıdır. Alttan iki kat biribirlerine göre şaşırtılmış olan sekizgen planlara sahiptirler. Sekiz yüzün herbiri, sivri kemerler içindeki şebekelerle hafifletilmiştir (Resim 237). Sekizgenlerin köşelerinde yer alan lüleler kum saati formundaki kaidelere otururlar. Fıskiyenin en üstünde de yine şebekeli bir kubbe bulunur. Bu parça bugün yoktur. Amcazade Yalısı; divanhanesinin plan gelişimi ve bunun odak noktasının su oyunlarıyla sembolize edilmesi bakımından gösterdiği geleneksel çözümün yanısıra,divanhanenin genel kompozisyon içinde kazandığı konumla da geleneksel mimari içinde çokca uygulanan bir tipin temsilcisidir. Buna göre su düzenlemesinin sembolize ettiği ve gerçekte tüm yapının yapılış sebebi olan divanhaneler genel plan gövdesi önüne bir baş olarak eklenmektedir. Amcazade Yalısında da gördüğümüz bu planlama ilkesini araştırmamızdaki; Topkapı Sarayı Yalı Köşkü, Beşiktaş Sarayı çinili köşkü, Küçüksu Kasrı, Tomak Köşkü, Hünkar İmamı Köşkü ve Edirne Sarayı ile evleri gibi örneklerde de görmekteyiz.

Amcazade Yalısının Selamlık Köşkü divanhanesi, yapıların baş mekanlarının su düzenlemeleriyle karakterize edilmesi tarzındaki Türk mimari geleneğinin yaşayan en eski sivil örneklerinden biridir.

Resim 237. Köprülü yalısı divanhanesindeki havuzun rölövesi.

Resim 238,239. Üstte, Anadolu Hisarı Zarif Mustafa Paşa Yalısı, Boğaziçi'nden görünüş. Altta; zemin kat planı. Havuzlu oda bahçe girişinde yer almıştır.

ANADOLU HİSARI ZARİF MUSTAFA PAŞA YALISI

Birinci Dünya Savaşından günümüze kadar yarısı yıkılmış olarak ayakta duran yalı 17.Y.Y. sonlarına aittir [126]. Resim 239 'da görülen eksik kısımlara ait restitüsyon; temel kalıntıları, eski resimler ve eski yapıyı yaşayanların anlatımlarıyla sağlanmıştır.

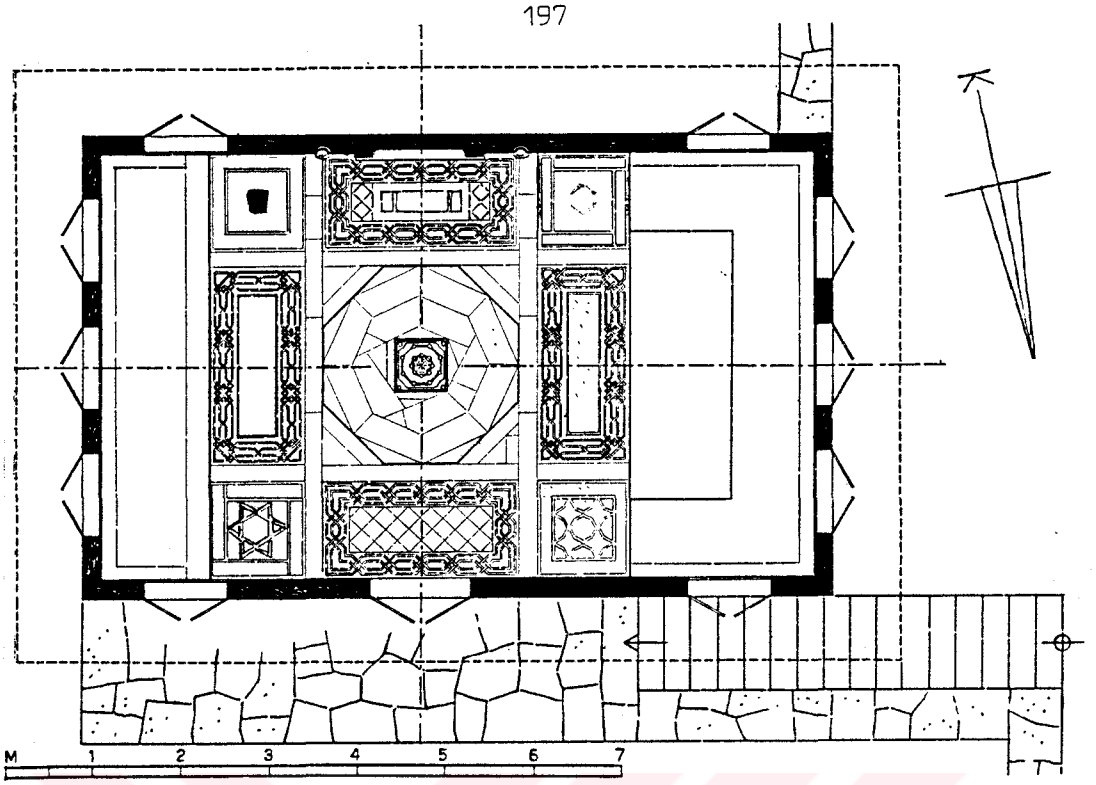
Gerçekte selamlık olan bu bina da günümüzde Esat Bey Yalısı diyebilinen harem bölüğüyle beraber daha büyük olan bütüne ait bir bölümdür [127]. Selamlığın giriş katında yer alan havuzlu divanhane anıtsal eli böğründelerin denize doğru taşıdığı ve yalının en büyük odası olan üst kattaki kubbeli yaldızlı divanhanenin altında yer alır. Benzeri pek çok Boğaz yalısında olduğu gibi burada da boğaz - içinin sunduğu su panoramasıyla yetinmeyen bir eğilimin iç mekanda kendi su kompozisyonunu oluşturduğu ve konstrüksiyonun elverdiği oranda açılmış bir cephe düzeniyle doğal ve yapay su görüntülerini ve sesini aynı mekanda bütünleştirdiğini görmekteyiz. Havuzlu divanhane plan içindeki konumu itibariyle aynı zamanda iç bahçeyi de izleyebilecek şekilde düzenlenmiştir.

Resim 240. Efganlar Tekkesi köşkünün tekke bahçesinden görünüşü. Sol taraftaki merdivenlerden yan cephe ortasında yer alan giriş kapısına çıkılmaktadır. Set duvarı üzerinde kurulu olan köşkün havuzlu iç mekanını çevreliyen sedirlikler, cephede görülen pencereler önünde yer alır.

EFGANLAR TEKKESİ KÖŞKÜ ÜSKÜDAR

Üsküdar, Çinili Cami karşısında, harap bir halde bulunan tekke külliyesi içindeki köşk, tekke bahçesindeki bir set duvarı üzerine oturtulmuştur (Resim 240).

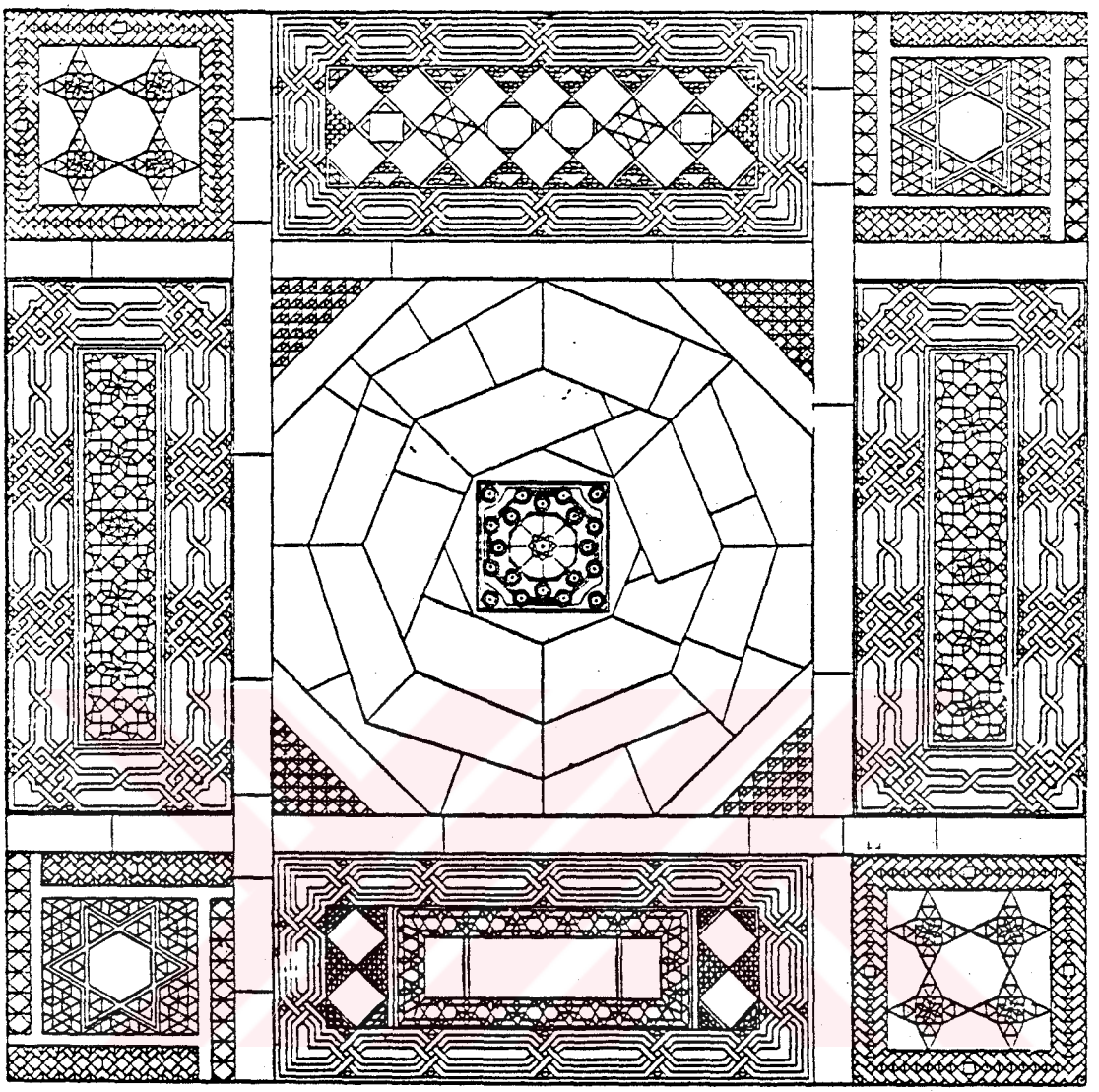

Resim 241. Tek hacimden ibaret olan Efganlar Tekkesi köşkünün planı. Havuz fıskiyesi ve etrafını çevreleyen mermer mozaik döşemesi ile çok kıymetli bir sanat eseridir. Köşkün üst yapısı, yalnızca bu nadide kompozisyonu korumak için oluşturulmuş bir örtü hissini uyandırmaktadır.

19.Yüzyıl başlarındaki yenilemeye ait bulunan üst yapı haricinde, köşkün orjinal döşemesi ve fıskiyeli havuzu binanın ilk kuruluşu olan 17.Yüzyıla aittir |128|.

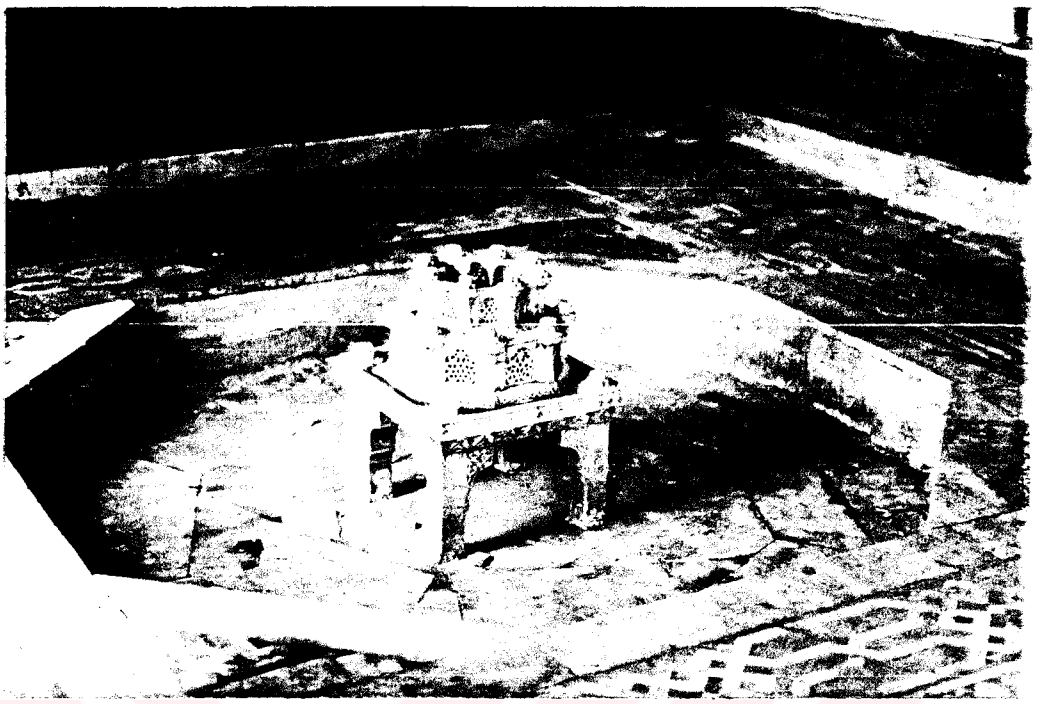
Mütevazi ölçülere sahip bulunan köşk tek hacimli bir yapıdır. Ortalama 5x8 M. ebadındaki bu hacım; mermer döşemeli ve havuzlu bir orta sahın ile iki yanındaki sedirlerin bulunduğu ahşap sekiliklerden ibarettir. Set üstü tarafındaki daha geniş olmak üzere sekilikler asimetrik düzenlenmişlerdir (Resim 241). Köşk, mermer döşemesi ile günümüze gelebilmiş köşk yapıları içinde en güzel döşeme örneklerinden birini ihtiva etmektedir. Mozaik tekniğinde renkli mermer parçalarıyla oluşturulmuş döşeme, yakın zamana kadar güzelliğinden birşey yitirmeden kalabilmişse de bugün bakımsızlık ve yüksek rutubetten süratli bir bozulma ve çözülme içindedir (Resim 243).

Havuz ve fıskiye düzenlemesi bu güzel döşemenin ortasında ve zemin çökertilerek oluşturulmuştur. Alışılmışın dışında sekiz köşeli olan tekne, tüm alana nispetle büyük bir ebattadır (Resim 242).

Resim 242. Efganlar Tekkesi Köşkünün renkli mermerlerden mozaik tekniğinde yapılmış döşeme ve fıskiyeli havuzunun ayrıntılı planı. Havuz ve çevresi ile bu su kompozisyonu, çalışmamız içindeki örnekler arasında en ince işçilik ve sanat değerine sahip olanlardan biridir. Genel tasarım ve bezeme özellikleri Diyarbakır Artuklu Sarayı Havuzu ile Paralellik göstermektedir.

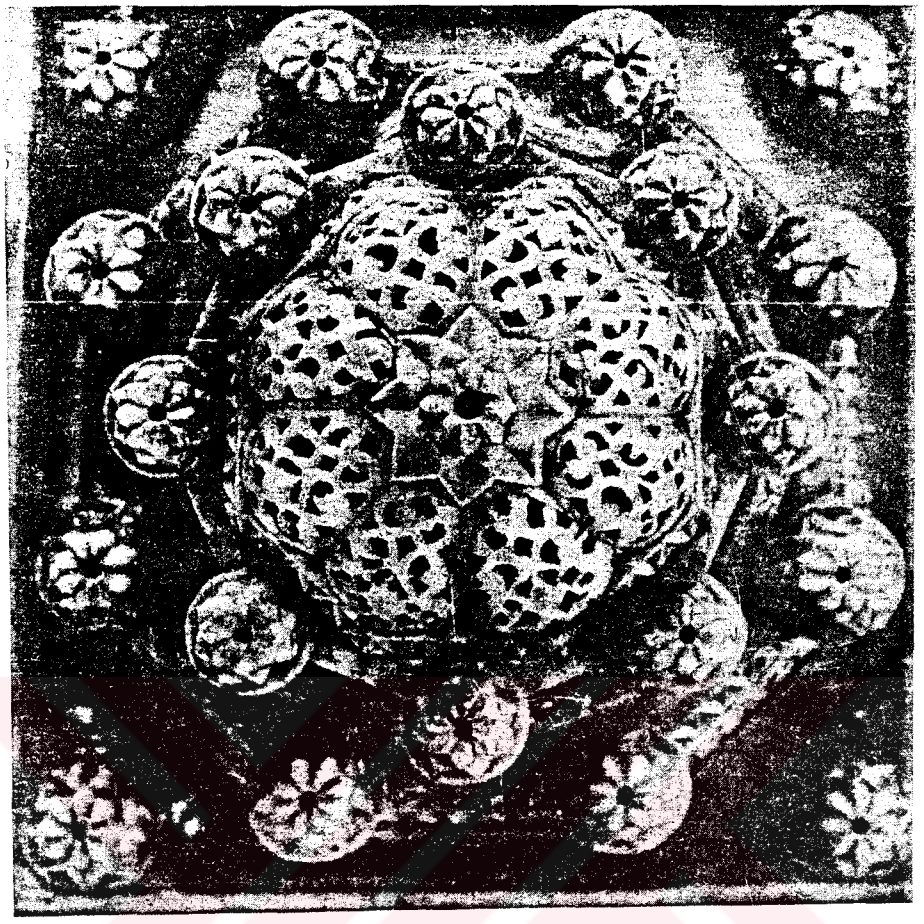
Bu bakımdan denilebilir ki, sanki tüm mekan bu havuzu ve çevresindeki mermer döşemeyi muhafaza etmek için oluşturulmuş, sekiliklerde yalnız bu güzel kompozisyonu izlemeye mahsus yerler olarak düzenlenmişlerdir. Havuzun mermer fıskiyesi de, tüm su kompozisyonunun mekan içindeki önemli yeriyle orantılı olarak yüksek bir işçilik ve san'at değerine sahiptir (Resim 244). Benzerlerini Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü ve Anadolu Hisarı Köprülü Yalısı örneklerinde de gördüğümüz gibi tamamen klasik devir uslûbunda oluşturulan fıskıye, köşkün iki ekseninin kesiştiği merkezde yer alır. Köşkün giriş kapısı ise bu eksenlerden dar olanı üzerindedir.ve girilince ilk karşılaşılan tema, havuz-fıskiye grubudur.

Resim 243,244. Üstte; Efganlar Tekkesi Köşkü'nde havuz grubu ve orta sahın döşemesinden bir görünüş. Altta; Fıskıyeden ayrıntı.

Fıskiye; dört ayak üzerindeki dörtköşe bir kaideye oturan, birbirlerine göre kaydırılmış ve üstteki daha küçük olan iki sekizgen tambur ile üzerlerindeki, şebekeli, dilimli bir mermer kubbeden ibarettir (Resim 243). Eski bir fotoğrafta görebildiğimiz bu nadide kubbe parçası (Resim 245) yakın zamana kadar yerinde iken bugün mevcut değildir. Esasında kalkabilir olduğundan bu tip fıskiyelerden hiçbirinin kubbesi, maalesef muhafaza edilememiş ve günümüze gelememiştir.

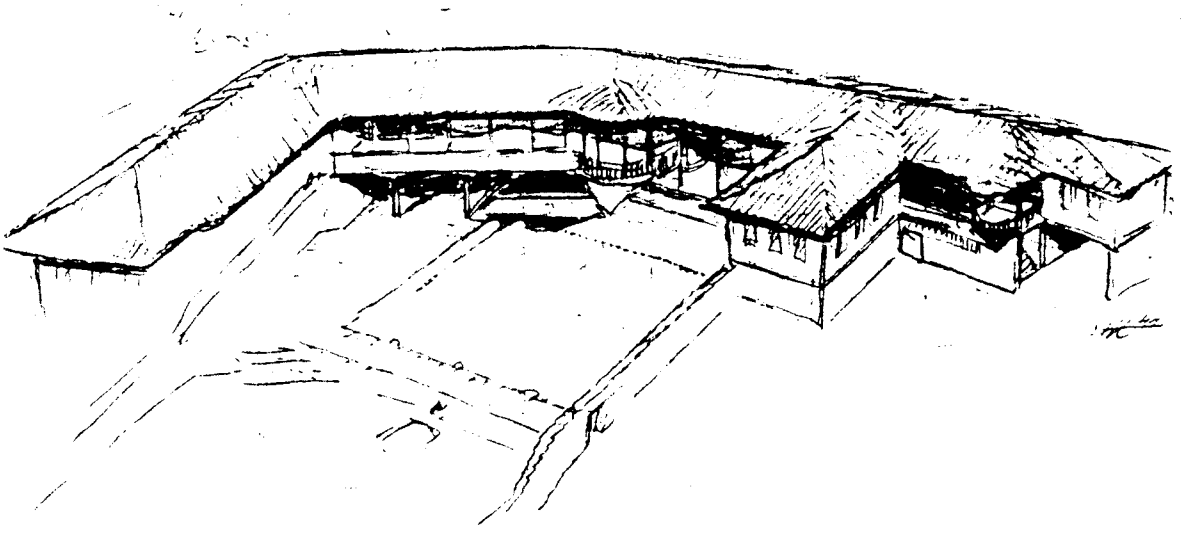

Resim 245. Efganlar Tekkesi Köşkündeki fıskıye'nin dantel inceliğinde oyulmuş ajurlu mermer tepeliği, Bugün yerinde yoktur.

Fıskiye lüleleri, sekizgen tamburların köşelerinde ve kum saatini andırır kaideler üzerine işlenmiş rozetler şeklindedir.

Lüle kaideleri arasına rastlıyan tambur yüzeyleri ise şebekeli pencerelerle açılmıştır (Resim 244). Bu görünüşüyle tüm fıskıye bir köşk motifini canlandırmaktadır. Efganlar Tekkesi Köşkündeki su kompozisyonu, tüm mekana hakimiyeti ile buraya bir serdab köskü hüviyeti de kazandırmaktadır.

Bu şekilde iç mekanı dolduran su kompozisyonu, sesi ve görüntüsü ile; köşkün ortasında bulunduğu ve yüksek ihata duvarlarıyla çevrili, asırlık ağaçların gölgelendirdiği, huzur dolu bahçenin sunduğu doğal perspektivin ağırlığıyla yarışır ve onu bütünler niteliktedir.

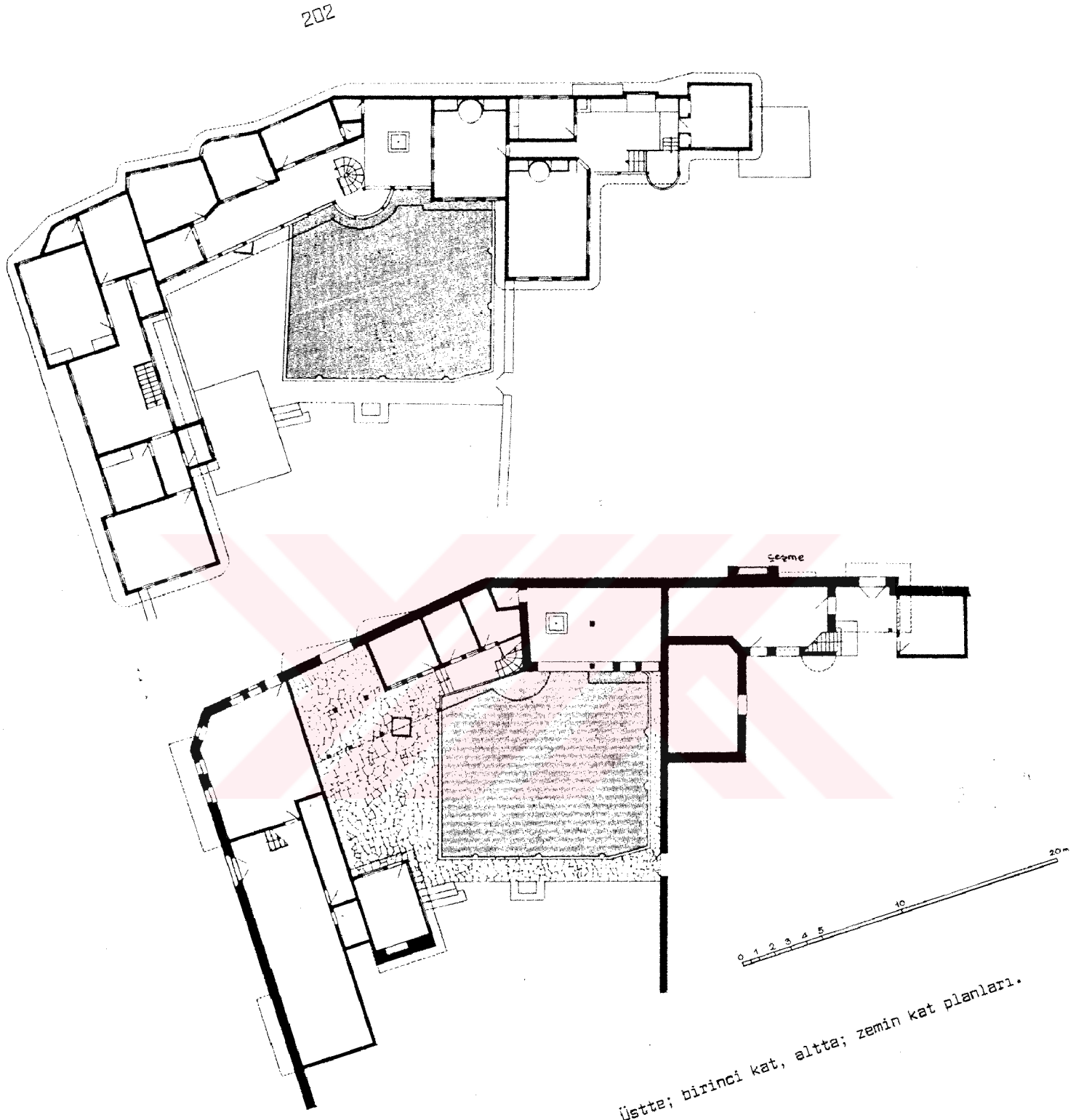

Resim 246. S.H.Eldem'in bir deseninde Bursa, Havuzlu Konak.

BURSA HAVUZLU KONAK

Çalışmamız içindeki ilgi çekici su kullanımlarından biride iç mekana yönelik dış mekan su kompozisyonlarıdır. Bu türün özgün örneklerinden biri olan havuzlu konut, Bursa, Kaplıca Sokak'ta olup mevcut duruma ait restitüsyon planları 18.Y.Y. sonundaki durumunu belirlemektedir |129|.

Önceden de mevcut olan bu havuzu aynı şekilde çevreleyen daha eski bir yapının varlığından ve izlere göre büyük olasılıkla sonrakine çok yaklaşık bir tasarıma sahip olduğundan söz edilmektedir |130|. Sokak duvarlarına tabi olarak düzenlenen planlama bu ana veriye dayanarak hiçbir kalıba bağlı kalmaksızın organik ve pitoresk bir gelişim göstermektedir (Resim 246). Havuzlu avluyu çevreleyen yapı, hayat'ıyla , taht-sekiliğiyle ve açık divanhaneleriyle havuzla direkt bir mekansal bağlantı kurmaktadır. Söz konusu divanhanelerin altta olanı, havuzla selamlık duvarı arasındaki dar

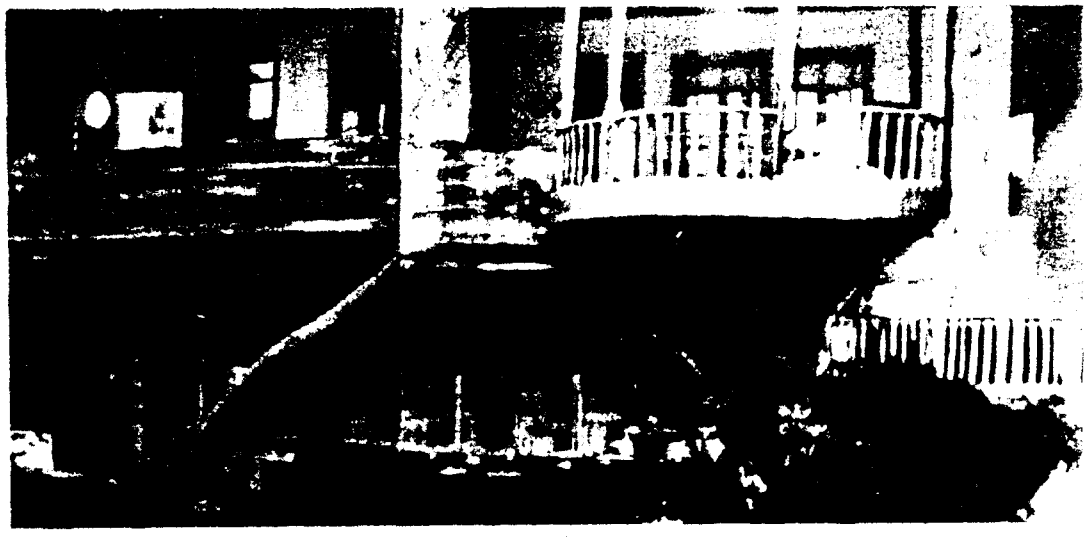

Resim 247,248. Bursa Havuzlu Konak, Üstte; birinci kat, altta; zemin kat planları.

geçişle ulaşılabilen bir nevi serdab mahalli tarzındaki bir mekandır. Ana havuz eksenine yakın bir konumdaki fıskiyeli küçük havuz bu mekanı karakterize eder.

Üst kattaki hayat ve açık divanhaneye çıkan döner merdivene ulaşmak için havuzun üzerine doğru ilerliyen ahşap bir platformdan geçilmektedir. Nitekim havuzun planda eğik olarak görülen bu köşesi anılan geçişin altına doğru ilerleyerek dik açıyla birleşmektedir (Resim 248,249).

Havuz duvarları üzerinde görülen küçük çıkıntılar ise fıskiye altları olup, eskiden havuzun diğer iki duvarında da yer aldıkları anlaşılmaktadır [131]. Buna göre havuzun büyüklüğünün çağrıştırabileceği bostan havuzu olması ihtimali bertaraf edilmektedir. Ancak selamlık bahçesinin bu havuzun sulariyle beslenmesi ise fonksiyonel davranışın doğal sonucudur. Avlunun uzantısı olan bahçe ve selviliklere doğru açılan alt kademeye inmeden havuz sularını toplayan küçük bir alt havuz görülmektedir.

Binanın sokak duvarında ise arazinin sahip olduğu su'yu çevre halkının kullanımına sunmak için oluşturulan büyük çeşme, kültürel yapının paylaşımcı yanını sergileyen bir anıt olarak sözedilmeye değer (Resim 248).

Resim 249. Bursa Havuzlu Konak'ta havuz üzerindeki hayat ve açık sofalardan bir görünüş.

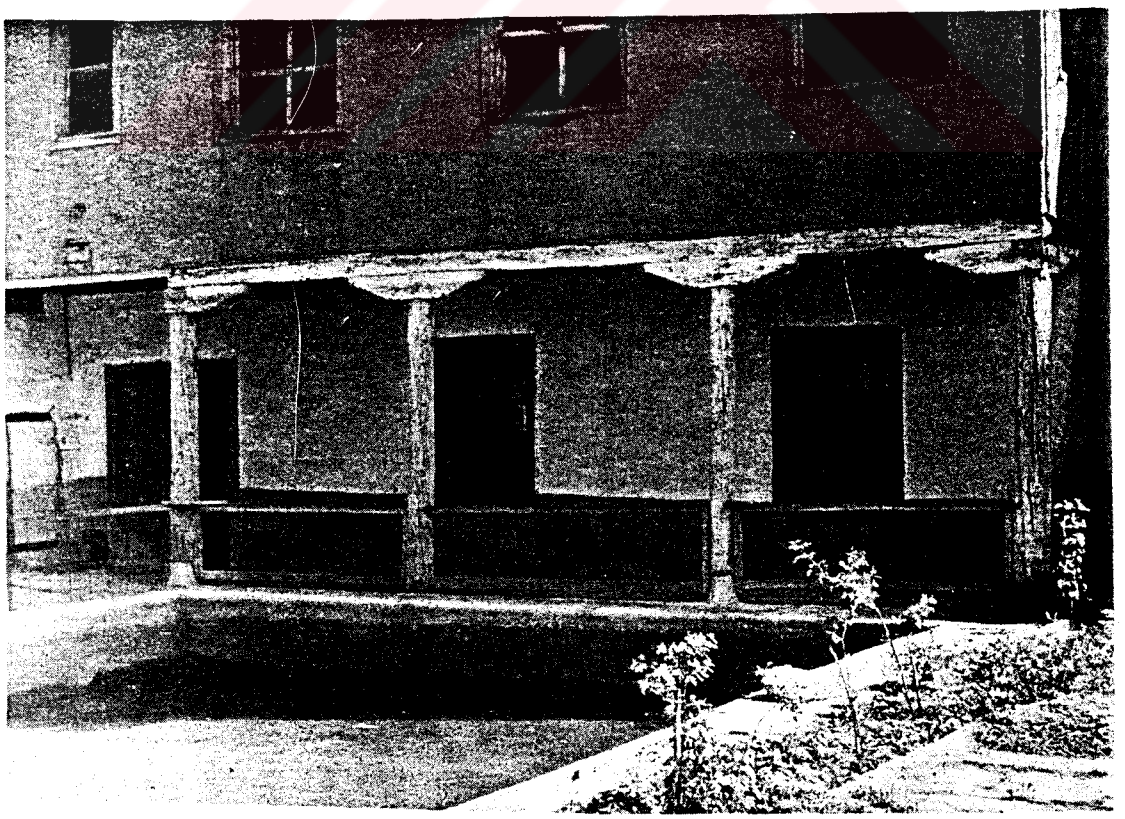
SAFFET ÇELEBİ EVİ, KONYA

Gerçekte konumuz açısından Konya yöresi en şanssız bölgelerden biridir. Çünkü Konya bozkırı Anadolu'nun en kurak yeridir. Yağış az olduğu gibi yeraltı suları da bazen kalker veya kum-kil tabakaları arasından kaçarak göllere ulaşmaktadır.

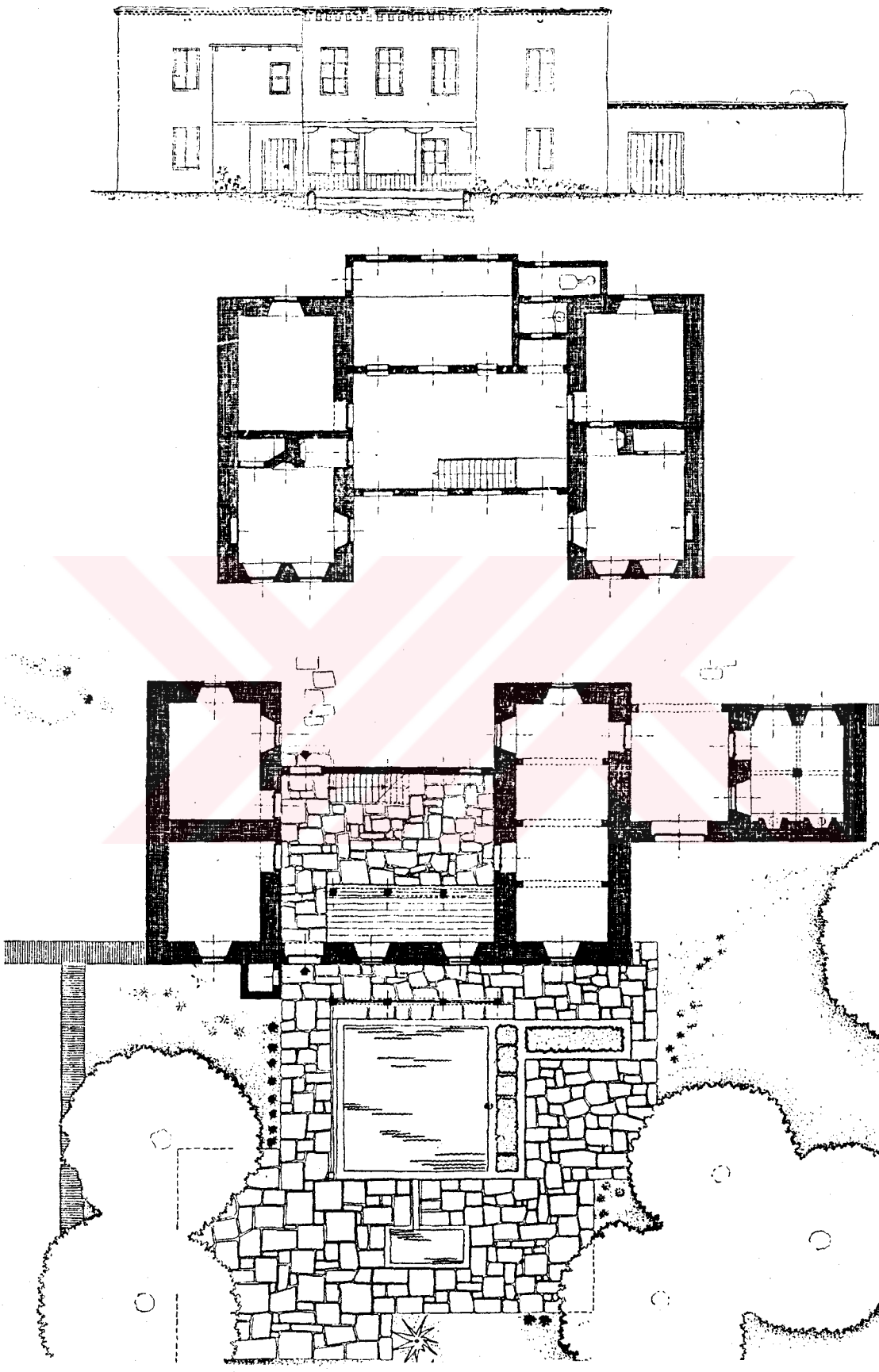
Doğaldır ki, bir su mimarisinin yaratılması için ön şart bol miktarda suyun varlığıdır.

Bu olumsuzluğa rağmen zor da olsa bulduğu suyu mimari kompozisyona adaptasyondaki sezgi ve isabeti, bağlı olduğu kültürün farklı iklimlerde ürettiği su mimarisi eserleriyle koruduğu paralelliği yansıtması açısından bir bozkır evinden örnek vermek istedim.

Celile Berk'in 1950 tarihli doçentlik tezinden tanıdığımız Konya, Durak Fakih Mahallesinde Saffet Çelebi evinin havuz suyu civardaki bostan kuyusundan temin edilmektedir. Bir atın çevirdiği bostan

Resim 250. Konya, Saffet Çelebi Evi'nin havuzlu cephesi.

Resim 251,252,253. Konya Saffet Çelebi Evi. Üstte; Havuzdan geçen kesit-görünüş, Ortada; üst kat planı, altta, zemin kat planı.

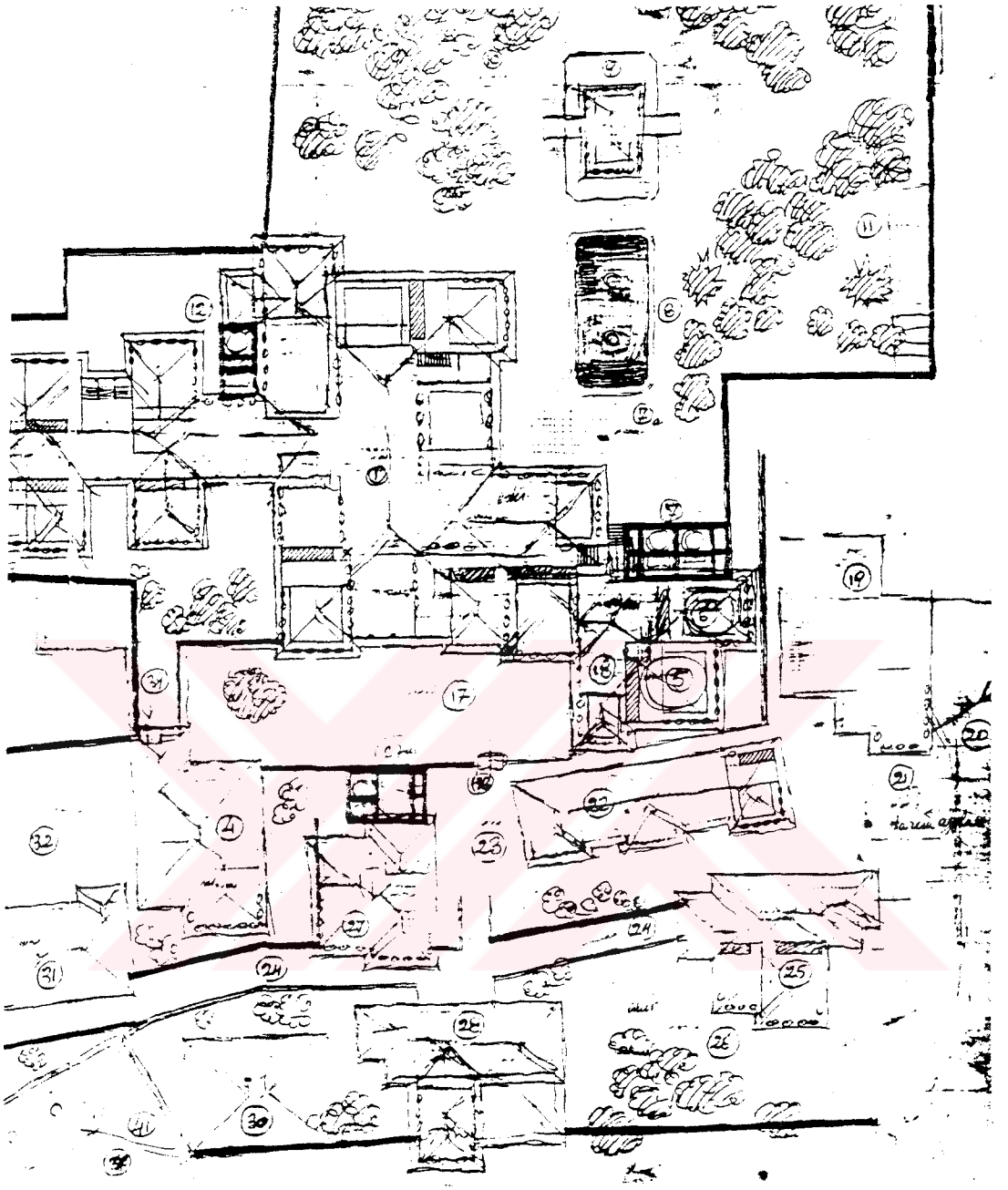
dolabı ile yeryüzüne çıkartılan su evin havuzuna ulaştırılmaktadır |132|. Suyun temini için çekilen zahmet, su'yu mimari ile bütünleştirmede gösterilen sebatın güçlülüğünü kavramamıza yardımcı olmaktadır. Dış havuz ile iç mekanın bütünleştirilmesi çok net bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Havuzu izlemeye yönelik alt ve üst kat sofaları iki yanlardaki hacimlere ulaşım ile düşey sirkülasyonu da sağlamaktadır (Resim 253). Havuz çevresindeki zemin dokusu evin içine de girerek sofayı kaplar. Havuzu izlemek üzere açılan pencereler önünde geniş bir ahşap seki vardır. Üst döşemeyi taşıma görevini de üstlenen direklikler seki kenarında sıralanarak entim bir mekan oluştururlar.

Pencereler bu kadar emekle oluşturulan su'yu görmek için daha geniş tutulabilir miydi sorusunu kara ikliminin en olumsuz şartlarda sürdüğü bozkır karakteriyle ve kerpiç konstrüksiyonun tanıdığı açıklık geçme imkanlarıyla karşılamak mümkündür. Buna rağmen kenar şevleri görsel konfora bir ölçüde yardımcı olmaktadır. Yaz kullanımında ise açık duracak pencereler önünde sedirden havuzu izleyecekler için üst kat sofası direkler üzerinde havuza doğru ilerleyerek cepheyi gölgeler. Planın genelindeki net ifade üst kat sofasının ileri çıkan kütlesindeki hela çözümü ile zedelenmekteyse de rölöve sahibinin yerinde yaptığı tespitle de bu uygulamanın sonradan olduğu anlaşılmaktadır |133|.

Malzeme karakterlerinin doğal sonucu olarak ilk başıkta primitif bir imaj alınıyorsa da genel tasarım, ayrıntı çözümleri ile kültürel bağları çok iyi özümsemiş yetkin bir yapıcının karşısında olduğumuz anlaşılmaktadır.

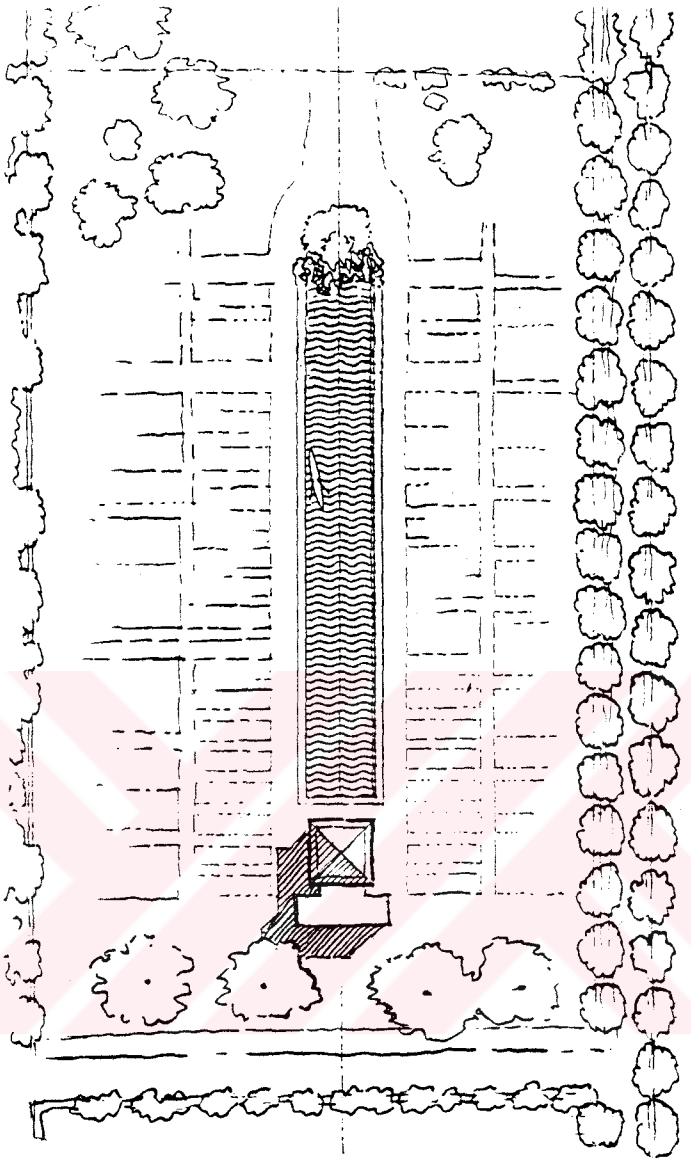
KADIRGA SULTAN SARAYI, İSTANBUL

Bugün ancak belgelerden ve arşiv kayıtlarından tanıdığımız Kadırga Sultan sarayının ayrıntılı bina tanımlarına sahip değiliz |134|. Geniş bir sahaya yayılmış olan saray münferit binalardan oluşan bir kompleks olup elimizdeki en önemli belge 18.yüzyıl sonlarına doğru yaptırılan bir restorasyona ait olan plandır (Resim 254).

Resim 254. Kadırga Sultan Sarayı binalarının onarımı için 18.yüzyıl sonlarında yapılan restorasyon projesinden alınan konum planı.

konumuzla ilgili olan ve planda 9 numara ile gösterilen bahçe köşkü Edirne Sarayı III.Ahmed Köşkü havuzu, Bursa Havuzlu Konağı, Ayazağa Köşkü, Tokat Kasrı örneklerinde gördüğümüz gibi dış mekanda oluşturulan büyük su kompozisyonunu izlemek üzere tasarlanmış bir iç mekan kuruluşunu ihtiva etmektedir. 8 Numara ile gösterilen havuz ise köşk ekseni istikametinde geliştirilmiş olup iki adet fıskıye olduğu anlaşılmaktadır. Yine plan üzerindeki restorasyon notlarında havuz çevresinin mermer döşeme ile kaplı olduğu belirtilmiştir.

Resim 255. Tokat Kasrı ve havuzu konum planı.

TOKAT KASRI, İSTANBUL

Türk peyzaj mimarisinin anıtsal ölçekli örneklerinin barındığı Boğaziçi'nde tesis edilen mesire yerleri ve koruların bir bölümü günümüzde de işlevini korumaktadır. Bunlardan biri olan Beykoz mesiresi sahilde Hünkar İskelesi'nden başlıyarak vadinin içine doğru ilerler ve Tokat mevkiine kadar uzanır. Güzergah üzerinde Hünkar Kasrı, köşkler, çayırlıklar, çeşme, kahve alanları, küçük dinlenme ve seyir terasları, arter boyunca devam eden iki taraflı çınar ağaçlarıyla şekillenen kompozisyon vadinin sonunda Tokat Kasrı ile sonuçlanır.

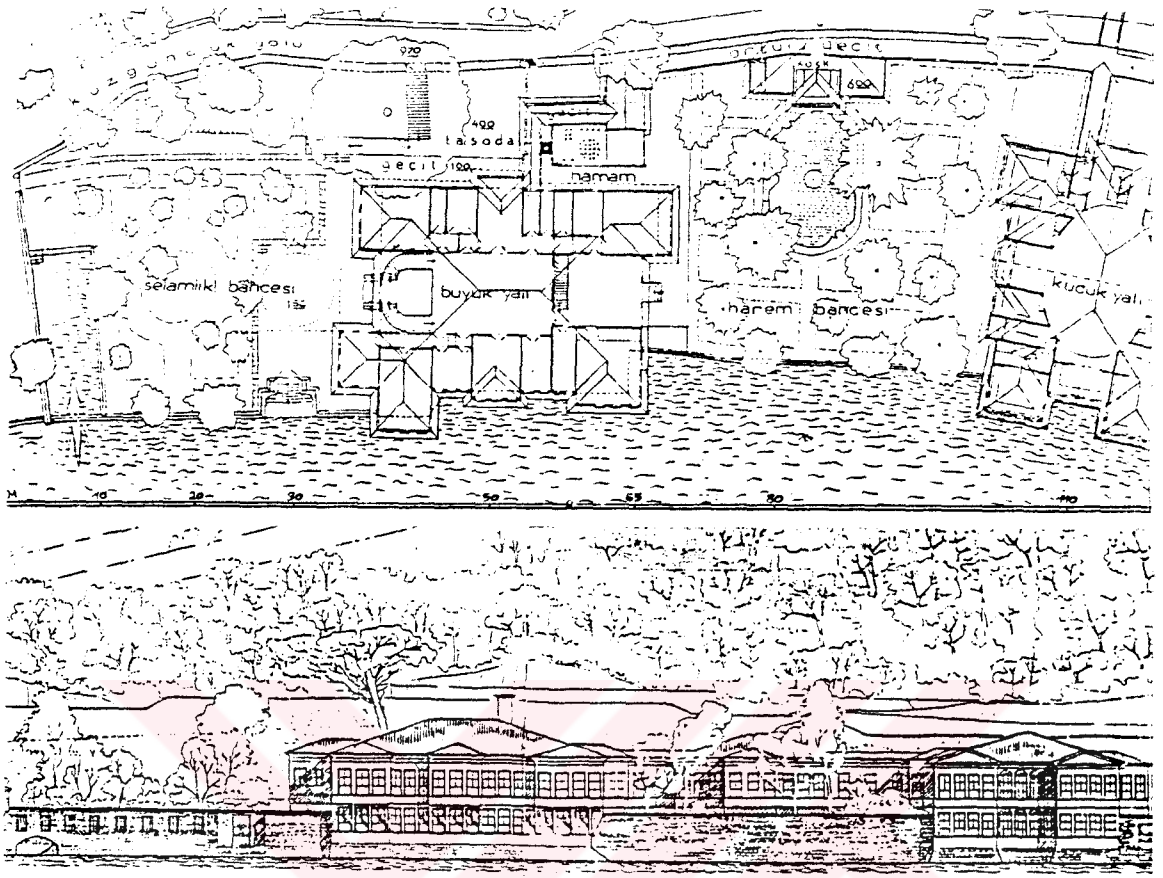
15. ve 18. yüzyıllar arasında gelişimini sürdürmüş olan genel düzenleme içinde konumuzu ilgilendiren Tokat Kasrı ince, uzun bir havuzu noktalayan konumdadır (Resim 255). Kasrın iç donanımına ait ayrıntılı bilgimiz yoksa da izlerden hareketle oluşturulan restitüsyonun genel çizgisine göre arkada servis hacimlerini içeren bir grup önünde havuza açılan büyük sofadan ibaret olduğu görülmektedir. Ayazağa çifliğindeki tasarıma ilham verdiği anlaşılan kasrın muhtemelen iç mekanında da bir su düzenlemesi bulunmaktaydı.

Kasır, Edirne Sarayı III.Ahmet Köşkü Havuzu, Bursa Havuzlu Konağı, Kadırga Sultan Sarayı, hatta mütevazı ölçeğiyle Konya Saffet Çelebi evi'nde gördüğümüz iç mekandan izlemeye yönelik dış mekan su kompozisyonlarının çok karakteristik bir temsilcisidir.

FETHİ AHMET PAŞA YALISI KUZGUNCUK

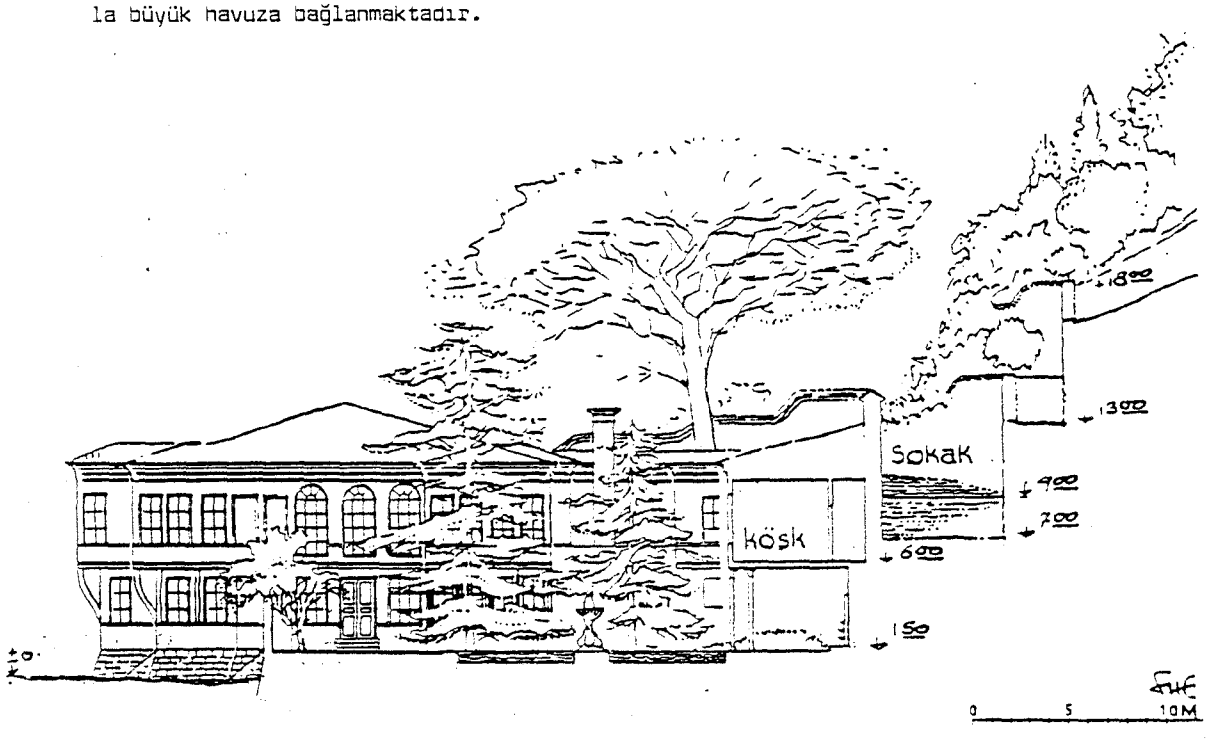
Fethi Ahmet Paşa Yalısı, Kuzguncuk yalılarının en eski ve önemlilerinden olup, 18.Yüzyıl başlarında yapılmıştır [135]. Yalının konumuzla ilgili olan su düzenlemesi; harem bahçesinde, kara tarafındaki set duvarlarına dayanan köşkün üzerine oturduğu ayakların teşkil ettiği açık hacimdadır (Resim 259). Söz konusu köşk, harem ve selamlık bölümlerini birbirine bağlıyan, ayaklar üzerinde ve set duvarına dayanan bir galerinin ortasında ve büyük havuz üzerine doğru gelişmek üzere düzenlenmiştir (Resim 258). Köşk üzerine oturduğu ayaklar vasıtasıyle ortada bir çıkma yaparak havuza daha da yaklaşır. Ayakların belirlediği alttaki hacimde yer alan selsebil, işte bu çıkmanın altına rastlıyan taş platform üzerinde ve set duvarına yaslanacak şekildedir (Resim 257).

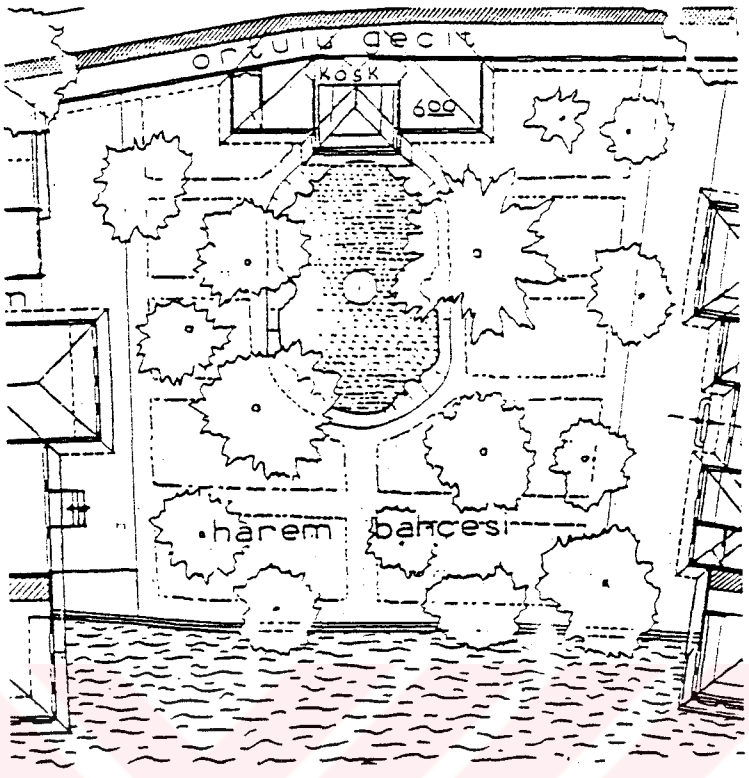
Nadide bir mermer oymacılığı olan mermer selsebil taş, zemine oyulmuş, başlangıç ve bitişte orjinal figürler ihtiva eden bir kanal ile büyük havuza bağlanır (Resim 259). Genel konumu ile bu mekan ilk bakışta bir bahçe düzenlemesi intibaını vermekteyse de, gerçekte burada oluşturulan kompozisyon çok yönlü bir tanımlama getirmekte, bir "dış-iç mekan" portresi çizmektedir.

Resim 256. Üstte; Fethi Ahmet Paşa Yalıları genel planı. Su oyunlarıyla karekterize edilen bahçe köşkü alt mekânı, harem bahçesinin set duvarına dayalıdır. Altta; Yalıların Boğaziçi'nden görünüşleri. İki yalının ortasındaki harem bahçesini gizleyen rıhtım duvarı arkasında bahçe köşkünün direkler üzerindeki kısmı görülmektedir.

Resim 257. Fethi Ahmet Paşa Yalısının harem bahçesinden geçen kesit. Bahçe köşkünün altındaki direkli hacimde görülen, set duvarına dayalı selsebil zemindeki bir kanalla büyük havuza bağlanmaktadır.

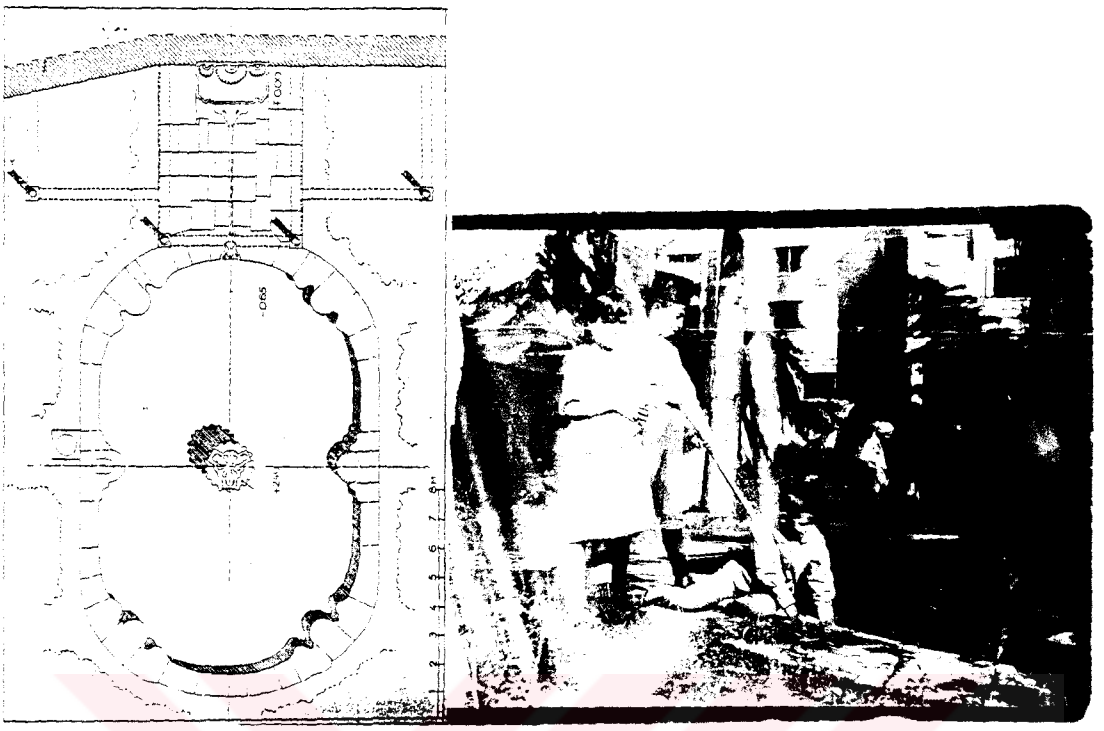

Resim 258. Harem bahçesi ve köşkünden ayrıntılı plan. Rıhtım üzerindeki yüksek duvar bahçe ve Boğaziçi'ni tamamen ayırır. sosyal yapının bir gereği olan bu duruma karşın. Sesi ve görüntü ile su kompozisyonu iç mekanda yapay olarak tekrar kurulmaktadır.

Aynı alan üzerinde kurulu alt ve üst mekanların ana kullanım amacına bakarsak arada bir farklılık yoktur. Her ikisinde de bir iç avlu karakterindeki harem bahçesini seyretmeye yönelik entim bir mekan yaratma isteği vardır. Bu amaçla oluşturulan her iki mekandan alttakini duvarları yok diye mimari bir mekan anlayışı dışında tutmak, bahçenin bir köşesi olarak mütalâa etmek mümkün değildir. Bilakis, bahçe yaşamına çok iyi adapte edilmiş, iç ve dış mekan tanımı arasında geçiş sağlıyan karakterde, başarıyla halledilmiş bir dinlenme-seyir mekanıdır. Bu anlamıyla kataloğumuza dahil ettiğimiz Fethi Ahmet Paşa Yalısı bahçe köşkü, kendine özgü tiplemesiyle bu çalışma içinde ayrı bir yer kazanmaktadır.

Köşkün alt hacmi aynı zamanda bahçe yaşamının odak noktası mahiyetinde bir konum arzeder. Bu şekilde değerlendirilen mekanın kendi içindeki merkezi ise zengin bir su kompozisyonu ile bezenmiştir.

Resim 259. Solda; Fethi Ahmet Paşa Yalısında direkler üzerindeki bahçe köşkünün alt mekanındaki, bahçe havuzu ile irtibatlı mermer selsebilli kompozisyon.

Resim 260. Sağda; aynı mekanın 1922'de bir yangınla ortadan kalkmadan önce çekilmiş bir fotoğrafta,havuz tarafından görünüşü.

Kompozisyon elemanı olan selsebil, zarif su oyunlarıyla doğanın seslerine katılırken, aynı zamanda mekanı karakterize eden en büyük unsur olarak da önem kazanır. Selsebilli mekan ile bahçenin geneli arasında görsel ve mekansal olarak var olan sıkı ilişki, ayrıca; selsebil sularını bahçedeki büyük havuza ulaştıran kanalla da pekiştirilir. Böylece kendi içinde bitmiş bir mekan olan bu hacmin dış mekanı olarak tanımlıyabileceğimiz bahçeyle de organik bir bağlantısı kurulmuş olmaktadır.

Gerek selsebilli köşkün, gerekse havuzlu bahçenin beraberce belirledikleri mekandaki su kullanımına özellik kazandıran bir husus-da, düzenlemenin içinde yer aldığı doğa parçasının niteliğidir. Gerçekte eşsiz güzellikte bir su manzarası doğal olarak gözler önüne serilmesine rağmen bu görüntü, hemen kıyı hizasında yükselen bir

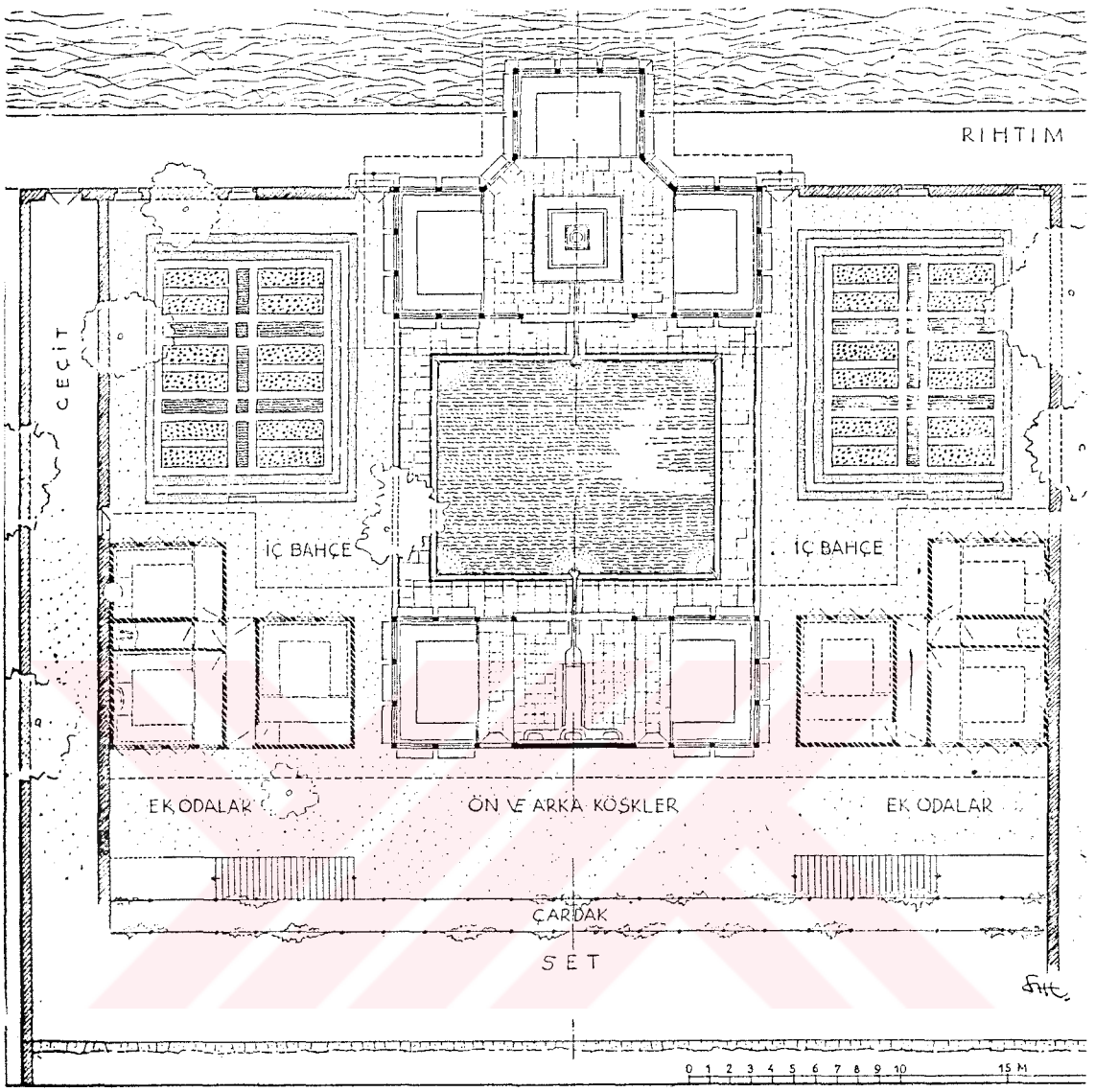

Resim 261. Bir evvelki resmin çekildiği yerin şimdiki görünüşü. Bahçe köşkü yanmadan önce karşıdaki set duvarı üzerinde yer almaktaydı. Köşkün altındaki direkli hacimde yer alan selsebil e bağlantı kanalı havuzun merkezinden geçen eksen üzerindeydi. Selsebil yangından kurtulan harem bölüğünde muhafaza edilmektedir.

duvarla kesilmekte, sonra bir dizi düzenlemeler ile su sesi ve görüntüsü yapay olarak, dışa kapanan mekanlar içinde yeniden tesis edilmektedir (Resim 256). Her nekadar, harem ve selamlık bölüğü ile, direkler üzerindeki ulaşım galerisi ve köşk yapılarıyla çevrili bir iç avlu niteliğine bürünmüş olan harem bahçesinin açık olan yüzünü kapatmak sosyal yapının bir gereğiyse de, bu gerekçe ile göz ve kulak zevkini su görüntüsünden sesinden mahrum etmemek endişesi ile iç mekanlara dekoratif su düzenlemeleri getirilmiştir.

Bu düzenlemelerden, bahçe içindeki havuz görsel yönü ile su zevkini tatmine çalışırken, kıyıdan uzakta ve Boğaziçi'nin şıpırtılarının duyulmadığı set duvarı tarafında da kademelerinden süzülen suların sesleriyle mermer selsebil, kulağa ve göze birlikte hitabetmektedir.

Fethi Paşa Yalısı iç bahçe kompozisyonunu karakterize eden havuz ve selsebilli köşk altı,gerek kendi içlerinde birbirleriyle, gerekse dış mekanlarıyla ilişkileri bakımından, başlıbaşına orjinal bir düzenleme getirmektedir.

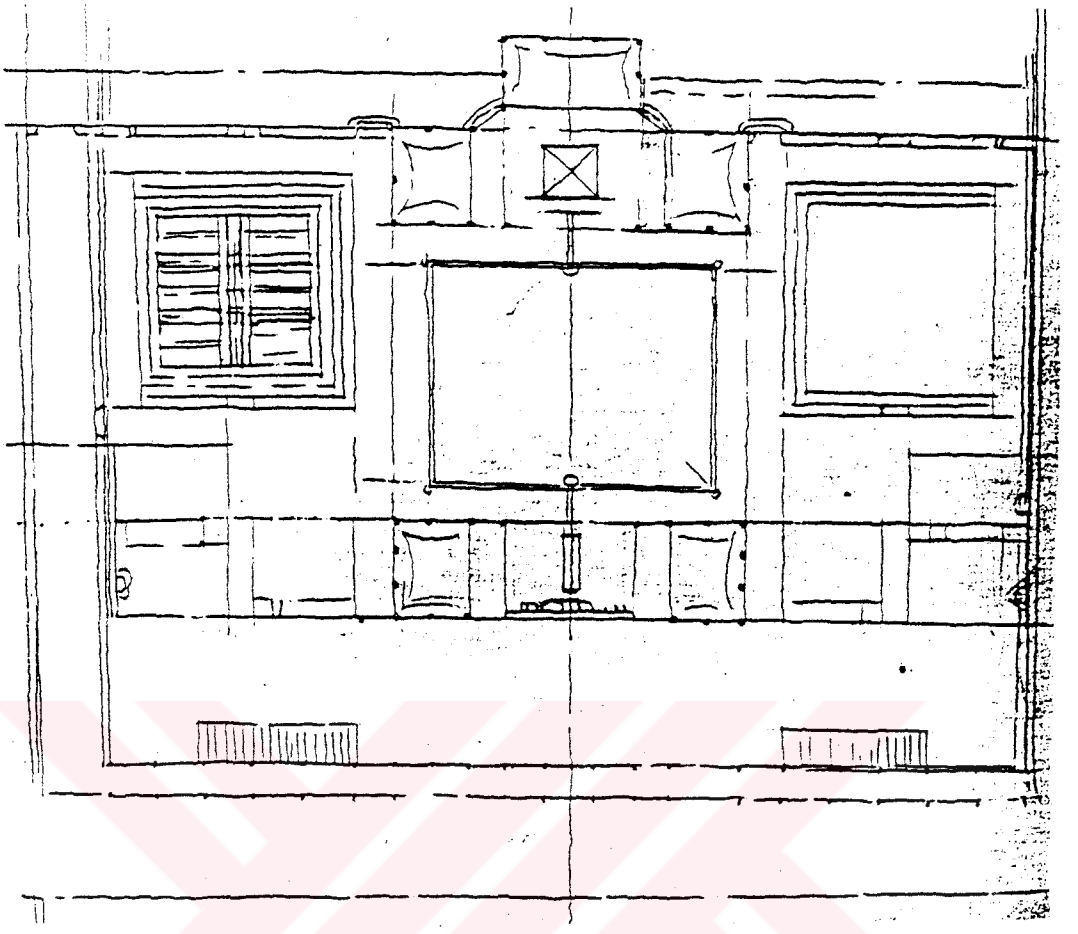

Resim 262. Çırağan Sarayı, Yalı Köşkü, restitüsyon planı.

YALI KÖŞKÜ, ÇIRAĞAN SARAYI

1740-41 senelerinde Avusturya İmparatorluk sefaretinin askeri maiyetinde iken Edirne ve İstanbul'da yaptığı çizimler va anılarıyla pek çok yapıyı tanımamıza yardımcı olan Gudenus'un bir deseni de III. Sultan Ahmed'in damadı İbrahim Paşa'nın yaptırdığı Çırağan Sarayı, yalı köşklerine ait olduğu kabul edilen plandır (Resim 263).

S.H.Eldem, Köşkler ve Kasırlar II adlı kitabında Gudenus'un ve tarihçi Suphi'nin notlarını uzun uzun tahlil ederek üzerinde ait

Resim 263. Gudeus'un deseninde Çırağan Sarayı Yalı Köşkü. 1740.

olduğu yer belirtilmemiş olan planın 1719 (H.1131) tarihli Çırağan Sarayı Yalı Köşklerine ait olduğunu kuvvetli kanıtlarla ileri sürdükten sonra bu çizim ve notlardan hareketle oluşturduğu restitüsyonu vermektedir (Resim 262). Bu uzun karşılaştırmalar arasından yalnızca Gudenus'un planda ön kısımda görülen yalı köşküne ait fıskiyeli havuzu betimliyen sözlerini almak istiyorum.

"Köşkteki altın ve gümüş kakmalı alaca renkler bizce yadırganabilir görünür ise de hiç rahatsız edici değildir. Beyaz mermerlerle döşeli olan zeminin ortasında, yine beyaz mermerden dört köşeli bir su teknesi vardır. Burada Camiye benzeyen bir cisimde (fıskiye taşı) 15 pirinç lüleden yukarıya doğru su fışkırmaktadır. Sular teknenin kenarında pirinçten yapılmış çiçeklerden geçerek hoş bir şekilde boşalmaktadır. Teknenin fazla suları, çevresinde fır dolayı yer almış olan pirinç çörtenler vasıtasıyla döşemede

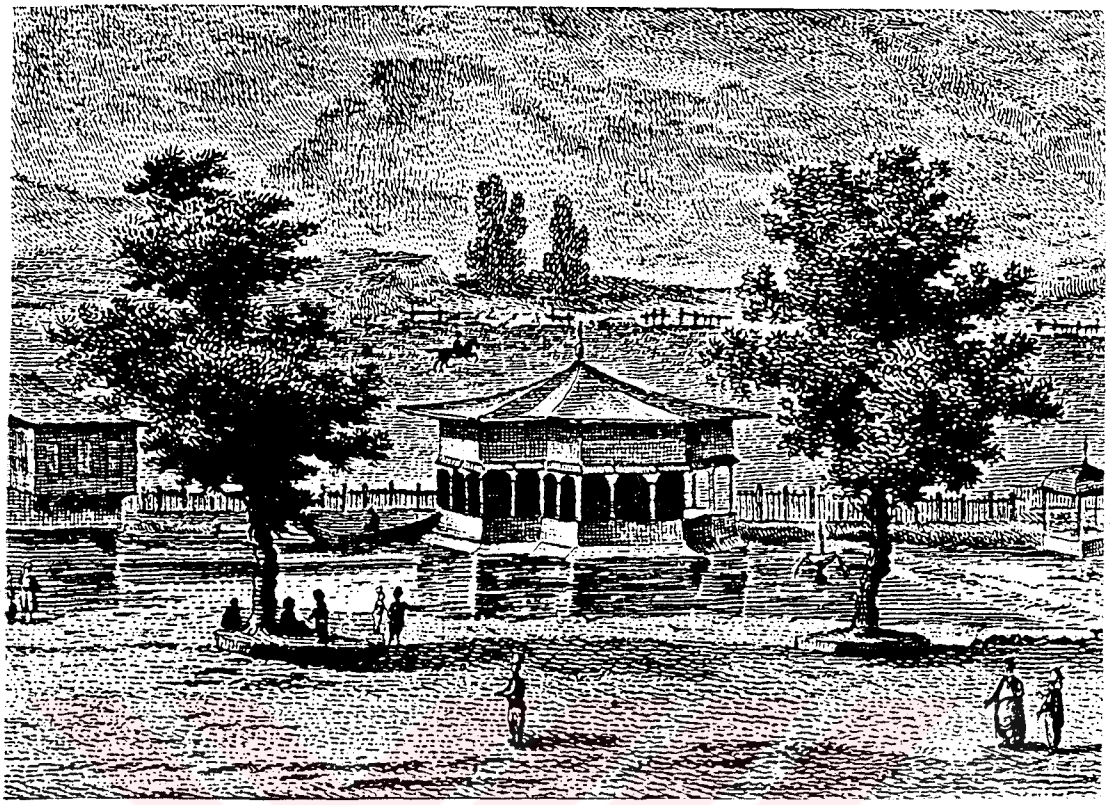
bulunan bir açık oluğa akmaktadır. Bu oluk bahçede bulunan büyük havuza kadar uzatılmıştır. Balık sırtı şeklinde oyulmuş olan oluk, kabartma balık tasvirleriyle süslenmişdir. Havuz teknesinin etrafında tahta tepsiler üzerinde camdan çiçek saksıları, iki sıra yemiş sepetleri ve bunların yanlarında yine iki sıra, içleri şekerlemelerle dolu kutular vardı".

Köşkler tam simetrik kompozisyonları itibariyle ait oldukları dönemlerde benimsenen asimetrik yerleşimlerden ayrılarak yeni bir tarzı sergilemektedirler. Bu şekilde ana havuz etrafındaki köşklerin oluşturduğu simetrik anlayışı Edirne Sarayı III. Mahmed havuzu yerleşiminde de görmüştük. Ölçekler değişik olmakla birlikte burada da merkezdeki büyük bir havuzun iki yanında ana eksen baz alınarak düzenlenmiş köşkler söz konusudur. Yine her iki köşk fıskiyeli havuz ve selsebillerden oluşan iç mekan su kullanımlarıyla karakterize edilmiş ve bu sular döşemelerdeki kanallarla ana havuza bağlanarak kompozisyonun organik beraberliği temin edilmiştir. Edirne Sarayı ile bir diğer paralellik de sahildeki köşk ile Aynalı kasır arasındadır. Her ikisi de iç mekanda kendi ana havuzlarına hakimken diğer yönde Boğaziçi ve Tunca olmak üzere doğal su görüntüsüne açılırlar. Ölçeğinde uygunluğuyla buradaki düzenlemede yalnız direklerden oluşan strüktürün sağladığı şeffaf cepheler her iki köşk dahilinden bir diğerinin iç mekanını ayrıca genel panoramayı izlemeye olanak tanıyarak görsel bütünlüğü sağlamaktadır.

KASR-I NEŞAT, SAADABAT

Saadabad sarayı yakınında dereye taşkın bir mermer platformun üzerine kurulan köşkün yapımına inşaat hakkında ayrıntılı bilgiler veren Raşid'e göre H.1135 Şaban'ın 22.günü başlanılmış (1723 Mayıs sonları) ve 60 günde bitirilmiştir |136|.

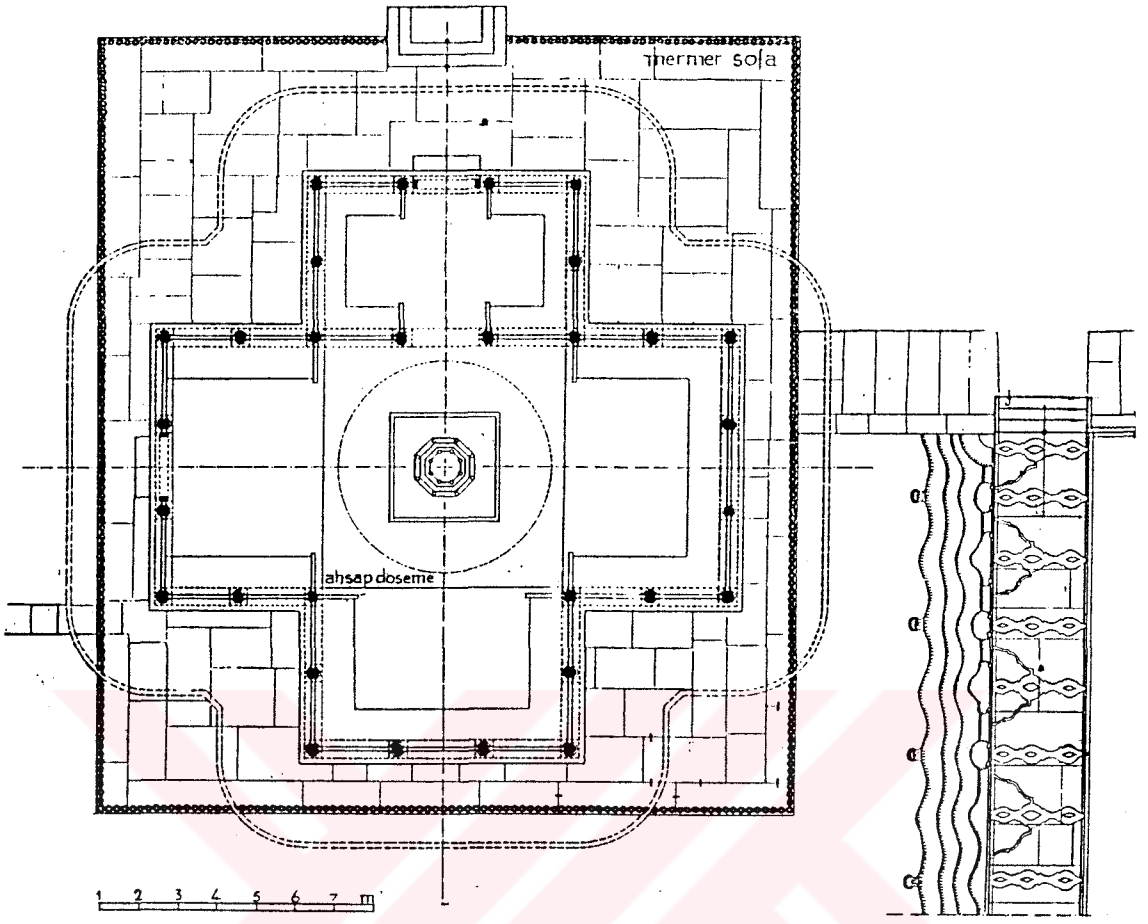
Resim 264 'de Choiseul Gouffier'nin yayınladığı bir gravürde gördüğümüz köşk keşif defterlerinin yardımıyla orijinal şekilde uygun olarak restitüte edilmiştir (Resim 265).

Resim 264. Choiseul Gouffier'den Saadabad'ta Kasr-ı Neşat.

Benzerini Edirne Sarayı iftariye köşkünde gördüğümüz, dere kenarında ve suya taşkınca kurulmuş tek elemanlı münferit köşk uygulamasının gelişmiş bir örneği olan yapıya ait inşai ve mimari özellikleri keşif defterlerinden derleyen S.H.Eldem'in yazısını aynen aktarıyorum;

Köşk dereye taşkın, büyük ve kare şeklinde 343 zira' büyüklüğünde bir mermer sofa ortasında idi. Sofa dere tarafında konsollar üzerine oturtulmuş ve çıkmalı, sofanın üzeri gayet büyük mermer levhalarla örtülmüş, çevresi de ince dilimli bir oluk ile çevrili idi. Köşkün, Raşid'in kaydettiği gibi, 30 mermer sütûnu vardı. Bunlardan ikisi selamlık girişinin karşı tarafında ve içerde idi. Çıkmalar ön yüzlerinde 3, yanlarında iki açıklıklı idi. Orta sahın içinde fıskiyeli bir havuz bulunmakta idi. (Keşifteki Şadırvan). Mermer sütunlar demir gergilerle bağlı ve üzerleri kemerlerle örtülü idi. Bunlar sıvalı ve nakışlı idi. Saçak 3 zira' genişliğinde, (2,20 m kadar) köşeleri yuvarlatılmış ve etekleri oya şeklinde kesilmiş,

Resim 265. Kasr-ı Neşat Restitüsyon Planı.

yaldızlı kurşun damlalıklı idi. Tavan altın tezhipli ve çiçekli nakışlarla süslü idi. Orta kısım kubbe şeklinde, bordürler lamba ve pervazlı idi. Keşifte şişe tavandan bahis olmadığına göre cenahların tekne ve aynalı oldukları düşünülebilir. Köşkün biri selamlık, diğeri Harem tarafında olmak üzere iki kapusu vardı. Kapuların söveleri mermer, üzerileri kitabeli ve taçlı idi. Bunlar kaplı idi. Kapu kanatları pirinçdendi. Selamlık kapusunun önünde bir binek taşı vardı. Çatı kurşun örtülü ve 5 alemli idi.

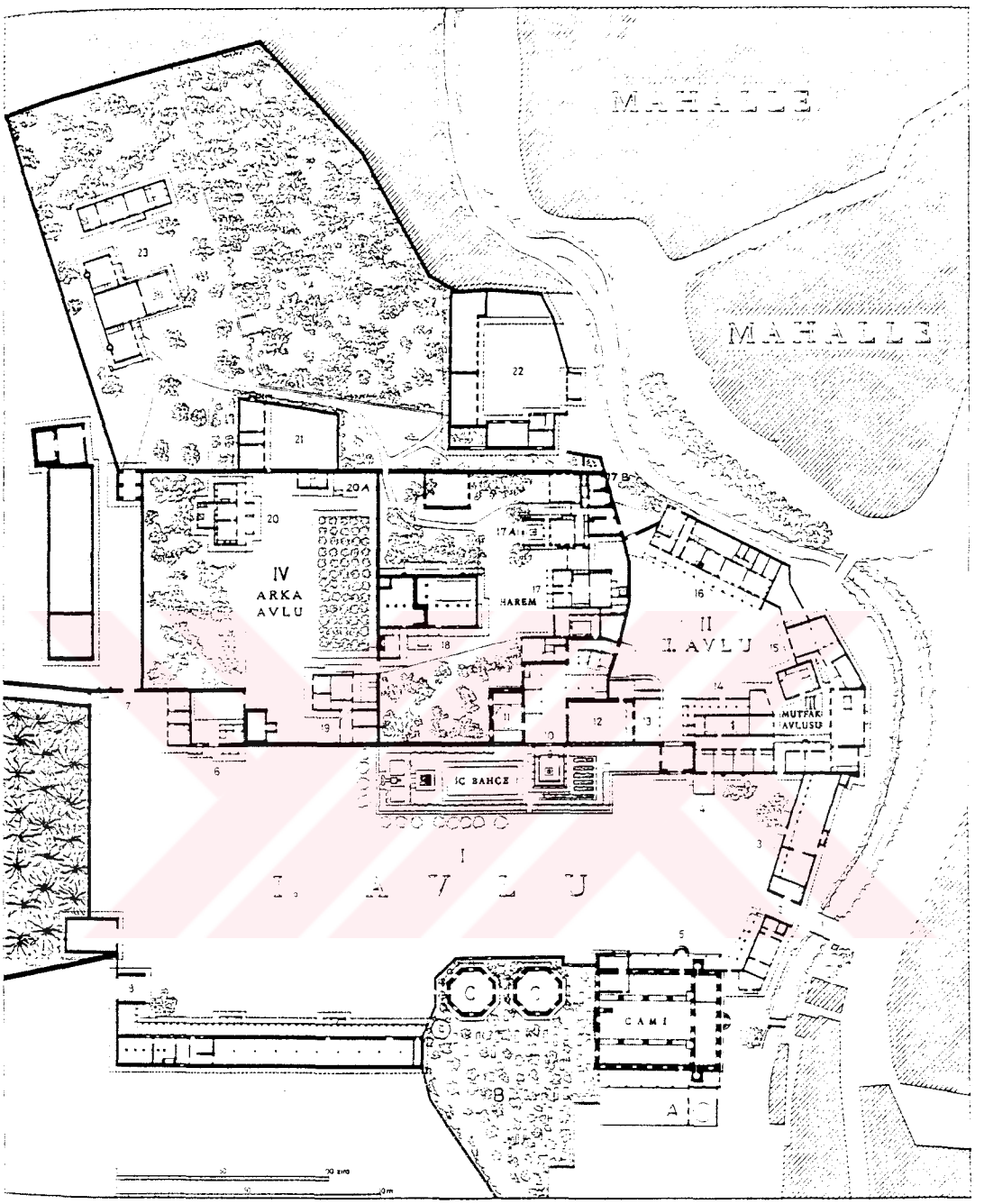
Köşk 1730 tarihindeki ayaklanmada uğradığı tahribatdan sonra onarılmış, 1815'e kadar mevcudiyetini sürdürmüş. Bu tarihte ise tamamen yıkılarak sofasını hemen aynı prensipleri taşıyan ancak döneminin mimarı ve dekoratif anlayışı ile şekillenen Çadır Köşkünün yapımına terketmiştir (bkz. s. 283).

Resim 266. Kırım, Bahçesaray iç bahçe köşkünden görünüş. Alt kat direkliklerinin çevrelediği kısım havuzlu divanhanedir.

BAHÇESARAY, KIRIM

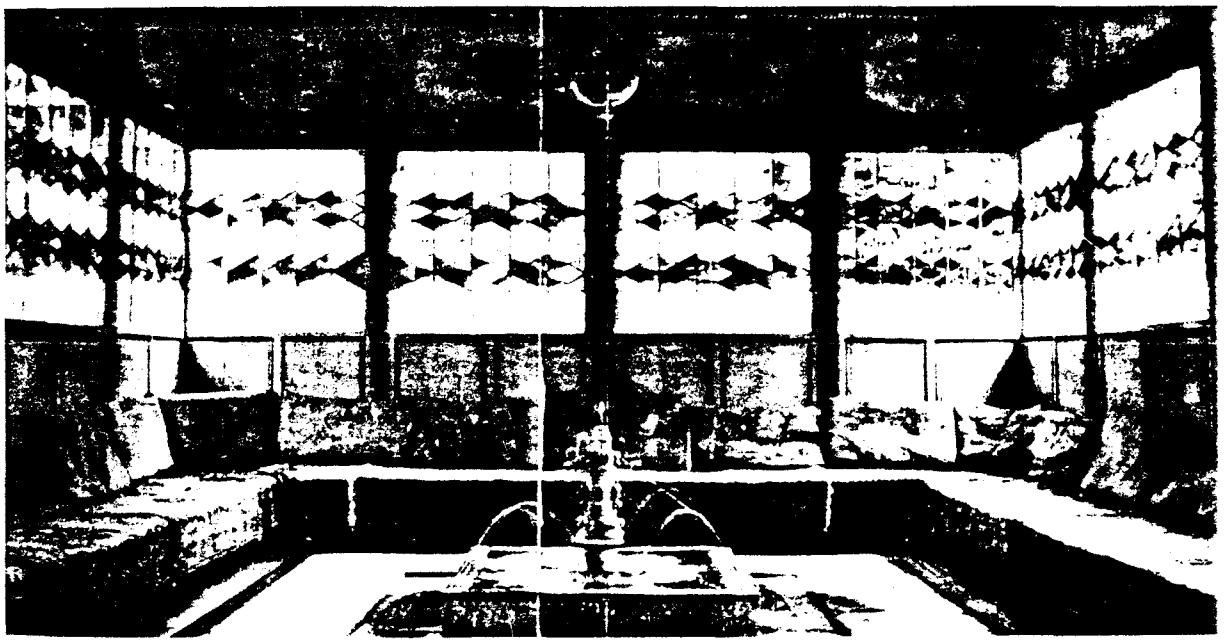
Hacı Giray'ın Kırım'ın başkenti yaptığı Kırkyer'de 1503'te Mengli Giray tarafından sonradan şehire de adını verecek olan "Bahçesaray" inşa edildi. 17 Haziran 1736'da şehir Ruslar tarafından tamamen yağma ve tahrip edildikten sonra Selim II Giray (1740-1743) şehiri yeniden ihya etmiştir. Bahçesaray, Kırım Rusya'ya katıldıktan sonra (1783) Han Sarayı Çariçe Katerina II'nin ikametine tahsis

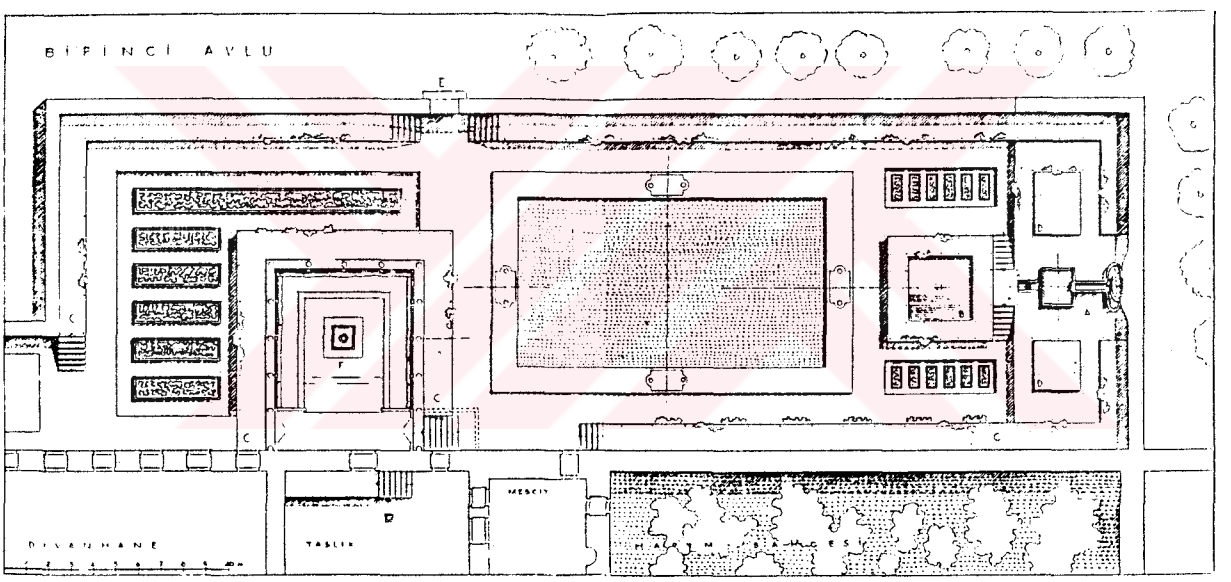

Resim 267. Kırım, Bahçesaray yerleşimi, planda 9 numara ile gösterilen iç bahçe köşkünden başka, 17 A ve 23 numara ile gösterilen köşklerde havuzlu sofaların tipik örneklerini sergilemektedir.

edilerek bazı onarım ve değişiklikler yapıldı. Bahçesaray ve şehir 1917'ye kadar sanat ve edebiyat merkezi niteliğini sürdürmüştür |137|.

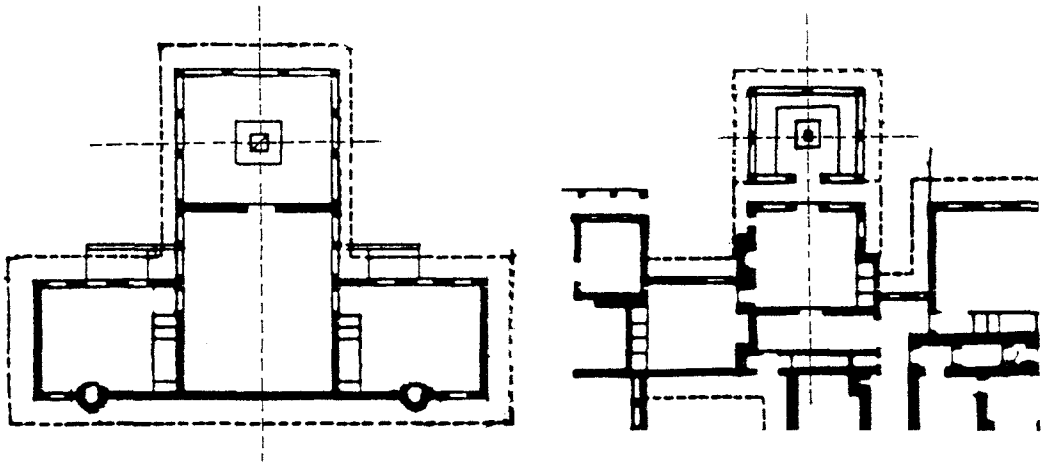
Kırım, Bahçesaray yerleşiminde örneklerini Edirne ve İstanbul'da çokça gördüğümüz havuzlu yazlık divanhanelerin klâsik kalıplar içinde tekrarlandığını görmekteyiz (Resim 267).

Resim 268. Üstte; Bahçesaray iç bahçe köşkü altındaki havuzlu divanhane. İlk bakışta Kandilli, Kıbrıslılar yalısı havuzlu divanhanesi çağrışımı yapmaktadır.
Resim 269. Altta; Bahçesaray iç bahçe yerleşimi.

Bunlardan Resim 268 'de, iç kısmına ait bir fotoğraf gördüğümüz havuzlu divanhane, Sarayın "Altın Oda" olarak adlandırılan üst kat divanhanesinin altını teşkil eder. Havuzlu ve selsebilli bir iç bahçeye bakan yazlık divanhanenin camekânları sonradan konulmuş tesiri vermektedir. Bu tipte gördüğümüz pek çok örnekte havuzlu divanhaneler içinde bulundukları bahçeyi de izlemeye yönelik dışa açık mekânlardır. Açık mekânı çevreleyen direkler arasında parapetler ancak sedir yastıkları hizasına kadar yükselirler.

Resim 270. Kırım, Bahçesaray yerleşimindeki diğer havuzlu köşkler, solda; vaziyet planında 23, sağda ise 17 A ile gösterilen köşk planları.

Muhtemelen buradaki orijinal tasarım da bu şekilde olmalıdır. Altın odanın dış görünüşü de bu intibaı kuvvetlendirmektedir (Resim 266) Kapalı olan üst divanhane ile alt kat havuzlu divanhanenin cepheleri tamamen farklıdır. Alt katta tamamen şeffaf bir mekân yaratma arzusu gözükmektedir. Zaten yuvarlak direklere doğrama tatbik edilmesi de, detay uyumsuzluğunu getirmektedir. Bu kısım olsa olsa genelde kullanıldığı gibi gereğinde çözülerek aşağı inen, üstte rulo halinde toplanmış perdelerle korunabilirdi. Yöresel şartlar sonradan böyle bir değişime götürmüş olabilir. Salon ortasında görülen fıskiye elemanının bir benzerine ise kandilli Kıbrıslılar yalısında rastlamaktayız (bkz. 223).

Vaziyet plânında izleyebildiğimiz fıskiyeli havuzlu, mermer revaklı eskisaray köşkü ise, genel plân gövdesine baş olarak eklenen kapalı arka hacimlerin önünde yer alan havuzlu divanhaneler şeklinde gelişen şemanın tipik bir uygulamasıdır.

Köşkün bulunduğu bahçenin dip tarafında ise selselsilli, büyüklü küçüklü havuzlarıyla bir başka su kompozisyonu görülmektedir. Bu kompozisyon ekseni ile köşk ekseni farklı tutulmuştur (Resim 269).

Yine bir diğer havuzlu yazlık köşk ise harem bahçesinde görülmektedir. Bu köşk avlu içindeki konumu itibariyle Edirne sarayı Kum kasrını, arkada görülen yapı bloklarının içinden ileriye doğru ilerlemesiyle de Edirne konaklarının harem bahçelerindeki havuzlu bahçe köşklerini anımsatmaktadır. Genel planda 23 no ile gösterilmiş olan havuzlu bahçe köşkü ise açık ve kapalı divanhaneleri servis hacimleri ile eklemli, hakim elemanlı tabir edilen köşk tiplerinin karekteristik bir temsilcisidir (Resim 270).

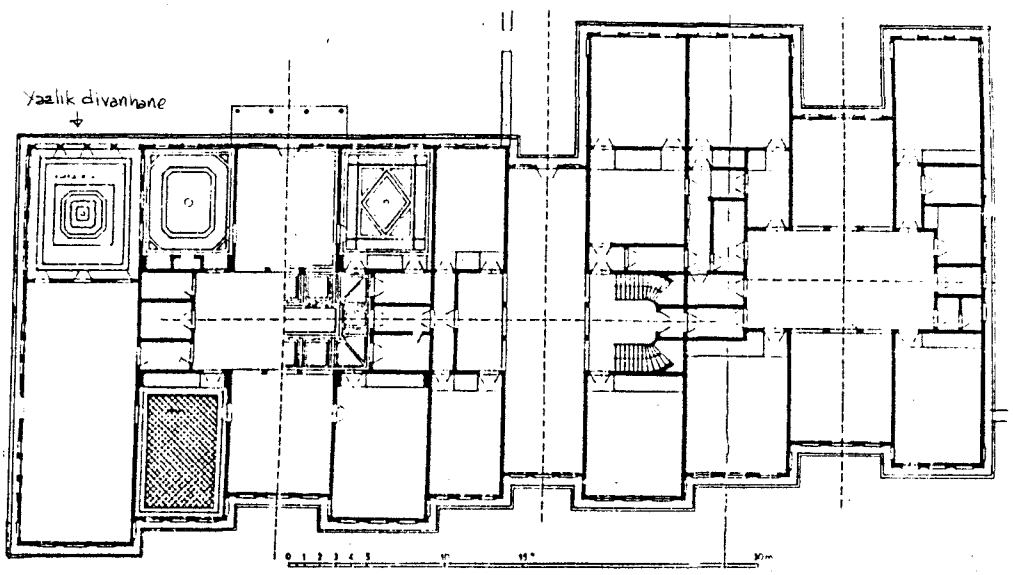

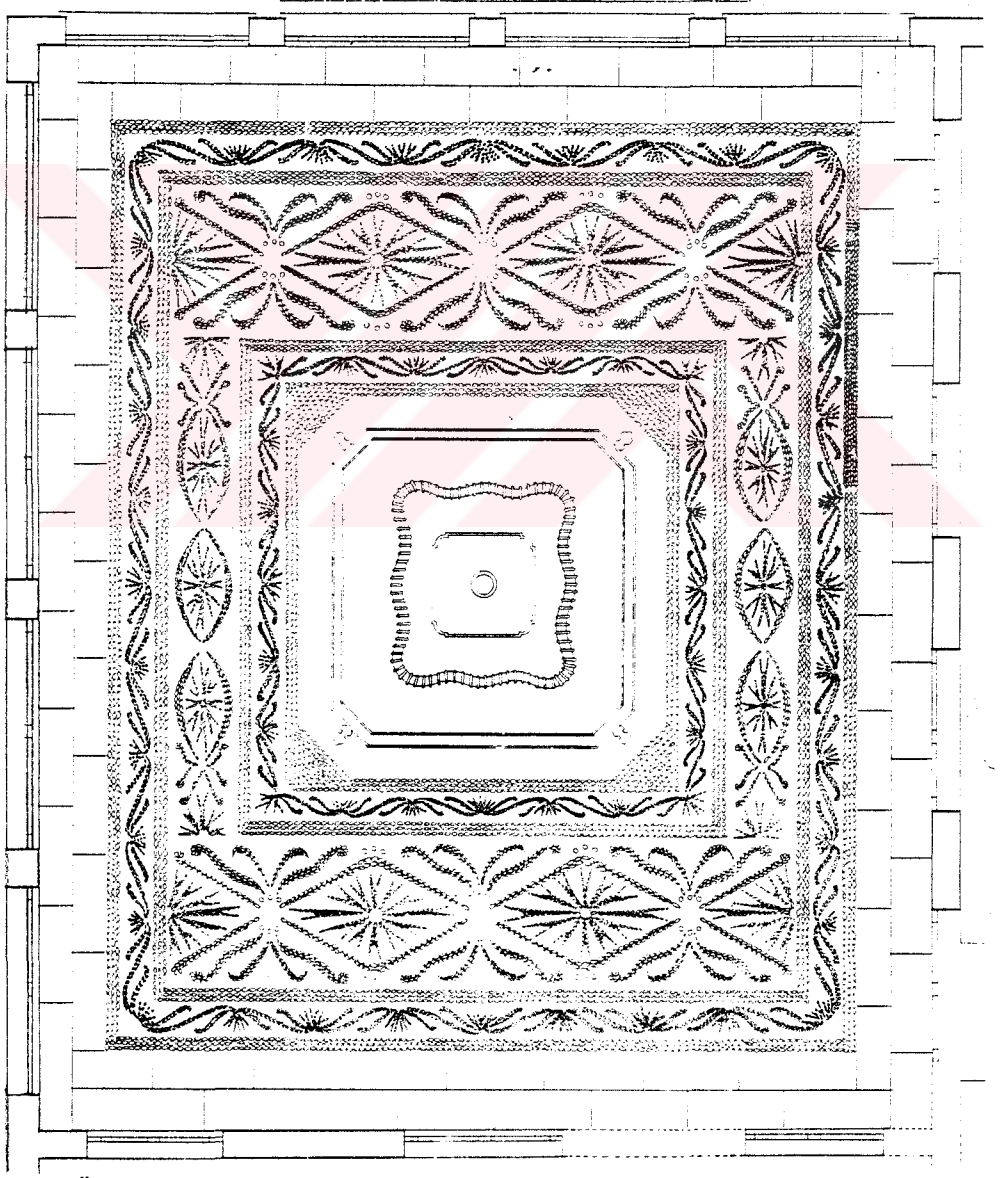
Resim 272. Kıbrıslı Yalısının Kandilli açıklarından görünüşü.

KIBRISLI YALISI, KANDİLLİ

Kandilli'deki, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa Yalısının ilk yapılışının 18.Yüzyıl sonlarına doğru olduğu tahmin edilir (Resim 272), ancak yalının bizi ilgilendiren su düzenlemesini ihtiva eden divanhane grubu 19.Yüzyıl sonlarındaki büyük tamir ve tadilata aittir[138].

Sözkonusu tadilatlarda pekçok kısım yenilenir ve değiştirilirken yalının üç büyük sofasından yan bahçe tarafında olanından geçilmek üzere büyük bir divanhane ve denize göre arka kısmında da bir yazlık divanhane (limonluk ?) ilave edilmiştir (Resim 249).

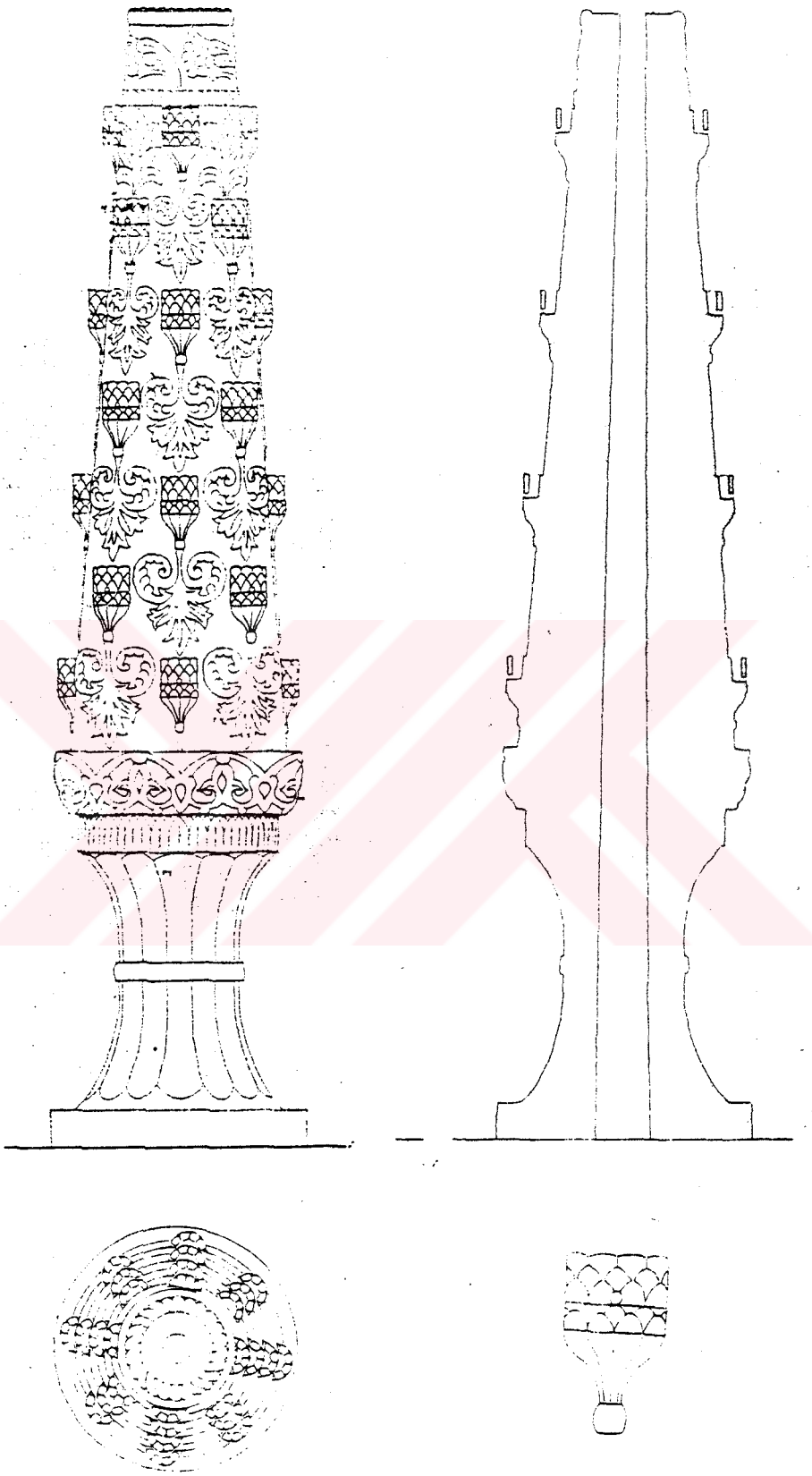
Resim 273. Üstte; 18. Yüzyıl yapısı olan Kıbrıslı Yalısının planı. 19.Yüzyıl ilavesi olan ve su kompozisyonunu içeren (planda işaretli) divanhaneler yalının kuzey yanındaki bloktur.
Resim 274. Altta; Kıbrıslı Yalısı yazlık divanhanesinin ayrıntılı planı. Döşeme, siyah ve beyaz çakıllardan Rodos tarzında yapılmıştır. Havuz grubunun içine oturduğu mermerden geniş taban teknesi döşeme seviyesinden aşağıdadır.

Resim 275. Kıbrıslı Yalısı yazlık divannanesinden bir görünüş.

Bu ikili ilave yalının tüm genişliği boyunca devam eder. Büyük divanhaneden ortadaki bir kapıyla geçilen yazlık divanhane esas itibariyle ortadaki fıskiyeli havuz etrafında şekillenen bir hacimdir (Resim 275). Çepeçevre yüksek pencerelerle bol ışıklı bir ortam yaratıldığı gibi asırlık ağaçların doldurduğu geniş yan ve arka bahçeyi tümüyle algılamak imkanı vardır.

Yukarıya doğru yükselen çatı konstrüksiyonu da alttan ikinci bir tavanla gizlenmiyerek mekanın ferahlatıcı tesiri arttırılır. Tümüyle beyaz mermer olan ortasındaki havuz grubu ile mekanı çevreliyen taş platform arasındaki zemin; siyah ve beyaz çakıllarla kompoze edilen Rodos tarzı bir döşemeyle kaplıdır (Resim 274). Havuz grubunun kare formundaki ilk büyük teknesi zeminin biraz çökertilmesiyle oluşur. Kenarları 45 derecelik pahlarla yumuşatılan bu alt tekne içinde tek parça bir mermerden oyulmuş büyük bir tekne oturur. Bu teknenin içinde ise yine beyaz mermerden yüksek bir fıskiye yer alır (Resim 276). Dışarıdan getirilen bu fıskiye havuz grubundan daha eski olup 18.Yüzyıl eseridir |139|. Yüksek fıskiye gövdesi üzerinde küçük taşmalar yapan lüleler çevreye yatay olarak su fışkırtacak tarzdadırlar (Resim 277).

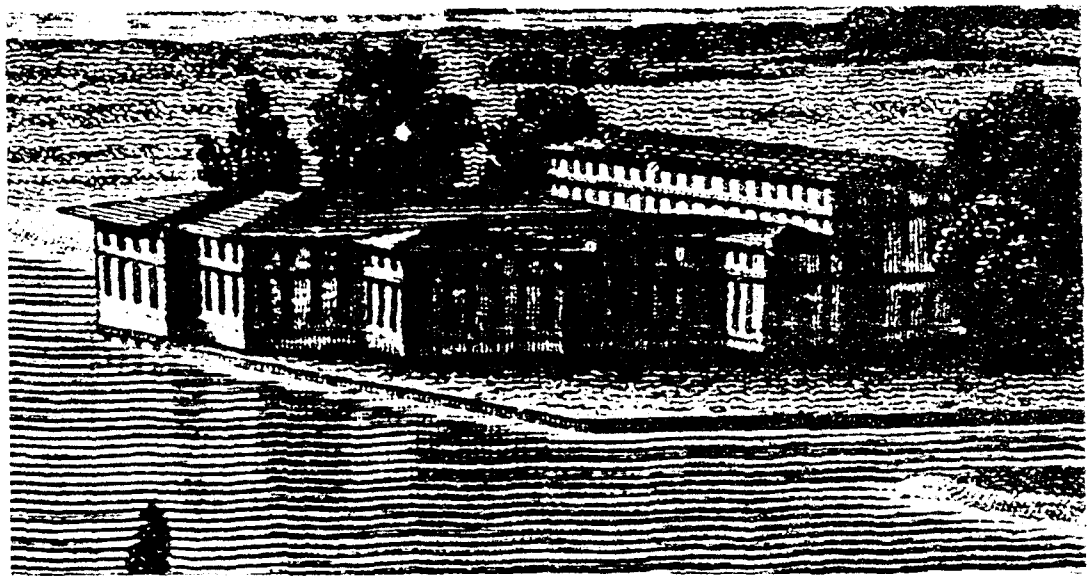
Resim 276. Kıbrıslı Yalısı havuzundaki fıskıye; plan, kesit ve görünüşleri. Nadir bir örnek olan fıskıyenin benzeri, Kırım, Bahçesarayı iç bahçe köşkündedir.

Resim 277,278,279. En başta; Kıbrıslı Yalısı fıskıyesi, ortada ve sonda,benzerleri olan Kandilli Kont Ostrorog Yalısı ve Kırım Bahçesaray içbahçe köşkü fıskıyeleri.

Fıskiyenin özgün yapısıyla, divanhanenin pencereler ve tavanıyla kazandığı düşey hatlara uyum sağladığı söylenebilirse de, narin yapısı ve düşey konumu ile içinde yer aldığı havuz grubunun yayvan ve oturaklı ifadesiyle gösterdiği tezat daha çok dikkati çekmektedir.

Gerek havuzlu mekanın tasarımı, gerekse orijinal fıskiyenin bir benzerini Kırım Bahçesaray örneğinde görmüştük (bkz.s. 221). Fıskiyeler aynı ustanın elinden çıkmış gibidir (Resim 279). Gerçekten nadir bir form sergileyen fıskıye ile benzerliği açısından bir diğer Kandilli yapısı olan Kent Ostrorog yalısı bahçesindeki fıskiyeyi de sayfamıza almak faydalı görülmüştür (Resim 278).

Resim 280. Melling'in bir gravüründe küçüksu kasrı'nın Kandilli tepelerinden görünüşü. 18.Yüzyıl sonu, Denize doğru ilerliyen çıkma ve iki yanındaki kanatlar, üç kollu divanhane blokudur.

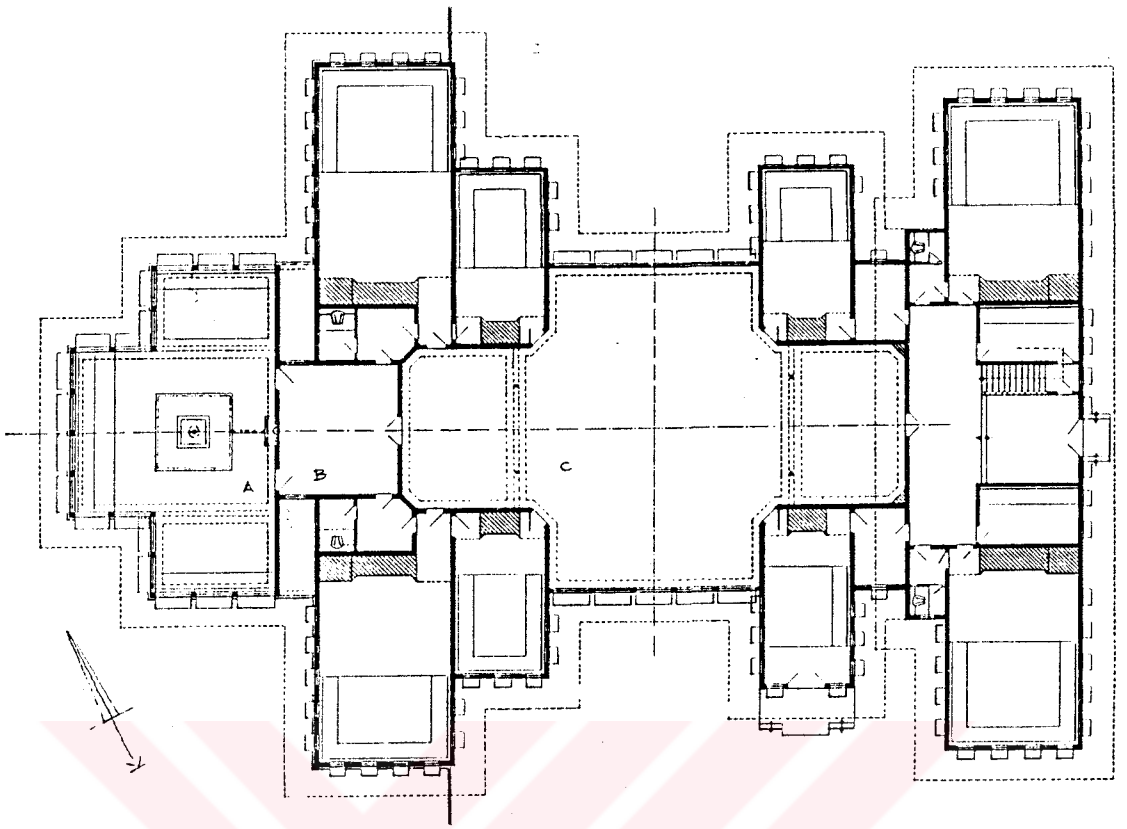
KÜÇÜKSU KASRI

Şimdiki Göksu Kasrının yerinde bulunan kasır, I.Mahmud zamanında, 1752 (H.1165) te yaptırılmıştır |139|. Yeni kasrın inşa tarihi olan 1857 senesinden kısa bir müddet önce de yıktırılmıştır |140|.

Resimli ve yazılı belgeler yardımıyla kasrın oldukca ayrıntılı bir restitüsyonu yapılabilmiştir (Resim 281).

İlgi konumuz olan, su düzenlemesinin bulunduğu havuzlu divanhanenin plan içindeki yeri itibariyle; Aynalı Kavak Kasrı, Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü, Amucazade Köprülü Yalısı, Şerifler Yalısı gibi uygulamalarla benzerlik görülür. Bu örneklerde olduğu gibi burada da divanhane, genel plan gövdesine eklenen bir baş şeklindedir ve tüm yapının en önemli yeri olmasına izafeten, mekan tesiri kuvvetlendirilmek amacıyla selsebil ile fıskiyeli havuz grubundan ibaret bir su düzenlemesiyle karekterize edilir. Bu düzemleme aynı zamanda genel kompozisyonun odak noktasını vurgular.

Anılan örneklerde olduğu gibi, Küçüksu kasrı divanhanesinde de, su motifinin hakim bulunduğu bir orta sahın merkez olmak üzere buna eklenen yan sahınlarla mekan dışa açılır.

Resim 281. Küçüksu Kasrı plan restitüsyonu: A-Havuzlu divanhane, B-Divanhane giriş sofası, C-Büyük sofa, Kasır, genel plan gövdesine bir baş olarak eklenen ve dekoratif su kullanımını içeren divanhanesiyle, araştırmamız içindeki aynı grubun diğer örnekleriyle beraber yaygın bir plan tipini temsil etmektedir.

Divanhane ve arkasına bitişik odaların bir bloku, tümüyle kazıklar üzerinde denize doğru ilerlemiştir |141|. Görülmektedir ki, yine ekseri uygulamalarda olduğu gibi burada da iç mekana hakim olan su düzenlemeleri, gerçekte dış ortamda var olan ve izlenebilen eşsiz güzellikteki doğal bir su panoramasının varlığına rağmen gerçekleştirilmektedir. Yapıcılar gerek Türk felsefesi içindeki "su" yun kutsî bir manaya sahip olmasının, gerek se köklü mimari geleneklerinin yönlendirmesiyle, doğal peyzaj içindeki su varlığı ile yetinmeyip, oluşturdukları mekanın içinde kendi su düzenlemelerini kurmaktadırlar. Burada su'yu yalnız görsel değil, işitsel olarak da yaşamlarına adapte etmek kaygısı olduğu gibi, iç ve dış mekanlar arasında bütünlük sağlayıcı bir eleman olarak kullanma isteği de sezilir.

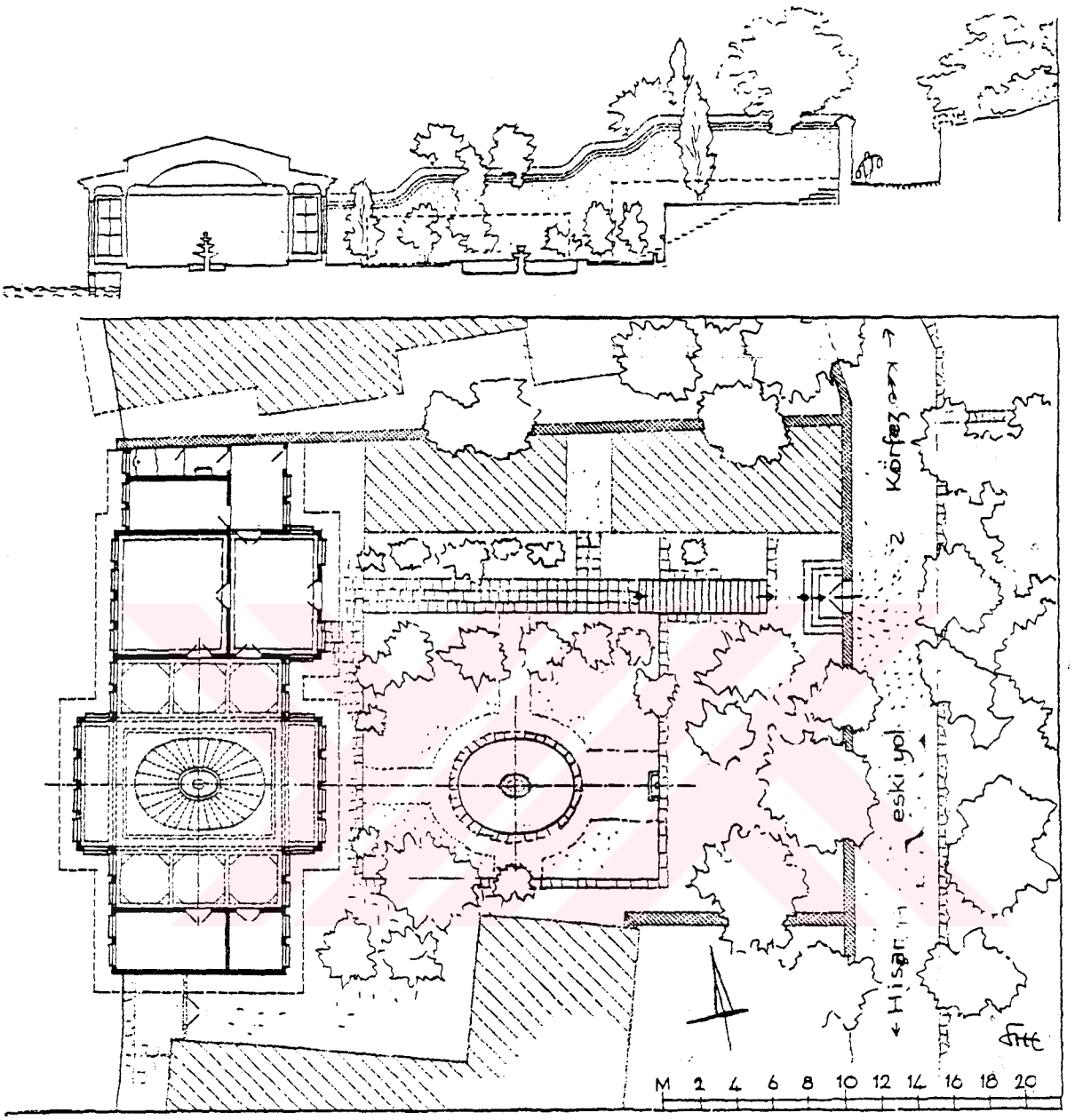
Bina içinde dekoratif su düzenlemesine verilen değeri gayet açıklıkla belirtmesi bakımından, Hadikada Küçüksu kasrının yapılışı-

na ait bir kayıtdan şu cümleyi alıyorum; "... arsa üzerine bir kasr-ı Ali bina kılınmış, canibi cenubîsinde vaki dağdan müstakil su cereyan ettirülüp havuz ve fıskiye ve selsebil inşasıyle kemal mertebe zinet verilmiştir..." |142|.

Küçüksu kasrında fıskiyeli havuz ve selsebilin varlığını ve konumlarını bilmemize rağmen,ayrıntıları hakkında bilgi sahibi olamıyorsak da, bu güzel örnekle; iç mekanlarda kullanım değerlerinin en yüksek noktadan geçtiği hacimlerin zarif su oyunlarıyla sembolize edilmesi tarzındaki mimari geleneğin ısrarla takibedildiğini bir kez daha görmekteyiz.

YASİNCİ YALISI EK PAVYONU ANADOLU HİSARI

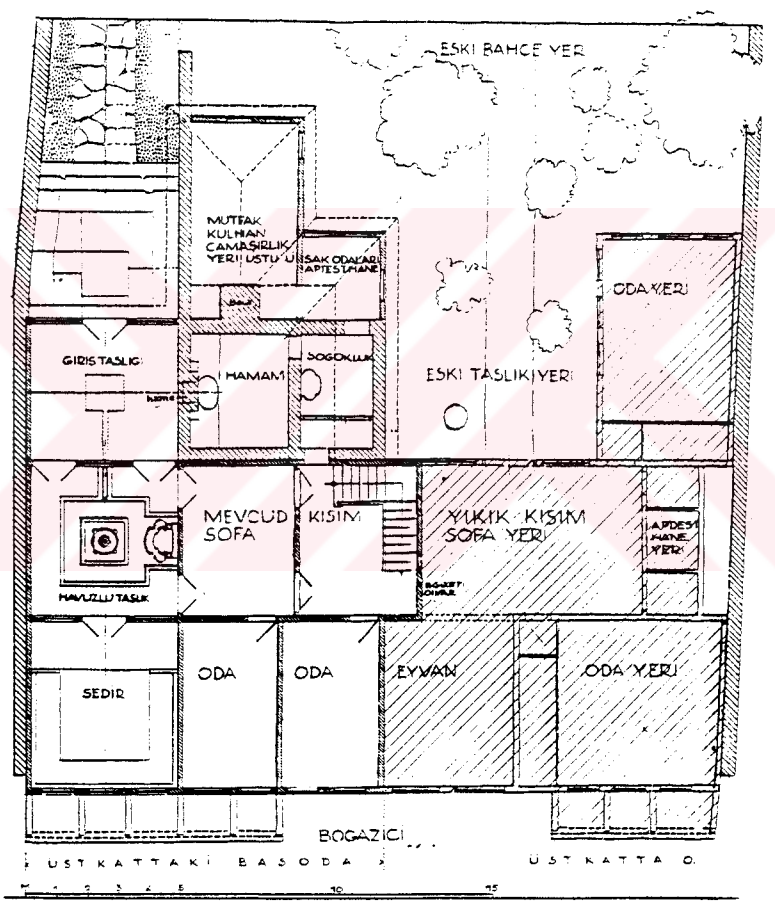
Anadolu hisarı'nda, 18.Yüzyıl ortalarına ait olan Yasinci Yalısının bahçesinde yapılmış olan tek katlı ek yalı, esas yalıyla beraber bugün mevcut değildir |143|. Yalı, benzer örneklerini Yusuf Kâmil Paşa Yalısında (bkz.s 266) ve Tuğrakeş Recai Bey Yalısında (bkz. s. 232) gördüğümüz, iç bahçe-yalı-deniz üçlüsünü bir arada algılamaya yönelik bir kompozisyonla mekanlar birliğinin sağlandığı tiplerden biridir. Özellikle 18.Yüzyıl yapısı Yusuf Kâmil Paşa Yalısındaki ortagonal konumdaki sofa ve havuzu ile iç bahçe havuzunun aynı eksen üzerinde tertiplenmeleri, böylece sıkı bir iç-dış mekan ilişkisi kurulması şeklinde geliştirilen mekan anlayışı prensiplerinin aynen burada da uygulandığını görüyoruz. Yalının ortasında yer alan havuzlu sofa dört taraftaki yan sahınlarla, bir eksen üzerinde yalının uzun istikametinde genişlerken diğer eksende-de bahçeye ve denize doğru ilerler. Eksenlerin kesiştiği orta noktada, sofa kubbesinin altında, fıskiyeli havuz yer alır. Bahçedeki havuz da bu eksenlerden kıyıya dik olanı üzerinde yer alır. Ayrıca bu eksenin sonunu, bahçe kotlarını düzenliyen bir set duvarı üzerindeki selsebil belirler(Resim 283). Plandaki, bahçe ve yalı arasında sağlanan bu kuvvetli beraberlik, üçüncü boyutta da devam eder. Sofa duvarlarının, taşıyıcı konstrüktif elemanlar dışında herhangi bir dolgu malzemesiyle kapatılmayarak camlı bölmelerle teşkili,

Resim 282, 283. Anadolu hisarı'nda Yasinci Yalısının eki olan tek katlı yalının planı ve üstte; kesiti. Yalının şeffaf konstrüksiyonu nedeni ile var olan iç-dış mekan ilişkisi; iç ve dış havuzlar ile bahçe set duvarındaki selsebil vasıtasıyla aksiyel bir bağlantıya da sahip olmaktadır. Mekânlar arası beraberliğin su kompozisyonlarının teşkil ettiği eksenler çevresinde kurulması, Türk mimarı kültürü içindeki su kullanımının geleneksel bir temasıdır.

planda kurulan aksiyal bağlantının görsel olarak da takibine imkân verir. Böylece mimari kompozisyona, her mekan içinden (iç-dış) diğerlerini algılamak ve bir mekan bütünlüğü içinde yaşamak şansı kazandırılmıştır. Benzeri örneklerde olduğu gibi burada da, gerek her mekanın içindeki odak noktaları, gerekse mekan bağlantılarını sağlıyan aksların belirleyici noktaları zarif su motifleriyle teşkil

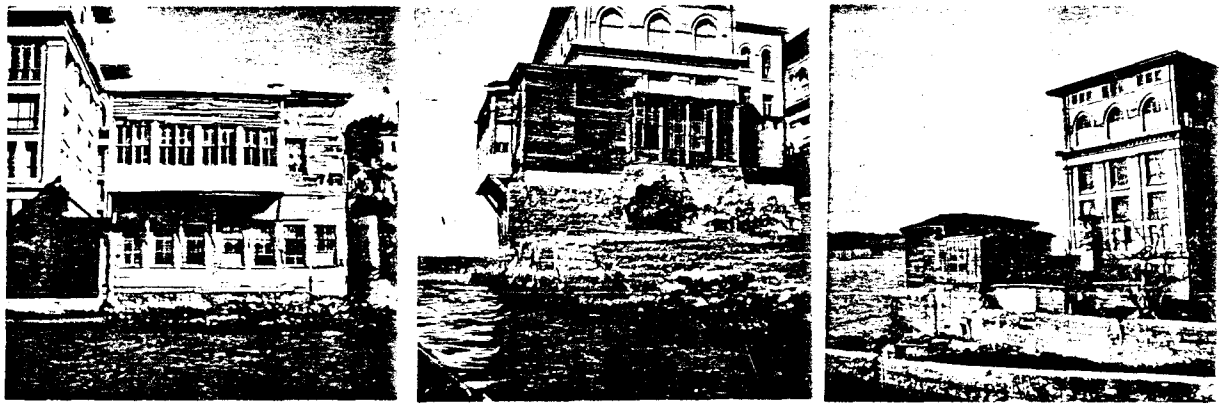
edilmiştir. Bunu yaparken, gerçekte tüm düzenlemenin doğanın eşsiz güzellikteki bir su manzarasına, Boğaziçine hakim olması bir engel teşkil etmemiştir. Çünkü, doğa dış mekanda su motifi olarak ne kadar eşi bulunmaz görüntüleri göz önüne serse de, burada da Türk yapıcısı idealindeki cennet-mekanının motifi olana su motifiyle aralarında metreler bulunmasına razı olmamış ve kendi eliyle oluşturduğu mekanın ana karekterini de bir su düzenlemesiyle canlandırmaya özen göstermiştir.

Resim 284. Tuğrakeş Recai Bey Yalısı, giriş katı planı su gruplarını içeren mekanlar dizisi, yalının genel işleyiş şemasından ayrı olarak alt kat içinde bağımsız bir nitelik kazanmışlardır.

TUĞRAKEŞ RECAİ BEY YALISI PAŞALİMANI

Yalı, 18.Yüzyıl yapısıdır. Daha önce yıkılmış olan yalının, selsebil-havuz grubunu içeren küçük bölümü yakın zaman öncesine kadar ilk yapıldığı şekilde gelebilmiş idi |144|.

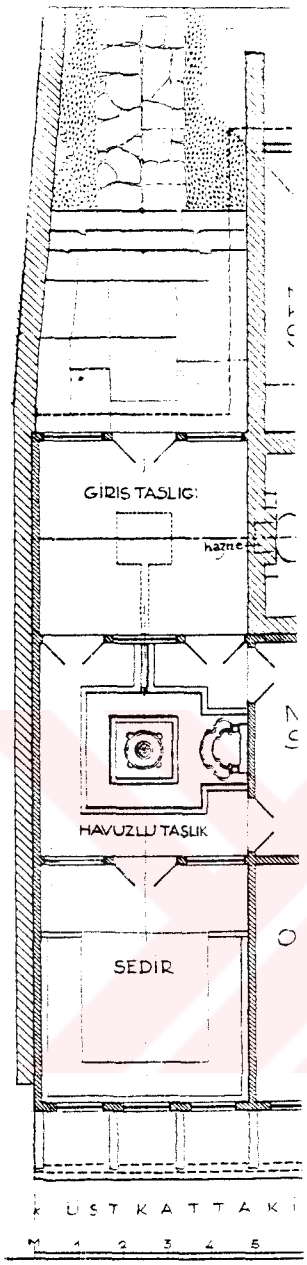

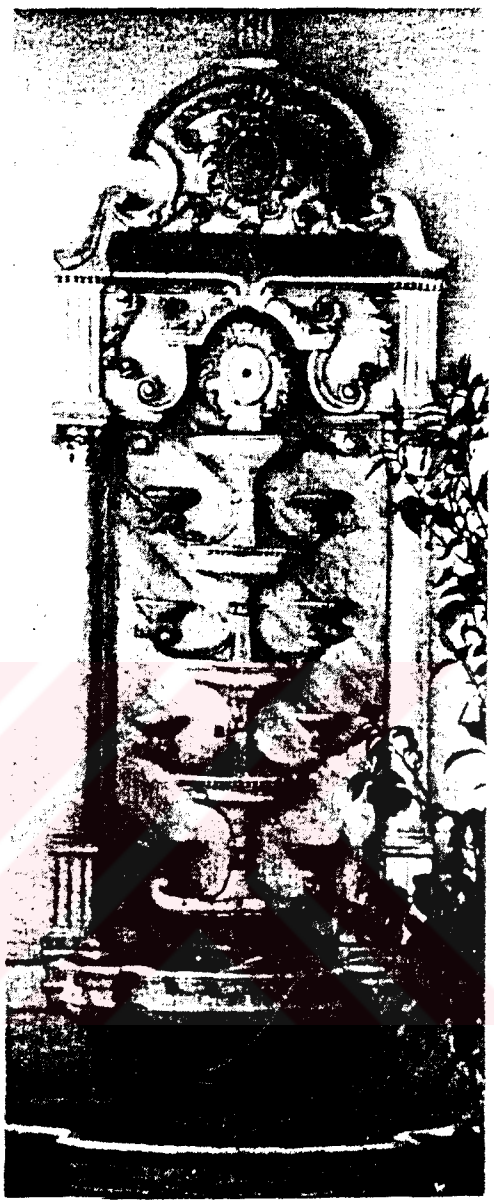
Resim 285,286,287. Üstte; Tuğrakeş Recai Bey Yalısının yıkılmadan önce çekilmiş fotografları; Denizden, yandan ve arkadan görünüşler. Bitişikte Tekel binası görülmektedir. Deniz cephesinde, çıkma altındaki son üç pencere, iç bahçeden itibaren yalı boyunca uzanan ve bir serdab karekterine bürünen su kullanım hacimlerinin Boğaziçi'ne açıldığı yerlerdir.

Resim 288,289,290. Altta; Yalıdan muhtelif görünüşler; Arka cephe, arka cephede binanın yanındaki selsebil-havuz grubunu içeren hacimlere girişy aynı yerin içeriden görünüşü.

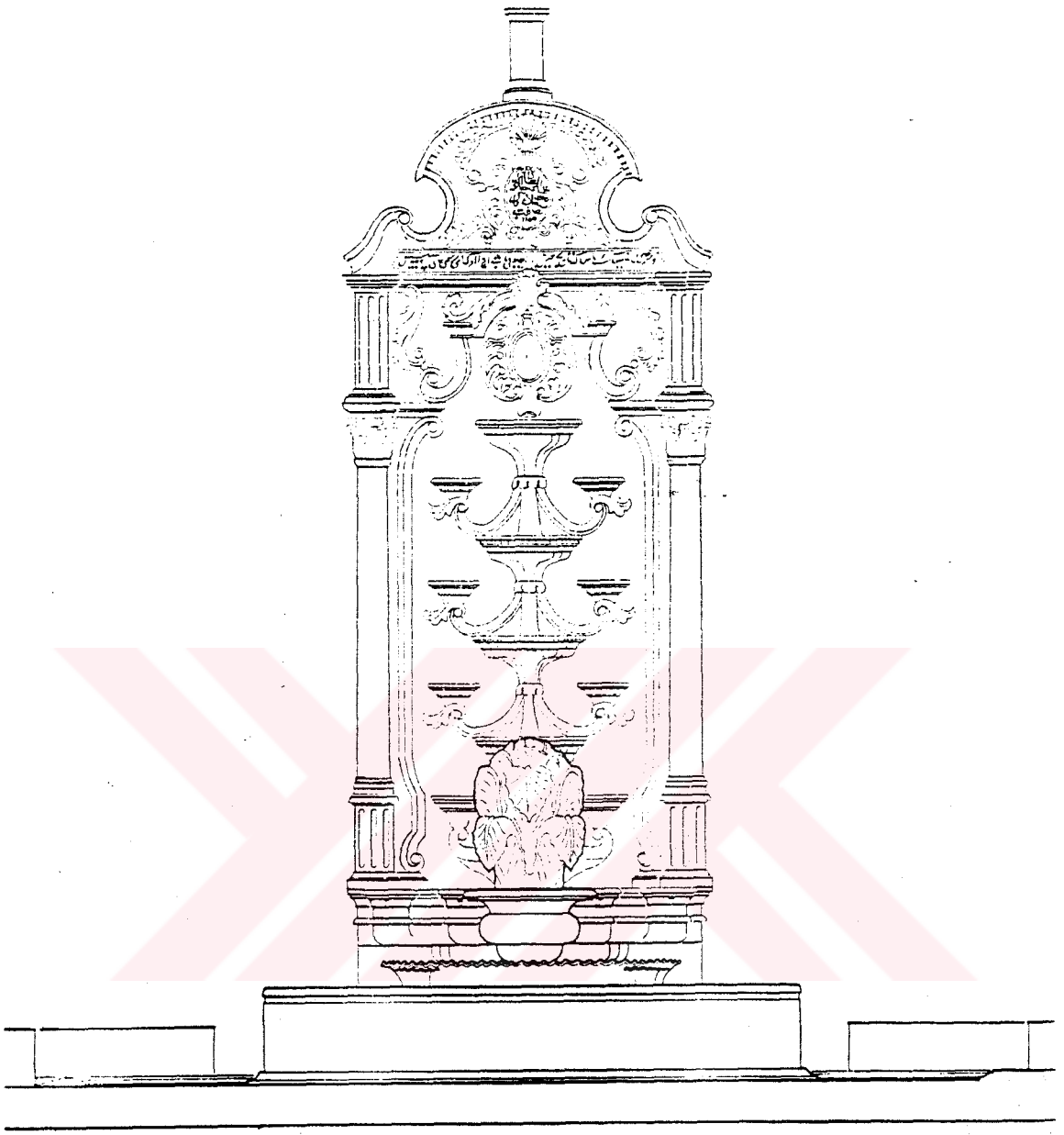
Birbirine bağlantılı iki havuz ve bir selsebilden ibaret su grubunun bulunduğu hacimler, yalının yan kısmında bir bölüm oluşturur. Bahçeden, yalı boyunca denize kadar uzanan bir hat üzerinde yer alan bu gruplar arka arkaya üç hacimden oluşurlar. Bahçeden üç basamak ile yükselerek ulaşılan bir taşlıktan ilk hacime girilir. Giriş taşlığı olan bu hacimde evvelce yer aldığı bilinen bir havuz, küçük bir kanalla bir sonraki hacimde yer alan ortadaki havuza bağlıdır |145|. Bu hacimde yer alan havuz ve selsebil, taşlık zemininden çökertilmiş bir mermer tekne içine oturtulmuşlardır. Ortada yer

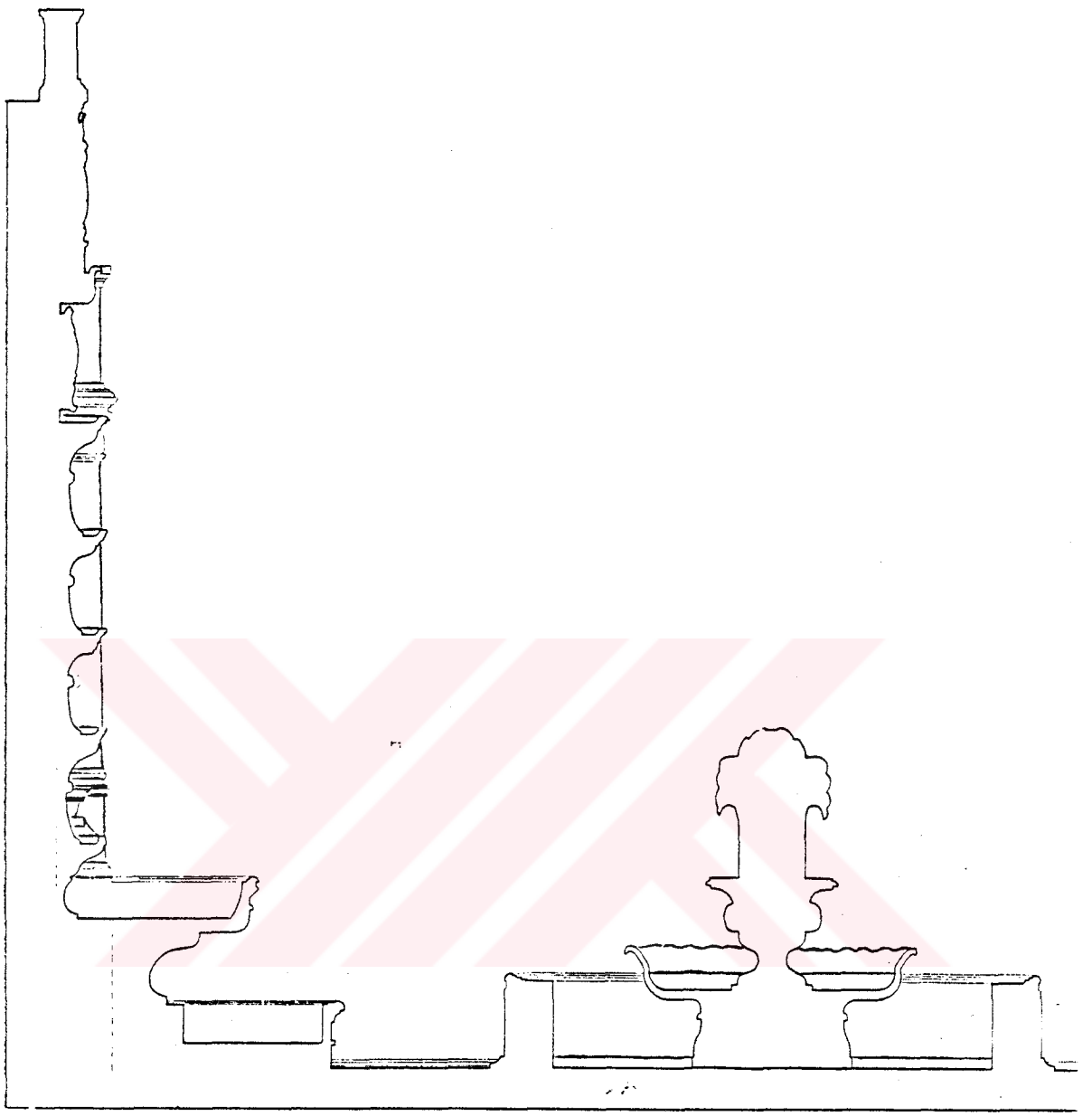
Resim 291. Solda; Havuzlu grupların ayrıntılı planı. Peşpeşe üç hacimden kurulu bu mekânlar, ara bölmelerin şeffaf tutulması nedeniyle kendi içlerinde ve her iki yöndeki dış mekânla bir bütünlük içindedirler.
Resim 292. Sağda; Yalı yıkıldıktan sonra başka yerde korunmakta olan selsebilin yeni yerindeki fotografı.

alan kare formlu havuzun çevresi dört parça mermer ile teşkil edilmiştir. Bu mermerlerin üst kısmında, dış kenarlara ince silmeler çekilmiştir. İç kısımda ise çepeçevre dizilmiş ondört mermer lüle yer alır. Havuzun ortasında ise yuvarlak bir kase ve içinde lahana formundaki fıskiye bulunur. Kasenin üst yüzünden biraz alçakta olmak üzere, dört yanda mermer kadehler vardır. Havuzun ve selsebilin

Resim 293. Tuğrakeş Recai Bey Yalısının havuz ve selsebili, önden görünüşleri.

taşan sularını toplayan çukur kısmın suları, bahçe yönündeki yan hacimde bulunan havuza küçük kanalla iletilir. Havuz kenarında yer alan silmeler kanal kenarında da devam eder. Kanalın büyük havuza bağlandığı yerde stilize bir balık motifi işlenmiştir. Selsebil ise havuzun ekseni üzerinde ve yan duvarda yer alır. Rokoko uslûbunda tanzim edilmiş ve 1764 (H.1159) tarihini taşıyan selsebil üzerinde büyüklü küçüklü kaseler yer alır. Bu selsebil bugün Nazif Erat evinde korunmaktadır |146|.

Resim 294. Selsebil ve havuz grubunun kesiti.

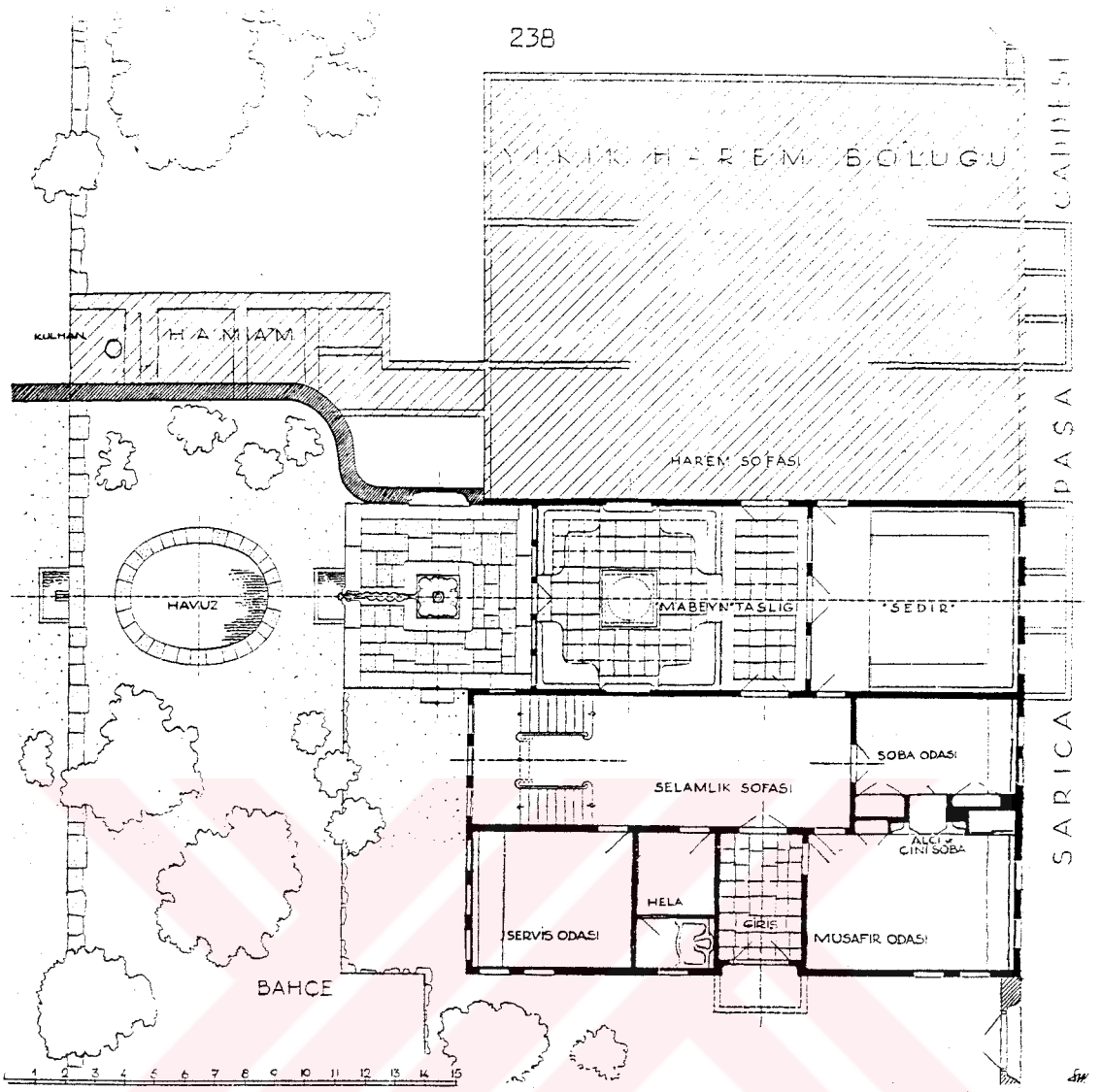
Üçlü hacimler grubunun son birimini ise denize ulaşan bir sekilik teşkil eder. Bu hacimlerin arasındaki bölmeler camekan tarzında oluşturulduğundan, her bir mekân içinden diğerlerini ve her iki yöndeki dış mekanı-bahçe ve Boğaziçi- bir bütün olarak algılamak mümkündür. Gerek camlı bölmeler, gerekse orta mekân üzerindeki kısmın açıklık olması nedeni ile tüm hacimler bol ışıklı bir yapıya sahiptirler.

Resim 295. Edirne, İbranim Bey Konağı'nda mabeyn taşlığı önündeki havuz ve döşemedeki kanal.

İBRAHİM BEY KONAĞI, EDİRNE

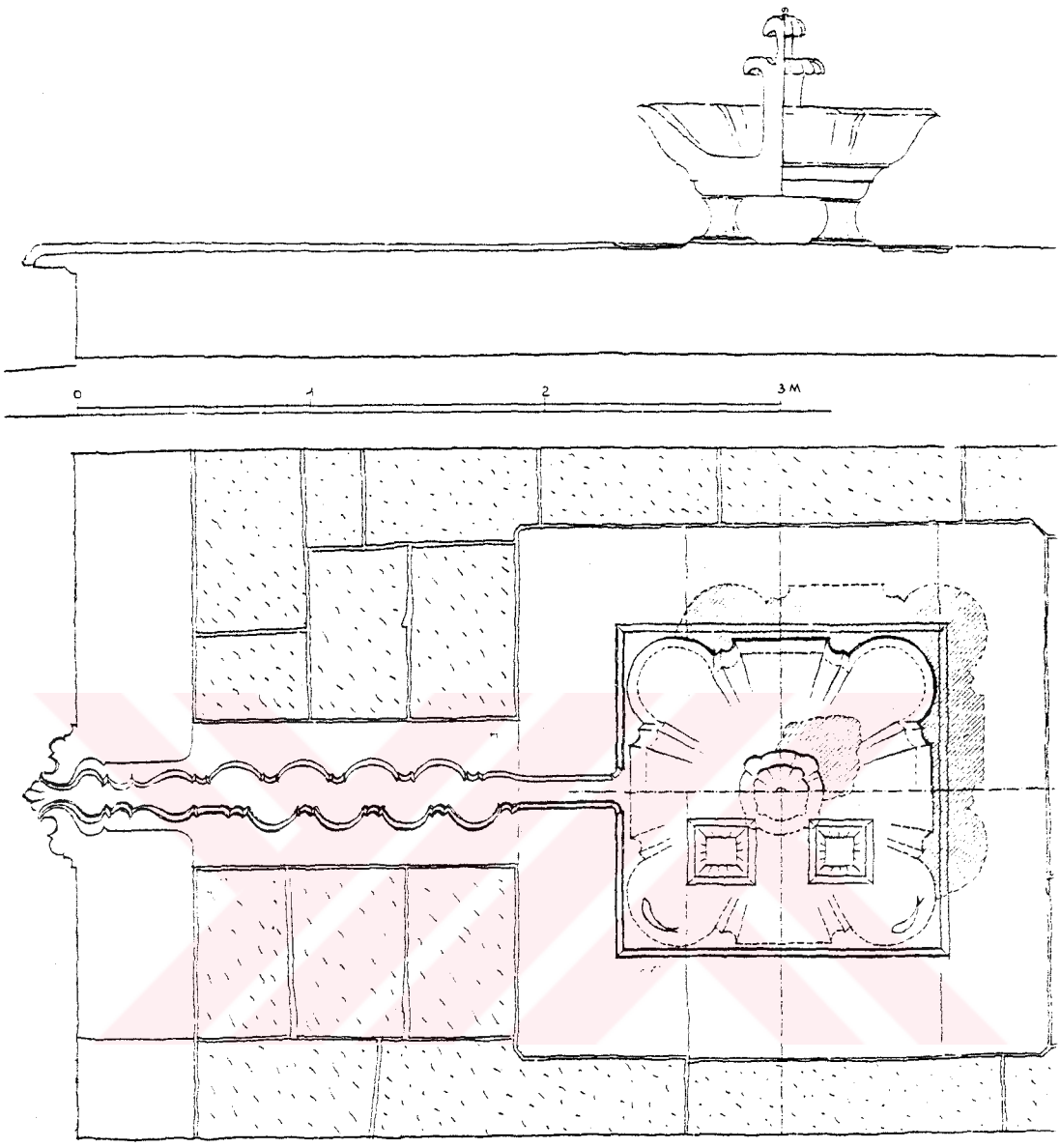
"Hanımanne Konağı" olarak da adlandırılan ve yaklaşık 50 sene önce yıkılan konak 18. Y.Y. ikinci yarısında yaptırılmıştır |147|. Konak iki katlı olup, harem ve selamlık bölüklerinden oluşur. Esas itibariyle Selamlık bölüğü içinde yer alan mabeyn kısmı ise her iki bölük arasında bina derinliğince uzanmaktadır (Resim 296).

Resim 296. Edirne İbrahim Bey Konağı giriş katı planı.

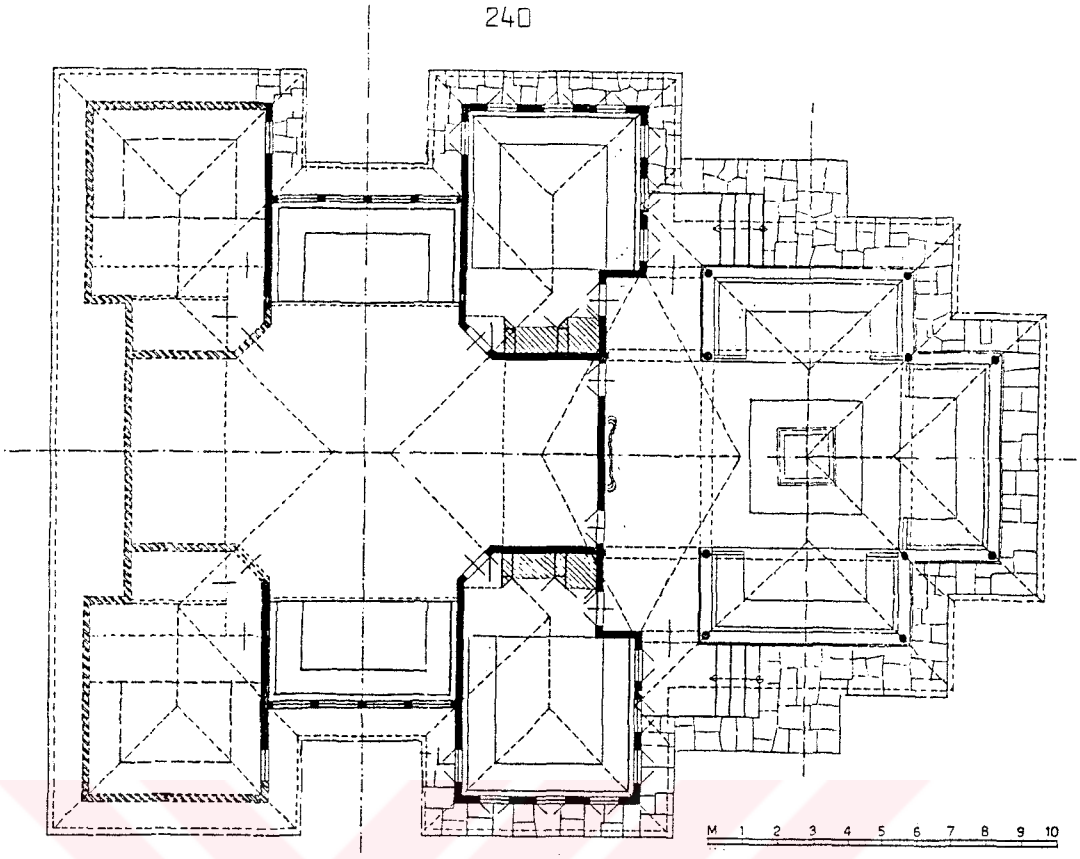
Havuzlu mabeyn, su kullanımı vasıtası ile iç mekanların kendi içinde ve dış mekanlarla ilişkilerinin kurulması uygulamalarına çok güçlü bir örnektir.

Havuzlu Mabeyn taşlığı ile aynı aks üzerinde düzenlenen bahçeye çıkış taşlığı üzerindeki ikinci fıskiyeli havuz sularını zemindeki kanalla bir alt setteki bahçede bulunan tekneye boşaltmaktadır. Bu bahçede yine aynı eksen üzerinde oval bir havuz ve nihayet daha alttaki bir sette de ikinci taşma teknesi vardır (Resim 295,296). Tüm bu kompozisyon ekseninin en gerisinde havuzlu iş-dış mekanları derinlemesine görebilen sedirlik vardır. Bu kısım ayrıca sokak cephesine de açılmıştır. Sedirlik ile mabeyn taşlığı arasında bir

Resim 297. İbrahim Bey konağı fıskıyeli mermer havuzu, kesit ve plan.

bölme duvarı vardır. Ana eksen üzerindeki tüm ara bölmeler olabildiğince şeffaf tutulmuştur. Şekil 297 'de detaylarını gördüğümüz barok çizgilerin şekillendirdiği fıskiyeli giriş havuzu teknesi dört adet mermer ayak üzerine oturtulmuştur (Resim 295). Bu aynı dönem içinde görülmeye başlanan bir yeniliktir |148|. İstanbul'da yine 18.Y.Y'a ait bir yapı olan Üsküdar, Tuğrakeş Recai Bey yalısında aynı programın bir benzerini görmekteyiz (bkz. s. 232); Aynı eksen üzerinde bina derinliğince uzanan su kompozisyonları serisi; sedirlik, havuzlu taşlık ve yine havuzlu giriş taşlığı olarak sıralanmışlardır. Arada şeffaf bölmeler vardır. Sedirlik iç mekandan ayrı olarak dış mekanı da (Burada Boğaziçi'ni) izleyebilmektedir.

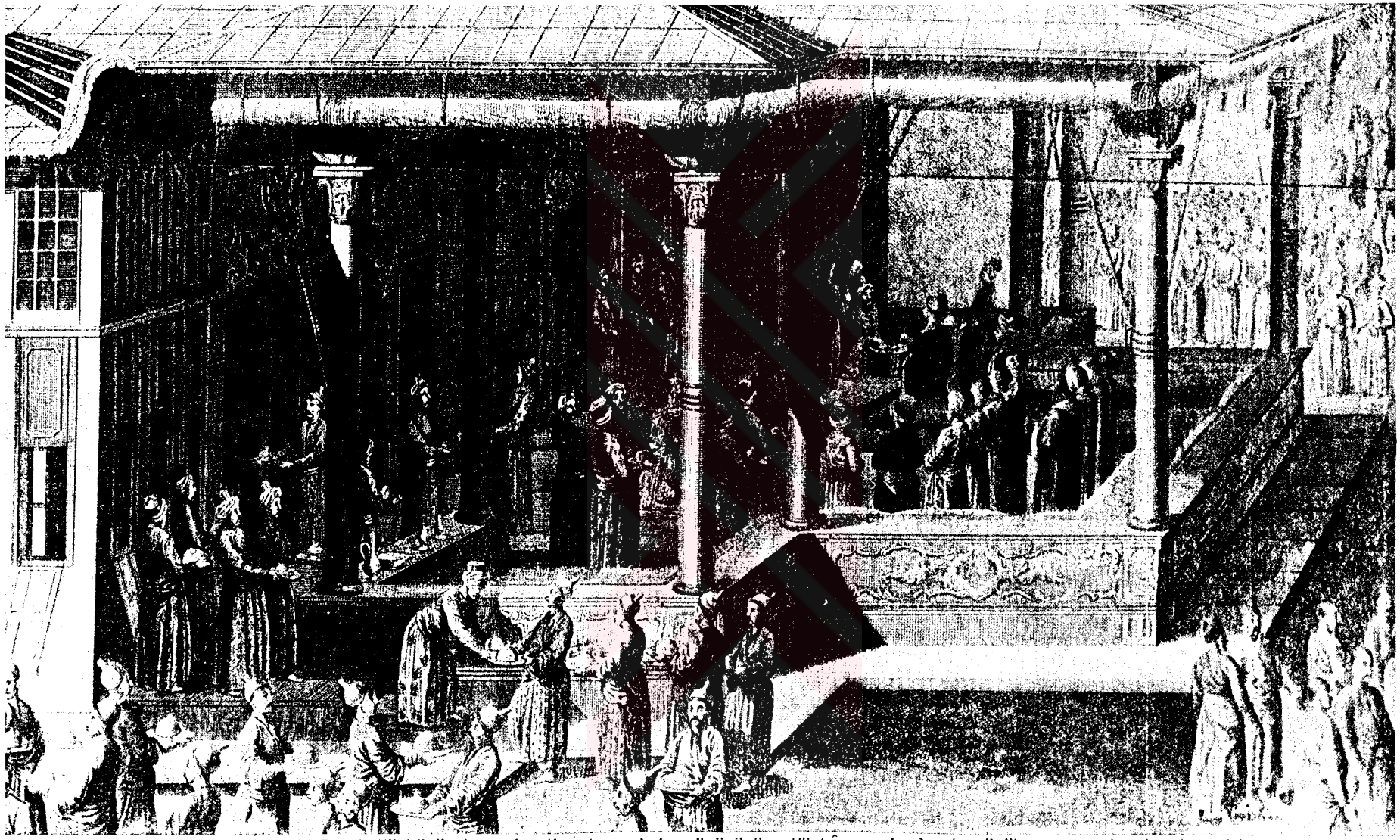

Resim 298. Topkapı Sarayı, Tomak Köşkü restitüsyon planı.

TOMAK KÖŞKÜ, İSTANBUL

Cirid ve buna benzer bir oyun olan tomak ile tirendazlık (okçuluk), nişancılık Osmanlı Sarayı'nın en rağbet ettiği sporlardır. Bu spor oyunları için Topkapı Sarayı dış bahçesinde sahalar ile hünkarın müsabakaları izlemesi' için köşkler yaptırıldığı bilinmektedir.

D'Ohson'un L'Espinase'nin kaleminden yayınladığı ancak ismi ve yeri belirtilmeyen köşkün bunlardan biri olduğu sanılmaktadır (Resim 299). Arka planda cirid oyuncuları ve meydanı ile köşkün önündeki fıskıyeli havuzlu açık divanhanede hünkar, muhtemelen usül olduğu üzere müsabaka sonrasında ihsan dağıtmakta iken resmedilmiştir. Resim'den hareketle bir restitüsyon denemesi yapan S.H.Eldem yapıyı buradaki olaya izafeten Tomak Köşkü olarak adlandırmıştır (Resim 298).

Resim 299. D'Ohsson'un gravüründe Tomak Köşkünün havuzlu divanhanesinin görünüşü. Hünkâr geri planda gözüken yan sahında oturmaktatır.

Mimari elemanları erken devir barok tarzı sergileyen ve 18.yy. ikinci yarısına tarihlenebilen köşk Eldem'e göre III.Ahmed zamanında kalma bir bünye üzerinde sonradan yapılmış bir yenileme intibaı vermektedir.

L'Espinase'nin konumuz olan fıskiyeli-havuzlu divanhaneyi,saray yaşamından bir kesiti ifade eden net anlatımı karşısında restitüsyonun kapalı hacimlerde dayandığı varsayımlar ile yerinin ve isminin belirsizliği köşkün çalışmamıza dahil edilmesinde bir engel olarak görülmemiştir.

Köşk genel plan gövdesine bir baş olarak eklenen havuzlu divanhanesiyle Davut Paşa Kasrı, Beşiktaş Çinili Köşkü, Amcazade Köprülü Yalısı, Küçüksu Kasrı gibi uygulamaların özgün bir örneğidir.

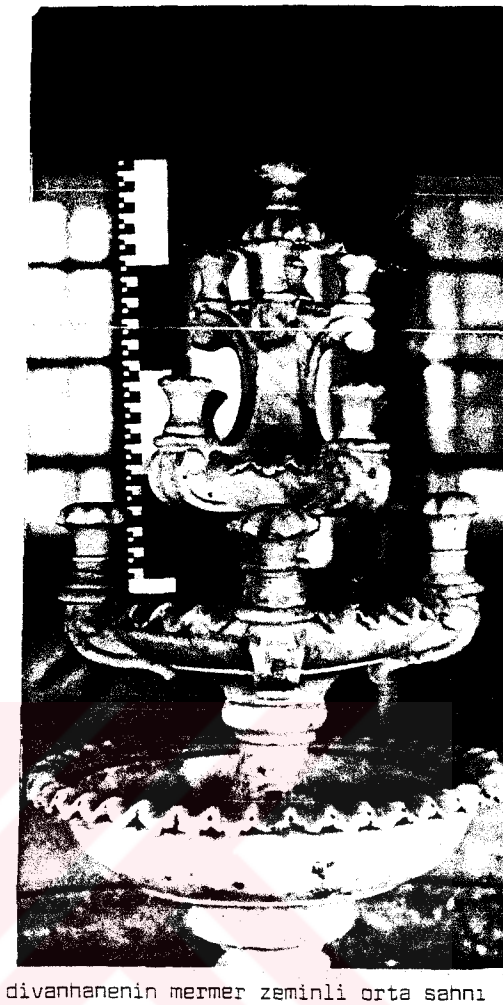

Resim 300. Şerifler Yalı Köşkünün Boğaz Yolundan görünüşü. Havuzlu divanhane üç yöndeki çıkmalarıyla manzaraya açılmaktadır.

ŞERİFLER YALI KÖŞKÜ, EMİRGAN

Köşk, Emirgan kıyısında 1782 (H.1192)'de yaptırılan Hamidiye Camisinin yanında aynı tarihlerde yaptırılmıştır |149|.
1778 Tarihine kadar önceleri Feridun Bey, IV.Murad devrinden sonra Mirgûn Oğlu Bahçesi diye bilinen bu semt bağlık bahçelik bir karakterde iken bu tarihte I.Abdülhamid'in burada bir kasaba oluşturmak

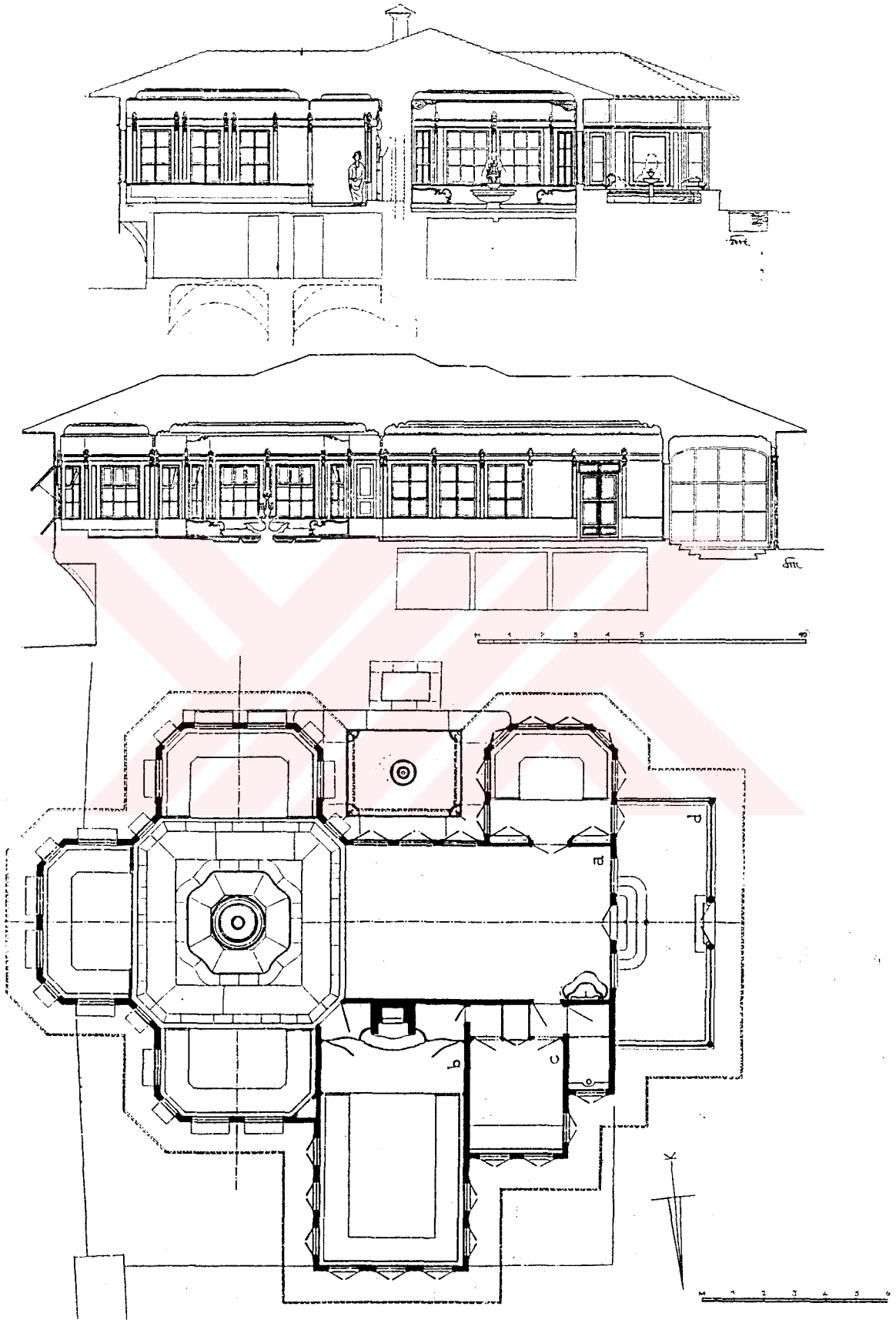

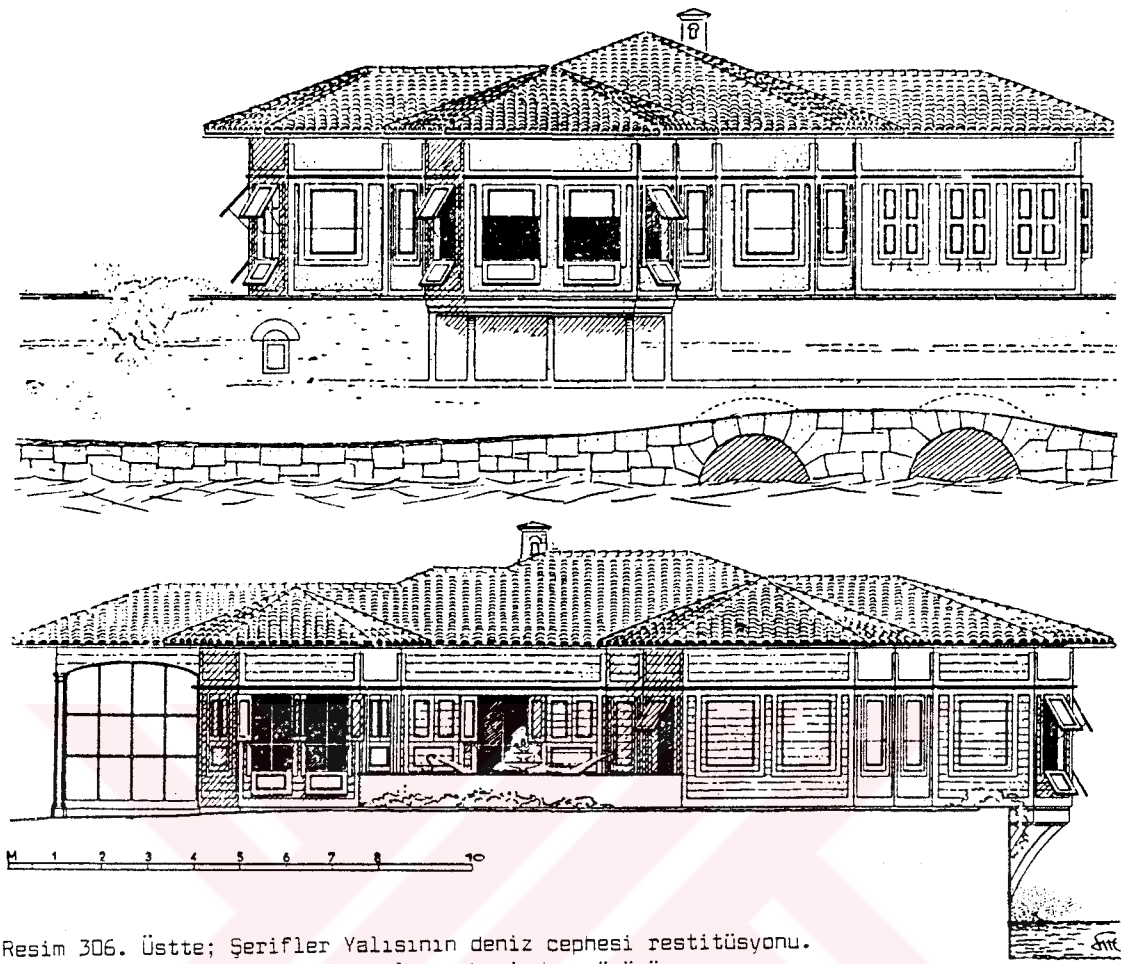
Resim 301. Solda; Şerifler Yalısındaki yazlık divanhanenin mermer zeminli orta sahnı ve fıskiyeli mermer havuzunun görünüşü.
Resim 302. Sağda; Havuzun fıskiyesinden detay.

isteğiyle parsellenerek iskân edilmişti. Bu iskan hareketi sırasında bölgenin ilk yapılarından biri olan Şerifler Yalı Köşkü (Şerif Abdülillah'ın sahipliği zamanında verilen isim), aslında harem yalısı ile bir bütün olarak inşa edilmişti |150|. Şimdi yalnız yalı köşkü mevcuttur.

Bugün Kültür Bakanlığının muhafazasında olan köşk, iç mekanlarda ve içe yönelik "dış-iç" mekanlarda dekoratif su kullanımının en esprili örneklerinden birini sergilemektedir. Köşkün bulunduğu bahçe zemini, fazla geniş olmıyan rıhtımdan 3 m kadar yüksektedir. Bu kot farkını ayıran bir set duvarı üzerine kadar gelen köşk, duvara basan payandalar üzerinde denize bir miktar daha ilerler. Bu görünüm, köşkün rıhtım cephesine özelliğini kazandırmaktadır (Resim 300).

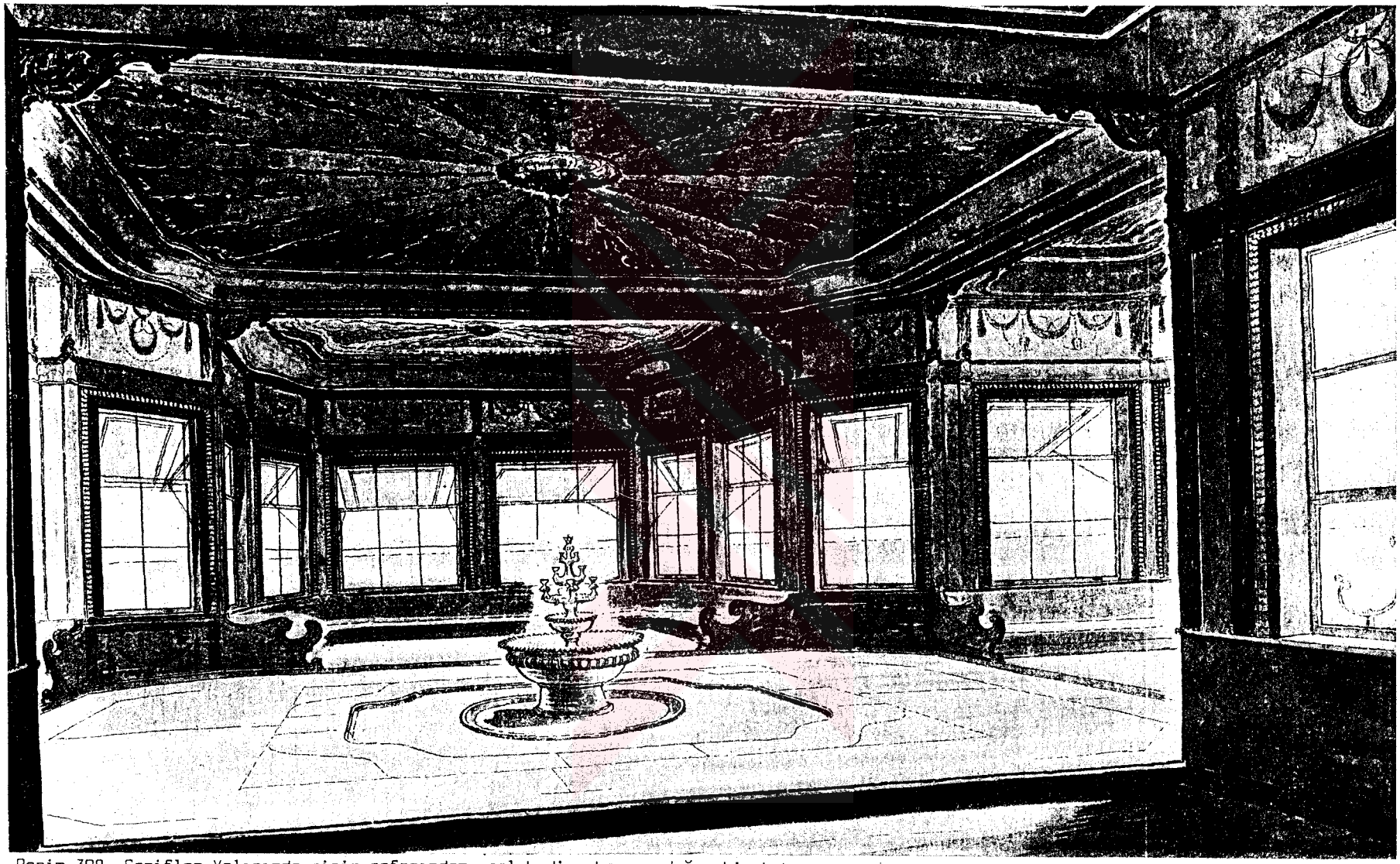
Resim 303,304. En üstte ve ortada; Şerifler Yalısının divanhane havuzundan geçen en ve boy kesitleri.
Resim 305. Altta; Yalının planı; A-Havuzlu divanhane, B-Divananneye giriş sofası, C-Sofa çeşmesi, D-Dış anvuz.

Resim 306. Üstte; Şerifler Yalısının deniz cephesi restitüsyonu.
Resim 307. Altta; Yalının havuzlu cephesinden görünüş.

Bahçe ile aynı kotda olan köşk aksiyal bir plana sahip olmasına rağmen simetrik değildir (Resim 305). Kıyıya dik olan büyük eksen denizden arkadaki girişe kadar ilerler. Camekanlı giriş revakı ve divanhaneye ulaşan sofa ile üç kollu divanhane bu eksen üzerinde yer alır. Divanhanenin ikiyandaki kollarının belirlediği diğer eksen ise kıyıya paraleldir. Divanhanenin orta sahnında, iki eksenin kesiştiği noktayı mermerden gayet güzel bir havuz ve fıskiye süsler.

Yazlık divanhanenin, orta sahın etrafında manzara yönüne doğru açılan ve görüş alanını genişleten üç yan mekan şeklinde beliren şemasını, 17.Yüzyılın ürünleri olan Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü'nde (bkz.s. 184), Anadolu Hisarı'nda, Köprülü Yalısı (bkz.s. 189) ve daha pekçok örnekte görmekteyiz. Diğer örneklerde olduğu gibi burada da duvarların boşluk kısımları konstrüksiyonunun elverdiği oranda büyük tutularak, aydınlık bir atmosfer ile dış ortamın zengin görünüşünden azamî istifade imkanı aranmıştır.

Resim 308. Şerifler Yalısında giriş sofasından yazlık divanhaneye doğru bir bakış, restitüsyon.

Dışta doğanın sunduğu ihtişamlı görüntüyü dengelemek istercesine içte de bir görüntü zenginliği tesis etmek amacıyla divanhanenin orta sahnında oluşturulan havuz kompozisyonu aynı zamanda plan şemasını belirliyen eksenlerin kesiştiği noktada yer almakla, mimarı kompozisyonun da odak noktasını teşkil etmektedir.

Havuz ve fıskiye grubu sahip olduğu bu yerin önemiyle bağdaşır nitelikte bir plastik değere sahiptir. Tümüyle mermer döşeme olan orta sahında havuzunun yakınına doğru hafif bir alçalmayla geniş bir tekne oluşturulur (Resim 304). Burası daire şeklinde bir biraz daha alçak olan ilk tekneden taşan suları toplamak içindir. 176 cm çapındaki tek parçadan ibaret bu ikinci teknenin içinde 24,5 cm yüksekliğinde ve büyük havuz teknesinin oturduğu geniş bir kaide vardır. Havuzun büyük teknesi ise 54 cm yüksekliğinde ve 131 cm çapında, yine tek parça mermerden daire şeklindedir (Resim 301). Bu büyük teknenin ortasında ise yine bir kaide üzerinde, büyük teknenin su seviyesini biraz aşmak üzere genişçe bir kase, onun içinde de kat kat kaseler ve kenarlarında lüleelerden ibaret fıskiye grubu yükselir (Resim 302). Yükseldikçe daralan bu kaselerin dört yanındaki lüleler de mermerden işlenmiştir. En üstte tek bir mermer lüle vardır. Böylece toplam 13 mermer lüleden fışkıran ve kaselerin kenarlarından bir alttakine, oradan da büyük tekne ile alttaki yayvan teknelere dökülen sular salonun ortasında hareketli ve şırıltılı bir su motifi çizerler.

Büvük divanhaneyi karakterize eden bu kompozisyondan başka divanhaneye bağlı olan sofayı süsleyen diğer bi su kompozisyonu da, sofanın giriş kapısı yönündeki köşede yer alan zarif bir çeşmedir (Resim 309). Bu güzel çeşme gerçekte fonksiyondan gelen bir mevcudiyeti olmasına rağmen, yerinin seçimi ve bu yere uygun artistik değeri ile mimari kompozisyonun bir parçası olarak kullanılmıştır. Çeşmenin geniş mermer teknesinin oturduğu kaide; zemindeki,13 cm yüksekliğinde ve yine mermerden büyük bir tekne içindedir. Barok tarzındaki çeşmenin yüksek ayna taşı ile beraber zeminden yüksekliği 264 cm'dir.

Resim 309. Solda; Yalının giriş sofasındaki çeşmenin genel görünüşü.
Resim 310. Sağda; aynı çeşmenin ayna kısmından ayrıntı.

Yukarıda, divanhanenin kuruluş şeması itibariyle benzerliğine işaret ettiğimiz Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü ile, divanhaneye ulaşan sofanın da su motifi ile karekterize edilmesi şeklindeki prensiple diğer bir benzerlik kurulmaktadır (bkz.s. 184). Çinili Köşkteki karşılıklı havuzların teşkil ettiği kompozisyonun, mekan kuruluşu içindeki ağırlığını buradaki çeşmenin aynı derecede sağlamadığı düşünülebilirse de, gerçekte buraya nitelik kazandıran su düzenlemesi yalnız bu çeşmeden ibaret değildir. Sofanın dış mekanında düzenlenmiş ancak daha çok içeriden algılanmaya yönelik olarak tasarlanmış bir havuz, yalnız sofaya kuvvetli bir mekan tesiri kazandırmakla kalmaz, tüm duvarlara hakim olan şeffaf karekter ile divanhanenin de her tarafından izlenmesi imkanı vardır. Bu amaçla; havuz, içinde yer aldığı bahçe kotundan yüksekte tutularak denizlik hizasında kurulmuştur.

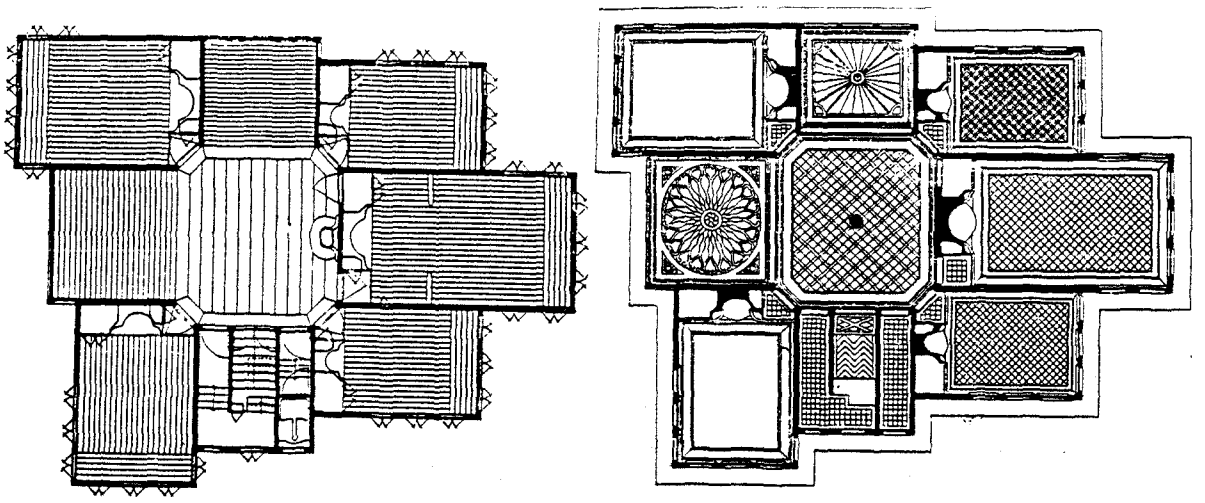

Resim 311. Şerifler Yalısında iki çıkma arasındaki havuzdan bir görünüş, Havuz; bahçe yaşamına olduğu kadar, şeffaf tutulan yalı konstrüksiyonu sayesinde iç mekana da yöneliktir. Böylece su kompozisyonu, dış ve iç mekân beraberliğini sağlıyacak bir eleman olarak kullanılmaktadır.

Divanhanenin bir kolu ile sofaya serbestçe eklenen bir odanın arasındaki açıklığı dolduran bu havuz tamamen özel bir kompozisyon göstermektedir (Resim 305). Binanın hareketine uyarak dörtköşe bir form kazanan havuzun ortasında yükselen mermer kaseler ve lülelerden ibaret fıskiye, içteki havuzun fıskiyesindeki motifleri ihtiva eder (Resim 307). Havuzun dörtköşesinde de çeyrek daire parçası şeklinde kaseler vardır. Buraya yılan formundaki, şimdi mevcut olmayan bronz lülelerden dökülen sular daha sonra kasenin kenarlarındaki figürlerden röfle alarak havuza dökülür.

Havuz, oluşturduğu su oyunları ile görsel ve işitsel bir bağlantı elemanı olarak yalının iç ve dış mekanı arasında organik bir köprü kurar (Resim 311).

Zarif ölçüleri ve sahip olduğu su kompozisyonlarına iç mekanları niteliyen düzenlemeler olmanın yanısıra; dış ve iç mekanlar arasında bir bütünlük kurmaya yönelik elemanlar olarak da kullanım getirmesi yönüyle şerifler yalısı, iç mekanlarda dekoratif su kullanımı geleneğimizin nadide örneklerinden birisi olmaktadır.

Resim 312,313. Çengelköy, Köçeoğlu Yalısı üst kat planı ve tavan tezyinatı, üst kat sofasının baş odaya bitişik duvarı ortasında mermer çeşme ve teknesi görülmektedir. Çeşme karşısındaki büyük eyvan iç bahçedeki büyük havuza hakimdir.

ÇENGELKÖY- KÖÇEOĞLU YALISI

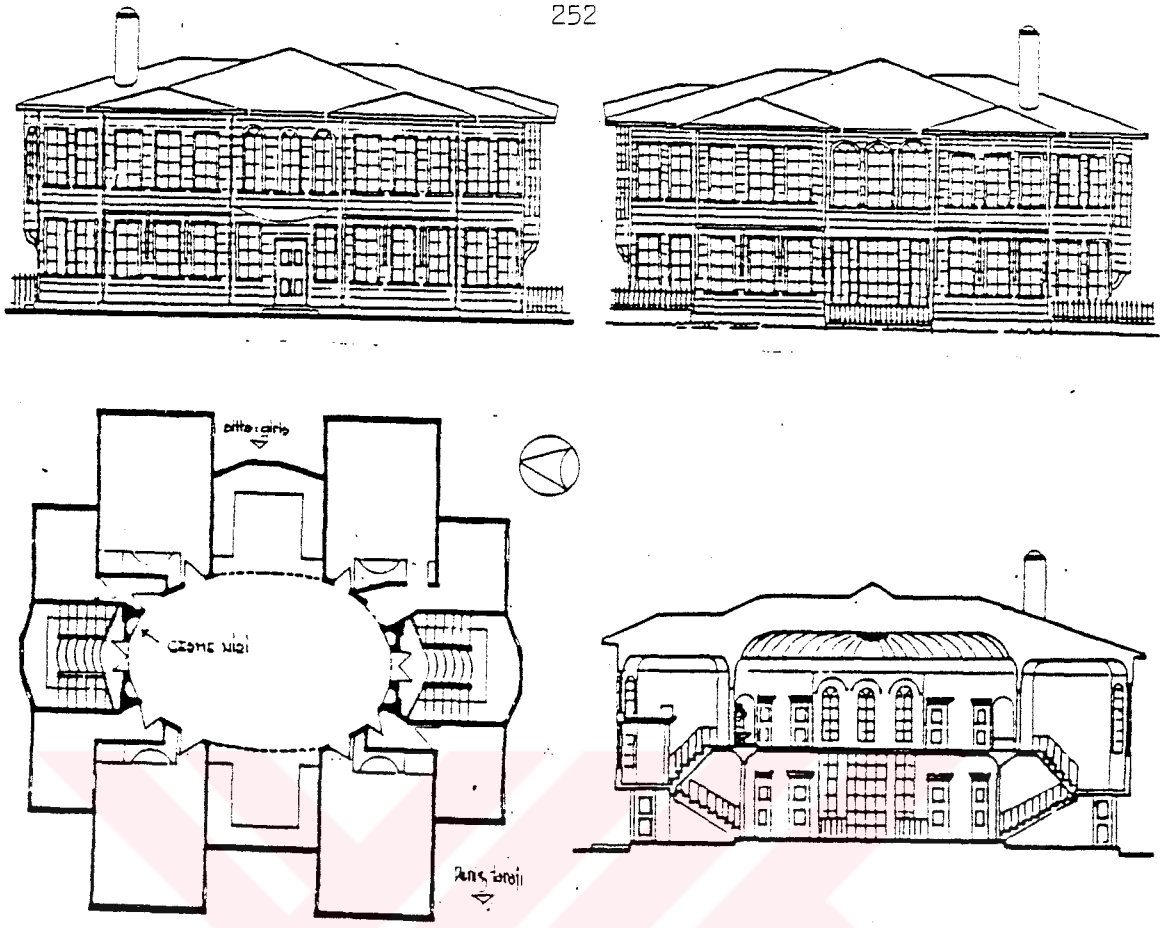
1780'lere ait olduğu kabul edilen ve Çengelköy'ün önemli yapılarından olan yalı iki bölükten ibaret olup, su düzenlemesini içeren kısmı selamlık bölüğüdür (Resim 312). İki katlı olan selamlık bölüğü merkezi sofalı plan tipinde olup, geniş mermer plaklarla kaplı düz ayak giriş sofasından sağ yandaki eyvan içinde yer alan üç kollu merdiven ile üst sofaya çıkılır. Yalının en karakteristik mekanı olana bu sofanın özelliği öncelikle orta sahın duvarında yer alan büyük mermer çeşme selsebil'den kaynaklanmaktadır (Resim 312). Ancak günümüze ulaşamayan bu yapının S.H.Eldem arşivinde bulunan iç mekan fotoğrafları da evvelce kaybolduğundan kompozisyona ait ayrıntılı bir görsel malzemeye sahip değiliz. Alt katta olduğu gibi azami ölçede şeffaf tutulan üst sofa evyvanı selsebil ekseni üzerinde bina giriş önünde yer alan büyük havuz görüntüsüne hakimdir. Bu açıdan yalı, örneklerimiz içinde üst katlarda yer alan su düzenlemesini içeren mekanların bahçe kullanımındaki su öğesiyle birlikte aynı eksen üzerinde algılanmasına yönelik tasarımın tipik örneklerindendir.

Resim 314. Sadullah Paşa Yalısında üst katdaki sofa çeşmesi. Geri planda görülen parmaklıklı platform merdiven grubunun üzerinde yer almakta ve yalıda ter tiplenen müzik dinletilerinde müzisyenlerin bulunduğu bir sahne fonksiyonu üstlenmektedir.

SADULLAH PAŞA YALISI ÇENGELKÖY

"Sadullah Paşa"adını sonradan alan yalı, bostancıbaşı defterleri ve tapu kayıtları ile diğer yazılı belgelerden anlaşıldığına göre 18.Yüzyılın ikinci yarısına aittir [151], Bugün mevcut olan bina harem dairesi olup iki katlı bir yalı köşküdür. Orta sofalı

Resim 315. Üstte; Sadullah Paşa Yalısının karadan (giriş cephesi) ve denizden görünüşler. Altta; Yalının üst kat planı ve kesiti. Sofada işaret edilen çeşme nişi sağdaki kesitde görülmektedir.

tipteki yalının köşe odaları, üst katta eliböğründeler üzerinde ilerliyerek dışarı doğru genişler. Alt kat sofasının dörtgen olmasına karşın, ilgi konumuz olan çeşme kompozisyonunu da içeren üst kat sofası devir uslûbuna uygun olarak oval planlı ve kubbelidir. Bu sofaya iki yandaki, üçer kollu büyük merdivenlerle çıkılır. Merdivenlerin üst kata ulaştıkları yerdeki sahanlıklardan ikişer kanatlı kapılarla sofaya girilir. Bu kapıların iki yanında yer almak üzere dört adet duvar hücresi vardır. Bu hücrelerin içine kalem işi ile korular ve havuz tasvir eden resimler yapılmıştır. Çeşme düzenlemesi ise, hücrelerden kuzey-doğu yönündekinin içinde oluşturulmuştur (Resim 315). Çeşme, mermerden alçak bir taban teknesi içine oturur. Bu teknenin içindeki, yukarıya doğru daralan iri bir mermer kaide daha sonra tekrar genişliyerek esas tekneyi oluşturur. Bunun üzerinde de yüksek bir ayna yer alır. Zarif motiflerle ve ince bir işçilikle oluşturulan aynanın üst kısmında oval biçimde ve bombeli bir porfir taşı vardır (Resim 314).

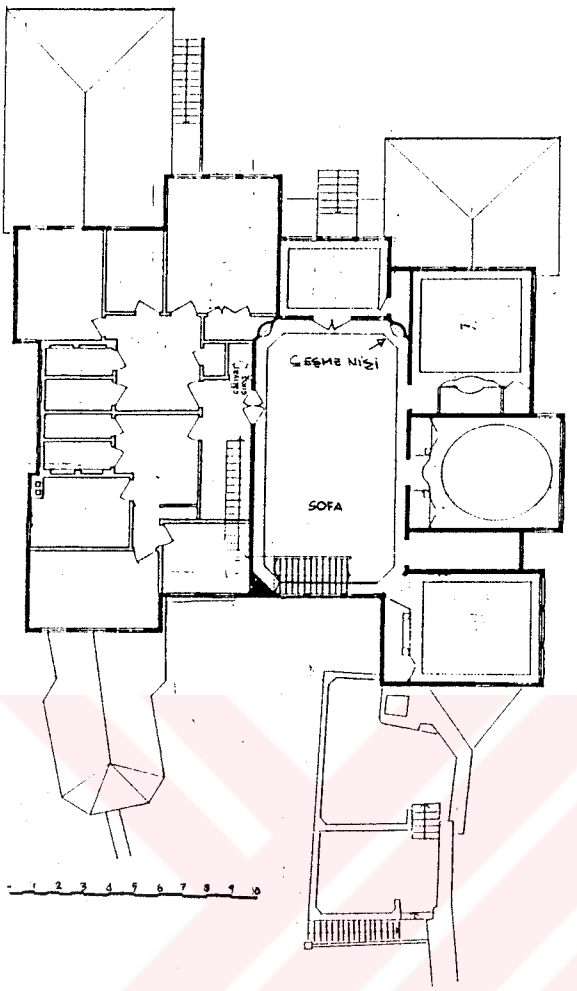
Çeşme hücresinin önünde yer aldığı merdiven hacminin üst kısmında sofa yüksekliğini ortalıyacak seviyede bir loca oluşturulmuştur. Köşedeki odadan çıkılan bu loca köşkte düzenlenen müzik dinletilerinde müzisyenlerin yer aldığı bir sahne fonksiyonunu üstlenir. Resim 314 'de de görüldüğü gibi çeşmenin müzik platformu ile aynı köşede düzenlenmesiyle her iki kompozisyon bütünleştirilmiştir. Bu da düzenleyicinin müzik sesi ile su sesi arasında bir paralellik kurmak istediği çağrışımını getirmektedir.

Sadullah Paşa Yalısındaki su düzenlemesi, gerek içinde yer aldığı kat, gerekse bu kat içindeki konumu ve kompozisyon elemanı olarak seçilen motif itibariyle (çeşme), hatta çeşmelerin uslûbları bakımından, aynı koyda yer alan Abdullahağa Yalısıyla (Yordan) benzer bir düzenleme göstermektedir. Sadullah Paşa Yalısındaki su düzenlemesi de benzeri diğer sofa çeşmeli uygulamalarda gördüğümüz gibi (Abdullahağa, Allahverdi, Yeniköy evi, Dolmabahçe Sarayı, v.d.), fonksiyon ve dekorasyonun akılcı bir sentezidir.

ABDULLAHAĞA YALISI ÇENGELKÖY

Halen mevcut Çengelköy yalılarının en eskilerinden olan iki katlı yalının, 18.Yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu sanılmaktadır |152|.

Yakın zaman önce Türkiye Anıt-Çevre-Turizm Değerlerini Koruma Vakfı tarafından alınarak koruma faaliyetleri başlatılan yalı, zaman içinde pekçok değişiklikler görmüştür. Bu değişiklikler sonunda orta sofanın bir kanadını teşkil eden blokun iç düzeni tamamen eski karekterini kaybetmiş olup, vakıfça bu kısmın restitüsyon çalışmaları sürdürülmektedir. Konumuz olan su kullanımını içeren orta sofa ve diğer tarafındaki blok çok harap da olsa eski karekterini korumaktadır (Resim 316). Sofa çeşmesi şeklinde olan su düzenlemesi üst kat sofasının köşe nişlerinden biri içinde değerlendirilmiştir.

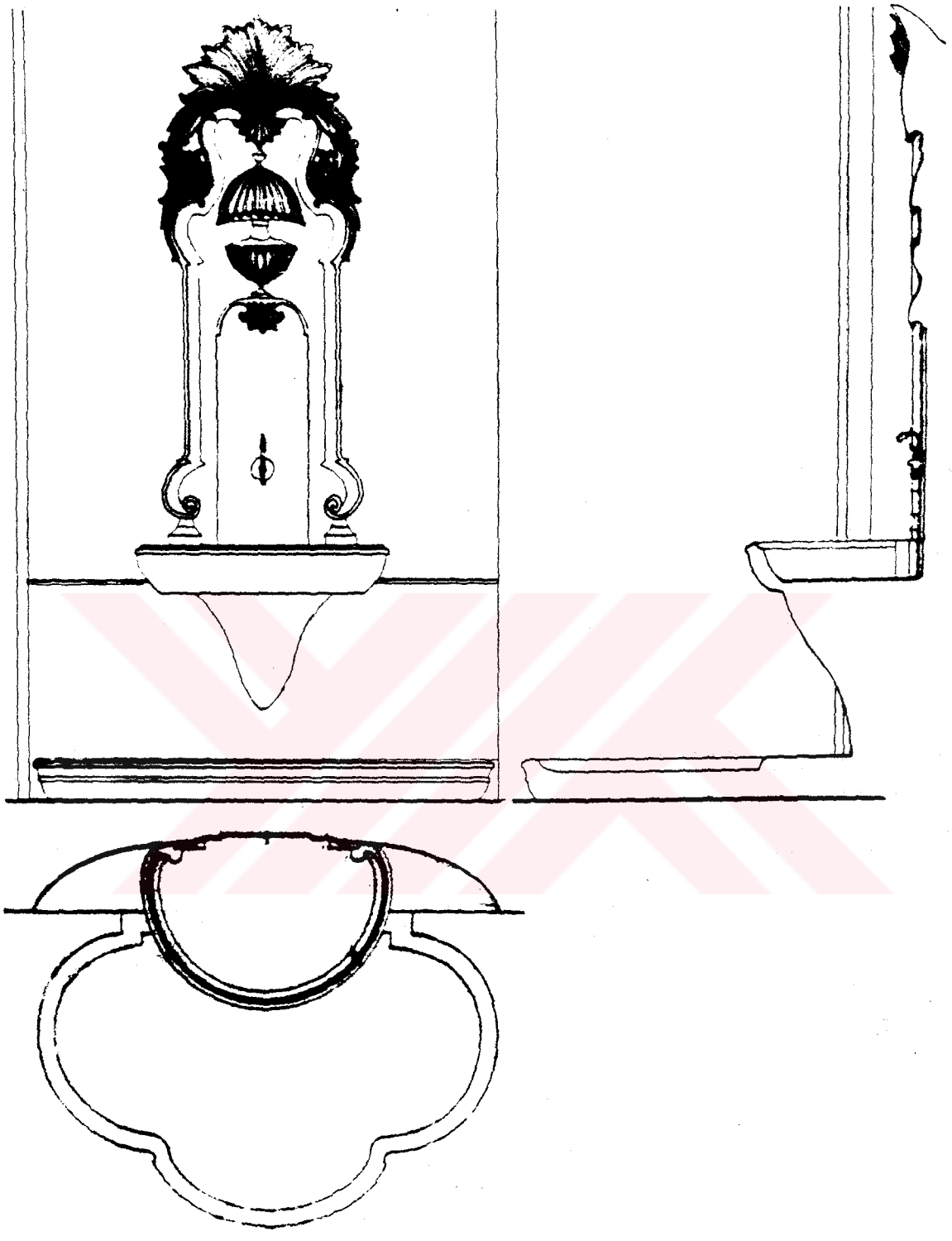

Resim 316. Solda; Abdullahağa Yalısında çeşmeli sofasının bulunduğu üst kat planı. Sofanın üst kanadındaki içi boş olarak çizilmiş duvarlar sonradan yapılan tadilatları yansıtmaktadırlar. Dolu çizilen kısımlar eski halini muhafaza eden yerlerdir. Çeşmeli sofa ve bağlı olduğu blok eski karekterini kaybetmemekle beraber harap bir vaziyettedir.
Resim 317. Sağda; Onarım için yerinden çıkartılmış olan çeşme aynası beyaz mermerden sade bir ampir tarzındadır.

Üst kat sofalarının çeşmeli köşelerle sembolize edildiği bir diğer örneği yine Çengelköy Yalılarından olan Sadullahpaşa Yalısı üst kat sofasında görmekteyiz.

Sofadaki çeşme halen harap bir vaziyettedir. Ayna taşı yerinden çıkarak yere düşmüştür, ancak kırık değildir (Resim 317). Ampir uslûbunda, oldukça sade bir tarzda yapılmış olan çeşme, beyaz marmara mermerindendir (Resim 318). Çeşme teknesi, nişin içindeki bir sete oturur. Ayrıca döşeme üzerindeki alçak bir mermer platform çeşme köşesi önünde yer alır.

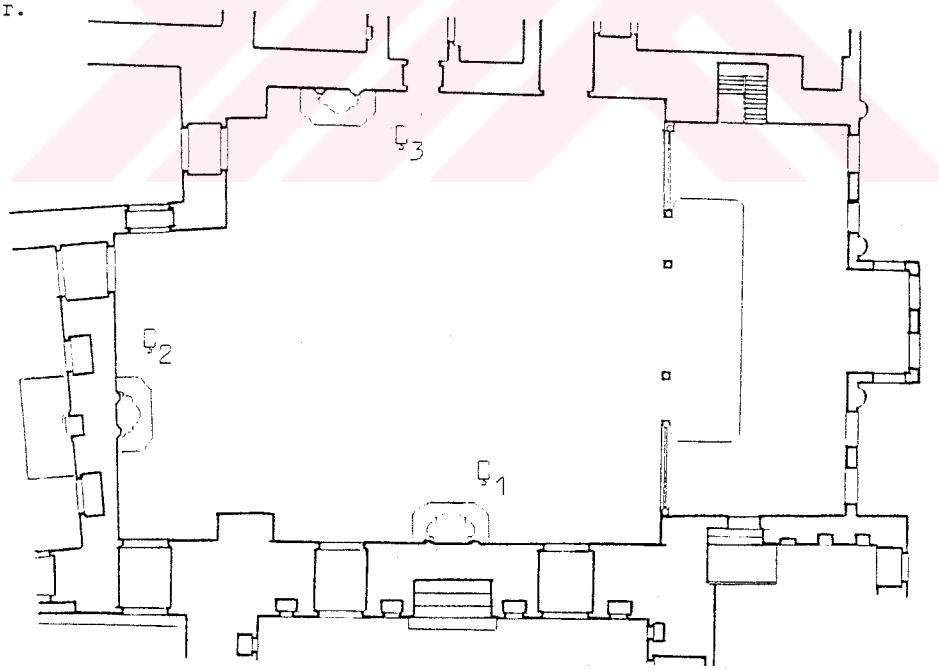

Resim 318. Abdullahağa Yalısı sofa çeşmesi; plan, kesit ve görünüş.

Abdullahağa Yalısı; fonksiyonla dekorasyonu akılcı bir davranışla birleştirerek faydacı kullanımlara hizmet veren su elemanlarının, plastik yapıları ve mekan içindeki konumlarıyla mimari bir eleman olarak kazanıldığı örneklerdendir.

Resim 319. Üstte; Topkapı Sarayında Sinan yapısı Hünkâr Salununun genel görünüşü. Tüm dekorasyon, çeşmeler ve resmin alındığı; parmaklıkla ayrılan taht kısmı, III. Osman devri tadilatının ürünleridir.
Resim 320. Altta; Topkapı Sarayı Hünkâr Salonu planı; A-Sinan yapısı olan esas sahın, B-III. Osman zamanında eklenen taht kısmı, C1, C2, C3- Çeşmeler, D-III. Murad Köşkü ve selsebili, E- Çeşmeli Sofa ve çeşmesi, F- Hünkâr Hamamı, G-Hünkâr hamamına giden koridor.

HÜNKÂR SALONU, TOPKAPI SARAYI

Topkapı Sarayı, Harem Dairesindeki en büyük kapalı hacim olan Hünkâr Sofası bir Mimar Sinan yapısıdır [153]. Şimdi yapıldığı devirdeki dekorasyonunu, kısmen de plan kuruluşunu değiştirmiş olan

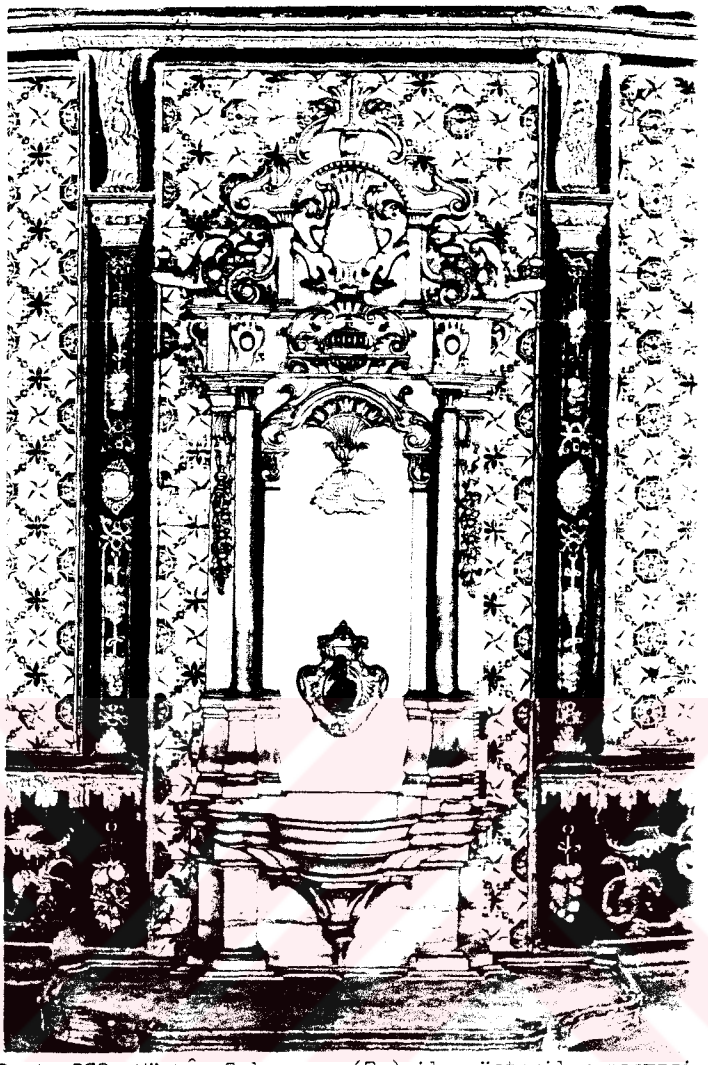

Resim 321. Topkapı Sarayı, Hünkâr Salonu planında (C_1) ile gösterilen çeşme.

bu mekan eskiden tümüyle 16.Asır çinileriyle kaplı iken sonraları bunlar kaldırılmış, yalnız kubbe kemerlerinin üzengileri hizasındaki, Kur'an'dan ayetler ihtiva eden bir kitabe kuşağı bırakılmıştır [154].

Bahse konu tadilâtlar III. Osman zamanına (1754-57) ait olup, salon tümüyle altınyaldızlar, kalem işi bezemelerlerle rokoko tarzında süslenirken; şimdiki altı direkli ve sedef kakmalı ahşap parmaklıkla salondan ayrılan taht kısmı ile çeşmeler ilave edilmiştir.

Çeşmeler üç adet olup, tüm odanın dekorasyonuna hakim olan Türk rokokosu uslûbunda oluşturulmuşlardır. Çeşmelerin oda içindeki konumlarının belli bir kural dahilinde olmadığı görülmektedir

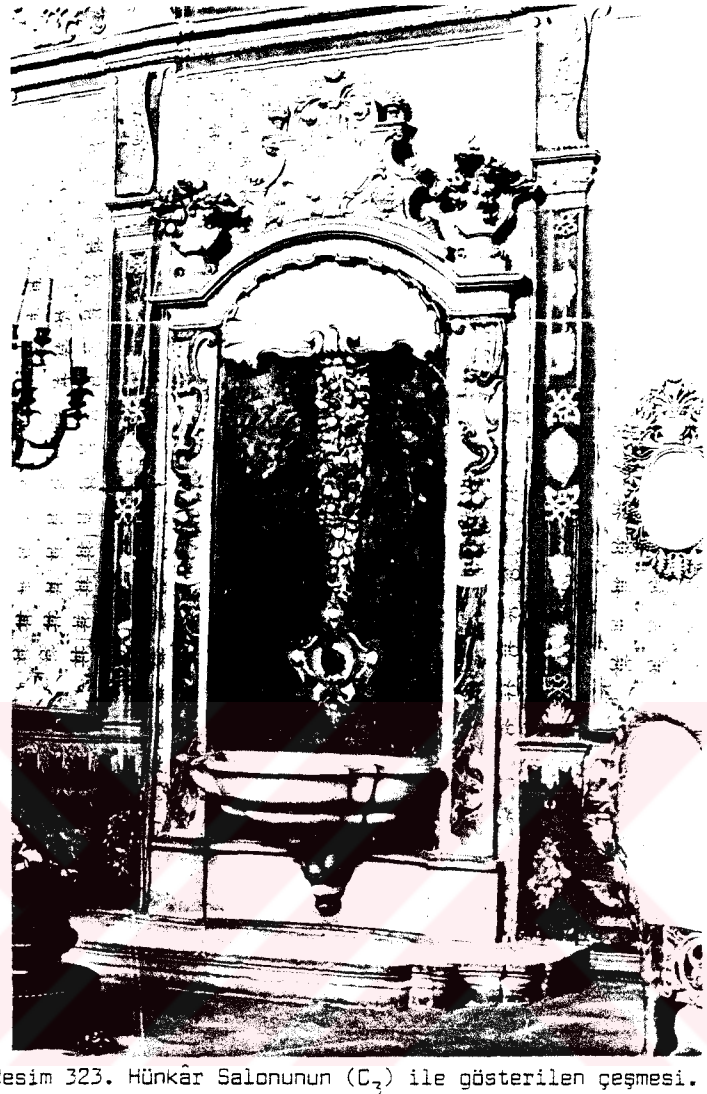

Resim 322. Hünkâr Salonunun (C_2) ile gösterilen çeşmesi.

(Resim 320). Ancak, hepsinin bitişik hacimlerdeki bir su kullanımının hizasında yer kazanmaları, yer seçimindeki tercihin tesisat kolaylığı sağlamakla ilgili olabileceğini akla getirmektedir.

Hepsi de, zemindeki geniş ve kenarları profilli birer mermer taban içine oturan çeşmelerden ikisi biribirlerine çok yakın formdadırlar (Resim 321-322). Ancak birkaç yerdeki ayrıntılarda farklılaşan bu çeşmeler aynı zamanda I.Abdülhamid Odasındaki çeşmeyle de benzerlik gösterirler. Her iki çeşme de beyaz mermerden yapılmış olup, altın yaldız kullanılarak ifade daha da kuvvetlendirilmiştir.

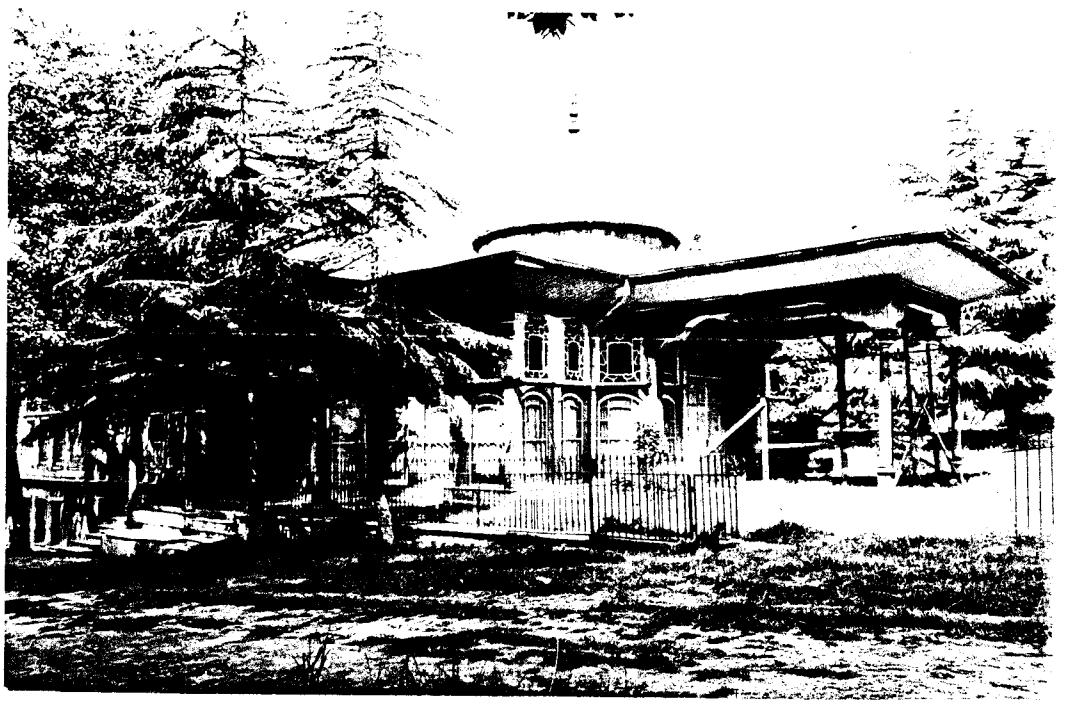
Odadaki üçüncü çeşme ise, III.Murad Köşkü selsebili arkasına rastlar (Resim 323). Burada değişiklik gösteren kompozisyonla beraber renkli mermerlerin de kullanıldığı görülür.

Resim 323. Hünkâr Salonunun (C_3) ile gösterilen çeşmesi.

Çeşme musluklarının spiral burmaları da ayrıca bahsetmeye değer (Resim 504). Kıymetli mekanların şekillenmesinde su elemanlarının belirleyici kompozisyonlar olarak kullanılması sayesinde, çeşme musluklarıyla uğraşan dökümcülük san'atı da çok gelişmiştir. Araştırmada ayrı bir bölümde değindiğimiz bu san'atın en güzel örneklerinden üç tanesi de Hünkâr Salonundaki musluklardır. Suların spiral burmaların ucundan akıtıldığı bu musluklar mekanın önemi ile orantılı olarak gümüş karışımlı madenden dökülmüşlerdir |155|.

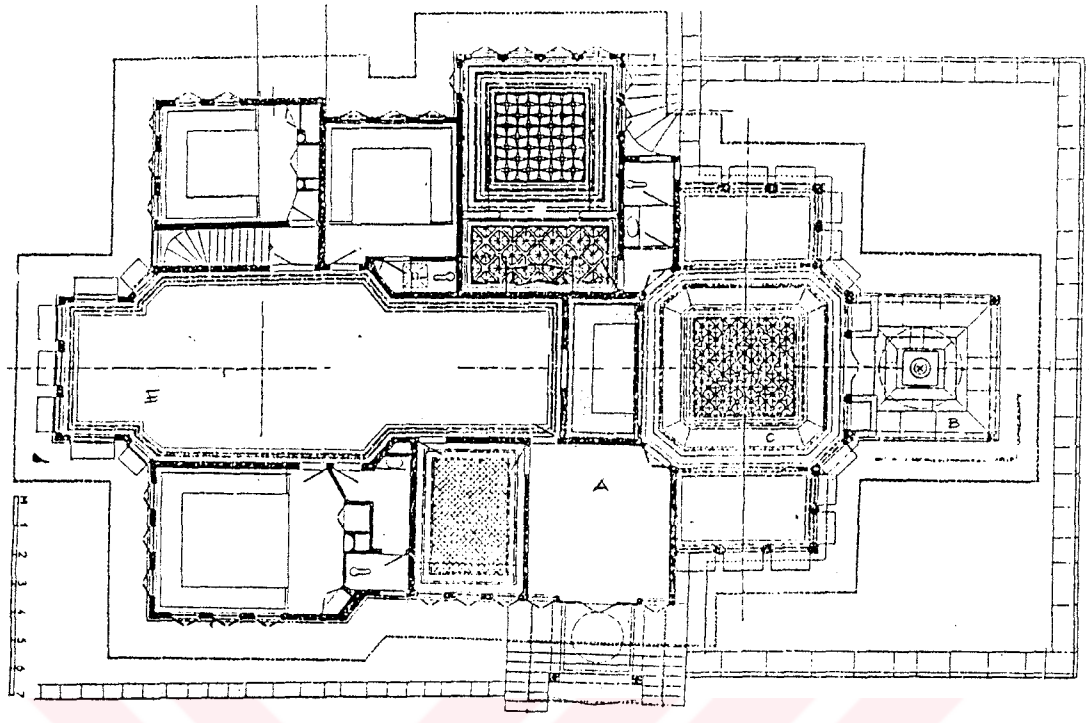
Hünkâr Salonu çeşmeleri; bu mekanın mimarisinden ayrı olarak şekillenmiş olsalar bile, fonksiyon ve dekorasyonu bir arada yorumlayan geleneksel davranışla, iç mimariyi biçimlendiren su kullanımlarının devrinin san'at anlayışı paralelinde oluşturulan bir örneğini teşkil etmektedir.

Resim 324. Aynalı Kavak Kasrının kara tarafından (Okmeydanı yönü) görünüşü. Direklerin tuttuğu, ileriye doğru uzanan saçak, divanhane önündeki havuzlu taşlığın üzerini örtmektedir.

AYNALI KAVAK KASRI ,TERSANE SARAYI HASBAHÇE KASRI, HASKÖY

Bugün Aynalı Kavak Kasrı olarak bildiğimiz bina aslında III. Sultan Anmet zamanında Tersane Sarayının Okmeydanına bakan hasbahçesinde, Daire-i Hümâyûn Kasrı olarak inşa edilmiştir |156|. Ancak bugünkü ifadesi daha çok III.Selim devrindeki büyük tadilata aittir (Resim 324). Bu döneme ait olan kitabede 1791-(H.1206) tarihini taşır ve kasrın gerçekte daha eski olmasına rağmen yapılan tadilatın büyüklüğünden olsa gerek, "nev icad" olduğunu belirtir |157|. Bu hususdaki ayrıntıya girmeden bizi özellikle ilgilendiren, dekoratif su kullanımının bulunduğu mekanın tanımlamasına değineceğiz. Esasında bu kullanımın bulunduğu, Okmeydanı yönündeki divanhane özellikle III.Selim tadilatında şekillenmiştir |158|. Divanhanenin bahçeye açılan cephesi bahçe ile aynı kotda olmasına rağmen arazi sahile doğru eğimli olduğundan arka cephede bu kat yukarıda kalır ve aşağıda bir kat daha teşkil edilir. Servis kısımlarını ihtiva eden bu alt kat üstündeki ikinci kat, esas köşk yapısının şekillendiği yerdir.

Resim 325. Aynalı Kavak Kasrının üst kat planı; A-Giriş holü, B-Havuzlu taşlık, C-Üç kollu divanhane, D-Arz odası, E-Haliç'e bakan sofa.

Üst kat planının ortasında tüm kasır boyunca uzanan ve uzun eksen üzerinde yer alan büyük sofa ve divanhane vardır. Donanma gösterilerini izlemeye mahsus sofaya nazaran kara tarafındaki divanhane daha fazla önem kazanmış, bilhassa III.Selim devrindeki süsleme ve dekorasyonla kasrın en önemli mekanı olarak ön plana geçmiştir |159|. Divanhane ve önündeki havuzlu sahın, musikişinas bir kimse olan III. Selim'in musiki toplantıları için bilhassa düzenlenmiş bir yerdir.

Bu çalışma içinde ele aldığımız yapılar olan; Anadolu hisarı Köprülü Yalısı (bkz.s. 189), Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü (bkz.s. 184), Emirgan Şerifler Yalısı (bkz.s. 242) divanhanelerinde gördüğümüz gibi burada da divanhane; orta sahına birleşen üç yan sahından ibaret bir "T" plan şeklindedir. Ayrıca bir de divanhanenin dış sahnı olarak mütalaa edebileceğimiz dördüncü bir kol daha vardır ki burası da bahçeye doğru açılan havuzlu taşlıkdır (Resim 325).

Divanhanenin ikiyan kollarındaki pencereler yerlere kadar indiğinden önlerinde sedirlik teşkil edilebilecek yer yoktur. Tek sedirlik, arka plana doğru girinti yapan ortadaki çıkmada düzenlenmiştir ki burası da hünkârın oturmasına mahsustur. Bu kısımdan, tam

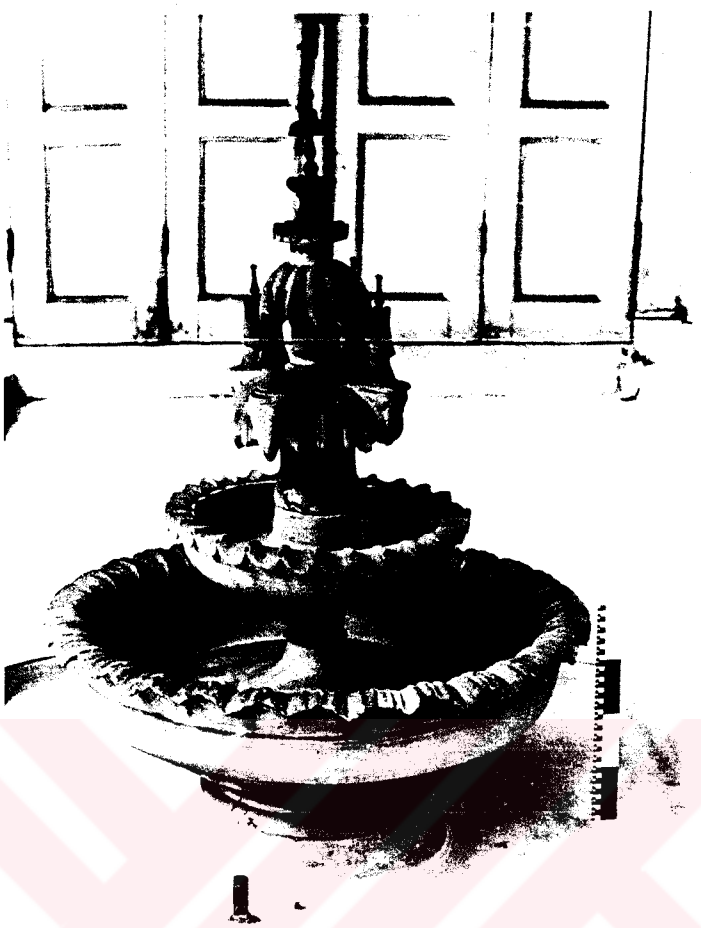
Resim 326. Aynalı Kavak Kasrında Havuzlu taşlığın yakından görünüşü. Divanne kapısının iki yanında mermerden oturma sekileri görülmektedir.

karşıya gelen ve yazlık bir kullanımı olması sebebiyle haliyle açık tutulan kapıdan bahçeye bakıldığında görünüşe hakim olan tema, taşlık ortasındaki kat kat mermer fıskiye ve teknelerden ibaret zarif bir su kompozisyonudur (Resim 326).

Bu şekilde iç mekan kullanımına yönelik olarak düzenlenmiş havuzlu taşlık grubu, aynı zamanda iç ve dış mekanlar arasında bir köprü mekan niteliğine bürünmekte ve divanhane-bahçe ilişkisini gerçekleştirmektedir.

Havuzlu taşlık, iç ve dış mekanları bağlayıcı niteliğiyle Şeriffer Yalısındaki dış havuz kompozisyonunu anımsatır (bkz.s. 249). Divanhaneden ayrı olarak münferit kullanımına baktığımızda ise; hasbahçeyi izlemeye yönelik, direkli-üstü örtülü ve dekoratif bir su motifiyle karekterize edilmiş, açık bir köşk kompozisyonu çizmesi bakımından Ahmet Fethi Paşa Yalısındaki bahçe köşküyle aralarında bir parelellik kurulabildiğini görürüz (bkz.s. 209).

Bu benzerliklerin de belirlediği gibi Aynalı Kavak Kasrındaki havuzlu taşlık, hem dördüncü kolu olarak divanhane şemasını tamamlıyan bir hacim, hem de kendi içinde bitmiş fonksiyonuyla başlıbaşına

Resim 327 solda; Taşlık ortasındaki havuz fıskiyenin bahçe tarafından görünüşü. Arkadaki kapılar açılcığında geri planda hünkârın oturduğu sedir görülecektir.

bir mekan niteliğindedir. Havuzlu taşlığın üzeri, divanhaneyle bağlantıyı vurgulayan ve esas yapının devamı olan çatı kütlesinin ileriye doğru uzanmasıyla örtülür. Önde bu geniş saçaklı çatıyı tutan kolonlar, zeminde de taşlığın sınırlarını belirlerler.

Taşlığın tüm kompozisyon içindeki önemini vurgulamak için fıskiye üzerine rastlıyan kısımda bir iç kubbe oluşturularak mekan tesiri kuvvetlendirilmiştir. Bu kubbe çatı üzerine yansıtılmayarak divanhane üzerini işaret eden büyük kubbe ile yarıştırmaktan kaçınılmıştır. Bu büyük kubbe de divanhanenin iç tavanına yansımaz. Böylece, gerektiğinde beraber, gerektiğinde ise ayrı ayrı çalışabilen fakat ayrıldıklarında herbiri kendine has bir nitelik kazanabilen mekanlar olarak beliren divanhane ve taşlık arasındaki ilişki,

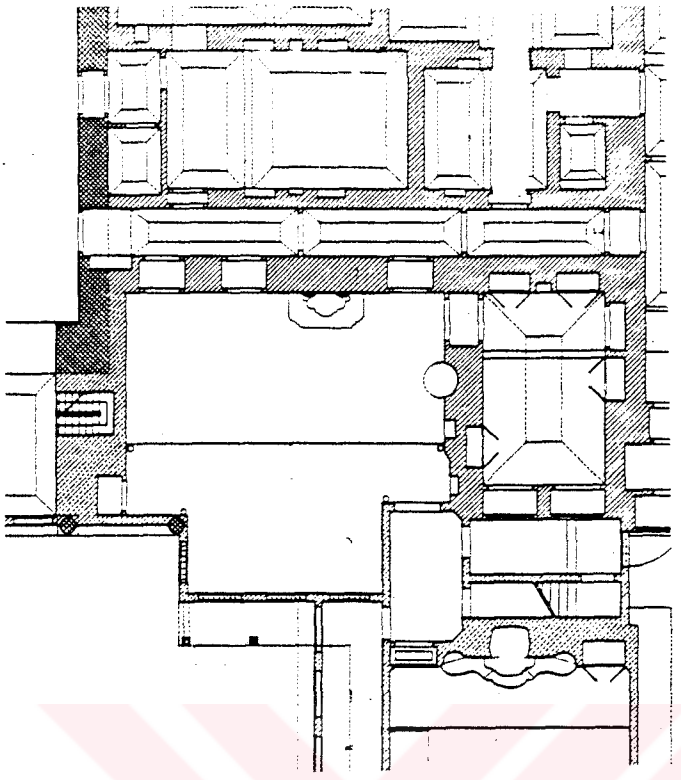
bir anlamda bu kubbelerle de sembolleşterilmektedir. Her iki mekanın da kubbeli oluşu aralarındaki fonksiyonel bağlantıyı vurgulamakta, ancak değişik sistemlerde gerçekleştirilmeleri kendi başlarına da bir karektere sahip olduklarını anlatmaktadır. Hünkarın oturduğu yerin üzerindeki kubbe ise haliyle büyük tutulmuştur. Havuzlu taşlığın, kasrın uzun ekseni üzerinde yer alan fıskiyeli havuzu, mekanın sahip olduğu önemi ikinci plana atmıyacak bir plastik anlayışla gereken sadelikte oluşturulmuştur (Resim 327). Fıskiye ve teknelerden ibaret kompozisyon, mermer döşemenin çökertilmesiyle teşkiledilen; kenarları pahlı, kare planda ve fazla alçalmıyan bir tekne içine yerleştirilmiştir.

Alçak ve genişçe çaplı bir mermer kaide üzerinde, tek parça mermerden büyük tekne oturur. Bunun içindeki ince bir kaide üzerinde ikinci tekne vardır. Bunların üzerinde de; altta dörtlü, en üstte de tek lüleden ibaret fıskiye grubu yer alır. Üstteki lülenin tamamı bronz bir parçadan ibaret olmasına karşın alttaki dörtlü lüleler mermerden, stilize lale formundadırlar. Suyun fışkırdığı kısımlara da bronzdan küçük borucuklar monte edilmiştir.

Aynalı Kavak Kasrı havuzlu taşlığı, geleneksel mimarimizde dekoratif su kullanımının karekterize ettiği mekanlar içinde, iki yönlü kullanıma sahip olması niteliğiyle ve insana yakın ölçüleriyle ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

I.ABDÜLHAMİD YATAK ODASI, TOPKAPI SARAYI

Oda; Harem Dairesinde, Hünkâr ve Valide Sultan hamamlarının önünden geçen koridor üzerinde bulunur (Resim 329). Abdülhamid adıyla anılmasına rağmen kitabelerinden de anlaşılacağı gibi III. Osman zamanında yaptırılmış, daha sonra I.Übdalhamid tarafından tamir ve tezyin ettirilmiştir |160|.

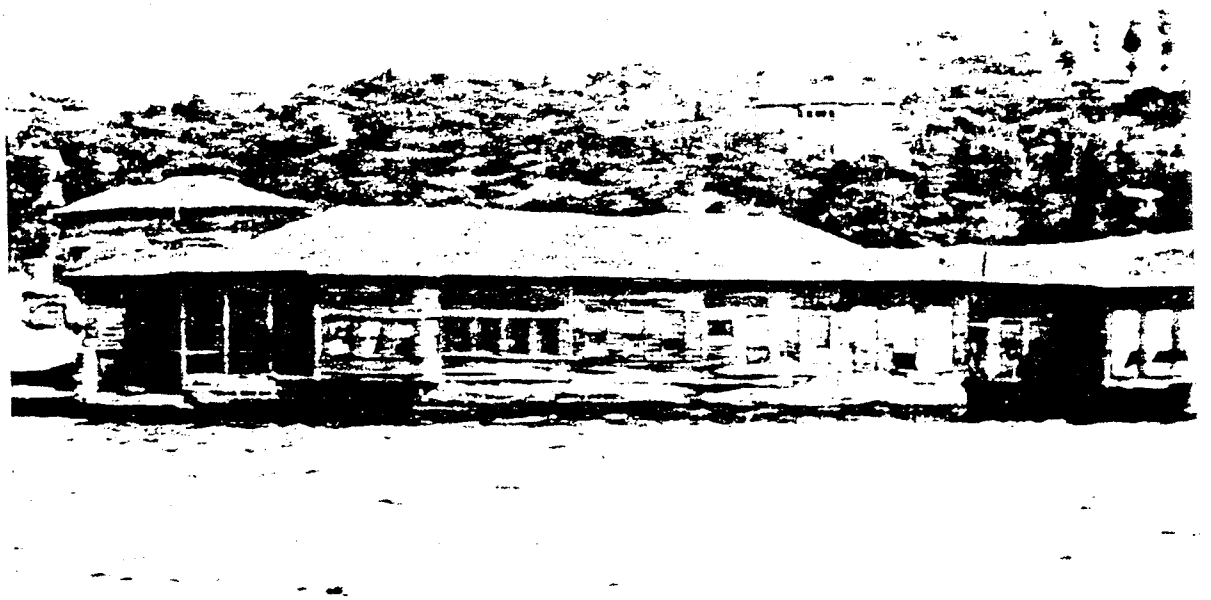

Resim 329. Yukarıda; Topkapı Sarayı, Harem Dairesindeki I. Abdülhamid Yatak Odasının planı.
Resim 330. Yanda; I.Abdülhamid Yatak Odasındaki çeşmenin genel görünüşü. Türk rokokosu tarzındaki çeşme, beyaz üzerine renkli mermerlerden oluşturulmuştur.

Odanın koridora açılan kapısı üzerindeki kitabelerden; dıştaki III.Osman'a içteki ise I.Abdülhamid'e aittir |161|. Türk rokokosu tarzında dekore edilen odanın koridor duvarı üzerinde yer alan çeşme ile yan duvardaki ocak, odanın en karekteristik mimari unsurlarıdır. Beyaz, gri, siyah ve renkli, damarlı mermerlerden rokoko usûlûbunda yapılan çeşme, zemindeki mermer taban içine oturur.

Ayna taşı üzerindeki kitabede; "Çeşmei dilcû, hayâtı câvidan ayni şifa" ibaresi ile 1209 (M.1794) tarihi yazılıdır |162|. Çeşme musluğu, bitişikteki Hünkâr Salonunda bulunan benzerleri gibi gümüş karışımlı döküm olup, burması spiral formludur. Çeşme suyu bu burmadan akar (bkz. çeşme muslukları), halen suyu yoktur.

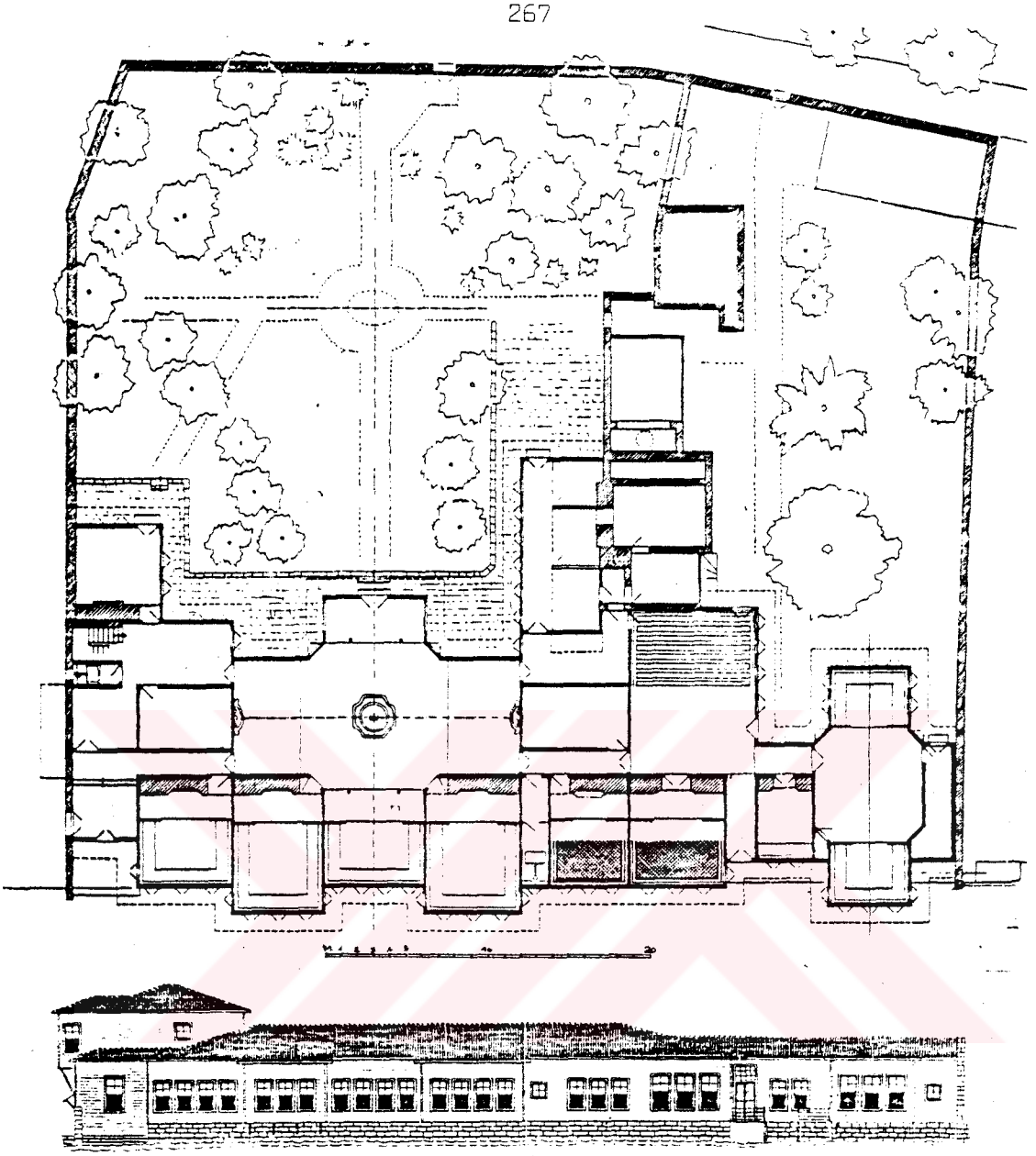

Resim 331. Bu gün mevcut olmayan Yusuf Kâmil Paşa Yalısının Boğaziçi'nden görünüşü.

YUSUF KÂMİL PAŞA YALISI, BEYLERBEYİ

Nadir olan, tek katlı yalılar tipine giren Yusuf Kâmil Paşa Yalısı 18.Yüzyıl yapısıdır |163|.
Bugün mevcut olmıyan yalı konumuz olan iç mekanlarda su kullanımının en seçkin örneklerinden birini teşkil eder. Yalı, Beylerbeyi sıra yalılarının başında bulunurdu |164|. Kıyı üzerinde tüm yalı arazisi boyunca devam eden yapı böylece bahçe ile deniz arasındaki teması keser veya başka bir tanımla bu teması üstlenir. Bahçe-deniz bağlantısını sağlıyan ve aynı zamanda su düzenlemelerini de içeren büyük sofa, geniş pencere boşluklarıyla, alabildiğine saydam tutularak bahçeden deniz görünüşünü algılamıya imkân tanımıştır. Keza, içeriden de yalı-bahçe bütünlüğünü görmek mümkündür. Böylece; bahçe, yalı ve deniz arasında sağlam ve çok dengeli bir ilişki kurulmuştur. Bu ilişkinin odak noktası havuzlu giriş sofası, sahip olduğu ebatlarıyla alan olarak da yalının genel düzeni içinde ön plana çıkmaktadır. Sofa yalnız alan olarak değil, tüm kompozisyon içindeki ortagonal konumu itibariyle de bu mekana verilen önemi açıklıkla ifade etmektedir.

İki eksenli olan sofanın eksenlerinin kesiştiği orta sahında büyük bir fıskiyeli havuz bulunmaktadır. Havuzun üzerinde yer aldığı her iki eksenden, kıyıya dik olanı üzerinde ve bahçe içinde

Resim 332. Üstte; Yusuf Kâmil Paşa Yalısının planı. Genel plan şemasının ortasında bulunan ve büyük bir alanı kaplıyan, dört kollu giriş sofası; ortadaki bir havuz ve iki yandaki eyvanların içinde bulunan selsebillerden ibaret su oyunlarıyla sembolize edilmiştir. Direklerle ayrılan diğer eyvanlardan deniz tarafında olanı içinde sedirlikler vardır. Buradan iç ve her iki yöndeki dış mekanları (bahçe ve Boğaziçi) bir bütün olarak algılamak mümkündür.
Resim 333. Altta; Yalının deniz cephesi. Pencereler konstrüksiyonun imkân verdiği azamî büyüklükte tutularak iç-dış mekanlar beraberliği üst seviyede gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

bir diğer havuz yer almaktaydı |165|. Bu motif, yalı-bahçe ilişkisini bütünleyen bir diğer unsurdur.

Kıyı hattına paralel olan eksen üzerinde ve orta sahnın iki tarafında sofanın büyük kolları bulunur. Bu kısımların duvarında ve eksen üzerine gelecek şekilde, havuzla irtibatlı iki selsebil düzenlenmiştir.

Diğer eksen üzerinde, yine orta sahnın iki yanında, biri bahçeye diğeri denize uzanan ve sedirlik kısmını ihtiva eden eyvana bağlantıyı sağlıyan arkadlar vardır. Her iki arkadın orta sahına bağlandığı yerde ikişer sütun bulunur.

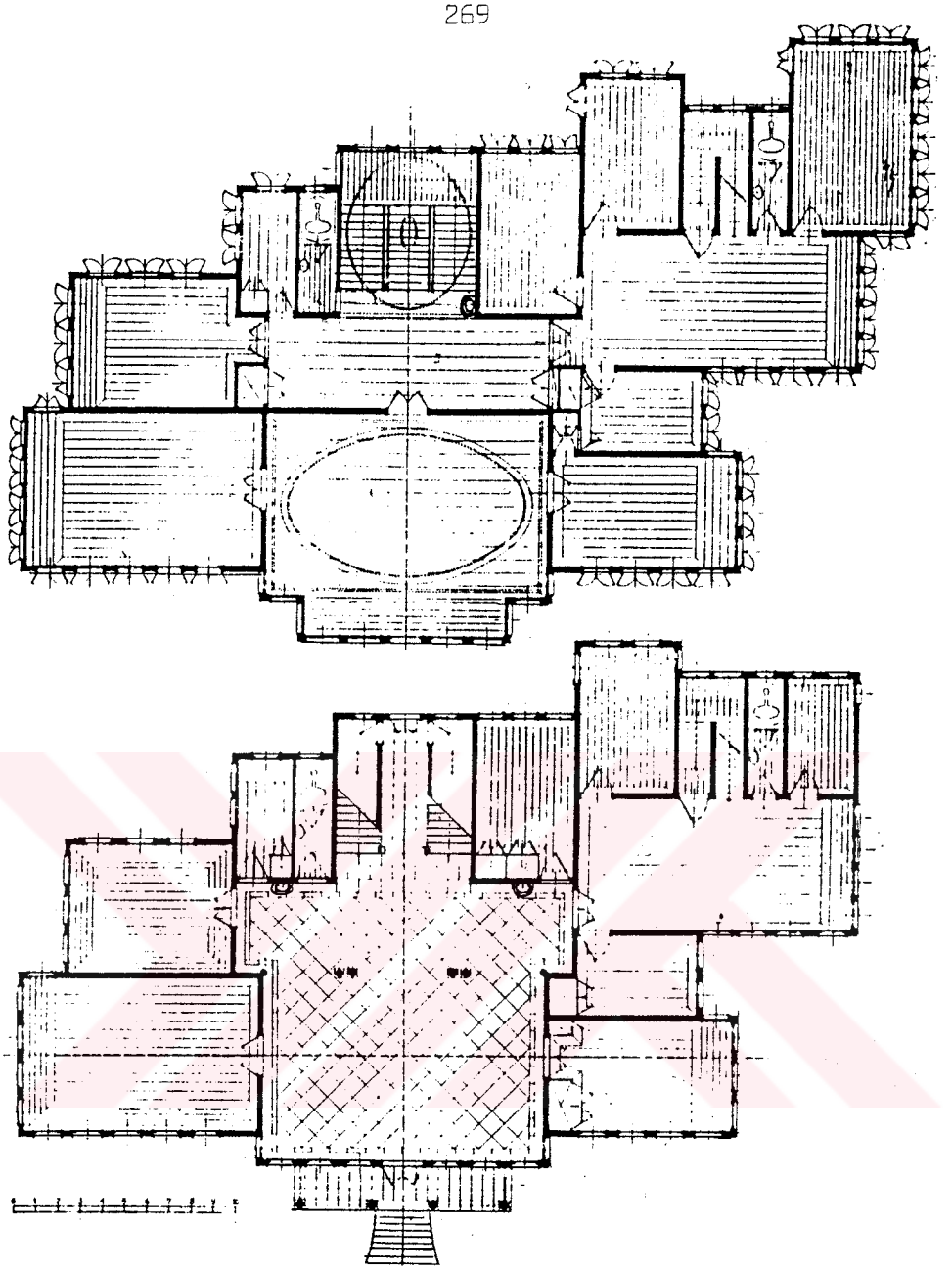
Yusuf Kâmil Paşa Yalısı, benzer bir kompozisyon gösteren ve 19. Yüzyıl başlarına ait olan Yasinci Yalısı (bkz. s.230) gibi, iç-dış mekân ilişkilerinin en yüksek noktadan geçtiği olgun bir sentez olarak çıkmaktadır. Yine Yasinci Yalısı örneğinde görüldüğü gibi genel mimari kompozisyonun odak noktasının su düzenlemeleriyle bezenen planlamalara nadide bir örnektir.

Resim 334. Allahverdi Yalısının arka bahçedeki setlerden görünüşü. Direkler üzerindeki çıkmanın altından çeşmelerin bulunduğu sofaya girilir.

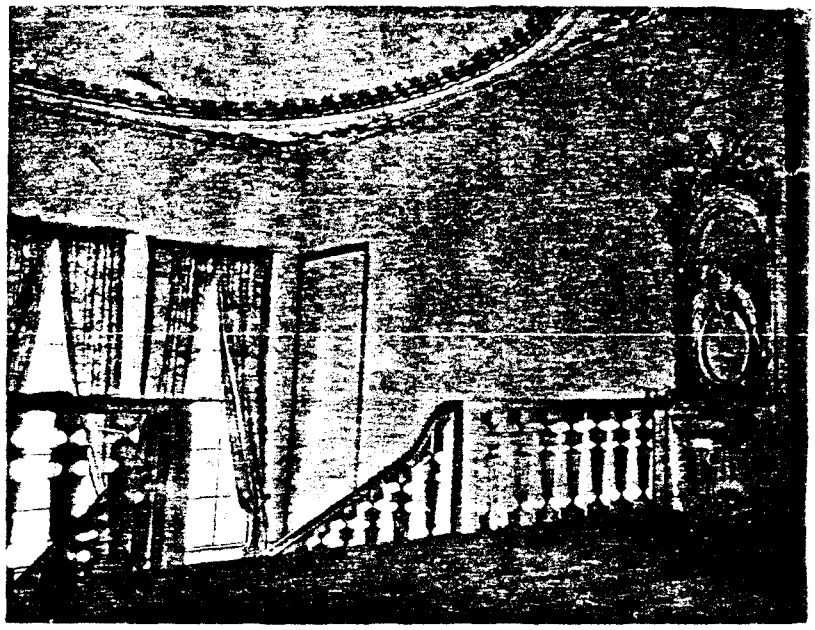
ALLAHVERDİ YALISI, YENİKÖY

18.Yüzyıl sonlarına ait olan Allahverdi Yalısı, bu tarihlerden itibaren yaygın şekilde kullanılmaya başlıyan orta sofalı tiplerdendir |166|. İç mekanların bezemesinde kullanılan su kompozisyonları da; alt ve üst kat sofalarındaki, mermerden ince bir işçilikle oluşturulmuş çeşmelerdir.

Resim 335. Üstte; Allahverdi Yalısının üst kat planı. Resim 247'de görülen çeşme, sofanın merdiven boşluğuna doğru yaptığı çıkma üzerinde yer almıştır.
Resim 336. Altta; Yalının alt kat planı. Giriş sofasının direklikle ayrılan iç kısmında, iki tarafta yer alan mermer çeşmeler görülmektedir.

Yine Yeniköy yapılarından olan bir diğer evde de (bkz. s.303). aynı sistemde ancak daha mütevazi ölçülerde, sofanın dekoratif bir su kullanımı ile karekterize edildiğini görmekteyiz. Burada da hakim olan su teması özünde bir farklılık göstermemektedir. Yalnız yapının büyüyen ebatlarıyla beraber kompozisyon elemanları aded olarak artmış ve şema içinde daha belirgin bir yer almışlardır.

Resim 337. Üstte; Yalının üst kat merdiven sofasından görünüş sağ tarafta sofanın merdiven boşluğuna doğru ilerliyen kısmında yer alan çeşme kompozisyon görülmektedir.
Resim 338. Altta; Allahverdi Yalısın çeşmeli giriş sofasından görünüş dipte; direklikle ayrılan iç sofada mermer çeşmelerden biri görülmektedir.

Orta planda yer alan alt kat sofasına, bahçeden bir merdivenle çıkılan ve üst kat çıkmasını tutan direklerin çevrelediği sahından girilir (Resim 334). Bu kısımdaki sofa duvarı boydan boya büyük pencerelerle açılmış ve sofanın derinliğine bol ışık alması temin edilmiştir (Resim 336). Sofanın giriş kapısından geçen ekseninin diğer tarafında üst kat sofasına bağlantıyı sağlıyan üç kollu

büyük merdiven grubu vardır. Sofanın bahçe tarafı ile iç kısımdaki merdiven önündeki sahın aradaki bir direklikle bölünmüştür. İçteki kısım direklikten sonra iki yönde biraz genişler. Alt kattaki su kompozisyonları bu iç sofada ve merdivenin her iki yönündeki duvar üzerinde yer alırlar. Bu tip su kompozisyonlarında gördüğümüz gibi burada da fonksiyonla dekorasyonun akılcı bir sentezini görmekteyiz. Sofanın iki tarafında yer alan çeşme motifleri plastik yapılarıyla mekan tesirini kuvvetlendirirken aynı zamanda faydacı amaçlara da hizmet ederler.

Üst kat sofasında yer alan çeşme ise aynı şekilde faydacı ve dekoratif kullanımı bir araya getirmektedir. Alttakiler gibi mermer bir konsol üzerine oturan teknesi, onun üzerinde de yine ince bir mermer işçiliği gösteren yüksek ayna taşı vardır. Sofanın çıkması üzerinde yer alan çeşme, üst kata ulaşılınca karşılaşılan atmosferin belirleyici unsurudur (Resim 337).

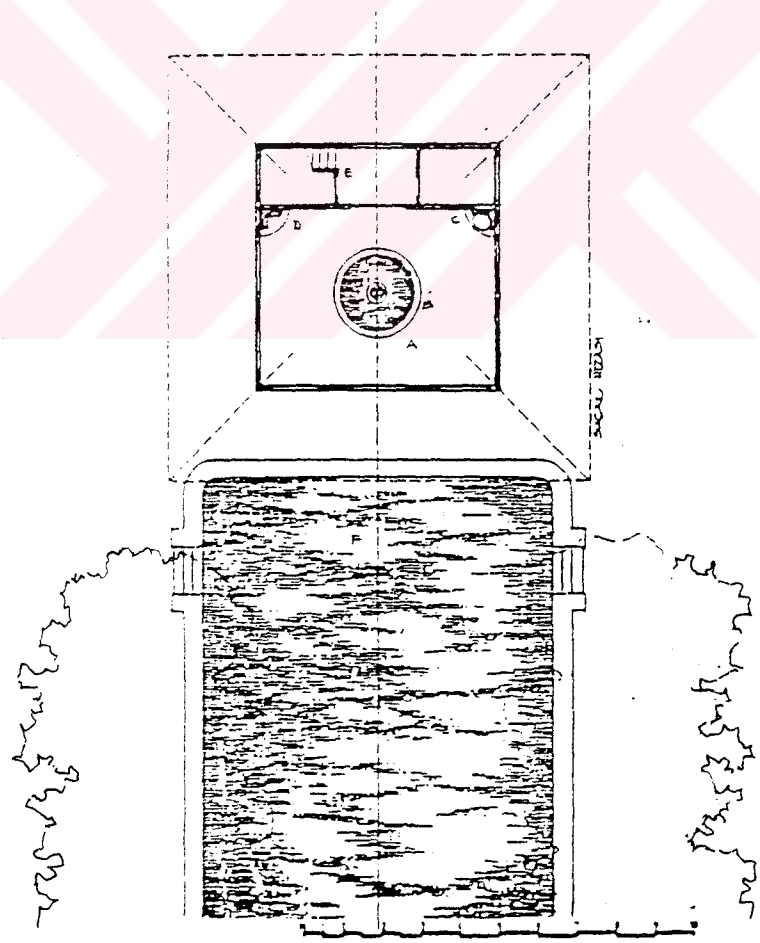
Bugün mevcut olmıyan Allahverdi Yalısının sofa çeşmeleri, orta sofalı plan şemalarında sofalara hakim olan dekoratif su düzenlemelerinin tipik bir uygulamasıdır. Her iki sofadaki konumları itibariyle bu çeşmeler, tarihten gelen bir su zevkinin gelenleri karşılayacak bir kompozisyonla mimariye yansıtılmasının güzel birer örnekleridir.

AYAZAĞA KÖŞKÜ

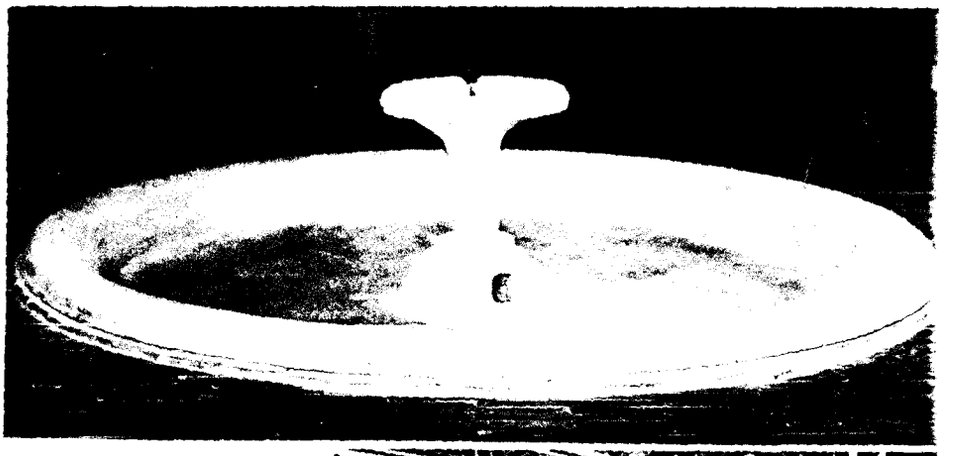
Ayazağa korusu içinde bulunan köşk 19.Yüzyıl başında yapılmış olup mimarı Serkis Balyan'dır |167|.

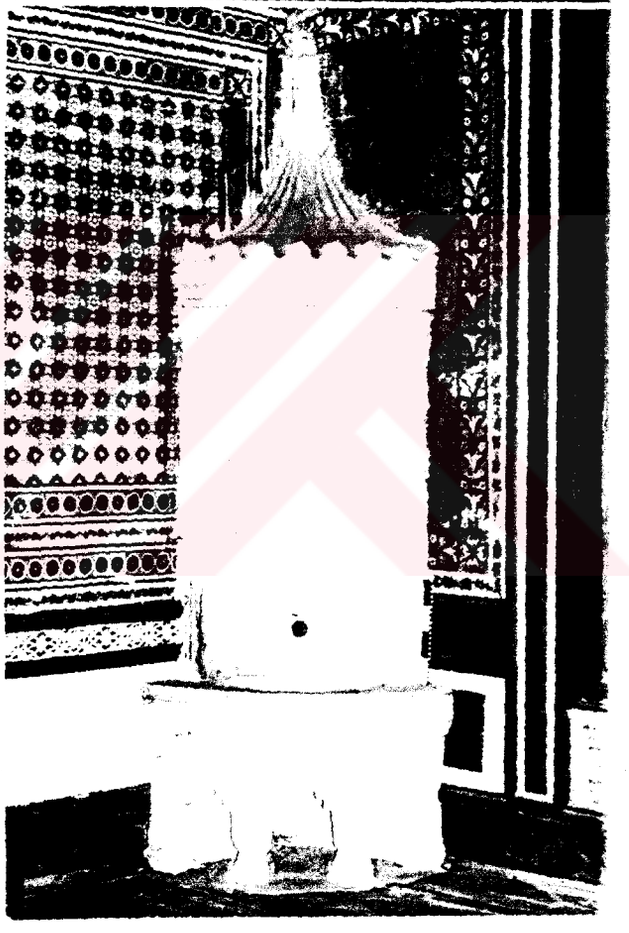
8,5x62 m ebadında büyük bir havuzun kenarında yer alan köşk, bu havuzun uzun ekseni üzerindedir. Geniş bir saçak ve çinilerle eski Türk tarzına uygun olarak gerçekleştirilen köşk, yüksek tavanlı bir divanhane ile arkasındaki servis hacimleri ve bu hacimlerin üzerinde de parmaklıklı olan yanıyla divanhaneye açık olan çekme kattan ibarettir (Resim 339-340).

Resim 339. Üstte; Ayazağa Korusu içinde bulunan av köşkünün önündeki büyük havuz tarafından görünüşü.
Resim 340 Altta; Ayazağa Köşkünün planı; A-Divanhane, B-Fıskiyeli havuz, C-Çeşme D-Ocak, E-Şirvana çıkan merdiven, F-Büyük Ayazağa havuzu.

Resim 341. Üstte; Ayazağa Köşkü divanhanesinin ortasındaki havuz. Gerek havuz gerekse fıskiye, çeşme kompozisyonuna göre oldukça sade bir form gösterir.
Resim 342. Yanda; Ayazağa Köşkü divanhanesinin köşe çeşmesinden bir görünüş. Hacmin diğer köşesinde de aynı kompozisyon, ocak şeklinde tekrarlanmaktadır.

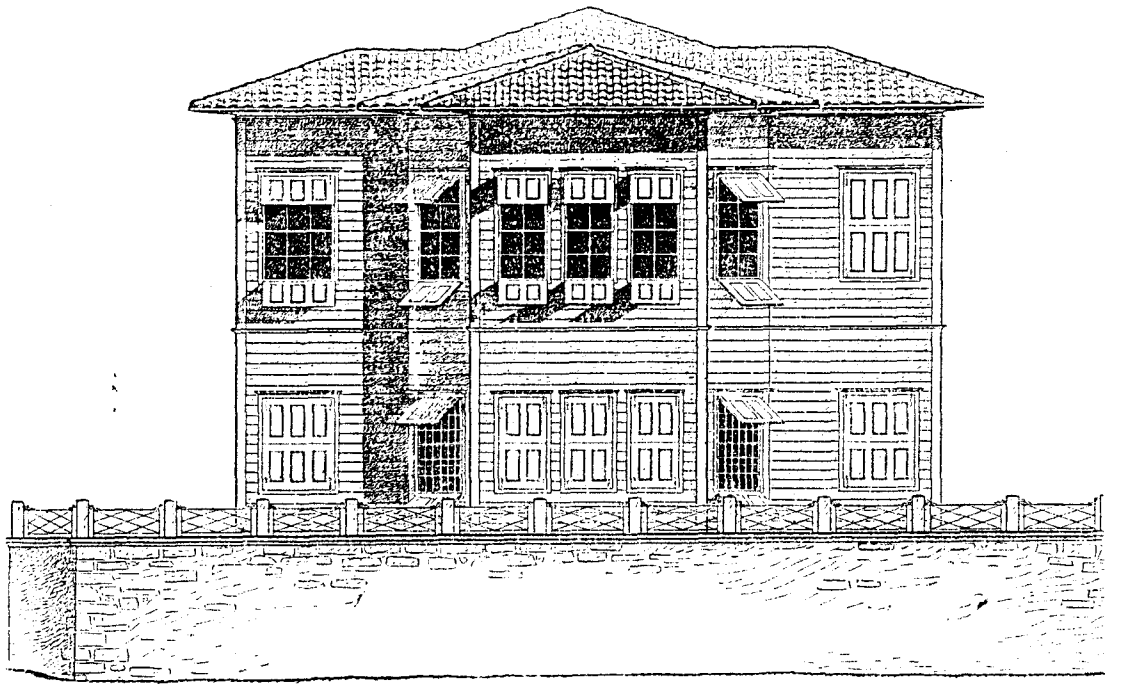
Gerçekte dış mekandaki büyük bir su düzenlemesinin yönlendirmesiyle kurulan köşkün iç mekanı da yine su motifleriyle sembolize edilmiştir. Resim 341'de görülen sade hatlara sahip mermer bir havuz köşkün, dolayısıle büyük havuzun ekseni üzerindedir. Havuz, alçak ve geniş daire formundaki bir büyük tekne ile ortasındaki kaide üzerinde teknenin formunda bir kase ile onun da ortasındaki metal fıskiye başlığından ibarettir. Havuz, iç mekanda görsel ve işitsel olarak su zevkini tatmin etmenin yanısıra iç mekan ile dış mekan arasında organik bir bağlantı kurma görevini de üstlenmiştir.

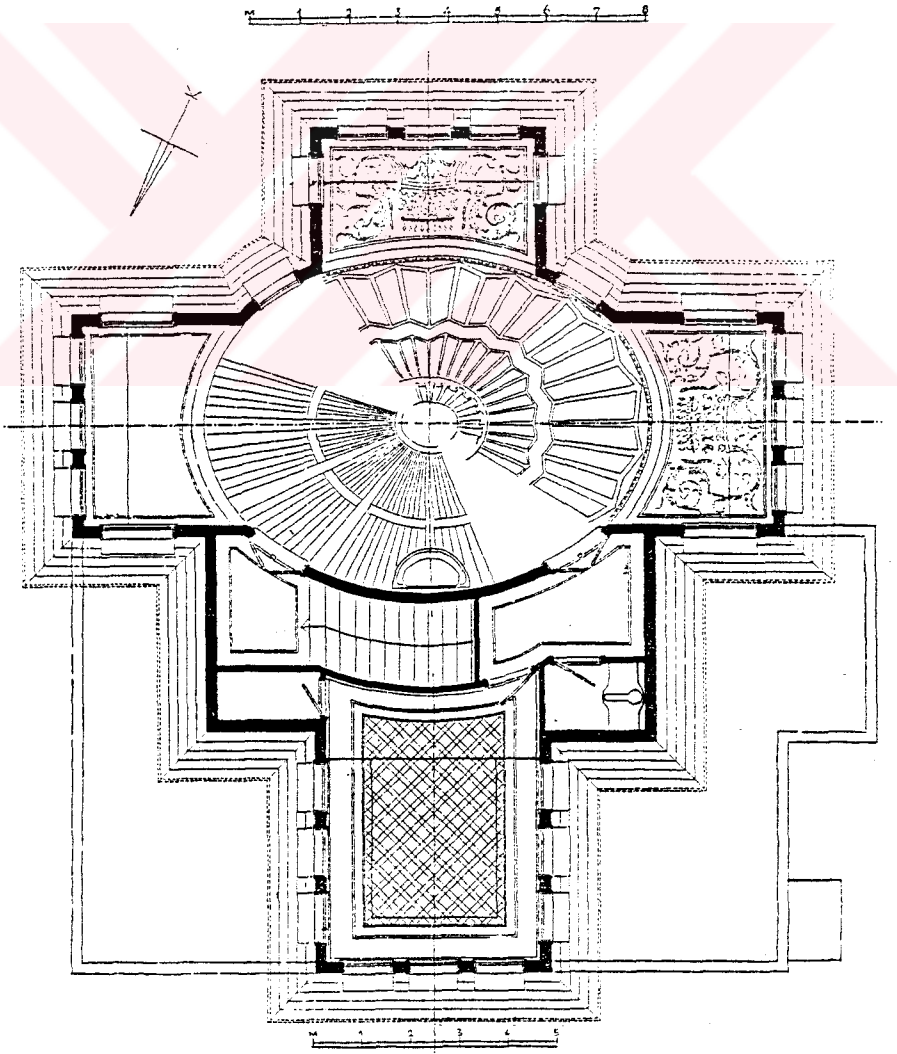
Divanhanenin diğer su kullanımı da, aynı zamanda fonksiyonel hizmeti olan mermer bir çeşmedir (Resim 342). Çeşme, plastik yapısı itibariyle benzer bir düzenlemeye sahip olan bir ocak ile karşılıklı köşelere yerleştirilmiştir. Çeşme teknesinin oturduğu mermer kaide arabesk kemerli ayaklarla açılarak hafifletilmiştir. Kaideden tekneye geçişte ve çeşme aynasının üstündeki alın silmesi altında bir sıra mukarnas dizisi olduğu gibi aynanın içi de mukarnaslıdır.

Gerek çeşme, gerekse aynı kompozisyona sahip ocak gayet itinalı bir mermer işçiliğine sahiptir. Ocak ve çeşmenin bu şekilde karşılıklı köşelerde, eşdeğerde elemanlar olarak kullanımını aynı zamanların ürünü olan Mecit Efendi Kasrının zemin kat salonunda da göreceğiz. Bu arada Tokat Bahçesi Köşkünde de havuz-köşk ilişkilerinin buradaki genel düzenlemeyle aynı kriterlere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Zaman içerisinde muhtelif tarihlerde yeni baştan inşa edilmek suretiyle Fatih devrine kadar uzanan Tokat Kasrı ve büyük havuzlarına ait bir resimli döküman yoksa da, yazılı belgelerde mevcudiyetinin her döneminde köşk içindeki su oyunlarından ve büyük havuza göre köşkün konumundan söz edilir |168|. Çizilen bu tablolar ve son kalan izlerin belirlediği şema ise Ayazağa'daki düzenlemenin aynasıdır.

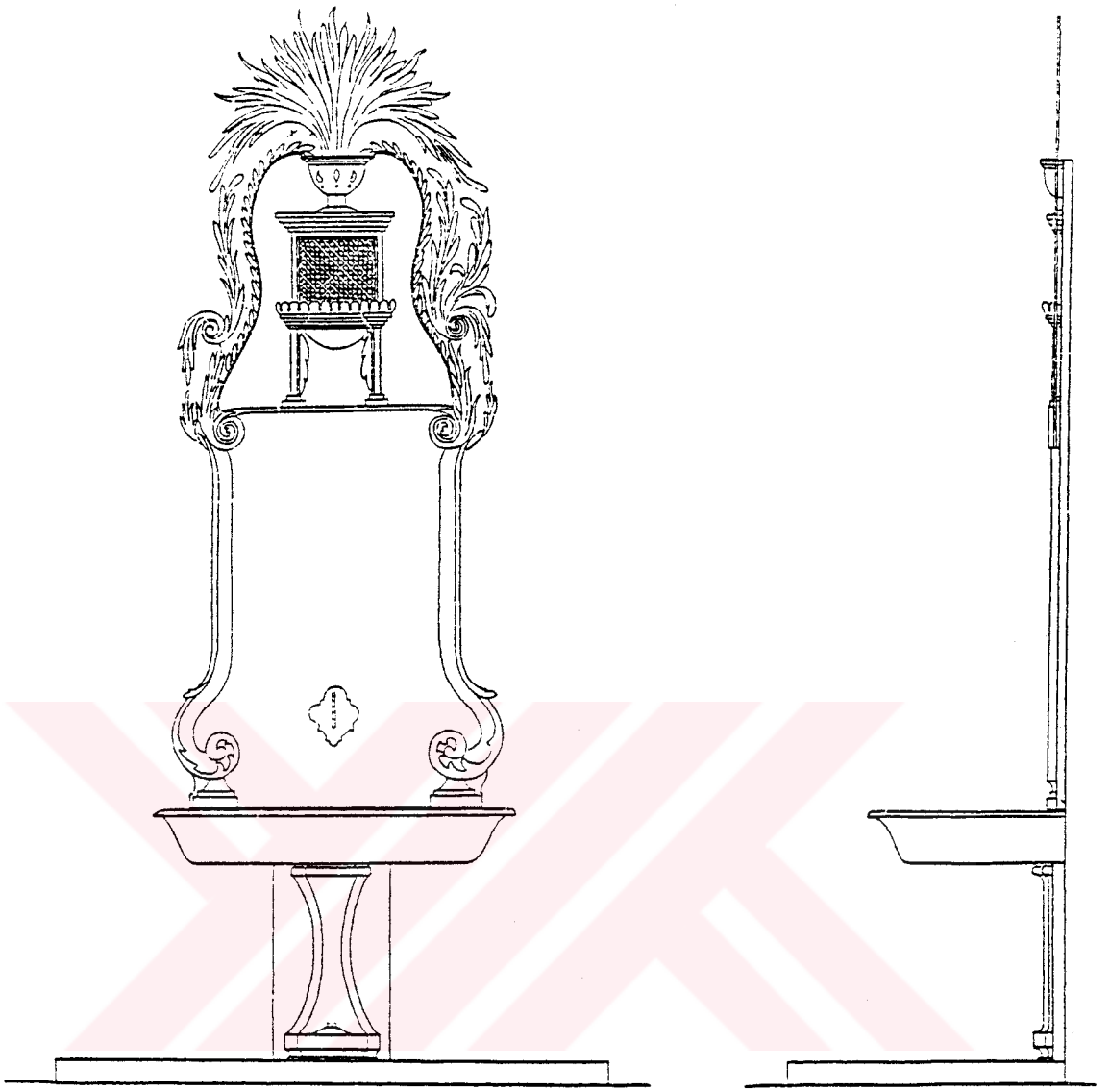
"HÜNKÂR İMAMI" KÖŞKÜ, ACIBADEM

Hünkâr İmamı Köşkü, Acıbadem yolunun alt kısmında ve kendi ismini taşıyan semtte idi. 18. ve 19.Yüzyıl başlarında tamamen kırlık ve bahçelik olan bu semtlerde III Selim ve II.Mahmut zamanlarından itibaren köşkler ve bahçeler görülmeye başlar. Hünkâr imamı Köşkü de bunlardan biridir. Eski bir haritadan anlaşıldığına göre köşk, büyük bir malikânenin bir parçasıdır |169|.

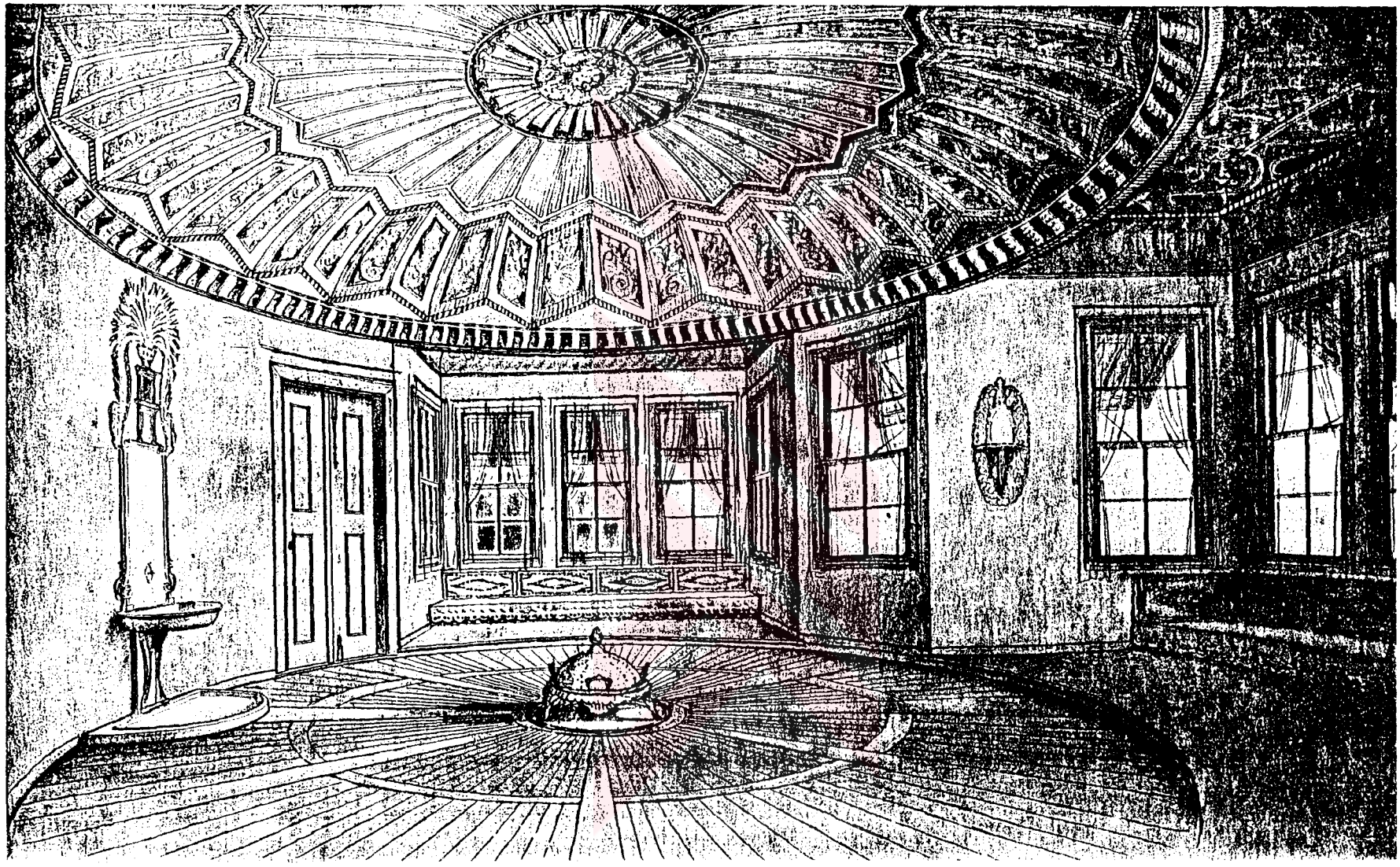

Resim 343 Üstte; Hünkâr imamı köşkünün altlı-üstlü divanhanelerinin yer aldığı zaman manzara cephesinden görünüşü.
Resim 344. Altta; Çeşmeli divanhanenin yer aldığı üst kat plan çeşme, köşkün uzun ekseni üzerinde düzenlenmiştir.

Resim 345. Hünkâr İmamı Köşkünün divanhane çeşmesi. Ayna üzeri kandilliklidir.

Bahsimize konu olan hacim, üst katta yer alan çeşmeli divanhanedir. Orta kısmı üzeri kubbeli, oval bir plan düzenine sahip olan divanhane üç yönde eklenen ve sakilikleri ihtiva eden kollarla genişler. Bu divanhanenin altında ise aynı plan düzeninde olan alt divanhanesi yer alır. Ancak bu grupta iki yandaki kollar bir duvarla ortadaki sahından ayrılarak müstakil odalar haline dönüştürülmüşlerdir. Divanhanelerin bulunduğu grup, binanın manzara yönünde yer alır. Binanın orta kısmı manzara yönünde ilerliyerek divanhanenin bir kolunu oluşturur . Binanın en önemli kısmı olan çeşmeli divanhanenin diğer iki kolu ise iki yanlarda yer alır. Üst kattaki büyük divanhaneye özelliğini kazandıran çeşme, divanhane ile merdiven

Resim 346. "Hünkâr İmamı Köşkü" çeşmeli üst kat divanhanesi restitüsyonu.

hacmini ayıran duvar üzerinde ve binanın uzun ekseni üzerinde yerleştirilmiştir. Resim 345 'de görülen yüksek aynalı, zarif çeşmenin aynası üzerinde bir de kandillik vardır. Diğer bu tip çeşmelerde olduğu gibi burada da çeşme zeminde genişçe bir mermer tablanın içine oturmaktadır.

Bina ortadan kalkmadan evvel bina üzerinde inceleme yapmış olan S.H.Eldem'in burada oturanlara atfen bildirdiğine göre orta kısımda eskiden ayaklar üstünde fıskiyeli bir şadırvan bulunmakta idi |170|. Gerçekten de oval kısmın plana uygun olarak merkeze ulaşan ve itinalı bir kompozisyon oluşturacak şekilde düzenlenmiş olan döşeme kuruluşunun herhangi bir örtü altında kalmamak üzere düzenlendiği açıktır. Bu bakımdan plan tertibi itibariyle buradaki divanhane planına eş düzenlemeler olan Şerifler Yalı Köşkü ve Amucazade Yalısı örneklerinde olduğu gibi burada da eksenlerin kesiştiği orta sahında bir su kompozisyonunun bulunması ihtimali çok kuvvetlidir.

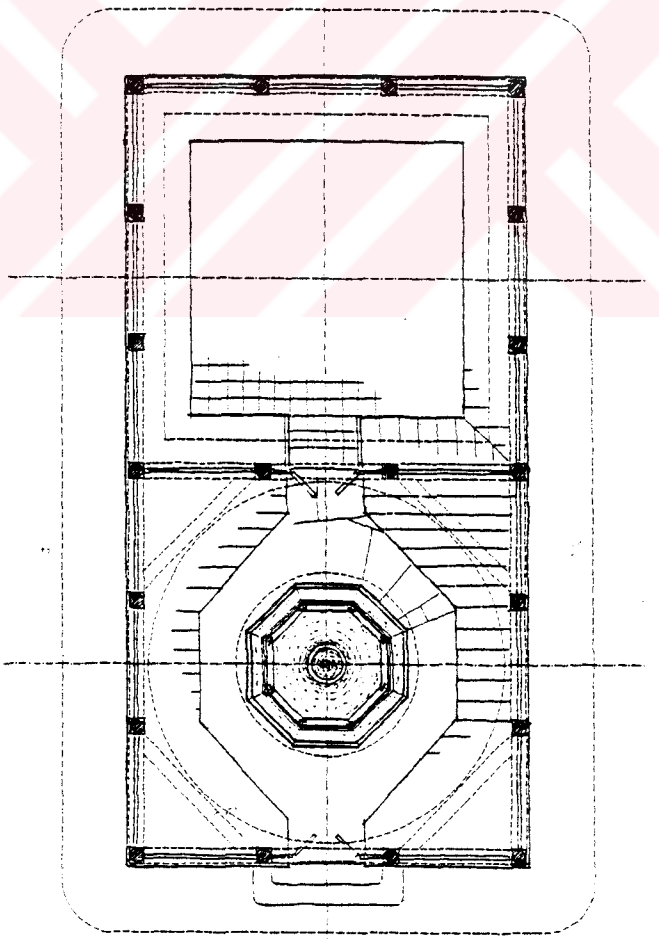
Çeşmeli divanhanenin bir diğer özelliği de yüksek ve geniş pencerelerdir. Karkas konstrüksiyonun dışındaki tüm duvar satıhları açılmış, böylece bol ışıklı ve ferah bir mekân anlayışı yansıtılmıştır.

HARABATİ BABA TEKYE KÜŞKÜ, KALKANDALEN, YUGOSLAVYA

Selçuklu ve Osmanlı'nın ulaştığı topraklar kültürünü taşımasında en etkin olan kuruluşlardan biri de tarikat teşkilatları ve bunların organları olan kolonizatör dervişlerdir. Anılan tarikat mensupları fetihleri müteakip (bazen daha önce) ulaştıkları yerlerde bir felsefenin, düşünüşün tohumlarını atarken etkinliklerini sürdürdükleri yapılarla da bir mimari birikimin ilk örneklerini oluşturmaktaydılar.

Kalkandelen' (Tetova-Yugoslavya) deki Harabeti Baba Tekyesi de Balkanlardaki bu adımlardan yalnızca biridir. Bir bektaşi tekyesindeki muhtelif programları içeren yapıların yanısıra tekyenin en ilginç yapılarından biri de şadırvanlı bahçe köşküdür. Resim 347' ve

Resim 347. Üstte; Yugoslavya-Kalkandelen'de, Harabatî Baba Tekye Köşkü'nün şadırvanlı iç kubbeli tarafından görünüşü.
Resim 34 . Altta; Tekye köşkü'nün restitüsyon planı.

Resim 349. Kalkandelen, Harabatî Baba tekye köşkünün iç görünüşü. Şadırvan üzeri kubbelidir. Şadırvanlı kısım etrafı sedirliklerle, geri planda gözüken ikinci manal ise kerevetle çevrilidir. Oturuş sistemindeki statü farklılaşması bazı Edirne evlerindeki havuz çevresi oturma düzenini anımsatmaktadır (bkz.sn.162,resim;205)

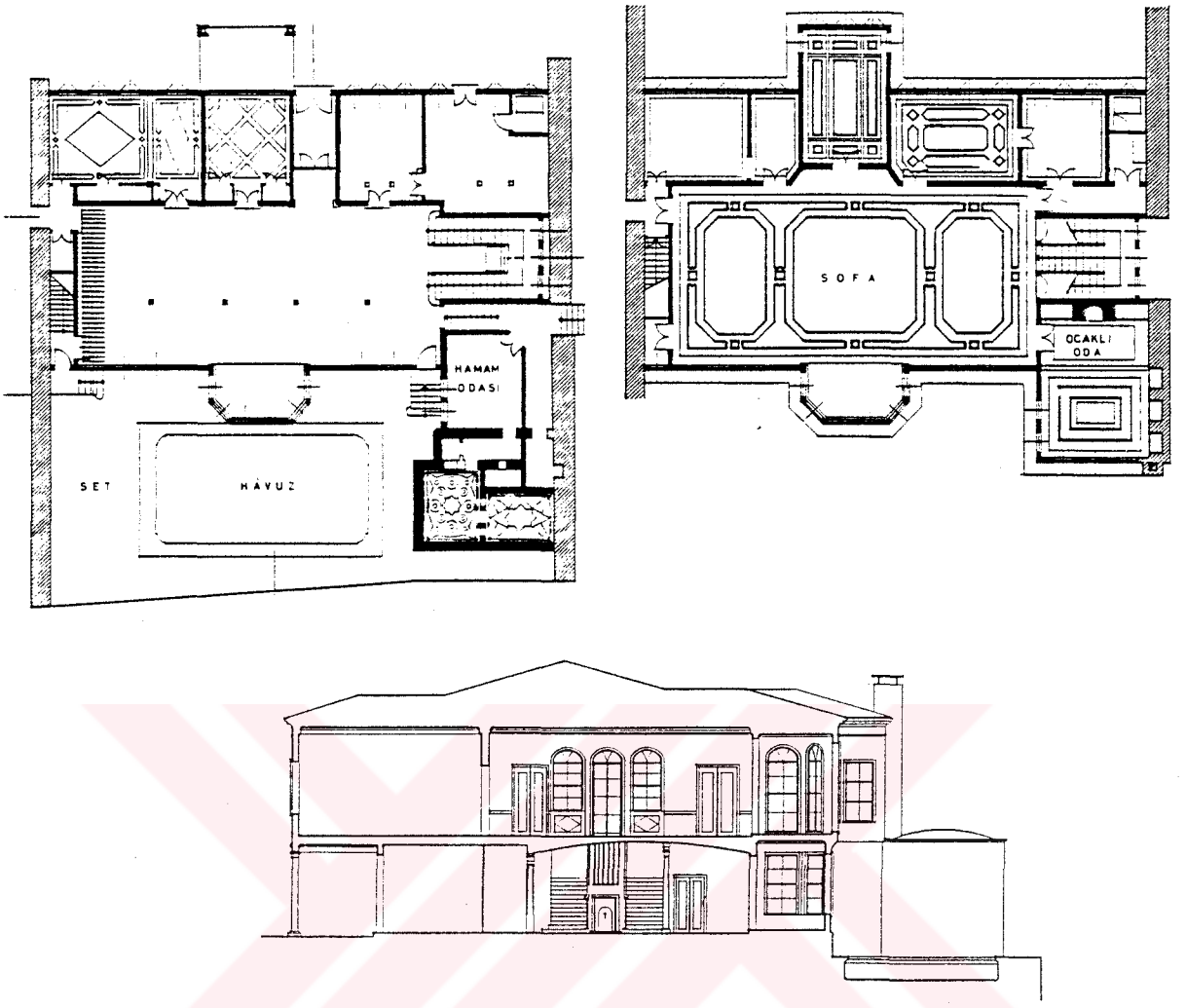
349 'den istifade ile restitüe etmeye çalıştığımız krokide görüldüğü gibi köşk, iki kısımdan oluşmuştur (Resim 348). Her iki kısım da ahşap direklerle çevrili açık bir mekan niteliğinde olup üzerleri geniş saçaklı tek bir çatı ile örtülmüştür.

Şadırvanlı mahalden geçilerek girilen, çepeçevre sedirli iç çatının üzeri çıtalı bezemeli düz tavanla kaplıdır. Şadırvanlı kısmın tavanı ise daha görkemlidir. Barok ve rokoko motiflerin hakim olduğu kalem işleriyle bezeli tavan ortada bir iç kubbe oluşturur. Mekanı sembolize eden şadırvanın parapeti ise ahşap sekiler hizasına kadar yükselir. Ortadaki fıskiye çanaklarından gelen sular parapet üzerinden taşarak havuzu zeminde çepeçevre saran mermer kanalda toplanmakta ve buradan tahliye olmaktadır. Köşk zemini geniş mermer levhalarla kaplıdır. Şadırvan etrafındaki sedir gelişimi alışılagelenin dışında, kendine özgüdür.

Tekyenin kuruluşu Kanuni Dönemine tarihlense de çok net değildir. Tekyedeki diğer yapılarda olduğu gibi şadırvan köşkünün de bugünkü tezyinatı ile 1800-1820'lerde Recep ve Abdullah Paşa'lar zamanındaki son onarımların eseri olduğu bilinmektedir.

TUNUSLU MAHMUT PAŞA KONAĞI, İSTANBUL

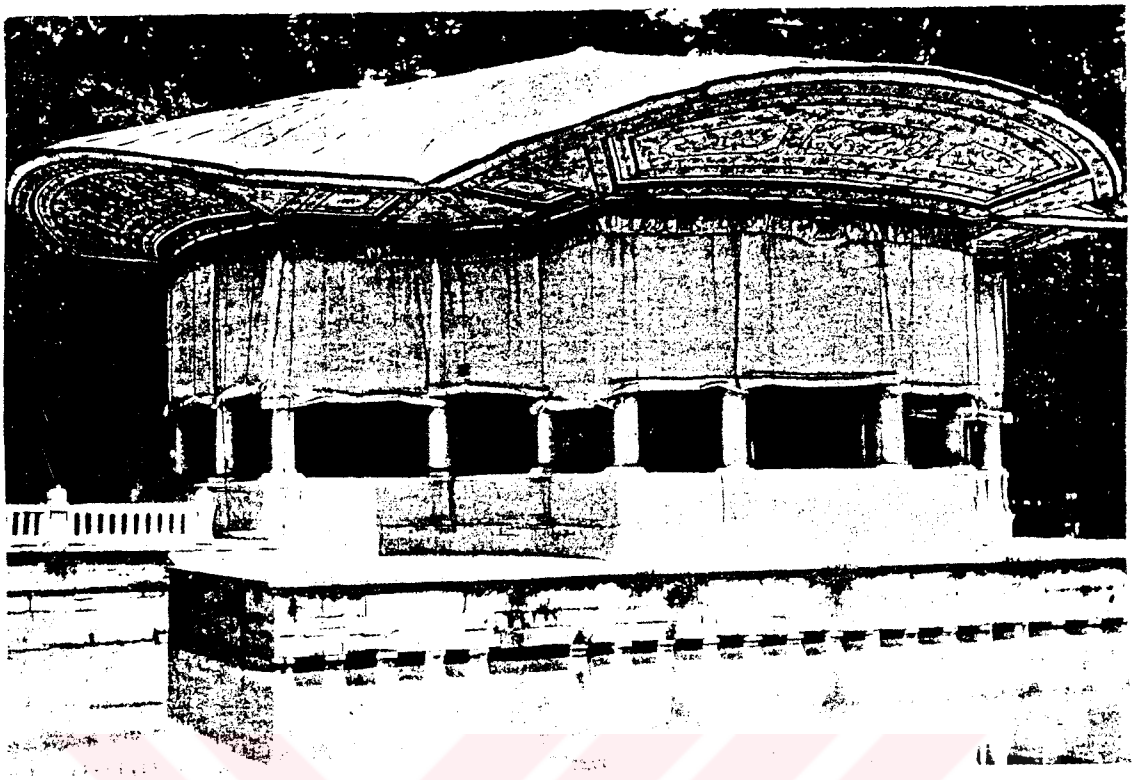
İç mekanları motive eden su düzenlemeleri her zaman mekan sınırları dahilinde kalmadan, mekandan izlemeye yönelik olarak dış mekanlarda oluşturulmasına ait örneklerede rastlamaktayız. 18. Y.Y'la ait bu örneğimiz de anılan türdendir (Resim 350). Mahmut paşa konağı evvelce Sokullu Mehmed Paşa serasının bulunduğu Sultan Ahmed Arastası ile Akbıyık caddesi arasındaki geniş arazide kurulmuş idi |172|. Alan itibariyle konağın arka cephesindeki bahçenin yarısından fazlasını kaplayan büyük havuz yine anıtsal ölçekteki alt ve üst kat sofalarından izlenmeye yönelik olarak tasarlanmıştır. Bu tür örneklerde görüldüğü gibi iç ve dış mekanlar arasındaki görsel bağlantıyı en üst düzeyde sağlayabilmek üzere cephe kuruluşu olabildiğince

Resim 350,351,352. Üstte; Tunuslu Mahmut Paşa Konağı planları solda; zemin, sağda; üst kat görülmektedir. Altlı üstlü sofalar, iç bahçedeki havuza hakimdir. Altta; havuzdan geçen kesit. Üst kat çıkması pencereleri havuz görüntüsünün rahatça izlenebilmesi için parapet bırakmaksızın yere kadar indirilmişlerdir. Görüntünün zengin olduğu yerlerde pencerelerin geniş ve derinliklerinin yere yakın yapılması uygulana gelmişsede buradaki gibi direkt döşemeden başlıyanına rastlanılmamıştır.

şeffaf tutulma gayreti güdülmüştür. Bununla da yetinmeyen suya ulaşma ve iç içe olma arzusuyla sofa her iki kattada yine büyük bir cumbayla havuza uzanmaktadır (Resim 352).

Bu arada Tunuslu Mahmut Paşa Konağının yerinde evvelce yer alan Sokullu Mehmed Paşa Sarayına ait mahkeme tutanakları tanımlamalarından çok geniş bir sahaya yayılmış olan saray yapıları arasında bir büyük havuz ekseninde yer alan ve çinilerle kaplı karşılıklı iki oda ile bunların ortasındaki fıskiyeli sofadan ibaret bir köşk kompozisyonun da bulunduğunu belirtmek gerekir.

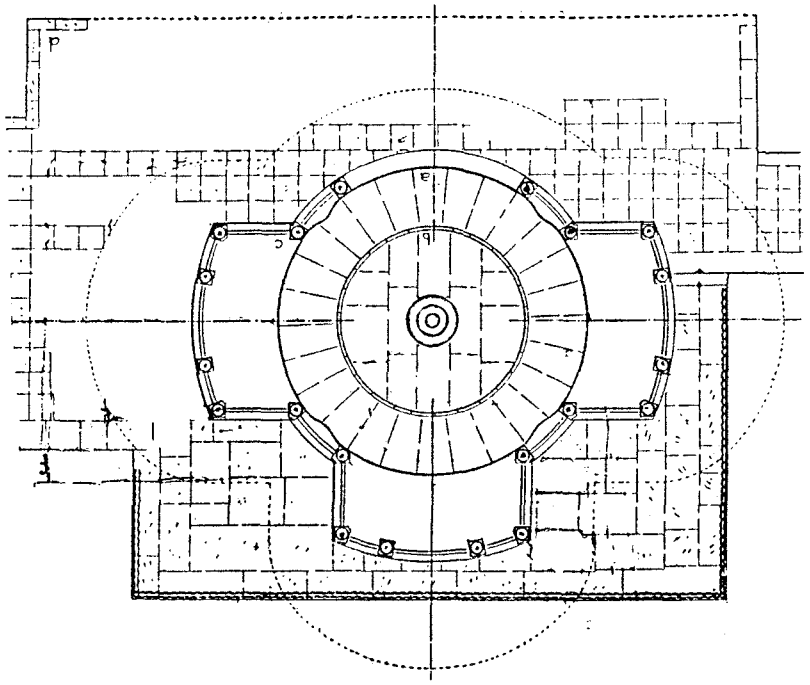
Resim 353. Çağlıyan, Çadır Köşkü.

ÇADIR KÖŞKÜ, ÇAĞLIYAN

Su kenarında kurulmuş olan tek elemanlı münferit kullanımlı havuzlu köşklerin 19. Y.Y. daki uygulamalarından olan köşk, Saadabat'da, Kâğıthane deresi çağlayan bentleri önünde kurulmuştur (Resim 353).

Köşk gerçekte aynı programla yapılmış olan III.Ahmed döneminin kar-ı Neşat'ının yerine, hatta 18.Y.Yılın başlarına ait bir uygulama olan bu köşkün dere üzerindeki mermer taşlığı kullanılarak yapılmıştır.

II.Mahmud devrinde 1815'de yapılan köşk, eski köşkte olduğu gibi havuzlu divanhaneyi içeren merkezi sofaya eklenen yan sahınlar ve bu açık mekânı çevreleyen direklerin taşıdığı geniş saçaklı bir çatıdan ibarettir. Ancak burada çıkmalar üç yönde kullanılmış,

Resim 354. Çağlayan Çadır Köşkü Planı.

orta sofa daire formunda planlanmış yan sahınlar ile saçak profili de bu forma uygun olarak şekillenmişlerdir.

S.H.Eldem'in restitüsyonunda gördüğümüz planda orta mekânı kaplayan havuz 5,5 metre çapındadır (Resim 354). Yakın zamanlara kadar ayakta kalabilmesine rağmen, bu gün ancak bir kısım enkazdan ibaret olan köşk, ana konstrüksiyon olarak aynı zamanda dış parapeti teşkil eden, mermer kaidelere oturan, 20 adet mermer sütunun taşıdığı, kimi yerde 3 mt. açıklığına ulaşan kurşun örtülü ahşap çatıdan ibarettir. Çatı üzeri saçak profilini takip ederek konik yüzeyler oluşturan parçaların merkezde bir topuzla birleşmesiyle şekillenir. Müzeyyen saçak altları uçlarda yukarı doğru kalkıktır. Havuzlu iç mekân üzeri de müzeyyen bir kubbeye sahiptir.

Dönemin beğenisine uygun olarak ampir uslubu çizgileri kompozisyona hakimdir. Fotoğrafta görülen yukarı toplanabilir perdeler çalışmamızdaki diğer açık mekan köşklerinde görülen tipik bir kullanımdır.

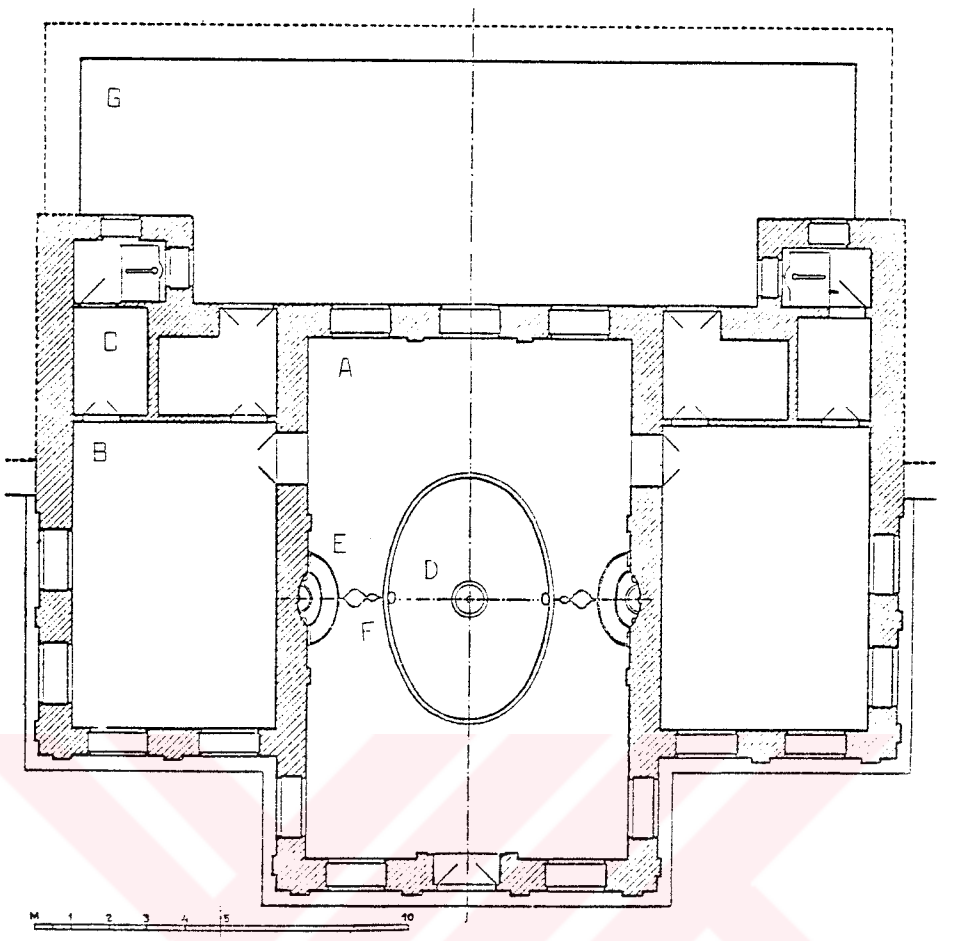

Resim 355. Üstte Beylerbeyi Sarayı bahçesinde, büyük havuzun köşesinde yer alan Serdab Köşkünün havuz tarafından görünüşü. Kasrın yapılış amacı olan serinletmeyi temin için açıklıklar basık tutulmuştur.
Resim 356. Altta; Serdab Köşkü içinden görünüş.

SERDAB KÖŞKÜ, BEYLERBEYİ SARAYI

Beylerbeyi Sarayında II.Sultan Mahmud devrinden kalan tek yapı olan köşk, 1829 yılına aittir |173|. İçini ve dışını kaplıyan mermerlere izafeten Mermer Köşk olarak da adlandırılmasına rağmen eski kayıtlarda Serdab Kasrı diye bahsedilir |174|. Köşk, saray bahçesinde eski saraylılarca "Serdab Havzı" diye anılan |175|, 80x30:3 M. ebatlarındaki büyük havuzun güney köşesi yakınındadır.

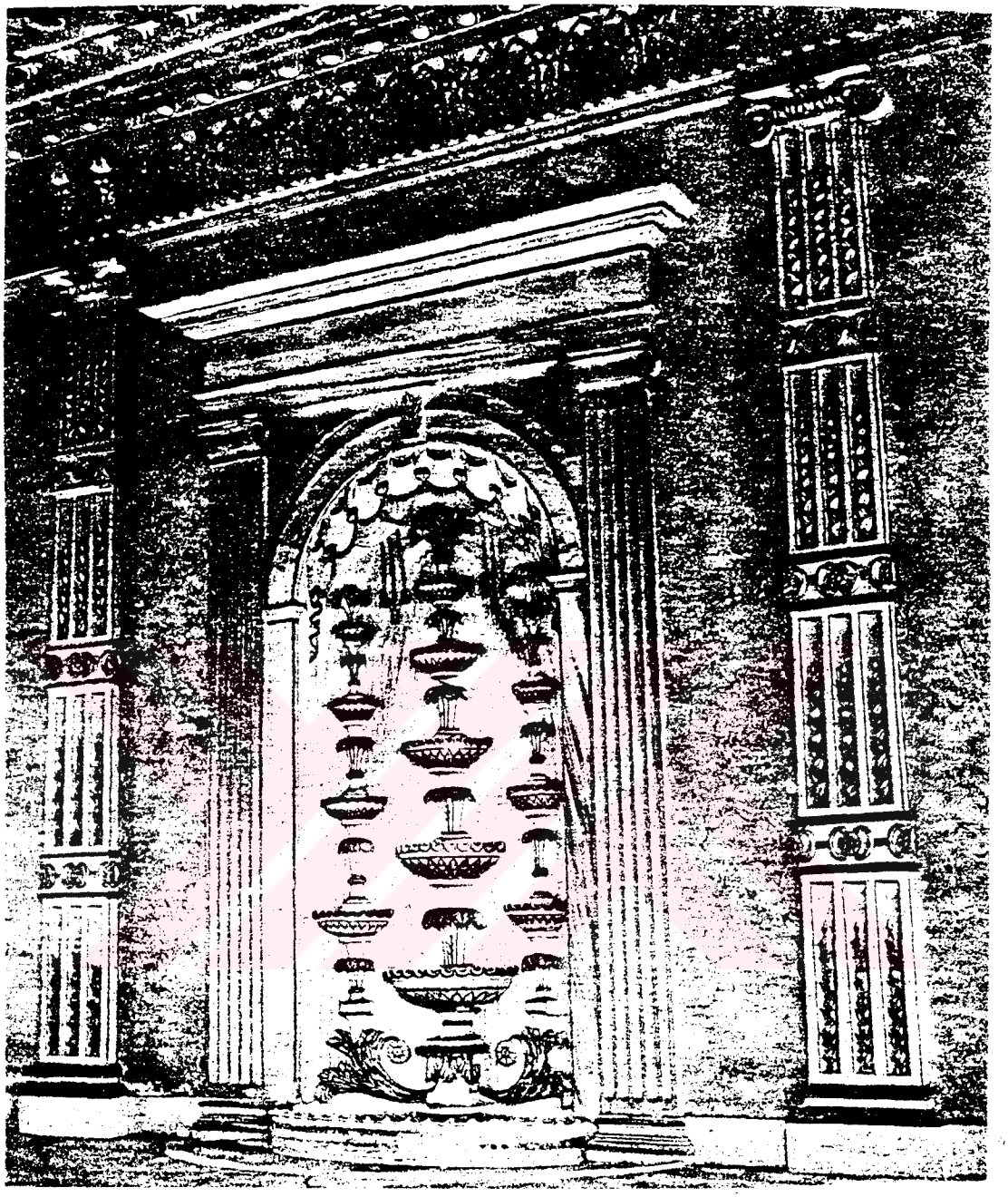

Resim 357. Serdab Köşkü planı; A-Mermer Sofa, B-Yan odalar, C-Helâlar, D-Fıskiyeli mermer havuz, E-Selsebiller, F-Mermer döşemeye oyulan ve havuz-selsebil ilişkisini sağlıyan su kanalları, G-Arazinin yükselmesinden dolayı kısmen gömülen arka avlu.

Sıcak yaz günlerinde serinlemek için yaptırılan küşkte, devrin beğenisine uygun olarak baroklaşan geç ampir uslûbunun dekorasyona hakim olmasına karşın mekan fikri olarak, Türklerin çok eskiden beri bilhassa sıcak bölgelerde çok uyguladıkları, hatta mütevazi yapılara kadar girmiş bir uygulamadır.

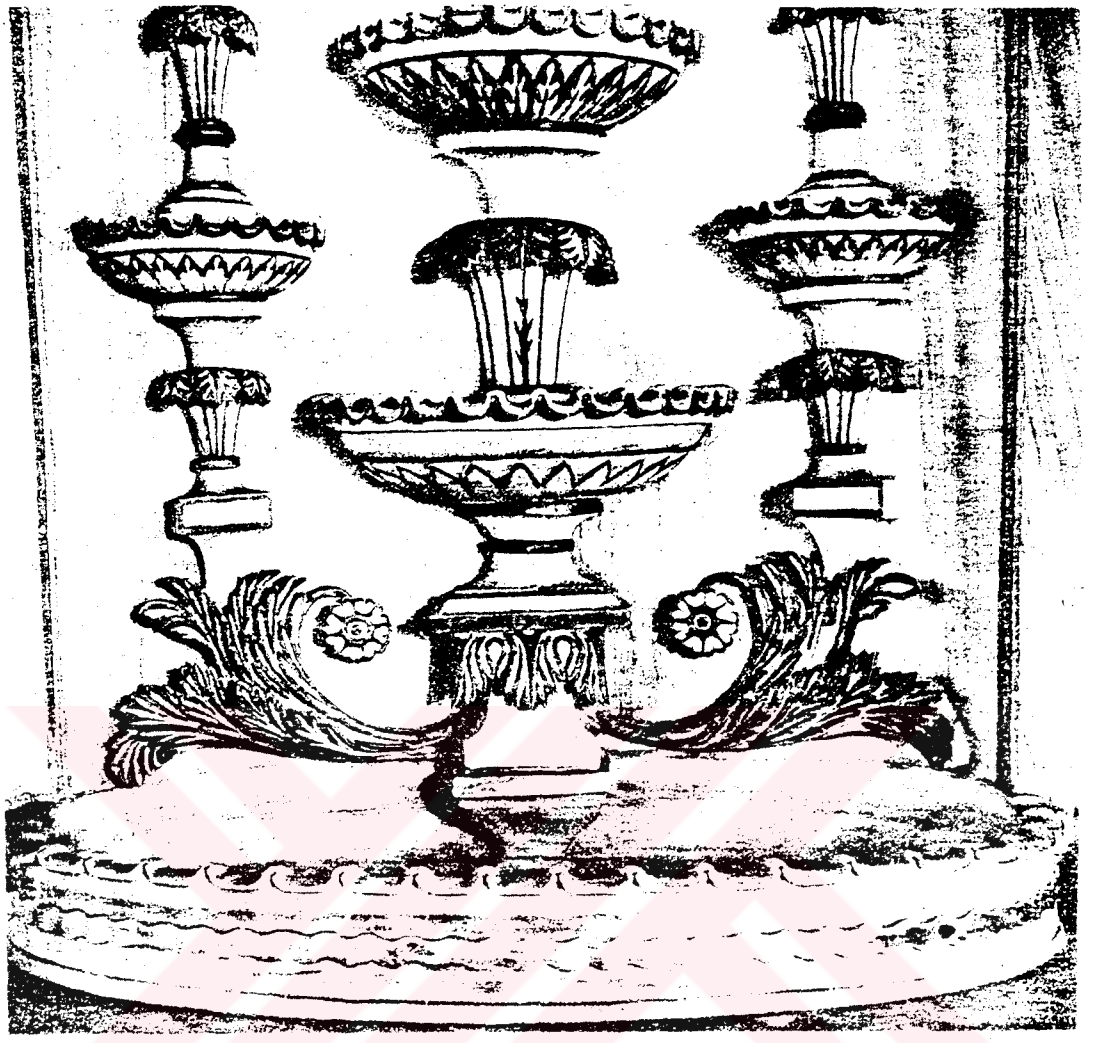
Ana mekan olan ortadaki sofaya hakim olan tema, köşkün varlığının nedeni olan serinletmeyi temin için oluşturulan zengin bir su kompozisyonudur (Resim 356).

Köşk boyunca uzanan sofanın uzun ekseni üzerinde büyük ve oval bir havuz vardır. Havuzun üzerindeki fıskiye ise; yüksekçe bir mermer kaide üzerinde, yine küçük mermer kaidelerle içiçe oturan ve yukarıya doğru küçülen üç mermer tekne ile en üstteki bronz fıskiye başlığından ibarettir.

Resim 358. Serdab Köşkünün mermer selsebillerinden biri. Duvar yüzeyleri somaki taklidi stucco kaplamadır. Selsebiller ebat olarak araştırmamızdaki örneklerin en büyükleridirler.

Havuzun merkezinden geçen ve uzun eksene dik olan ikinci eksen üzerinde, her iki yan duvarda yer almak üzere düzenlenmiş selsebiller, tamamen mermer olan zemin içindeki kanallarla sularını havuza boşaltırlar. İyonyen tarzındaki bir çerçeve grubu içinde zengin bir dekorla kompoze edilen selsebiller yer yer altın yaldızla benzenerek

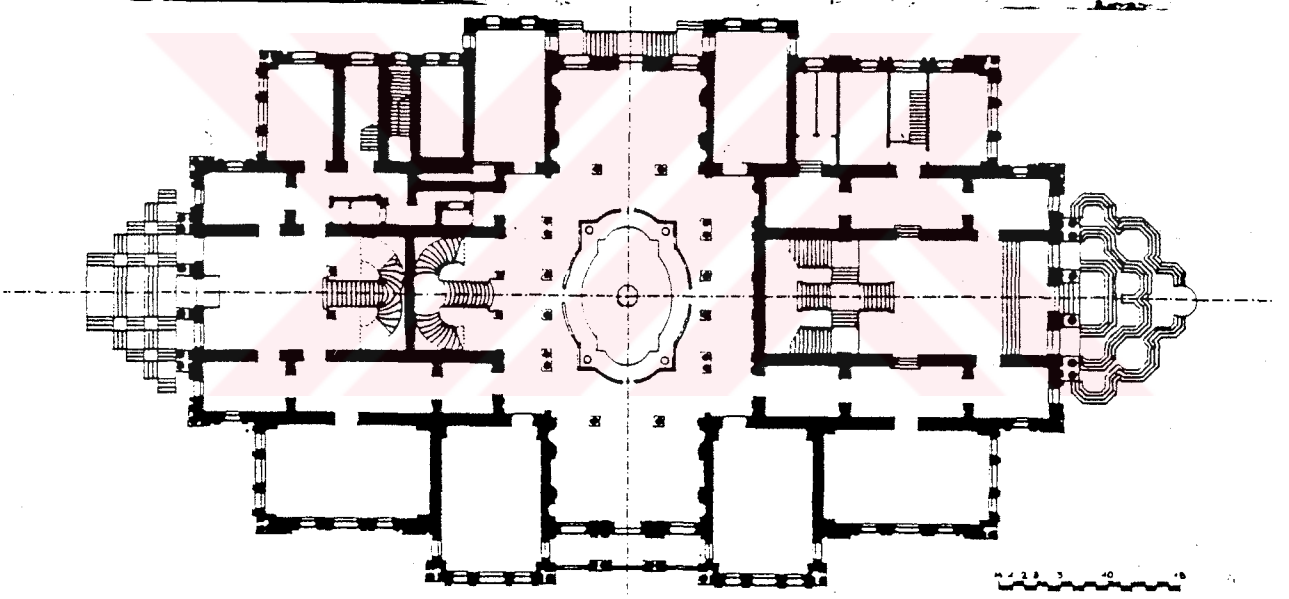

Resim 359. Serdad Köşkünde Selsebilin kaselerinden ve zemindeki teknesinden bir ayrıntı. Figürler altın yaldızla kuvvetlendirilmiştir.

canlandırılmışlardır (Resim 358). Suların döküldüğü kaseler; ortada altı, yanlarda dörderdir. Kase sıraları orta ve yanlarda şaşırtıldığı için, sular 9-10 kademeden düşerek aşağıdaki büyük tekneye ulaşırlar. Bu zengin kompozisyon ebatları itibariyle günümüze kalan örneklerin en büyüğüdür.

Serdab Köşkü'ndeki su kompozisyonu, döşemedeki açık kanal ile selsebil-havuz ilişkisi kurulması geleneği içinde Anadolu'da gün ışığına çıkan ilk örneğimiz olan Diyarbakır Artuklu Sarayı'ndan itibaren gerek güneydoğu yöremizde, gerekse batı'da, İstanbul'da pek çok değişik uygulamasını gördüğümüz zincirin son ve görkemli halkalarından biridir.

Resim 360,361. Üstte; Beylerbeyi Sarayı'ndan görünüş. Altta; Sarayın zemin kat planı. Büyük havuz sutunların arasındaki orta sahını doldurmaktadır.

BEYLERBEYİ SARAYI

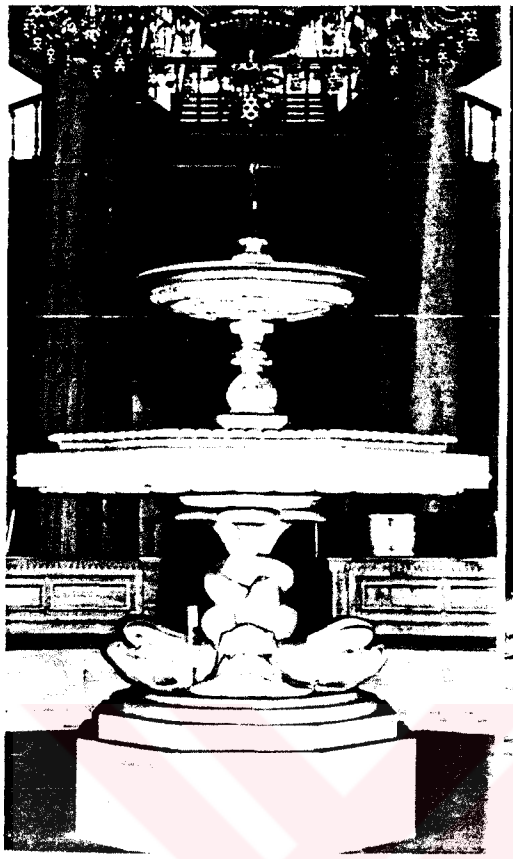
Boğaziçi'nde Beylerbeyi sahilinde, evvelce I.Ahmet ve II.Mahmut tarafından yaptırılan ahşap sarayların yerinde bulunan bugünkü kargir saray, 1865'te Abdülaziz tarafından mimar Serkis Balyan'a yaptırılmıştır [176].

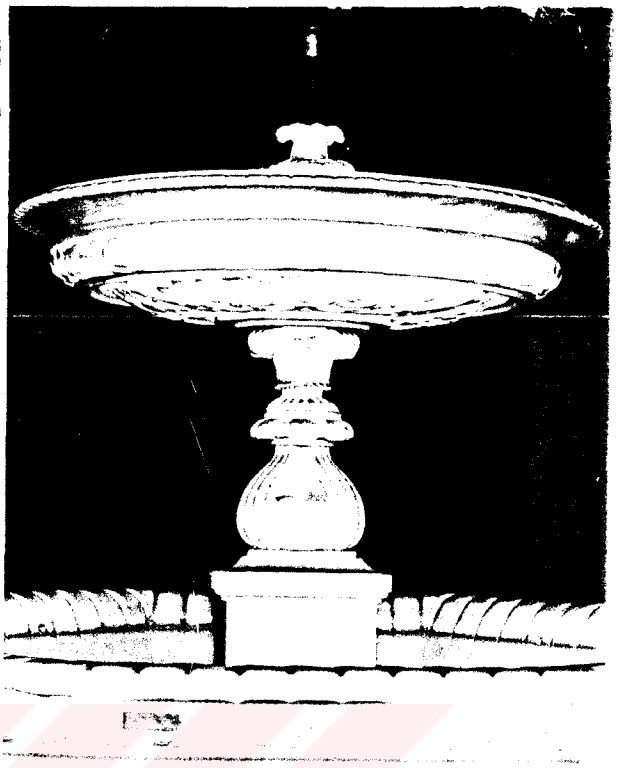

Resim 362. Beylerbeyi Sarayı Havuzlu Selonunda orta sahnı tamamen kaplıyan büyük havuzdan görünüş. Havuzun etrafını çevreleyen mermer parapetlerle havuz arasında geçit alanı bırakılmıştır.

Sarayın daha çok Abdülaziz'in yaz aylarında ikameti için düşünüldüğünü öğrenmekteyiz |177|. Daha sonraları da pek çok yabancı devlet konuklarının burada ağırlandığını bilmekteyiz |178|. Konumuz olan su düzenlemesi iki katlı olan sarayın alt katındadır. Üç yöndeki mermer merdivenlerle girilen alt katın ortasında çok geniş bir sahayı kaplıyan havuzlu salon, iç mekanlardaki su düzenlemelerine ait örneklerimizin en görkemlilerindendir (Resim 362).

Onaltı sütunla ayrılan yan sahınlar dört yönde havuzlu salonun orta sahnına eklenirler. Salon, yan sahınlardan büyük olanları vasıtasıyla sarayın enini boydan boya kaplar. Mekânı niteliyen ana tema olan havuz ise yan sahınları ayıran sütunların çevrelediği orta sahında yer alır. Havuz, salonun görkemli boyutlarıyla orantılı olarak rahat bir genişleme gösterir . Zeminden yarım metre kadar çökertilen havuzun etrafında havuzun planını takip eden, masif mermerden bir parapet dolaşır. Parapet ile havuz arasında genişçe bir geçit alanı bırakılmıştır (Resim 362). Mermer parapetin üzeri rölief motiflerle bezenmiştir.

Resim 363. Solda; Beylerbeyi Sarayı havuzlu salonun ortasındaki fıskiye kompozisyonunun genel görünüşü. Fıskiye, sarayın uzun ve kısa eksenlerinin kesiştiği noktadadır. Yunus balıklarından oluşan kaide üzerindeki geniş tabla tek parça mermerdendir. Geri planda, havuzlu salonu üst kat salonuna bağlayan merdivenler görülmektedir. Salonun ihtişamlı dekorunu tamamlayan merdivenler ahşap işçiliğinin bir şaheseridir. Fıskiye suları tekne kenarlarından taşarken tam üstlerindeki büyük avizenin ışıklarından röfle alarak ışıltılı bir perde halinde havuza dökülürler.
Resim 364. Sağda; Fıskiye grubunun üst teknesinden ayrıntı; Alttaki gibi tek parça mermerden olan teknenin alt yüzü rölief bezemelidir. Teknenin içindeki pirinç fıskiye başlığı, döndürülerek su kalınlığı ayarlanabilen ve şeffaf bir perde teşkil ederek su verebilen tiptedir.

Havuzun fıskiyesi de, salonun ve havuzun ebatlarına uygun bir büyüklüğe erişmiştir (Resim 363). Aynı zamanda sarayın iki yöndeki eksenlerinin kesiştiği noktayı belirleyen fıskiye kompozisyonu, su seviyesine kadar yükselen geniş bir altıgen kaideye oturur. Dört yunus balığının teşkil ettiği figürle yükselen fıskiye, yine altıgen planlı geniş bir mermer tablaya ulaşır.

Bunun da ortasına oturan bir kaide üzerinde ikinci fıskiye tablası yer alır (Resim 364). En üstteki pirinç fıskiye başlığından süzülen sular, mermer tablaların kenarlarındaki yivli bordürlerden de form kazanarak şeffaf bir perde halinde havuza inerler. Beylerbeyi sarayı havuzlu salonundaki kompozisyon, Türklerin tarih sahnesinde görülmelerinden bu yana sahip oldukları bilinen su sevgisinin mimariye yansıtılmasının anıtsal nitelikteki örneklerinden biridir.

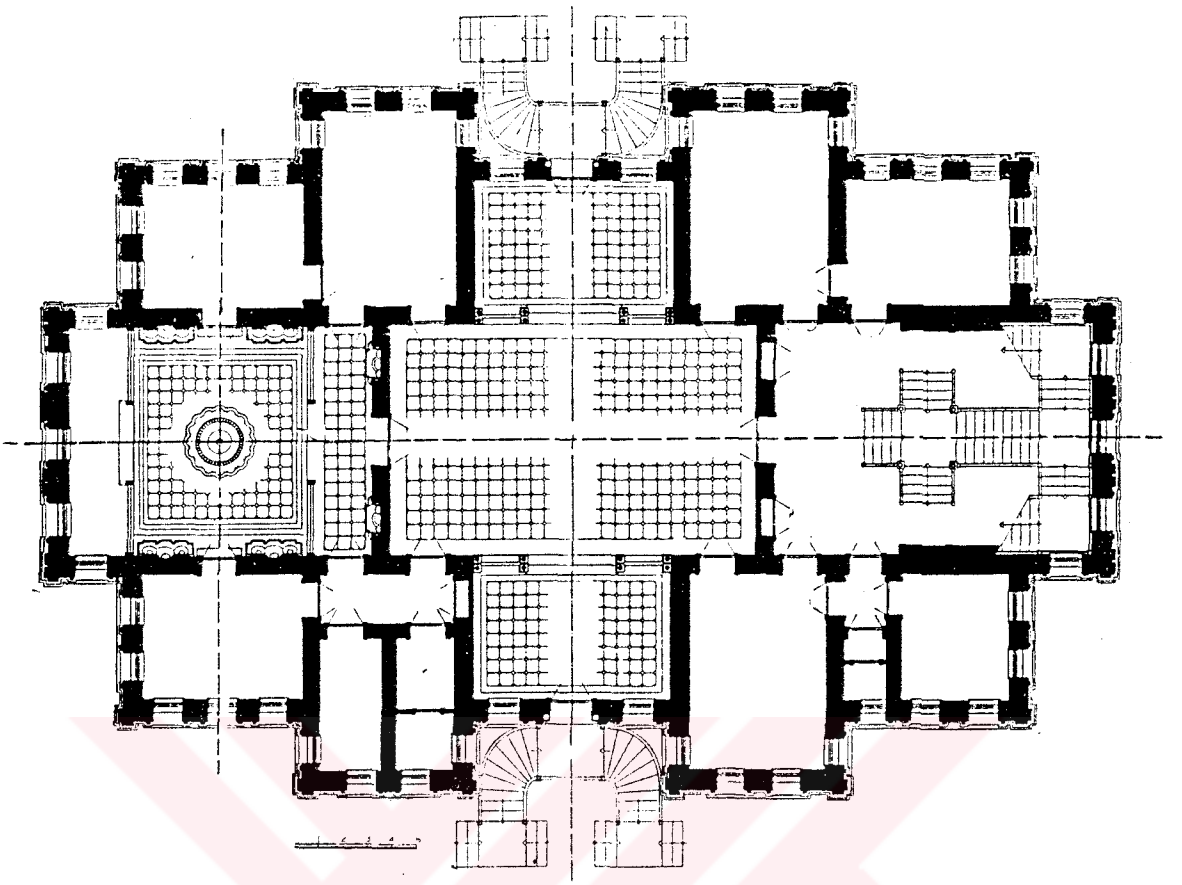

Resim 365. Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn Köşkünün iç bahçeden görünüşü. Su düzenlemelerinin bulunduğu divanhane; soltarafta, ağaçların perdelediği alt kattaki kısımdadır.

BÜYÜK MABEYN KÜŞKÜ, YILDIZ SARAYI

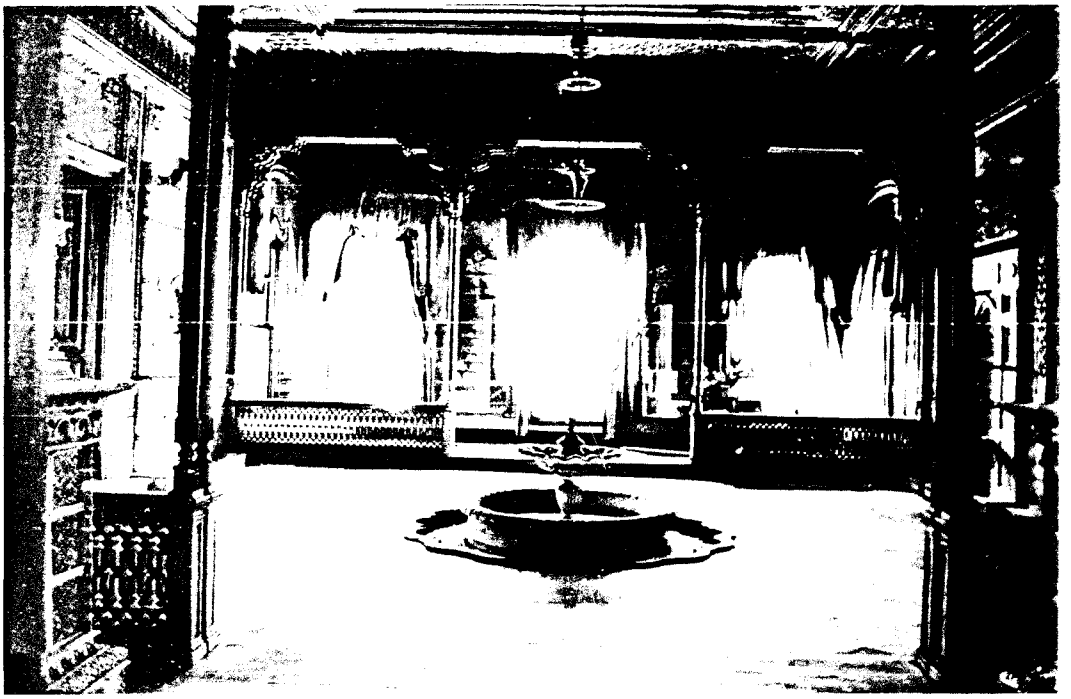
Sultan Abdülaziz zamanında, 1865'te yaptırılan köşk, Yıldız Sarayının en önemli binasıdır [179]. Mimarı Garabet Balyan'dır [180].

İki katlı olan köşkün her iki katında ortada dört kollu geniş ve zengin sofalar yer alır. Plan bu sofaların ortasından geçen birbirine dik iki eksen etrafında şekillenir (Resim 366). Kısa eksen sofayı enine keser ve her iki taraftaki giriş kapılarından geçer. Uzun eksen üzerinde ise ortadaki sofanın iki tarafında olmak üzere, hünkâr kabul salonu olan havuzlu divanhane ile merdiven sofası yer alır. Simetri sağlama endişesi ile tamamen ayrı fonksiyonları içermesine rağmen bu iki grup biribirine eş değerde konum ve alana sahip tutulmuşlardır.

Resim 366. Mabeyn Köşkünde su düzenlemelerini içeren divanhanenin bulunduğu alt kat planı. Divanhane ve her iki tarafındaki odaların teşkil ettiği blokun planla ilişkisi; geleneksel Türk mimarisi içinde çok yaygın kullanım alanı bulmuş olan, "divanhanelerin genel plan gövdesine baş olarak eklenmesi" tipinin, devrinin mimari kalıpları içinde bir uygulanışı olarak yansımaktadır.

Konumuza esas olan havuzlu divanhane grubu da kendi içinde, ortadaki havuz merkez olmak üzere kesişen iki eksen çevresinde gelişir. Eksenlerden birini köşkün ana ekseni teşkil eder. Buna dik olan diğer eksenin iki yanında yan odalar yer alır. Divanhanenin uzun eksene göre iki yanında ise, orta sahından yüksekçe ve mermer şebekelerle ayrılan yan sahınlar vardır. Ortalarındaki geçiş yerlerinin iki yanını çift sütunlar tutar. Girişe göre karşıdaki çıkma Hünkârın tahtına mahsustur. Divanhanenin duvarlarını bezeyen altı selsebilden dördü, orta sahının köşelerinden ve yan odalara geçilen kapıların iki yanında yer alır (Resim 369). Diğer iki selsebil ise büyük sofaya açılan kapının iki yanında bulunur ve diğerlerinden dana küçük ebatlarda tutulmuşlardır (Resim 371). Bu husus, içinde bulundukları yan sahnın ebatlarının sınırlı olmasından kaynaklanır.

Resim 367. Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn Köşkü divanhanesinin orta sofadan görünüşü. Karşıda, mermer şebekelerin ayırdığı yüksekçe sahnın ortasına, yana çekili olarak görülen hünkâr tahtı yerleştirilir. İki yanındaki selsebillerin aralarındaki kapılar yandaki odalara açılmaktadır.

Gerçekte, suları kademelendiren kase sayıları bakımından orta sahındaki selsebillerden daha kesiftirler (Resim 372). Bu bakımdan fonetik unsurları daha kuvvetlidir. Bu özelliğin dış kapı yanında olmaları dolayısıyla konuşulanların dışarıdan anlaşılmamasıyla ilgili olacağı düşünülebilir. Esasında bu tür su oyunlarının fonksiyonları arasında ses perdesi görevinin ağırlık taşıdığı tezine itibar edilirse, buradaki düzenlemenin hasıl edeceği su sesinin şiddetine bakarak, bu düzenlemelerin ilki kabul edilen Topkapı Sarayı Arz Odasındaki çeşmenin yapısıyla kıyaslayıp, o tarihten bu yana saltanat makamının yakın çevresinde oluşması muhtemel şüphe çemberinin oldukça daraldığı sonucuna varılabilir ki, bu da tarihi gerçeklere uygun düşer.

Selsebiller binanın genel yapısındaki ayrıntılı ve hareketli bezeme karekterine uygun olarak gayet süslü bir arabeks tarzında

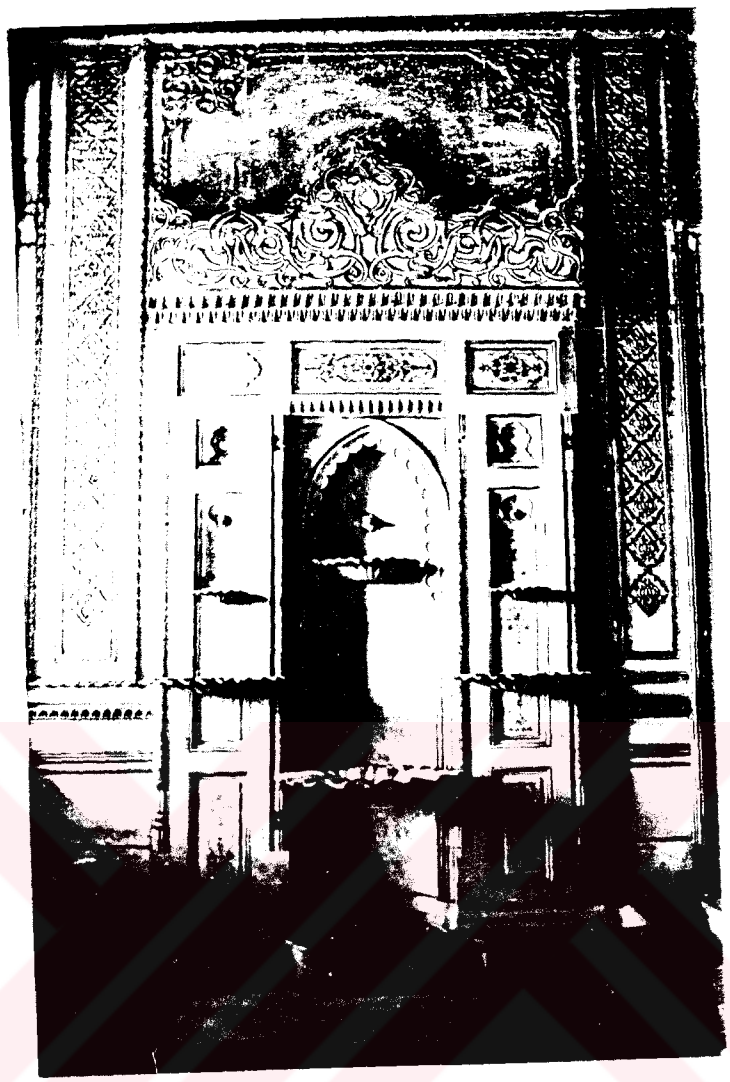

Resim 368. Büyük Mabeyn Köşkünde divanhanenin taht kısmından sofaya bakış. Girişin iki yanında görülen selsebillerin kase düzeni diğer dört selsebilde bulunanlardan daha yoğundur. Bunun ses perdesi teşkil etme özelliğiyle ilgili olduğu düşünülebilir.

oluşturulmuşlardır (Resim 369). Ayrıca yontunun ifadesini kuvvetlendirmek için altın yaldız kullanılmıştır. Sular istiridye formundaki mermer kaselerden süzülerek alttaki büyük tekneye ulaşırlar (Resim 370).

Ortadaki havuz ise selsebillere nazaran daha sade bir uslûpta oluşturulmuştur (Resim 368). Mermer fıskiye ve teknelerden ibaret havuz grubu, zeminin çökertilmesiyle oluşan daire formunda ve kenarları dilimli bir tekne içine otururlar. Bunun içinde yayvan ve zeminden biraz yükseltilmiş, tek parça mermerden ikinci bir tekne yer alır. Daha küçük olan üçüncü tekne de, ortada yükselen bir kaide üzerine oturur. Onun içindeki alçak ve geniş bir kaide üzerinde de büyükçe bir lale formundaki fıskiye lülesi yer alır.

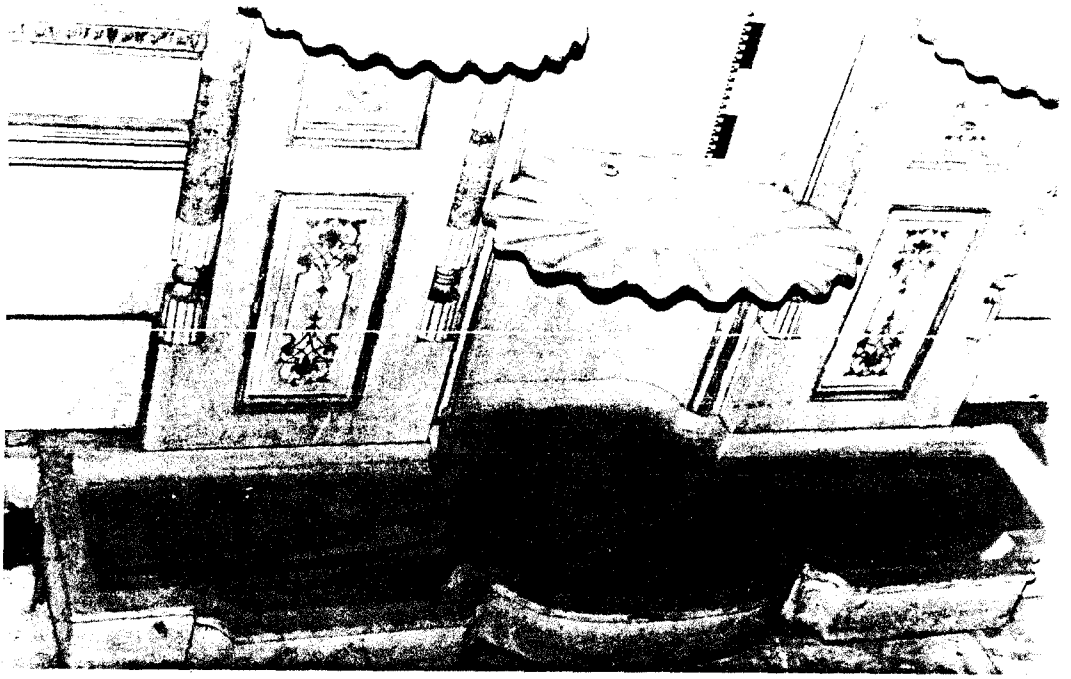
Anılan özellikleriyle, Büyük Mabeyn Köşkünün havuzlu divanhanesi, "iç mekanlarda dekoratif su kullanımı ve bununla mimari kompozisyonun odak noktalarını sembolize etmek" tarzındaki güzel bir

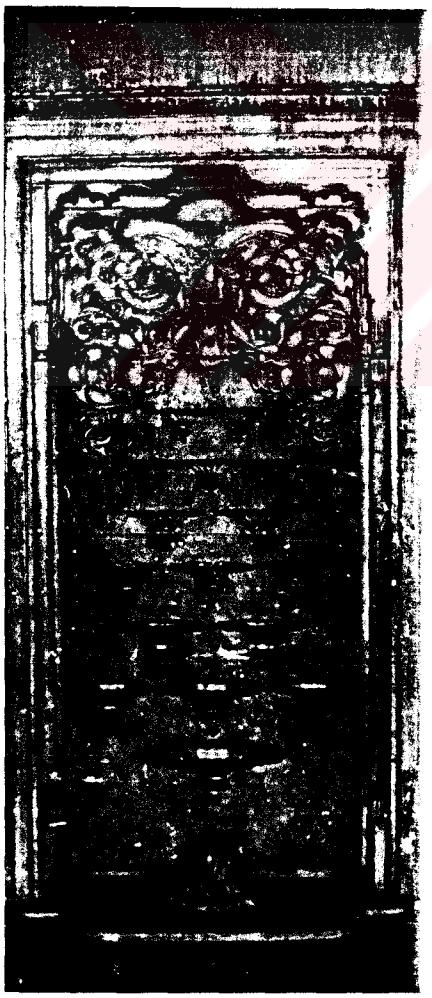

Resim 369. Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn köşkü divannanesinde iki taraftaki odalara açılan kapı yanlarında bulunan selsebil tipleri.

Türk mimari geleneğinin, şekilde bazı değişikliklerle, ama özünden hiç birşey yitirmeden 19.Yüzyılın son yarılarında da ülkenin en önemli yapılarında uygulanmaya devam ettiğinin görkemli örneklerindendir.

Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn Köşkündeki dekoratif su kullanımlarından bir diğerini de, üst kattaki odalardan birinde bulmaktayız (Resim 373). Nadide bir mermer işçiliği gösteren çeşme ile gerçekleştirilen bu kompozisyon daha çok, Sadullah Paşa, Abdullahağa, Serifler Yalısı Sofası, Allahverdi yalıları gibi örneklerde de gördüğümüz; fonksiyon ve dekorasyonun bir arada yorumlandığı düzenleme-

Resim 370. Üstte; Mabeyn köşkü'nde büyük selsebillerin tavan teknesinden bir ayrıntı. Yanlarda görülen ince köşe sütunları, divanhanede ve tüm yapıda ikili veya dörtlü gruplar halinde konstrüktif eleman olarak çokca kullanılmıştır.
Resim 371,372. Solda; Divanhanenin sofa tarafına açılan kapısı yanlarındaki selsebillerden. Sağda; aynı selsebilin çanakları.

Resim 373,374. Büyük Mabeyn Köşkü üst kat odasında bulunan çeşmenin genel ve ayrıntılı görünüşleri. Bu türün diğer örnekleri arasında en ince işçiliğe sahip olanlardan biridir.

ler tarzındadır. Ancak buradaki uygulama özellikle, aynı tarzın daha belirgin bir halde ortaya konduğu, Topkapı Sarayı Valide Sultan Dairesindeki (bkz.s. 181) düzenlemeyi anımsatmaktadır. Geçen yüzyılların ve değişen beğenilerin geleneksel mimarimizin sağlam prensiplerini uygulamadan kaldırmadığının güzel bir örneği olarak bu çeşmeyi de çalışmamız içinde anmayı faydalı bulduk.

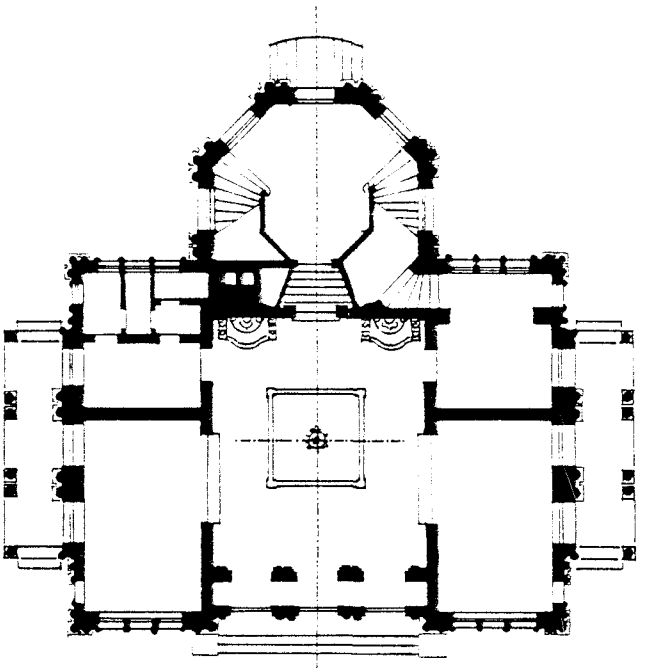

Resim 375. Yıldız Sarayı "Mabeyn Bahçesi" içindeki Malta Köşkünden bir görünüş. Sol yandaki ileri çıkan blok, üst kata çıkan merdiven grubunu içerir. Sağda; sütunlara oturan balkon altındaki kapılardan havuz ve selsebillerin bulunduğu sofaya açılan yan odalara girilir. Havuzlu sofa, Marmara yönündeki ön cepheye açılmaktadır.

MALTA KÜŞKÜ, YILDIZ SARAYI

Yıldız Sarayı bahçesindeki köşklerden biri olan Malta köşkü Abdülaziz devri eserlerindendir |181|. Boğaziçi Osmanlı yerleşiminde, saray bahçeleri içinde geniş manzaralı yerlerde "cihannüma" denilen pavyonların yapılması bir gelenekti. Malta Köşkü de bu tür yapılardan biridir. Bazı zamanlarda hünkâr ve yakınlarının uğrayıp vakit geçirdiği yer olarak bilinir. Harem halkının da hünkârın izniyle belirli günlerde bahçeye çıkarıldıklarında, Malta ve Çadır köşklerini kullandıklarını bilmekteyiz |182|. Daha sonraları V.Murad'ın da şehzadeliğinde buraya kapatıldığını belirten kaynaklar vardır |183|.

Görüldüğü gibi Malta Köşkünün ilk yapılış amacı yoğun bir kullanımı gerektirmemektedir. Arada sırada uğranılıp, kısa bir zaman kullanmak üzere inşa edilen köşk, buna rağmen gayet özenli bir yapı

Resim 376,377. Üstte; Malta köşkü zemin kat planı, Altta; havuzlu sofadan görünüş. Arka planda iki yanlarda selsebiller yeralmaktadır.

niteliğine sahiptir. İki katlı yapının alt ve üst katları önem bakımından biribirine yakın tutulmuş gibidir. Alt kat girişindeki büyük sofa, bir giriş mekânı konumunda olmasına rağmen tüm bezemeciliğindeki ince işçilik ve zengin su düzenlemeleriyle yapının en karakteristik hacmi niteliğindedir.

Köşk yaşamındaki ağırlığı daha çok iki yandaki salonlarla beraber alt kattaki havuzlu sofanın taşıdığı tahmin edilebilir. Zira, herhangi bir ısıtma tertibatı bulunmamasından da anlaşıldığı gibi,

Resim 378. Malta Köşkünün giriş sofasındaki iki yanda yer alan selsebillerden bir görünüş. Buradaki selsebiller ebat olarak, Beylerbeyi Sarayı Serdab Kasrındakilerden sonra en büyüklerdendir.

tamamen yazlık kullanıma mahsus olan bu köşkün alt kat düzenlemesi üç yandaki geniş kapılarla bahçe yaşamına entegre olmakta ve bu yaşamın merkezindeki sofa da, sıcak yaz günlerinde sığınılacak bir serdab mahalli niteliğine bürünmektedir.

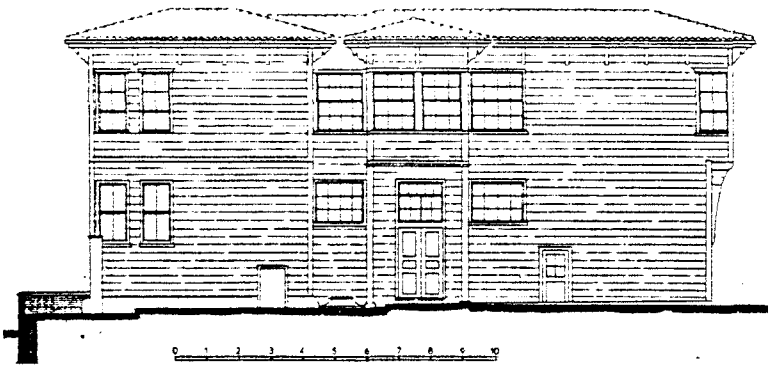
Sofadaki zengin su düzenlemesine konu olan elemanlar; ortada, yüksek fıskiyeli büyük bir havuz ile iki selsebildir (Resim 377). Selsebiller girişin karşısındaki duvarda arkadaki sofaya çıkan merdivenin iki yanındadır. Gerek havuz ortasındaki fıskiye grubu, gerek se selsebiller şimdiye kadar gördüğümüz su düzenlemelerinin içinde en hareketli forma sahip olanlardır. 11. Asırdan beri ele

Resim 379. Solda; Havuz ortasındaki fıskiye grubundan ayrıntı. Düzenlemeler devrinin beğenilerine uygun olarak hareketli bir form kazanmışlardır. Sular; kuğuların, Yunusların ağızlarından, rozet şeklindeki lülelerin, ortasından dökülmektedir.
Resim 380. Sağda; Malta Köşkü selsebillerinden iki görünüş. Selsebiller de, havuzda ve tüm yapının dekorasyonunda görüldüğü gibi hareketli bir forma sahiptirler.

aldığımız örneklerle ilk dönemlerin su kompozisyonlarına hakim olan sade ve ağırbaşlı uslûp, son yüzyılların eserlerinde yerini devrinin san'at anlayışlarına uygun olarak çok değişik motifler kullanan, belirli kurallara bağlı olmayan ve devamlı yenilik arayan uygulamalara terketmiştir. Basit bir oluk şeklindeki lüleler; kuğu kuşları yunus balıkları, rozetler şekline bürünmüştür (Resim 379).

Malta köşkünün su düzenlemelerinde değişen devir uslûplarının ayrıntılara getirdiği yenilikler gözlenebilmektedir, ancak düzenlemenin özü, yapıların en kıymetli iç mekânlarının su oyunlarıyla bezenmesi şeklindeki köklü Türk mimari geleneğinden kaynaklanmaktadır.

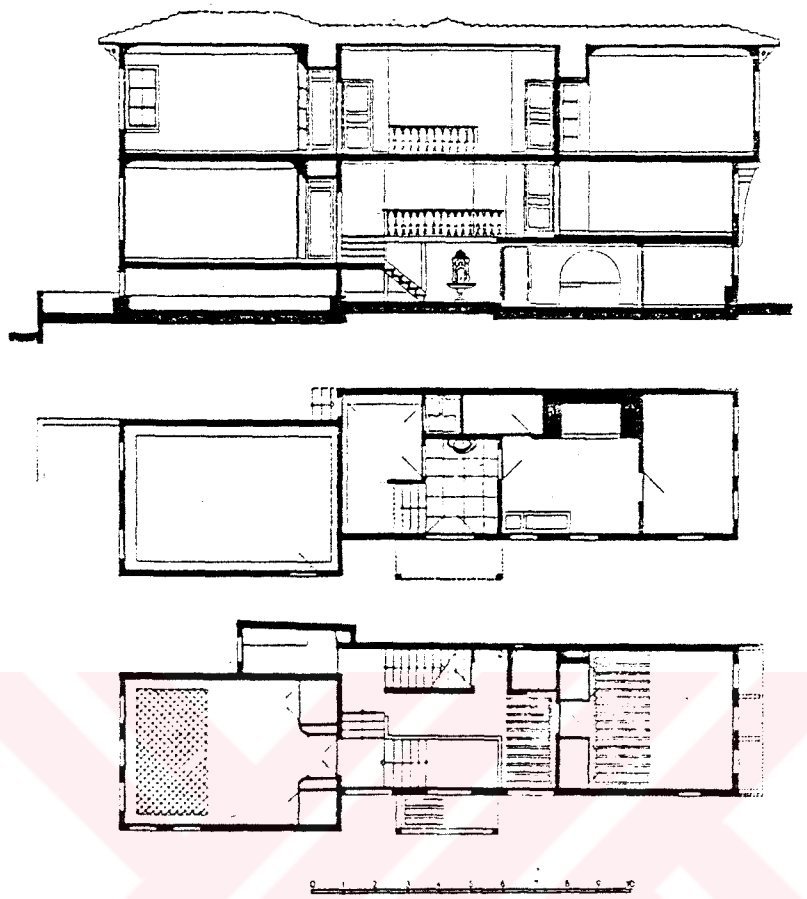
Resim 381. Yeniköy, Köybaşı Caddesindeki evin giriş yanından görünüşü. Ortada görülen çıkmanın sütunları arasındaki kapıdan girilince güzel bir çeşme ile karekterize edilen giriş taşlığı ile karşılaşılır.

KÖYBAŞI CADDESİNDE BİR EV, YENİKÖY

İç mekanlarda dekoratif su kompozisyonları kullanma geleneği yalnızca saraylara, konaklara, büyük yalılara ve diğer önemli yapılara özgü bir kullanım şekli olarak kalmamış, Türk yapıcılarının ve kullanıcıların tarihten gelen eğilimlerine ve beğenilerine uygun olarak daha mütevazi yapılarda da yer bulmuşlardır.

Bu tür kullanımın bir örneğini Yeniköy, Köybaşı Caddesindeki 19.Yüzyıla ait bir evde görmekteyiz (Resim 381- 382). Gayet dar bir parsel üzerine kurulu evin basık bir zemin katı üzerine iki katı vardır. Yan tarafta, direkler üzerindeki sofa çıkmasının oluşturduğu yüksekçe bir saçak altından, evin sınırlı ebatları ile orantılı olan küçük bir taşlığa girilir. Girişin karşı tarafındaki duvarda ortogonal olarak yerleştirilmiş, mermer bir kaide üzerindeki geniş yalak taşı ve oymalı, yüksek ayna taşıyla mermerden bir çeşme girenleri karşılar.

Servis hacimlerinin bulunduğu bu katdan yarım kat yükselerek ulaşılan bir sahanlıktan birinci katın büyük odasına (baş odaya), yine bu sahanlıktan yarım kat çıkılarak birinci kat sofası mahiyetindeki galeriye varılır (Resim 381). Her üç nivo arasında herhangi bir bölme olmaması nedeni ile bu gruplar arasında bir beraberlik kurulur. Bu şekilde birlikte çalışan bu şemanın merkezi ise,

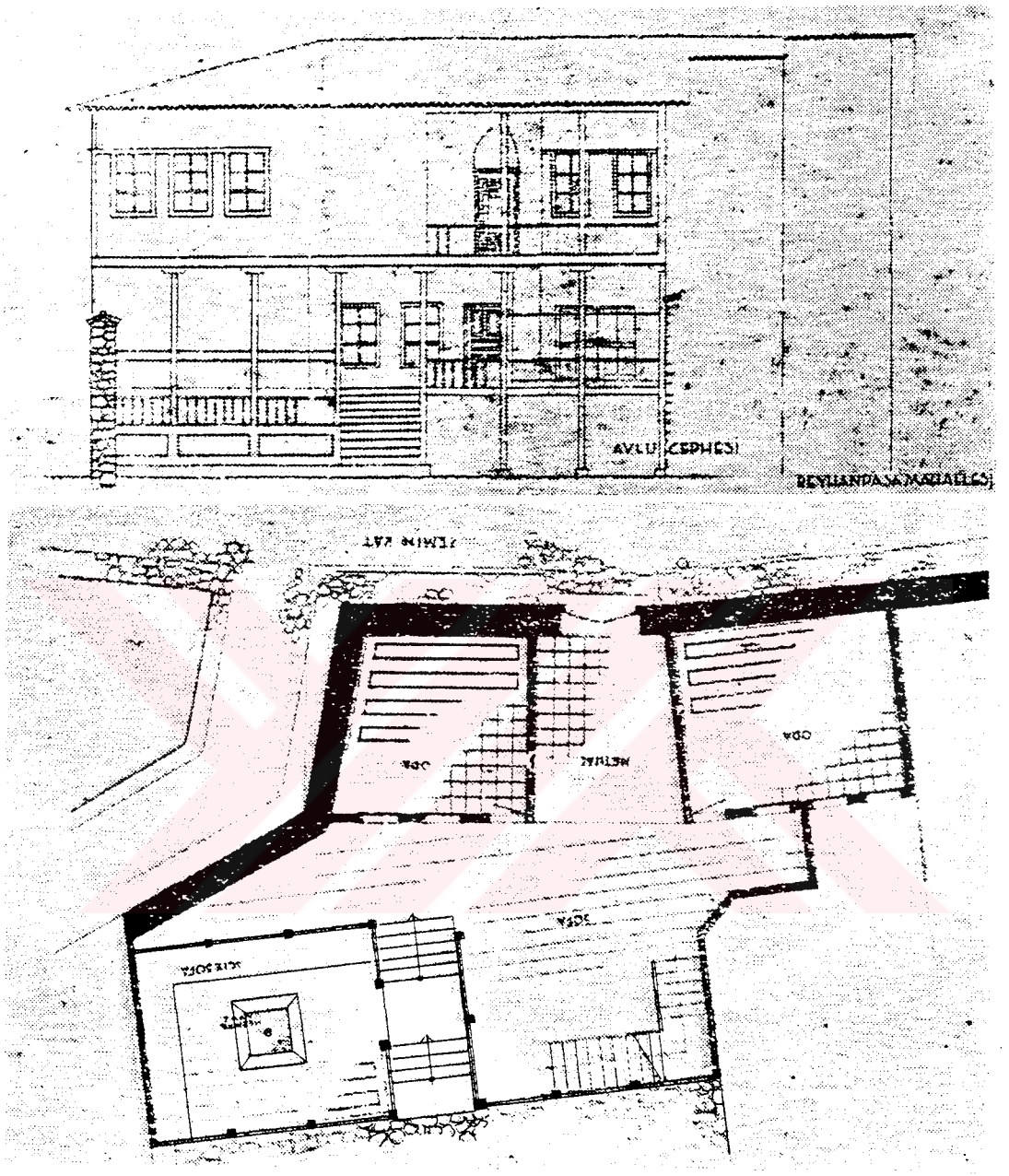

Resim 382. Üstte; Yeniköydeki evin giriş taşlığından geçen kesiti. Üst katların galeri ve sahanlıklarından da taşlık mekanını algılama imkânı vardır. Bu mekanları karekterize eden çeşme, gerçekte fonksiyonel bir ağırlığa da sahiptir. Ortada ve altta giriş ve birinci kat planları.

sirkülasyon merkezi olan ve dışa irtibatın kurulduğu zemin kat taşlığıdır. Bu anlamıyla önem kazanan taşlığın değeri, mermer çeşme ile karekterize edilmek suretiyle ayrıca vurgulanmaktadır.

Burada enteresan olan fikir; gerçekte fonksiyondan gelen bir gereği olan bu kısımdaki çeşme ihtiyacının, gerek yerinin seçimi, gerek se bu yerin tüm mekan içindeki oryantasyonunun iyi değerlendirilmesi sonucu mimari bir espri olarak tüm yapıya nitelik kazandırmasıdır. Tabii bu anlamıyla orantılı olarak çeşme elemanı da basit bir fonksiyon aracı olarak değil, ince bir işçilikte layık olduğu plastik değerde oluşturulmuştur.

Yeniköy evindeki düzenleme; günlük yaşam gereği olan elemanların, mimari geleneklerimizin ince bir seziyle yorumlanmasıyle dekoratif ve mimari değerler olarak kazanılmasının akılcı bir örneğidir.

Resim 383. Bursa, Reyhanpaşa Mahallesindeki evin giriş katı planı ve havuzlu hayatın bulunduğu avlu cephesi.

BURSA, REYHANPAŞA MAHALLESİ 19 NO'LU EV

Kataloğumuzdaki diğer Bursa yapıları gibi bu örnekte de çevre verileriyle şekillenen organik bir planlama görülmektedir (Resim 383). İki katlı olan yapıya sokak cephesi ortasındaki taşlıktan

Resim 384. Reyhanpaşa Mahallesindeki evde havuzlu hayat'dan görünüş.

girilmekte ve iç bahçeye açılan çok geniş bir sofa grubuna çıkılmaktadır. Genel kullanım alanının yarıdan fazla bir kısmını içeren açık sofalar sokak ve bahçe arasındaki kot farkını da düzenlemektedir. Sirkülasyon alanları dışındaki sofa grubu ortada bahçeye inen merdivenle iki bölüme ayrılmıştır. Üst kata çıkan merdivenin bulunduğu sofanın diğer tarafında konumuz olan havuzlu sofa vardır (Resim 384). Bu sofa genel sofa kotundan ayrılarak bahçe ile zemin kat arasındaki bir kotta teşkil edilmiştir. Bu şekilde fonksiyonel farklılığı ve mekansal ağırlığı vurgulanırken daha yüksek bir tavana ve ferahlığa kavuşturulmuştur. Diğer sofa hacimleri gibi burası da sade bir torna işi parmaklıkla çevrilmiştir. Fıskıyeli havuz divanhanenin ortasında yer alır. Ahşap döşeme ile havuz arasındaki geçişi yalnızca ince bir mermer levha çerçevesi belirlemektedir.

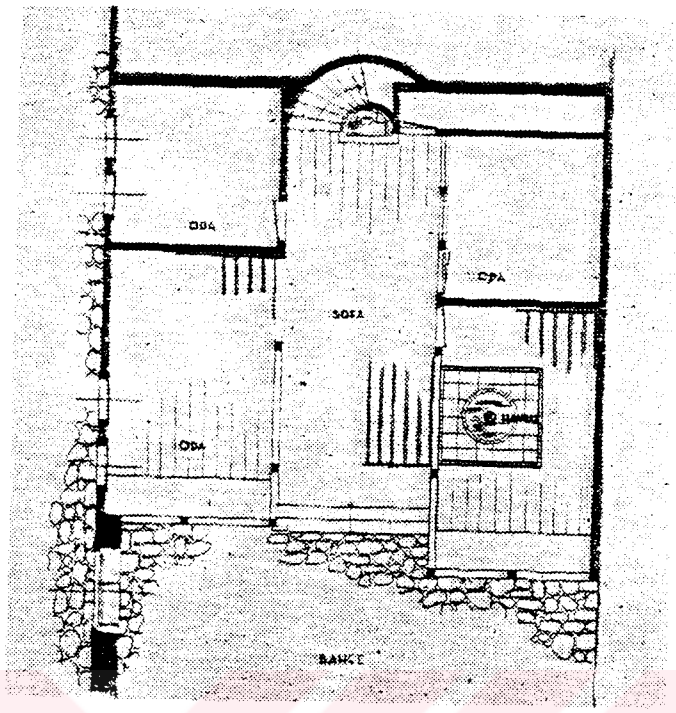

Resim 385. Solda; Bursa Ortapazar Caddesindeki ev ve bahçe girişi.
Resim 386. Sağda; Aynı evin bahçesinden görünüş. İleriye doğru çıkan blokun alt katındaki camekanlı kısım zemin kattaki havuzlu odaya aittir.

BURSA ORTAPAZAR CAD. 18 NO'LU EV:

Geçen yüzyıl sonlarının tipik bahçeli Bursa evlerinden biri olan iki katlı yapının girişi bahçeye açılan sokak üzerindedir. 1941 tarihli bir tez çalışmasından |185| tanıdığımız evin heriki katında da asimetrik bir düzen görülmektedir (Resim 387). Zemin kat sofası ile girişin iki yanındaki hacimler yalnız camekanlarla çevrili şeffaf bir mekan anlayışıyla oluşturulmuşlardır. Camekanlar sedir arkasındaki yastıklar hizasına kadar inmektedir (Resim 386). Camekanlı odalardan bahçe yönüne doğru çıkıntı yapanın ortasında fıskiyeli havuz grubu bulunmaktadır. Daire planlı olan havuz kare mermer levhalardan oluşan bir taşlık içine yerleştirilmiştir. Bu grup odanın camekanlı duvarına dayandırılmış olup tüm

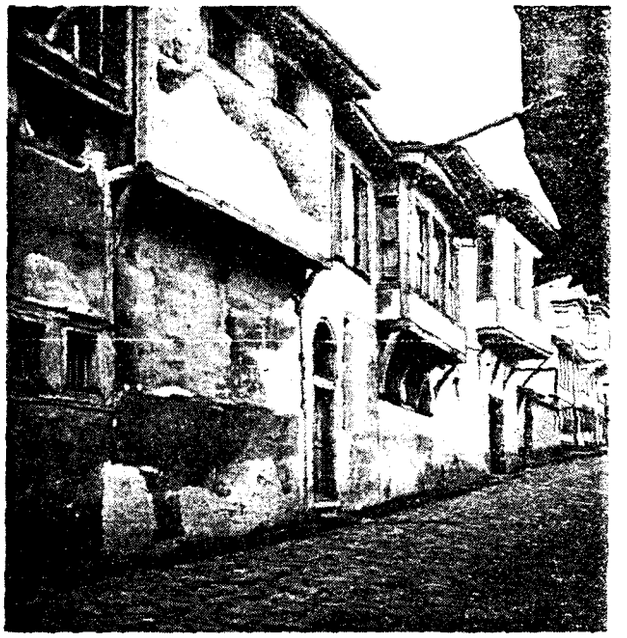

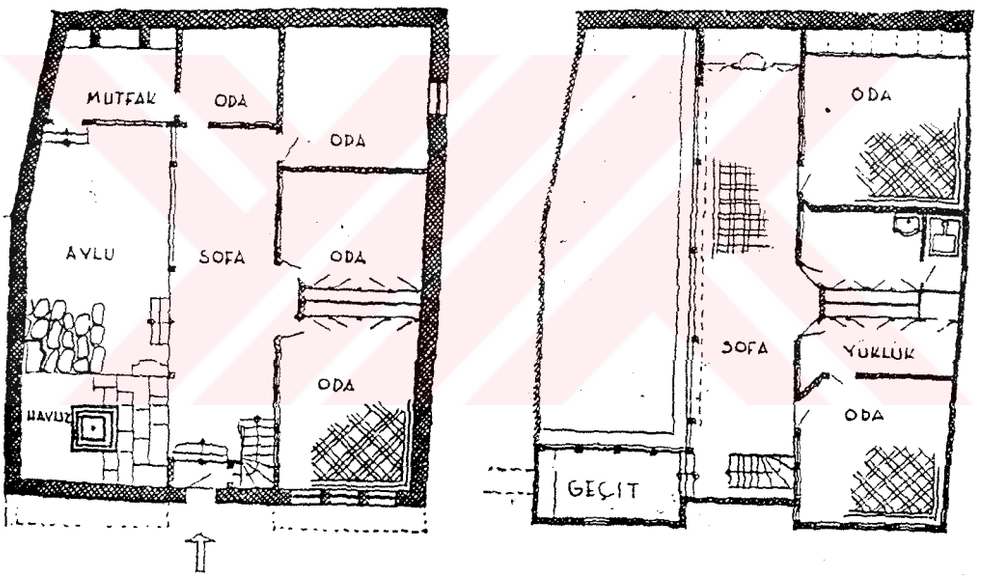

Resim 387. Bursa Ortapazar Caddesindeki evin zemin kat planı. Havuzlu oda bahçeye doğru ilerlemiştir. Havuzlu oda ve karşısındaki odanın geniş camekanlı bölmeleri ile zemin kat çok şeffaf karekterlidir.

binada olduğu gibi herhangi bir aksiyel yerleşme endişesi taşımamaktadır. Mekan verilerine bağlılığı yalnızca camekan direkleri arasında rastlatılmış olmasından ibarettir. Sedirler odanın dar yüzlerinde ve dış cephe önünde düzenlenmiştir.

BURSA AKBIYIK CADDESİNDE 25 NO'LU EV:

İki katlı bir ev olan yapının hacimleri her iki kat'da plan ortasında uzunlamasına yer alan sofalara açılmaktadır. Sofa ve oda gruplarından artan kısım ise avlu boşluğunu oluşturur (Resim 388). Sokak kapısından girenleri karşılıyan fıskiyeli havuz ise avlunun giriş tarafındadır. Havuz bu konumu ile avluya hakim sofalar vasıtasıyle evin her tarafından izlenebilmektedir. İç mekanlardan izlenmeye yönelik dış mekan havuzlarının mütevazi boyutlarda ancak özgün bir örneğini oluşturan havuz platformu genel avlu serbest taş döşemesinden bir kademe ve kesme taş zemin kuruluşuyla farklılaşır.

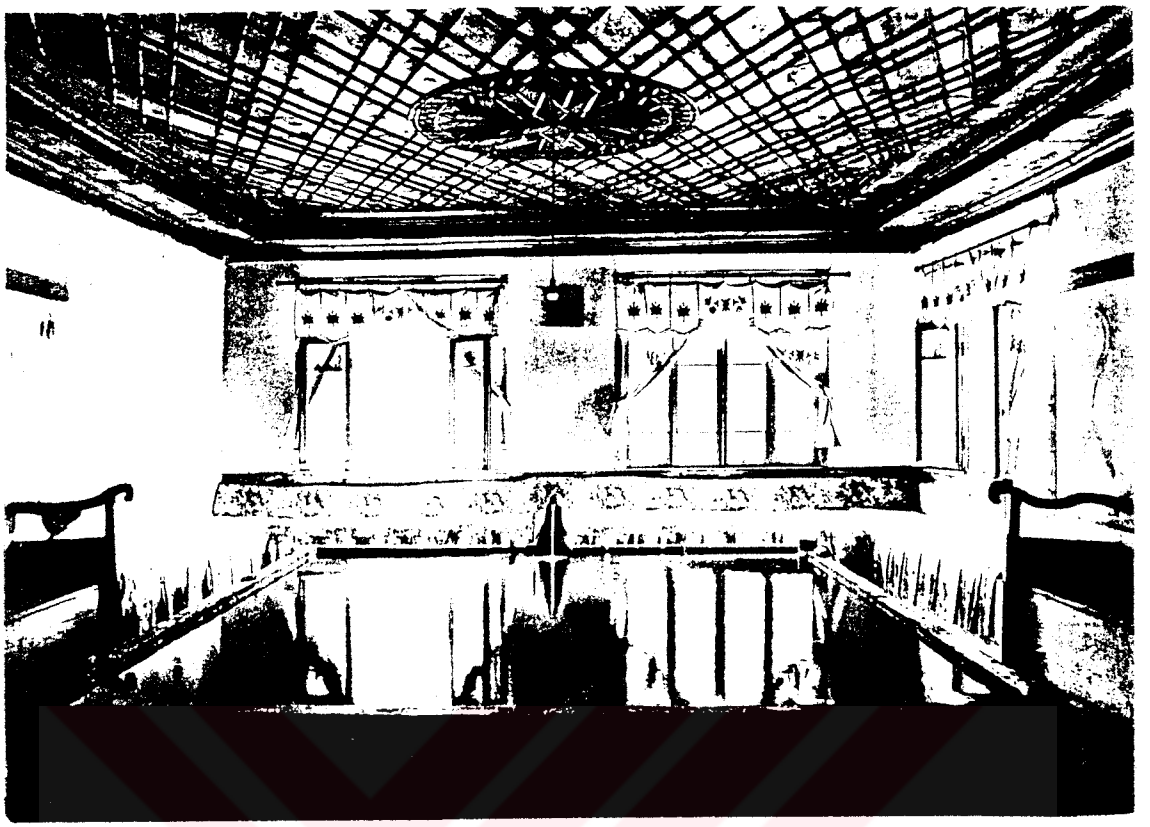

Resim 388. Üstte; Bursa Akbıyık Caddesindeki evin sokaktan görünüşü. Avlu havuzu ortada görülen kemerli kapıdan girince sol taraftadır.

Resim 389,390. Altta, Solda; zemin kat, sağda; üst kat planları.

Üst kat sofası bitiminde çift taraflı furuşlar ile sokak duvarının üzerinde ilerliyen geçit mahali içte havuz üzerini kısmen örterek gölgelendirmektedir. 1944 sonlarına ait bu Bursa evinin direkli sofaların arkasındaki odaları ve bunların açıldığı havuzlu avlusu güneydoğu yöresi özellikle Diyarbakır-Urfa evlerinin tipik mekan kuruluşunu çağrıştırmaktadır. Temel prensipler ötesindeki farklılıklar sosyal yapı ve konstrüktif malzemenin getirdiği ayrıntılar ile ölçektedir.

Resim 391. Tipik bir Safranbolu evi "havuz odası",Asmazlar şehir evi. Pencereler orijinal değildir, sonradan büyütülmüşlerdir.

SAFRANBOLU EVLERİ

Günümüzde Anadolu sanatının şekillendirdiği geleneksel mimari dokunun sit ölçeğinde korunabilmiş pek az örneklerinden biri de Safranboludur. Bu bölümde 19.YY. sonu, 20 YY. başlarından örnekler aldığımız Safranbolu yapı sanatı, havuzlu köşk ve konaklarıyle iç mekân su mimarisinin en özgün yorumlarını da günümüze ulaştırmaktadır.

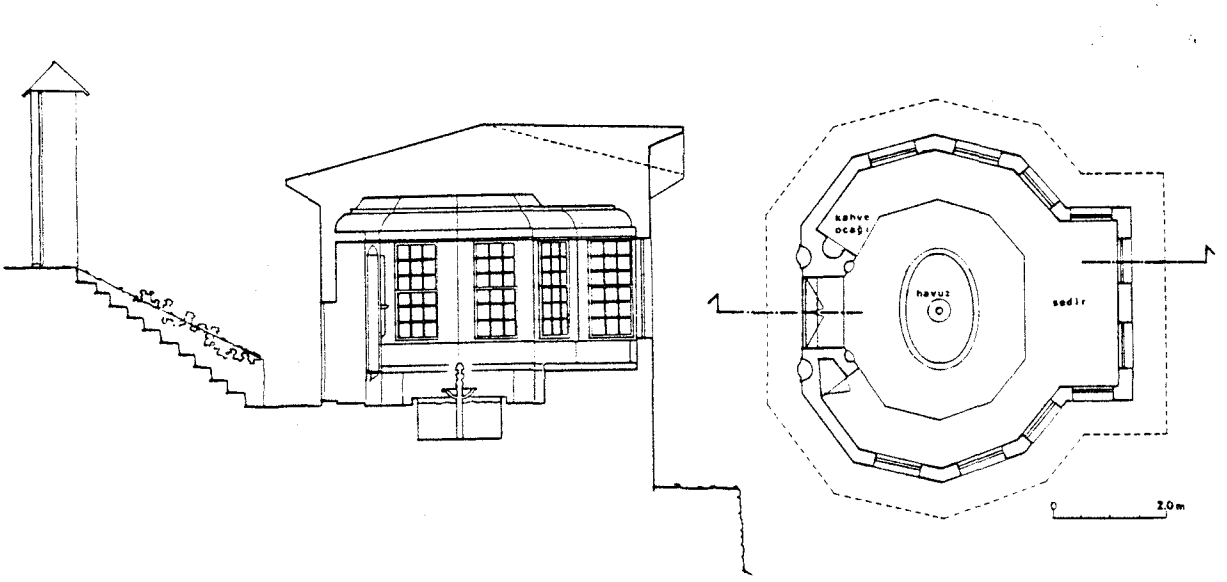
Gerek iklim ve coğrafya koşulları, gerekse de toplumun kökenindeki göçerlik anılarının verileriyle Safranbolu'da ekonomik olarak vasatın üzerindeki her aile yaşamını yazlık ve kışlık olarak iki bölümde düzenlemiş ve yapılanması da bu doğrultuda olmuştur.

Yazlık yaşamı barındıran bağ evlerinde aynı zamanda bahçe suyunun da toplandığı havuzların iç mekânların odağında kullanılmasıyle yaratılan hacimler Safranbolu evlerinin simgesel niteliklerinden olmuştur (Resim 399).

Safranbolu evlerinin iç mekân havuzlarını çalışmamızdaki diğer pek çok benzerlerinden ayıran en büyük özellik, öncelikle boyutlandırılmalarındadır. Burada, görsel ve işitsel olarak iç mekânda su'yu yaşatan bir kompozisyon ögesi olarak havuz kullanıldığı değil, neredeyse salonun kendisinin bir havuzu zarflandırmak üzere inşa edildiği düşünülebilir.

Gerçekte havuzlu salon ve binanın diğer bölümleri arasındaki ilişkileri düzenleyen benzer formülleri katoloğumuzdaki diğer örneklerde de görmekteyiz. Bunlar analitik değerlendirmelerde ele alınmıştır. Ancak Safranbolu evlerinin havuzları bahçe sulama fonksiyonu içinde ağırlıklı yer almaları nedeniyle ulaştıkları boyutlarla bu anlamdaki salon havuzları içinde ayrı bir görünüme ulaşmaktadırlar.

Safranbolu'da bu büyük havuzlara sahip evlerin yalnız bağ kullanımlarına (yazlık) mahsus olmadığı da görülmektedir. Şehir içinde yaz-kış kullanılan bazı konaklarda da arazi suyunun mimari programı şekillendiren ana tema olarak ele alındığı görülmektedir. Asmazlar şehir evi de bunlardan biridir (Resim 391).).

Resim 392,393. Hacı Hüseyinler "havuz odası" kesit ve plan, Safranbolu.

Resim 394. Hacı Hüseyinler havuz odası'ndan görünüş.

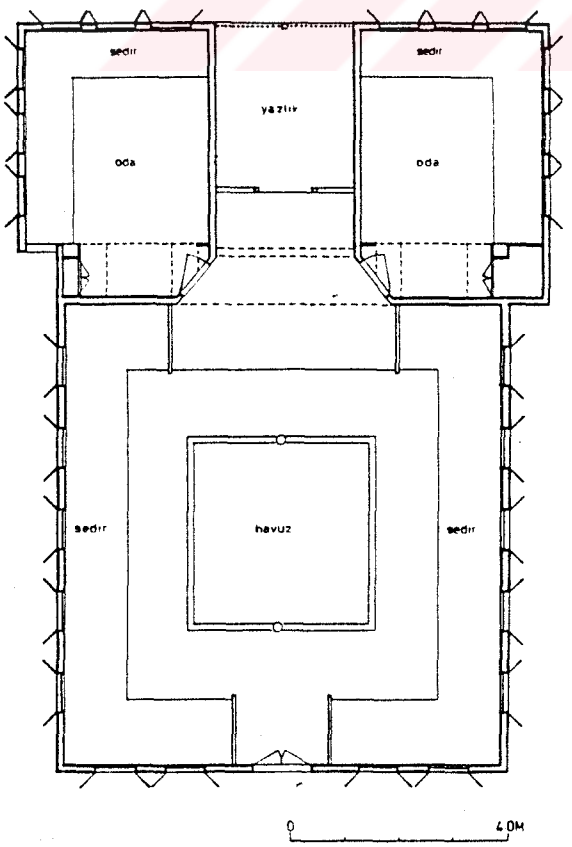
Yine kataloğumuz içinde yer alan, yalnızca bir su kullanımını taçlandırmak için yapılan müstakil köşkler grubuna bir örnek de Safranbolu'nun bağlar mevkiindeki Hacı Hüseyinler "Havuz odası" dır. Edirne Sarayı iftariye köşkü gibi genelde servis üniteleri ve girişi içeren sağır bir cephe ile diğer üç yönde manzaraya hakim olan programın özgün bir uygulaması olan bu köşkte fıskıyeli oval havuz formuna uyarak gelişen plânlamanın, yine bu gruptaki genel kullanımlara uygun olarak mekânın en ayrıcalıklı yerini vurgulayan bir çıkma ile ana eksen üzerinde hakim manzaraya doğru açıldığı görülmektedir (Resim 392-394).

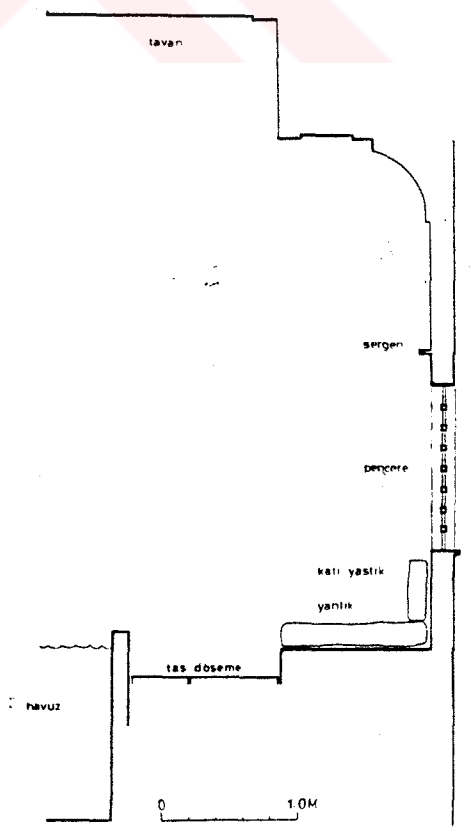
Bu arada havuz etrafı oturma elemanlarında statü farklılaşmasından bahsederken "Curt'ların havuzlu bağ köşkü"ndeki havuz etrafı oturma gruplarının çizdiği hareketli grafiği özellikle anmak gerekir (Resim 400). Burada havuzun tek yüzlü fıskiyesi arkasındaki

Resim 395. Üstte; Safranbolu, Rauf Beylerin havuzlu köşkünün bugünkü durumu.

Resim 396,397. altta, solda; Rauf Beyler havuzlu köşkü planı, sağda; havuz ve sedirlikten geçen detay kesiti.

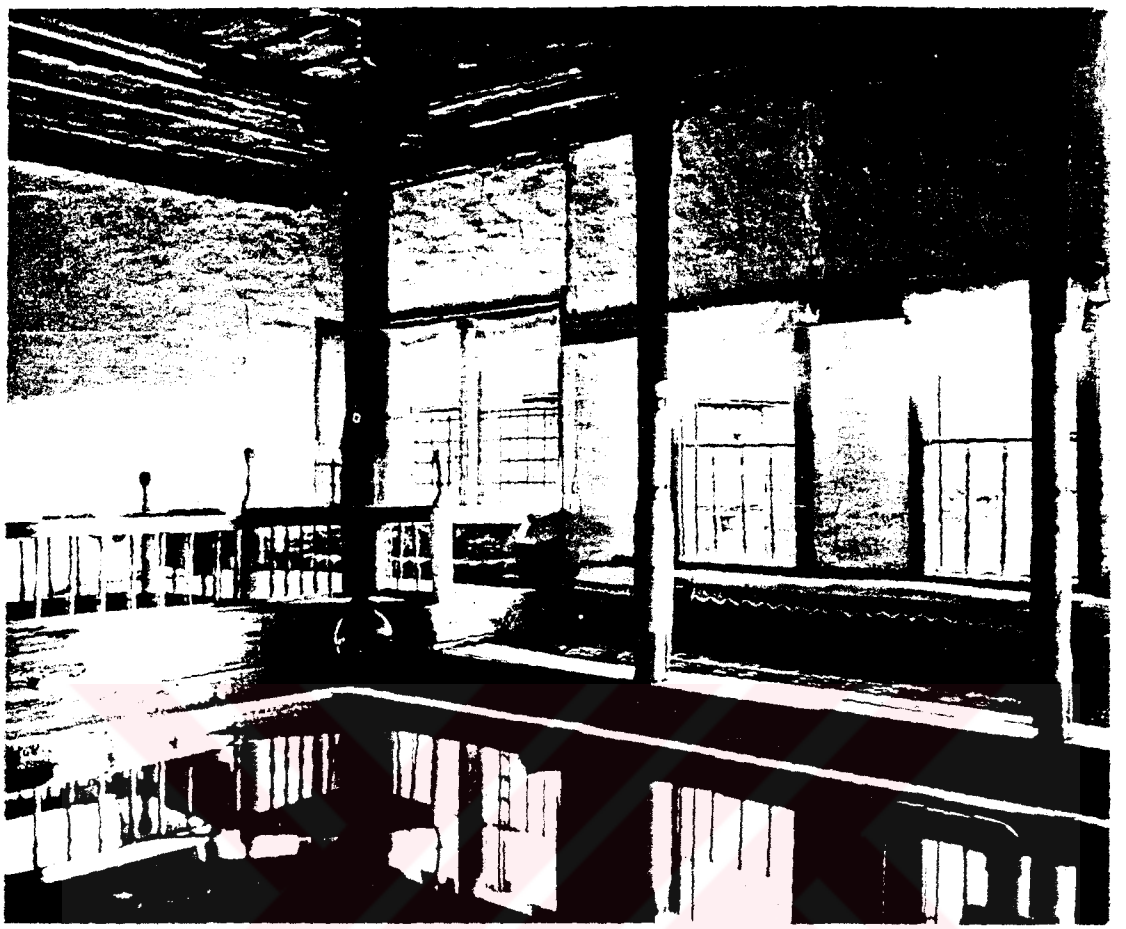

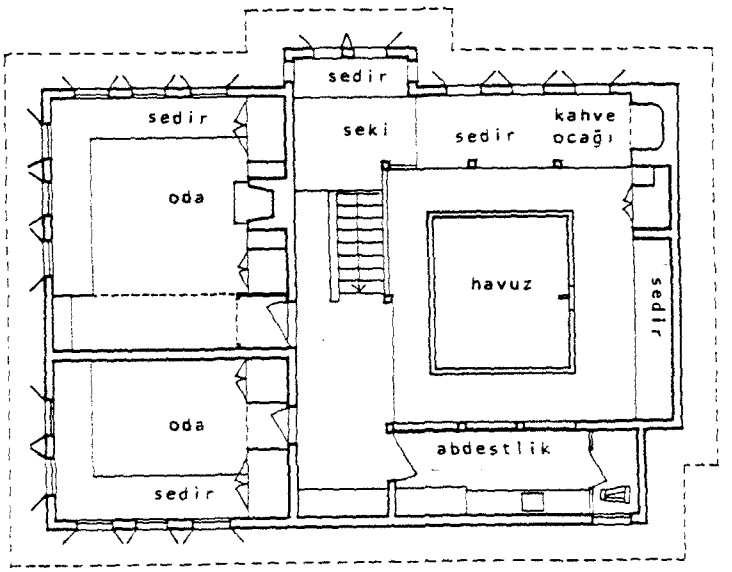

pençeresiz sağır duvara dayanan sedir genişlik olarak en dar oturma grubu olup rahat bir dayanma imkânı vermez. Seri olarak kalkılıp oturulabilecek asgari derinlikte tutulmuştur. Muhtemelen konağın en gençlerine veya hizmetlilerine mahsustur. Nitekim servis malzemelerinin bulunduğu dolap da hemen bu sedirin yanındadır. Direklikle merkezî mekândan ayrılan sedir, konağın eşdeğer statüdeki orta grup sakinlerini ağırlıyacak derinlikte ve bahçeyi de izliyebilecek pencerelerin önündedir. Bu grubun en kıdemsizlerinin oturması gereken dip kısımda ise anılan üyelerin aile içindeki aslî görevini hatırlatan kahve ocağı yer almaktadır. Geniş sedir bir kademeyle yükselerek merdiven üzerine doğru ilerliyen bir taht-sekiye ulaşmaktadır. Seki, alan itibariyle önceki sedirden azdır. Zira ancak hatırlı bir iki misafirin veya aile büyüklerinin kullanmasına mahsustur. Ve göreceli olarak mekânı ayrıcaklı bir konumdan izlenmektedir. Çıkma içindeki sedir ise tüm bu grupların taçlandığı yerdir. En fazla karşılıklı iki kişinin oturacağı yer konak sahiplerinin ve baş misafirin hizmetindedir. Hem havuza ve iç mekâna, hem de üç yönde dış mekâna hakim konumu yanısıra sekiden bir kademe ile yükseltilerek aile büyüğünün hiyerarşik zirvesi simgelenmektedir.

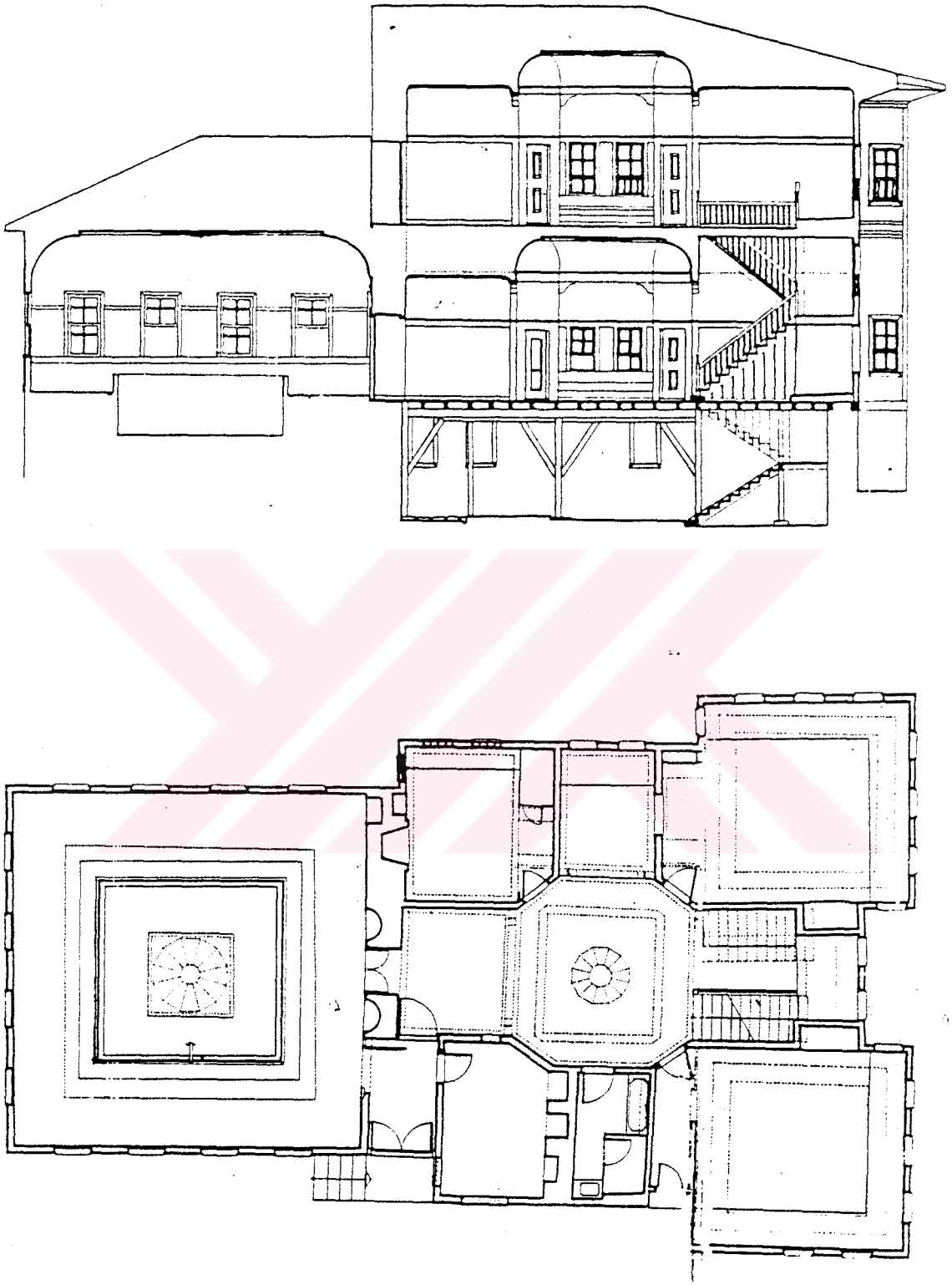

Resim 398. Safranbolu'da Curtların bağ köşkü, havuzlu odadan görünüş.

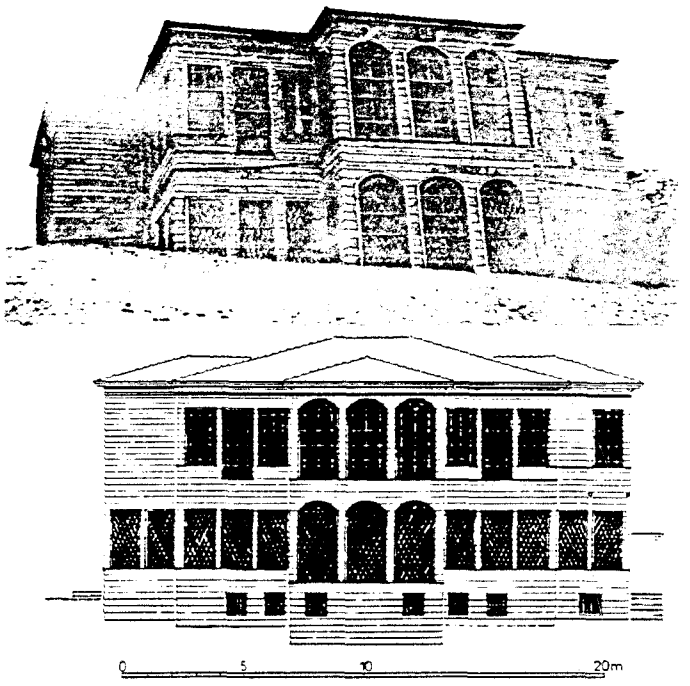

Resim 399. Üstte; Curtların bağ köşkü'nde merdiven üzerindeki seki ve çıkmaya bakış.
Resim 340. Altta; Aynı evin planı.

Resim 401.402, Safranbolu, Asmazlar Konağı plan ve kesiti günümüzde konaklama ve restorant işlevine yönelik olarak restore edilmekte olan konak planı merkezi sofa etrafındaki eyvan ve odaları ile bu gruba eklenen su düzenlemesini içeren blok kompozisyonuyla Topkapı Sarayı Tomak Köşkünü anımsatmaktadır.

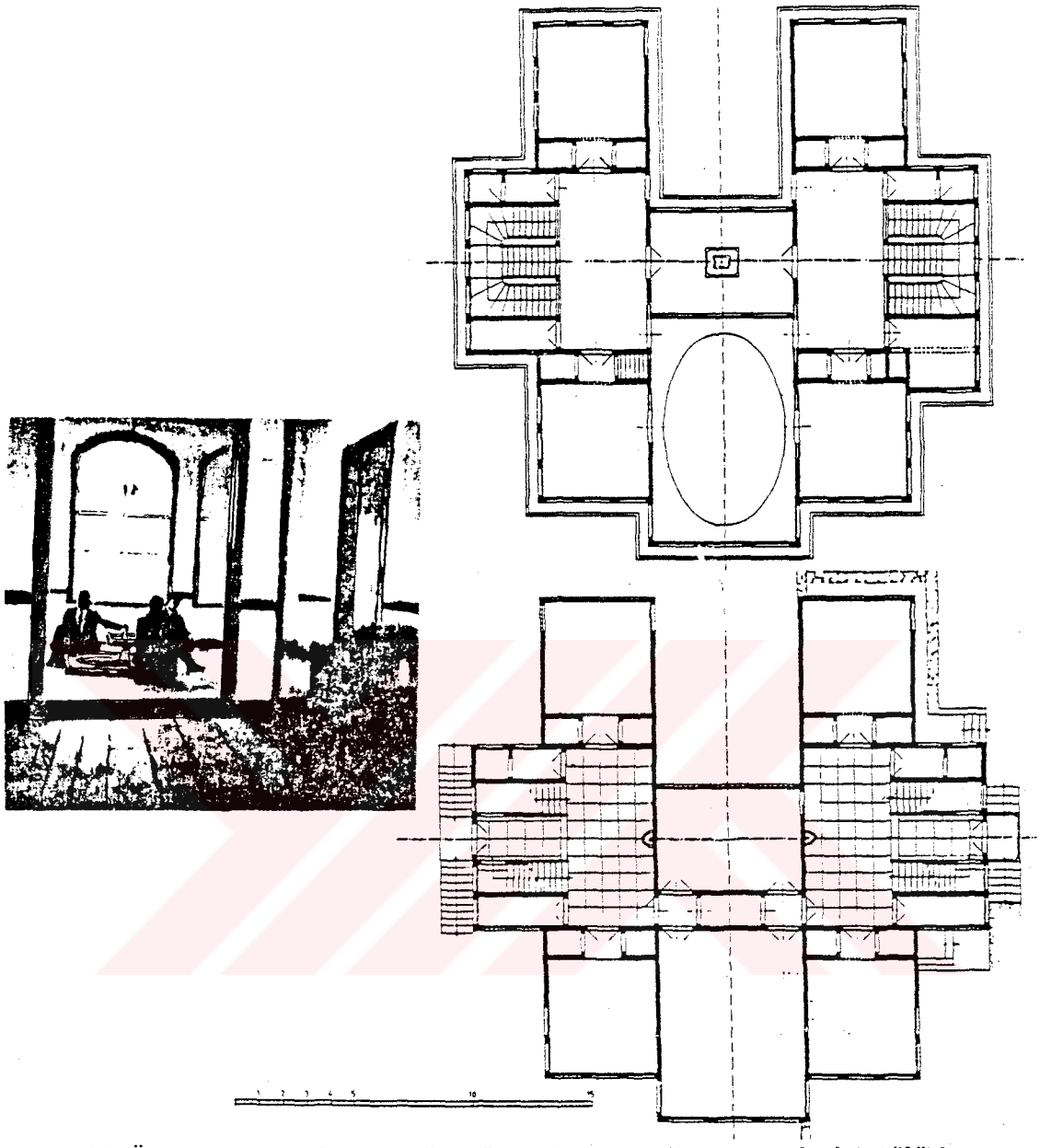

Resim 403. Üstte; Çengelköy sırtlarında Seniha Sultan Köşkünün görünüşü.
Resim 404. Altta; Köşkün ön cephesi, üst katın orta blokunda yer alan pencereler havuzlu sofa ve salona aittir. Alt kattaki çeşmeli sofalar giriş merdivenleri ise ön cephenin iki yanında görülmektedir.

SENİHA SULTAN KÖŞKÜ, ÇENGELKÖY

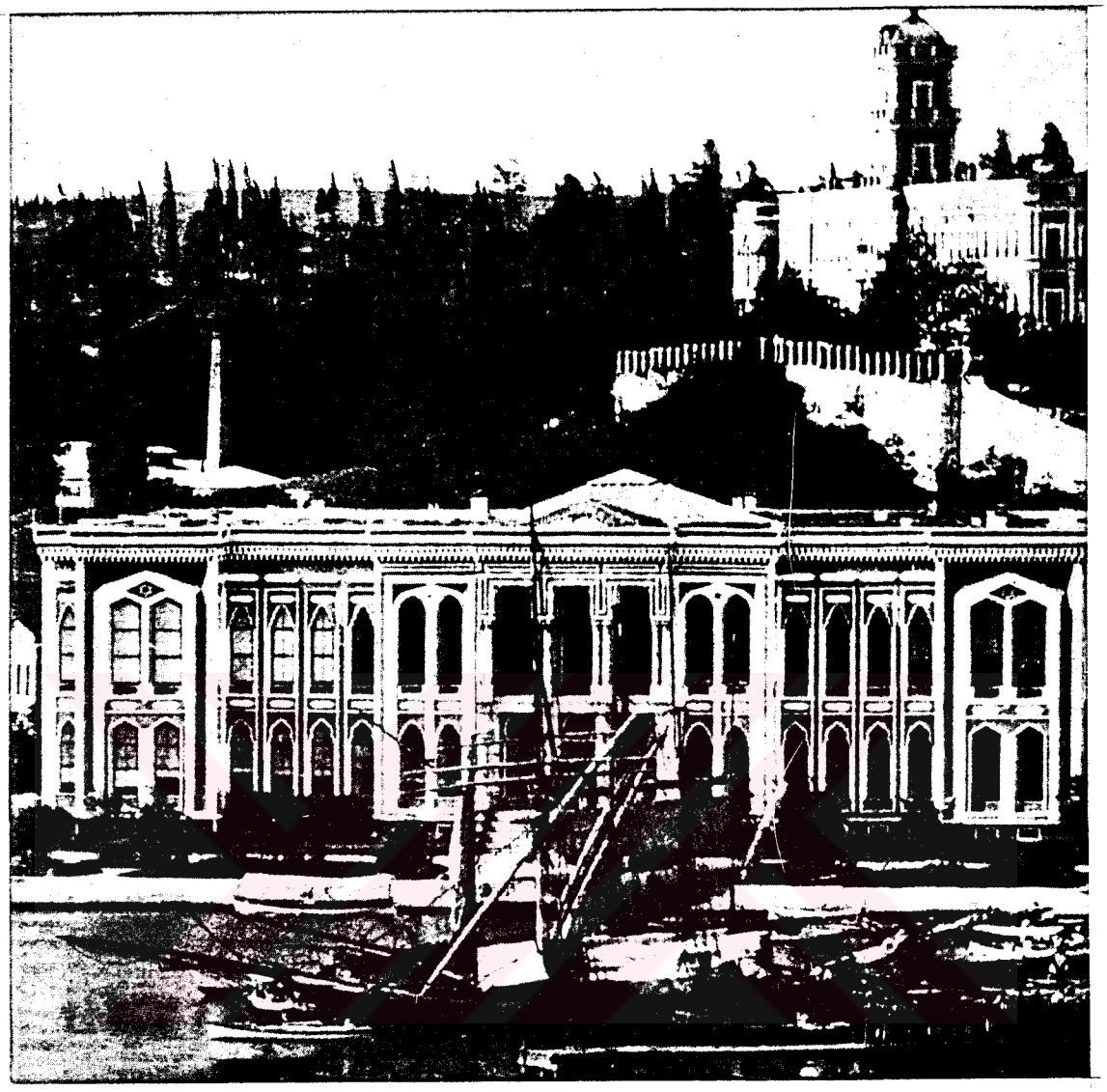
Harem ile selamlık bölümlerinin tam bir simetri sağladığı ve orta sofalı plan tiplerinin değişik bir uygulaması olan 19.Yüzyılın ikinci yarısına ait olan Seniha Sultan Köşkü bügün mevcut değildir (Resim 403).

İki katlı olan köşkün her iki katındaki sofaların dekoratif su kullanımlarıyla sembolize edildiğini görmekteyiz. Alttaki sofa düzeni harem ve selamlık bölümü için ayrı ayrıdır. Binanın iki yanından üst kata ulaşan merdivenler arasından geçilerek dahil olunan sofalarda girişlerin karşılarındaki duvarlar ortasında yer alan çeşmeler, girenleri karşılayan ve sofayı tanımlayan nitelikte konum kazanmışlardır (Resim 406). Üst katın su düzenlemesi ise fıskiyeli bir havuz tarzındadır. Havuzun bulunduğu kısım ortadaki sofadır (resim 405). Eşit planlamalar gösterdiğini belirttiğimiz harem ve selamlık kısımları arasında bir mabeyn salonu ve sofası karakterini taşıyan orta grup binanın en önemli hacimleridir. Bu gruptaki sofa ve büyük salon çok hafif ve yere kadar inen bir camlı bölmeyle

Resim 405. Üstte; Seniha Sultan Köşkünün üst kat planı. Harem ve selamlık bölüklerini bağlıyan ortadaki sofa ve salon ünitesi şeffaf bir bölmeyle biribirinden ayrılırlar. Su düzenlemesi ise, merdiven sofasından da algılanmak üzere salona giriş sofasında tertiplenmiştir.
Resim 406. Altta; Köşkün alt kat planı. İki yandaki giriş sofaları eş değerde olup, her ikisinde de girenleri karşılayan su motifleri olan çeşmeler, sofa duvarı üzerinde ortagonal konumda yerleştirilmişlerdir.
Resim 407. Eski bir fotoğrafta üst katın oval kubbeli Mabeyn salonundan havuzlu sofanın görünüşü.

ayrılırlar. Havuz ise büyük salona giriş hacmi niteliğindeki sofanın ortasında ve binanın merdivenlerden geçen ekseni üzerinde yer alır. Böylece merdiven sofasından da orta grubun atmosferi hakkında bir mesaj almak mümkün olur. Köşkün üst katında gördüğümüz bu düzenleme; divanhane giriş sofalarının divanhaneden de izlenmek ve mekana girenleri su motifiyle karşılamak tarzındaki çok eski bir mimari geleneğin devrinin kalıpları içinde yeni bir uygulamasıdır.

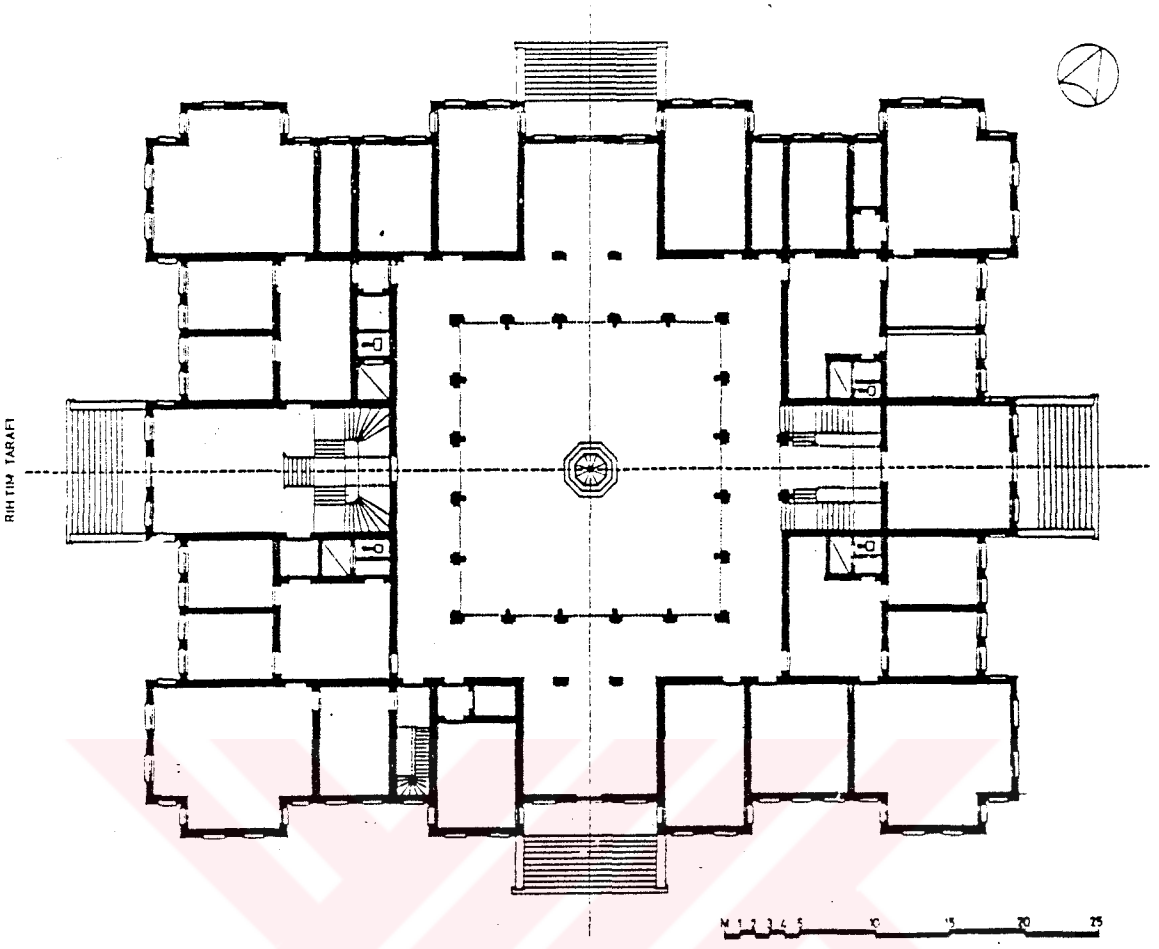

Resim 408. Abdülaziz Devrine ait son Divanhane-i Amire'nin yapıldıktan birkaç sene sonraki görüntüsü. Günümüzde mozaik sıva ile kaplandığından cephe üzerindeki ayrıntılar kaybolmuştur.

DİVANHANE-İ AMİRE, KASIMPAŞA

Kasımpaşa'da, bugün Kuzey Deniz Saha Komutanlığı olarak kullanılan Divanhane-i Amirenin bulunduğu saha, çok eskilerden beri Osmanlıların denizcilikle ilgili yönetim yapılarını barındırmıştır.

Fatih, fetihten sonra eski deniz bakanlığının bulunduğu yerde bir mescit yaptırmış, daha sonra Kanuni'de bunu çevreliyecek şekilde ilk Divanhaneyi inşa ettirmiştir. Sonraki devirlerde ise muhtelif padişahlar zamanında, eskiyen divanhaneler yıktırılarak yerlerine yenileri yaptırılmıştır. Ama her devirde, değişen binaların

Resim 409. Divanhane-i Amire'nin zemin kat planı. İç mekanı sembolize eden şadırvan, girişlerin belirlediği eksenlerin kesiştiği merkez üzerindedir. Zengin kompozisyon, sofa çevresindeki ayaklar üzerine oturan üst kat galerisinden de izlenebilmektedir.

imparatorluk donanmasının yönetim merkezi olan fonksiyonu korunmuştur. Kaptanpaşalar ve sonraları deniz nazırlıkları hep burada yapılan binalarda yerleşmişlerdir |186|.

Bugünkü son Divanhane ise Abdülaziz devrine ait olup, Anastas Kalfa'ya yaptırılmış olduğu öğrenilmektedir |187|. Bilindiği gibi denizcilik işlerine ve donanmaya son derece meraklı olan Abdülaziz'in bu ilgisi dolayısıyla, sık sık geldiği ve devrinde dünyanın en büyük tersaneleriyle çevrili olan Divanhane, bu önemiyle orantılı olarak görkemli bir mimariye sahip kılınmak istenmiştir.

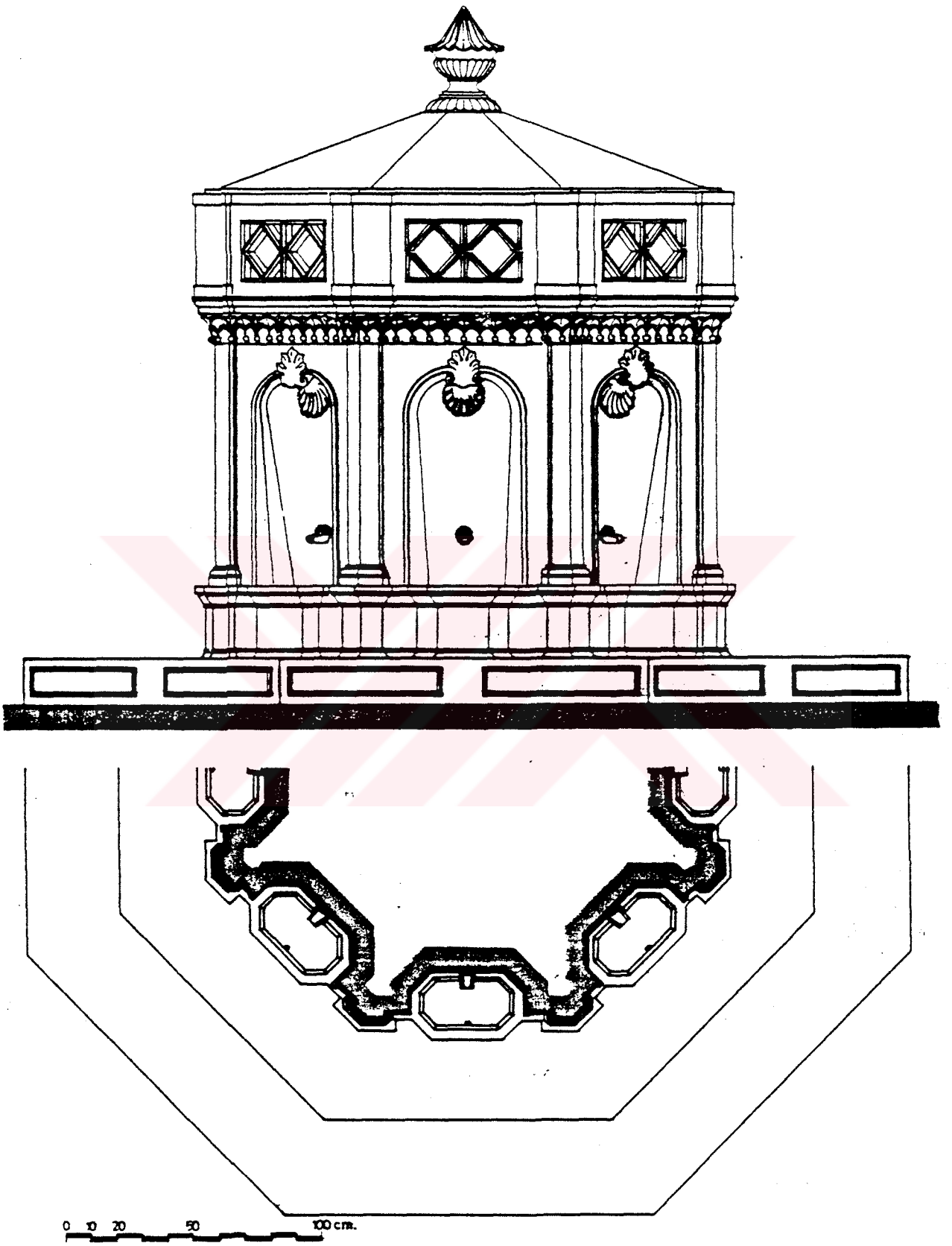
Divanhane, dış cephesinin ve geneldeki bezeme tarzının devrinin san'at anlayışına uygun olarak eklektik bir karakter kazanmasına rağmen mimari düzenlemesi itibariyle oldukça başarılı bir düzenleme gösterir. Binanın çalışma hacimlerini içeren tüm gruplar,

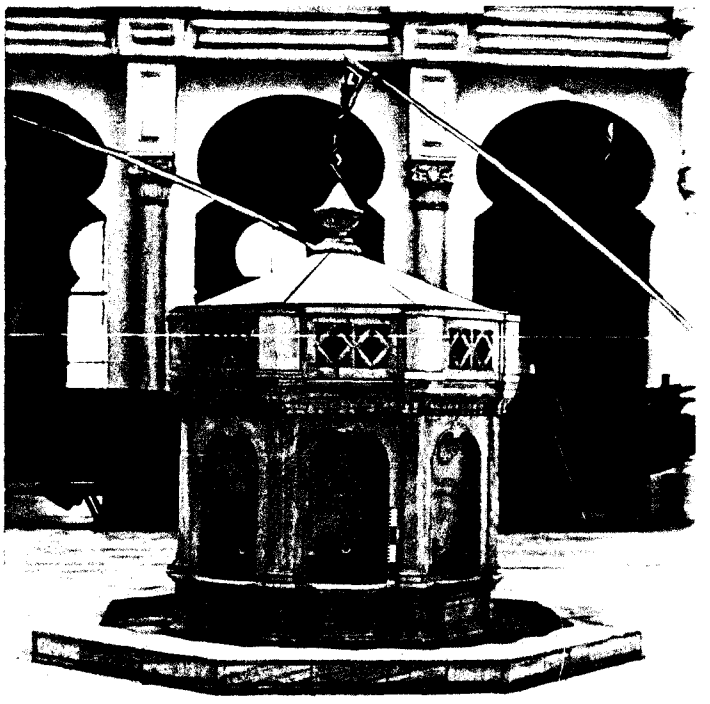
Resim 410. Divanhane-i Amire'nin orta sofasını taçlandıran şadırvanın köşeden görünüşü. Arka planda görülen ayaklar üzerindeki üst sofa galerisi ile, yataydaki mekansal beraberlik düşeyde de gerçekleştirilmektedir. Böylece yapının tüm üniteleri, su kullanımı ile sembolize edilen orta sofada odaklanmaktadır.

zengin bir orta sofa etrafında şekillenir. Orta sofa iki katlı olan bina boyunca kesintisiz olarak yükselir. Zeminde sofanın etrafını çevreliyen ayaklar üst katın ortaya açılan gelerisini taşırlar (Resim 409). Bu ayaklar daha sonra ikinci kat tavanına kadar yükselirler. Sofanın üstü ise şeffaf bir örtü sistemi ile örtülerek iç mekana bol ışık temin edilmiştir.

Binaya alt kat sofasından, dört yandaki büyük kapılardan girilir. Bu kapılarından geçen iki eksenin belirlediği merkezde, sofanın atmosferini tamamlıyan zarif bir şadırvan kurulmuştur (Resim 410-411).

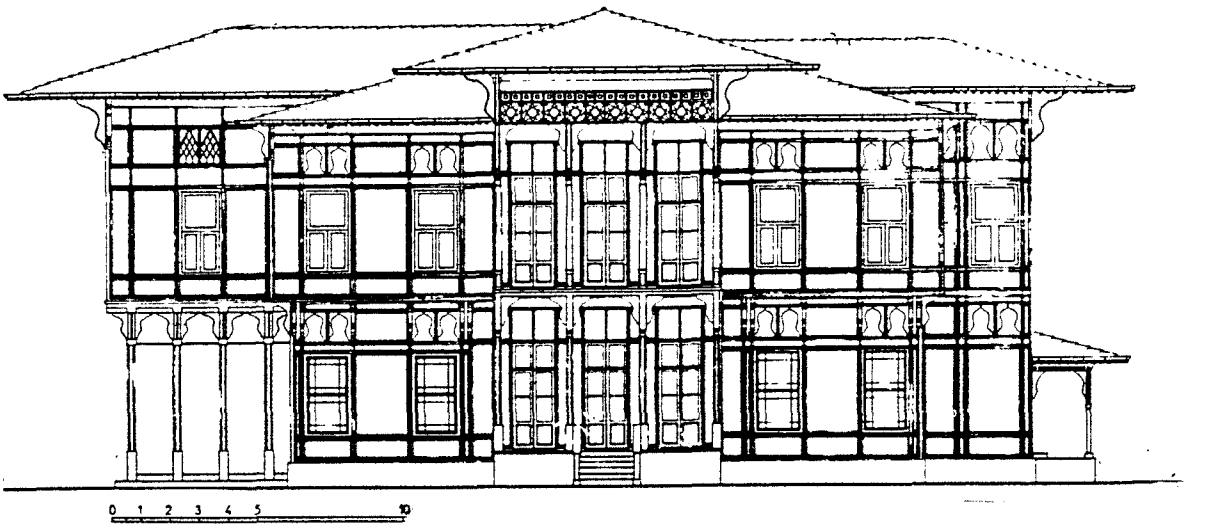

Resim 411. Divanhane-i Amire sofasındaki şadırvan, plan ve görünüş.

Resim 412. Şadırvandan bir başka görünüş,

İç mekanlarda su kullanımının değişik bir şekilde sergilendiği bu tablo, mekanın her köşesinden algılanabilen ve tüm yapının iç bünyesini karakterize eder niteliktedir. Tüm üst kat galeriyi ve zemin katın büyük sofasını kaplıyan döşeme malzemesi olan mermer örtü; eksenlerin kesiştiği merkezde, bir su kullanımı çevresinde yükselerek iç mimariyi taçlandırmakta gibidir. Sofanın iki kat boyunca yükselen boyutlarını gözönüne alırsak böyle yüksek bir formun seçilmesindeki isabet daha iyi değerlendirilebilir. Aynı zamanda kalabalık bir topluluğu da barındıracak olan divanhanede, iç mekanı sembolize eden su kullanımının çok kişi tarafından yararlanılabilecek bir sistemde seçilmesi da ayrıca akılcı bir davranıştır.

Şadırvanın çevresindeki altı lüleden alttaki teknelere dökülen sular, faydacı kullanımlarının yanısıra fonetik değerleriyle de iç mekanın görkemli atmosferine renk katarlar. Divanhane-i Amire'nin iç mimarisini şekillendiren su kullanım elemanı, fonksiyonla dekorasyonu birleştiren Türk mimari geleneklerinin tipik ve başarılı örneklerinden biridir. Halen suyu olmayan şadırvan işlerliğe kavuşturulursa, eksikliği hissedilen su sesi ve görüntüsünün iç mekanı gerçek karakterine kavuşturacağı muhakkaktır.

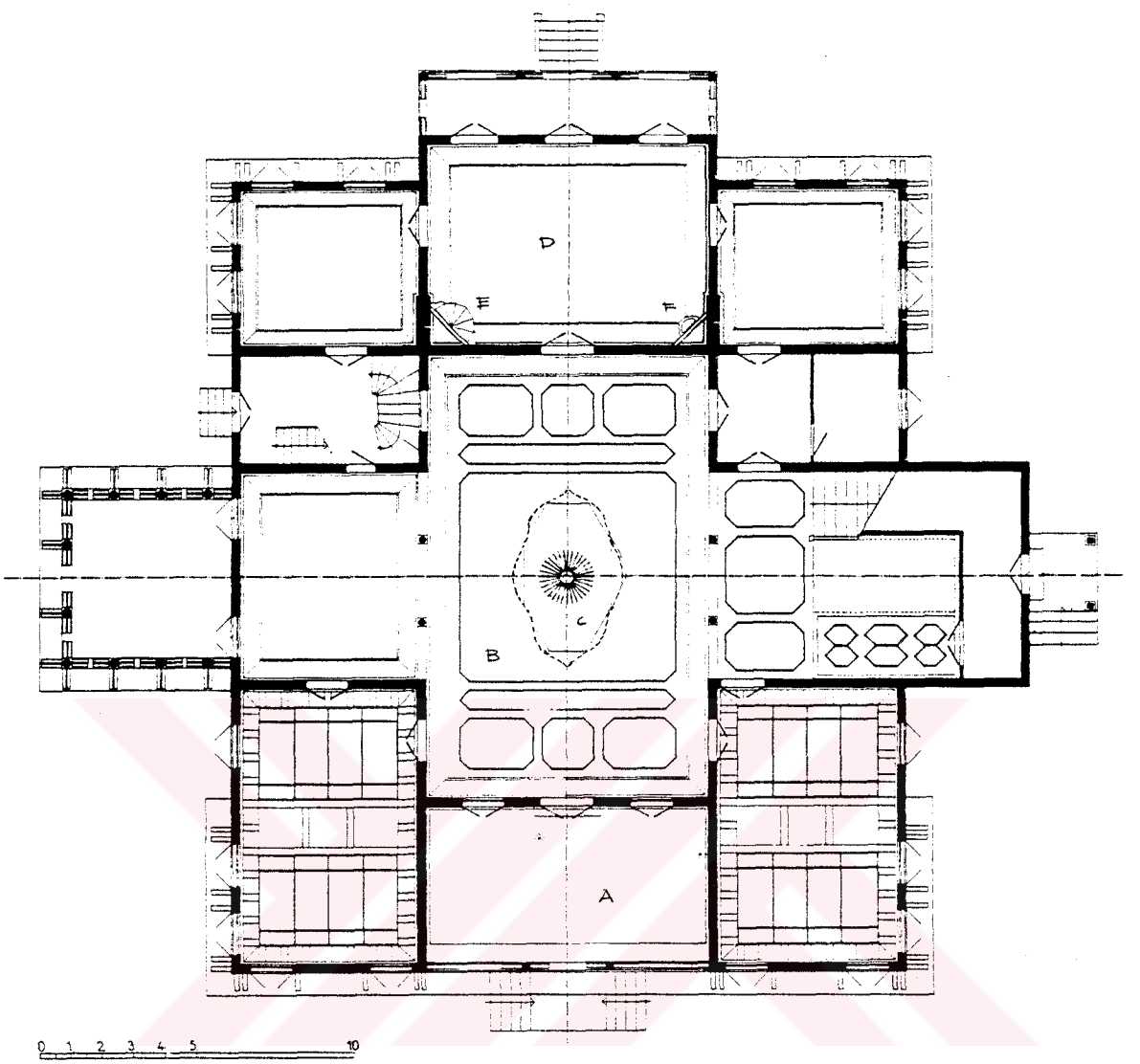

Resim 413. Mecit Efendi Kasrı ön cephesi. Ortada görülen merdivenden giriş eyvanına ordan da alt katın orta sahnını kaplayan havuzlu sofaya geçilir.

MECİT EFENDİ KASRI , ÜSKÜDAR

Bağlarbaşı'nda, Kuşbakışı sokağı'ndan girilen büyük bir koru içinde bulunan kasır, 1901 yılında, son halife Abdülmecid'in şehzadeliğinde kendi adına yaptırılmıştır |188|.

Örneklerimiz arasında en yenisi olan kasrın su kompozisyonu; gerek içinde yer aldığı mekanla ilişkileri, gerekse bu mekanın tüm yapı ile olan ilişkileri bakımından; iç mekanlarda dekoratif su düzenlemeleri geleneğinin uygulandığı en eski şemalar tarzındadır. Su düzenlemesinin yer aldığı mekan, bodrum haricinde iki katlı olan yapının zemin kat sofasındadır. Orta sofalı plan tipinde olan kasrın sofasına büyük bir eyvandan girilir (Resim 413). Orta sahnın etrafındaki dört yan sahınla genişliyen sofanın girişe göre iki yanındaki sahınlar direklerle ayrılmıştır Bunlardan sağdaki üst kata ulaşan ana merdivenleri kapsar. Sofada mekanı zenginleştiren en önemli eleman ise, ortadaki fıskiyeli büyük havuzdur. Gerçekte bugün havuz yeri boştur. Evvelce Kalkanvanzadeler ailesine ait olan kasır, 20 yıl kadar önce Yapı ve Kredi Bankası tarafından alındığında, tüm havuz grubu sökülerek yine bankanın mülkiyetinde olan

Resim 414. Kasrın zemin kat planı; A-Giriş eyvanı, B-Havuzlu sofa, C-Havuz grubu, D-Arka salon, E-Çinili ocak, F-Mermer çeşme, Köşkü mülkiyetinde bulunduran banka idaresi tarafından sökülerek başka yere götürülen havuzun yeri karo mozaikle kaplanmıştır.

Yeniköy'deki Sait Halim Paşa Koruluğuna götürülmüştür. Yerine de adi karo mozaik kaplanmıştır (Resim 415). Koruda, açıkta kurulan havuzun resimlerinin çekilmesine ise banka yöneticilerince emniyet gerekçesi ile (!) müsaade edilmediğinden ayrıntılı bir ikonografik tanıtım yapılamıyacaktır.

Havuzun etrafını; Beylerbeyi Sarayı havuzlu salonunda gördüğümüz şekilde, masif mermerden ve her iki yüzünde rölief bezememeler bulunan bir parapet çevrir. Parapetin geçiş aralıkları merdivenden geçen eksen üzerinde olmak üzere iki yandadır.

Resim 415. Mecit Efendi Kasrı sofasının yan sahından görünüşü. Geri planda, merdivenler önünde görülen camlı bölme muhdestir. Havuzun yeri, ortadaki döşeme dokusu içindeki değişiklikte takip edilebilmektedir. Bu örnekte; kendilerini karakterize eden su düzenlemelerini yitirdiklerinde, iç mekanların nasıl ifadesiz, niteliksiz bir görünüm aldıkları izlenebilmektedir.

Kasrın iç mekanındaki bir diğer su kullanımı da sofanın girişe göre diğer yanında yer alan salondadır (Resim 414). Buradaki şema ise, benzerini Ayazağa Köşkünde gördüğümüz (bkş.s. 271) bir uygulama tarzındadır. Eşdeğerde köşe elemanları olarak kullanılan ocak ve çeşme, giriş kapısının iki yanındaki köşelerdedir. Çeşmenin kurulması için pahlandırılan köşe, karşısındaki ocak köşesi gibi zengin dekorlu çinilerle kaplıdır. Bu fon üzerine yerleştirilen mermer çeşme gayet ince motiflerle kompoze edilmiş ve zarif bir plastik yapıya sahiptir. Çeşmenin çini panosundaki Osmanlı armasının üzerinde: "Herşeyi sudan diri kıldık" anlamında bir ayet vardır. Kendisini "diri kıldığına" (can verdiğine) inandığı su'yu; zarif bir çerçeve içinde, oluşturduğu mekanın baş köşesine yerleştiren sanatçı buradaki anlatımıyla, giriş bölümünde Türk mimari geleneklerine iç mekanlarda dekoratif su kullanımını getiren felsefede dinsel etkenlerin rolünü irdelerken ortaya koyduğumuz tezi bir kez daha vurgulamaktadır.

BÖLÜM 4. TÜRK MİMARLIĞINDA İÇ MEKANDA DEKORATİF SU KULLANIM GELENEĞİNİN UYGULANDIĞI DİĞER YAPILAR VE YAKIN COĞRAFYA BÖLGESİNDEN BAZI ÖRNEKLER

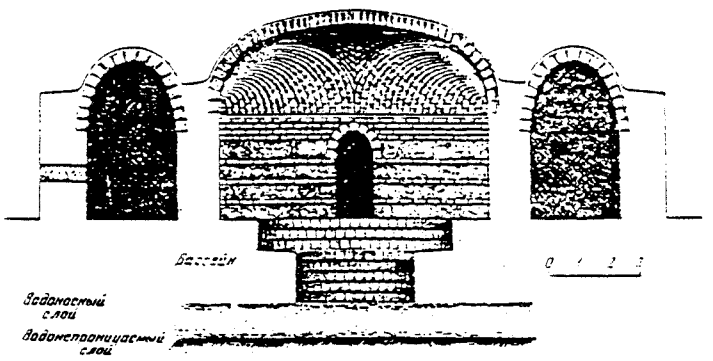
Araştırmamız içinde çeşitli kısımlarda değindiğimiz gibi Türk Mimarlığının İsmaliyetin benimsenmesinden önce ve hemen sonrasına ait ürünleri henüz geniş ölçüde gün ışığına çıkmış değildir. Gerçi bu döneme ait olarak konumuz olan mimaride su kullanımının varlığına dair bilgiler vardır ama bunlar fiziksel şekillenmeyi, tasarım kriterlerini açıklayıcı nitelikte değildir. Bu nedenle iç mekan su kullanımının yapısal kökenlerini bulgulamak ve diğer kültürlerle etkileşiminin sağlıklı profilini çizmek için verilerin çoğalmasına gereksinim vardır. Gelişen araştırmaların bu verileri zenginleştirdiği ölçüde görüşler daha sağlam bir zemine kurulacaktır.

Bu bölümde ise bir gelişim ve etkileşim grafiği değil ama yakın coğrafya bölgesinden şu an için bilinebilen bazı motifler sunulmaktadır. Resim 416-419'da gördüğümüz örneklerin işlevsel bulgulamalarıyla ilgili yorumlar henüz aynı paralele girmiş değildir. Bunlarla ilgili ayrıntılar yukarıda açıklanmaya çalışılan nedenlerle bu tezin kapsamı içinde tutulmamıştır. Resim 420 ve 421 ise farklı inanışlardaki iki kültürü aynı tema etrafında toplıyan ilginç bir gelişim sergilenmektedir. Ateşin yanısıra su kültürün de eşdeğer ağırlıkta olduğu sasani toplumunun M.S.6.yüzyıla ait bir tapınağında kullanılan, kutsal göl etrafında şekiller program yaklaşık yedi yüzyıl sonra İlhanlılar tarafından benzer bir değerlendirmeyle aynen benimsenmiş görülmektedir.

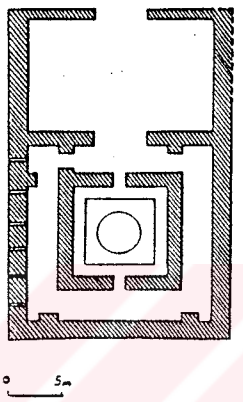
İç mekanlardaki su kullanımının Akdeniz kültürlerinde de yer aldığı örnekler sayısızdır. Bu örneklerin çıkışı ve yayılışı çok kısa bir zaman diliminde çok geniş bir coğrafi alan ve kültürel zonlarda

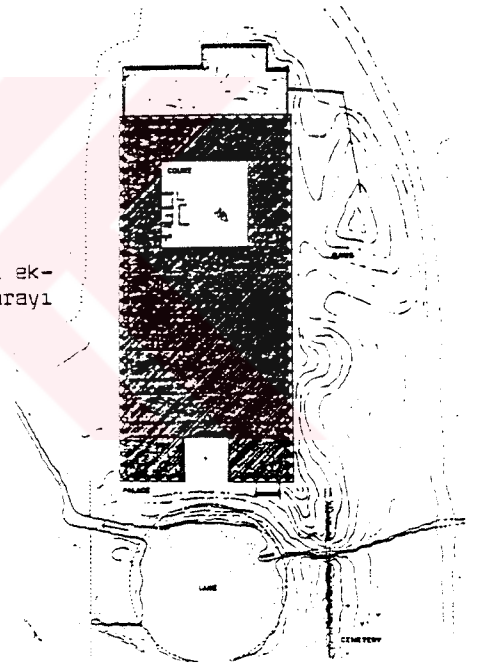
görülmektedir. Burada ancak konu aldığımız Türk mimari kültürüne yakın bir coğrafi bölgede şekillenen doğu ve güney Akdenizden bazı örnekleri Resim 422-425'de sunmaktayız.

İç mekan su kullanımı, tezimiz kapsamına aldığımız konut köşk ve kasırların haricindeki fonksiyonlarda da yer bulmuştur. Bunlar arasında medreseler, darüşşifalar, gözlemevleri, tekkeler, zaviyeler, camiler, hanlar sayılabilir. Farklı dönemlerde ve bölgelerde Türk kültürlerinin ürettiği bu tür örneklerden bazıları yine bu bölümde Resim 426'dan itibaren verilmektedir.

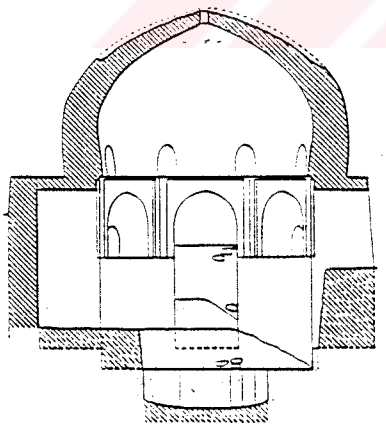

Resim 416, Dilbercin Tepe'de Serdab olarak tanımlanan yapıdan plan ve kesit, Afganistan. 11.3.1.yüzyıl.

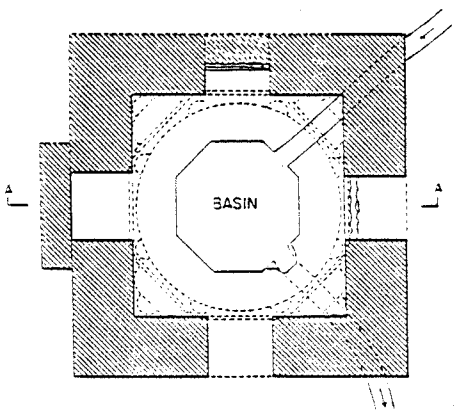

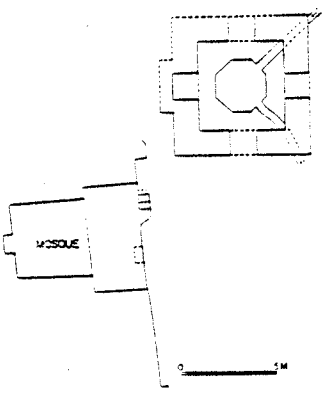

Resim 417.Yanda; yapay göl ekseni üzerinde firuzabad Sarayı M.S.3.yüzyıl

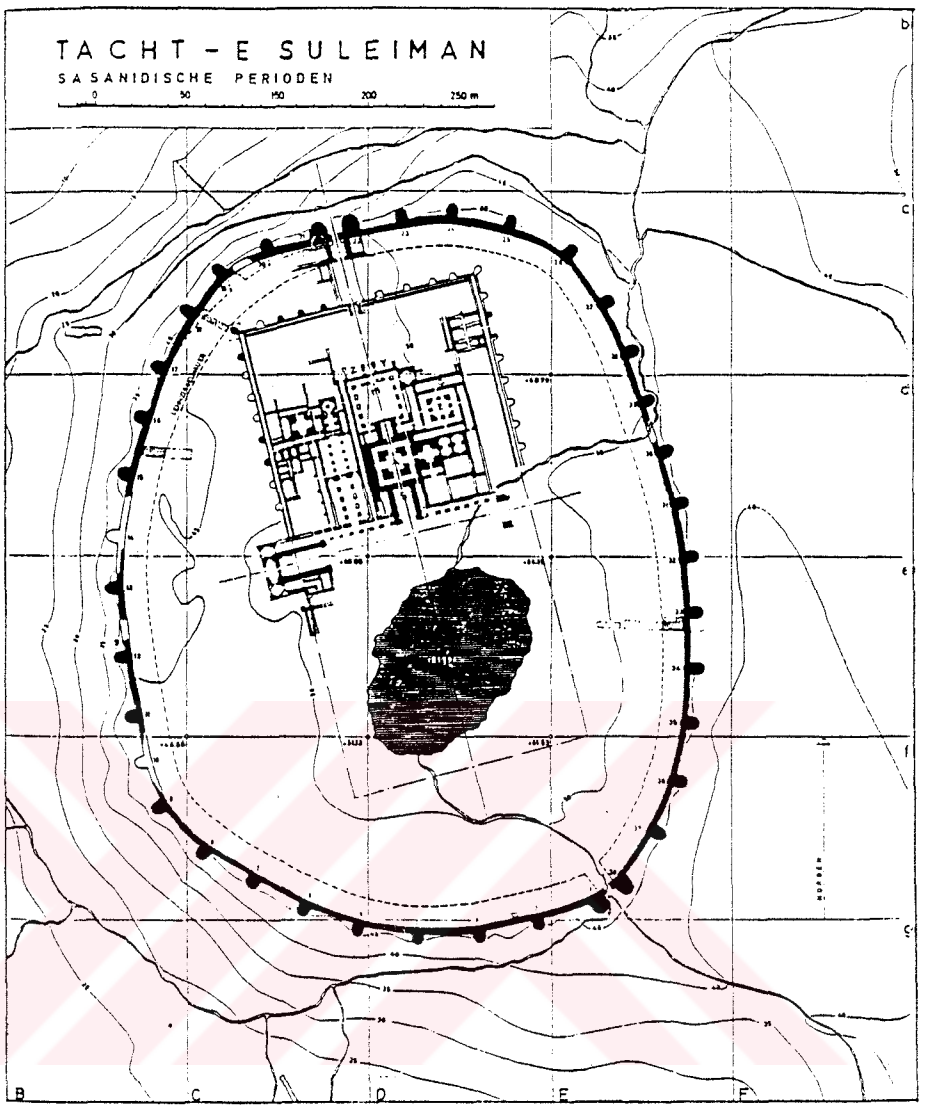

Resim 418.Şehr-İj'de kubbeli yapı, plan ve kesit, İran, 12-13.yüzyıl

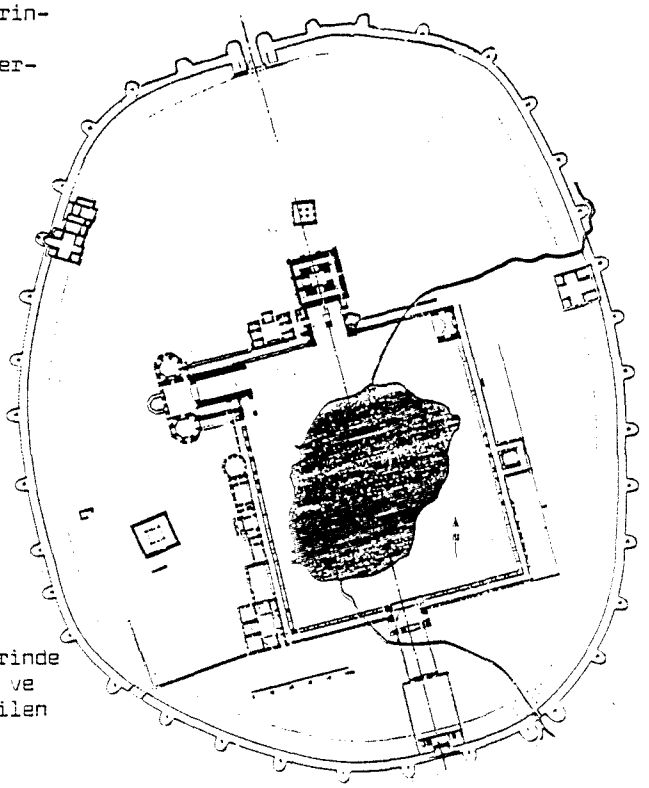

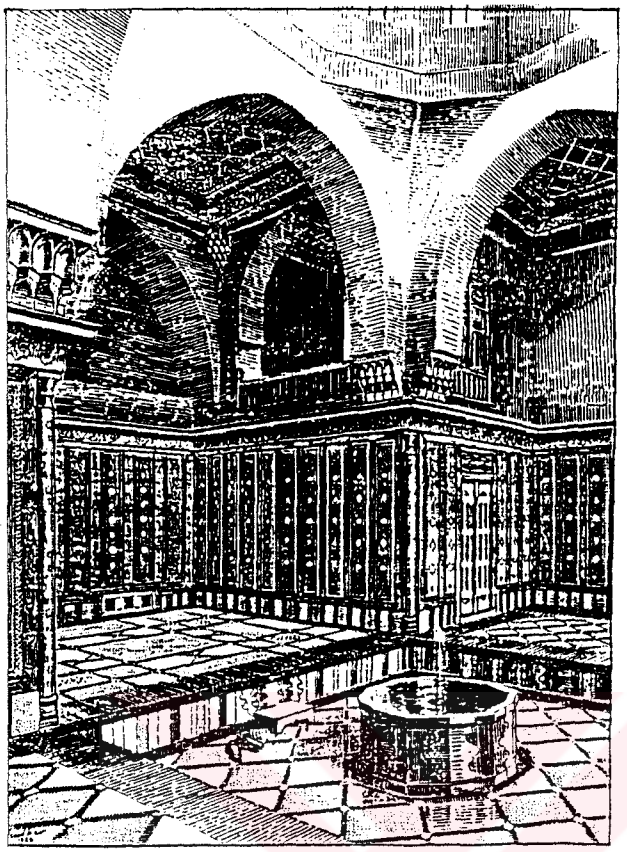

Resim 419.Kubbeli yapı ve yanındaki kaya içine oyulmuş cami ilişkisi. Genel tasarımın ifadesi havuzlu yapının orijinal kullanımının yalnız cami hizmetine ait olmadığını belirtmektedir.

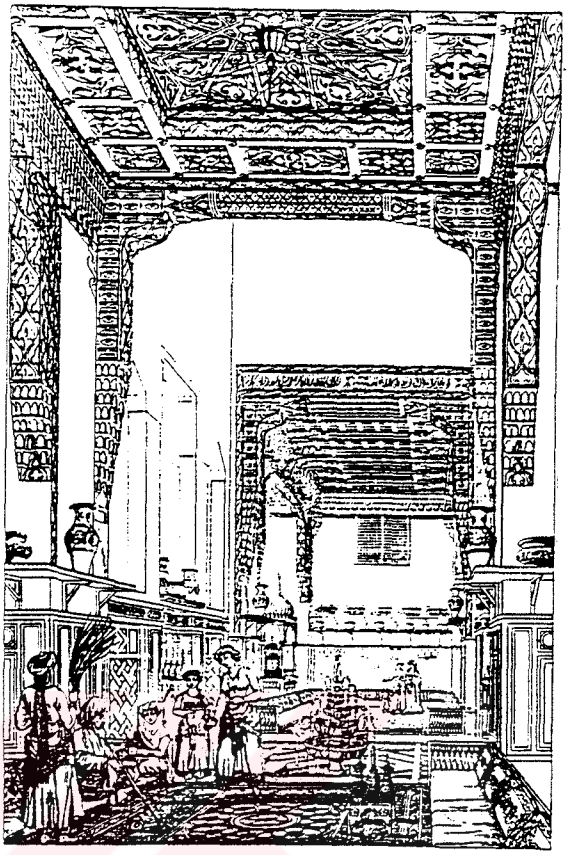

Resim 420 Kutsal gölün ekseni üzerinde kurulan sasanî ateş tapınağı, Taht-ı Süleyman, M.S.6.yüzyıl, Azerbeycan.

Resim 421.Tahtı-ı Süleyman'ın yerinde eksenel verilere sadık kalınarak ve kutsal gölü çevreleyerek inşa edilen İlhanlı Sarayı, 1270-71.

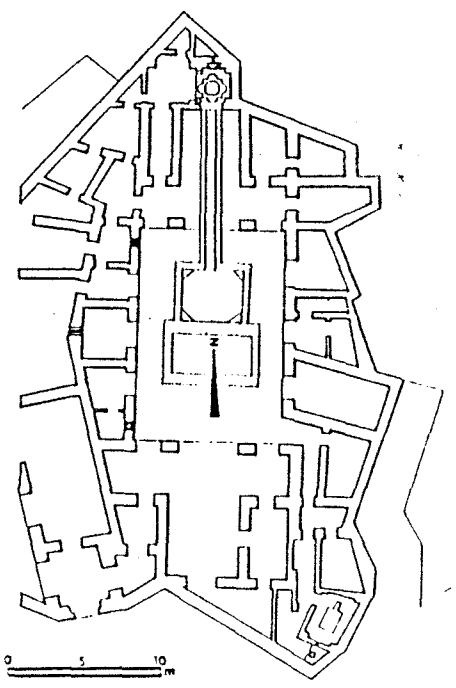

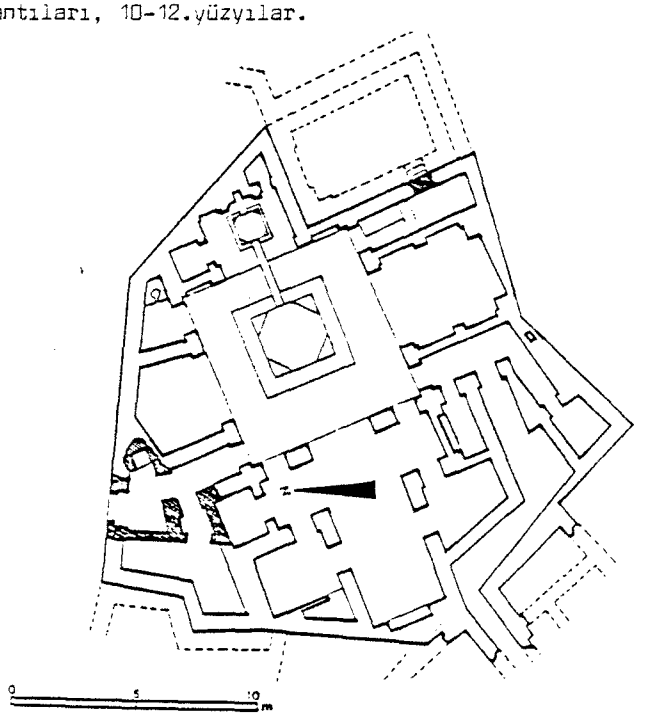

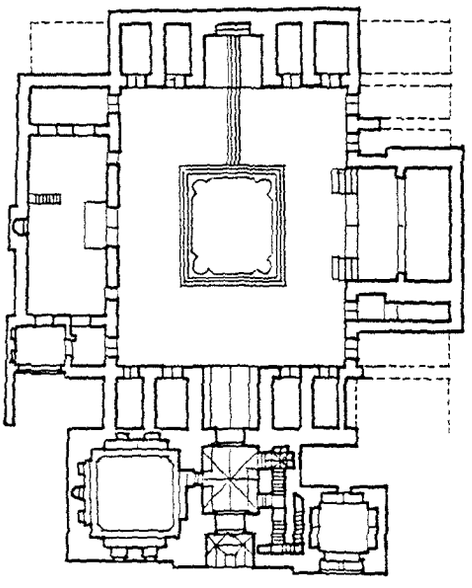
Resim 422. Solda, Halep'te bir kaa ve ortasında Şadırvan. 17.yüzyıl.

Resim 423. Sağda, Kahire'de bir evin kaası, Burada da fıskıyeli bir havuz orta sahnı doldurmaktadır.

Resim 424-425. Aşağıda; Kahire yakınlarında Fustat'ta Fatımî evlerinde avlu havuzları ve eyvan içindeki selsebillerle bağlantıları, 10-12.yüzyılar.

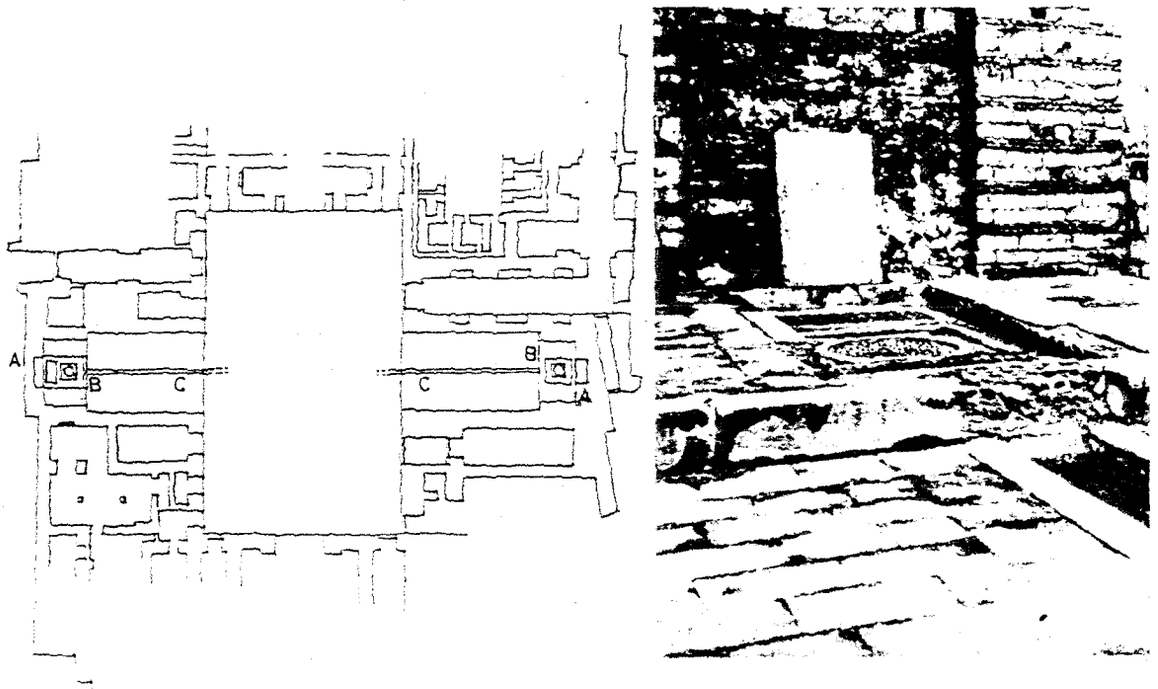

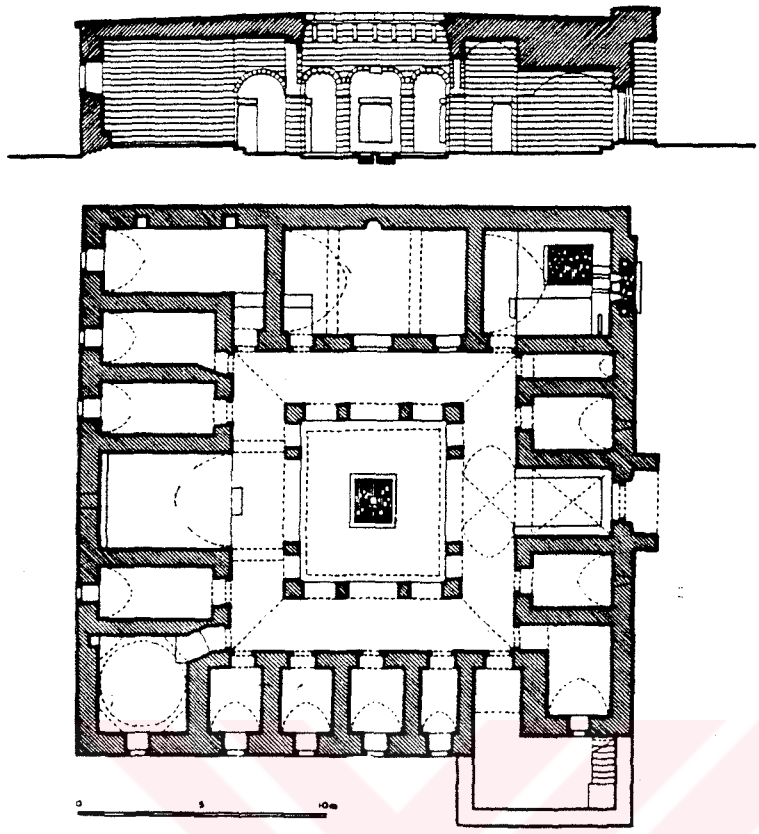

ZENGİ SANATI
Resim 426. Nuriye Medresesi, Şam, 1172.

MEMLÜK SANATI

Resim 427-428 Kalavun Maristanı Planı ve Eyvan içindeki Selsebil-havuz-kanal görünüşü 1285.

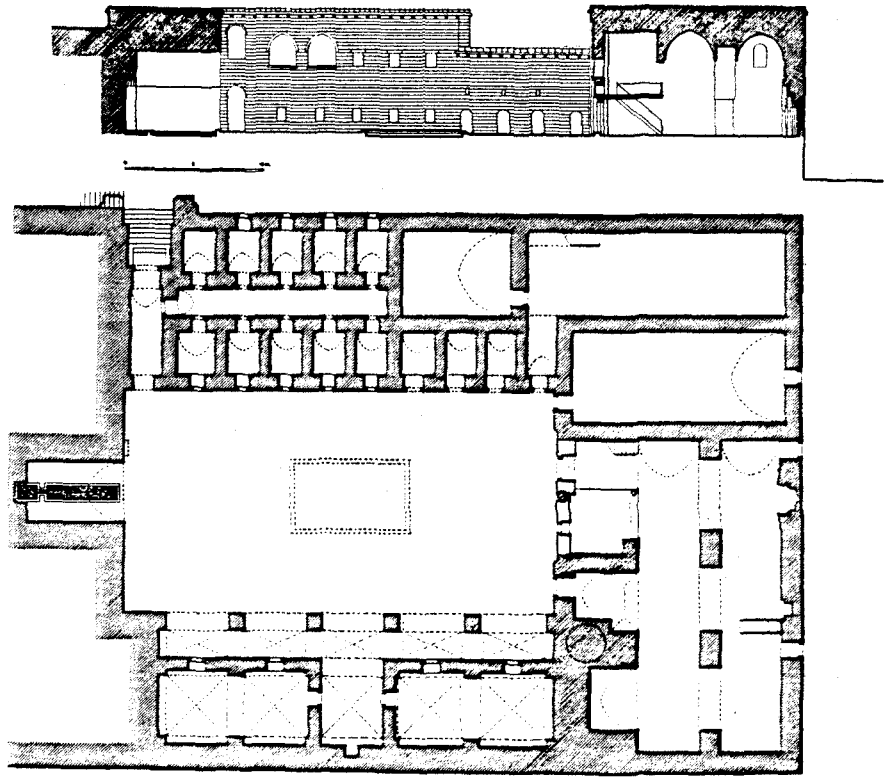

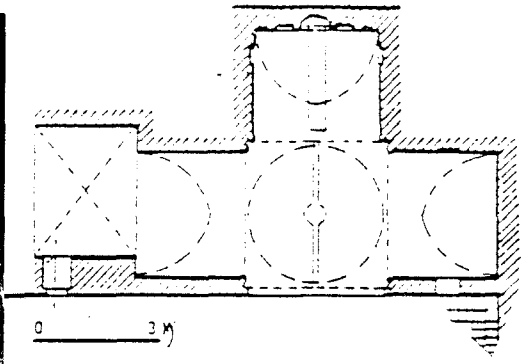
ARTUKLU SANATINDAN ÖRNEKLER

Resim 429. Üstte; Zinciriye Medresesi,plan ve kesit, Diyarbakır, 1193-1223.

Resim 430. Altta; Şehidiye Medresesi, plan ve kesit, Mardin, 13.yüzyıl ilk yarısı.

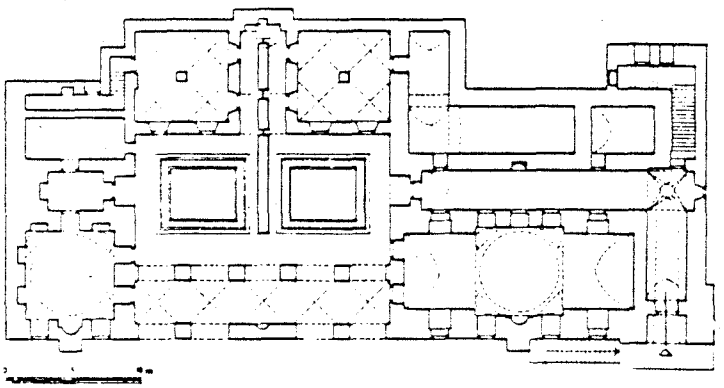

ARTUKLU SANATI

Resim 431. Yukarıda; Mardin ve Marufiye Medresesinin selsebilli divanhanesi 13.yüzyıl ilk yarısı.

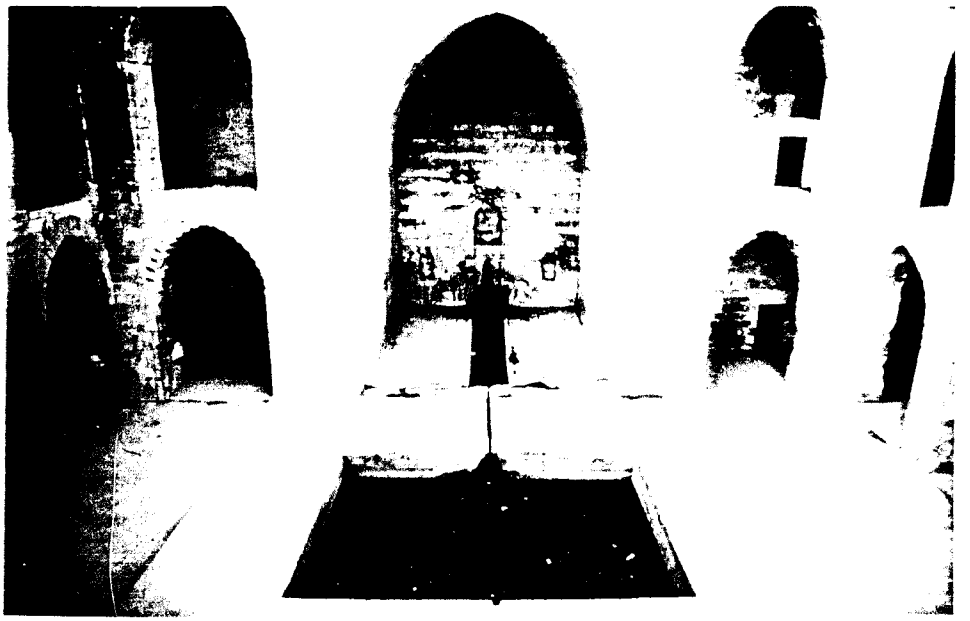
Resim 432. Yanda; Marufiye Medresisinin Mukarnaslı niş içindeki selsebilinden görünüş. Selsebil aynası renkli mermerlerle marküteri tarzında bezenmiştir. Nişin iki yanlarındaki sütunçelerin üzerlerinde arabeks başlıklar vardır.

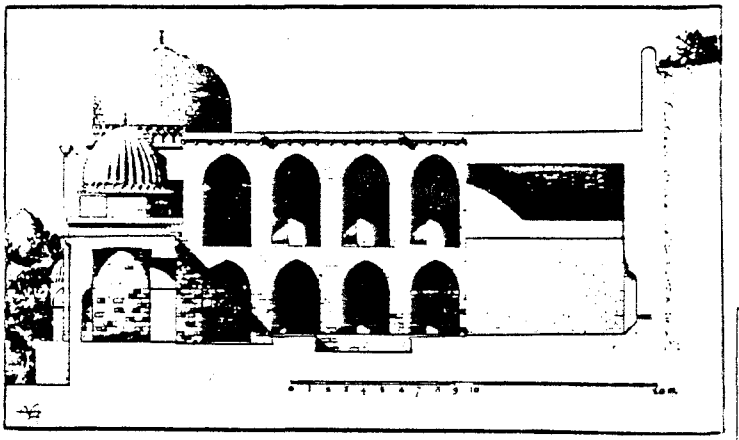

AKKOYUNLU SANATI

Resim 433,434. Yanda; Mardin Sultan İsa Medresesinin ait kat planı ve üstünde selsebilden geçen kesit. 1385.

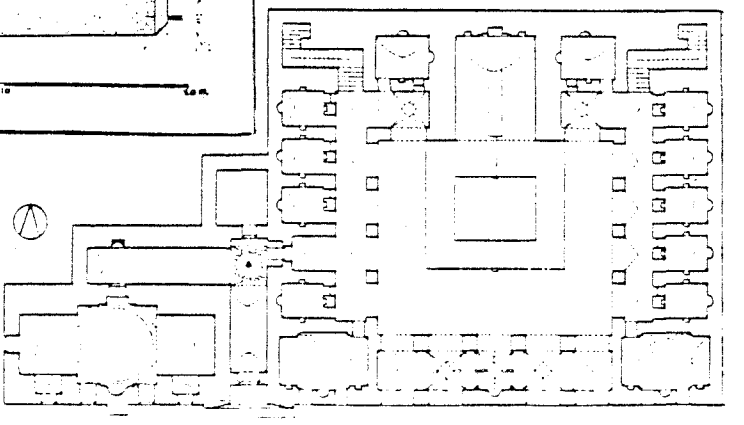

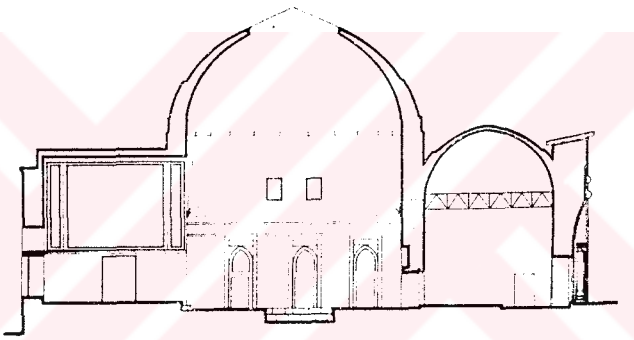

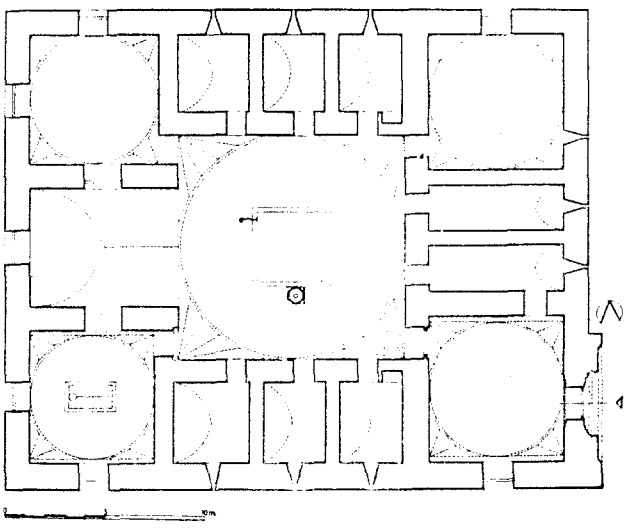
AKKOYUNLU SANATI
Resim 435,436. Yukarıda; Mardin, Sultan Kasım Medresesin Selsebilli eyvanından görünüşler. 1487-1502 arası.

Resim 437,438. Yanda ve altta; Medresenin alt kat planı ve Selsebilden geçen kesiti.

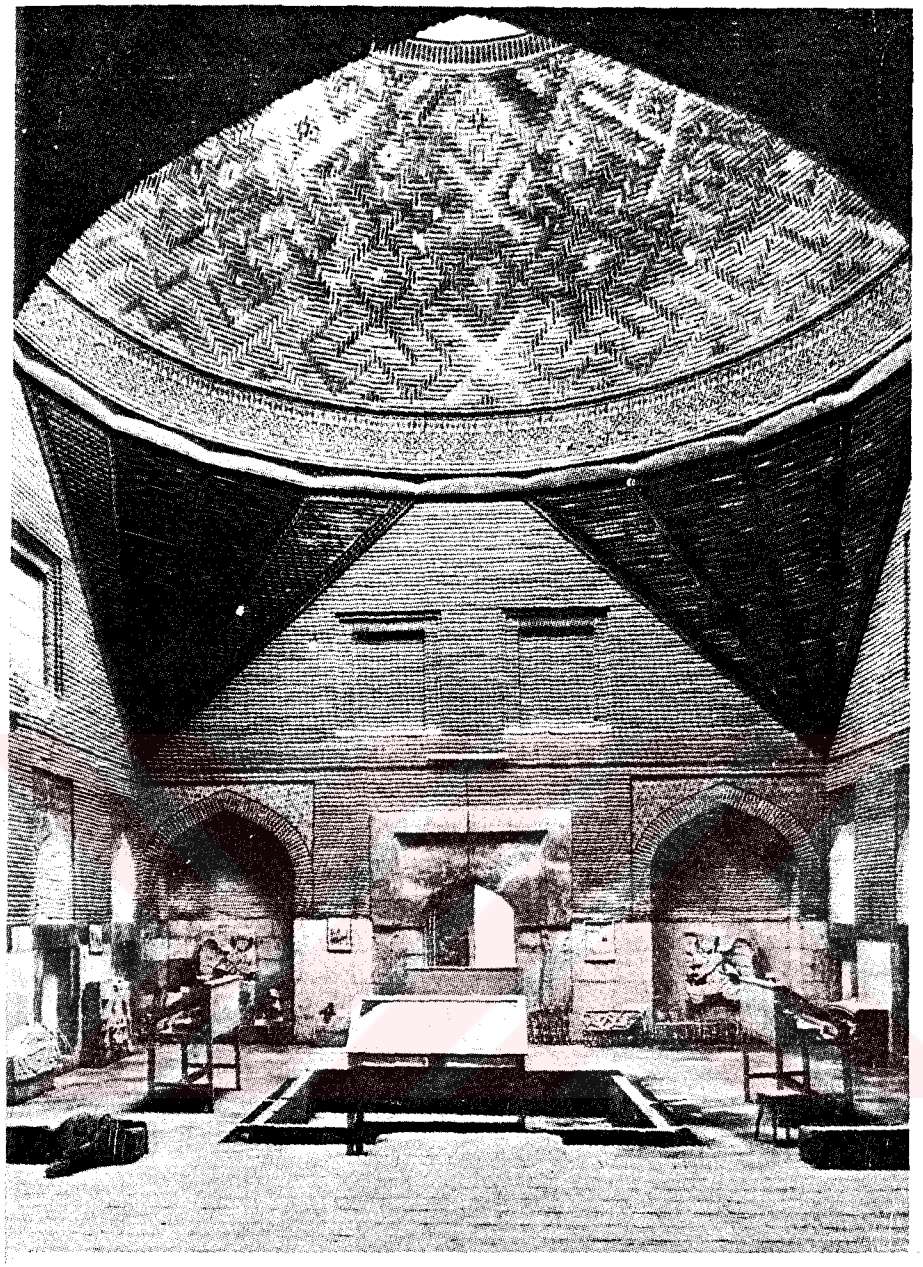

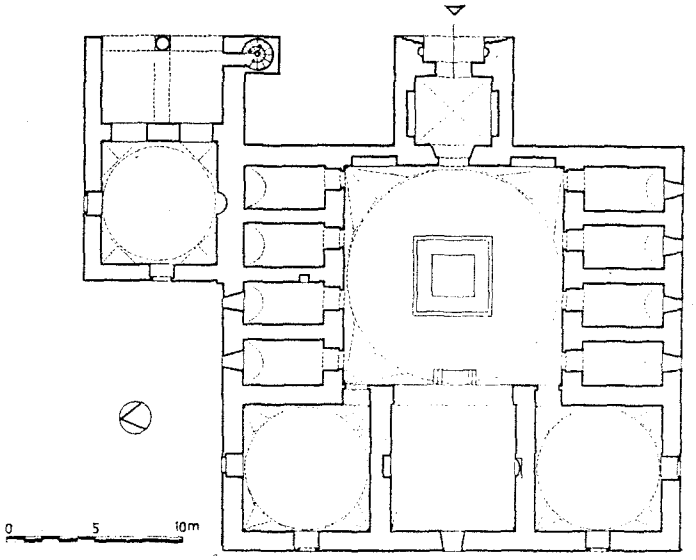

ANADOLU SELÇUKLU SANATI

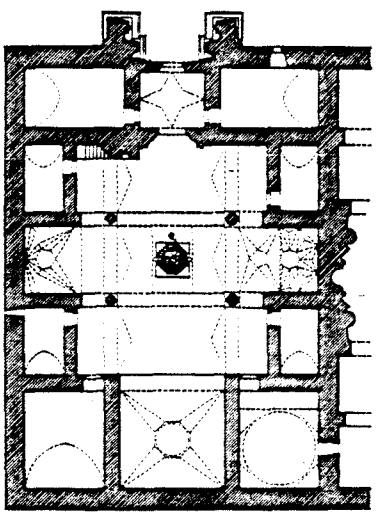
Resim 439. En Üstte; Kapalı avlulu Medreselerin iç avlusunda havuz kullanımına bir örnek; Konya,Karatay Medresesi H.649(1251).
Resim 440,441. Ortada ve altta; Karatay Medresesi Kesiti ve planı.

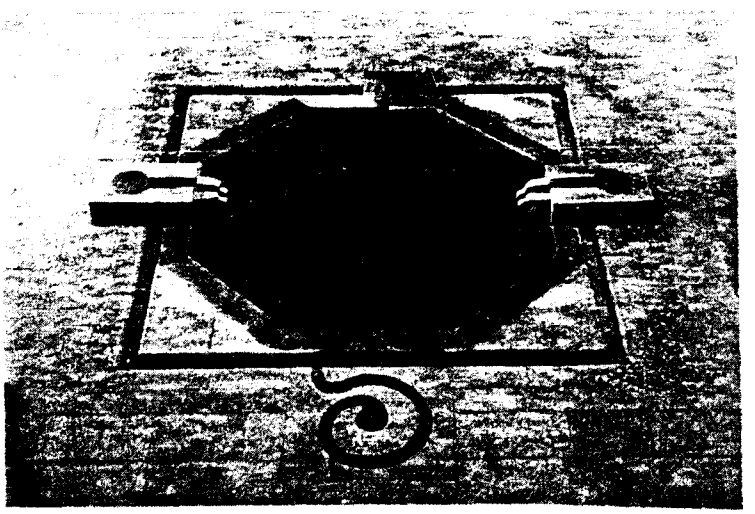

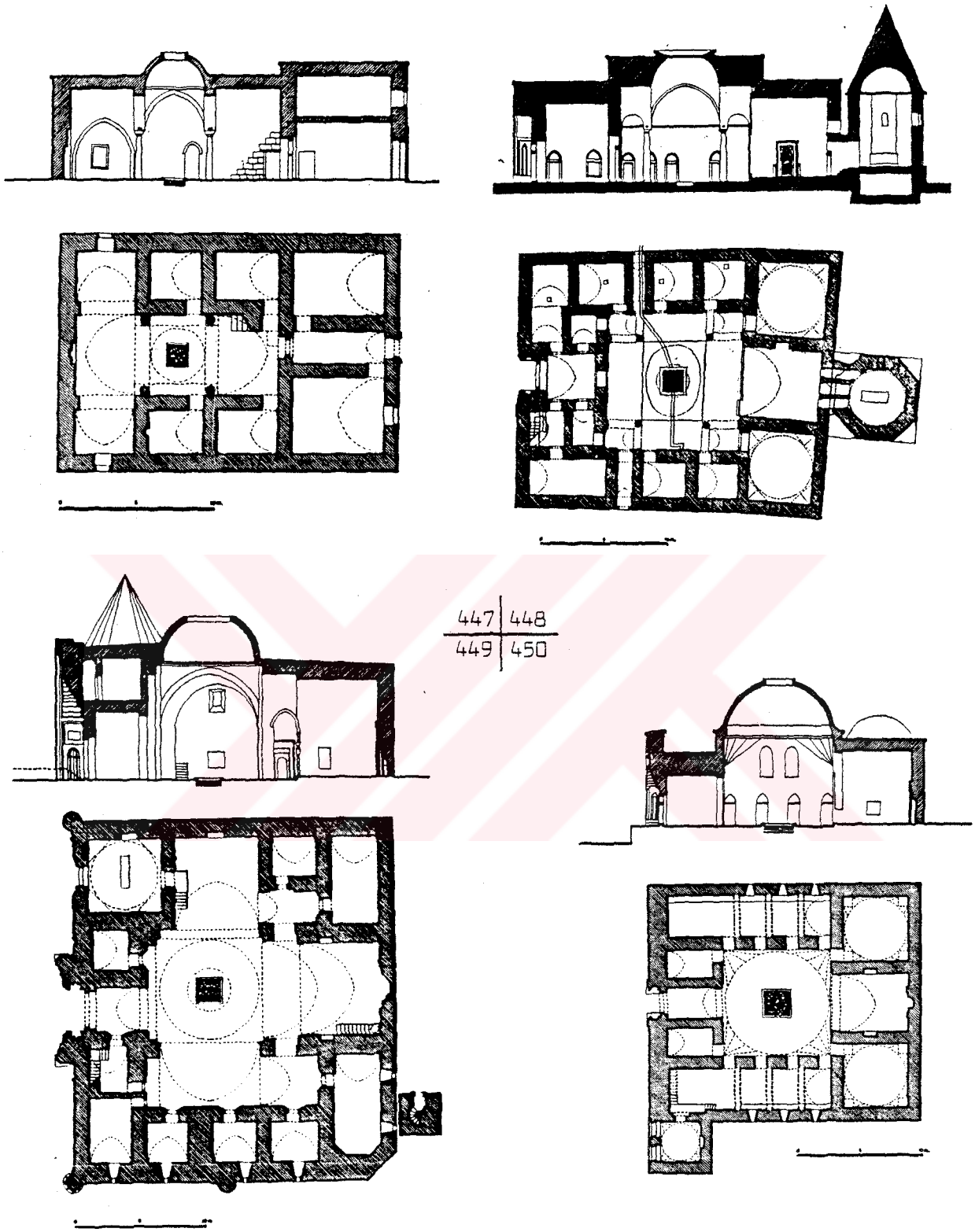

Resim 442,443. Anadolu Selçuklu Sanatında kapalı avlulu medreselerde havuz kullanımına bir diğer örnek; Konya, İnce Minareli Medrese. H.679(1280). Üstte; Havuzlu iç avludan görünüş,altta; plan.

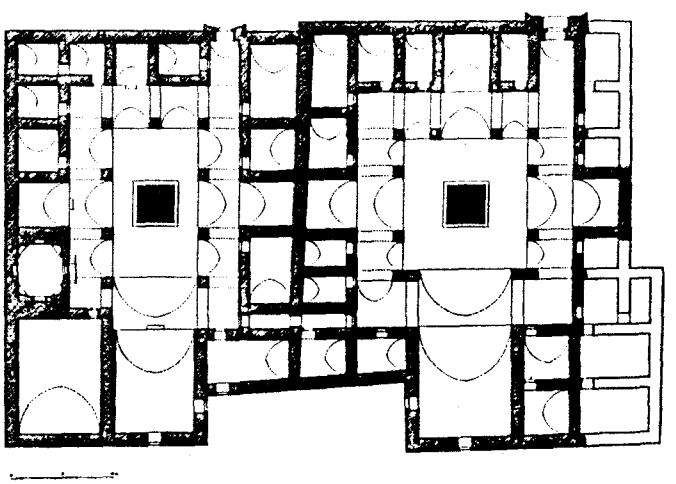

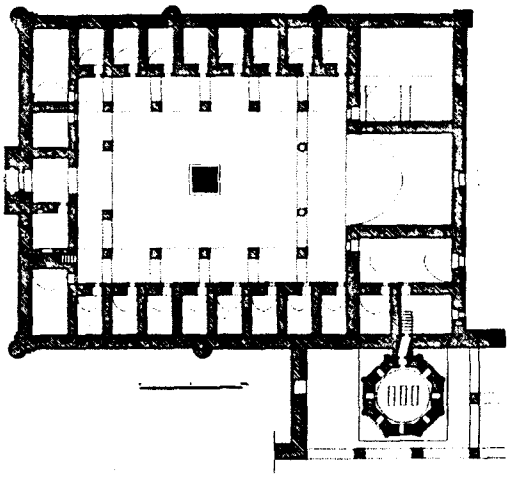
Resim 444,445,446. Divriği Melike Turan Şifahanesi(1228/29) Havuzlu iç avludan görünüş plan ve havuzdan ayrıntı. Mimarı; Amel-i Hor Şah Ahmet Çelebi.

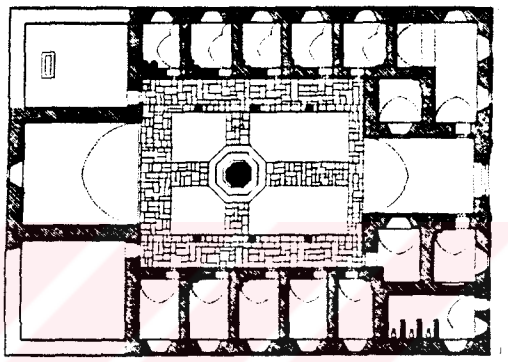
447 | 448
449 | 450

KAPALI AVLULU ANADOLU SELÇUKLU MEDRESELERİNDE İÇ AVLUDA HAVUZ KULLANIMLARI;
Resim 447. Boyalıköy Medresesi, Afyon,Sincanlı, 1210. Resim 448.Mübarizeddin Ertokuş Medresesi, Isparta, 1224. Resim 449. Cacabey Medresesi, Kırşehir, 1272. Resim 450. Yusuf Bin Yakup Medreresi, Afyon, Çay, 1278.

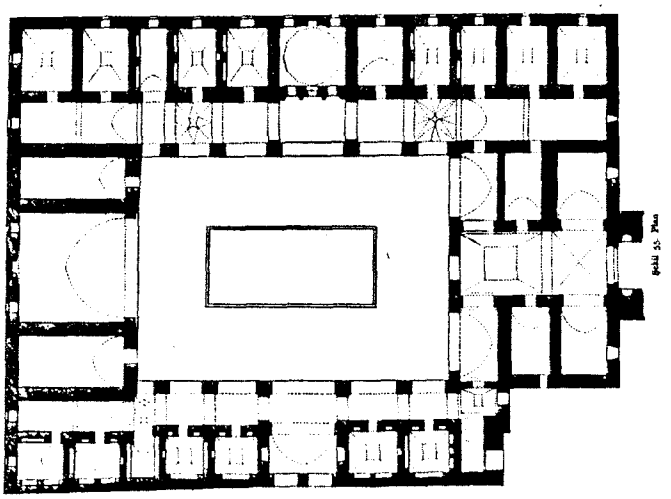

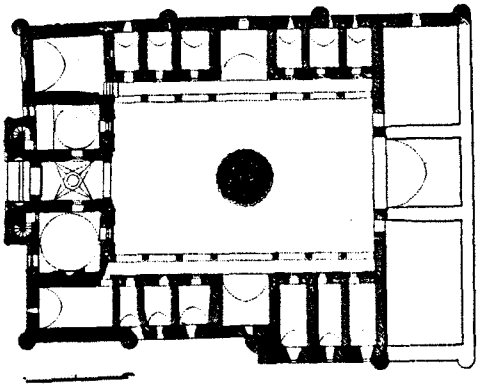
451 | 452
453
454 | 455

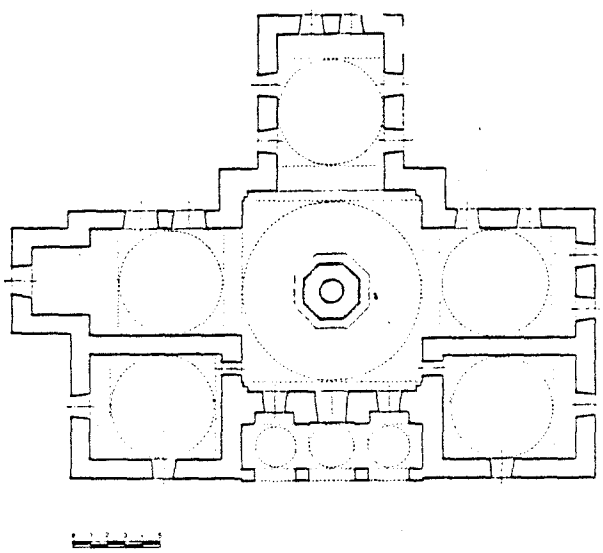

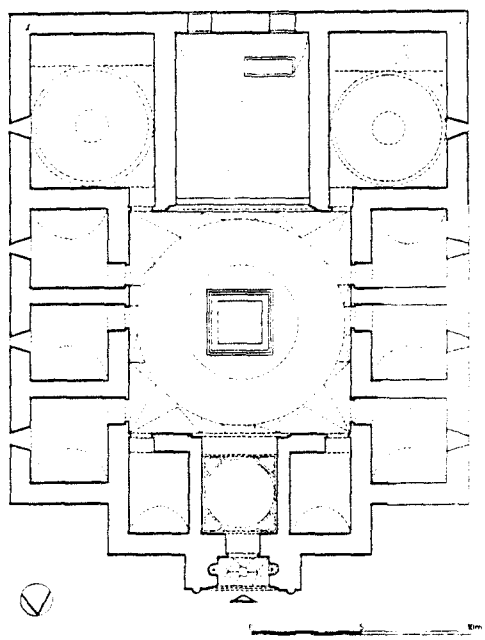
AÇIK AVLULU ANADOLU SELÇUKLU MEDRESE VE ŞİFAHANELERİNDE İÇ AVLUDA HAVUZ KULLANIMLARI; Resim 451.Çifte Medrese, Kayseri, Şifahane; 1205, Medrese, 1210 civarı, Resim 452. Huand Hatun Medresesi, Kayseri 1237. Resim: 453. Süleyman Pervare Medresesi, Sinop, 1262. Resim 454. Keykâvus Darüşşifası, Sivas, 1217. Resim 455. Gökmedrese, Sivas, 1271.

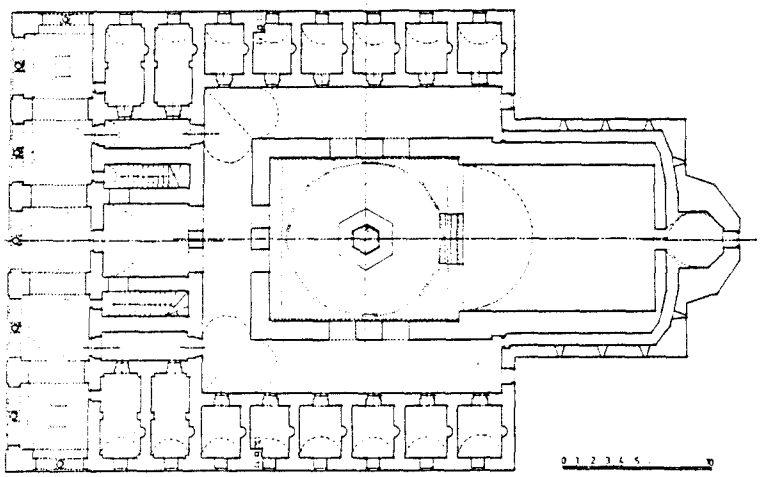

İMARET VE GÖZLEMEVİNDE HAVUZ KULLANIMLARI.

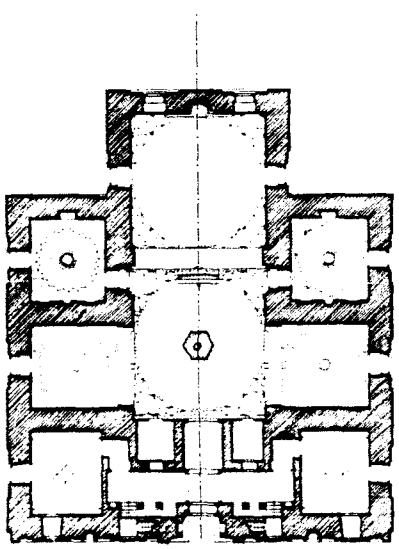
Resim 456. Üstte; Germiyanoğlu Yakup Çelebi İmareti Şadırvanlı orta sahından görünüş Arka plandaki eyvan namaz kılma yeridir. Açıkta görülen minber arkasında Yakup Çelebi nin türbesi vardır.
Resim 457. Altta, solda; Yakup Çelebi İmareti planı.
Resim 458. Altta, sağda, Vacidiye gözlemevi, Kütahya, 1314/15. İç avluda görülen havuz üzerindeki kubbenin ortası açıktır.

ERKEN DÖNEM OSMANLI CAMİLERİNDE İÇ MEKANDA SU KOMPOZİSYONLARI

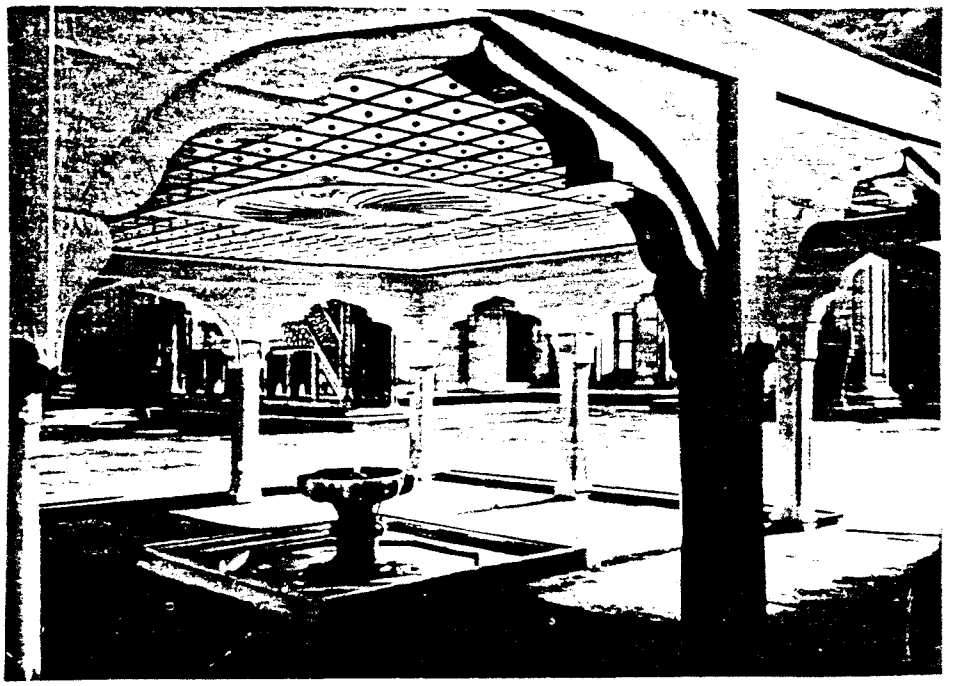
Resim 459. En Üstte; Hüdavendigar camii alt kat planı, Bursa, 1363. Kubbe altında eksenlerin kesişme noktası şadırvanın yerini belirlemektedir.

Resim 460, 461. Altta, Bursa Yeşilcamiinde aynı prensiplerle kurulan Şadırvan, plan ve görünüş, 1415-1422.

ERKEN DÖNEM OSMANLI CAMİSİNDE İÇ MEKANDA SU KOMPOZİSYONU
Resim 462. Bursa Ulucamiinin anıtsal iç mekan havuzundan görünüş, 1396-1400.

KLASİK OSMANLI DÖNEMİ CAMİSİNDE SU KOMPOZİSYONU
Resim 463. Muezzin Mahfili altında şadırvan kullanımı, Selimiye Camii, Sinan eseri, 1569-1575.

BÖLÜM 5. SU KOMPOZİSYONLARININ BAZI KAREKTERİSTİK ÖGELERİ

5.1. FISKIYELER-LÜLELER

Genellikle içinde bulundukları su kompozisyonunun bünyesinden ayrı bir yapı teşkil etmemekle beraber fıskıye ve lüleler; bu kompozisyonların varoluş nedeni olan su'yun yaşanan mekana dahil olmasını sağlıyan elemanlar olmaları bakımından her zaman için ayrı bir özenle üretilmişler, düzenlemelerin önem kazanan unsurları olmuşlardır. Bu önemle orantılı olarak su kompozisyonlarının plastik karekterlerini belirleyici ögeler şeklinde değerlendirilmişlerdir.

Su'yun doğal kaynaktan gelerek serbestçe aktığı ve çeşme musluğu gibi, kullanılmadığında kapatılmasına gerek duyulmayan çörten şeklindeki lülelerin en yalın halini Mardin Firdevs Köşkü eyvanında görmekteyiz (Resim 464). Klasik devirde ise bu formun daha incelmiş örneklerini Sinan eseri olan Topkapı Sarayı IV.Murad köşkünün havuzlu katındaki büyük ayaklar içinde (Resim 469) ve yine Topkapı Sarayı Sünnet Köşkünün pencere çeşmelerinde buluruz (Resim 476-473). IV. Murad Köşkün'deki lüleler klasik dönemin motifleriyle rölief olarak bezenmiş zarif bir ayna içine yerleştirilmişlerdir. Çörten şeklindeki lülenin son devirdeki uygulamasını ise "Divanhane-i Amire"nin Şadırvanında görebiliriz (Resim 412,466). Ayrıntılardaki hareketlerden beğenilerdeki değişim gözlenebilmektedir.

Güneydoğu örneklerimizde havuz kullanımındaki ağırlıklı malzeme olan bazalt, fıskıye çanaklarının üretilmesinde de kullanılmıştır. Resim 465'de bir Diyarbakır evinde kadeh tabir edilen fıskıye çanakları grubu görülmektedir.

Yaygın kullanımda su kompozisyonun genel konstrüksiyonu gibi mermer veya taş olan fıskıye ve lüleler bazı hallerde metal, bazen de

iki malzemenin birlikte kullanımından oluşur. lülelerin tamamen metal olduğu örneklere Topkapı Sarayı IV Murad Köşkü Selselibindeki bakır (Resim 467) , Arz Odası çeşmesinde ise prinç borucuklardan ibaret (Resim 495) lülelerde rastlamaktayız. Tamamen metal bir fıskıye grubu ise Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler dairesi Şadırvanındaki porfir çanak içindedir. (Resim 489-490) Buradaki tunç fıskiye grubu altın varak ile kaplanmaktadır.

Yine yalnız metal döküm olan bir diğer fıskıye grubu ise "Ejder" veya "deveboynu" olarak adlandırılan tiplerdir (Resim 474). (S) şeklindeki bir yılan figüründen ibaret ejder tipi fıskıyeler havuz kenarlarına yerleştirilirler (Resim 475-476-477-479). Bazen de iki veya dört yılanın burma şeklinde sarılarak oluşturduğu fıskıyeler ise havuz ortasında kullanılır (Resim 475-476-477-479). Görüldüğü gibi buradaki örneklerde genellikle her iki ejder tipi fıskıye bir arada kullanılmaktadır. Çalışmanın hacmi nedeniyle buraya alamadığımız daha pek çok ejder figürlü fıskıye su kompozisyonlarının tanımlayıcı ögeleri olmuştur.

Neden ejder figürü bu kadar rağbet gören bir fıskiye tipi olmuştur? Bunun yanıtını ulus'un ve etkileşim alanındaki diğer ulusların geçmişten gelen inanışlarında bulmak olasıdır. Gerçekte ejder orta Asya kültüründe olduğu gibi hellenistik kültürde ve özellikle uzakdoğu kültürlerinde önemli bir yer bulmuştur.

Çin'de ejder su'yun ve sıvının kudretini sembolize etmektedir |189|. Hellenistik astrolojide ise ejder, Satürn, Jüpiter, Mars, Uranüs, Merkür, Ay , Güneş gezegenlerinden sonra "Cauzehar" adıyla anılan sekizinci gezegenin sembolüdür |190|. Hatta bazen ejderin kuyruğunun ayrı sayılarak gezegen sayısının dokuza çıktığını, modern astrolojide de ejder başının yükselen, kuyruğunun ise alçalan ay düğümü sembolü olduğunu, İslâm astrolojisinin de bu iki düğümü gezegen olarak kabul ettiğini öğrenmekteyiz |191|.

Türk-Çin hayvan takviminde de ejder belli yılların temsilcisidir. ve Anadolu Selçuklu taş kabartmalarında bu anlamıyla yer almıştır |192|.

Gönül Öney'in Selçuklu motiflerini bulguladığı araştırmasında ejder gövdesindeki düğümlerin güneş ve ay tutulmalarında gezegenlerin belirli durumlarını sembolize eden astronomik işaretler olduğu, mitolojiye göre ejderlerin ayı ve güneşi yutması ile ay ve güneş tutulması olduğu belirtilmektedir |193|. Resim 474'de belirgin olarak görülen ejder figüründe olduğu gibi minyatür ve fresklerde tasvir edilen pek çok ejder fıskıyesi ile günümüze kalan az sayıdaki örneklerde bu düğümü görmek olasıdır.

Ejder'in iyilik ve Şifa'yı sembolize eden yönüyle kullanımına ise eski yunan'daki asklepionlardan sonra darüşşifalarda da rastlarız. Günümüzde de tıp dünyasını aynı figür sembolize etmektedir.

Eski Orta Asya inançlarına göre gök kubbenin idaresi, ahengi bir ejder çiftine bağlıdır |194|. Yine aynı dönem inanışlarında ejder karanlık ve kötülükle savaşı da sembolize edilebilmektedir.

Ejderin sembolize ettiği anlamlar arasında konumuza en yakın olabileceklerden biri de Doğu Asya ve Çin inanışlarındadır. Buna göre bulutları sembolize eden ejderler Ay sembolünü yuttukları zaman yeryüzüne bereketli yağmurlar düşer. Bu yüzden ejder bolluk beraket sembolü olarak görülür |195|.

Bütün bu inanışlar ışığında su kullanımının böyle bir motifle sunulması rastlantısal görülmemelidir. Ejder motifinin seçimini bir moda olarak nitelemek olasıysa da, mimaride su kullanım felsefesine katkılar veren bir inanışlar zincirinin son halkaları olarak algılamak da gerçekçilikten uzak değildir. En azından Semra Öğel'in şamanist motifleriyineleyen Anadolu sanatçılardan sözederken izlediği yaklaşımla |196| motif seçimlerinin bilinçli olmadığı varsayılsa da herhalde yabancılık çektikleri temalar olmadığı söylenebilir. Bu arada konumuzla direkt ilgili görülmeyebilirse de yapı elemanının kullanım amacına göre figür kazanması açısından Divriği Ulucamii ve Karaman Arapzade camiinin ejder başlı çörtenlerini de anmak isterim.

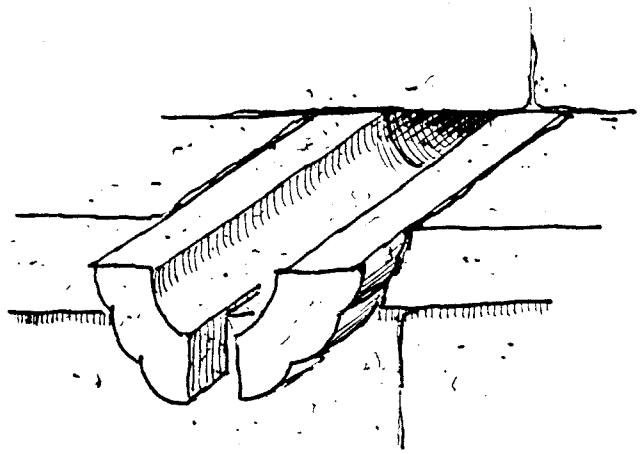
Osmanlı Mimarlığının klasik dönem çevresinde rağbet gören köşk veya cami maketi formundaki fıskıyeler önemli yapıların havuzlarını süsleyen eserlerdir. (Resim 483-484-486-487). Dantel inceliğinde ajurlu pencereleri olan bu fıskıyeler mermer işçiliğinin şaheserleridir. İki katlı olan bu türlerde fıskıye katlarının köşelerinde kum saatleri formunda lüleler vardır. Bu mermer lülelerin uçlarında bronz pürjörler vardır. Diger fıskıyelerde de görüleceği gibi suyun basınçlı olduğu hallerde fışkırmanın düzgünlüğünü ve yönlendirilmesini sağlamak için bu parçalar kullanılmaktadır. Ayrıca suyun lüle ağzını aşındırarak genişletip gayri muntazan bir su kütlesi yaratması da böylece önlenmektedir. Resim 487'deki kullanımda lülelerin fıskıyeden başka havuz teknesi etrafında da sık aralıklarla dizildiğini görmekteyiz.

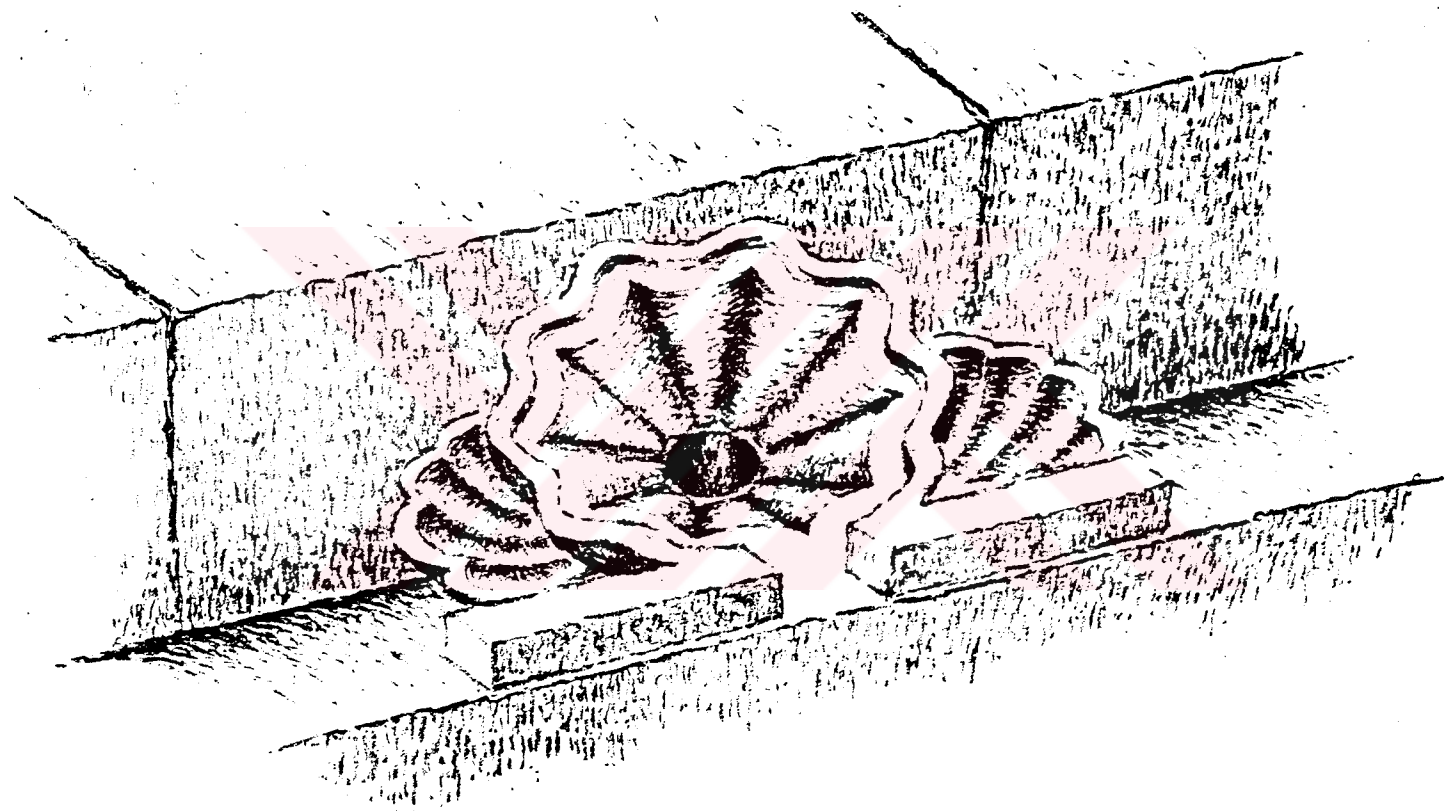
Orijinal bir fıskiye örneğini ise Resim 496'da görmekteyiz. Piramit şeklindeki mermer fıskiyenin üstünden taşan sular her kademedeki kanallar üzerinde bulunan oluklardan aşağı süzülürken bir alttaki kanalda bulunan çıkıntılarla şaşırtılarak farklı düşey doğrultudaki oluklara aktarılırlar. Bu şekilde hareket eden sular devingen ve fonetik bir saydam kütle oluşturur. Mermer sütunun yalnız iki yüzünün işlenmiş olmasından bir selsebil gibi duvar önünde kullanılmak üzere tasarlandığı anlaşılmaktadır.

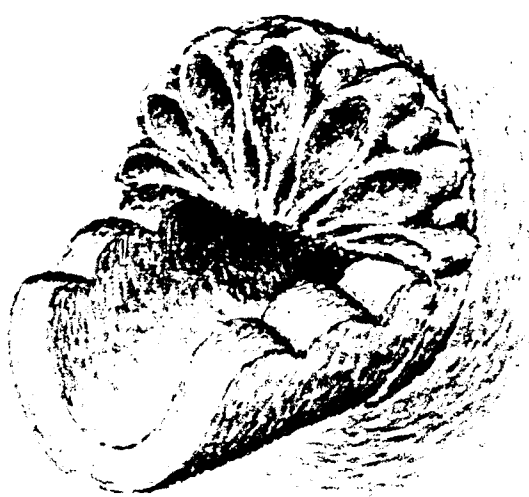
Sütun şeklindeki bir diğer fıskiyeyi ise bu defa havuz ortasında kullanılmak üzere tasarlanmış olarak Kıbrıslı Yalısı (Resim 497) ve Kırım Bahçesaray köşklerinde (Resim 268) bulmaktayız. Buradaki lüleler sütun gövdesinde çıkıntılar yaparak yerleştirilmişlerdir. Ortadaki düşey kanaldan lüle haznesine dolan sular yatay olarak fışkırmaktadır. Resim 498'deki ayrıntıda mermer lüle deliklerine kurşun tıkandığı sonra bunun üzerinde açılan ince delikle suyun fışkırmasının sağlandığı görülmektedir. Böylece bronz lüle pürjörlerinin işlevi karşılanmakta olup suyun akış yönü ve kalınlığı rahatça ayarlanabilmektedir.

Aynalı Kavak Kasrı'ndaki lülelerde ise, III.Selim devrini sembolleştiren lale motifinin stilize edildiğini görürüz (Resim 493). Aynı motifi üç çeyrek asır sonra Yıldız Sarayının Büyük Mabeyn Köşkündeki havuzun ortasındaki lülede de göreceğiz (Resim 494). Ama bu sefer yontucu laleyi natüralist bir anlatımla kullanmış, özgün bir yorumlamadan kaçınmıştır.

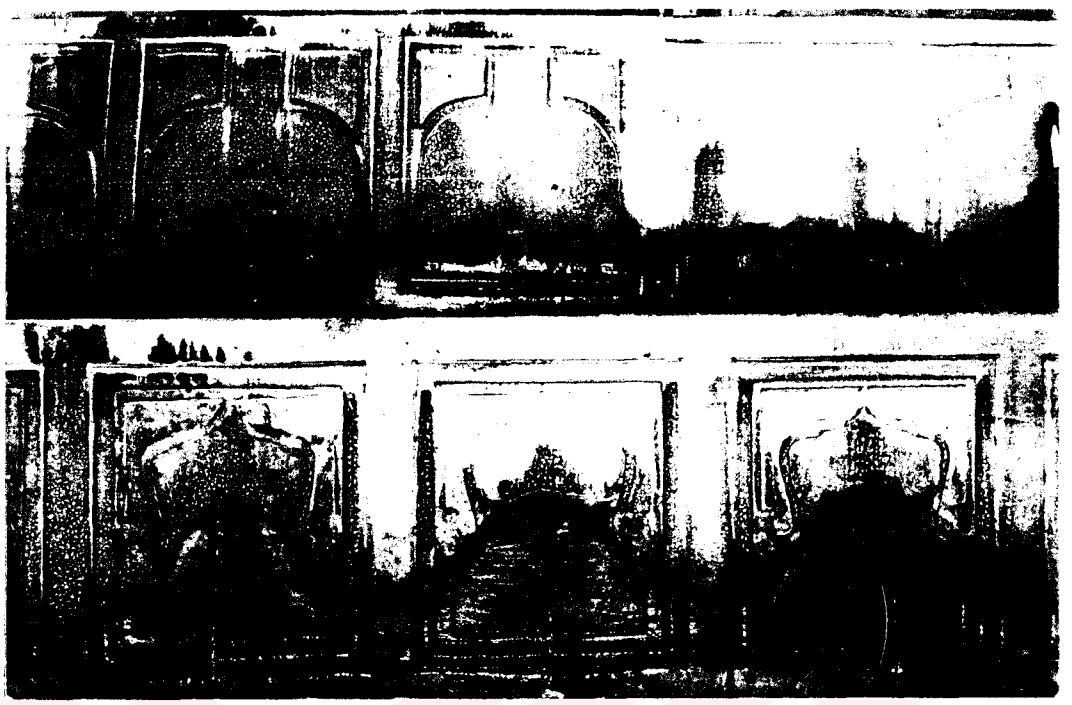
Resim 499'da da nebatî motiflerin şekillendirdiği Tuğrakeş Recai Bey Yalısı havuzundaki fıskiye görülmektedir. Burada fıskiye de gördüğümüz nebatî motifler su kullanımı sergileyen objelerin diğer kısımlarında da bezeme ögesi olarak yaygın şekilde kullanıla gelmiştir.

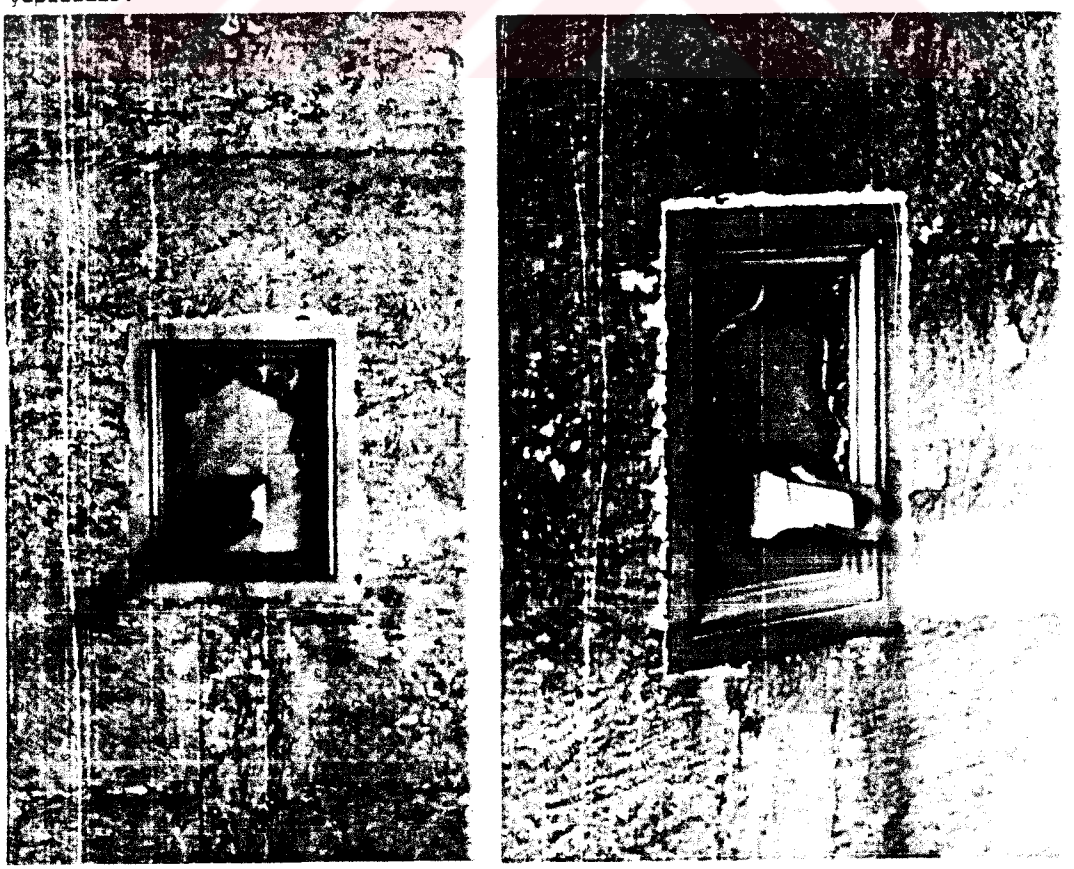

Resim 464, Üstte. Mardin,Firdevs Köşkünde suyun eyvan duvarından girdiği çörten (Serab). 13.yy.sonu-14.yy.başı.
Resim 465. Ortada, Bir Diyarbakır evi havuzunda kenar bordürü üzerindeki kaseler, Ortedaki kaseden ağır ağır kaynayarak gelen su küçük aralıktan havuza ve kenarlardan iki yandaki küçük kaselere dökülmektedir. Havuzun suyu yarım daire kesitli bordür üzerinden taşarak kaselerin arkasında görülen kanala dökülmektedir. (Gökalp'ler evi, 19.yy. başı).
Resim 466.. Altta; Kasımpaşa,Divanhane-i Amire iç avlusundaki büyük şadırvan lülelerinden. Abdülaziz devri (1861-76).

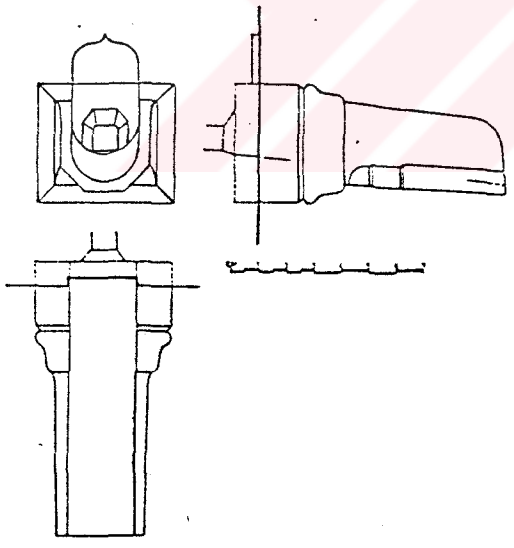
Resim 467. Topkapı Sarayı III.Murad Köşkü selsebilindeki bakır borucuklardan oluşan lüle sıraları. Lülelerin üzerinde yer aldığı ayna rölyefleri her iki sırada değişik uygulanmıştır.

Resim 468-469. Altta; III.Murad köşkünün alt katındaki büyük havuzun içindeki taş ayaklar üzerine yerleştirilmiş mermer lüle ve aynalardan görünüşler. Köşk, Sinan yapısıdır.

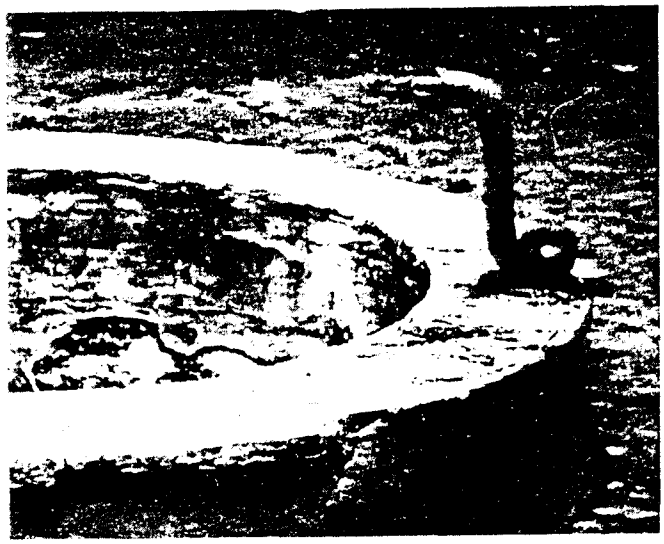

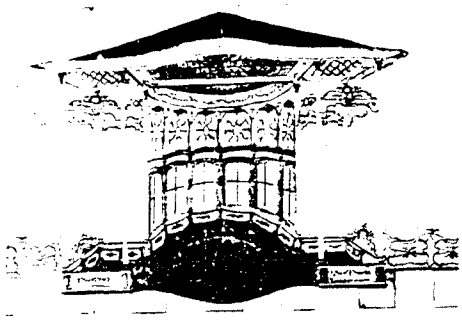

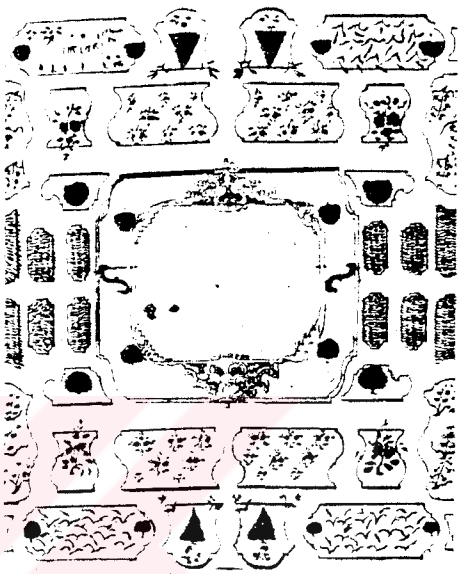

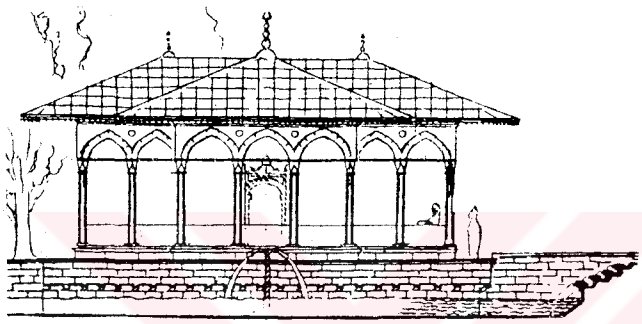

Resim 470.471.472. Topkapı Sarayı Sünnet köşkünün pencere çeşmelerindeki lüleler. Alttaki resimde görülen küçük lülerden karşılıklı akan soğuk ve sıcak sular ilk haznede karışarak yukarıda görülen ve daha büyükçe olan lülelerden aşağıdaki teknelere dökülürler.
Resim 473. Aynı lüleden ayrıntı çizimi.

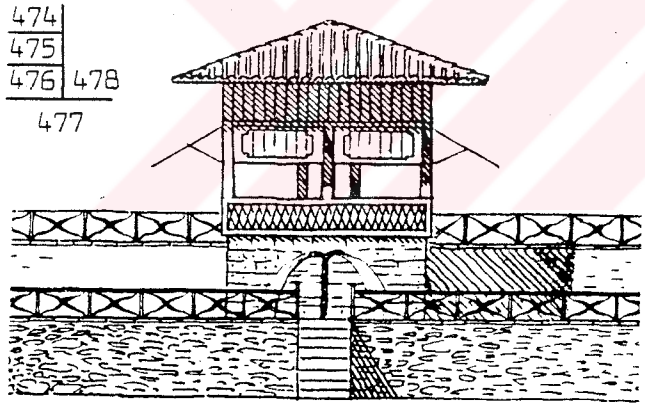

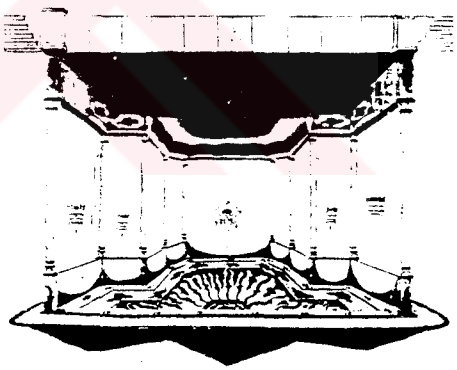

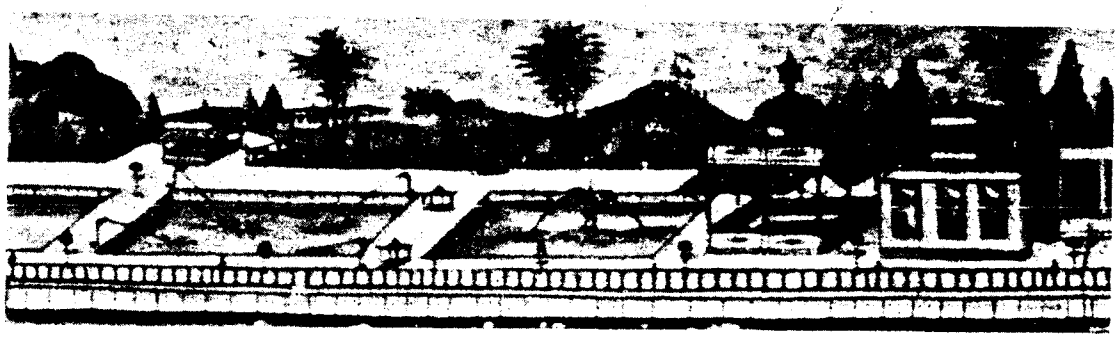

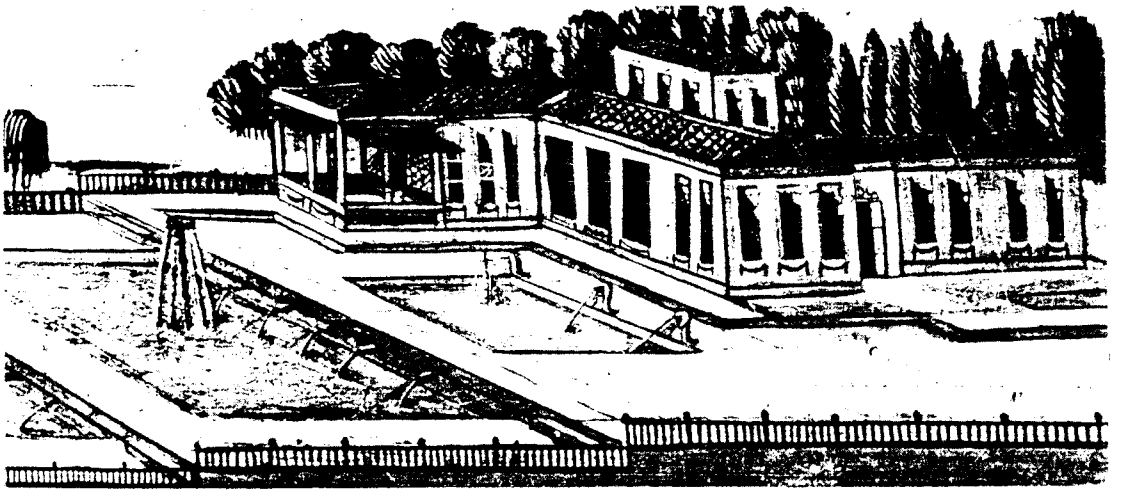
474
475
476 | 478
477

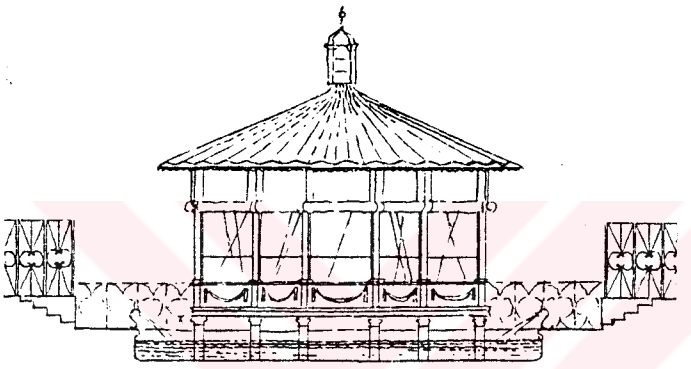

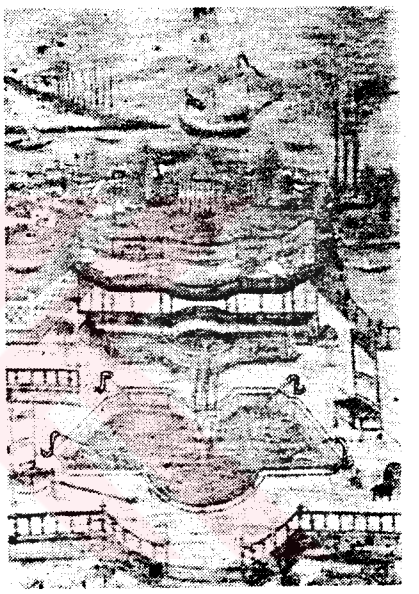

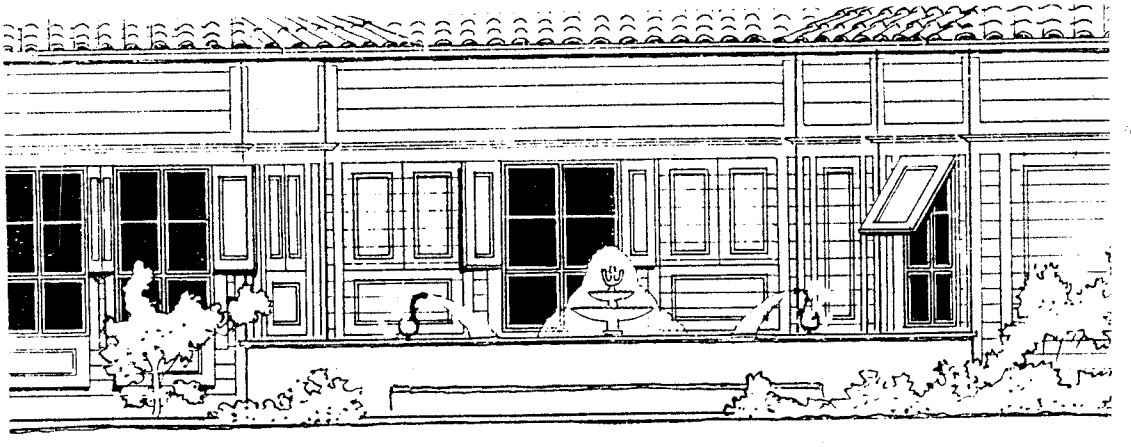
EJDER FORMUNDA FISKIYELER; (Deve boynu olarak da anılır).
Resim 474. Vaniköyde Nazif Paşa Yalısındaki bir havuz fıskiyesi, Resim 475.Saadabad' da Kasr-ı Neşat önündeki birbiri etrafına sarılmış dört yılandan oluşan ve Nedim'in "Ejderha" diye andığı tunç fıskiye, Resim 476. S.H.Eldem'in bir duvar panosundan restitüe ettiği köşk önünde yine dört kafalı bir ejderha fıskiyesi, Resim 477.İstanbul'da Dânâ sokağındaki bir konağın duvar nakışlarından birinde havuz kenarlarındaki yılan figürlü (ejder) fıskiyeler. Köşk önündeki havuz ortasında iki başlı bir ejderha fıskiyesi görülmektedir, Resim 487. Topkapı Sarayı arşivindeki bir planda iki köşk arasındaki havuz ve iki yanlarında ejder fıskiyeleri.

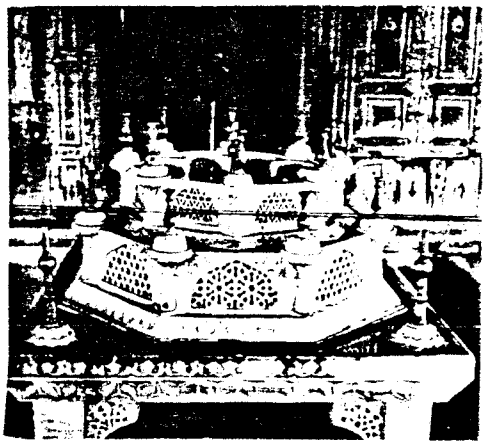

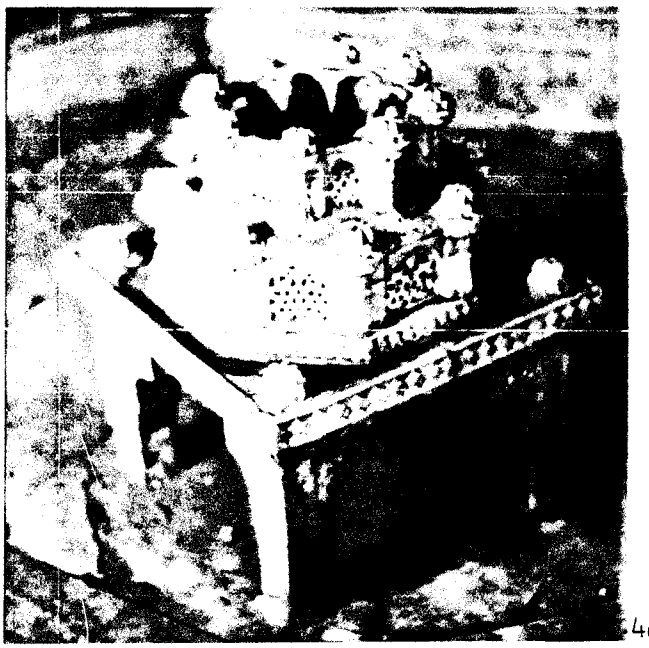
479
480 | 481
482

EJDER FORMUNDA FISKIYELER;
Resim 479. Topkapı Sarayı Valide Sultan Dairesi duvar panolarından. Bir önceki sayfadaki fresk gibi havuz kenarında ayrı ayrı ve havuz ortasında birbirine sarılmış dört başlı ejder fıskıyeleri aynı kompozisyon içinde yeralmıştır. Resim 480. Topkapı Sarayı III.Ahmet Yemiş panolarından S.H.Eldem'in restitüsyonu. Ejder fıskıyeleri (deve boynu) havuzun yanlarında görülmektedir. Resim 481. Hasköy'de bir evin duvar hücresi içindeki fresklerden ayrıntı. Köşk önündeki havuzun dört kenarında ejder fıskıyeleri vardır. Resim 482. Günümüze kalabilen bir örnekte ejder formundaki fıskıyeler, Emirgan Şerifler yalısı havuzu,

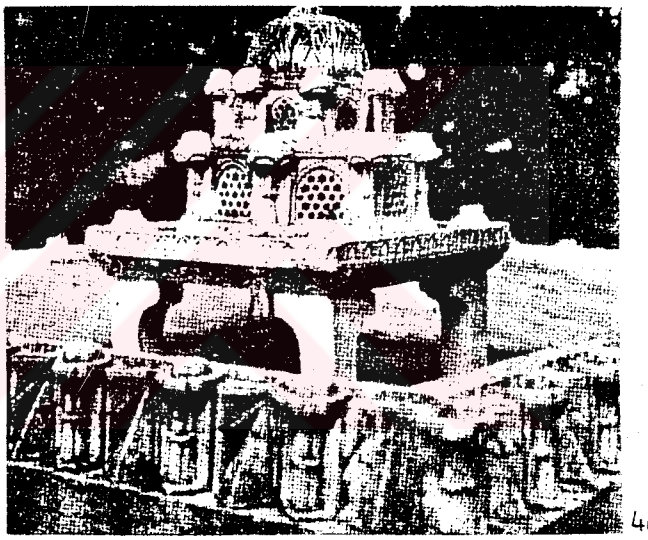
483

486

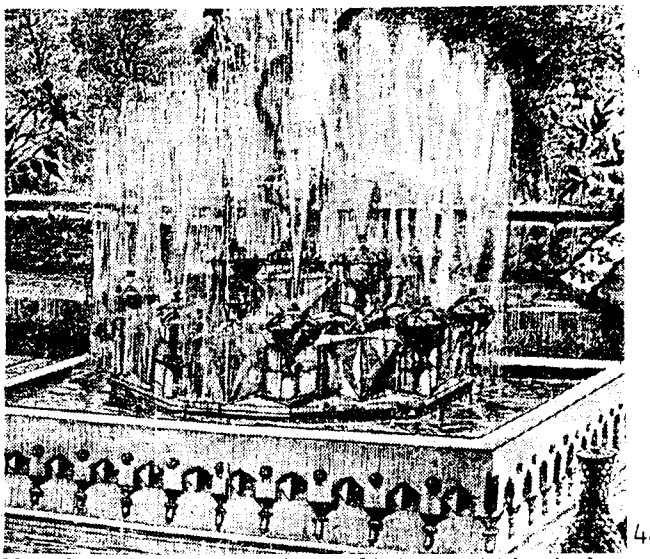
484

487

485

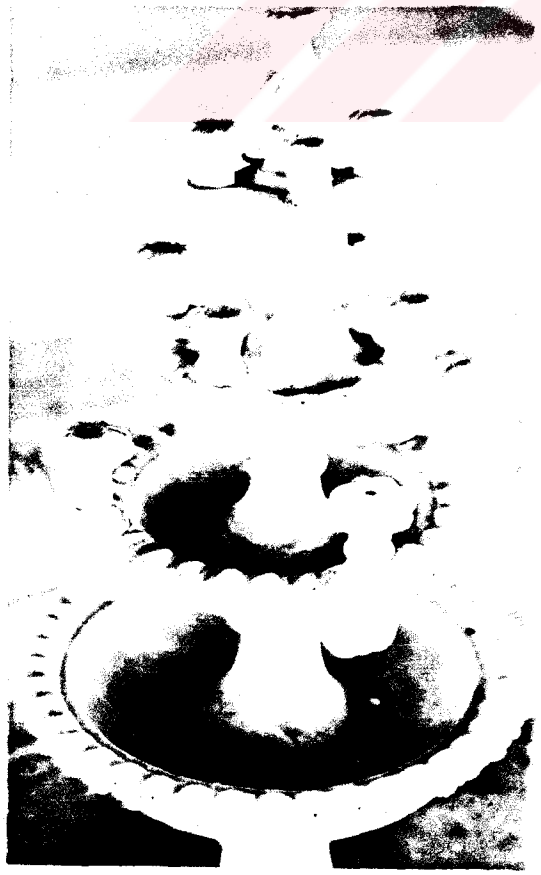
488

17.yüzyıl ve öncesi eserlerde yaygın kullanılan köşk veya cami modeli tarzındaki ajurlu fıskıyeler ve bunların daha yalın benzerleri; Resim 483, Amcazade Köprülü yalısı fıskıyesi, Resim 484. Bursa Yeşil Cami fıskıyesi, Resim 485. Bahaî yalısına ait bir fıskıye Resim 486. Üsküdar, Efganlar Tekkesi Köşkü fıskıyesi, Resim 487. Kuruçeşme, Muhsinzade Yalısı Şadırvanlarından birine ait fıskiye, Resim 488. Edirne evlerinden bir fıskıye örneği.

Resim.489,490 Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler Dairesi Şadırvanı fıskiyesi.İki ayrı malzeme ile oluşturulan fıskiye grubu üstteki tunç kaseler dizisi ile bunların içine oturduğu, yeşil porfirden, ayaklı büyük ve tek bir kaseden ibarettir. Metal kaselerde altın varak kaplama bakiyeleri görülmektedir. En üstte; mermer uygulamalarını sıkça gördüğümüz Lale formundaki fıskıye lülesi burada metal olarak denenmiştir.
Resim 491. Altta; Solda, Emirgan, Şerifler Yalısı Fıskıyesinden ayrıntı, Kaselerin çevresinde yer alan mermer lüleler her kademede şaşırtılmıştır. Resim 492 Sağda; Yeniköy Allahverdi yalısı havuzuna ait fıskıyeden bir görünüş.

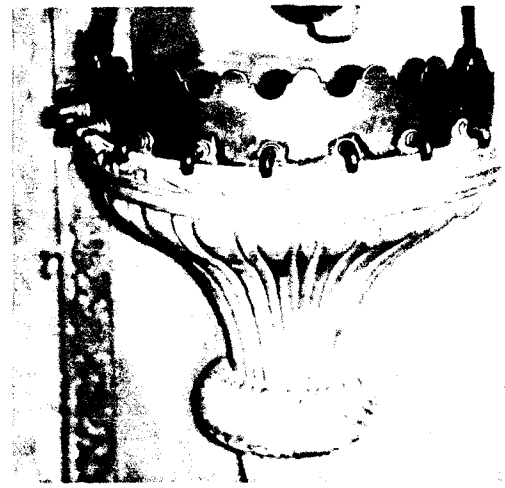

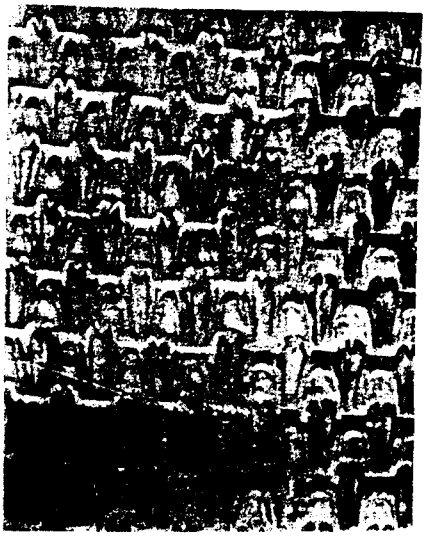

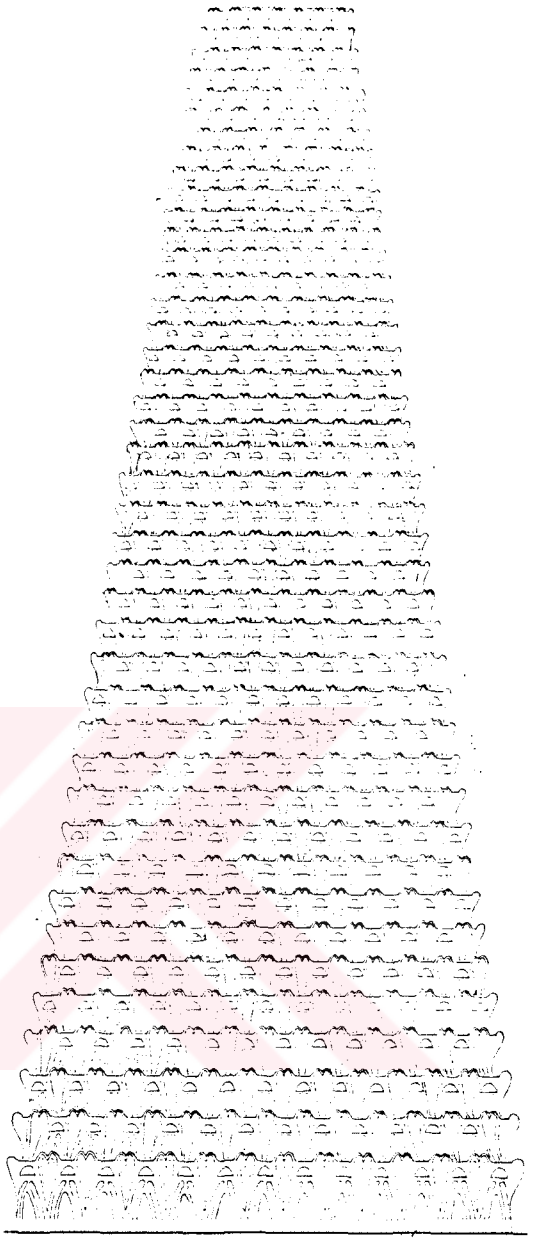
Resim 493,494. Lale formunun üç çeyrek asır ara ile lüle olarak kullanılışı; Solda; Aynalı Kavak Kasrı, sağda, Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn Köşkü havuzlarındaki lüleler. Yıldız'da lale formunu yorumlamaksızın aynen taklit etmeyi tercih eden anlayışa karşın daha eski tarihli olan Aynalı Kavak Kasrı'nda (1791), doğal objenin stilize edilme çabası içine girildiği gözlenmektedir.

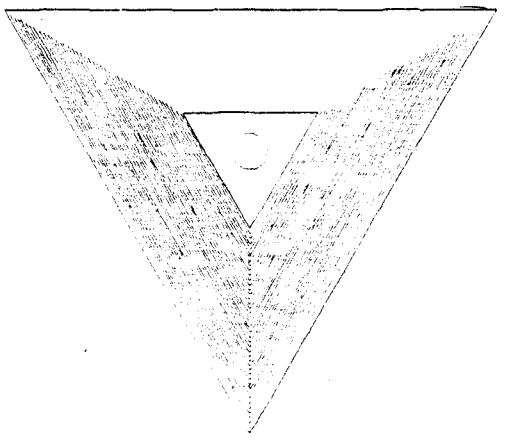
Resim 495. Altta; Topkapı Sarayı Arz Odasındaki çeşmenin pirinç borucuklardan ibaret lüleleri. Aşağı kıvrık lüle uçları düzgün bir silindirik su kütlesi oluştururken, ses perdesi görevi üstlendiği belirtilen çeşmenin bu amacına uygun bir yönlendirme çizdikleri de söylenebilir.

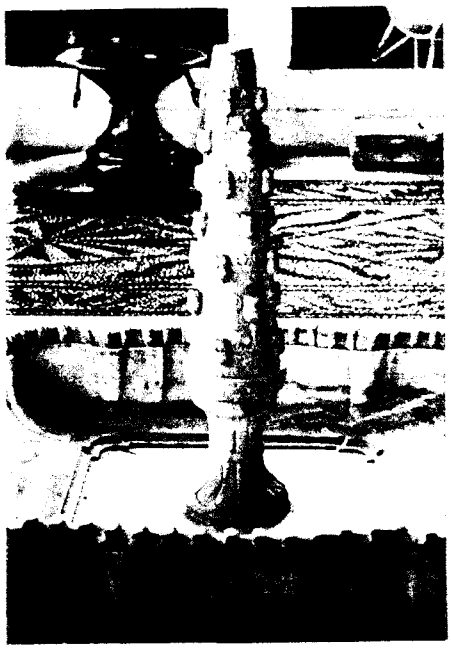

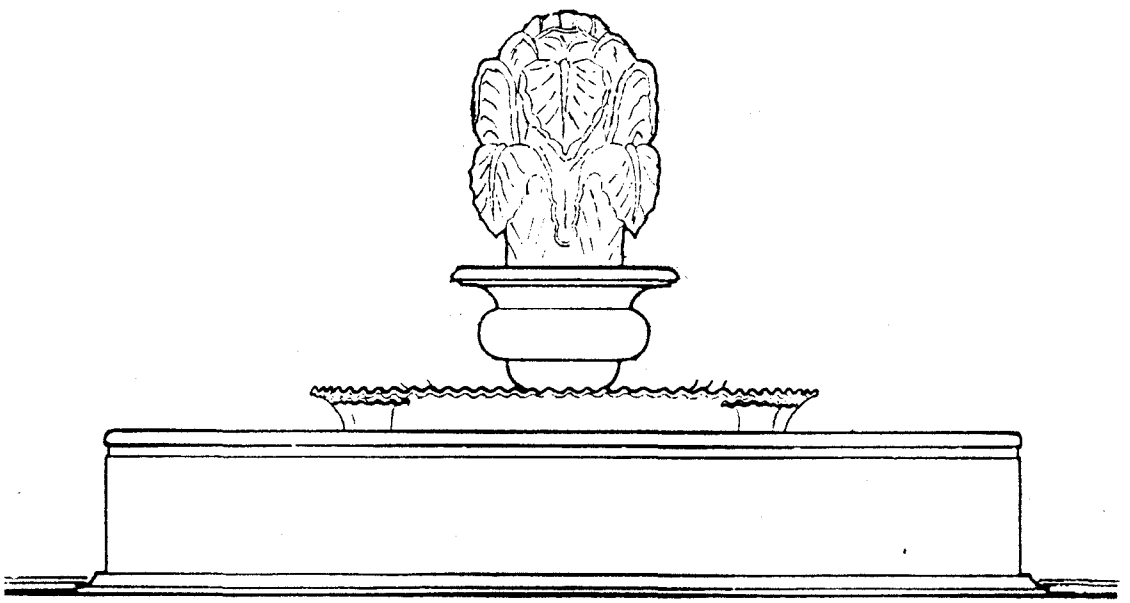

Resim 496. Topkapı Sarayı Müzesinde muhafaza edilmekte olan özgün bir fıskıye-selsebilden plan, görünüş ve ayrıntı. S.H.Eldem fıskıyenin eski sahil sarayına ait olduğunu belirtmektedir. Müze envanter defterinde Darphane Köşkü'nden getirildiği kaydedilmiştir.

Resim 497-498. Özgün bir deneme; şimdi kandilli'de, Kıbrıslı Yalısındaki havuzda bulunan 17. Yüzyıl yapısı fıskiye ve lülelerinden ayrıntı. Dik bir sütun formundaki Fıskiye gövdesi üzerinde şaşırtılmış sıralar halinde yer alan lüleler suyu yatay olarak fışkırtmaktadır. Bunun bir eşini Kırım, Bançesaray'da da görmekteyiz.

Resim 499. Fıskıyelerde nebatî motif uygulaması, Tuğrakeş Recaî Bey Yalısındaki havuzun lahana yapraklarından oluşan fıskıye grubu

Resim 500-501-502.Yıldız Sarayı Malta Köşkü havuzundaki Fıskiye grubundan lüleler. Yeni arayışlar içine giren sanat akımlarının mimariye ve yontu sanatına yansıması izlenebilmektedir. Sular artık rozetlerin ortasından, yunus balıklarının, kuğu kuşlarının ağızlarından dökülmektedir.

5.2. ÇEŞME MUSLUKLARI

İç mekanların dekoratif su kompozisyonlarıyla karakterize edil mesi tarzındaki uygulamalar geleneksel Türk Mimarisi içinde başlı-başına bir şube oluştururken, su kompozisyonlarının oluşturulmasına bağlı olarak bir kısım el sanatları da gelişme ve orijinal ürünler verme zemini bulmuşlardır. Bunların en önemlilerinden biri de çeşme musluklarını konu alanıdır. Yaşanılan mekanların en önemli hacimleri zarif su düzenlemeleriyle bezenerek, Hadika'daki tabirle; mekanlara "kemal mertebe zinet verilirken" (bkz. s.230), su düzenlemesini oluşturan elemanların da sahip oldukları bu önemle orantılı olarak yüksek bir artistik değerde gerçekleştirilmesine özen gösteriliyordu. Bu bağlamda çeşmelerin en önemli unsurlarından olan musluklar da üstün nitelikte formlara ulaşmışlar,plastik yapılarıyla su düzenlemelerinin en göz alıcı elemanlarından olabilmişlerdir. Maalesef değerleri ve kolayca sökülebilir olmaları nedeni ile pek azı orijinal konumundadır. Burada sunduğumuz musluklar en iyi korundukları yer olan Topkapı Sarayındaki örneklerden seçilmiştir.

TARİHSEL GELİŞİM: Genelde çeşmelerde musluk kullanım uygulaması çok eskidir. Roma devrinde taş çörtenlerin yanısıra, bronzdan da birtakım muslukların kullanıldığını öğreniyoruz |196|. Sonraları Anadolu'da Bizans ve Selçuk devirlerinde hemen hepsi hayvan figürleri şeklinde olan bronz çeşme muslukları geleneğinin Osmanlılarda da yaygın kullanım alanı bulduğu görülmüştür |197|. Ayrıca çiçek motiflerine de itibar eden Osmanlıların ilk devirlerinden itibaren devamlı akan çeşmelerin yanısıra, açılıp kapanabilen "burma" veya "çeşme burması" denilen muslukları kullandıkları bilinmektedir. Bu çalışmaya aldığımız örnekler ise yaklaşık olarak 18.yüzyıl ve sonrasına ait olmalıdırlar |198|. Musluklar kolayca yeri değiştirilebilen malzemeler olduklarından üzerinde bulundukları çeşmelerin tarihleri kronolojik bir sınıflandırma yapmak için sıhhatli bir veri teşkil etmemektedirler.

MALZEME VE TEKNİK: Çeşme burmaları genellikle tunçtan, pirinçten bazen de gümüş karışımlı madenlerden dökme tarzında yapılmışlardır. Tarihi vesikalardan Osmanlılarda bu işlerin; Süleymaniye, Odunkapı civarında teşkilatlanan "Dökümcüler Loncası" tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır |199|. Kalıpla elde edilen ve çok titiz çalışmaların ürünü olan döküm muslukların tekrarlanmasını önlemek amacıyla döküm ustalarının bu kalıpları yok ettikleri bilinmektedir |200|.

Bu muslukların içinde en ilginç olanları, su akıtılan kısmın burma elemanı içinde halledilmiş olduğu tiplerdir. Bunların başında, Topkapı Sarayı Arz Odası önündeki çeşmenin tunç musluğunu gösterebiliriz (Resim 510). Spiral şeklinde köşeli bir borudan ibaret olan musluk kendi ekseni etrafında sağa sola döndürüldükçe suyu açar kapar. Bu tarzın diğer örnekleri de yine Topkapı Sarayında Hünkar salonunun üç çeşmesinde görülür (Resim 504). Bunlar ayrıca bolca gümüş karışımlı madenden dökülmüşlerdir. Gümüş karışımlı bir diğer musluk da Valide Sultan yemek odasındadır |202|. Sadece burma kısmı gümüşten olan musluğun tepeliği yelpaze formundadır (Resim 513|. Tepelikleri ajurlu olan tipler de yaygın kullanıma sahip olmuşlardır. Bunlardan Topkapı Sarayında III.Murad Köşkü selsebilinde (Resim 507), Çeşmeli Sofa çeşmesinde (Resim 503) ve Veliahd Dairesi pencere çeşmelerindeki (Resim 509) muslukları sayabiliriz.

İçi boşluklu bir başka tepelik kullanımını da yine III.Murad köşkü selsebilinde (Resim 506), Ocaklı Sofa çeşmesinde (Resim 505) ve Kadın Efendi Dairesindeki(Resim 176) çeşme musluklarında görmekteyiz.

BEZEME: Bazı musluklara formları itibariyle sahip oldukları yüksek plastik değerlerinin yanısıra, altın yaldızla bezenmek suretiyle daha da zengin bir görünüm kazandırılmıştır. Topkapı Sarayı Dairelerinde bunun pek çok örneknleri görülmektedir. Arz Odası iç

çeşmesindeki uygulama ise bunların en güzel örneklerindendir (Resim 511). "S" şeklinde kıvrılmış kalın, köşeli bir boru ile ağzında, kenarları sivri ve dilimli bir etekle çevrili süzgeçten ibaret pirinç musluğun, oda içinde bulunması itibariyle gereğinde kapatılması için bir de burması vardır. Tamamı kalın bir altın yaldız ile kaplı olan musluk, sade bir aynaya sahiptir.

Bu araştırma içinde sınırlı olarak değinmeye çalıştığımız çeşme muslukları; gerek iç, gerekse dış mekanlardaki kullanımlarıyla geleneksel Türk su mimarisinin özgün bir uygulama alanı olarak ayrıca incelenmeğe değer san'at kollarından biri olarak görülmektedir.

TOPKAPI SARAYINDAKİ ÇEŞME MUSLUKLARINDAN SEÇİLEN ÖRNEKLER VE BULUNDUKLARI YERLER

Res.503 Çeşmeli Sofa

Res.504 Hünkâr Salonu

Res.505 Ocaklı Sofa

Res.506 III.Murad Köşkü Selsebili

Res.507 III.Murad Köşkü Selsebili

Res.508 Veliahd Dairesi Taşlığı

Res.509 Veliahd Dairesi Pencere Çeşm.

Res.510 Arz Odası Dış çeşmesi

Res.511 Arz Odası iç çeşmesi

Res.512 I.Ahmet Okuma Salonu

Res.513 Valide Sultan Dairesi

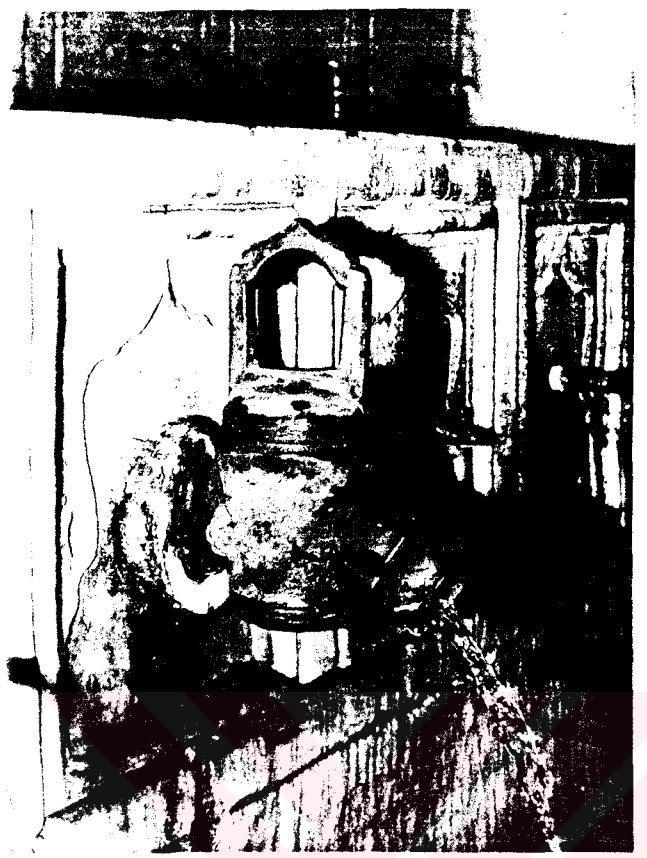
503

504 505

506

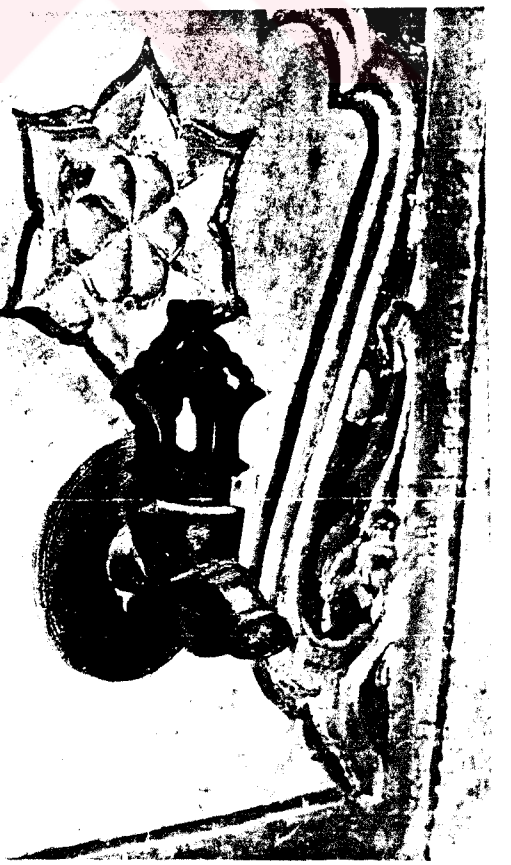

507

508

509

510

511

512

513

BÖLÜM 6. İDARİ ORGANİZASYONDA SU KULLANIMININ KURUMLAŞMASINDA SON DÖNEM ÖRNEĞİ İLE SU ÖGELERİNİ OLUŞTURAN MALZEME, TEKNİK VE BEZEME

Türklerin tüm tarihsel gelişimleri boyunca sahip oldukları, su'ya olan sevgileri, bağlılıkları sonucu; fonksiyonel kullanımlarının yanısıra iç mekanları şekillendirici eleman olarak da su kullanımları Türk mimari kültürü içinde çok geniş boyutlar kazanmıştır.

Büyük yapıların yanısıra daha sınırlı imkânlara sahip olan kesimler de yapılarına ve bahçelerine müstakil akarsularını getirebilme arzusu içinde olmuşlardır. Su'yun yanlız fonksiyonel gerekleri için değil, aynı zamanda ulus'un felsefî yapısından gelen yönlendirmelerle mimariyi şekillendiren bir unsur olarak da iç mekanlarda kullanılması yerleşim bölgelerine bol su getirilmesini gerektirmiştir.

Bu eğilimlerin sonucu geniş bir su dağılım şebekesi gereksinimi bunun gereği olarak da; bu işlerin yapım ve bakımını üstlenecek köklü kuruluşlar gerekmiştir.

İç mekanlardaki dekoratif su düzenlemelerini konu alırken, sınırlı teknik imkânlarla bu geniş su talebine nasıl cevap verilebildiği akla gelebilecek ilk sorulardan biri olmaktadır.

Bu soruyu cevaplandırabilmek için devirlerinin şartlarına göre büyük bir çap gösteren, su temin ve dağıtımı işlemlerinin hangi sistemlerle gerçekleştirildiğinden, bunları düzenleyen devlet kuruluşlarından bahsetmekte yarar vardır. Burada sunacağımız organizasyon Türklerin tarihte kalan son büyük devleti olan Osmanlı İmparatorluğuna ait olacaktır. Kesindir ki Osmanlı öncesi Türk devletlerinde de bu kuruluşlar idarî yapı içinde önemli yer kazanmışlardır. Ancak su kullanım hizmetlerinin karşılanmasında en geniş çapa ulaşılması ve

kaynaklarımızın netliği açısından Osmanlı örneği tercih edilmiştir.

Bu bölümde ayrıca iç mekandaki su kullanım elemanının oluşumunda uygulanan teknik malzeme ve bezeme türlerine de kısaca değinilmektedir.

6.1. OSMANLI DEVLET ÖRGÜTÜNDE SU İŞLERİNİ DÜZENLİYEN KURULUŞ VE KİŞİLER

Ulusun dinî ve sosyal inançlarından kaynaklanan su devgisi ve su kullanımının yaygınlaştırılmasına, iyileştirilmesine gösterilen ilgi, Osmanlı devlet örgütünün şekillenmesine de yansımıştır. Nazırlıklar (bakanlıklar) arasında su işlerini düzenlemek üzere kurulmuş olan "Su Nazırlığı" konunun ele alındığı düzeyi yansıtması bakımından dikkate değerdir. Ayrıca Su Nazırlığı, Osmanlı devlet yapısının san'at alanında gelinebilecek en son kademesi olan "Ser Mimarân-ı Hassa" lığa (imparatorluk baş mimarlığı) geçiş için bir alt basamaktır. Mimarbaşıların su nazırlığından gelmesi bir gelenek olmuştur |203|. İmparatorluğun önem bakımından ikinci mimarı olan Mimar-ı Sânî ise Su Nazırından sonra gelirdi|204|. Su Nazırları, saraya ait su işlerini düzenlemenin yanısıra, şehir içinde ve dışında yapılacak bütün su tesisleriyle alâkadar olurlar, su yollarının güzergâhlarını ve kurulacak sistemi, kullanılacak malzemenin hesabını tayin ederler, belirledikleri esaslara göre su yollarının yapılmasını denetlerler. Bunlardan başka, mevcut su yollarının ve bendlerinin muhafazası, bakımı, su yollarına yapılacak kirletici ve izinsiz kullanım müdahalelerini önlemek, hayrata ve su kullanımı hakkı satın alanlara verilecek su miktarlarını takdir ve bunların tanzimine nezaret etmek de su nazırlarının görevleri arasındaydı |205|. Su Nazırlığının uygulama birimini su yolcu esnafı (Rah-ı ab'lık) teşkil etmekteydi. Rah-ı ab'lığın çok eski bir tarihe dayandığı bilinmektedir |206|.

Su yolculuk teşkilâtı yerel gruplar halinde çalışırlardı. Ayrıca önemine göre büyük konakların, sarayların özel su yolcuları bulunurdu. Bunların amirleri baktıkları hayratın sahibinin mevkiine göre isim kazanırlardı. Örneğin; Hükümdârınkine "Bölükbaşı", Vezir

vesaire gibi zevatın hizmetindekilere de "usta" denilirdi. Her birim içinde hizmet verilen yerin buyüklüğüne göre değişik miktarda su yolcular ve çıraklar grup amirinin denetiminde vazife görürlerdi|207|.

Fatih Kanunnamesi'nde yer verilen "Rah-ı ab" lardan itibaren su yolculuk berat ve hüccetlerle babadan oğula intikâl eden bir san'at olarak imparatorluğun son yıllarına kadar devam etmiştir. Bu sistem, Türk "su bilgisi'nin korunması ve gelişmesinde büyük rol oynamıştır |208|.

6.2. SU DÜZENLEMELERİNİN OLUŞTURULMASINDA KULLANILAN MALZEME, TEKNİK VE BEZEME

6.2.1. GENEL SU ULAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Bendlerin veya kaynak sularının toplandığı havuzların sularını yerleşim alanlarındaki maslaklara ulaştırmak için kesme taş veya klâsik Osmanlı yapı malzemesi olan tuğla-taş ve horasan harcı ile yapılan kargir kanallar kullanılır |209|.

Ana taş galeriler değişik boyutta olurlar. Kırkçeşme Galerisinde görüldüğü gibi, içinde insanın dolaşabileceği ebadda olanları ve orta genişlikte (40-50 cm) veya daha dar olanları vardır |210|. İki metre yükseklik ve 85 cm genişliğe varanları tespit edilen büyük galerilerde su ancak yarım metreye çıktığı için icabında içlerinde tamir ve temizlik için dolaşmak mümkündür |211|.

Taş galerilerin üzerinde, gerektiğinde iç kısmını görebilmek ve "makas galeri" tabir olunan, ana galeriye ekseriya düz açılan katma galerilerden gelen suları da kontrol etmek üzere muayyen mesafelerde "baca" denilen menfezler açılırdı. Bunlar da tuğla-taş malzeme ile yapılır, içleri sızdırmaz sıva ile sıvanırdı |212|.

Taş galerilerin kayalara tesadüf ettiği yerlerde kayalar tünel halinde oyularak kanal haline getirilir, ayrıca kanal konstrüksiyonu devam ettirilmezdi. Nirven, eski kayıtlarda bu durumun izahı için

"gıllıgıştan ari olması için böyle eyledik" dendiğini nakletmektedir |213|. Galerilerin üzerinde ayrıca, 30-40 metrede bir nefes delikleri açılırdı. Bunların şehir içinde olanları sonraları bakımsızlıktan evlerin altında ve bahçeler arasında kalarak fonksiyonlarını yitirmişler, kuyu olarak kullanılır olmuşlardır |214|.

Menba sularının ulaştırılmasında ise, kargir galerilerden başka, suyun belli bir gelirde ve az oluşuna göre bilhassa Halkalı suları için künk borular da kullanılmıştır |215|. Bu künklerin muhtelif standartları bulunmaktadır. Bunlar özelliklerine ve ebatlarına göre; yedi parmak, altı parmak, paşa künkü, eski birlik, arnavut künkü vs. gibi adlar alırlar |216|. Su galerilerinin şehre ulaştırılması sırasında arazinin engebeleri dolayısıyla, değişen irtifalarda su kotunu muhafaza edebilmek için galeriler, ayaklar ve kemerler üzerine oturtulurdu. Bunun için anıtsal su kemerleri tesis edilmiştir. Bunlardan özellikle Sinan'ın Mağlova Kemerini statik ve estetiğin zirvede buluştuğu bir anıt olarak ayrıca anmak gerekir.

Su galerilerinin eğimli arazilerde değişen irtifaları takip ederek gitmeleri gerektiğinde de su basıncını korumak için su terazileri yapılmıştır. Bunlar, gerek eğim gerekse mesafe dolayısıyla yükselen su basıncını düşürerek su kanallarının patlamasını engellerler. Taştuğla sistemi ile, kare planlı ve incelerek yükselen bir sütun şeklinde yapılan su terazilerinde; su künkleri sütunların içindeki kanallarda yükselirler, tepedeki ufak bir hazneye dökülerek buradan aldığı irtifa farkı ve kazandığı basınçla tekrar başka bir künkle sütundan aşağı inerek yoluna devam eder.

Şehir içi su tesislerinde ise künk boruların yanısıra kurşun boruların da çokca kullanıldığını öğrenmekteyiz |217|. Bu kurşun borular, kurşun levhalar bükülerek ve birbiri içinde lehim yapmadan, geçirilmek , üzerleri de "lökün" sarılmak suretiyle yapılırdı |218|. Su basıncının fazla olduğu yerlerde ise kurşun levhalar üstüste birden fazla sarılırdı. Kurşun borular, bu katların sayısına göre; bir üstüne, iki üstüne gibi adlarla tanınırlar. Örneğin, altı üstüne denilen kurşun borunun altı katlı olduğu anlaşılır. Ancak, kurşun borular

ne kadar fazla katlı olurlarsa olsun dayanıklılıkları fazla değildir. Hava tazyikinin bir miktar artması patlamalarına sebep olur. Bunun için şebeke üzerinde sık sık "maslak" lar kurulur. Bu maslaklar da yine taş ve tuğla konstrüksiyon üzerine tecritli sıva ile yapılır |219|. Maslaklar aynı zamanda bir kontrol ve yön değiştirme, kollara ayrılma yeridir. Bu hususta suvak, maksem, taksim tabirleri kullanılırsa da bunların manası ayrıdır. Suvak; su toplanan havuz ve teknelere, maksem-taksim ise, şehre giren suların muhtelif semt ve binalara tevzii için yapılan yerlerdir |220|.

Maksemlerdeki suların gerekli yerlere dağıtımı ise çok hassas ölçü sistemleriyle gerçekleştirilir. Su kullanım hakkı satın alanların istedikleri su miktarı buralardaki tertibatla sağlanır ve tevzi edilir. Maksemlerde su dağıtımı konusundan bu kadar bahsetmekle yetinip ayrıntısına girmeyeceğiz. Gerçekte dağıtım usûlleri ve dağıtılacak su miktarlarının hangi kriterlerle tespit edildiği çok geniş bir bahsin konusu olup, araştırma amacımız dışındadır. Burada ancak, yaygın su kullanımının gereği olan bol su ihtiyacının nasıl gerçekleştirildiğine dair bir fikir vermeye çalışıldı.

6.2.2. YAPI İÇİNDEKİ SU ULAŞIMI İLE SU KOMPOZİSYONLARININ OLUŞTURULMASINDA KULLANILAN MALZEME VE TEKNİK

Yapı içindeki su ulaşımında da küçük çaplı toprak künkler kullanılabilmesine rağmen esas malzeme kolaylıkla yön verilip, işlenebilen kurşun borulardır |221|. Kurşun boruların kullanılmasındaki esaslar, yukarıda bahsettiğimiz genel su ulaştırma sistemlerinde kullanılan kurşun borularda olduğu gibidir.

Dekoratif su kullamının şekillendiği kompozisyonlar ise hemen tamamında beyaz mermerden teşkil edilir. Bazen de, özellikle yakın devir örneklerinde renkli ve damarlı mermerlerin kullanıldığı görülür. Bunlar, yine beyaz mermerden oluşan genel kompozisyon içinde dekoratif ifadeleri gerçekleştirmek için kullanılmışlardır.

Su kullanımının gerçekleştirildiği kompozisyonlar parçalı konstrüksiyona sahip olabildikleri gibi, bazen de büyük ebatlarda

olsalar bile yekpare mermerden oyulabilmektedirler. Gerek su kompozisyonunun bünyesini teşkil eden parçaların, gerekse su elemanının bulunduğu kısımlarda olabilecek mermer veya taş döşemelerin birleşim yerlerinde özel karışımlı tecrit harçları kullanılır. Bu harçlar kullanıldıkları yerin özelliğine göre değişik usullerle üretilirler |222|. Bu tecrit malzemelerinden "lökün" denileni, kireç ile zeytinyağının birlikte döğülerek yapıldığı bir nevi macundur ki, çeşme musluklarının takılmasında ve su künklerinin birbirleriyle kaynaştırılarak aralarındaki deliklerin kapatılmasında kullanılır |223|. Bu lökünle tecrit edilen künklerin üzeri ayrıca "yedirme" denilen tecrit malzemesi ile de sarılarak sızdırmazlığı pekiştirilir. Yedirmenin şu şekilde yapıldığını öğrenmekteyiz |224|. Evvela sönmemiş kireçten bir miktar alınıp toz haline getirildikten sonra ince bir elekten geçirilir. Bunun ortasına bir çukur yapılır ve kâfi miktarda pamuk didilerek bu çukura konulur. Sonra üzerine bezir yağı dökülerek el ile karıştırılır. Suluca bir hamur haline getirildikten sonra bırakılarak pamuk çürütülür. Nihayet, kireç yağı kusuncaya kadar yoğurularak bu hamur bir taş üzerine konup katı bir macun haline gelinceye kadar tokmaklanır. Yedirme ve lökün içine konulacak maddelerin nispeti şudur:(1 Eski okka) çiğ bezir, (2 okka) sönmemiş kireç, (5 dirhem) iyi cinsten atılmış pamuk ile lökün elde edilir. Lökün içine (150 dirhem) bezir yağı konulup bu macun (100 dirhem) ketene yedirildiğinde de "yedirme" elde edilir.

Su tecridinde kullanılan bir diğer macuna da "lokma" denilir |225|. Lokma; su künklerinin birleştiği yerlerdeki ağızlarda, su düzenlemelerinin bulunduğu hacimlerin taş veya mermer döşemelerindeki derzlerde ve su kompozisyonunun bünyesindeki birleşme yerlerinde kullanılır. Ayrıca, bazı hallerde su künklerinin üzerlerinin sıvanmasında da kullanılır |226|. Lokma, lökün'ün üstüpü ve beziryağı ile yapılan bir cinsinin içine kendir ve pamuk karıştırılmak suretiyle elde edilir |227|.

6.2.3. SU KOMPOZİSYONLARINDA BEZEME VE MALZEMESİ

Su kullanım elemanlarının konstrüktif yapıları genellikle taş ve mermerdir. İstisnai olarak teşker-i Bazarda kerpiç tuğla konstrüksiyon üzerine yine kerpiç sıva ile havuzların oluşturulduğunu görmekteyiz (Resim 9-12). Bu tamamen yerel verilerden kaynaklanan bir seçenek olarak gerçekleşmiştir. Sonraları düzgün kesimli taş bloklardan oluşan büyük havuz düzenlemelerinde de izolasyon tabakası olarak sıvanın kullanıldığı görülmektedir.

Taşın genel konstrüktif eleman olarak kullanıldığı bölgelerde ise su kompozisyonunun yapısı da bu malzeme ile oluşturulmuştur. Özellikle güneydoğu bölgesinin doğal yapı malzemesi olan volkanik bazalt taşlarından gözeneksiz ve masif karekterde olan geçirimsiz "erkek taş" havuz ve diğer su elemanlarının oluşturulmasında kullanılır. Bu bölgede taşın yanısıra mermer ve çini malzemenin de kompozisyonlara katıldığı görülür. Buralarda mermer daha çok selsebil kullanımında suyun üzerinden akıtıldığı ayna taşı olarak yer kazanır (Ör: Seman köşkü selsebili, Resim. 29). Renkli mermerlerle marküteri tarzında işlenmiş Mardin Marufiye Medresesi selsebili bu türün en güzel örneklerindendir (Resim 432). Ayrıca yine bölgede Urfa Yöresi ağırlıklı olmak üzere mermerin şadırvan tarzındaki su kullanımlarında konstrüktif malzeme olarak kullanıldığını görmekteyiz (Ör: Akyüzler evi, Urfa, Resim 92).

Su elemanlarının ana konstrüktif yapılarını oluşturan mermerler genellikle beyaz türleridir. Bazen renkli ve damarlı mermer türleride kullanılır. İkinci gruptaki mermerler daha çok, beyaz merler olan ana konstrüksiyon içerisinde kakma veya daha büyük parçalar, panolar halindeki dekoratif anlatımlarda kullanılır. Nadiren de Kutsal Emanetler Dairesi Şadırvanındaki yeşil porfir fıskıye çanağı ve kaidesi gibi blok olarak kullanılır (Resim 105).

Kompozisyonun özelliğine göre mermer kütleler parçalı veya yekpare olarak kullanılabilirler. Gerek parçalı kullanımların birleşim yerlerinde, gerek se su kompozisyonunun içinde bulunabileceği mermer veya taş döşemelerin derzlerinde uygulanan tespit ve tecrit malzemelerini evvelki bölümde belirtmiştir. Bu şekilde oluşturulan su elemanlarının genel konstrüksiyonlarında ait oldukları devirlerin san'at anlayışlarına uygun bezemelerle zengin kompozisyonlar oluşturulmuştur. Bu bezemeler muhtelif rölief motifler olabildikleri gibi, üçüncü boyuta sahip gerçek bir yontu eseri de olabilirler.

İç mekanlardaki dekoratif su kullanımları sahip oldukları önemle orantılı olarak yontu san'atında seçkin eserler verilmesine vesile olurken, bazı el san'atlarının gelişimine de zemin hazırlamışlardır. Bunlardan biri olan dökümcülük san'atı, çeşme muslukları konusunda zengin form ve işçilik gösteren örnekler yaratmıştır. Bu muslukların dökümünde genellikle tunç ve pirinç malzemeler kullanıldığı gibi bulundukları mahallin önemine göre gümüş karışımlı veya sırf gümüşten de dökülebilmektedirler. Muslukların form itibariyle kazandıkları değerin yanısıra, kısmen veya tamamen altın yaldızla kaplanmaları da bir diğer bezeme unsurudur.

Araştırmamızda ayrı bir bölümde ele alınan musluklar özgün formları ile üzerinde bulundukları kompozisyonları sembolize eder niteliklere sahip olmuşlardır.

Hat sanatı da dekoratif su kullanımlarının karekteristik bezeme ögelerinden biridir. Su kullanımına ve bu kullanımları içeren sanat eserlerinin oluşturulmasına büyük önem veren felsefî yapı, çeşitli kitabelerle bu eserlerin üzerinde anlatım bulur. Bu anlatımlar, edebî değerlerinin yanısıra hat sanatının ve mermer oymacılığının en güzel örneklerine bürünmüşlerdir. Kitabelerdeki yazıların konusunu, Besleme, Kur'an'dan ayetler, su düzenlemesinin veya içinde bulunduğu mekanın yapılışını hikaye eden yazılar veya bunu yaptıran kimseye atfen yazılan methiyeler oluşturur. Bu eserlerin yapılış tarihleri de genellikle "ebcad hesabı" ile manzum kitabeler içinde belirtilir.

Bazen de tarihler doğrudan rakam ile yazılırlar. Kitabeler, mermer üzerine oyularak rölief olarak işlenebildikleri gibi, yine mermer üzerine altın yaldız veya boya ile de yazılabilirler. Bir diğer uygulama da kitabelerin çini panolar üzerine işlenmesidir.

Yontu haricinde, zaman zaman değindiğimiz bir kısım geleneksel sanatlar da iç mekanlardaki su kullanımlarının bezenmesinde kullanılmıştır. Bunlar arasında çini kullanımlarını, kalem işi dekorları, renkli mermerlerden marküteri tarzında yapılmış bezemeleri sayabiliriz. Ayrıca rölief unsurların canlandırılması için altın yaldız ve fon olarak da renk kullanılmıştır.

Araştırmamızdaki örnekler incelenirken detaylı olarak bahsedilen bu bezeme türlerinin tümünü birden içeren olgun bir kompozisyonu, Sinan yapısı olan III.Murad Köşkü selsebilinde görebilmekteyiz (S.86).

7.1. SU DÜZENLEMELERİNİ İÇEREN YAPILARIN KAT KULLANIMI VE SU ÖGESİNİN NİTELİĞİ, BUNLARIN KATLARA GÖRE DAĞILIM

Tablo: 1a

SU KOMPOZİSYONUNUN BULUNDUĞU YAPININ			YAPININ KAT ADEDİ	SU KOMPOZİSYONUNUN BULUNDUĞU KAT		SU KOMPOZİSYONUNU OLUŞTURAN KULLANIM ELEMANLARI				
TARİHİ	ADI	YERİ		ALT K.	ÜST K.	HAVUZ	ÇEŞME	PEN.ÇEŞ	SELSEBİL	ŞADIRVAN
1030/41	LEŞKER-İ BAZAR BÜYÜK SARAY		1			3				
13.yy.başı	LEŞKER-İ BAZAR BAHÇE KÖSKÜ		1			2				
13.yy.başı	ARTUKOĞLU SARAYI	DİYARBAKIR	1			1			1	
13.yy.sonu 14.yy.başı	FİRDEVS KÜŞKÜ	MARDİN	1			1			3	
15.yy.	SEMAN KÜŞKÜ	DİYARBAKIR	2			1			1	
1742	ZINNAR BAĞ KÜŞKÜ 1	MARDİN	1			1			1	
	" " " 2	MARDİN	1						1	
1561-1575	İSKENDERPAŞA KON.	DİYARBAKIR	1-2			1				
1640 öncesi	CİHANNÜMA KÜŞKÜ	DİYARBAKIR	2			1			1	
1711	E.OCAK EVİ	DİYARBAKIR	2			1				
1681	KAVASSAGİR SK.34	DİYARBAKIR	2			2				
1906	GÖKALPLER EVİ	DİYARBAKIR	2			4			1	
	PİRİNÇÇİLER KONAĞI	DİYARBAKIR	2			2				
	TRAHOM HASTANESİ	DİYARBAKIR	2			1				1
1819	GEVRANİLER KONAĞI	DİYARBAKIR	2			2			1	
1865	OSMAN OCAK SELAMLIK DAİRESİ	DİYARBAKIR	2			1				1
1871	BAYRAM GÜLLAÇ EVİ	DİYARBAKIR	2			1				
1900	CEMİL PAŞA SELAMLIK DAİRESİ	DİYARBAKIR	2			2				

Tablo: 1b

SU KOMPOZİSYONUNUN BULUNDUĞU YAPININ			YAPININ KAT ADEDİ	SU KOMPOZİSYONUNUN BULUNDUĞU KAT		SU KOMPOZİSYONUNU OLUŞTURAN KULLANIM ELEMANLARI				
TARİHİ	ADI	YERİ		ALT K.	ÜST K.	HAVUZ	ÇEŞME	PEN.ÇEŞ	SELSEBİL	ŞADIRVAN
1674	HACIBANLAR EVİ	URFA	2			1				
1778	ŞAHAP BAKIR EVİ	URFA	2			1				
1852	H.İMAM DEMİRKOLEVİ	URFA	2			1				
18 yy.	KARAÇİZMECİLER EVİ	URFA	2			1				
18 yy.	TÜTÜNCÜLER EVİ	URFA	2			1				
1867	AKYÜZLER EVİ	URFA	2							1
1902	BEDRİ PINARBAŞIEVİ	URFA	2			1	1			
1450	GÜBGÜBOĞLU KONAĞI	KAYSERİ	1-2			1				
1704	MOLLAOĞULLARI EVİ	KAYSERİ	1-2			3				
Fatih Devri (1451-81)	FATİH KÖŞKÜ	TOPKAPI SARAYI	1							1
" "	KUTSAL EM.DA.	TOPKAPI SARAYI	1							1
" "	ARZ ODASI	TOPKAPI SARAYI	1				2			
1578	III.MURAD KÜŞKÜ	TOPKAPI SARAYI	2			Alt kat			Üst kat	
Sinan(16 yy)	FENER KÖŞKÜ (ŞADIRVAN KÖŞKÜ)	İSTANBUL	1			1+1			1	
1590-91	İNCİLİ KÖŞK	TOPKAPI SARAYI	2							1
1592	YALI KÜŞKÜ	TOPKAPI SARAYI	1					2x11	1	
1596	DAVUTPAŞA SARAYI HUNKAR KASRI	İSTANBUL	2				1			

Tablo: 1c

SU KOMPOZİSYONUNUN BULUNDUĞU YAPININ			YAPININ KAT ADEDİ	SU KOMPOZİSYONUNUN BULUNDUĞU KAT		SU KOMPOZİSYONUNU OLUŞTURAN KULLANIM ELEMANLARI				
TARİHİ	ADI	YERİ		ALT K.	ÜST K.	HAVUZ	ÇEŞME	PEN.ÇEŞ	SELSEBİL	ŞADIRVAN
1608	I.AHMET OKUMA ODASI	TOPKAPI SARAYI	1				2			
1613	TERSANE SARAYI HAS ODA KASRI	HASKÖY	1					2	1	
1635	REVAN KÖŞKÜ	TOPKAPI SARAYI	1							2
1640	SÜNNET KÖŞKÜ	TOPKAPI SARAYI	1					2 x 4		
1643	SEPETÇİLER KÖŞKÜ	TOPKAPI SARAYI	2			1		2 x 12		
17 yy.	KADINEFENDİLER DA.	TOPKAPI SARAYI	1				1			
1661-1671	SULTAN MEHMET IV KASRI	EDİRNE SARAYI	1			1	2			
1680 civarı	AYNALI KASIR	EDİRNE SARAYI	1			1			1	
1674-1687 arası	SAADABAD KASRI	EDİRNE SARAYI	1			1				
1650-55	KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA KONAĞI	EDİRNE	2			2				
1661	DOLAPLI BAHÇE KÖŞKÜ	EDİRNE	1			1				
1663	İFTARİYE KÖŞKÜ	EDİRNE	1			1				
	BOSTANCI KASRI (SARAY)	EDİRNE	1			1				
1667	KUM KASRI	EDİRNE SARAYI	1			2				
18.yy civarı	1 NO'LU EDİRNE EVİ	EDİRNE	1			1				
"	2 NO'LU EDİRNE EVİ	EDİRNE	1			1				
"	3 NO'LU EDİRNE EVİ	EDİRNE	1			2				

Tablo: 1d

SU KOMPOZİSYONUNUN BULUNDUĞU YAPININ			YAPININ KAT ADEDİ	SU KOMPOZİSYONUNUN BULUNDUĞU KAT		SU KOMPOZİSYONUNU OLUŞTURAN KULLANIM ELEMANLARI				
TARİHİ	ADI	YERİ		ALT K.	ÜST K.	HAVUZ	ÇEŞME	PEN.ÇEŞ	SELSEBİL	ŞADIRVAN
18.yy.civarı	4 NO'LU EDİRNE EVİ	EDİRNE	1			1				
1715	5 NO'LU EDİRNE EVİ	EDİRNE	1			3				
1660'lar	HACIDOĞAN'DA YAZLIK DİVANHANE	EDİRNE	1			1				
IV.Mehmet (1648-87)	VEZİR KONAĞI	EDİRNE	2			3				
"	AHMET PAŞA KASRI	EDİRNE	1			1				
"	BAŞHAVUZ KASRI	İSTANBUL	1			1				
1666	OCAKLI SOFA	TOPKAPI SARAYI	1				1			
1666	ÇEŞMELİ SOFA	TOPKAPI SARAYI	1				1			
1667	VELİAHDT DAİRESİ	TOPKAPI SARAYI	1					10 x 2		
1667	VALİDE SULTAN DAİ.	TOPKAPI SARAYI	1				1			
1679-80	ÇİNİLİ KÖŞK	BEŞİKTAŞ SARAYI	1			2			2(4?)	
1699	KÖPRÜLÜ YALISI	A.HİSARI	1			1				
17.yy.Sonu	ZARİF MUSTAFA PAŞA YALISI	A.HİSARI	1			1				
17.yy.	EFGANLAR TEKKESİ KÜŞKÜ	ÜSKÜDAR	1			1				
18 yy.	HAVUZLU KONAK	BURSA	2			Alt 2 Üst 1				
	SAFFET ÇELEBİ EVİ	KONYA	2			1				
	KADIRGA SULTAN SAR.	İSTANBUL	1			1				

Tablo: 1e

SU KOMPOZİSYONUNUN BULUNDUĞU YAPININ			YAPININ KAT ADEDİ	SU KOMPOZİSYONUNUN BULUNDUĞU KAT		SU KOMPOZİSYONUNU OLUŞTURAN KULLANIM ELEMANLARI				
TARİHİ	ADI	YERİ		ALT K.	ÜST K.	HAVUZ	ÇEŞME	PEN.ÇEŞ	SELSEBİL	ŞADIRVAN
15-18 yy. arası	TOKAT KASRI	BEYKOZ	1			1				
18.yy. başları	FETHİ AHMET PAŞA YALISI	KUZGUNCUK	2	■		1			1	
1719	YALI KÜŞKÜ	ÇIRAĞAN SARAYI	1			2			1	
1723	KASR-I NEŞAT	SAADABAD	1			1				
1740-43	BAHÇESARAY İÇ BAHÇE KÜŞKÜ	KIRIM	2	■		1				
	BAHÇESARAY HAREM KÜŞKÜ(17A)	KIRIM	1			1				
	BAHÇESARAY ESKİSARAY KÜŞKÜ	KIRIM	1			1				
18.19 yy.	KIBRISLI YALISI	KANDİLLİ	1			1				
1752	KÜÇÜKSU KASRI	İSTANBUL	1			1				
18.yy ortaları	YASİN YALISI EK PAVYONU	A.HİSAR	1			1				
18.yy	TUĞRAKEŞ RECAİ BEY YALISI	PAŞALİMANI	2	■		2			1	
18.yy. ikinci yarı	İBRAHİM BEY KONAĞI	EDİRNE	2	■		3				
" "	TOMAK KÜŞKÜ	TOPKAPI SARAYI	1			1				
1782-85	ŞERİFLER YALI KÜŞKÜ	EMİRGAN	1			2	1			
1780'ler	KÖÇEOĞLU YALISI	ÇENGELKÖY	2		■		1			
18.yy. ikinci yarısı	SADULLAHPAŞA YALISI	ÇENGELKÖY	2		■		1			
" "	SALDULLAHAĞA YALİSİ	ÇENGELKÖY	2		■		1			

Tablo: 1f

SU KOMPOZİSYONUNUN BULUNDUĞU YAPININ			YAPININ KAT ADEDİ	SU KOMPOZİSYONUNUN BULUNDUĞU KAT		SU KOMPOZİSYONUNU OLUŞTURAN KULLANIM ELEMANLARI				
TARİHİ	ADI	YERİ		ALT K.	ÜST K.	HAVUZ	ÇEŞME	PEN.ÇEŞ	SELSEBİL	ŞADIRVAN
1754-57	HÜNKAR SALONU	TOPKAPI SARAYI	1				3			
1791-92	AYNALIKAVAK KASRI	HASKÖY	1			1				
1794	I.ABDÜLHAMİD YATAK ODASI	TOPKAPI SARAYI	1				1			
18.yy.	YUSUF KAMİL PAŞA YALISI	BEYLERBEYİ	1			1			2	
18.yy. sonları	ALLAHVERDİ YALISI	YENİKÖY	2				Alt:2 Üst:1			
19.yy başı	AYAZAĞA KÖŞKÜ	İSTANBUL	1			1	1			
19.yy.başı	HÜNKAR İMAMI KÖŞKÜ	ACIBADEM	2				1			
1800-20	HARABATİ BABA TEKYE KÖŞKÜ	YUGOSLAVYA	1							1
19.yy.ilk yarısı	TUNUSLU MAHMUT PAŞA KONAĞI	İSTANBUL	1			1				
1815	ÇADIR KÖŞKÜ	ÇAĞLAYAN	1			1				
1826	BEYLERBEYİ SARAYI SERDAB KÖŞKÜ	İSTANBUL	1			1			2	
1865	BEYLERBEYİ SARAYI	İSTANBUL	2			1				
1865	BÜYÜK MABEYN KÖŞKÜ	YILDIZ SARAYI	2			Alt:1	Üst:1		Alt:6	
Abdülaziz (1861-79)	MALTA KÖŞKÜ	YILDIZ SARAYI	2			1			2	
19.yy. ikinci yarı.	KÖYBAŞI EVİ	YENİKÖY	3				1			
19.yy sonu	19 NO'LU EV	BURSA	2			1				
19.yy.sonu	18 NO'LU EV	BURSA	2			1				

Tablo: 1g

SU KOMPOZİSYONUNUN BULUNDUĞU YAPININ			YAPININ KAT ADEDİ	SU KOMPOZİSYONUNUN BULUNDUĞU KAT		SU KOMPOZİSYONUNU OLUŞTURAN KULLANIM ELEMANLARI				
TARİHİ	ADI	YERİ		ALT K.	ÜST K.	HAVUZ	ÇEŞME	PEN.ÇEŞ	SELSEBİL	ŞADIRVAN
19 yy.sonu	25 NO'LU EV	BURSA	2			1				
19.yy.sonu 20 yy.başı	HACI HÜSEYİNLER HAVUZ ODASI	SAFRANBOLU	1			1				
" "	RAUF BEYLER HAVUZLU KÖŞKÜ	SAFRANBOLU	1			1				
" "	CURTLARIN BAĞ KÖŞKÜ	SAFRANBOLU	1			1				
" "	ASMAZLAR KONAĞI	SAFRANBOLU	2			1				
19 yy.	SENİHA SULTAN KÖŞKÜ	ÇENGELKÖY	2			Üst:1	Alt:2			
Abdülaziz (1861-76)	DIVANHANE-İ AMİRE	KASIMPAŞA	2							1
1901	MECİT EFENDİ KASRI	ÜSKÜDAR	2			1	1			

1 NO'LU TABLO DEĞERLENDİRMELERİ

SU DÜZENLEMESİNİ İÇEREN YAPILARDA KAT ADADİ

(Toplam Örnek Sayısı: 110 Adet)

		Adet	Oranı
1 Katlı yapılar	:	61	% 55
2 Katlı yapılar	:	45	% 41
3 Katlı yapılar	:	1	% 0,1
Kısmen 1 ve 2 katlı yapılar	:	3	% 0,3

ÇOK KATLI KULLANIMLARDA SU DÜZENLEMESİNİN YER ALDIĞI KATLAR

(Toplam çok katlı örnek sayısı : 49 Adet)

		Adet	Oranı
Su düzenlemesinin alt katda bulunması	:	38	% 78
Su düzenlemesinin üst katda bulunması	:	6	% 12
Su düzenlemesinin her iki katda " -	:	5	% 10

SU ÖĞESİNİN NİTELİĞİNE GÖRE KULLANIM ORANI

(Bu örneklemede su öğelerinin yapı içindeki sayısal niteliği değil, yapı bazında kullanımı değerlendirilmektedir. Örneğin; Çifte Kasırlarda pencere çeşmesi 20 adettir, ancak; pencere çeşmelerinin kullanıldığı "1 adet-yapı" olarak oranlamaya girmektedir.

Su Öğesinin Niteliği:	Kullanıldığı yapı Adedi:	Oranı;
Havuz	83	% 75
Çeşme	22	% 20
Pencere çeşmesi	5	% 0,5
Selsebil	12	% 1,1
Şadırvan	7	% 0,6

7.2. SU DÜZENLEMELERİNİ İÇEREN YAPILARIN FİZİKİ DURUMLARINI GÖSTERİR TABLO

Tablo: 2a

YAPILAR	TAMAMEN YIKILMIŞ OLANLAR	BİR KISMI KALABİLMİŞ OLANLAR		İYİ DURUMDA OLANLAR	SU DÜZENLEMELERİ SONRAKİ DÖNEMLERDE		SU TEŞKİLATI FAAL OLANLAR
		ÇOK AZ BİR KISMI AYAKTA OLAN	BÜYÜK ONARIMA MUHTAÇ OLANLAR		EKLENENLER	YENİLELER	
LEŞKER-İ BAZAR BÜYÜK SARAY							
LEŞKER-İ BAZAR BAHÇE KÖŞKÜ							
ARTUKOĞLU SARAYI							
FİRDEVS KÖŞKÜ							
SEMAN KÖŞKÜ							
ZINNAR BAĞ KÖŞKÜ 1							
ZINNAR BAĞ KÖŞKÜ 2							
İSKENDERPAŞA KON							
CİHANNÛMA KÖŞKÜ							
E.OCAK EVİ							
KAVASSAGİR SK.34							
GÖKALPLER EVİ							
PİRİNÇÇİLER KONAĞI							
TRAHOM HASTANESİ							
GEVRANİLER KONAĞI							
OSMAN OCAK SELAMLIK DAİRESİ							
BAYRAM GÜLLAÇ EVİ							
CEMİL PAŞA SELAMLIK DAİRESİ							
HACIBANLAR EVİ							
ŞAHAP BAKIR EVİ							
H.İMAM DEMİRKOL EVİ							
KARAÇİZMECİLER EVİ							
TÜTÜNCÜLER EVİ							
AKYÜZLER EVİ							
BEDRİ PINARBAŞI EVİ							
GÜBGÜBOĞLU KONAĞI							
MOLLAOĞULLARI EVİ							
FATİH KÖŞKÜ							
KUTSAL EM.DA.							
ARZ ODASI							

Tablo:2b

YAPILAR	TAMAMEN YIKILMIŞ OLANLAR	BİR KISMI KALABİLMİŞ OLANLAR		İYİ DURUMDA OLANLAR	SU DÜZENLEMELERİ SONRAKİ DÖNEMLERDE		SU TEŞKİLATI FAAL OLANLAR
		ÇOK AZ BİR KISMI AYAKTA OLAN	BÜYÜK ONARIMA MUHTAÇ OLANLAR		EKLENENLER	YENİLELER	
III.MURAT KÖŞKÜ							
FENER KÖŞKÜ (ŞADIRVAN KÖŞKÜ)							
İNCİLİ KÖŞK							
YALI KÖŞKÜ							
DAVUTPAŞA SARAYI HÜNKAR KASRI							
I.AHMED OKUMA ODASI							
TERSANE SARAYI HAS ODA KASRI							
REVAN KÖŞKÜ							
SÜNNET KÖŞKÜ							
SEPETÇİLER KÖŞKÜ							
KADINEFENDİLER DA.							
SULTAN MEHMED IV KAS.							
AYNALI KASIR							
SAADABAD KASRI							
KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA KONAĞI							
DOLAPLI BAHÇE KÖŞKÜ							
İFTARİYE KÖŞKÜ(SARAY)							
BOSTANCIBAŞI KASRI (SARAY)							
KUM KASRI							
1 NO'LU EDİRNE EVİ							
2 NO'LU EDİRNE EVİ							
3 NO'LU EDİRNE EVİ							
4 NO'LU EDİRNE EVİ							
5 NO'LU EDİRNE EVİ							
HACIDOĞAN'DA YAZLIK DİVANHANE							
VEZİR KONAĞI							
AHMED PAŞA KASRI							
BAŞHAVUZ KASRI							
OCAKLI SOFA							

Tablo: 2c

YAPILAR	TAMAMEN YIKILMIŞ OLANLAR	BİR KISMI KALABİLMİŞ OLANLAR		İYİ DURUMDA OLANLAR	SU DÜZENLEMELERİ SONRAKİ DÖNEMLERDE		SU TEŞKİLATI FAAL OLANLAR
		ÇOK AZ BİR KISMI AYAKTA OLAN	BÜYÜK ONARIMA MUHTAÇ OLANLAR		EKLENENLER	YENİLELER	
ÇEŞMELİ SOFA				■			
VELİAHD DAİRESİ				■			
VALİDE SULTAN DAİRESİ				■			
Beş.S.ÇİNİLİ KÖŞK	■						
AMCAZADE KÖPRÜLÜ YALISI			■				
ZARİF MUSTAFA PAŞA YALISI	■						
EFGANLAR TEKKESİ KÖŞKÜ			■				
HAVUZLU KONAK							
SAFFET ÇELEBİ EVİ							
KADIRGA SULTAN SARAYI	■						
TOKAT KASRI							
FETHİ AHMET PAŞA YALISI				■			
YALI KÖŞKÜ	■						
KASR-I NEŞAT	■						
BAHÇESARAY İÇ BAHÇE KÖŞKÜ				■			■
BAHÇESARAY HAREM KÖŞKÜ(IZA)				■			
BAHÇESARAY ESKİ SARAY KÖŞKÜ				■			
KIBRISLI YALISI				■	■		
KÜÇÜKSU KASRI	■						
YEDİNCİ YALISI EK PAVYONU	■						
TUĞRAKEŞ RECAİ BEY YALISI	■						
İBRAHİM BEY KONAĞI	■						
TOMAK KÖŞKÜ	■						
ŞERİFLER YALI KÖŞKÜ				■			■
KÖÇEOĞLU YALISI	■						
SADULLAH PAŞA YALI				■	■		
ABDULLAH AĞA YALISI			■	■			
HÜNKAR SALONU				■			
AYNALIKAVAK KASRI							

Tablo: 2d

YAPILAR	TAMAMEN YIKILMIŞ OLANLAR	BİR KISMI KALABİLMİŞ OLANLAR		İYİ DURUMDA OLANLAR	SU DÜZENLEMELERİ SONRAKİ DÖNEMLERDE		SU TEŞKİLATI FAAL OLANLAR
		ÇOK AZ BİR KISMI AYAKTA OLAN	BÜYÜK ONARIMA MUHTAÇ OLANLAR		EKLENENLER	YENİLEMELER	
AYNALIKAVAK KASRI							
I.ABDÜLHAMİD YATAK ODASI							
YUSUF KAMİL PAŞA YALISI							
ALLAHVERDİ YALISI							
AYAZAĞA KÖŞKÜ							
HÜNKAR İMAMI KÖŞKÜ							
HERABATİ BABA TEKNE KÖŞKÜ							
TUNUSLU MAHMUT PAŞA KONAĞI							
ÇADIR KÖŞKÜ							
BEYLERBEYİ SARAYI SERDAB KÖŞKÜ							
BEYLERBEYİ SARAYI							
BÜYÜK MABEYN KÖŞKÜ							
MALTA KÖŞKÜ							
KÖYBAŞI EVİ							
19 NO'LU BURSA EVİ							
18 NO'LU BURSA EVİ							
25 NO'LU BURSA EVİ							
HACI HÜSEYİNLER HAVUZ ODASI							
RAUF BEYLER HAVUZLU KÖŞKÜ							
CURTLARIN BAĞ KÖŞKÜ							
ASMAZLAR KONAĞI							
SENİHA SULTAN KÖŞKÜ							
DİVANHANE-İ AMİRE							
MECİT EFENDİ KASRI							

SU DÜZENLEMELERİNİ İÇEREN YAPILARIN FİZİKİ DURUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ:

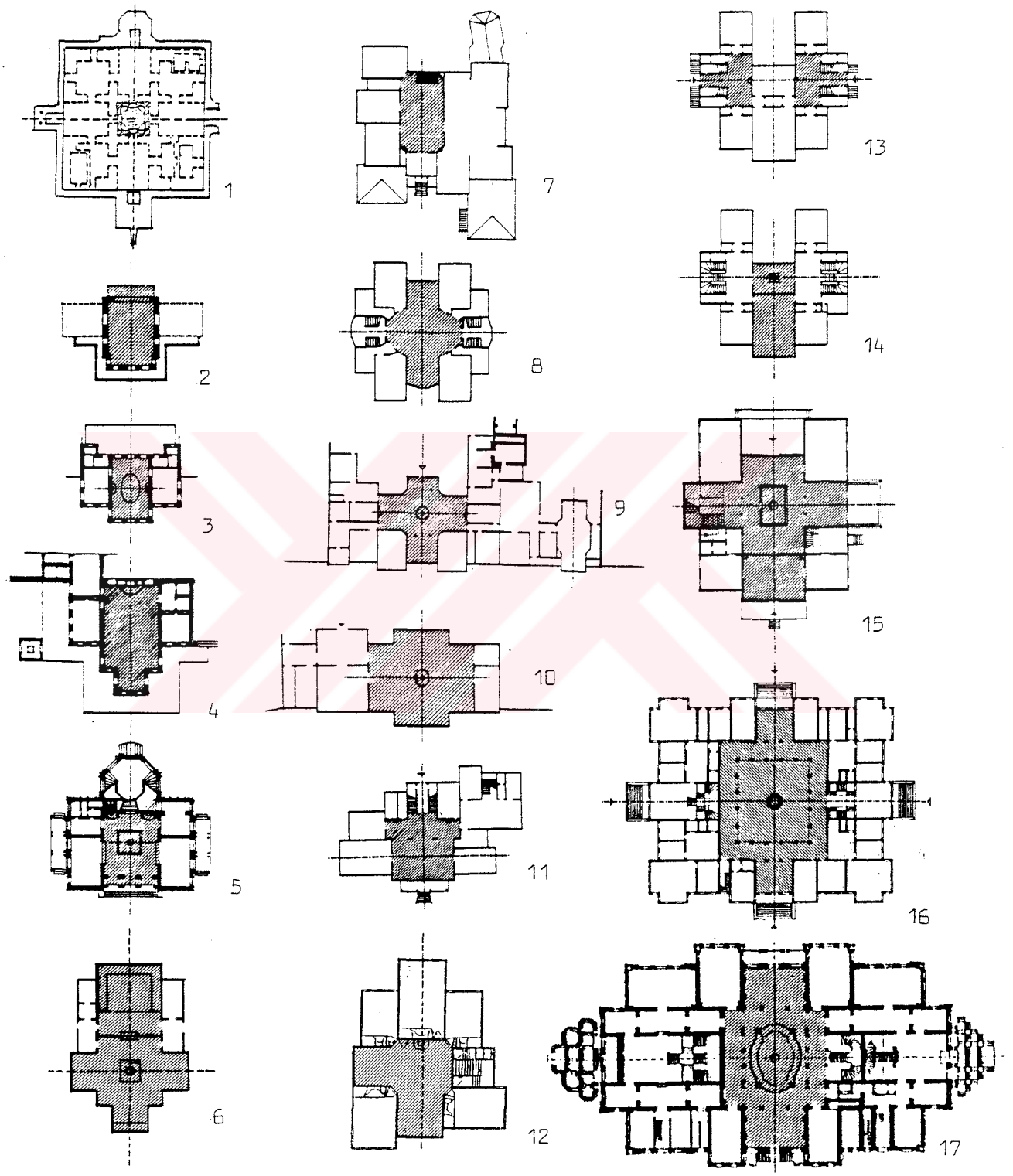
(Toplam Örnek Sayısı 110, durumu bilinmeyen: 2)

		Adedi	Oranı
Tamamen yıkılmış olanlar	:	51	% 46
Çok az bir kısmı ayakta olanlar	:	5	% 5
Büyük onarıma muhtaç olanlar	:	12	% 11
İyi durumda olanlar	:	40	% 36
Su düzenlemesi sonraki dönemlerde eklenenler	:	5	% 5
Su düzenlemesi sonraki dönemlerde yenilenenler	:	3	% 3
Su teşkilatı faal olanlar	:	15	% 14

BÖLÜM 8. ANALİTİK DEĞERLENDİRMELER

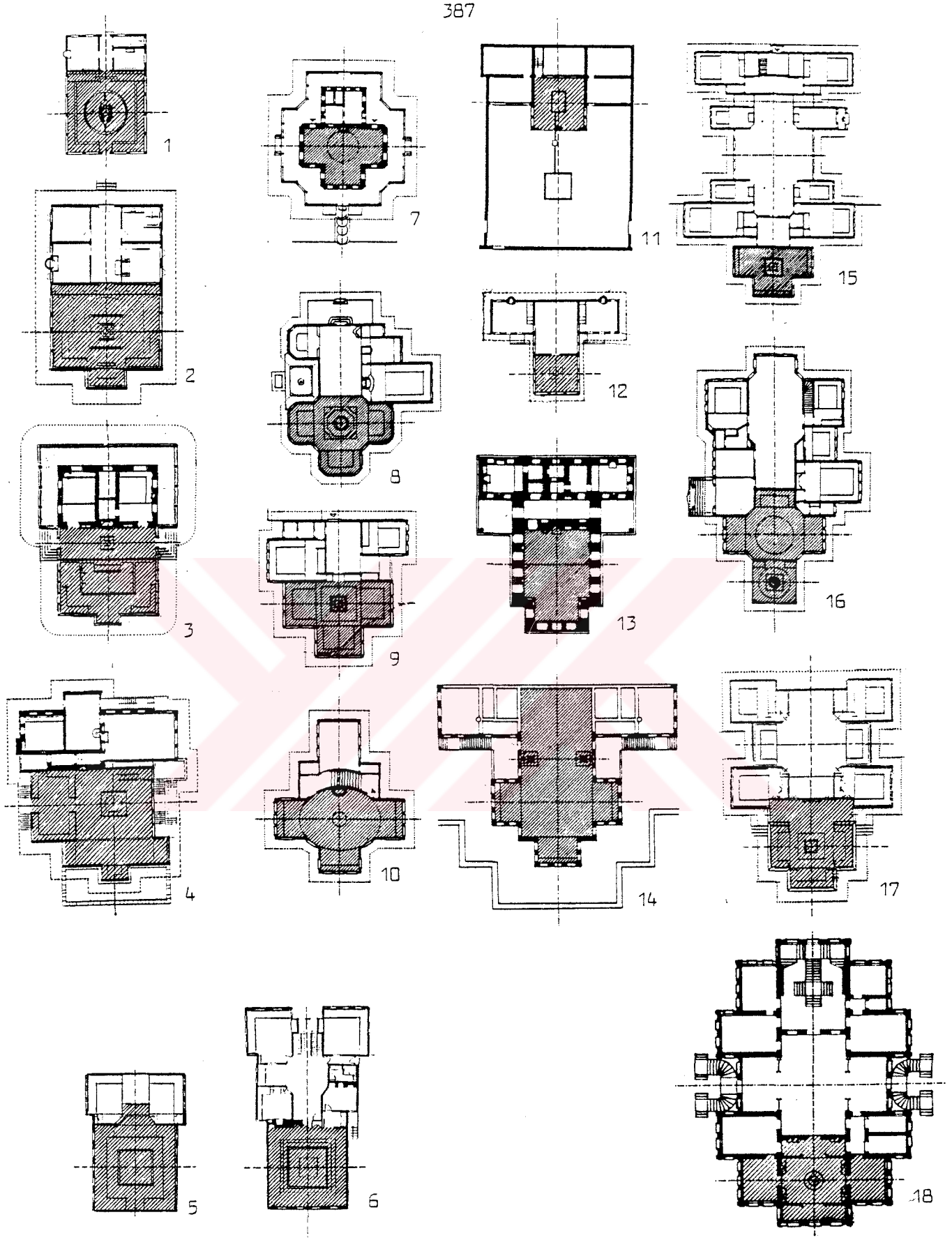
8.1. GENEL KRİTERLER

8.1.1. DEKORATİF SU KULLANIMLARINI İÇEREN MEKANLARIN YAPILARIN GENEL KOMPOZİSYONU İÇİNDEKİ YERLERİ

8.1.1.1. DEKORATİF SU KULLANIMLARINI İÇEREN MEKANLARIN GENEL KOMPOZİSYON İÇİNDE MERKEZİ KONUMDA YER ALMALARI

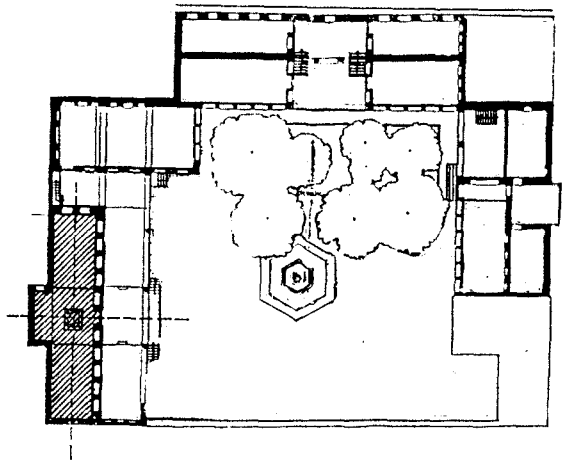
1- Leşker-i Bazar Bahçe Köşkü, 2- Topkapı Sarayı İncili Köşk, 3- Beylerbeyi Sarayı Serdab Köşkü, 4- Tersane Sarayı Has Oda Kasrı, 5- Yıldız Sarayı Malta Köşkü, 6- Edirne Sarayı Aynalı Kasır, 7- Çengelköy Abdullağa Yalısı, 8- Çengelköy Sadullah Paşa Yalısı, 9- Beylerbeyi Yusuf Kamil Paşa Yalısı, 10- Anadolu Hisarı Yasinci Yalısı 11- Yeniköy Allahverdi Yalısı, 12- Çengelköy Köçeoğlu Köşkü, 13,14- Çengelköy Seniha Sultan Köşkü alt ve üst katları, 15- Nakkaştepe Mecit Efendi Kasrı, 16-Kasımpaşa Divanhane-i Amire, 17- Beylerbeyi Sarayı.

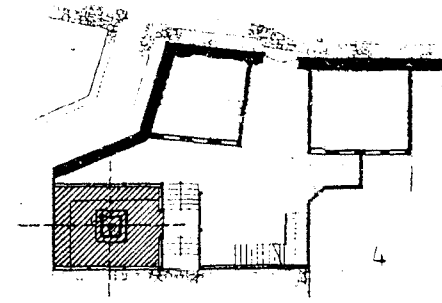
8.1.1.2. DEKORATİF SU KULLANIMLARINI İÇEREN MEKANLARIN GENEL PLAN GÖVDESİNE BAŞ OLARAK EKLENMESİ:

1- Edirne Dolaplı Bahçe Köşkü, 2- Edirne Ahmet Paşa Kasrı, 3- Fener Köşkü, 4-Edirne Sarayı Kum Kasrı, 5- Safranbolu Rauf Beyler Havuzlu Köşkü, 6- Safranbolu Asmazlar Konağı, 7- Topkapı Sarayı Yalı Köşkü, 8- Emirgan Şerifler Yalısı, 9- Anadolu Hisarı Köprülü Yalısı, 10- Üsküdar, Hünkar İmamı Köşkü, 11- Diyarbakır Cemil Paşa Konağı Selamlık Dairesi, 12- Kırım Sarayı Köşklerinden, 13- Davudpaşa Sarayı Hünkar Kasri, 14- Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü, 15- Küçüksu Kasrı, 16- Aynalı Kavak Kasrı, 17-Tomak Köşkü, 18- Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn.

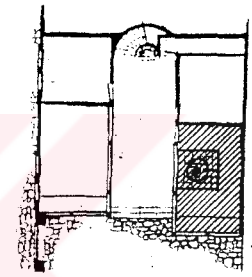
8.1.1.3. DEKORATİF SU KULLANIMLARINI İÇEREN MEKANLARIN GENEL PLAN KOMPOZİSYONU İÇİNDE BAĞIMSIZ BİR ÜNİTE HALİNDE YER KAZANMALARI:

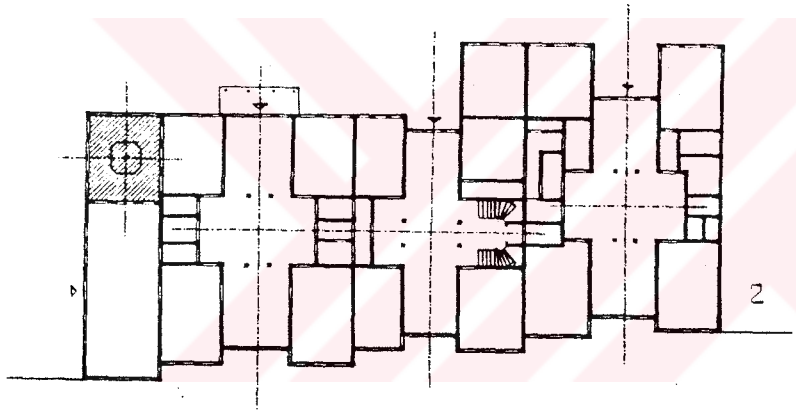
1

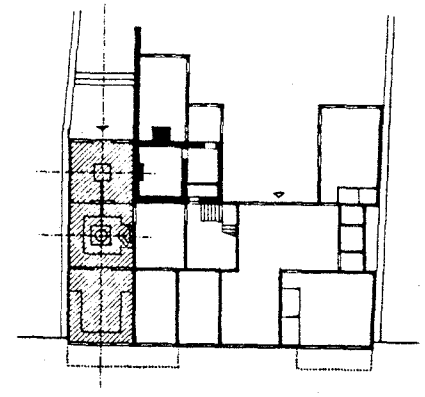
4

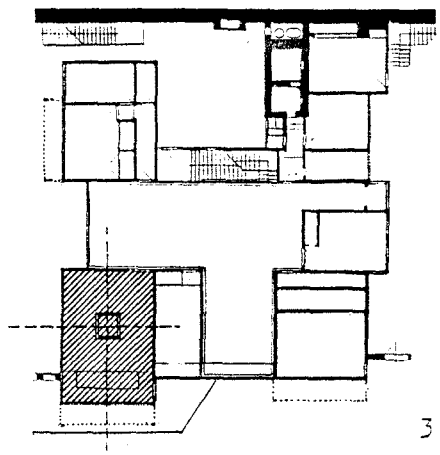
5

2

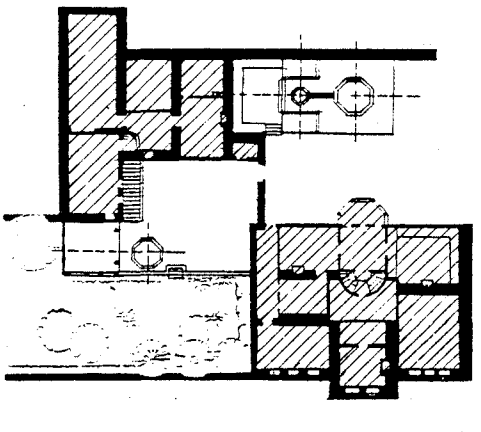
6

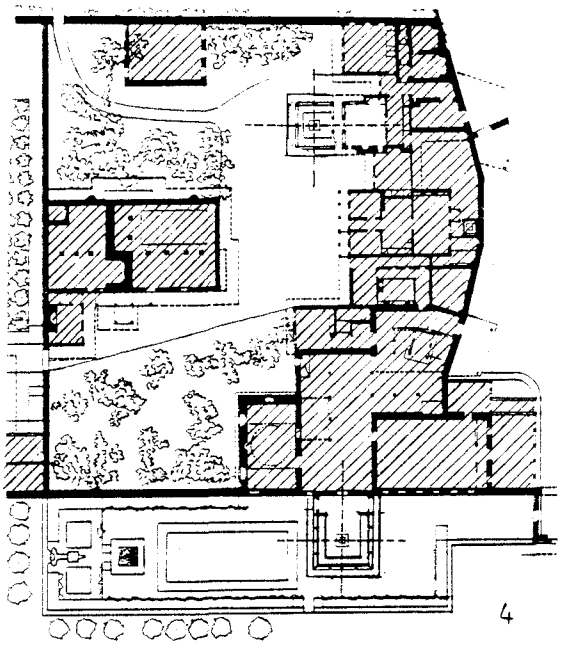
3

8.1.1.3.1. SU KULLANIMINI İÇEREN BAĞIMSIZ BÖLÜMÜN YAPININ KONSTRÜKTİF BÜNYESİ İÇİNDE YER ALMASI:

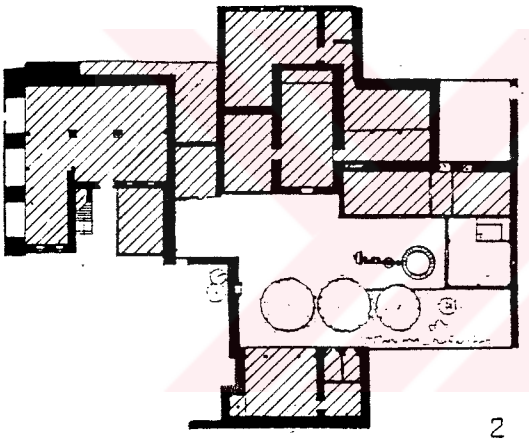
1- Diyarbakır Gevraniler Konağı, 2- Kandilli Kıbrıslılar Yalısı, 3- Anadolu Hisarı Zarif Mustafa Paşa Yalısı, 4- Bursa Reynanpaşa Manallesindeki Ev, 5- Bursa Ortapazar Caddesindeki ev, 6- Paşalimanı, Tuğrakeş Recai Bey Yalısı.

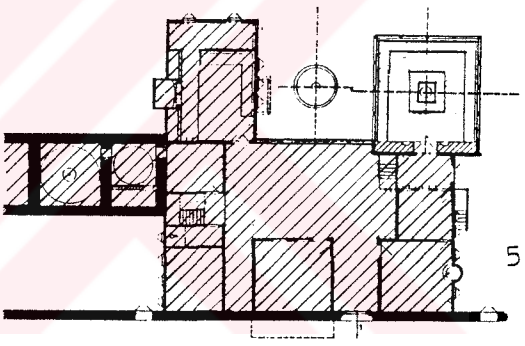
1

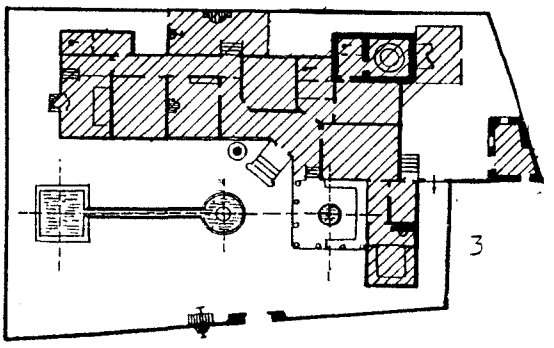
4

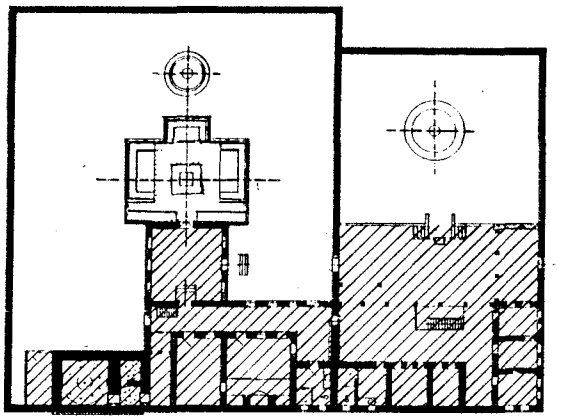
2

5

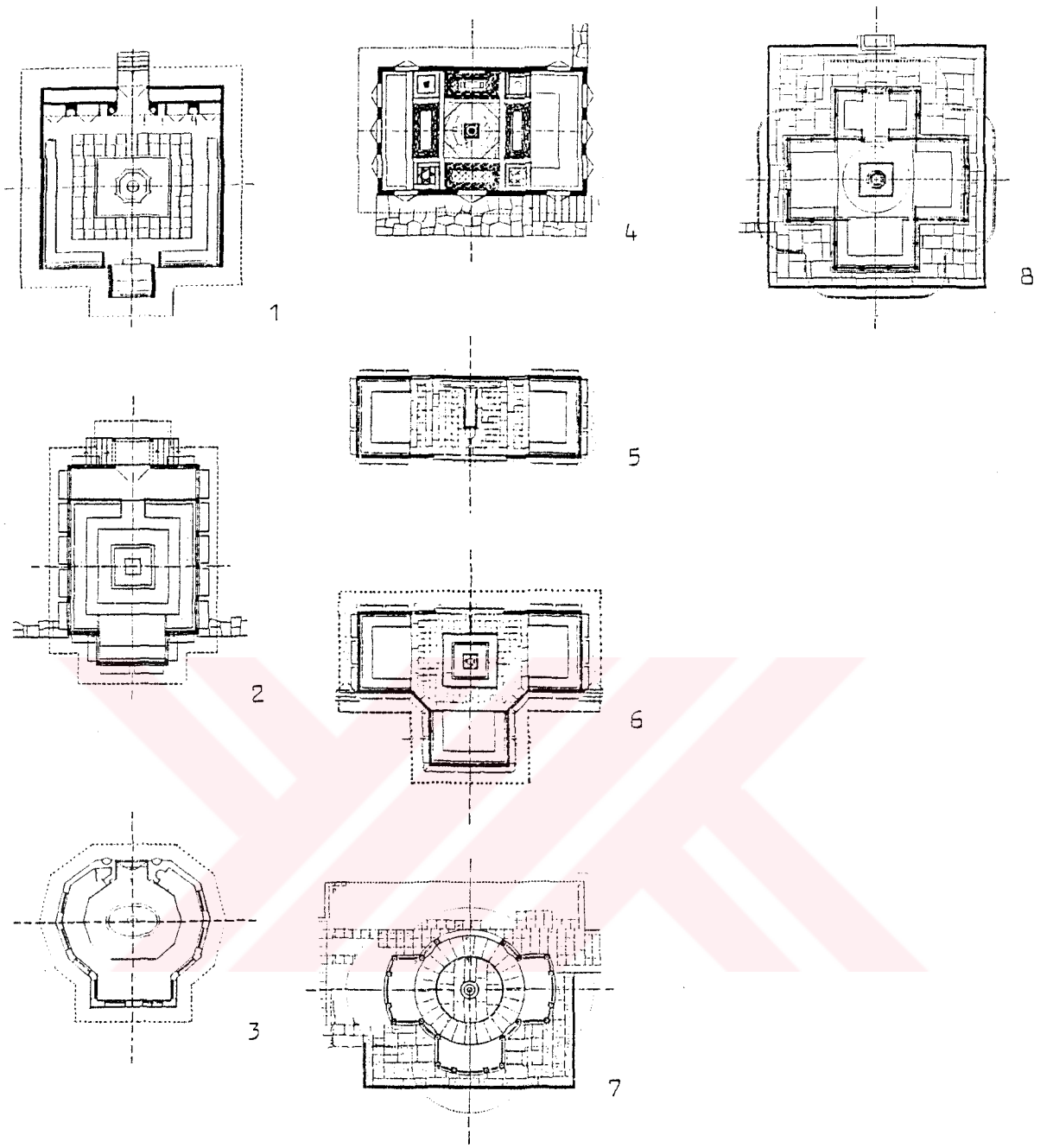

3

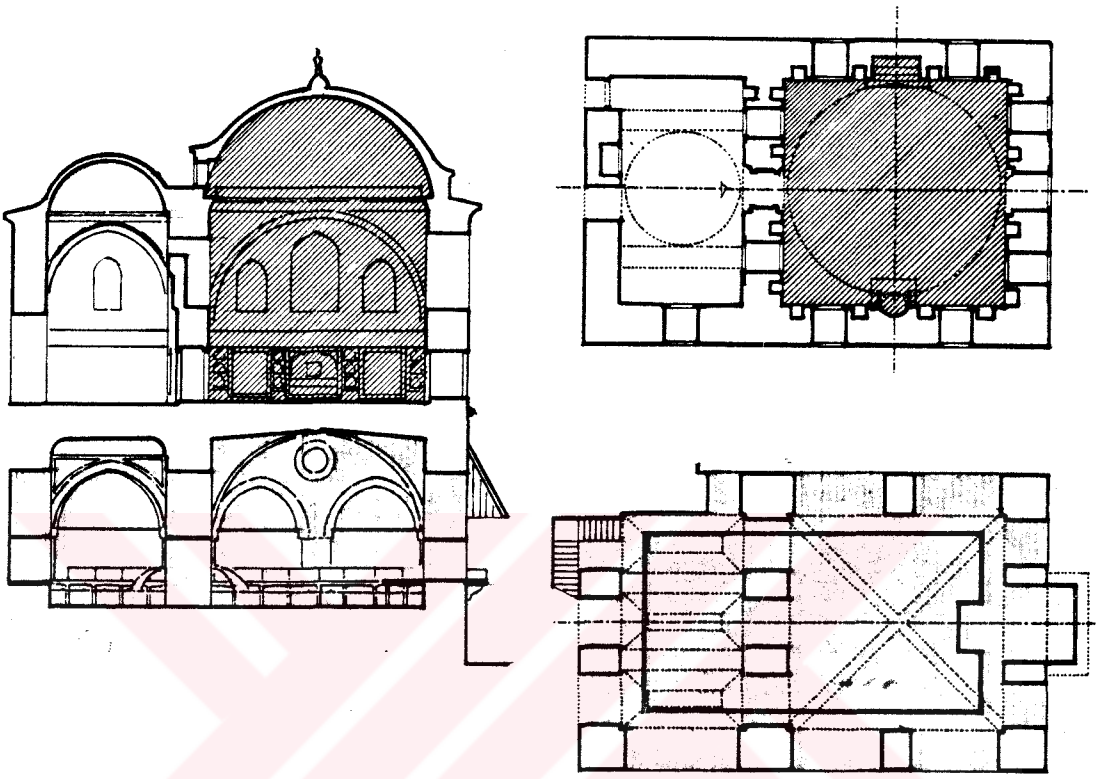
6

8.1.1.3.2. ANA YAPIYA BAĞLANTILI BAĞIMSIZ KÖŞK İÇİNDE SU KULLANIMI
1- Kayseri Mollaoğlu Konağı, 2- Kayseri Gübgüboğlu Konağı, 3- Edirne Evi, 4 -Kırım Bahçesaray Köşkleri, 5- Edirne Köprülü Menmet Paşa Konağı, 6- Edirne Vezir Konağı.

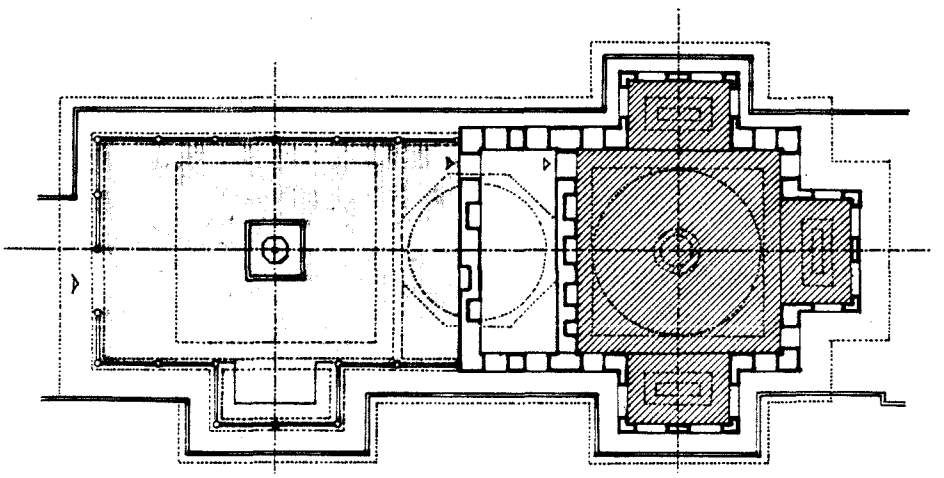

8.1.1.3.3. SU KULLANIMININ TEK ÜNİTELİ TAMAMEN BAĞIMSIZ KÖŞKLER İÇİNDE DÜZENLENMESİ
1- Edirne Hacıdoğan'da Yazlık Divanhane, 2-Edirne Sarayı İftariye Köşkü, 3-Safranbolu Hacı Hüseyinler Havuz odası, 4- Üsküdar Efganlar Tekkesi Köşkü, 5,6- Çırağan Yalı Sarayı Köşkleri, 7- Çağlayan Köşkü, 8- Saadabad'ta Kasr-ı Neşat.

8.1.2. SU KULLANIMLARININ BULUNDUĞU YAZLIK ve KIŞLIK DİVANHANELERİN YAPI İÇİNDE AYRI BÖLÜMLER HALİNDE DÜZENLENMELERİ.

8.1.2.1. İÇ MEKAN SU KULLANIMLI YAZLIK VE KIŞLIK DİVANHANELERİN ALTLI-ÜSTLÜ DÜZENLENMELERİ
Ör: Topkapı Sarayı III. Murad Köşkü.

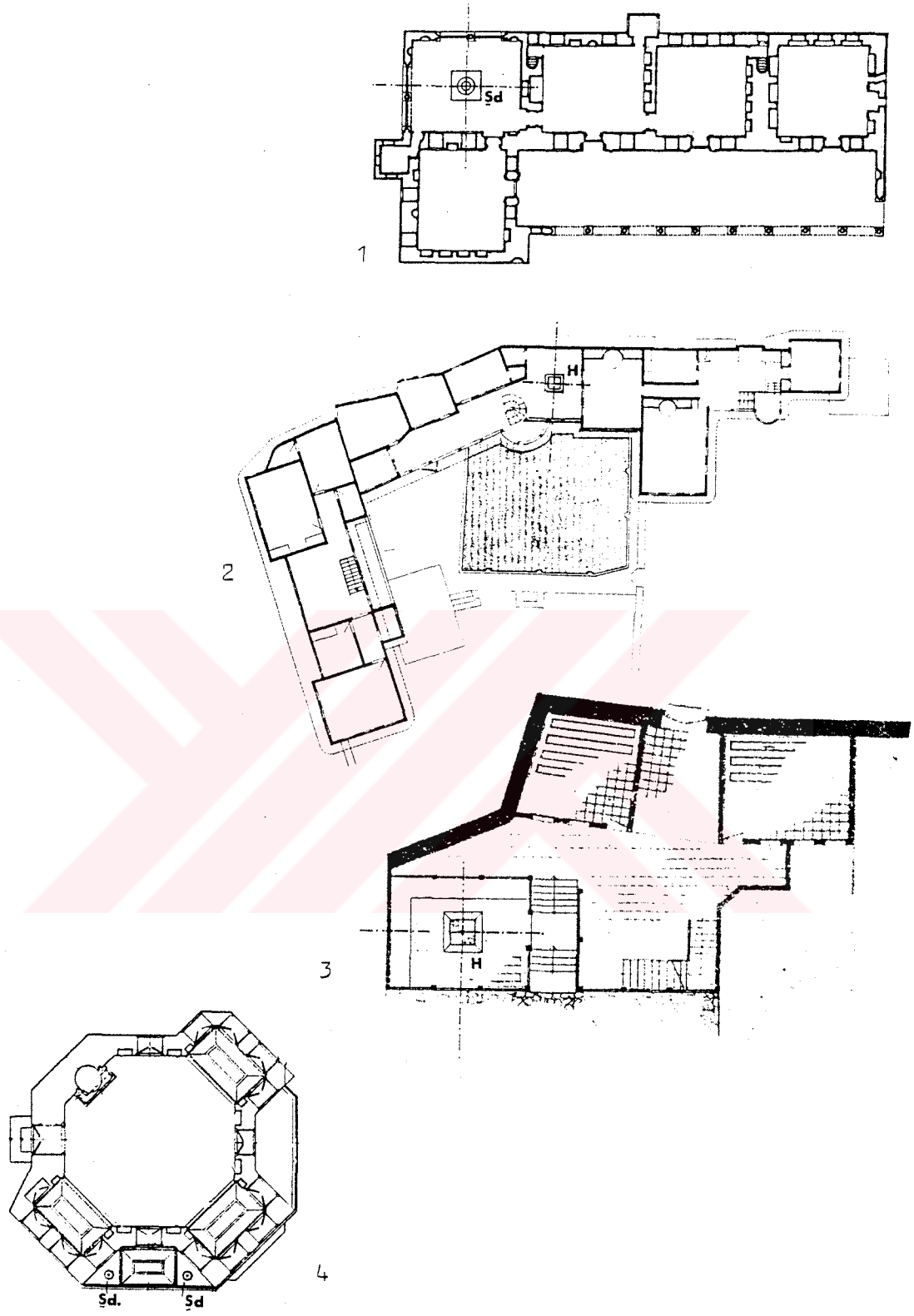

8.1.2.2. İÇ MEKAN SU KULLANIMLI YAZLIK VE KIŞLIK DİVANHANELERİN AYNI KOTDA DÜZENLENMESİ
Ör: Topkapı Sarayı Sepetçiler Köşkü.

Kışlık Kullanım

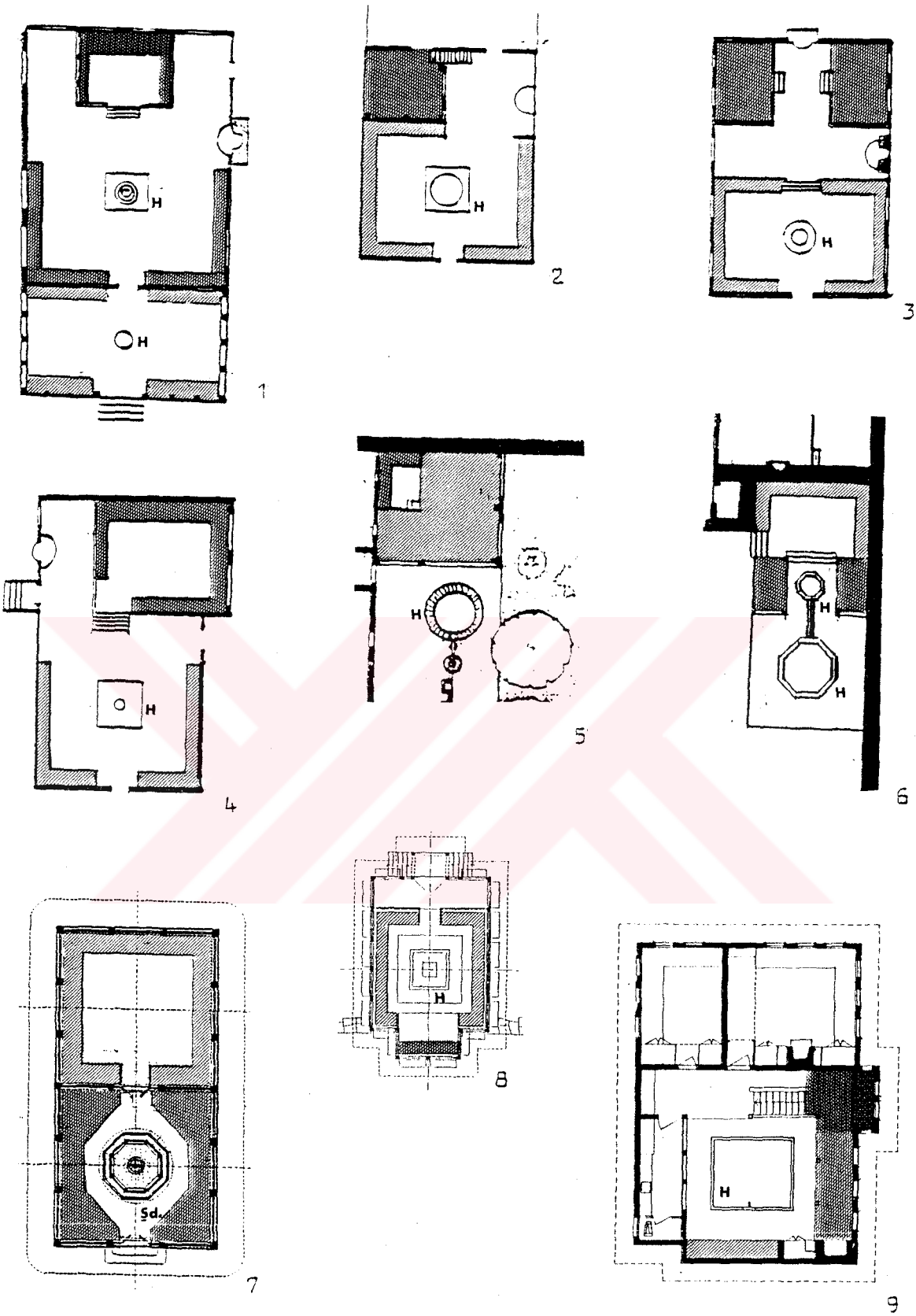
Yazlık Kullanım

Giriş Sofası

8.1.3. TERAS ve HAYATLARDA SU ÖGESİ KULLANIMI

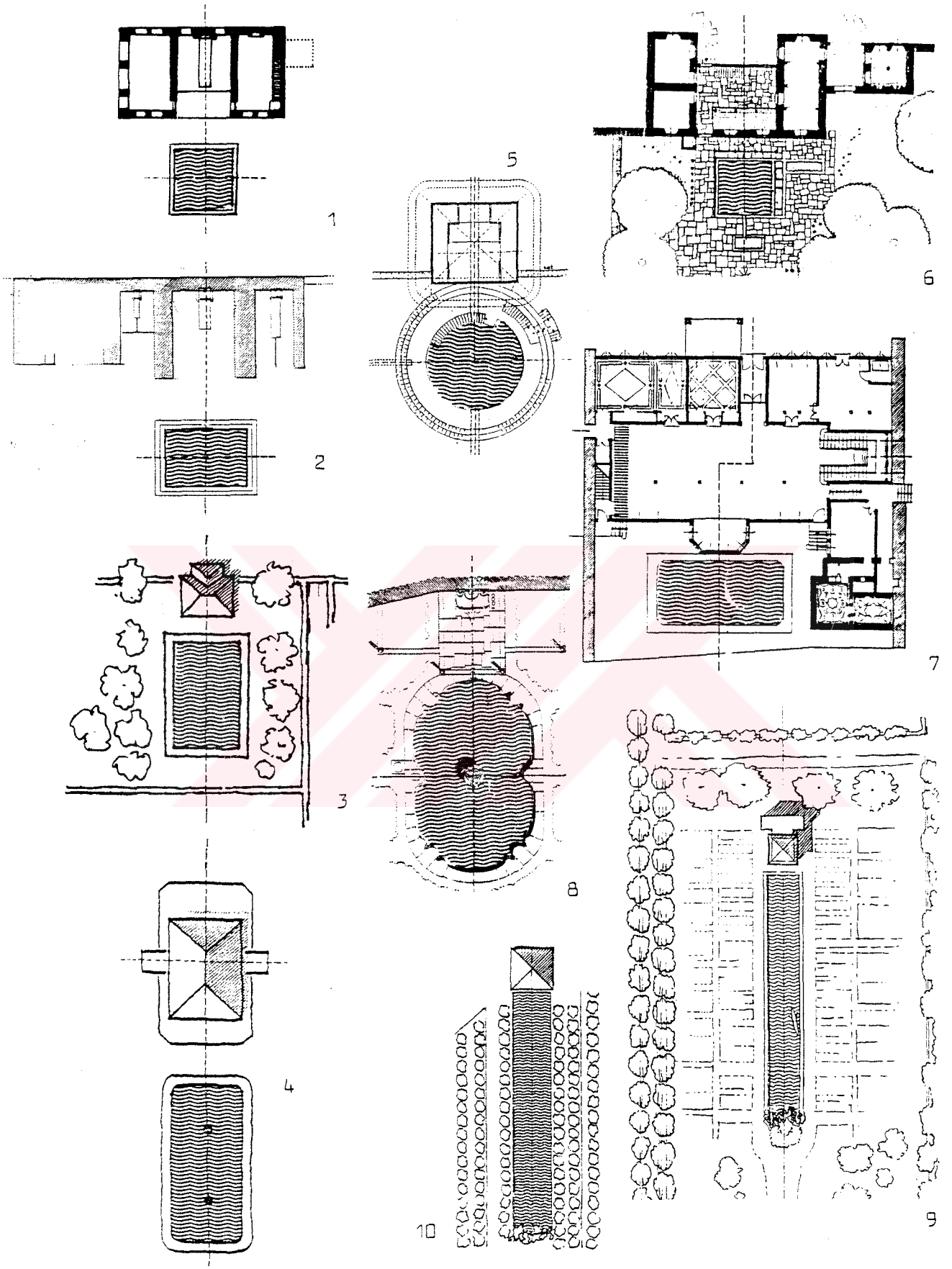
1- Topkapı Sarayı Fatih Köşkü, 2- Bursa Havuzlu Konak, 3- Bursa Reyhanpaşa Mahallesindeki Ev, 4- Topkapı Sarayı Revan Köşkü.

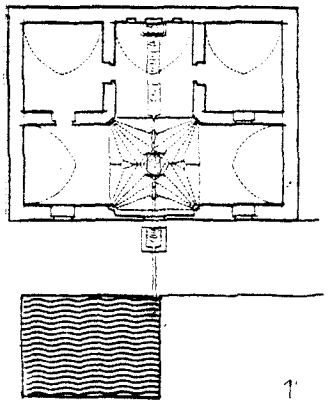

8.1.4. İÇ MEKAN SU KULLANIMI ÇEVRESİNDEKİ OTURMA GRUPLARINDA STATÜ TANIMLANMASI.

(Hiyerarşik düzen artan koyuluklarla ifade edilmiştir)
1-3 No'lu Edirne Evi, 2- 1 No'lu Edirne Evi, 3- 4 No'lu Edirne Evi, 4- 2No'lu Edirne Evi, 5- Kayseri Gübgüboğlu Konağı Bahçe Köşkü, 6- Kayseri Mollaoğlu Konağı Bahçe Köşkü, 7- Totevo Harabati Baba Tekye Köşkü, 8- Edirne Sarayı İftariye Köşkü, 9-Safranbolu Curtlar'ın Bağ Köşkü.

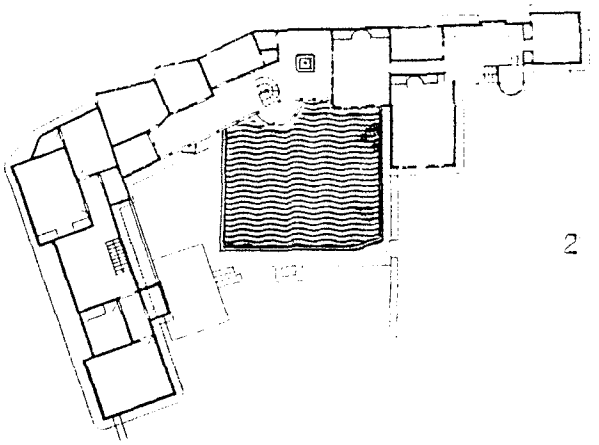
8.1.5. DIŞ-HAVUZ-YAPI İLİŞKİLERİ.

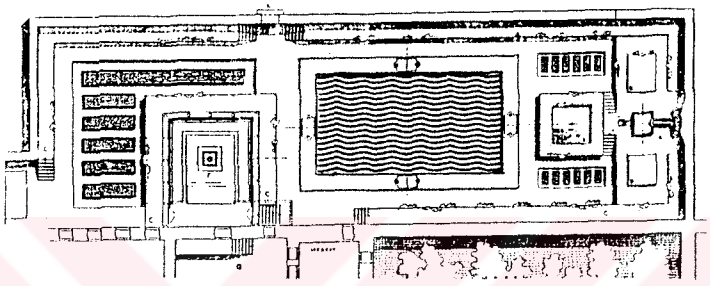

8.1.5.1. DIŞ HAVUZ İLE YAPININ AYNI EKSEN ÜZERİNDE DÜZENLENMELERİ
1- Diyarbakır Seman Köşkü, 2- Mardin Firdevs Köşk, 3- Edirne Sarayı Şikar Kapısı Köşkü, 4- Kadırga Sultan Sarayı Bahçe Köşkü, 5- Kırkçeşme Suları, Başhavuz Köşkü, 6- Konya Saffet Çelebi Evi, 7- Tunuslu Mahmut Paşa Konağı, 8- Kuzguncuk Fethi Ahmet Paşa Yalısı Bahçe Köşkü, 9- Beykoz Çiftliği, Tokat Kasrı, 10- Ayazağa Çiftliği av köşkü.

1

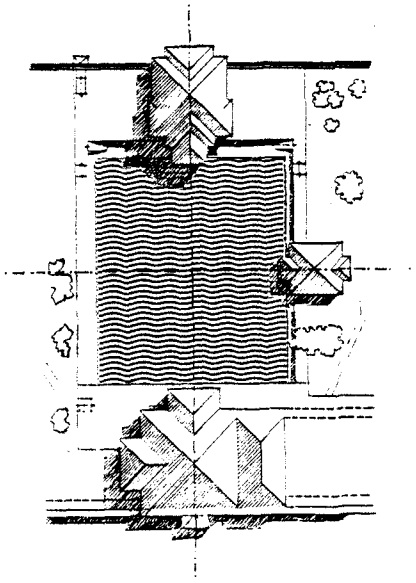
2

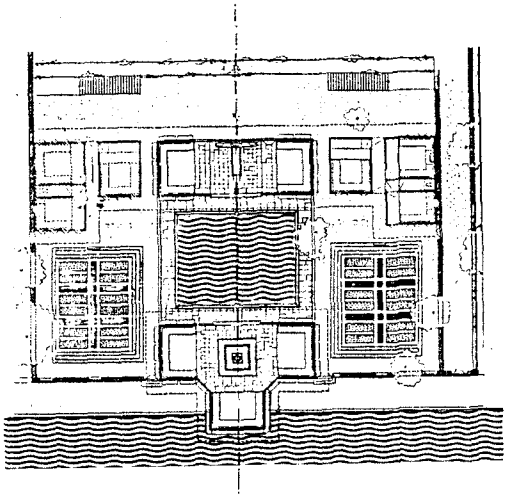

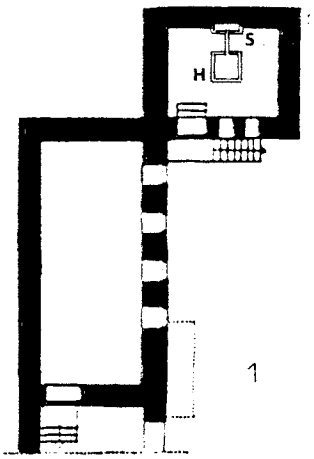
3

8.1.5.1. DIŞ-HAVUZ-YAPI İLİŞKİSİNDE EKSEN BİRLİĞİNİN ARANMADIĞI DÜZENLEMELER
1-Mardin, 1 No'lu Bağ Köşkü, 2- Bursa Havuzlu Konak, 3- Kırım Bahçesaray İç Bahçesi.

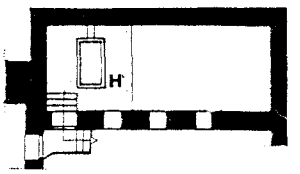
8.1.5.2. DIŞ HAVUZ ETRAFINDA BİRDEN FAZLA KÖŞK KULLANIMI
Altta, Solda; Edirne Sarayı Şehvar Havuzu Köşkleri, Sağda; Çırağan Yalı Sarayı Bahçe Havuzu Eksenindeki Köşkler.

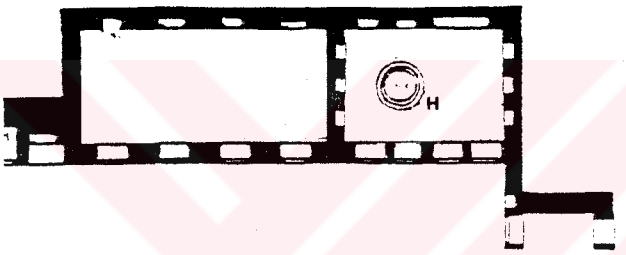

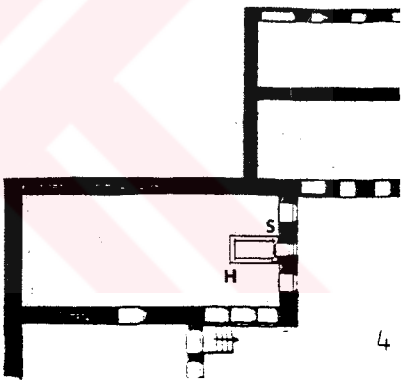

1

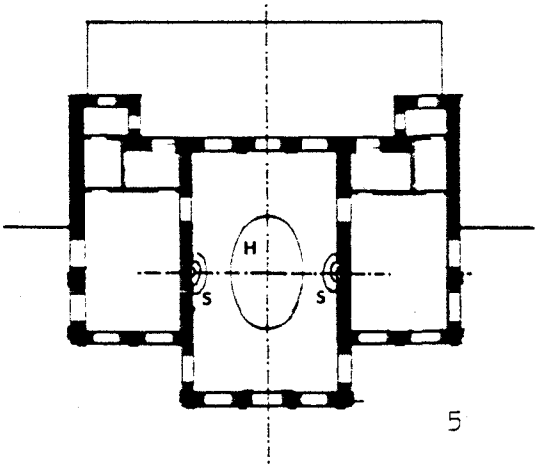

2

3

4

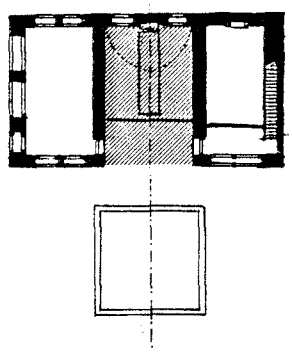

5

8.1.6. SERDAB DÜZENLEMELERİ.

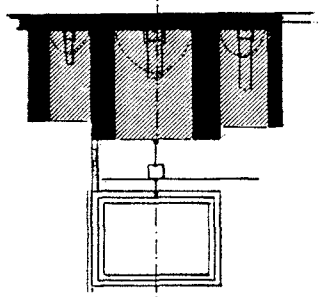
1- Diyarbakır, Gökalpler Evi Serdabı, 2- Diyarbakır Kavassağır Mahallesindeki Evin Serdabı, 3- Diyarbakır Tranom Hastanesi Serdabı, 4- Diyarbakır Gevraniler Konağı Serdabı, 5- Beylerbeyi Sarayı Serdab Köşkü,

8.1.7. SU ÖGESİNİ İÇEREN EYVANLI KÖŞK KULLANIMLARI.

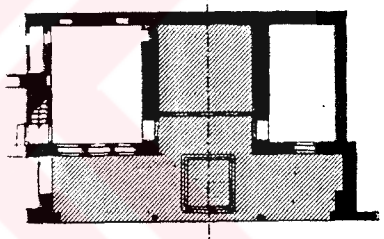
1

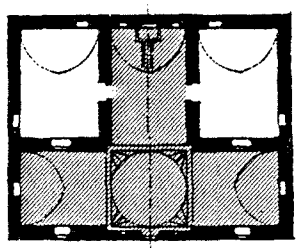
2

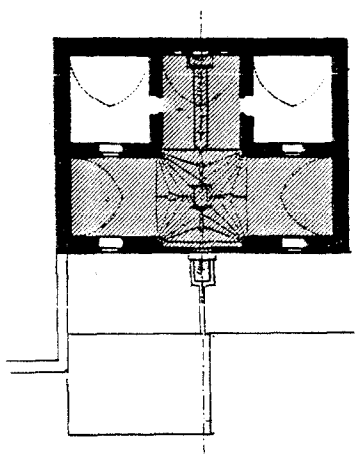
3

4

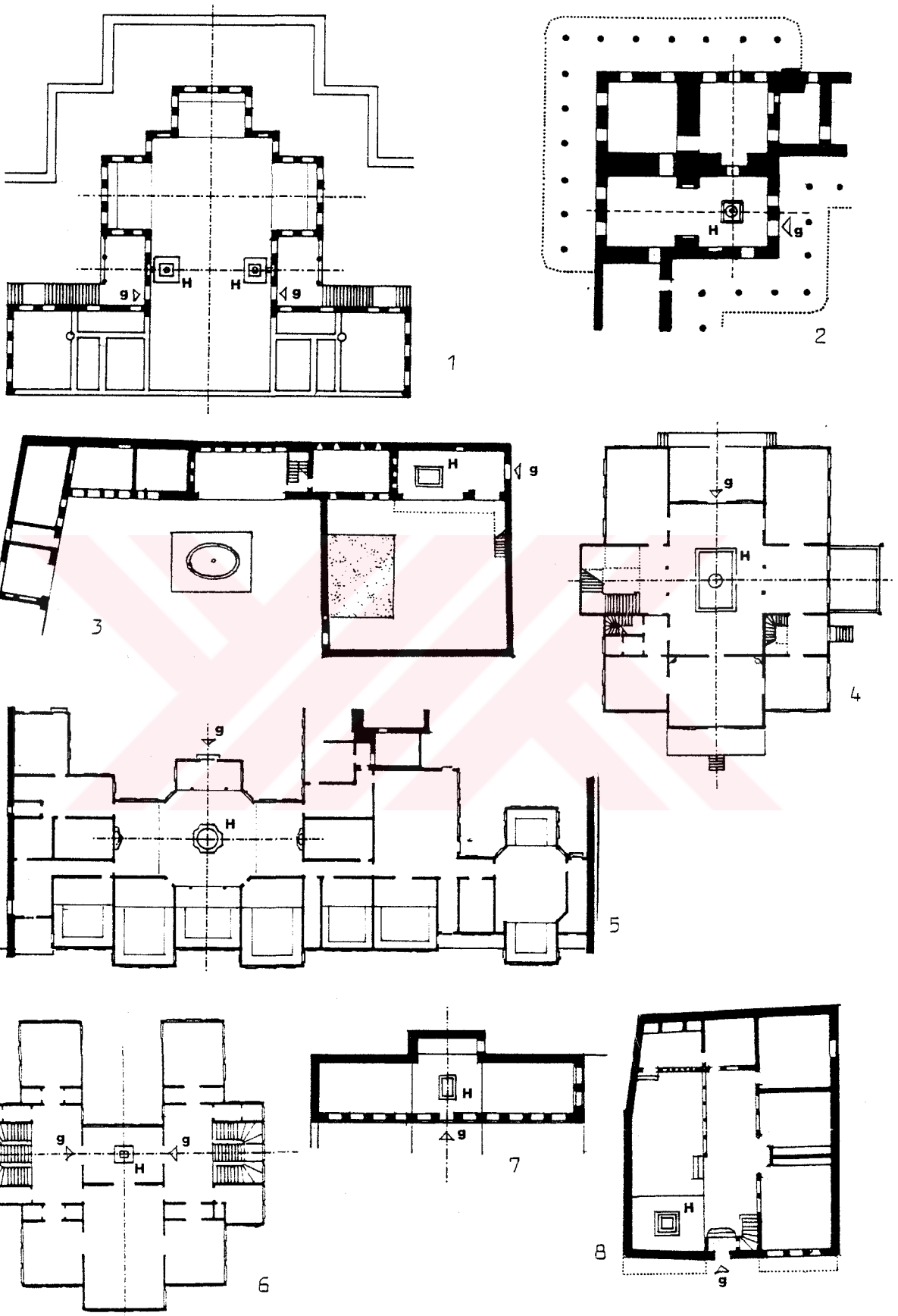

5

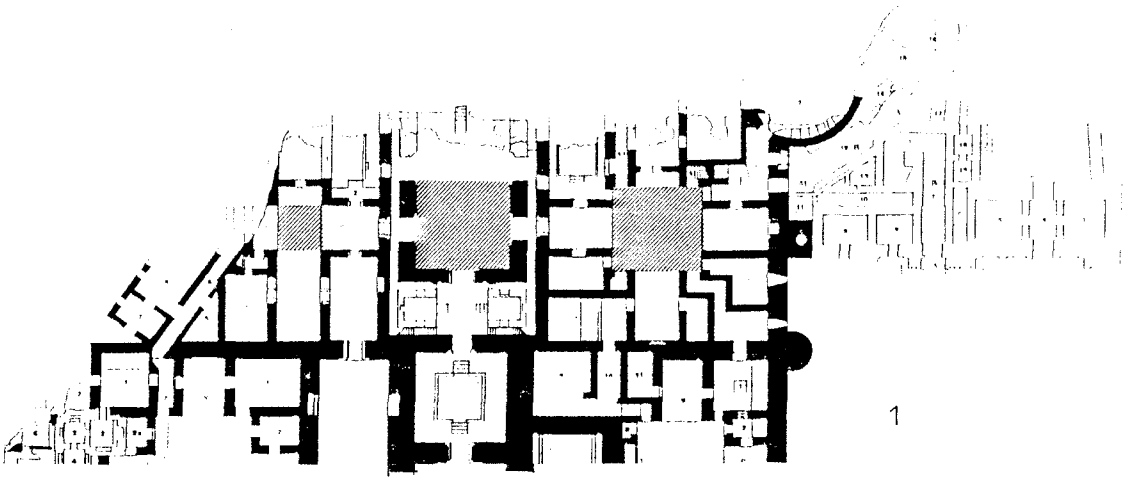
1- Diyarbakır Seman Köşkü, 2- Mardin Firdevs Köşk,
3- Diyarbakır İskenderpaşa Konağı, 4- Mardin 2.No'lu
Bağ Köşkü, 5- Mardin 1 No'lu Bağ Köşkü.

8.2. HAVUZ KULLANIMLARI

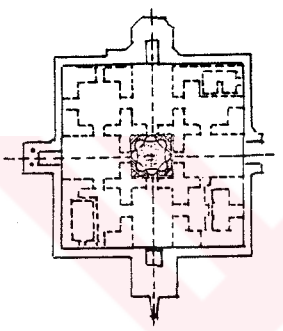

8.2.1. GİRİŞ MEKANLARINDA HAVUZ KULLANIMI

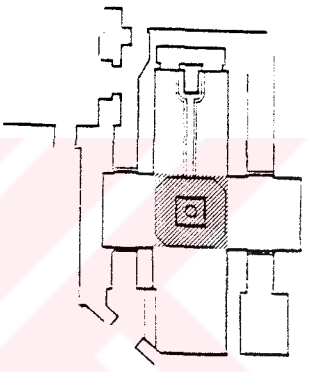
1- Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü, 2- Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler Dairesi, 3- Diyarbakır Pirinççiler Konağı, 4- Üsküdar Mecit Efendi Köşkü, 5- Beylerbeyi Yusuf Kamil Paşa Yalısı, 6- Çengelköy Seniha Sultan Köşkü, 7- Diyarbakır Gevraniler Konağı Kışlık Köşkü, 8- Bursa Akcıyık Caddesindeki ev.

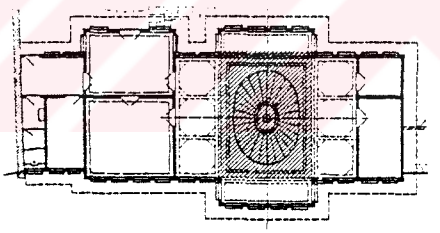
1

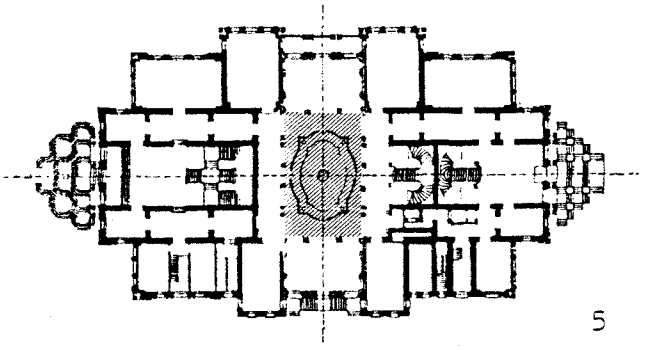
2

3

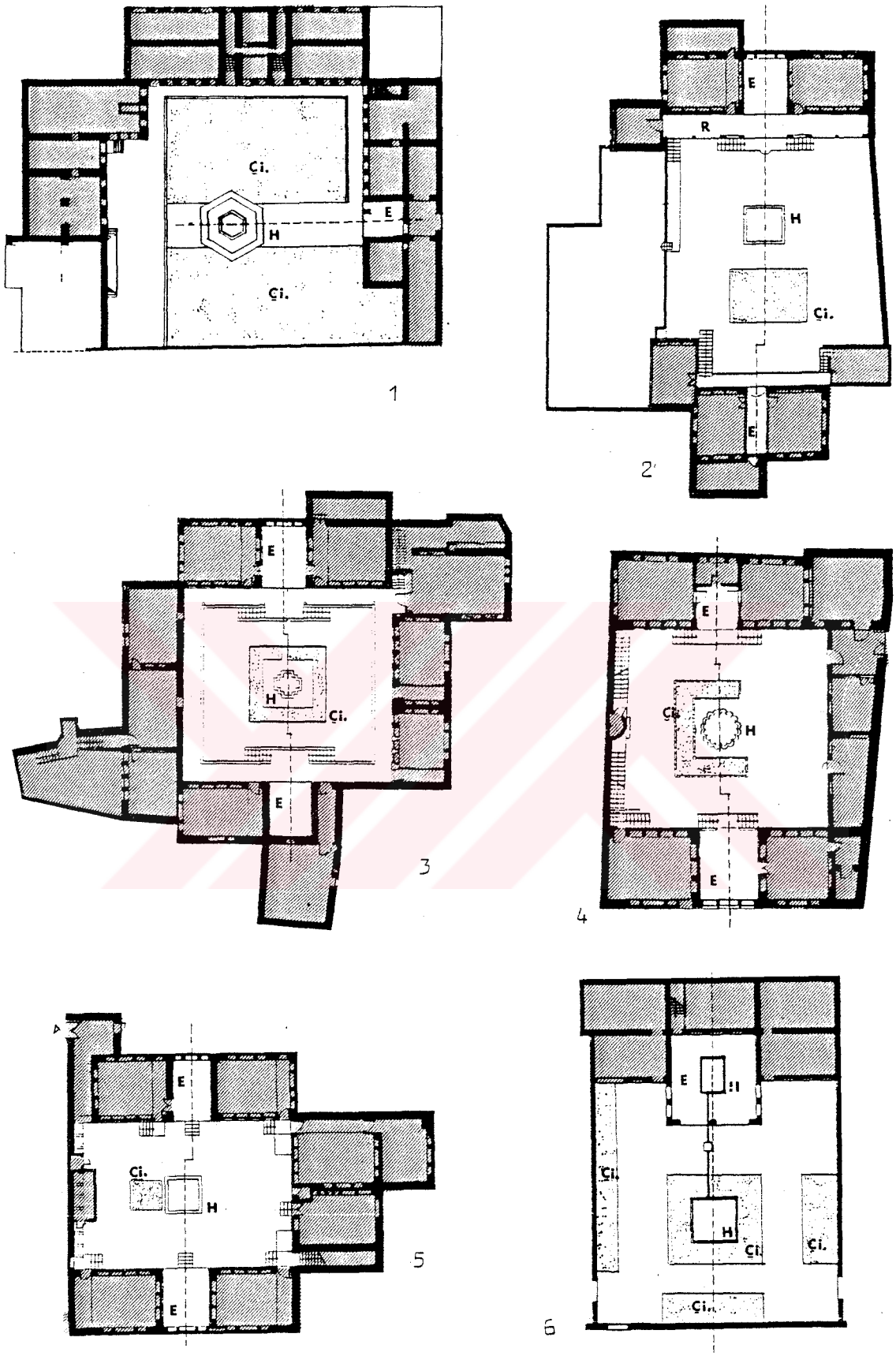
4

5

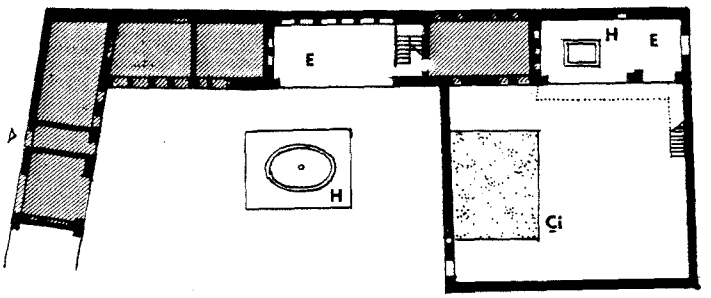
8.2.2. ORTA SOFALARDA HAVUZ KULLANIMI

1- Leşker-i Bazar Büyük Sarayı,ortada tant salonu ve bitişik daireler, 2- Leşker-i Bazar Sançe Köşkü, 3- Diyarbakır Artuklu Sarayı, 4- Anadolunisarı Yasinci Valisi, 5- Beylerbeyi Sarayı.

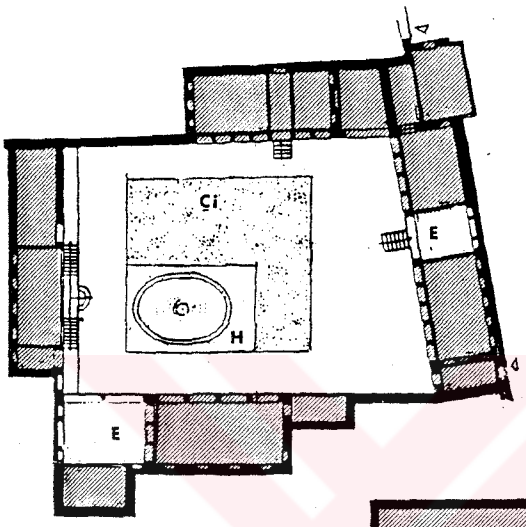

8.2.3. İÇ AVLULARDA HAVUZ KULLANIMI

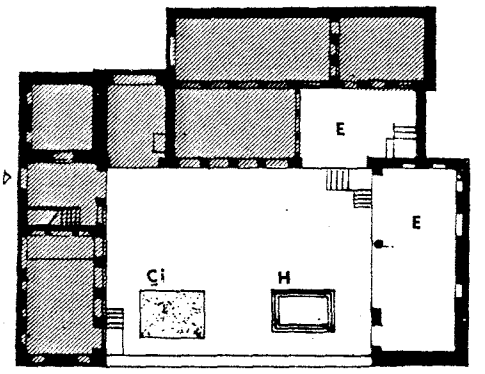
8.2.3.1. HAVUZLARIN AVLU ORTASINDA EYVAN/LAR EKSENİNDE KULLANIMI
1- Diyarbakır, Gevraniler Konağı, 2- Urfa , Karaçizmeciler Evi, 3- Urfa, Şahanbakır Evi, 4- Urfa, Akyüzler Evi, 5- Urfa, Hacıbanlar Evi, 6- Diyarbakır, Çemil Paşa Konağı Selamlık Dairesi.

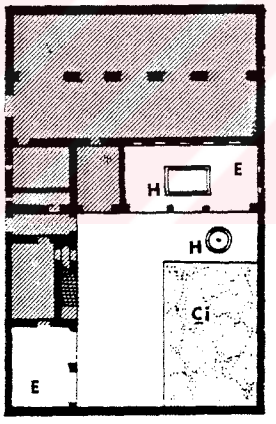

1

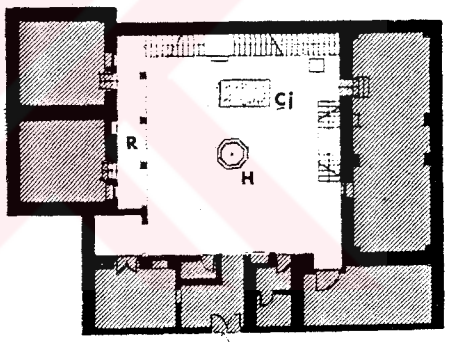

2

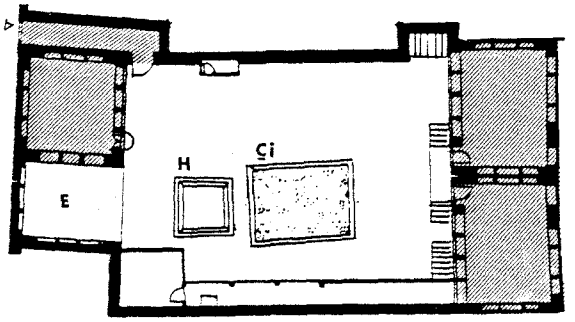

3

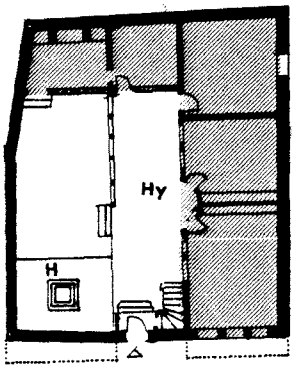

4

5

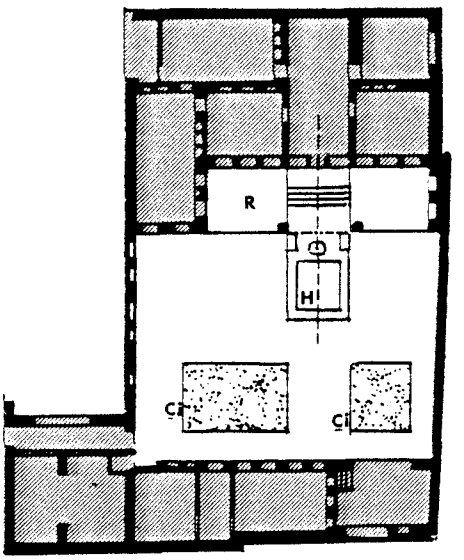

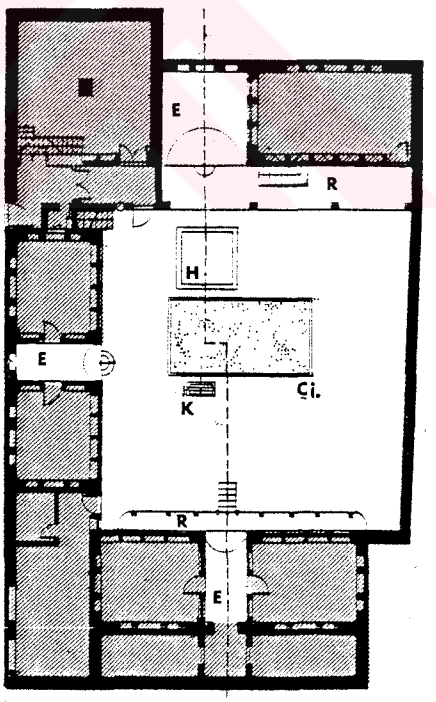

6

7

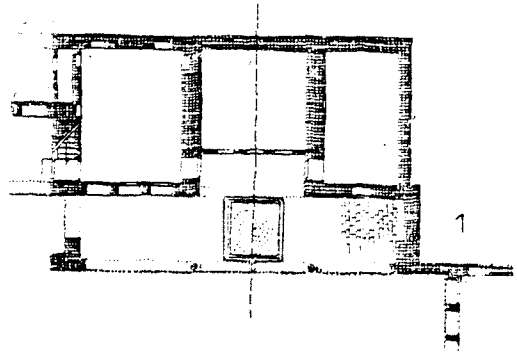
8.2.3.2. HAVUZLARIN AVLU ORTASINDA SERBEST KULLANIMI
1- Diyarbakır Pirinççiler Konağı, 2- Diyarbakır, Tranom Hastanesi, 3- Diyarbakır, Kavassagır Man. 34 No'lu Ev, 4- Diyarbakır Osman Ocak Evi Selamlık Dairesi, 5-Urfa, Bedri Pınarbaşı Evi, 6- Urfa, Tütüncüler Evi, 7- Bursa, Akbıyık Caddesindeki Ev.

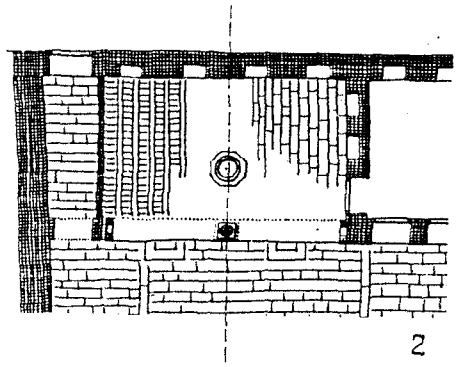

8.2.3.3. HAVUZLARIN AVLU İÇİNDE ANA EYVAN/REVAK ÖNÜNDE VE EKSENİNDE KULLANIMI
Üstte; Diyarbakır, Ekrem Ocak Evi, Altta; Urfa, Kürkçüoğlu Konağı.

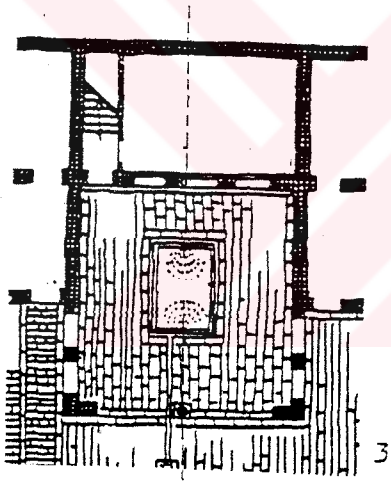
I.

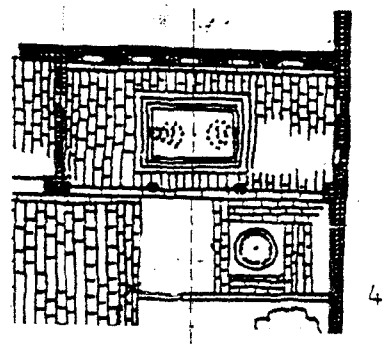
1

2

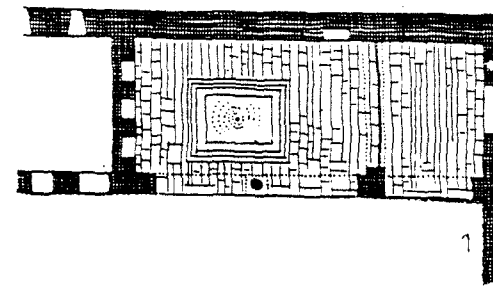

3

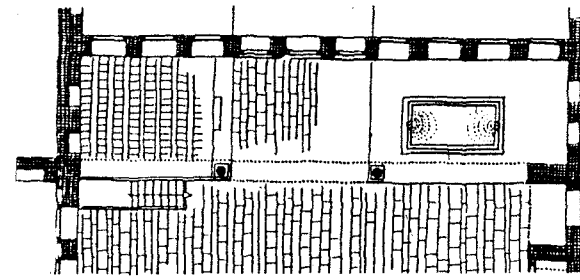

4

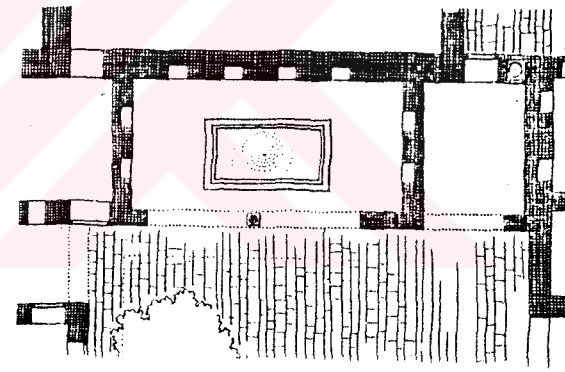
II.

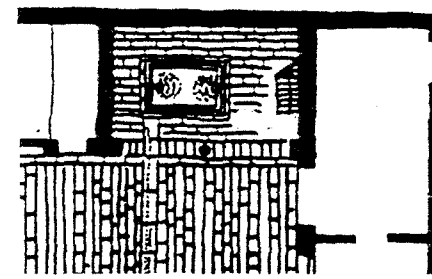
1

2

3

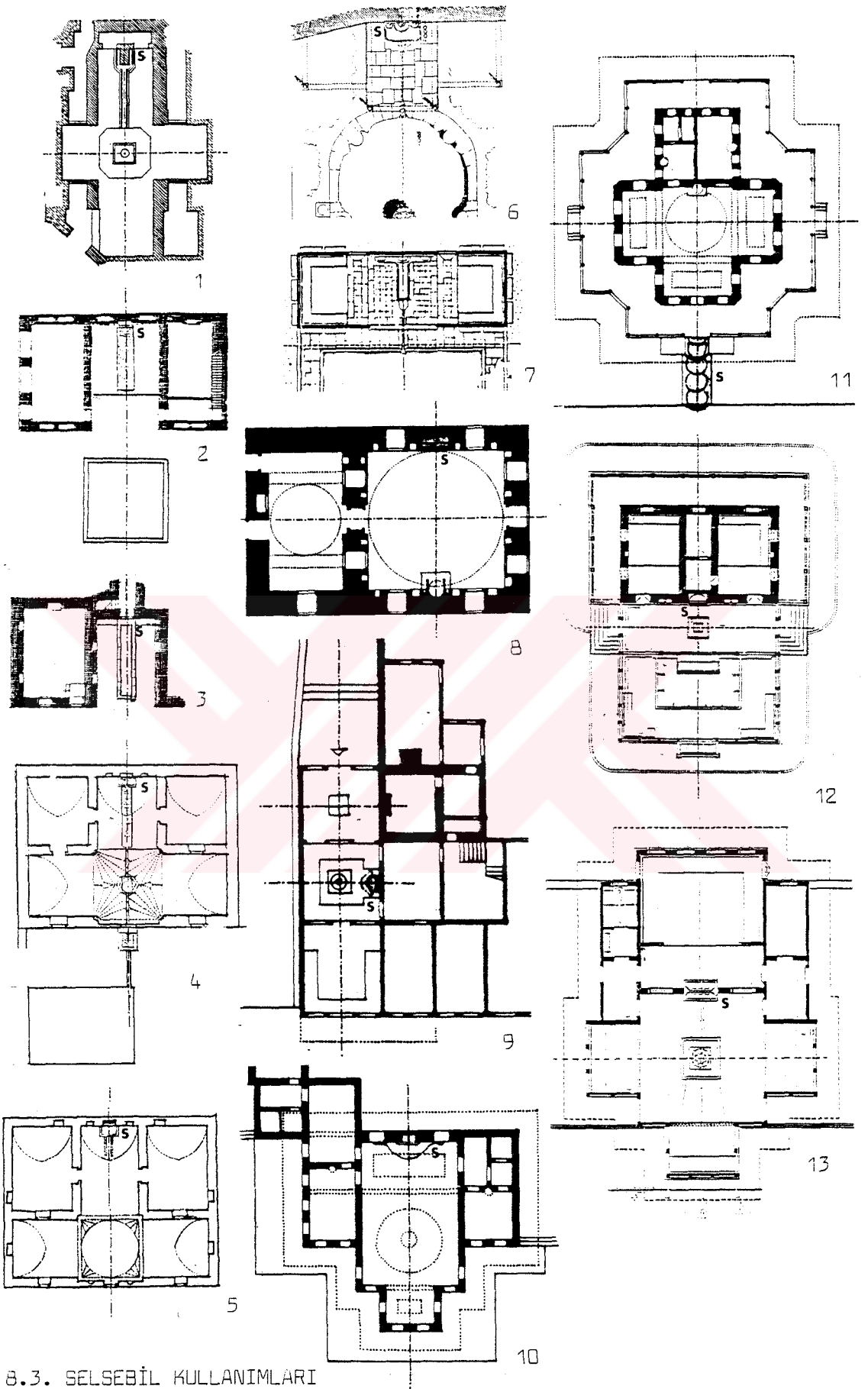

4

8.2.4. EYVAN İÇİNDE HAVUZ KULLANIMI

8.2.4.1. HAVUZUN EYVAN İÇİNDE EKSEN ÜZERİNDE DÜZENLENMESİ
I.Sütun; 1- Diyarbakır İskenderpaşa konağı, 2- Diyarbakır Kavassagir Manallesindeki 15 No'lu Ev. 3- Diyarbakır Cemil Paşa Konağı, 4- Diyarbakır Osman Ocak Selamlık Dairesi.

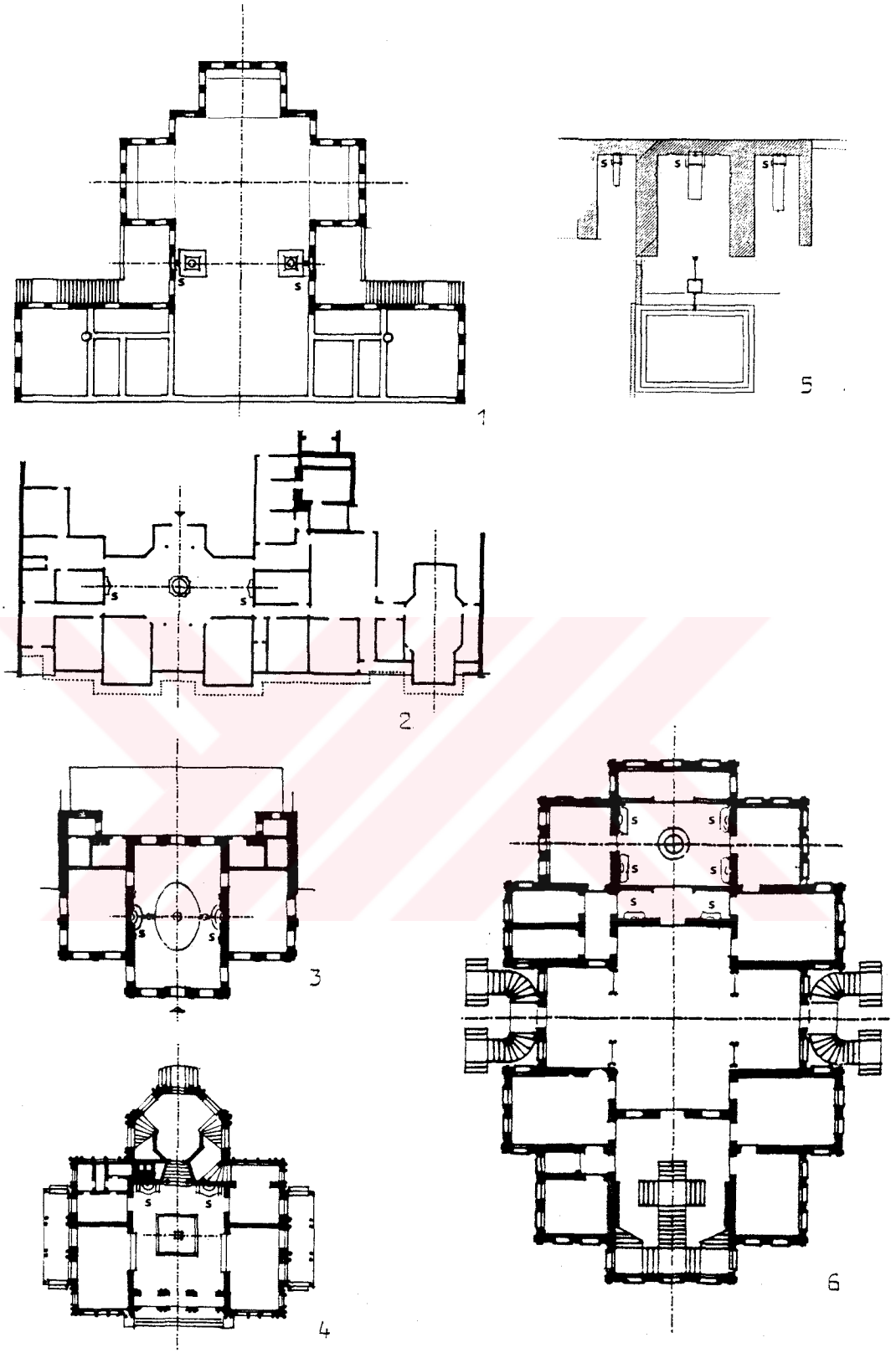
8.2.4.2. HAVUZUN EYVAN İÇNİDE SERBEST KONUM KAZANMASI
II. Sütun; 1- Diyarbakır Pirinççiler Konağı, 2- Diyarbakır Gökalpler Evi, Harem Eyvanı, 3- Gökalpler Evi Selamlık Evyanı, 4- Diyarbakır, Bayram-Güllaç Evi.

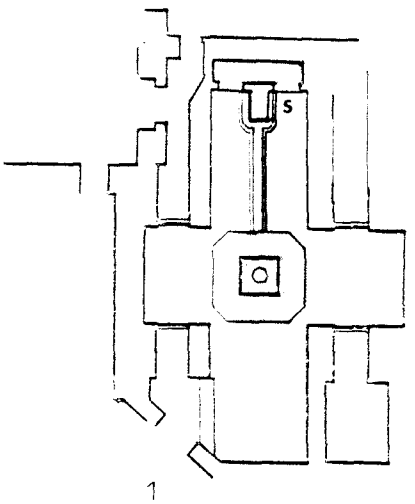

8.3. SELSEBİL KULLANIMLARI

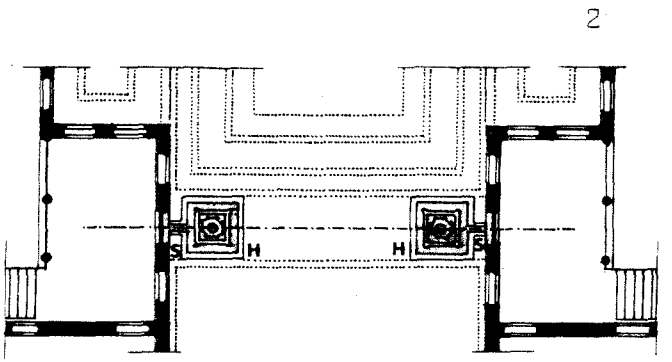
8.3.1. TEK SELSEBİLLİ DÜZENLEMELER

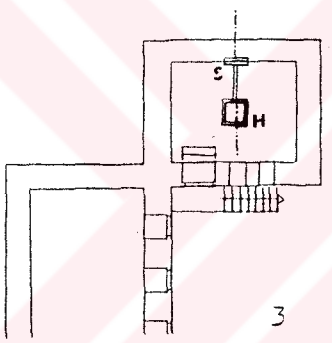
1- Diyarbakır Artukoğlu Sarayı, 2- Diyarbakır Seman köşkü, 3- Diyarbakır Cihannüma Köşkü, 4- Mardin 1 No'lu Bağ Köşkü, 5- Mardin, 2 No'lu Bağ Köşkü, 6- Fethi Ahmet Paşa Yalısı Sahçe Köşkü, 7- Çırağan Yalı Sarayı Sahçe Köşkü, 8- Topkapı Sarayı III. Murad Köşkü, 9- Paşaliman, Tuğrakeş Recai Bey Yalısı, 10- Tersane Sarayı Has Oda Kasrı, 11- Topkapı Sarayı Yalı Köşkü, 12- Fener Köşkü, 13- Edirne Sarayı Aynalı Kasır.

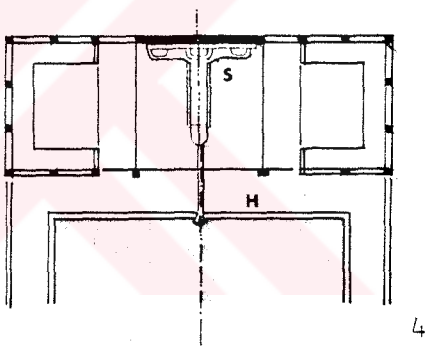

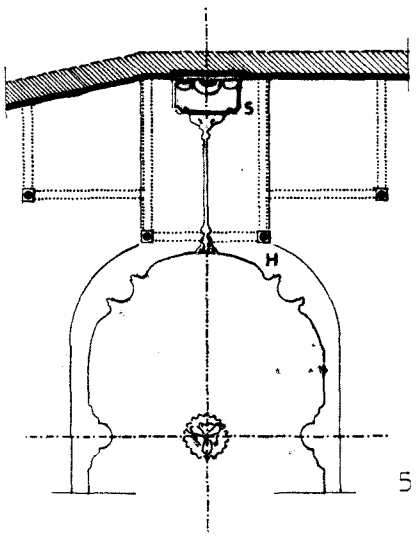
8.3.2. BİRDEN FAZLA SELSEBİLLİ DÜZENLEMELER
İki Selsebilli Düzenlemeler; 1- Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü, 2-Beylerbeyi, Yusuf Kamil Paşa Yalısı, 3- Beylerbeyi Sarayı Serdab Köşkü, 4- Yıldız Sarayı Malta Köşkü,
Üç Selsebilli Düzenleme; 5- Mardin Firdevs Köşkü,
Altı Selsebilli Düzenleme; Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn Köşkü.

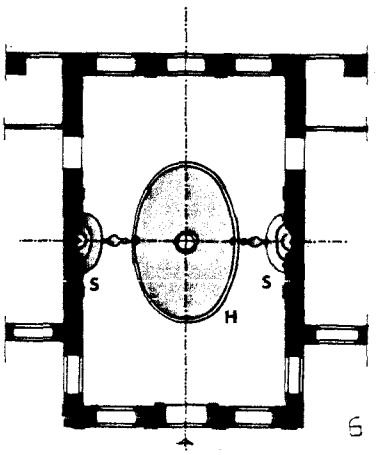

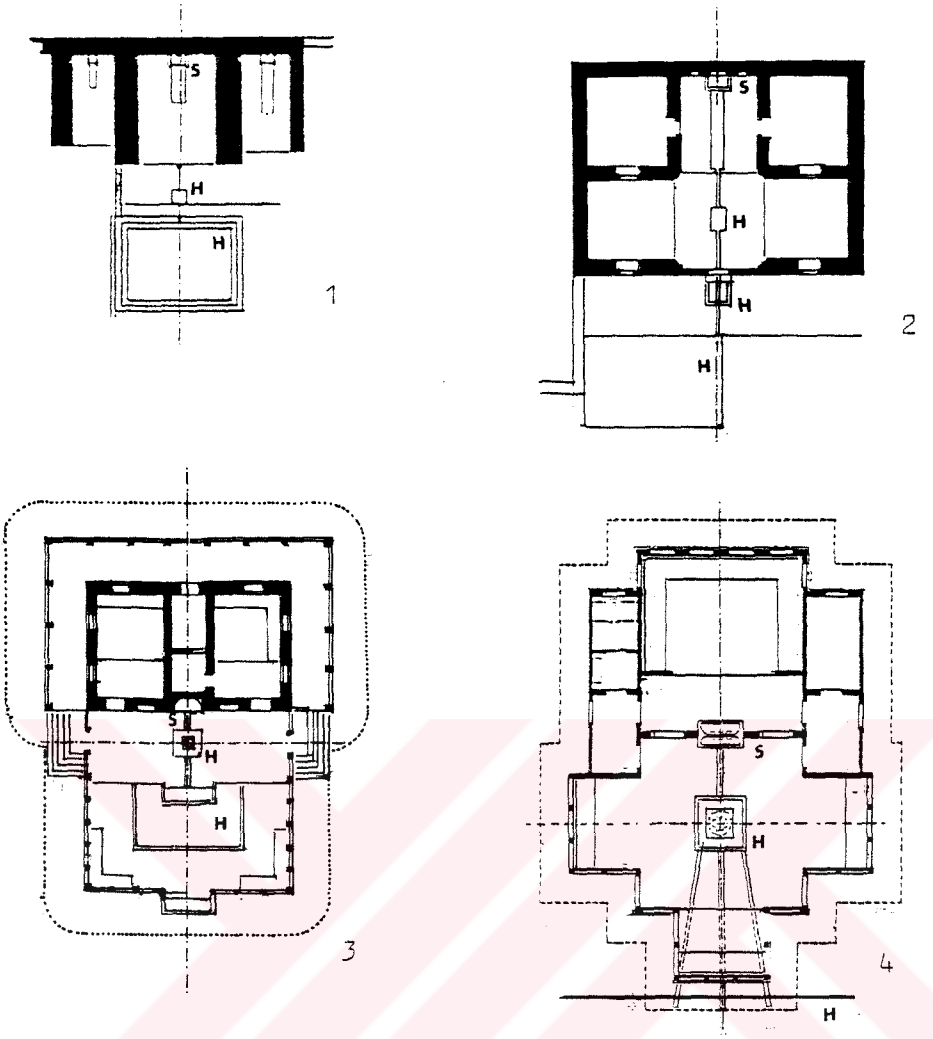

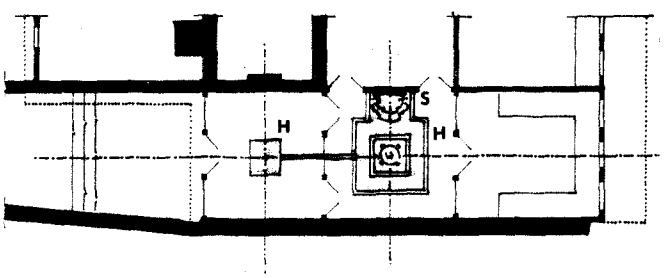

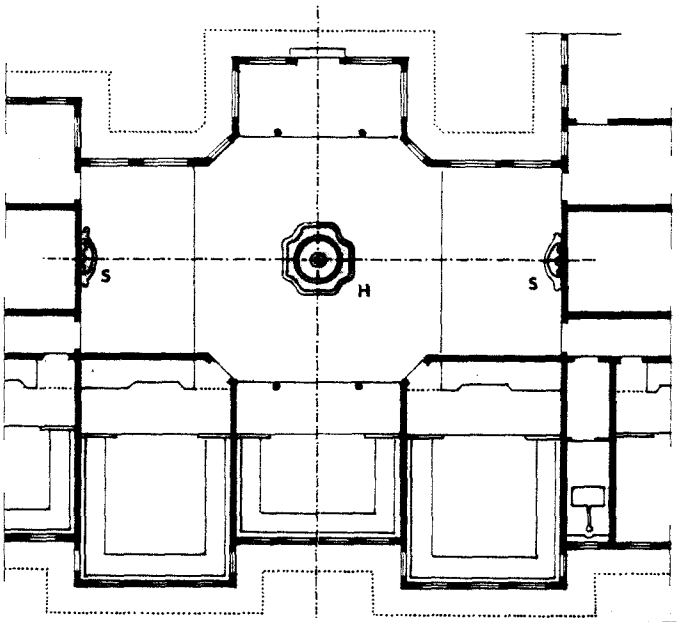

3.3.3.1. KANAL BAĞLANTILI SELSEBİL-HAVUZ KOMPOZİSYONLARI
1- Diyarbakır Artukoğlu Sarayı, 2- Beşiktaş Sarayı Çinili Köşk, 3- Diyarbakır Gökalpler Evi Serdabı, 4- Çırağan Yalı Sarayı Bahçe Köşklerinden, 5- Kuzguncuk Fethi Ahmet Paşa Yalısı, 6- Beylerbeyi Sarayı Serdab Köşkü.

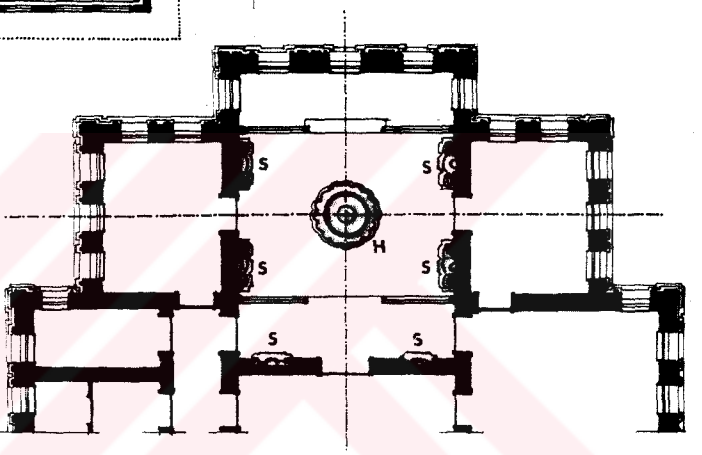

B.3.3.2. KANAL BAĞLANTILI SERSEBİL-KÜÇÜK HAVUZ-BÜYÜK HAVUZ KOMPOZİSYONLARI
1- Mardin Firdevs Köşk, 2- Mardin, Zinnar'da 1 No'lu Bağ Köşkü, 3- Fener Köşkü,
4- Edirne Sarayı Aynalı Kasır.

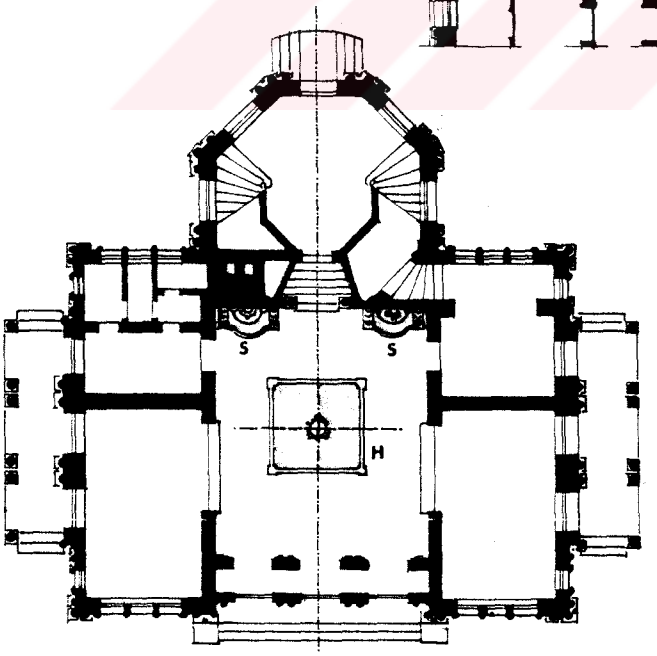

B.3.3.3. SELSEBİLİN HAVUZ İÇİNDE YER ALMASI
Örnek: Paşalimanı Tuğrakes Recai Bey Yalısı.

1

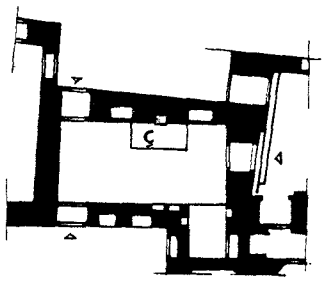

2

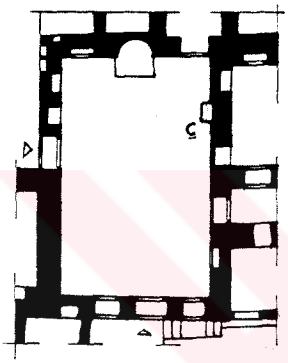

3

8.3.3.4. BAĞLANTISIZ SELSEBİL-HAVUZ KOMPOZİSYONLARI
1- Beylerbeyi Yusuf Kamil Paşa Yalısı, 2- Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn Köşkü, 3- Yıldız Sarayı Malta Köşkü.

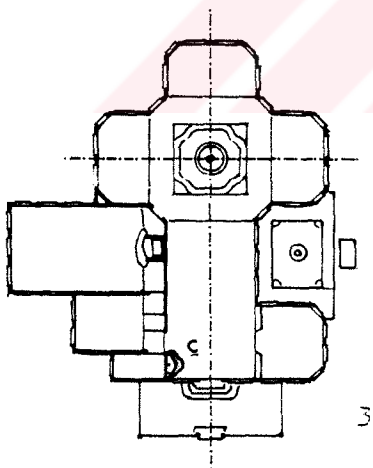
8.4. ÇEŞME KULLANIMLARI

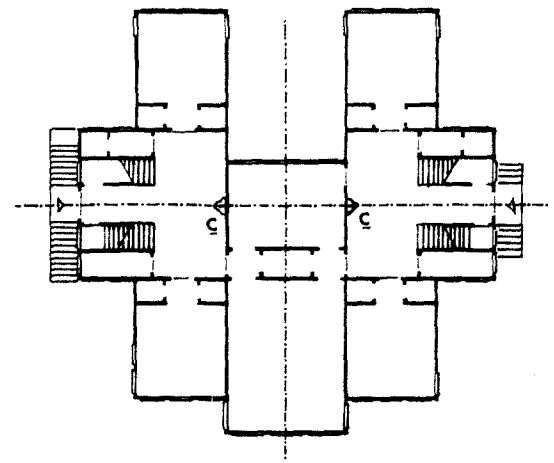
1

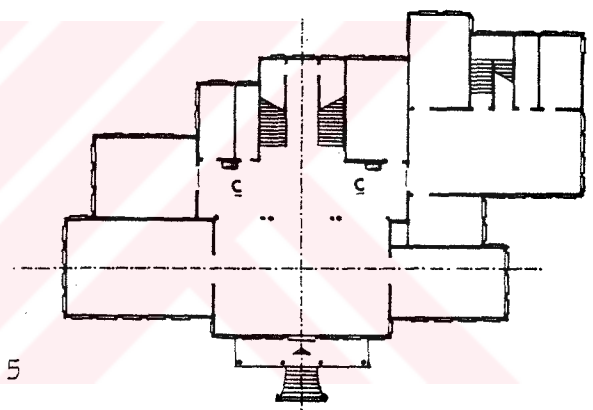
2

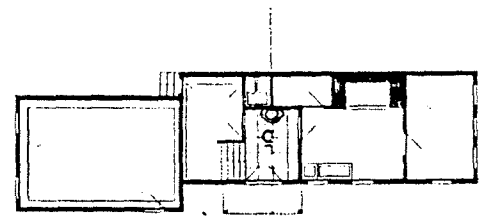
3

4

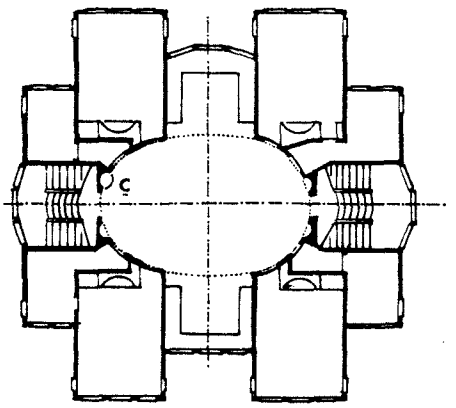
5

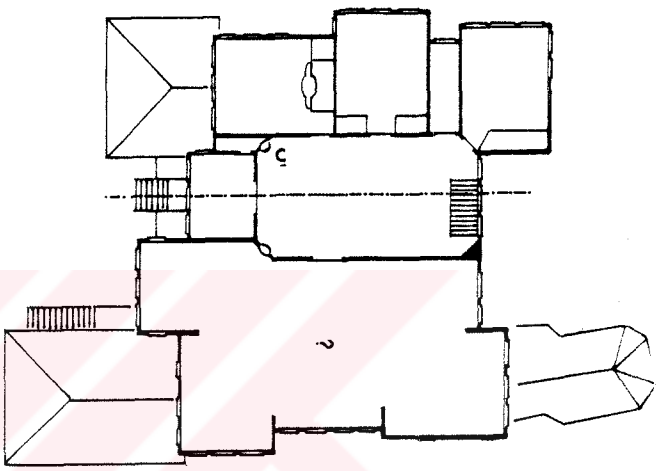
6

8.4.1. SOFA ÇEŞMELERİ

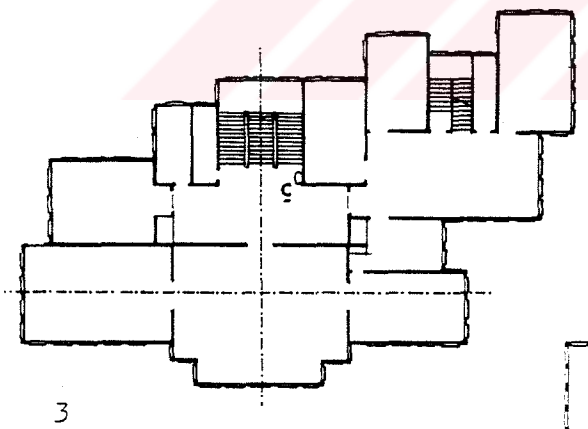
8.4.1.1. ZEMİN KAT(GİRİŞ) SOFALARINDA ÇEŞME KULLANIMI
1- Topkapı Sarayı Çeşmeli Sofa, 2- Topkapı Sarayı Ocaklı Sofa, 3- Emirgan Şerifler Yalı Köşkü, 4- Çengelköy, Seniha Sultan Köşkü, 5- Yeniköy Allanverdi Yalısı, 6- Yeni köy Köyoaşı'ndaki Ev.

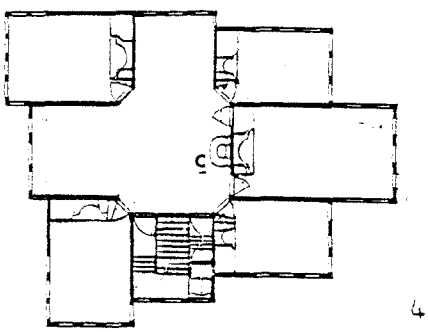

1

2

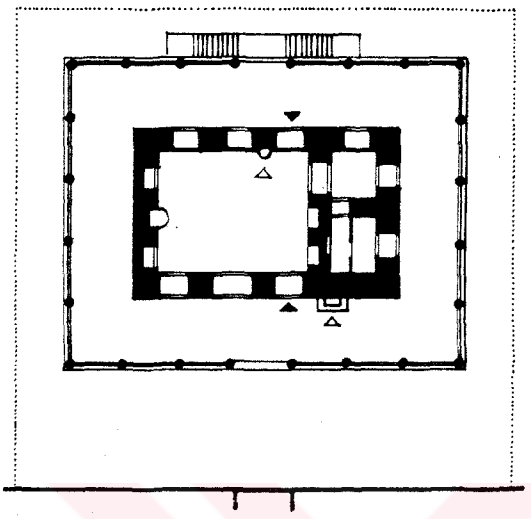

3

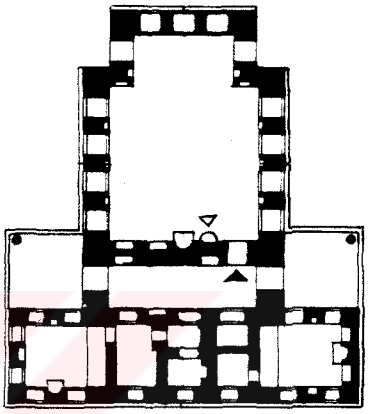

4

8.4.1.2. ÜST KAT SOFALARINDA ÇEŞME KULLANIMI
1- Çengelköy Sadullah Paşa Yalısı, 2- Çengelköy Abdullanağa Yalısı, 3- Yeniköy Allanverdi Yalısı, 4- Çengelköy Köçeoğlu Yalısı.

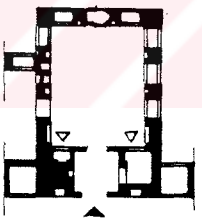
8.4.2. SALON/DİVANHANE ÇEŞMELERİ

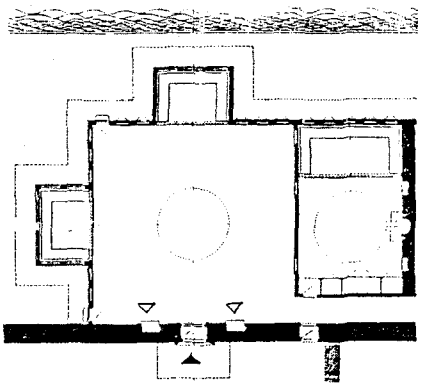
1

2

3

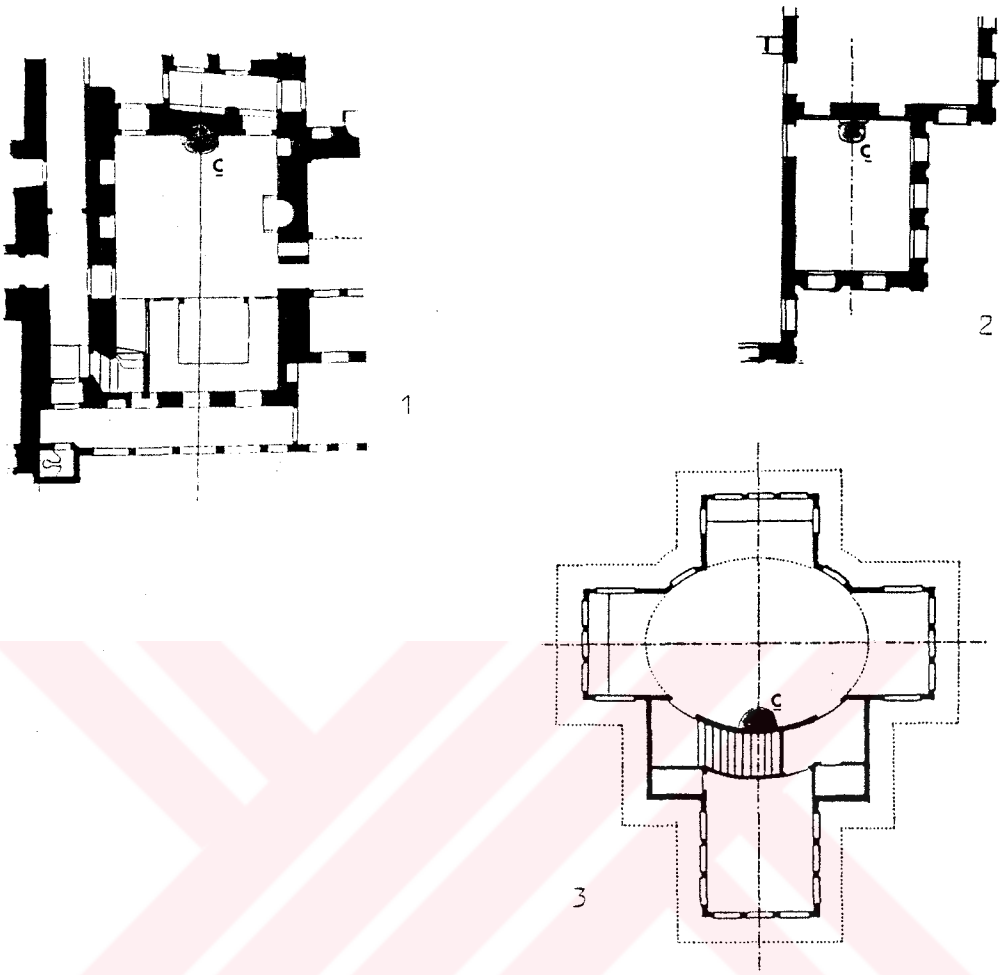

4

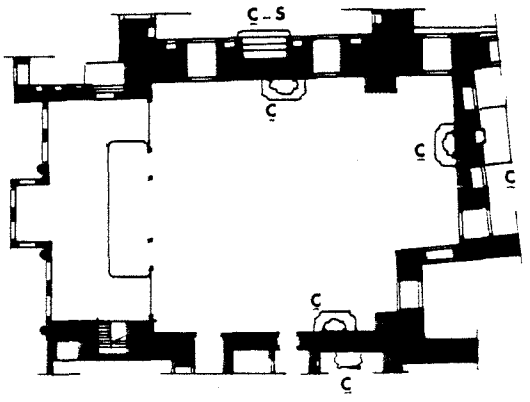
▷ Çeşme
▶ Giriş

8.4.2.1. SALON/ DİVANHANE GİRİŞ KAPILARI YANINDA (SES PERDESİ NİTELİĞİ OLAN) ÇEŞME KULLANIMLARI

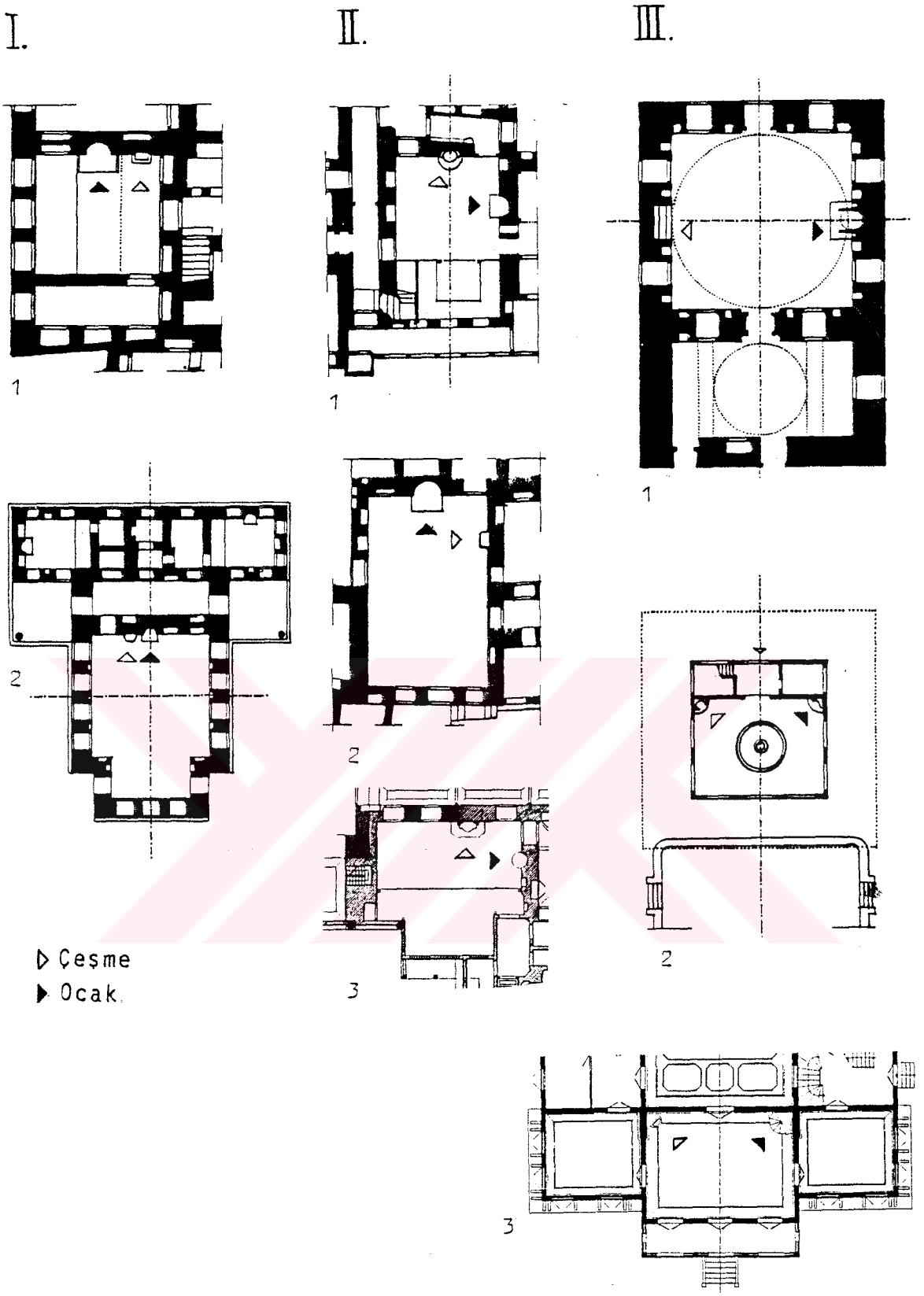
1- Topkapı Sarayı Arz Odası, 2- Davudpaşa Sarayı Hünkar Kasrı, 3- Topkapı Sarayı I. Ahmet Okuma Salonu, 4- Edirne Sarayı IV. Mehmed Kasrı.

8.4.2.2. ÇEŞMELERİN ODANIN EKSENİ ÜZERİNDE DÜZENLENMESİ
1- Topkapı Sarayı Valide Sultan Dairesi, 2- Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn Köşkü süt kat Salonu, Üsküdar, Hünkar İmamı Köşkü,

8.4.2.3. BİRDEN FAZLA ÇEŞMENİN SERBEST KONUMDA KULLANILMASI
Örnek: Topkapı Sarayı Hünkâr Salonu.

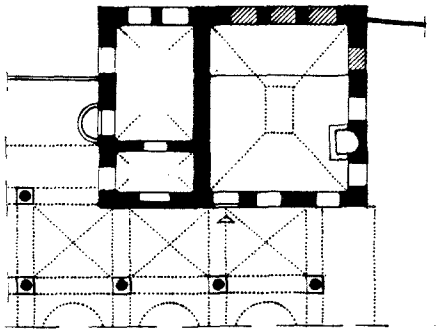

8.4.3. SU VE ATEŞ (ÇEŞME VE OCAK) ÖGELERİNİN BİRLİKTE KULLANIMI

8.4.3.1. ÇEŞME ve OCAK ÖGELERİNİN YANYANA KULLANIMI
I.Sütün, 1- Topkapı Sarayı Kadınefendiler Dairesi, 2- Davudpaşa Sarayı Hünkar Kasrı.

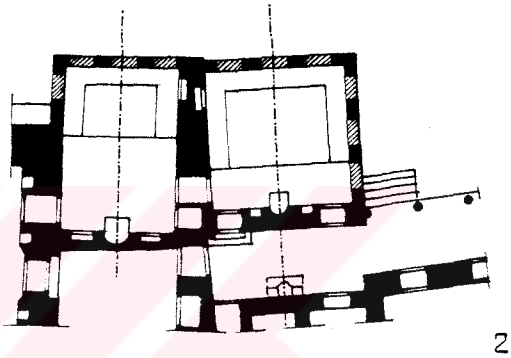
8.4.3.2. ÇEŞME ve OCAK ÖGELERİNİN BİTİŞİK DUVARLARDA KULLANILMASI
II.Sütun; 1-Topkapı Sarayı Valide Dairesi, 2- Topkapı Sarayı Ocaklı Sofa, 3- Topkapı Sarayı I. Abdülhamid Dairesi.

8.4.3.3. ÇEŞME VE OCAK ÖGELERİNİN KARŞILIKLI EŞDEĞER KÖŞELERDE KULLANILMASI
III.Sütun; 1- Topkapı Sarayı III.Murad Köşkü, 2- Ayazağa Kasrı, 3- Üsküdar Mecid Efendi Köşkü.

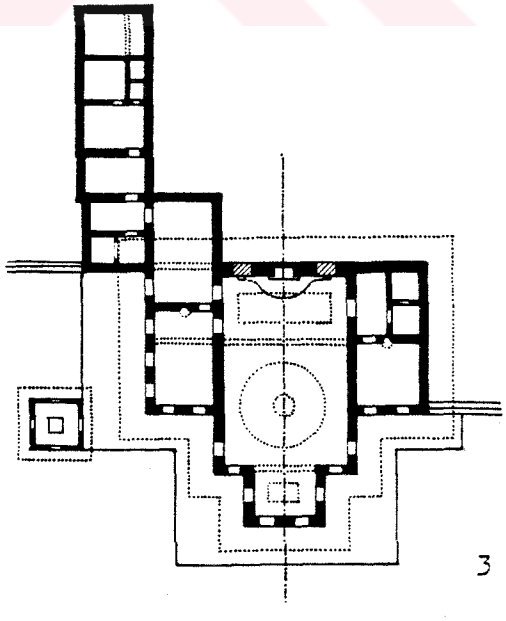
8.5. PENCERE ÇEŞMELERİ KULLANIMI

1

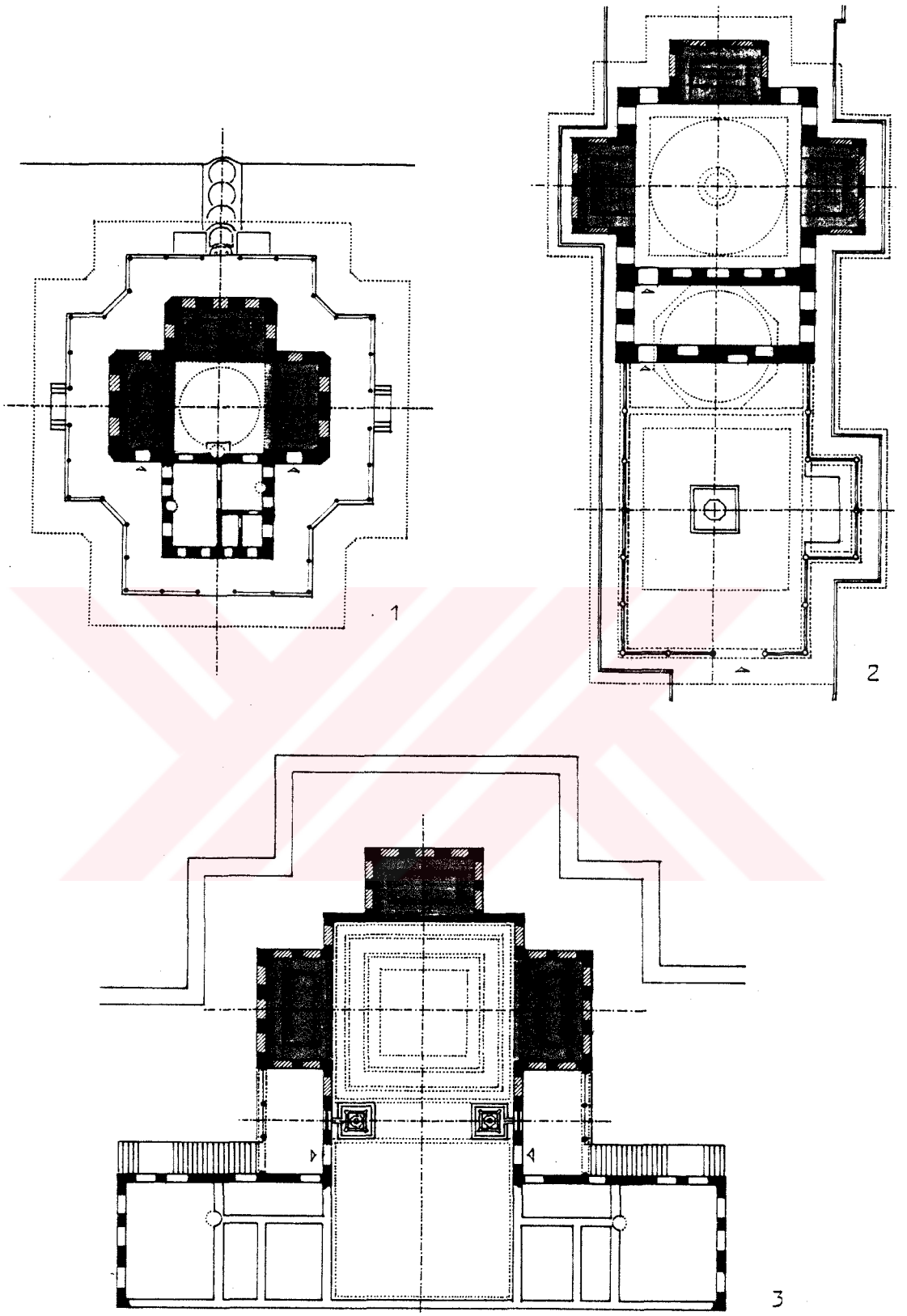

2

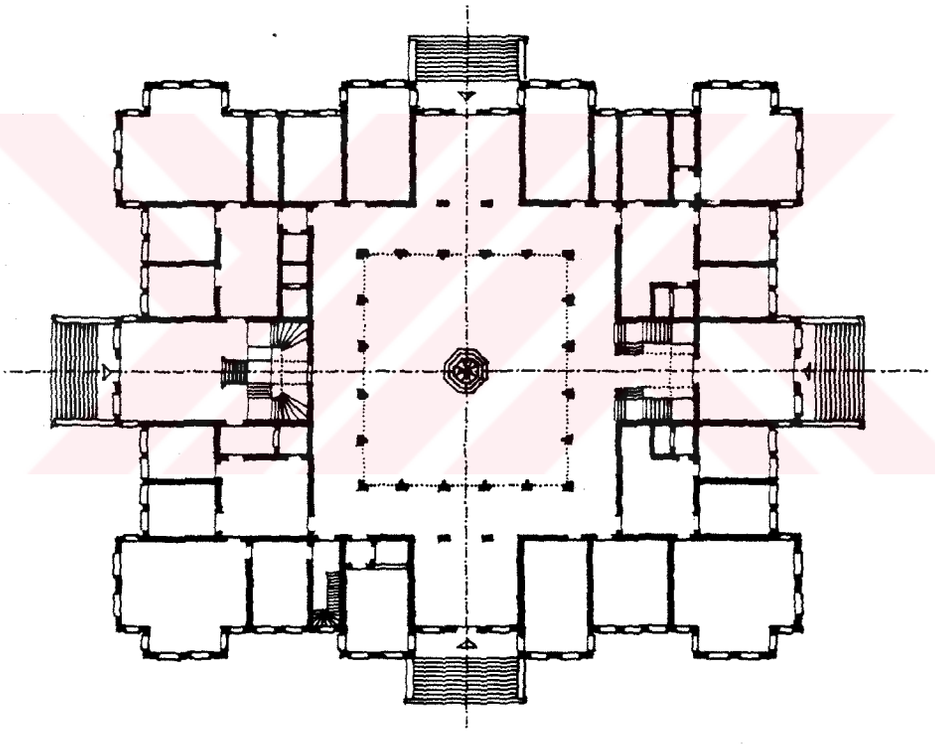

3

8.5.1. TEK SAHINLI ODALARDAKİ PENCERE ÇEŞMESİ KULLANIMLARI
1- Topkapı Sarayı Sünnet Köşkü, 2- Topkapı Sarayı Veliaad Dairesi (çifte kasırlar)
3- Tersane Sarayı Has Oda Kasrı

8.5.2. ORTA SAHINLARA EKLENEN YAN SAHINLAR ÇEVRESİNDEKİ PENCERELERDE ÇEŞME KULLANIMLARI
1- Topkapı Sarayı Yalı Köşkü, 2- Topkapı Sarayı Sepetçiler Köşkü, 3- Beşiktaş Sarayı Çinili Köşk.

8.6. ŞADIRVAN KULLANIMLARI

Örnek: Kasımpaşa, Divanhane-i Amire

BÖLÜM 9. SONUÇ

Gerek islâm öncesi, gerek se islâm sonrası bağlı oldukları düşünce ve inançların tesiriyle Türkler bilinen her devirlerinde güçlü bir su kültüne sahip olmuşlardır.

İslâm öncesi bağlı oldukları inanışlarda bir tanrı mertebesinde tutulan su, islâmi inançlarda da ayrıcalıklı yerini yitirmedi. İslâmi prensipleri belirliyen Kur'an'da belirtildiğine göre insanlık ve diğer tüm canlılar su'dan yaratılmıştır. Yaşamlarının devamı için gerekli olan ve önemli şey su'dur. Ayrıca su, bu dünyadan sonraki yaşamda mükafatlandırılacak kimselere vaadedilen ortamı nitelendiren en önemli temadır. Su motiflerinin her türlüsüyle bezenmiş köşeler cennet yaşamının karekteristik mekanlarıdır.

İslâm öncesi ve sonrası dinî ve sosyal yönlendirmelerle kutsal bir kavram niteliği kazanan su, bu özelliğiyle ulusun tüm kültür ürünlerine, bu arada mimarî kültürüne de yansımıştır. Gerçekten Türklerin islâm sonrası yerleşik düzene geçmelerinden itibaren vermeye başladıkları mimarî ürünlerde islam öncesi yapılanmalarının da bıraktığı anılarla iç mekanlarda su düzenlemeleri geleneğinin ilk filizleri görülmeye başlar.

İlk müslüman Türk devletlerinden olan Karahanlılar, Gazneliler, Samanoğulları, Harzemlilerin kalıcı yerleşmeler kurmaya başladıklarında ilk olarak köklü altyapı hizmetlerine ve en önemlisi büyük su getirme ve dağıtma tesislerine önem verdiklerini, bu alanda başarılı çalışmalar yaptıklarını biliyoruz. Yine bu ilk Türk yapıcıları fonksiyonel hizmetlerinin yanısıra, su'yun görsel ve işitsel güzelliklerinden de yararlanmak üzere önemli yapılarının baş mekanlarında bu amaca uygun düzenlemeler oluşturmuşlardır. Daha sonra bu tür düzenlemeler

gelenekselleşerek Türk-İslâm mimarisi ile etkileşim alanındaki kültürlerde özgün bir uygulama alanı bulmuşlardır.

Ön bölümde daha geniş olarak ele alınan, burada da kısa girişle Türk mimarisi içinde nasıl şekillendiğine değinmeye çalıştığım; "İç mekanlarda dekoratif su motifleri kullanma geleneği" daha sonra Türklerin ulaştıkları farklı iklim ve çevre verileri içinde de temel kriterler üzerinde yeni yorumlar kazanarak çağları ve toplumları bağlıyan bir kültür köprüsü oluşturmuştur.

Bugün bir kısmı var olan, bir kısmını da muhtelif yazılı ve resimli belgelerden tanıdığımız örneklerde dekoratif su kullanımlarının mimarî içindeki kullanım özelliklerine girmeden önce, bu kullanımların ana ögeleri olan kompozisyon elemanlarına ayrı ayrı ele alarak değerlendirmekte fayda vardır.

HAVUZ KULLANIMLARI: Su kullanımının tipik ve en önce akla gelen teması havuzlardır. Nitekim araştırmamızda 7. Bölümde verilen değerlendirmelerde yapı bazında su kullanım elemanlarının niteliği açısından yapılan analizde havuzlar %75 orantı ile en yoğun grubu temsil etmektedir.

Geleneğin bilebildiğimiz ilk ürünü aynı zamanda örneklerimizin ilki ve ilk müslüman Türk yapılarından olan Leşker-i Bazar Sarayına aittir. İç mekan havuzları kullanımlarını sonraları Büyük Selçuklu larla İran'da, oradan da Suriye ve Mısır tarafları, diğer Akdeniz yerleşimleri ile beylikler ve Anadolu Selçuklu'ları eliyle Anadolu' da ve İstanbul,Avrupa yakasında görmekteyiz.

Andığımız bölgelerde olduğu gibi Türk Mimarlığında iç mekanda ilk havuz kullanımı örneğini gördüğümüz Leşker-i Bazar Sarayı örneklerindeki havuzlar ve bulundukları mekanlar genel tasarım eksenlerini ve tasarımın çıkış noktalarını tanımlamaktadır.

Leşker-i Bazar Sarayı havuzları ayrıca içine oturulabilir tipte olmalarıyla ilginç bir kullanımın da temsilcisidirler. Muhakkakki bu denli kuvvetli bir tasarım ilk örnek olmamalıdır. Türklerin İslam

öncesi önemli yapılanmalarının da su kenarlarında ve iç mekanlarının su kullanımlarıyla motive edildiği tarihi kaynaklardan bilindiğine göre Leşker-i Bazar kompozisyonlarının olgunluğu belli bir anılar dizisinin sonucu olmalıdır. Bu tür kullanımın Anadolu'daki bir uzantısı Harran Ulu Camii avlusu havuzunda görülmektedir. Burada yerel kullanımın olanakları Leşker-i Bazardaki kerpiç yerine mermer malzemenin konstrüktif malzeme olarak seçimini sağlamıştır ancak havuzun içinde çepeçevre oturulabilen ana teması gazneli sanatının paralelindedir.

Gerçekte iç mekan havuzlarının tamamlayıcıları olan diğer su kullanımlarıyla birlikte Akdeniz merkez olmak üzere çok geniş bir coğrafi bölgede ve yaklaşık zamanlarda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yaygın kullanım içinde kültürlerarası etkileşim oranını ve dominant kültürü bulgulamak yeni verilere ve ayrı araştırmalara gereksinim duymaktadır.

Anadolu'da iç mekan su kullanımının ilk örneklerinden olan Diyarbakır Artuklu Sarayı'nda dört yöndeki eyvanların ortasındaki merkezi mekanın bir havuzla tanımlandığını ve bu havuzun da büyük eyvandaki Selsebil ile irtibatlandırıldığını görmüştük. Bu ikili tema son döneme kadar kültürel devamlılığın simgesi olarak karşımıza çıkacaktır. Seman ve Firdevs köşklerinde selsebil bağlantılı havuz yine eyvan ve yapının ana ekseninde olmak üzere bu sefer yapının hemen önünde yer almaktadır. 1 No.lu Zınnar köşkünde ise havuz köşkün dışında, iç mekanla bağlantısı da ana eyvandaki selsebilden gelen ve küçük ara hahavuzlarla duraklanan kanal ile sağlanmaktadır.

İklim özelliklerinin tesiriyle Güneydoğu Anadolu yapılarında iç avlu havuzları tasarımların ayrılmaz elemanları olmuştur. Yörede iç avlu, sofa veya hol olarak tanımlanan mekan karşılığı bir kullanıma sahiptir. Tüm yaşam birimleri direkt olarak iç avluya açılmakta konut içi yatay ve düşey sirkülasyonun tamamı avlu vasıtasiyle sağlanmaktadır.

Avlu havuzları genellikle avlunun ortasında ve avluyu çevreleyen birimlerin tümünden izlenebilecek konumda yer almaktadır. Havuzun bu birimlerden herhangi biri ile eksenel bağlantıya girmeden avluda serbest olarak yer kazandığı örnekler arasında Diyarbakır'dan; Kavas-

sağir Mahallesindeki evi, ve Pirinçiler Konağı ve Trahom Hastanesini, Urfa'dan Bedri Pınarbaşı ve Tütüncüler evlerini, Bursa'dan da Akbıyık caddesindeki evi sayabiliriz. Bunlarda ana prensibin havuzun tüm iç mekanı simgelediği, dolayısı ile avlu etrafındaki konut birimlerinin tümüne ait olduğu bu nedenle ısrarla ağırlıklı sayılabilecek birimlerin eksenlerinden kaçırıldığı söylenebilir. Ancak bazılarında ana eyvana yakın bir yer verme çabası görülmektedir. Bursa örneğinde ise avluya girenleri bir su teması ile karşılamak üzere havuz sokak kapısı yakınında düzenlenmeştir.

Güneydoğu evlerinin iç avlusuna açılan hakim ünitelerden biri eyvanlardır. Bunlardan güney cephesinde yer alan (yani kuzey tesirine açık olan), varsa diğer eyvanlardan daha ayrıcalıklıdır. Bu yaz kullanımının ağırlığından kaynaklanır. Bazen bu önemi vurgulamak için havuzlar avlu ortasında da yer alsalar, güney eyvanının ekseninde düzenlendikleri görülür (Örneğin; Diyarbakır'dan, gevraniler konağı, Cemil Paşa Konağı, Urfa'dan; Şahap Bakır Evi, Karaçizmeciler Evi, Hacıbanlar Evi, Akyüzler Evi gibi).

Bazen de Ana eyvan veya revakın mekansal değerinin daha fazla ortaya konma çabası avlu havuzunu bunların önüne ve eksenine taşımaktadır. (Diyarbakır'dan Ekrem Ocak Evi, Urfa'dan Kürkçüoğlu Konağı).

Güneydoğu evlerinde tüm yapıya hakim olan taş konstrüksiyon avlu zemininde ve havuzda da kullanılır. Gözenekli ve gözeneksiz bazalt olmak üzere başlıca iki çeşit olarak kullanılan taşın seçimi uygulanan yerin özelliğinden kaynaklanır. Ana duvarlar ve avlu zemininde kullanılan taş gözeneklidir (dişi taş). Avlunun sulanmasından sonra boşluklar arasında kalan sular hemen buharlaşmıyarak bir müddet serinliği devam ettirirler. Havuzlarda ise geçirimsiz olan masif taş kullanılır (erkek taş). İç avluda yer alan havuz etrafında çiçeklik için de bir kısım ayrılmıştır. Taştan ibaret bir atmosferde, yeşil doku için ayrılan bu toprak parçaları ya havuzu sarmakta veya yanında parçalar halinde yer almakta ya da havuzun çok yakınında bir ada oluşturmaktadır.

Güneydoğu Anadolu avlulu ev geleneğinde havuzlar iç avlunun yanısıra avluya açılan eyvanların içlerinde kullanılmıştır. Bu iklimsel

veriler nedeni ile iç mekan kullanımının en önemli yeri olan eyvanların serinletici işlevini arttırmaya yönelik ve su olgusuna daha yakın olma arzusundan kaynaklanan bir seçimdir.

Eyvan içi havuzları eyvanların ekseninde simetrik düzenlemelere konu olabildikleri gibi, bazen de oturma gruplarının yönlendirmesi, sirkülasyon elemanlarının varlığı gibi nedenlerle asimetrik bir konum kazanabilirler. Diyarbakır'dan vereceğimiz örneklerde ilk grupta; İskenderpaşa konağı, Kavassağir Mahallesinde 15 no.lu ev, Cemil Paşa Konağı Selamlık Dairesi, Osman Ocak Selamlık Dairesi eyvanlarını, ikinci grupta ise; Pirinççiler Konağı, Selamlık bölümü, Gökalpler evi harem ve selamlık bölümleri, Bayram Güllaç evi eyvanlarını sayabiliriz.

Bir diğer havuz kullanımı: Yapı içinden izlenmek üzere yapının hemen önünde büyük havuzlar düzenlenmesi şeklindedir. Bu kullanımlarda yapının içinde ayrıca bir su düzenlemesi olabildiği gibi iç mekandaki su olgusunun yalnızca dış mekandaki görüntü ile gerçekleştirildiği örnekler de su kullanım geleneğinin karakteristik uygulamalarındandır. Burada yapı içi çözümlerin tamamını bilemediğimiz için bu sınıflamayı yapmak mümkün olmamaktadır.

Yapı içinden izlenmek üzere tasarlanan havuzlar peyzaj düzenlemesi içinde de ağırlıklı bir yer kazanarak iç ve dış mekan arasında kuvvetli bir ilinti kurarlar. Bu anlamdaki havuzlar göreli olarak büyük boyutlara ulaşırlar ve genellikle köşkten bakış yönünde yapıya dik olarak gelişirler. Yalnız Tunuslu Mahmut Paşa Konağında havuzu izleyen alt ve üst salonlar saydam cepheleriyle enine bir gelişme gösterdiğinden havuz da bu şekillenmeye paralel bir çizgi takip etmiştir. Baş havuz köşkü ise daire planlı, mevcut bir su tesisi havuzundan yararlanarak tasarlanmıştır.

Dış havuz ve köşk ilişkisi aynı eksen üzerinde kurulabildiği gibi serbest yaklaşımlara da konu olabilir. Eksenel bağlantıyı seçen örnekler olarak Edirne Sarayı Şikar Kasrı ve şehvar havuzlarını, Konya Saffet Çelebi Evi, Tunuslu Mahmut Paşa Konağı, Baş havuz Köşkü, Kadırga Sultan Sarayı, Tokat Kasrı ve Ayazağa Kasırlarını sayabiliriz. Mardin 1 No.lu Zınnar bağ köşkü, Bursa Havuzlu Konağı ve Kırım Bahçesaray iç bahçe köşkünde ise eksenel birlik aranmamıştır. Esasan bu

örneklerden Havuzlu konak çevre verilerininde yönlendirmesiyle havuz etrafında organik bir gelişim sergilemektedir.

Diğer su ögelerinin yanısıra havuzlar da giriş sofalarında gelenleri su motifi ile karşılamak için yapılan düzenlemelerde kullanıla gelmiştir. Eyvan içi havuz kullanımlarında andığımız Diyarbakır Pirinççiler Konağı Selamlık eyvanındaki havuz, eyvanın aynı zamanda sokak girişini de barındırması nedeni ile böyle bir espriye de sahiptir. Aynı şeyi avlu havuzları içinde andığımız Bursa Akbıyık caddesindeki evin havuzu için de söyliyebiliriz. Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü'nün giriş sofasında iki yanlardaki havuzlar ise girişte su motifi ile karşılama esprisinin en görkemli örneklerindendir. Bunun Topkapı Sarayı'ndaki uygulaması ise Kutsal Emanetler Dairesi (eski arz odası) nin giriş kapısı önündeki kapıya da ismini veren şadırvandır. Yusuf Kamil paşa yalısındaki giriş sofası havuzu ise sofanın iki yanlarındaki selsebillerin de belirlediği yapının ana ekseni üzerindedir. Yasinci yalısı, Mecit Efendi Köşkü giriş sofalarındaki havuzlar da yine bu tema doğrultusunda şekillenmişlerdir. Seniha Sultan Köşkünde Mabeyn giriş sofasındaki havuz ise bu tür kullanımın üst katlarda düzenlenmiş bir örneğidir.

Yapıların merkezi mekanlarında, divanhanelerinde havuz kullanımı ise iç mekan su kullanım geleneği içinde en yaygın grubu belirlemektedir. Leşker-i Bazar Sarayında ilk örneklerini gördüğümüz bu uygulamanın Anadolu'daki ilk temsilcisi ise dört taraftaki eyvanların açıldığı orta sofadaki havuzu ile Diyarbakır Artuklu Sarayıdır. Gevraniler konağının kapalı divanhanesindeki sofa havuzu da yine bu yöreden iç mekan merkezlerinde havuz kullanımına bir örnektir. Batı'da da pek çok uygulaması görülen bu kullanıma ait örneklerden başlıcalarını şöyle sıralıyabiliriz. Edirne Sarayında Sultan IV. Mehmed Kasrı, Bostancıbaşı Kasrı, Dolaplı Bahçe Köşkü, 1,2,3,4,No.lu Edirne Evleri, İstanbul'da Köprülü Yalısı, Küçüksu Kasrı, Emirgan Şerifler Yalı Köşkü, Çırağan Sarayı Yalı köşkü,Ayazağa Köşkü, Beylerbeyi Sarayı Büyük Salonu, Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn Köşkü, Malta Köşkü. Aynı kullanımın değişik bir yansımasını Sarfanbolu evlerinde de görmekteyiz. Burada iç mekan havuzları bahçe kullanımına da hizmet veren bir işlevi yüklendiklerinden büyük boyutlara erişmişlerdir.

Yukarıdakilerin haricinde yazlık nitelikteki açık divanhanelerin ortalarında havuz kullanımı da yine geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Bu gruptada havuzların mekan içindeki konumu kapalı divanhanelerdeki gibi mekanı belirliyen eksenlerin kesişme noktasındadır. Bunlar arasında da Edirne Sarayı'ndan Aynalı Kasır ve Kum Kasrı'nı, İftariye Köşkünü, Edirne, Köprülü Mehmet Paşa Konağı Bahçe Köşkü, Hacıdoğan'da yazlık divanhaneyi, Vezir Konağı Köşkünü, Ahmet Paşa Kasrı'nı, Yugoslavya'dan Harabati Baba Tekye Köşkünü, İstanbul'dan, Fener Köşkü, Sepetçiler Kasrı, Tomak Kasrı'nı, Kırım'dan Bahçesaray Köşklerini sayabiliriz.

Açık mekanda özgün bir havuz kullanımını ise Topkapı Sarayında bir Sinan yapısı olan III. Murad Köşkü altında görmekteyiz. Üst katı taşıyan ayaklar arasındaki mekanın tümünü dolduran havuzun çevresinde ancak bir geçit alanı bırakılmıştır. Açık divanhanelerde bu boyutta olmasa bile fıskıyeli küçük havuzla beraber kullanılan büyük havuz uygulamasını Edirne Sarayı Kum Kasrı ile Fener Köşkünde de görmekteyiz. Özellikle Fener köşkünde, III Murad köşkünde olduğu gibi döşemenin havuz içine oturan ayaklar üzerindeki mermer plaklarla havuz üzerine doğru genişletilmesi esprisi vardır. Esasen Fener köşkünün de Sinan yapısı olduğu yolundaki kuvvetli rivayeti tekrarlıyorum.

Açık mekanda su kullanımlarından bahsederken "hayat"lardaki ve teraslardaki havuz-şadırvan kullanımlarını da burada anmak isterim. Topkapı Sarayı Fatih Köşkünün iki yanıyla Marmara'ya açılan ve İstanbul'un en karekteristik su panoramalarından birini sunan hayat'ındaki şadırvan bu su tablosunu fonetik ve dinamik yönüyle tamamlamaktadır. Hemen hemen aynı tabloyu izleyen Revan köşkü terasında kameriye'nin iki yanlarında yer alan fıskıyeli minyatür şadırvanlar da su'yun doğal ve durağan tablosunu yine fonetik ve dinamik boyutlarla çerçevelemek üzere oradadırlar.

İstanbul dışından hayat içinde havuz kullanımlarından birini Bursa Havuzlu Konakta bulmaktayız. Burada üst katdaki hayat ve havuzu bahçedeki büyük havuz ile aynı eksene yerleştirilmiştir. Yine bir Bursa yapısı olan Reyhanpaşa mahallesindeki evde de havuz, zemin kat sofaları ile bahçe arasındaki bir kot'da yer alan ve direklik-parmaklıklarla çevrilen hayatın ortasında yer almaktadır.

Havuz ve şadırvanların kullanıldığı bir diğer yapı birimi ise Serdab'lardır. Bu kısım ileriki sayfalarda ele alınmıştır.

SELSEBİL KULLANIMLARI: Su'yu yapı içlerinde mekansal değerlerin zirvede olduğu yerlere getirmekte Sebat gösteren Türk yapıcıları beraberinde onun niteliklerinden en çok yararlanmayı sağlayıcı düzenlemeleri de sağlama gayretinde olmuşlardır. Statik haldeki suyun dinamik hale getirmek suretiyle değişik görsel nitelikler kazanmanın yanısıra kazanılan işitsel değerlerle de yaşanılan mekanlara yeni boyutlar kazandırılmıştır.

Bu amacı gerçekleştirmek üzere geliştirilen su elemanlarından biri olan selsebiller suyun yüksekçe bir yerden zemindeki bir tekneye düşürülmesi esasına dayanır. Bu arada oluşacak su sesini arttırmak düşüşü düzenlemek için üst ve alt noktalar arasına setler (kaseler/çanaklar) konulur. Bunlar düşey hat üzerinde şaşırtılarak yerleştirilmek suretiyle suyun direkt olarak inmesini engellerler ve her kademedeki düşüşler su sesini arttırdıkları gibi sağladıkları hareketli görüntüyle de suyun dinamik yönünü mekana taşırlar.

Duvar yüzlerine yerleştirilen selsebillerin alt kısımları düşen suların toplanıp tahliye edildiği bir veya bir dizi kademeli tekneler içine otururlar. Bazen tüm kompozisyon bir havuz içine yerleştirilmiş olabilir (ör. Tuğrakeş Recai Bey Yalısı).

Çok özel bir selsebil uygulamasını Edirne Sarayı Aynalı Kasır'ın da görmekteyiz. Burada açık ve kapalı nitelikte iki hacim arasındaki bölme duvarı üzerine yerleştirilen selsebil her iki hacimden de algılanmak üzere çift yönlü ve ajurlu yapılmıştır. Planlamanın ekseninde olan selsebilin mermer şebekelerinden süzülen sular arasından bitişikteki hacmi izlemek mümkündür.

Selsebillerde suyun akışı üzerindeki setler bir dizi kaseler/çanaklar şeklinde (Tuğrakeş Recai Bey Yalısı, Beylerbeşi Sarayı Serbad Köşkü, Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn Köşkü) olduğu gibi bazen de eğimli yüzey üzerinde balık pulu (Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkü) veya zig-zaglı formlarda (Tersane Sarayı Has Oda Kasrı) röliefler tarzında

olabilir. İkinci ve üçüncü gruptakiler hareket halindeki su kütlesine homojen bir röfle sağladıkları gibi diğerlerinin sahip olduğu fonetik niteliği de içerirler. Bu tarzın daha sade bir kullanımı ise Güneydoğu örneklerinde görülür. Diyarbakır, Seman Köşkü selsebilinde eğimli mermer yüzeyi üzerinde suyu dalgalandıracak herhangi bir rölief yoktur. Burada hareket halinde saydam bir tabaka yaratmak hedeflenmiştir. Diyarbakır Gevranî'ler Konağı serdabındada benzer bir kullanım vardır. Ancak bu sefer ışık faktörüde değerlendirilmiştir. Loş bir serdapta bulunan selsebil haznesi'nin avlu duvarındaki açıklıktan ışık alması sağlanarak noktalar halindeki su çıkışlarından itibaren yansıyan ve kırılan ışık su tabakasına röfle verir. Ayrıca su tabakası altındaki çiniler dizisi de kıpırtılı görünümüyle özgün bir uygulamadır.

Selsebillerin serdab içindeki kullanımları su'yun görsel ve işitsel niteliklerine boyut kazandırmanın yanısıra soğutucu işlevleriyle de ilgilidir. Özellikle gevraniler konağında suların üzerinden kayarak soğutucu bir reflektör oluşturduğu selsebil aynası üzerindeki açıklıktan gelen sıcak havanın soğuk bir perdeden geçirilmesi sağlanarak soğutucu mekanizmaların ana prensibi sergilenmektedir. Selsebil önlerindeki kanallarda aynı işlevle yüklüdür. Özellikle Güneydoğu Anadolu kullanımlarında eyvan içi su kullanımının değişmez sembollerinden olan selsebiller önlerindeki kanal ile beraber eyvan içindeki serinletici sistemi oluştururlar. Zemindeki kanalların uzunluğuda bu işlevle orantılı olarak güneşin eyvan içindeki etkin tesir bölgesine kadardır. Yan yana üç değişik ebatlardaki firdevs köşkü eyvanlarındaki kanallar; eyvan derinliği-kemer yüksekliğinin belirlediği güneş tesir sınırında biten farklı boylara erişirler. Çünkü soğutucu bir reflektör olan kanal sathı güneşin etki alanına girdiğinde suyun da ağır akması sonucu ısı kollektörüne dönüşebilir.

Eyvan içi selsebil kullanımının Anadolu'da gün ışığına çıkan en eski örneği 13.yy. başlarına ait olan Diyarbakır Artuklu Sarayındadır. Geleneğin Diyarbakır'daki Seman Köşkü'nden sonraki temsilcisi yine aynı kentten Cihannüma Kasrı'nın selsebilli eyvanıdır. Mardin'de ise Zınnar Bağı yerleşiminde yağun bir selsebilli eyvan çeşitlemesi çıkmaktadır. 1 ve 2 no'lu örnekler selsebillerin köşk içinde "Ters T" diye adlandırılan yaygın plan tipi ile kullanımlarını sergilemektedir.

Güneydoğu bölgesinde sivil mimarinin haricinde başta medreseler olmak üzere camilerde de selsebilli eyvan kullanımı çok rağbet görmüştür. Özellikle Mardin Sultan İsa ve Kasım medreseleri avlu havuzlarıyla bütünleşen eyvan selsebilleri ile karekteristik bir gelişimin temsilcisidirler. Yine bir Mardin Medresesi olan Marufiye selsebilinde renkli mermerle marküteri tarzında işlenmiş selsebil aynası, mukarnaslı ve kenarları sütunçeli, selsebil nişi ile etrafındaki rölief taş işlemelerle bezemecilik sanatının seçkin örnekleri verilmiştir. Tüm bu kompozisyonlarda selsebiller içinde bulundukları eyvan ile birlikte genel tasarımın ana eksenini ve odağını belirlemektedirler.

Selsebillerin tek olarak kullanımlarının yanısıra daha çok sayıda düzenlemeler içinde bulunduklarını da görmekteyiz. Bunlar arasında ikili kullanımlar daha çoktur (Yusuf Kamil Paşa Yalısı, Beylerbeyi Sarayı Serdab Köşkü, Yıldız Sarayı Malta Köşkü gibi). Firdevs köşkünde ayrı mekanlarda olsa bile üçlü bir selsebil kullanım serisi görülmektedir. En fazla selsebil kullanımı ise Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn köşkünde altı selsebil ile ortaya çıkmaktadır. Burada selsebillerin kapıların iki yanlarındaki konumu ve kapı kullanım yoğunluğuna göre kase sayılarının (dolayısı ile ses şiddetinin) arttırıldığı düzenleme ses perdesi işlevinin önde geldiği izlenimi vermektedir.

Ses perdesi çağrışımı yaptıran selsebillerin ilkini ise klasik devrinde Sinan eseri olan III. Murad köşkü'nde bulmaktayız. Tekrarlamalarla söylediğimiz gibi Türk yapıcılığında bir kullanımdan pek çok yan kullanımlar üretmeye çalışmak tasarımların tipik ilkelerindendir. Ortasındaki burmalı musluklarıyla buradaki düzenlemede, içme, Temizlik, abdest alma vb. işlevlerin yanısıra , köşkün işleviyle orantılı olarak doğal bir gereksinim olan ses perdesi görevini de üstlenmiş olmalıdır. Halen faal olan selsebilin ses şiddeti salonun akustik yapısı ile birlikte bu tezi doğrular niteliktedir.

Selsebiller tek veya çok sayıda olsun, diğer su elemanlarıyla beraber de kullanılabilir. Bu ikinci elemanlar genellikle havuzlardır. Aynı mekan içindeki selsebil ve havuzlar bağlantısız olabilecekleri gibi, zemine açılmış bir kanal vasıtasiyle selsebilin sularının havuza ulaştırıldığı bir bağlantı içinde olabilirler.

(Diyarbakır Artuklu Sarayı, Firdevs köşkü, Gökalpler evi Serdabı, 1 No'lu Zınnar köşkü, Fener Köşkü, Edirne Sarayı Aynalı Kasırı, Fethi Ahmet Paşa Yalısı, Beylerbeyi Sarayı Serdab Köşkü gibi). Bu kanallar çeşitli formlar alarak, bazen genişliyerek, kollara ayrılıp, havuza döküldükleri yerlerde deltalar oluşturarak suyun akışına renk katarlar. Kanallar içine balık motifleri işlemek de sıkça uygulanan bir espridir. Kabartma olan bu figürlerden röfle alan sular balığın hareket ettiği hissini uyandırır.

Selsebillerin pencere çeşmeleri ile beraber kullanıldığı örneğide Tersane Sarayı Has Oda Kasrı'nda görmekteyiz. Bu örnekte selsebilin iki yanındaki çeşmeli pencerelerden gelen sular küçük birer tekne ile selsebilin içine oturduğu büyük tekneye ulaşırlar.

Selsebil kelimesinin etimolojik yapısı üzerine muhtelif görüşler vardır (Bkz. sözlük bölümü). Kur'an da; "O cennette bir kaynaktır, adına selsebil denilir" (Aynen fiha tüsemme selsebiyla), şeklindeki ayete dayanarak kelimenin buradan kaynaklandığı söylenebilir. Bir hadis de bu düşünceyi doğrular niteliktedir. Gramer uzmanlarının bu kelime üzerindeki değişik tanımlamaları arasında mutabakat kurulamamıştır.

ÇEŞME KULLANIMLARI: Gerçekte işlevsel gerekleri ön planda olan çeşmeler, yapıların en kıymetli odalarında veya sofalarındaki kullanımlarıyla dekoratif unsurlar olarak değerlendirilmişler, bulundukları mekanı niteleyici elemanlar olmuşlardır.

Araştırmamızdaki yapılar içinde en eskisi olan Topkapı Sarayı Arz Odası içindeki çeşme, kapı yanındaki konumu ile içeride konuşulanların dışarıdan duyulmasını önlemek üzere düzenlendiğine dair yaygın bir rivayete konu olmuştur. Gerçekten de süzgeçli musluğu ve üstteki teknenin pirinç borucuklardan ibaret lülelerinin alttaki tekneye mesafeleri bu fikri mantık dahilinde göstermektedir. İlk teknenin kenarlarındaki pirinç profil levhası da temizlik için kullanımları (abdest alma gibi) imkansız kıldığından bahsedilen rivayet daha itibar kazanmaktadır. Aynı gruptaki bir diğer uygulama da Davudpaşa

Kasrının çeşmeli divanhanesinde görülmektedir. Özellikle Avrupa'ya giden orduların toplanıp uğurlandığı Davudpaşa Kasrı Divanhanesinde sultan ordu komutanlarıyla son görüşmeleri yapacağından azami gizlilik aranacağı, bu nedenle çeşmenin kapı yanında düzenlenerek bir ses perdesi oluşturulmak istendiği makul bir düşüncedir. Ancak oda içlerinde her zaman bu tarz çeşmeler yapıldığı bilindiğinden bu hususta kesin bir tez ileri sürmek imkânsızdır. En fazla, çok yönlü bir kullanıma hizmet vermek üzere düzenlenen bu çeşmelerden bu arada gizlilik sağlamak yönünden de faydalanılabileceği söylenebilir.

Ses perdesi çağrışımı yaptıran çeşmeleri kapıların iki yanlarında yer alarak bu tezi çok destekleyen konumlarıyla Topkapı Sarayı 1. Ahmet Okuma Salonunda ve Edirne Sarayı IV. Mehmed Kasırlarında da görmekteyiz.

Bu arada yine kapı yanındaki çeşme kullanımlarından olan, Arz Odası dışkapı yanındaki Kanunî çeşmesi; hünkârın yerli ve yabancı konuklarını kabul ettiği bu mekana gelenlerin Türk felsefesinde kutsal bir kavram olan su motifiyle karşılanmasına vasıta olmuştur.

Aynı şekilde mekana girişi sembolize eden bir çeşme de Güneydoğu Anadolu'dan vermek isterim. Urfa Bedri Pınarbaşı evinde harem avlusuna girişin hemen yanındaki zarif çeşme oya incelendiğindeki işçiliği ve espirili tasarımı ile işlevsel boyutunun ötesinde konukları su motifiyle karşılayıp uğurlayan bir kültürün mesajını iletmek üzere yontulmuştur.

Çeşmelerin Oda içlerinde kullanıldıklarında dekoratif ve mimari bir öğe niteliğine eriştirildiklerinden sözetmiştik. Bu tür uygulamalardan olan Topkapı Sarayı Valde Sultan Dairesi yemek odasının, Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn Köşkünün üst kat odasının ve Hünkâr İmamı Köşkü üç kollu divanhanesinin çeşmeleri, mekanları belirliyen eksenler üzerindedirler.

Türk inanışlarından mimariye yansıyan bir diğer temayı da Mecit Efendi Köşkündeki bir uygulamada buluruz. Bahse konu inanış; insanların su, ateş ve topraktan yaratıldığı şeklindedir. Anılan uygulamada ise su ve ateş (çeşme ve ocak) kompozisyonları karşılıklı köşelerde, eşdeğerde mimari elemanlar olarak kullanılmışlardır. Nitekim,

Mecit Efendi Köşkündeki çeşme üzerine yerleştirilen Kitabedeki; "Biz insanları su'dan diri kıldık" anlamındaki ayet de bu düzenlemenin tesadüfi olmadığını belirtir. Benzer bir kompozisyon da Ayazağa köşkünde vardır. Sinan ise III.Murad Köşkünde aynı temayı karşılıklı duvarlar içinde ve yapı ekseni üzerinde selsebil ve ocak olarak işlemiştir.

Su ve ateş (çeşme ve Ocak) karşılıklı köşelerde olduğu gibi aynı duvar üzerinde yanyana veya bitişik duvarlarda yakın konumlarda da ifade edilmiştir. Bunlardan ilk gruba Topkapı Sarayı Kadınefendi Dairesi ile Davudpaşa Sarayı Hünkar Kasrı, İkinci grubu ise yine Topkapı Sarayından I.Abdülhamid Dairesi, Çeşmeli Sofa ve Ocaklı Sofa düzenlemelerini örnek verebiliriz.

Yukarıda andığımız son iki örnek olan sofa çeşmeleri türlerinin en özenli uygulamalarıdır. Özellikle "çeşmeli Sofa" çeşmesi, ismini verdiği zengin dekorasyonlu sofa içinde kazandığı merkezi konumla orantılı olan zarif plastiğiyle çok etkileyicidir. Sofanın üstten gelen dengeli ışığı 17.yüzyıl çinilerinden oluşan fon üzerindeki mermer yontunun özenli ayrıntılarını kuvvetlendirir, fantastik bir atmosfer yaratır.

Sofa çeşmelerinin en önemli yanı dekorasyonla fonksiyonun çok akılcı bir sentezi olmalarıdır. Genellikle yapı içinde yakın oldukları bir servis grubuna veya genel kullanıma hizmet verdikleri halde, gerek yapının merkezi ve ağırlıklı hacimlerinde yer kazanmaları, bu hacim içindeki oryantasyonlarının isabetli seçimi, gerek se plastik yapılarının kazandıkları öneme paralel bir özenle oluşturulmalarıyla mimari değerleri ön planda olan elemanlar olarak gözükürler.

Allahverdi Yalısı, Seniha Sultan Köşkü, Yeniköy Evi, Şerifler Yalısı giriş sofalarında gördüğümüz bu tarz kullanımlar aynı zamanda daha önce andığımız; geleneksel Türk mimarlığının konukları su motifleriyle karşılama esprisinin diğer yansımalarıdır.

Çengelköy'deki Sadullah Paşa ve Abdullahağa Yalılarındaki sofa çeşmeleri ise yalıların ağırlıklı kullanımının hakim olduğu üst kat sofalarındadır. Burada çeşmeler sofaların köşelerindeki nişlerden biri içinde tertiplenmişlerdir. Bunlardan Sadullah Paşa Yalısındaki

çeşme kompozisyonunun yalıda müzik dinletilerinin verildiği sahne niteliğindeki bir loca önünde yer alması su'yun müziği üzerine çağrışımlar yaptırmaktadır.

Oda ve sofa çeşmelerinde devirlerinin san'at anlayışlarına uygun olarak yontu san'atının en seçkin örnekleri verilmiştir. Yontuyla beraber önem kazanan bir diğer san'at kolu da çeşme musluklarında görülmektedir. Çeşmelerin yapılış sebebi olan su'yun mekana getirilmesine vasıta olan musluklar, bu anlamlarıyla ve üzerinde bulundukları çeşmeye gösterilen özenle orantılı olarak zengin formlar kazanmışlardır. Araştırmamızda aynı bir bölümde derlediğimiz çeşme musluklarından bir kısım örneklerin dışında fonksiyonel kullanımları ön planda olması bakımından çalışmaya dahil etmediğimiz Topkapı Sarayındaki bazı hamam musluklarında bu türün en güzel örnekleri verilmiştir.

Genellikle bronz veya tunçtan yapılan döküm musluklar bazen mekanın önemine göre gümüş karışımlı (Topkapı Sarayı Hünkâr Salonu çeşme muslukları) veya sırf gümüşten yapılmaktadır. (T.S.Valide Sultan Dairesindeki musluk burması).
Geleneksel el san'atlarından olan dökümcülükte özgün eserler yaratılmasına olanak tanıyan bu saha ayrıca araştırılmaya layıktır.

PENCERE ÇEŞMELERİ: İç mekanlardaki dekoratif su kullanımlarının tamamen Türk mimarlığına özgü uygulamalarından biri de pencere çeşmeleridir. Yaşanılan mekanların dışa açılan boşluklarını sesi ve görüntüsüyle "Su" ile çerçevelemek isteyen yapıcılar bu ilginç kullanımı getirmişlerdir.

Topkapı Sarayı Veliahd Dairesinde en yalın örneklerini gördüğümüz bu uygulamalar; duvar kalınlığından yararlanılarak pencerelerin iki yanındaki mermer söve içlerinde çeşme aynası, musluğu (veya lülesi) ve kase/ler, alttaki söve içinde de iki yandan gelen suları toplayıp tahliye eden tekneler oluşturulmasıyla gerçekleştirilmektedir.
Bu türün ilk uygulamasını gördüğümüz; 1592 tarihli Topkapı Sarayı Yalı Köşkünün pencere çeşmeleri, orta sahına eklenen üç yan sahın çevresindeki pencereler içinde kullanılmıştır. Aynı tarzdaki kullanım sonraları Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkünde de görülecektir. Yine yan sahınlardaki pencerelerde çeşme uygulanmasına bir diğer örnek de Topkapı

Sarayı Sepetçiler Köşkündedir. Burada orta sahına rastlıyan pencelerde müsait olmasına rağmen çeşme uygulanmaması; bu çeşmelerin yalnız önünde oturularak dış mekanın rahatça izlendiği sekilikler çevresinde kullanımının tercih edildiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Aynı şekilde Topkapı Sarayı Sünnet Köşkündeki pencere çeşmeleri de yalnız sekilik çevresindeki pencerelerde uygulanmıştır. Bu kısımların Sultan İbrahim zamanındaki tadilât ilavesi olduğu ve yalnızca yeni eklenen yerlerde pencere çeşmesi yapıldığı, diğerlerinde bu bakımdan uygulanmadığı şeklinde bir fikir ileri sürülebilirse de neredeyse yeniden yapılırcasına tadilât ve genişletme yapılan böyle bir inşaat sırasında istenseydi diğer pencerelere de aynı uygulamayı yapmanın önemli bir sorun yaratmıyacağı açıktır.

Bu arada sünnet köşkü pencerelerindeki çeşmelerin yapılış amacının burada sünnet edilen şehzadelerin ağlama seslerinin dışardan duyulmasını engellemek olduğu şeklindeki rivayetin de itibar bulmayacağını belirtmek gerekir. Zira bu çeşmeli pencerelerin üçü Haliç tarafına bakan ve aşağıdaki bahçeden onlarca metre yükseklikte olan cephe üzerindedir. Kalan bir tanesi ise anılan amacın tesis edilmek istendiği Sofa-i Hümâyûn taşlığının köşesindedir. Halbuki bu taşlıkta daha dört adet pencere ve bir kapı vardır ve onlarda ses perdesi önlemi yoktur.

Sünnet Köşkündeki, türlerinin ve tüm iç mekanlardaki su kullanımlarının en karekteristik örneklerinden olan pencere çeşmeleri daha ziyade bir selsebil görünümündedirler. Pencere nişlerinin yan duvarlarındaki girintilere yerleştirilmiş karşılıklı iki lüleden sıcak ve soğuk suların gelip ilk teknede karışıp ılınarak müteakip teknelerle alttaki büyük tekneye ulaşmalarına ve bu teknede küçük şehzadelerin banyo aldıklarına dair hipotezi katalogda Köşk'e ait kısımda naklekmiştik. Bu kullanım pencere ve oda çeşmeleri kullanımına yeni bir boyut ekleyebilir

Sünnet Köşkü pencere çeşmelerine sıcak su getirilmesi hipotezini biran için doğru kabul edip ortaya çıkan boyutun altını çizerek tartışma ve araştırmaya sunmak isterim. Topkapı Sarayı'ndaki bazı oda çeşmelerine soğuk suyun yanısıra sıcak suyun ulaştırıldığı tezleri vardır. Çift musluklu olan söz konusu çeşmelerin çift muslukları halen mevcut olanları varsa da (ör.Kadın Efendiler Dairesi),

musluk yerlerinin iptal edilerek şimdi tek musluklu olan örnekleri de görülebilir (Ör.Valide Sultan Dairesi). Yapılan çalışmalarda sıcak su getirildiği varsayılan bu çeşmelerin yakınında veya altındaki bir hacimde ısıtma ünitesi olmadığı saptanmıştır. Dolayısı ile bu hacimlere sıcak su getirilmesi olanak dahilinde ise bu ancak merkezi ısıtma sistem/inden (lerinden) temin edilen sıcak suların kanallarla bu hacimlere ulaştırılmasıyla olası kılınmıştır. Bu varsayım şöyle bir soruyu akla getirmektedir; Acaba iç mekanlardaki su düzenlemelerine sıcak su ulaştıran şebekeler aynı zamanda ısıtma sistemine bir takviye olarak kullanılmakta veya daha cesur bir düşünceyle hamamlardaki gibi bir cehennemlik sistemi içinde dolaştırılan borularla ısıtmada direkt olarak devreye girmektemiydiler? İkinci düşünceyi bir tarafa bıraksak bile Sünnet Köşkü örneğinde dört adet pencere çeşmesi teknelerinin sıcak suyla dolu halini düşünürsek bu mekan için hatırı sayılır bir sıcaklık temin edileceği muhakkaktır. Üstelik günümüzdeki ısıtma sistemlerinin öngördüğü gibi hava,ısının en düşük olduğu dış açıklıklar önünde ısıtılmaya başlanması ile konveksiyon akım yaratılarak ısınan havanın iç mekana aktarılması sağlanabilecektir. Böylece Topkapı Sarayı dahilinde iç mekanlardaki çok amaçlı dekoratif su kullanımlarının ısıtma sisteminde de yardımcı olarak kullanıldığını düşünmek zayıf bir varsayım olmamaktadır.

Ayrıca soğuk ve sıcak su ile ilgili sağlık ve temizlik yapılarının üretilmesinde çok yetkin bir düzeyde olan yapı kültürünün özellikle İmparatorluk yönetimini barındıran yapılar kompleksinde bu tür fonksiyonel ve artistik uygulamalar üretebilmiş olacağı fikri kesinlikle ütopik sınırlarda edğildir.

Şimdiki bilgilerle daha fazla birşey söylemenin mümkün olmadığı bu husus, Sodyum-24 veya benzeri metotlar kullanılarak yapılacak bir sıcak su yolları araştırmasıyla netlik kazanacaktır.

ŞADIRVAN KULLANIMLARI: Günümüzde yaygın anlamı ile şadırvan kelimesi; daha çok camilerde bulunan, etrafında muslukların/lülelerin sıralandığı, daire veya çokgen planlı, yüksek duvarlı, üzeri örtülü ya da açık bir su haznesinden ibaret düzenlemeler için kullanılmaktadır. Örneğin Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler Dairesinin eski kaynaklarda şadırvanlı havuz veya şadırvanlı kapı diye tanımladığı mahalde birinci manadaki bir şadırvan düşünmek imkânsızdır. Burada ifade olunan,

muhakkak ki bugünkü fıskiyeli havuz tarzında bir uygulamadır. Bugün mevcut olmayan ancak eski kayıtlardan varlığını bildiğimiz, Topkapı Sarayı İncili Köşkündeki su düzenlemesi de anılan kayıtlarda Şad-el revanın,. (şadırvan) olarak geçmektedir. Bu mahaldeki düzenleme de ancak bir havuz veya selsebil şeklinde olabilir, dolayısıyle şadırvan kelimesiyle anlatılmak istenen bunlar olmalıdır.

Günümüzde kullanılan yaygın kelime anlamının ifade ettiği bir şadırvanın iç mekanlarda uygulaması ise örneklerimizden yalnız Kasımpaşa'daki Divanhane-i Amire'de vardır.Şadırvan, kareye yakın planlı iki katlı yapıda katlar boyunca devam eden görkemli bir orta safanın merkezinde yer alır. Binanın iki ekseninin kesiştiği noktada kurulan altı çeşmeli şadırvan tüm iç mekanı sembolize eder niteliktedir. İçinde bulunduğu mekanın boyutları, göz önüne alınınca buradaki su elemanı seçiminin yayvan bir havuz kullanımına oranla daha isabetli olduğu görülmektedir. Ayrıca yapının sayıca büyük bir topluluğu barındırdığı da düşünülünce aynı anda çok kişi tarafından yararlanmaya imkân verecek böyle bir düzenlemenin tercih nedeni kolayca anlaşılmaktadır.

Şadırvan olarak adlandırılan diğer su düzenlemelerine bakarsak yine daire veya çokgen planlı, ortasında büyükçe bir fıskıye çanağı olan, kasnak yapısı yerden yükseltilmiş ve genellikle dilimli yapıda olan, fıskıye çanağından taşarak gelen suların kasnak üzerinden de taşarak zemindeki çepeçevre bir kanal içinde toplanıp tahliye edildiği kullanımlar görülmektedir. Bu tanıma giren örnekler içinde Topkapı Sarayından; Kutsal Emanetler Dairesi, Fatih Köşkü hayatı ve minimize edilmiş boyutlarıyla Revan Köşkü terası şadırvanlarını, Diyarbakır'dan; Trahom Hastanesi Serdabında, Osman Ocak Selamlık Dairesi Önündeki, Urfa'dan Akyüzler evi iç avlusundaki, Yugoslavya, Tetevo'dan da Harabatî Baba Tekye Köşkü'ndeki şarıdvanları sayabiliriz.

İç mekanlardaki Su kullanım öğelerine ve mekan içindeki kullanım kriterlerine böylece değindikten sonra Su kullanımlarına konu olan mekanların bulundukları yapının genel kompozisyonu içinde kazandıkları konuma geçmek istiyorum.

Plan içinde çeşitli konumlarda kullanılan söz konusu mekanlar her tür kullanımda işleyiş şemalarının odaklarında yer bulmuşlardır.

Yaygın olarak tercih edilen uygulamalardan biri dekoratif su kullanımını içeren mekanların genel kompozisyonun orta kısmında değerlendirilmeleridir. Kullanım grafiğinin en yüksek noktadan geçtiği bu mekanlar yapıların diğer birimlerinin etrafında şekillendiği merkezi mekanlardır. Söz konusu mekanlar işleyiş şemasının dağılım merkezi olan sofalar veya bölgesel özelliklere göre aynı işlevi yüklenen iç avlular olabildiği gibi yapıların baş odası niteliğinde olan Salon/ divanhanelerdir. Leşker-i Bazar Büyük Sarayının taht salonu ve iki yanındaki merkezi sofalı daireler havuzlu sofalarıyla ilk grubun bilinen en eski örneğidir. Bu arada sonraki dönemlerde eski yıkıntıların üzerine kurulmasına rağmen içine oturulabilir tarzdaki havuzun kazandığı konum açısından Leşker-i Bazar Bahçe Köşkü de bu gruplamada anılabilir. Bu grubun Anadolu'da gördüğümüz ilk uygulaması ise yine dörtlü eyvanların buluştuğu havuzlu merkezi sofası ile Diyarbakır Artuklu Sarayıdır. Merkezi mekanlardaki su kullanımlarında havuzlu orta sofalar zincirinin son ve görkemli bir halkasını ise Beylerbeyi Sarayı havuzlu sofasında bulmaktayız.

İstanbul'dan Yusuf Kamil Paşa Yalısı ve Yasinci Yalısı ek pavyonu su kompozisyonlarıyla simgelenen giriş sofalarının merkezi konumda kullanıldıkları örneklerdir. Bu türe ait kullanımları Allahverdi Yalısı, Seniha Sultan Köşkü, Mecit Efendi, Köşkü, giriş sofalarında da bulmaktayız. Divanhane-i Amire nin şadırvanlı giriş sofası ise aynı grubun anıtsal uygulamalarıdır.

İç mekan su kullanımının merkezi konum yer aldığı bir diğer yapı birimi de üst kat sofalarıdır. Abdullahağa ve, Sadullahpaşa yalıları, Köçeoğlu köşkü, Seniha Sultan köşkü üst kat sofaları bu tanım içindedir.

Salon ve divanhanelerin su kullanımlarıyla bezenerek yapılarda merkezi konum kazanmalarının da Türk mimarlığının karekteristik uygulamalarından olduğundan bahsetmiştik. İncili Köşk iki yandaki hacimlerin ortasında yer alan şadırvanlı salonu ile bu örneklerin başında gelir. Hemen hemen aynı şema Beylerbeyi serdab Kasrında da karşımıza çıkmaktadır. Tersane Sarayı Kasrında da benzer konumdaki divanhane bir çıkma ile zenginleştirilmiştir. Aynı kalıbın son dönemlerdeki uygulaması ise malta köşkü örneğinde görülebilir. Edirne Sarayı Aynalı Kasrında ise su kompozisyonlarının bulunduğu açık ve kapalı olmak üzere iki kısımdan oluşan divanhane kasrın orta bloğunun tamamını kaplamaktadır.

Yine Edirne'den İbrahim Bey Konağında yapıyı enlemesine kesen su kullanımlarıyla donatılmış üç bölümlü hacimler merkezi konumları ile harem ve selamlık blokları arasındaki bağlantıyı sağlıyan özgün bir çözümdür.

Selsebil ve havuz kullanımlarında da değindiğimiz gibi su kompozisyonlarının uygulandığı karekteristik yapı elemanlarından biri de eyvanlardır . Özellikle Güneydoğu Anadolu bu anlamda zengin bir katalog sunar. 4. Bölümde andığımız gibi konumuz olan konut, köşk ve sarayların haricinde camiler ve özellikle medreselerde bu türün sembol ürünleri verilmiştir. Seman Köşkü eyvan içindeki selsebili ve yapının ekseni üzerindeki havuzu ile anılan grubun en tipik uygulamasıdır. İskenderpaşa Konağının yazlık köşkünde seman köşkündeki şemanın önüne bir revak eklendiğini ve havuzun eyvan ekseninde olmak üzere iç mekanla orantılı boyutlara indirgenerek revak içine alındığını görmekteyiz. Bu şekilde yörenin tipik bir tasarım elemanı olarak "Ters T" diye adlandırılan şema elde edilir. Bu şemadaki "T" nin açık yüzü kapatılarak 2 no'lu Zınnar Bağ Köşkünde şekillenen plan elde edilir. Burada su kullanımı selsebil olarak büyük eyvan duvarına alınmıştır. 1 Numaralı Zınnar Bağ Köşkünde ise bir önceki çözüm tekrarlanmakta ilaveten selsebil zemindeki bir kanal ile köşkün önünde kurulan büyük havuza bağlanmakta, kanal köşk dışına çıkmadan önce de girişin tonozlu kubbesi altında küçük bir havuzdan geçirilmektedir. Son köşk, mekan programında ulaştığı zenginliği ayrıntılarda bezemeye verilen önemle de tamamlamaktadır.

Dekoratif su kullanımlarına konu olan mekanların genel plan şeması içindeki bir diğer kullanım tarzı da, bu mekanların genel plan gövdesine bir baş olarak eklenmeleridir. Bu tarz uygulamalarda du su kullanımlarına konu olan mekanlar, yapıların en önemli hacimleri olan baş odalar, diğer bir tanımla divanhanelerdir. Geniş bir kullanım alanı bulan bu kategoride tüm yapının yapılış sebebi olan divanhaneler diğer yapı birimlerini içeren kütlenin önüne eklenir ve genel kompozisyonun uzun ekseni üzerinde yer alırlar. Anılan divanhanenelerin en yalın hali ortada eksenlerin kesiştiği noktada bulunan havuzun etrafını saran sedirlikleri içeren kare plan şeklindedir. (Ör: Edirne Dolaplı Bahçe Köşkü, Diyarbakır Cemil Paşa Selamlık Dairesi, Kırım Bahçesaray köşkü, Safranbolu Curtların bağ evi ve Asmazlar konağı köşküleri). Bazen bu plana uzun eksen yönünde göreçeli olarak üst statüyü temsil eden oturma grubunu içermek üzere bir çıkma ekle-

nir. Bunların Edirne Ahmet Paşa Kasrı, Fener Köşkü ve Davutpaşa kasırlarında görebiliriz. Edirne Sarayı Kum kasrı'nda ise bu çıkmalar üç yönde kullanılmıştır. Aslında Kum Kasrı yazlık divanhanesi çıkmaları haricinde direklik ve parmaklıklarla ayrılan bir oturma grubu ve girişlerden biri üzerinde yer alan şahniçe ulaşan merdiven ile hareketli bir tasarım gösterir. Ayrıca divanhane uzun eksen yönünde gelişerek çıkmalar önünde örtülü hacim dışında ikinci ve içtekinden daha büyük bir havuz oluşturmaktadır. Fener köşkünde de aynı anlamda ikicni bir havuzun yazlık divanhane içinde düzenlenmesine "havuzlar" başlığı altında değinmiştir.

Divanhanelerin yaygın kullanımlarından biri ise su kullanımını içeren merkezi sahnına üç yönde yan sahınlar eklenmesi ile oluşturulan tiplerdir. Bu uygulamanın görüldüğü yapılardan biri olan Yalı Köşkü divanhanesi kütle olarak servis kısımlarını içeren arka bloktan daha gelişmiştir. Şerifler yalı köşkündeki üç kollu divanhanede hem yan sahınlar hemde orta sahındaki köşelerin pahlanıp pencere açılmasıyla görüş zenginliğini arttırmaya yönelen bir çaba ve estetik arayış görülür. Bu grubun sembol yapılarından olan köprülü yalısı divan hanesi su mimarisi ile şekillenen sivil mimari örnekleri içinde 17. yüzyıldan günümüze kalan nadir eserlerdendir. Küçüksu Kasrı divanhanesi de aynı grubun net bir ifadesini yansıtır. Hünkâr İmamı köşkünde ise üç yanda gelişen yan sahınların bağlandığı çeşmeli orta sahın son dönemin beğenilerine uygun olarak oval bir plana sahiptir.

Plan gövdesine baş olarak eklenen su kullanımlı divanhanelerin bir diğer gelişimide orta sahının dört yöndeki kanallarla açılmasıdır. Beşiktaş Sarayı Çinili Köşkünde bu dördüncü kanat iki yanlardaki havuzlarla zenginleşen bir giriş sofasına dönüşmüştür. Aynalı Kavak Kasrındaki dört kollu gelişim; dar eksen üzerinde; eşit büyüklükteki yan sahınlar ve uzun eksen üzerinde ise plan gövdesine bitişik olarak hünkar sekisini içeren sahın ile diğer yönde fıskiyeli havuzun bulunduğu giriş sofası olarak kendini gösterir. Orta sahının dört yönde geliştiği divanhanelerin son dönem örneğini ise Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn Köşkünde devrinin mimari kalıpları içinde görmekteyiz.

Değişik bir uygulama tarzı da; su kullanımını içeren mekanların, gelişimleri kendi içlerinde bitmiş üniteler halinde genel kompozis-

yonun yanında yer almalarıdır. Bir "serdab" mekanı tanımlamasına girelibilecek bu tür bölümler yalnız dekoratif su kullanımlarına ayrılmış mekanlar olup yapının genel işleyiş şemasından bağımsız olarak çalışırlar. Bütünüyle su kullanımı için oluşturulmuş Beylerbeyi Sarayı Serdab Kasrını bir yana bırakırsak Kıbrıslı Yalısı, Zarif Mustafa Paşa Yalısı, Tuğrakeş Recai Bey Yalısı bu türün karekteristik uygulamalarıdır. Kıbrıslı Yalısındaki havuzlu grubun sonraki dönemlerin bir ilavesi olduğu için bu tür bir konuma sahip olduğu söylenebilirse de, Tuğrakeş Yalısındaki peşpeşe üç hacimli su kullanım ünitesi tamamen yapıyla beraber tasarlanmış, ancak özel kullanımının gereği olarak bağımsız çalışabilir niteliğe sahip kılınmıştır. Buradaki iç mekan kullanımının benzerini Edirne İbrahim Bey Konağında Mabeyn dairesi işlevi içinde görmüştür. Su kullanımını içeren bağımsız ünite kullanımlarının Güneydoğu'dan temsilcisi Gevraniler köşkünün havuzlu divanhanesidir. Aynı gruba Bursa'dan da Zemin kat Sofa grubu içinden yarım kat kat farklılaşmasıyla ayrılan havuzlu hayat'ı ile Reyhanpaşa Sokağındaki evi ve yine zemin kattaki havuzlu odası ile Ortapazar Caddesindeki evi ilâve edebiliriz.

Yukarıdaki grupta andığımız su kullanımlarını içeren mekanlar genel işleyiş programından bağımsız bir nitelik kazanmalarına rağmen yine de esas yapının konstrüktif yapısı içindeki bir mekan veya mekan grubu konumundadırlar. Bu kullanımın bir ileriki adımında söz konusu mekanların yine de bir ana yapıya bağlı ancak bu kez yapının bünyesi içinde değil ona bitişik olarak bağımsız bir köşk niteliğine geçmeye başladıklarını görürüz. Bu köşkler ana yapıların bahçe veya avluları içindedirler. Edirne ve Kırım bahçesaraydaki örneklerde orta mekandaki havuzu çevreleyen açık köşklerin ana yapılarla bağlantılı olarak iç bahçelere doğru ilerlediklerini görmekteyiz. Edirne Köprülü Mehmet Paşa ve Vezir Konaklarında köşk ve bahçe havuzlarının yapı-bahçe ilişkisinin kurulmasında organik bir görev üstlendikleri görülmektedir. Rıfat Osman'ın rölövesinden tanıdığımız isimsiz bir diğer Edirne evindeki bahçe köşkünde de köşk ve bahçe havuzları aynı bağlantı esprisini taşımaktadırlar. Son örneğe yakın bir bahçe köşkü kullanımını Kayseri'de Gübgüboğlu Konağında görebiliriz. Ancak burada havuzun avlu köşkünün önünde kullanılması yeğlenmiştir. Bir diğer Kayseri örneği olan Molla oğulları evinde ise su kullanımlarına konu

olan bahçe köşkleri harem ve selamlık avlularında ayrı ayrı düzenlenmiştir. Daha yalın bir yapı gösteren harem köşkü Gübgüboğlu konağındaki gibi havuzu köşkün önüne almıştır. Selamlık köşkü ise kademeli olarak iki üniteli yapısı, köşk ekseni üzerindeki iç ve dış havuzu ve bunların kanal bağlantısı ile daha zengin bir program sunmaktadır.

Su kullanımlarını içeren mekanların yapı bünyesinde kalmak üzere ayrı bir ünite oluşturması daha sonra yapı içinden çıkarak yapıya bitişik konumda konstrüktif bağımsızlık kazanması gelişiminin son çizgisi su köşklerinin herhangi bir yapının programından ayrılarak tamamen bağımsız kullanımlara dönüşmesidir. Bu grubumuza konu olan köşkler beraberinde servis hacimlerini barındırmıyan, tek üniteli, yalnız bir su kompozisyonunu taçlandırmak üzere tasarlanan yapılardır. Grubun en yalın şeklini Edirne Hacıdoğan'daki yazlık divanhane ile İftariye köşkünde bulabiliriz. Kare planların kenarlarındaki sedirlikler eksenlerin kesiştiği yerdeki havuzun etrafını çevreleler, Hakim yöndeki bir çıkma planın tek hareketidir. Aynı temayı ortadaki oval havuzun formuna uyarak biçimlenen Safranbolu Hacı Hüseyinler "havuz odası" nda da görmekteyiz. Su kullanımını içeren orta sofanın iki yönde sedirlikleri içeren kanatlarla gelişmesi ile oluşan bir köşk tipini özenli ayrıntılarıyla Efganlar Tekke köşkünde buluruz. Buna benzer bir uygulama Çırağan Sarayı Yalı köşkünün selsebilli orta sofasının iki yandaki kanatlarıyla şekillenen tasarımdadır. Bu köşkün kenarında yeraldığı bahçe havuzunun diğer yanında, aynı eksen üzerinde düzenlenen bir diğer bağımsız köşkte ise orta sahınüç yöndeki yan sahınlarla çevrilmiştir. Orta sahnı bu sefer bir havuz simgelemektedir. Üç yan sahınlı bağımsız köşkün dairesel orta sahınlı ve buna uygun formlar çizen yan sahınlarını ise Saadabad'da Çağlayan köşkü tasarımında görebiliriz. Aynı köşkün yerinde evvelce bulunmakta olan Kasr-ı Neşat köşkü ise kare planlı orta sahın etrafında dört yönde eklenen yan sahınlardan meydana gelmekteydi.

Su kullanımlarıyla karekterize edilen iç mekanlar yalnız kapalı hacimler olmayıp aynı zamanda açık üniteler, yazlık divanhanelerin zengin su motifleriyle bezendiğini çeşitli örneklerde gördük. Bu şekilde su düzenlemelerine konu olan hem açık hem de kapalı alanların bir arada aynı yapı içinde kullanılmaları ise ayrı bir grup uygulamayı teşkil ederler. Bu uygulamalardaaçık ve kapalı mekanlar yatay bir hat üzerinde bulunabilecekleri gibi, altlı-üstlü düzenlenmeleri de

mümkündür. Bunlardan ilk gruba Sepetçiler Köşkü, ikincisine de Topkapı Sarayı III. Murad Köşkü tipik birer örnektirler.

Su kompozisyonunun esas konstrüksiyonunu teşkil eden mermer ve taş bloklar değerli yontu eserlerine konu olurlar. Rozetler, mukarnaslar, sütunçeler, tepelikler, rölief bezemeler her devrin değişen san'at anlayışlarının izlerini yansıtırlar. Özellikle son devirlerin san'at akımlarında bu yontu figürlerine çeşitli havyanlar ve grift nebatî motiflerin katıldığı görülür.

Konstrüktif malzemenin bünyesinde oluşturulan bezemeciliğin yanısıra, diğer bezeme san'atların da su kompozisyonunun çehresine hareket kazandırdıklarını görüyoruz. 16. yüzyıldaki III.Murad Köşkü selsebili ve 20. Yüzyıl başındaki Mecit Efendi Köşkü çeşmesinde çini panolar kompozisyonları çevreler. Çini kullanımının çok sade bir uygulamasını ise Diyarbakır Gevraniler Konağındaki selsebilde buluruz. Topkapı Sarayı çeşmeli sofa köşkündeki mermer çeşmeye fon olan 17.yüzyıl çinilerinin çeşmenin bünyesine de girerek kandillik hücrelerinin içlerinde kullanıldığını görmekteyiz. Su düzenlemesi içinde çini kullanımının Anadolu'daki en eski örneği ise mermer mozaikler ile birlikte Diyarbakır Artuklu Sarayındadır.

Mermer üzerine kalem işleri ile uygulanan motifler de su elemanlarındaki bir diğer bezeme tarzıdır. Ayrıca rölief unsurların daha canlı olarak belirtilmek istendiği pek çok örnekte altın yaldız veya boya (genellikle kırmızı) kullanılır. Çifte kasırlardaki pencere çeşmeleri ile çeşmeli sofa çeşmesinde bu ifadeler kullanılmıştır.

Renkli mermerlerden marküteri tarzındaki panoların veya daha sınırlı bezemelerin de su elemanlarına renk kattığını görürüz. Yukarıda anılan III. Murad Köşkü selsebili, sayılan bezeme türlerinin bir arada ve çok dengeli olarak uygulandığı olgun bir örnektir. Mermer marküteri bezemenin Güneydoğu Anadolu'dan bir uygulaması olarak Mardin Marufiye Medresesi Selsebilini de anmak gerekir.

İç mekanların su kompozisyonları ile bezenmesine ve mimari programı yönlendirmesine konu olan elemanlar sahip oldukları önemle eşdeğerde strüktür ve form kazanmışlardır. Söz konusu su kullanım elemanlarının genel konstrüksiyonu genellikle taş ve mermerden ibarettir.

Yerel verilerin gereği ile Leşker-i Bazar Sarayında gördüğümüz gibi bazen kerpiç yığma konstrüksiyon ve üzerine (muhtemelen geçirimsiz nitelikli) sıva kullanılmıştır. Bu tür sıva kullanımı moloz ve kesme taş havuzların oluşumunda da düzgün ve geçirimsiz yüzey elde etmek için uygulanmıştır.

İç mekan su kullanımlarının ağırlıklı malzemesi olan mermer genellikle beyaz nadiren de bezeme unsurları veya muhtelif konstrüktif kısımlarda renkli olarak kullanılmıştır.

Mermer konstrüksiyon parçalı yapıda olabildiği gibi bazen büyük havuz teknelerinde tek parça blok olarak da uygulanma gereği doğmuştur. Parçalı kullanımlarda birleşme yerlerinin sızdırmazlık açısından sorun yaratacağı doğaldır. Gerek su elemanın kendi yapısının kurulmasında, gerekse içine oturduğu mekandaki izolasyon sorunlarının halledilmesinde bu iş için geliştirilmiş özel geçirimsiz sıvalar ve harçlar kullanılmıştır. Araştırma içinde ayrıca ele aldığımız bu izolasyon malzemeleri, su'yun yaşanılan mekanlar içine cesaretle getirilebilmesine olanak sağlamıştır. Suların ulaştırılması ise; şehir dışlarında kesme taş galerilerle veya toprak künklerle, şehir ve yapı içinde ise toprak künk ve kurşun borularla sağlanır. Toprak künklerin çeşitli isimlerle anılan standartları vardır. Kurşun borular ise levhalardan sarılarak elde edilir. Künk boruların içiçe geçen yerleri de yine geçirimsiz harçlarla sıvanır. Altıncı bölümde bunlara ayrıntılı olarak değinilmişti.

Türk yapıcıları nesiller boyu devraldıkları mimarî mirasın özgün uygulamalarından biri olan; en kıymetli iç mekanları su oyunlarıyla sembolize etme geleneğinin ısrarlı takipçisi oldular. Bu esasında Türk felsefesi içinde köklü ve kuvvetli kavram olarak şekillenen su temasının her devirde, diğer kültürel etkinliklerle beraber mimarî kültür ürünlerine de yansımasının bir sonucuydu.

Su'yun ulusun bilincinde kazandığı statüyü devlet yapısında da izlemek mümkündü. Nazırlıklardan (bakanlıklardan) en önemlilerinden birini Su Nazırlığı teşkil etmekteydi. İmparatorluğun san'at alanında gelinebilecek en son makamı olan "Ser Mimaran-ı Hassa" lığa (imparatorluk baş mimarlığına) gelebilmek için su nazırlığından geçmek gerekirdi. Tüm su yollarının yapım ve bakımından sorumlu olan su nazır

lığı ise geniş bir örgütlenmeye sahipti. Bu örgütün en küçük birimi olan su yolculuk (rah-ı ab), tüm yerleşim ünitelerine yayılmış bir birimdi. Su dağılımında sıhhatli sistemler kurulmuş ve bunların çalıştırılması ayrıntılı kurallara bağlanmıştı.

Devlet örgütlenmesinde bile böylesine etkili olabilen; su kavramı, su sevgisi yaşanılan mekanların baş köşelerinde zarif buluşlarla yer bulurken bu uygulamalar yalnız büyük yapılara, saraylara özgü fanteziler olarak kalmamıştır. Ulusun tüm sosyal gruplarının sahip olduğu bu güzel eğilimle su kompozisyonları görkemli yapıların yanısıra, daha sınırlı boyutlardaki yapılarda, hatta mütevazi halk konutlarında bile kullanım bulmuştur. Bu son türlerde; gerçekte fonksiyonel ağırlığı ön planda olan su kullanım elemanları, gerek plastik yapılarına gösterilen özen, gerek se mekan içindeki yerlerinin akılcı değerlendirilmesiyle yapıları sembolize eder nitelikler kazanmışlardır.

Gerçekte Türklerde iç mekan yaşayısı, günlük hayatın büyük ölçüde içinde şekillendiği bahçe yaşamını da kapsar. Bu bakımdan makro ölçekte iç mekandaki su kullanımını bahçe yaşamındaki su kullanımlarıyla beraber değerlendirmek gerekir. Araştırmamızdaki Yusuf Kamil Paşa Yalısı, Tuğrakeş Recai Bey Yalısı, Anadoluhisarı Yasinci Yalısı Çırağan Sarayı Yalı Köşkleri gibi örnekler bu yaşam tarzının en belirgin örnekleridir. Saydam tutulan ara bölmelerle iç mekanı, bahçeyi ve diğer yöndeki dış mekanı (bu örneklerde; Boğaziçi) bir arada algılamak, herbirinin içinden diğerlerindeki atmosferi yaşamak olanağı vardır. Bu mekan bağlantılarının kurulduğu eksenler ise su kompozisyonlarıyla odaklandırılmış, anılan kompozisyonlar mimari tasarımda iç-dış mekan bağlantısı kurulmasında simgesel boyut kazanmışlardır.

Türk mimarlığında iç mekanlarda su kompozisyonları kullanımının mimariye program veren yönü ile analiz etmeye ve belirgin kriterlerini derlemeye çalıştığımız bu araştırma mimari kültürün özgün bir sahasını bulgulama çabasının ötesinde modern gelenekçi tasarımlara uygulama bazında seçenekler sunabildiği, bu şekilde kültürel devamlılığa katkı verebildiği takdirde amacına ulaşmış olacaktır.

SÖZLÜK

"Bu küçük sözlükle; araştırma içinde muhtelif yerlerde geçen su kullanımına ait özel kelimelerin anlamlarını toplu olarak sunabilmenin yanısıra, konuyla ilgili çalışma yapacaklara kolaylık olması ümidiyle diğer bazı kelimelerin de anlamlarını vermenin faydalı olacağı düşünülmüştür."

KISALTMALAR

Ar. Arapça
Fr. Farsça
İ. İsim
ş. Sıfat
ç. Çoğul

BAŞVURULAN KAYNAKLARIN KISALTMALARI

(ARS)	C.E. Arseven,	Sanat Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1957.
(İSL)		İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1940-1970.
(Y.LUĞ.)	İ.A.Gövsa,	Yeni Lügat ve Ansiklopedi, İskit Yayınevi, İstanbul.
(LAR)		Meydan-Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1969-1973.
(OSM)	M.N.Özön	Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük, İnkilâp ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1965.
(NİRV)	S.N.Nirven,	İstanbul Suları, İstanbul, 1946. İstanbul' da Fatih II.Sultan Mehmet Devri Türk Su Medeniyeti, İstanbul, 1953.

ÂB Fr.i. Su. (OSM)

ÂBDAN Fr. i. (Âb-dan) Su kabı, (OSM)

ÂBHOR,ÂBHORD Fr.i. (Âb-hor, hord) Su içme yeri, (OSM)

ÂB-I REVAN Fr. i. Akarsu (Y.LUG.)

ÀBİŞHOR Fr.i. I. Yalak, 2.Su içilecek bardak, 3.Sıra tekneler(OSM)

ÂBKEŞ Fr.i. (Âb-keş) 1.Su çeken saka, 2.Süzgeç (OSM)

ÂBRAH,ÂBRAHE Fr.i. (Âb-rah) Su yolu (OSM)

ÂBŞAR Fr.i. (âb-şar) Su şarıltısı, çağıltı (OSM)

ÂBŞİNAS Fr.i. (Âb-şinas) Sudan anlıyan, su yolcu (OSM)

ÂBTABE Fr.i. Su kovası, ibrik (OSM)

AYNA TAŞI Çeşmelerde, musluk veya lülenin üzerinde bulunduğu taş, Genel kompozisyon bütünü içinde bir kısım olabileceği gibi, müstakil bir parça şeklinde de olabilir.

BACA Su ulaşımında kullanılan galerilerin üzerinde: gerektiğinde iç kısmını görebilmek, inip temizleyebilmek, yanlardan katılan galerilerin sularını kontrol etmek için muayyen yerlerde açılan menfezler. Taş-tuğla malzeme ile yapılır. İçleri sızdırmaz sıva ile sıvanırdı. Üzerleri taş veya demir kapak ile örtülür (NİRV).

Bİ'R Ar.i. Su kuyusu (ç.Abar) (OSM)

BİRKE Mardin yöresinde avlu/bahçe içindeki büyük havuza verilen ad, Selsebil/çeşme sularının ulaştığı havuz.

BİR ÜSTÜNE Tek katlı kurşun levhadan sarılan su borularına verilen isim. Boruların kurşun levha katlarına göre isimleri de; iki üstüne, üç üstüne,...şeklinde değişir (NİRV)

BURMA Osmanlıların çeşme muslukları için kullandıkları tabir, Musluğu açıp kapatmaya yarayan anahtar için de bu sözcük kullanılabilir. (ARS)

BÖLÜKBAŞI Hünkârın hizmetindeki su yolcuların amiri (NİRV)

CURUN Urfa yöresinde çeşme teknesine verilen ad, yalak.

ÇEŞME Fr.i. Çeşme, kaynak, pınar, Su kaynağı manasına, göz kelimesinin farsça karşılığı olan "çeşm" kelimesinden alınmıştır. (ARS)

ÇEŞMESAR Fr.i (Çeşme-sar) 1. Pınarı çok olan yer, 2. Çeşme başı. (OSM)

ÇUVALDIZ Maksemlerden dağıtılan suyun miktarını ölçmek için kullanılan ölçülerden biri. "I Masura'nın dörtte, ' I Kamış'ın sekizde biridir.

DENİZLİK (DAMLALIK) İç mekandaki havuz ve fıskıyelerden ibaret kompozisyonun icinde yeraldığı, kenarları 5-6 cm. yükseklikte sıçrayan fıskıye sularının etrafı ıslatmamasına yönelik ve bu amaca uygun büyüklükte, aynı zamanda soğutulacak meyve tabağı, kase ve şerbetliklerin konulduğu mermer tekne. Edirne yöresinde bu kısma "damlalık" ta denilmekteydi.

FEMMENİ Güneydoğu'da Eyvan içindeki su düzenlemelerinde su'yun eyvan içinde ilk çıktığı kısımda yer alan küçük taş tekne-havuz. Bu kısımlar su'yun eyvan zemininde kanala geçmeden evvel dengelendiği ve genellikle sıçrayan suyun tutulması için iki tarafında alçak taş parapetler olan, kanal zemininden biraz daha derince havuzlardır (Ar.Fem, ağız demektir).

FEVVARE Ar.i. Döner fıskiye, havuz fıskiyesi. (OSM) Su tazyiki ile dönen fıskiye, Çark-ı felek veya çarklı fıskiye de denir. (ARS)

FISKIYYE Ar.i. Fıskiye, suyu püskürten musluk. (OSM)

FIŞKIRAK, FIŞKIRDAK Fıskıye, (ARS)

HAVZ Ar. i. Havuz, özel olarak yapılmış su çukuru (ç.Hıyaz) (OSM)

HAVZ-İ MA' Ar.i. Su havuzu. (OSM)

HİLAL Su ölçüsü birimi, "Masura" nın yarısıdır (NİRV)

KÜNK Su kanallarında kullanılan pişmiş toprak borular. Özelliklerine göre; yedi parmak, altı parmak, paşa künkü, eski birlik, arnavut künkü vs. gibi adlar alırlar (NİRV)

LOKMA Tecrit macunu. Su künklerinin birleştiği yerlerdeki ağızlarda, su düzenlemelerinin bulunduğu hacimlerin taş veya mermer olan döşemelerinin derzlerinde ve su kompozisyonlarının bünyesindeki birleşmelerde sızdırmazlığı temin için kullanılır. Bazen künklerin üzerlerini tamamen sıvamak tarzında da uygulanır. Lokma; "Lökün"ün, üstüpü ve beziryağı ile yapılan bir cinsinin içinde kendir ve pamuk karıştırılmak suretiyle elde edilir. (ARS)

LÖKÜN Tecrit macunu, Çeşme musluklarının takılmasında ve su künklerinin biribirlerine kaynaştırılarak aralarındaki deliklerin kapatılmasında kullanılır. Lökünle tecrit edilen künk üzeri ayrıca "yedirme" ile de sarılarak sızdırmazlığı pekiştirilir. Lökün, kireç ve zeytinyağının birlikte döğülmesiyle yapılır. (ARS)

LÜLE 1. Su kompozisyonlarında suyun akıtıldığı parçalar. Suyun devamlı akıtıldığı düzenlemelerde kullanılır. En yalın hali bir oluk parçası şeklindedir. 2. Bendlerde toplanan ve şehre dağıtılan suların muayyen miktarlarda verilmesi için suyu maksemlerde ölçmeye mahsus silindir şeklinde küçük ve ince boru parçasıdır ki su akan boruların ucuna veya maslak teknesinin kenarına takılır. I lüle; 4 masura, her masura da 4 çuvaldız eder.

MA' Ar.i. Su. (OSM)

MAKAS GALERİ Ana su galerilerine katılan yan galeriler. (NİRV)

MAKSEM-TAKSİM Şehre giren suların muhtelif semtlere ve binalara dağıtılması için yapılan su hazneleri. Dağıtılan suların istenen ölçülerde olması da buradaki düzenlemelerle temin edilir. (ARS)

MASLAK Bendler ve menbalardan galerilerle gelen suların geçtiği ve muhtelif kollara ayrıldığı yerlerde, suyu kontrol etmek ve icabeden yöne vermek üzere bırakılmış bacalar ile bunların üstüne yapılan mahzenlere denir. Bu hususta; suvak (savak), maksem, taksim tabirleri kullanılırsa da bunların manası ayrıdır. (ARS)

MASURA (Masra da denilir) Resmî su ölçülerinden "Lüle" nin dörtte biridir. Yarım masuraya "hilâl" denilir. Bir masura dört "çuvaldız" dır. (ARS)

MİZAB Fr. i. (Mîz-âb) Su yolu, oluk. (OSM)

RAH-I AB Bkz. Su yolcu

SELSAL
- Güneydoğu bölgesinde selsebile verilen isim (D.Erginbaş)
- Ar.i. Selsebil anlamdaşı. (Y.LUG)
- Ar.i. Soğuk, içimi hoş, hafif su. (LAR)
- Ar.i. Hafif, soğuk, tatlı su (LAR)

SELSEBİL Su'yun görsel güzellikleri yanısıra, fonetik değerlerinden de yararlanmak için geliştirilen düzenleme. Yüksekçe bir yerden akıtılan suların, düşey hat üzerinde şaşırtılarak yerleştirilmiş kademelerden süzülerek alttaki tekneye dökülmeleri esasına dayanır.
- Ar.i. 1. Cennette bulunduğuna inanılan bir pınar veya çeşmenin adı, 2. soğuk, hoş içimli, hafif su, 3. Türk mimarisinde süsleme unsuru olarak kullanılan bir tür çeşme aynası. (LAR)
- Ar.i. Temiz ve berrak su. (Y.LUG)
- Ar.i. Cennette bir ırmak veya çeşme. (Mecaz) Tatlı su çeşmesi. (OSM)

Selsebil kelimesinin etimolojik yapısı dilbilimciler arasında ihtilâf konusu olmuştur (İSL). Kelimenin Kur'an'dan alındığı muhakkak olmakla beraber, isim veya sıfat olarak kullanılması konusundaki görüşler değişiktir (islâm Ansiklopedisinin ilgili maddesinde bu konudaki görüşlere geniş olarak yer verilmektedir). Kur'an'da selsebil kelimesinin geçtiği ayet şöyledir (LXXVI/18): "Aynen fihâ tüsemmâ selsebiylâ". Mânası; (Bu), orada bir çeşmedir ki adına selsebil denilir(Doç.Dr. Süleyman Ateş Çevirisi).

SERAB Ar.i. Baş su güneydoğu'da eyvan içi su düzenlemelerinde su'yun eyvan duvarında ilk çıktığı ağıza verilen isim.

SU IZGARASI Bendlerde, galerilere verilecek suların dal, yaprak, v.s. gibi maddelerden arıtılması için kullanılan ızgara. inceleri ahşaptan yapılırken, daha sonra demir olanları kullanılmıştır (NİRV)

SU NAZIRI Osmanlı devlet teşkilatında su işlerine bakan kimse (Bakan). Divan toplantılarına katılır, imparatorluğun su ile ilgili tüm işlerini yönetirdi. Emrinde geniş bir örgütlenme vardır (Rah-ı ab'lık). Su nazırı terfi ederse Devletin baş mimarı (ser mimaran-ı hassa) olur. (NİRV)

SU TERAZİSİ Suların uzun mesafelerden nakledilmelerinde basınç kazanarak boruları patlatmalarını ve arazinin değişen eğimlerinde su yolunun irtifa kaybetmeden gidebilmesini temin için yapılan kuleler. Sular kulelenin içindeki kanallardan yükselerek küçük bir haznede toplanır, burada kazandığı irtifa ve yeterli basınçla ayrı bir borudan inip tekrar yoluna devam eder. (NİRV)

SUVAK Suyun toplanıp dağıtıldığı taş tekne ve havuzlar. Yanlış olarak savak da denilir (ARS)

SU YOLU Temiz su dağıtımı için yapılan kanallar. Pis su için yapılanlarına lağım veya mecra denilir. (ARS)

SU YOLCU Su işleriyle uğraşan kimseler. Su yolcu esnafı (Rah-ı ab). Su yolcular, su nazırlığına bağlıdırlar. Geniş bir teşkilâta maliktirler. Mahallî ekipler halinde çalışırlar. Ayrıca büyük konakların ve sarayların özel su yolcu teşkilâtı bulunur. Su yolculuğun kuruluşu çok eskiye dayanır. Fatih zamanında su yolcu esnafı için kanun çıkartıldı. O zamandan itibaren su yolculuk, berat ve hüccetlerle babadan oğula geçmiştir. (NİRV)

USTA Vezir, v.b. zevatın hizmetinde olan su yolcu bölüğünün amiri. (NİRV)

YEDİRME Tecrit macunu. "Lökün" le tecrit edilen künklerin üzerini ayrıca sararak sızdırmazlığını pekiştirmek için kullanılır. Lökünün beziryağıyla karıştırılıp, ketene yedirilmesiyle yapılır. (ARS)

K A Y N A K L A R

|1| Meydan-Larousse Ansiklopedi, Tanrı Maddesi, II.Cilt, S.881.

|2| Ayn.yer.

|3| İNAN, A., Tarihte ve Bugün Şamanizm, S.8.

|4| Ayn.yer., S.10.

|5| Ayn.yer., S.14

|6| Ayn.yer., S.21

|7| Kur'an, XXIV/ 45.

|8| Kur'an, XXXI/10.

|9| Kur'an, LXXXVI/5.

|10| Kur'an, I/22.

|11| Kur'an, VI/99.

|12| Kur'an, XIV/32.

|13| Kur'an, XXVII/60.

|14| Kur'an, XXXV/27.

|15| Kur'an, LXXVIII/14.

|16| Kur'an, XXII/14.

|17| Kur'an, LI/15.

|18| Kur'an, LXXXVIII/12.

|19| Kur'an, LXXVI/18.

|20| ASLANAPA, O., Türk Sanatı, İstanbul, 1984 , S.11.

|21| ASLANAPA, a.g.e., S.47.

|22| Ayn. Yer.

|23| SÖZEN, M., Diyarbakır'da Türk Mimarisi, İstanbul, Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını, 1971, S.225.

|24| Ayn. yer., S.226.

|25| Ayn. Yer., S.227.

|26| SÖZEN, a.g.e., S.223.

|27| ALTUN, A., Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1978, S.226.

|28| SÖZEN, M., Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 1981, S.182.

|29| ERGİNBAŞ, D., Diyarbakır Evleri, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını, 1953, S.20.

|30| ERGİNBAŞ, a.g.e., S.21.

|31| Ayn. Yer.

|32| ERGİNBAŞ, a.g.e., S.20.

|33| ERGİNBAŞ, a.g.e., S.24.

|34| ERGİNBAŞ, a.g.e., S.22.

|35| ERGİNBAŞ, a.g.e., S.23.

|36| ÜÇLER, R., "Diyarbakır Evlerinin Mimari Bakımından Tetkiki", Bayındırlık Dergisi, S.7, 1942-43, S.10.

|37| ÜÇLER, a.g.y.

|38| ÜÇLER, a.g.y.

|39| AKKOYUNLU, Z., Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1989, S.14.

|40| AKKOYUNLU, a.g.e., S.22.

|41| Ayn. Yer.

|42| AKKOYUNLU, a.g.e.,S.35.

|43| AKKOYUNLU, a.g.e.,S.95.

|44| ALPER, M., Urfan'nın Mekânsal Yapısı, Türk İslâm Mimarisindeki Yeri ve Önemi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 1986, S.42.

|45| AKKOYUNLU, a.g.e., S.78.

|46| AKKOYUNLU, a.g.e., S.73.

|47| ÇAKIROĞLU, N., Kayseri Evleri, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını, 1952, S.23.

|48| Ayn. Yer., 34.

|49| ÖZ, T., Topkapı Sarayında Fatih Sultan Mehmed II'ye ait Eserler, Ankara, Seri.XI, No:3, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1953, S.5.

|50| Ayn. yer.

|51| Meydan-Larousse Ansiklopedi, Hırka-i Saadet Maddesi, 5.cilt, S.823.

|52| Ayn.yer.

|53| Ayn.yer.

|54| Ayn.yer.

|55| Ayn.yer.

|56| KOÇU, R.E., Topkapı Sarayı, İstanbul, İstanbul Ansiklopedi ve Neşriyat Koll. Şti. Yayını, 1954, S.77.

|57| Ayn.yer.

|58| ÖZ, a.g.e., S.12.

|59| Ayn.yer.

|60| Ayn.yer.

|61| ELDEM, S.H., Köşkler ve Kasırlar II, İstanbul, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü Yayını, 1973 , S.125.

|62| Ayn.yer., S.68.

|63| Ayn.yer.

|64| ELDEM, a.g.e., S.143.

|65| Ayn.yer.

|66| Ayn.yer.

|67| Ayn.yer., S.173.

|68| Ayn.yer.

|69| Ayn.yer., S.184.

|70| Ayn.yer., S.205.

|71| Ayn.yer., S.177.

|72| ELDEM,S.H., Köşkler ve Kasırlar I, İstanbul, Devlet Güzel Sanatlar Akademesi Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü Yayını, 1969, S.209.

|73| Ayn.yer., S.210.

|74| Ayn.yer., S.227.

|75| Ayn.yer., S.210.

|76| Ayn.yer.

|77| TANIŞIK, İ.H., İstanbul Çeşmeleri 1.cilt, İstanbul, 1948, S.218.

|78| ELDEM, a.g.e., S.251.

|79| Ayn. Yer.

|80| Ayn.Yer., S.287.

|81| ELDEM,S.H., Köşkler ve Kasırlar I, S.319.

|82| Ayn.yer.

|83| TANIŞIK, a.g.e., S.76.

|84| Ayn.yer.

|85| Ayn.yer.

|86| ELDEM,S.H., a.g.e., S.335.

|87| Ayn.Yer.,

|88| SERTOĞLU, M., Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, Gedikli Cariyeler Maddesi, S.114.

|89| BAYRAKTAR, N., "Topkapı Sarayı Çeşme Muslukları", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi, Beşeri Bilimler Dergisi, Özel Sayı, 1980, S.532.

|90| ELDEM, S.H., Türkevi II, İstanbul, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayını, 1986, S.106.

|91| OSMAN, Dr.R., Edirne Sarayı, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1989.

|92| ELDEM, S.H., Köşkler ve Kasırlar I, S.8.

|93| Ayn.yer.

|94| Ayn.yer.

|95| Ayn.yer., S.114.

|96| Ayn.yer., S.9.

|97| Ayn.yer.

|98| Ayn.yer, S.8.

|99| ELDEM, S.H., Köşkler ve Kasırlar II, S.4.

|100| OSMAN, R., Edirne Sarayı, S.101.

|101| Ayn.yer., S.98.

|102| ELDEM, S.H., Köşkler ve Kasırlar II, S.27.

|103| Ayn.yer.

|104| ELDEM, S.H., a.g.e., S.3.

|105| OSMAN, R., Edirne Evleri, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1983, S.8.

|106| Ayn.yer, S.9.

|107| Ayn.yer.

|108| Ayn.yer.

|109| Ayn.yer.

|110| Ayn.yer.

|111| Ayn.yer.

|112| Ayn.yer.,S.10.

|113| Ayn.yer., S.24.

|114| Ayn.yer.

|115| KOÇU, R.E., Topkapı Sarayı, S.182.

|116| Ayn.yer.

|117| Ayn.yer.

|118| ELDEM, S.H., Köşkler ve Kasırlar I, S.126.

|119| KOÇU, a.g.e., S.207.

|120| ERKİNS, H.Z., Topkapı Sarayı, S.62.

|121| BAYRAKTAR, a.g.e, S.534.

|122| ELDEM, S.H., Köşkler ve Kasırlar II, S.125.

|123| Ayn.yer.

|124| Ayn.yer.

|125| Ayn.yer., S.151.

|126| ELDEM, S.H., Türkevi II, S.40.

|127| Ayn.yer.

|128| ELDEM, S.H., Köşkler ve Kasırlar II, S.89.

|129| ELDEM, S.H., Türkevi II, S.62.

|130| Ayn.yer.

|131| Ayn.yer.

|132| BERK, C., Konya Evleri, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını, 1951, S.106.

|133| Ayn.yer.

|134| ELDEM, S.H., a.g.e., S.30.

|135| ELDEM, S.H., Türk Bahçeleri, S.118.

|136| ELDEM, S.H., Köşkler ve Kasırlar II, S.223.

|137| ELDEM, S.H., Türkevi I,S.124.

|138| ELDEM, S.H., Türk Bahçeleri, S.305.

|139| ELDEM, S.H., Köşkler ve Kasırlar II, S .238.

|140| Ayn.yer., S.239.

|141| Ayn.yer., S.256.

|142| Ayn.yer., S.238.

|143| ELDEM, S.H., Türk Bahçeleri, S.113.

|144| Ayn.yer.,S.166.

|145| Ayn.yer.

|146| Ayn.yer.,S.168.

|147| ELDEM, S.H., a.g.e., S.174.

|148| Ayn.yer.

|149| ELDEM, S.H., Köşkler ve Kasırlar II, S.276.

|150| Ayn.yer.

|151| ESİN, E., Sadullah Paşa Yalısı, İstanbul, Türkiye Anıt Çevre Değerlerini Koruma Vakfı Yayını, 1976, S.9.

|152| Yalının tarihsel araştırmasının yürütüldüğü T.A.Ç. Vakfı'ndan alınan bilgi.

|153| ERKİNS, Topkapı Sarayı, S.48 .

|154| KOÇU, R.E., Topkapı Sarayı, S.183.

|155| BAYRAKTAR, N., "Topkapı Sarayı Çeşme Muslukları", S.534.

|156| ELDEM, S.H., a.g.e., S.311.

|157| Ayn.yer., S.313.

|158| Ayn.yer., S.323.

|159| Ayn.yer.,

|160| EMLER, S., "Topkapı Sarayı Restorasyon Çalışmaları", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul, 1963, S.127.

|161| KOÇU, R.E., a.g.e., S.199.

|162| TANIŞIK, İ.H., a.g.e., S.218.

|163| ELDEM, S.H., Türk Bahçeleri, S.129.

|164| Ayn.yer.

|165| Ayn.yer.

|166| ELDEM, S.H., Boğaziçi Anıları, S.190.

|167| Ayn.yer., S.187.

|168| Ayn.yer., S.186.

|169| ELDEM, S.H., Köşkler ve Kasırlar II, S.345.

|170| Ayn.yer.

|171| AYVERDİ, E.H., Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya III.Cilt, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, 1972, S.115.

|172| ELDEM, S.H., Türkevi II, S.28.

|173| Ayn.yer., Köşkler ve Kasırlar II, S.429.

|174| KONYALI, İ.H., Üsküdar Tarihi Cilt II, İstanbul. Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayını, 1976, S.187.

|175| Ayn.yer.

|176| ARSEVEN, C.E., Türk Sanatı Tarihi I-II, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 1954-59, S.629.

|177| SERTOĞLU, M., Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, Beylerbeyi Sarayı Maddesi, S.40.

|178| Ayn.yer.

|179| ELDEM, S.H., Köşkler ve Kasırlar II, S.445.

|180| ARSEVEN,E.C., a.g.e., S.532.

|181| GÜLERSOY, Ç., Malta Köşkü, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 1979, S.9.

|182| Ayn.yer., S.10.

|183| Ayn.yer., S.11.

|184| TOMSU, L., Bursa Evleri, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, 1950, S.124.

|185| Ayn.yer.,S.78.

|186| ŞEHSUVAROĞLU- H.Y., "Le Divanhane de la Marine (Kasım-Pacha)" Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, Evlül 1952, S.25-26.

|187| Ayn.yer.

|188| KONYALI, İ.H., a.g.e., S.229.

|189| ÖNEY, G., Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1978, s.52.

|190| Ayn.yer., s.53.

|191| Ayn.yer.

|192| Ayn.yer., s.57.

|193| Ayn.yer., s.53.

|194| Ayn.yer., s.51.

|195| Ayn.yer.

|196| ÖĞEL, S., Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler, İstanbul, 1986,

|197| BAYRAKTAR, N.,"Topkapı Sarayı Çeşme Muslukları", 531.

|198| Ayn. yer., s.534.

|199| Ayn. yer., s.532.

|200| Ayn. yer., s.534.

|201| Ayn. yer.

|203| NİRVEN, S.N., İstanbul Suları, İstanbul, 1946, s.119.

|204| SERTOĞLU, M.,Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, Mimarbaşı Maddesi, s.212.

|205| NİRVEN, S.N., İstanbul'da Fatih II.Sultan Mehmed Devri Türk Su Medeniyeti, s.22.

|206| Ayn. yer., s.21.

|208| Ayn. yer., s.22.

|208| Ayn. yer.

|209| NİRVEN, S.N., İstanbul Suları, s.152.

|210| NİRVEN, S.N., İstanbul'da Fatih II.Sultan Mehmed Devri, s.17.

|211| Ayn. yer.

|212| Ayn. yer.

|213| NİRVEN, S.N., İstanbul Suları, s.152.

|214| Ayn. yer.

|215| Ayn. yer.

|216| Ayn. yer.

|217| Ayn. yer.

|218| Ayn. yer.

|219| Ayn. yer.

|220| ARSEVEN, Sanat Ansiklopedisi, Maslak Maddesi, c.III, s.1207.

|221| Ayn. yer.

|222| ARSEVEN, Sanat Ansiklopedisi, Lökün Maddesi, c.III, s.1244.

|223| Ayn. yer.

|224| Ayn. yer., Yedirme Maddesi, c.V.

|225| Ayn. yer., Lokma Maddesi, c.III. s.1211.

|226| Ayn. yer.

|227| Ayn. yer.

RESİM KAYNAKLARI

Not: Kaynak gösterilenler dışındaki fotograf ve çizimler yazara ait olanlardır.

Resim 1. ASLANAPA, O., Türk Sanatı, s.49.

Resim 2. SCHLUMBERGER, D., Lashkarı Bazar 1B, 1978, pl.13.

Resim 3. Ayn. yer., pl. 18.

Resim 4. Ayn. yer., pl. 78/d.

Resim 5. Ayn. yer., pl. 19.

Resim 6. Ayn. yer., pl. 81/c.

Resim 7. Ayn. yer., pl. 31/I.

Resim 8. Ayn. yer., pl. 31/2.

Resim 9. Ayn. yer., pl.107/a

Resim 10,11. Ayn. yer., pl. 106/d,e.

Resim 12. Ayn. yer., pl 107/a'dan ayrıntı.

Resim 14. SÖZEN, M., Türk Mimarisinin..,s.226.

Resim 15,16. Ayn. yer., R.42.

Resim 17. Ayn. yer.,

Resim 18. Ayn. yer.,

Resim 22. ALTUN. A., Anadolu'da Artuklu Devri...,s.226.

Resim 24. ERGİNBAŞ, D., Diyarbakır Evleri, pl. 20.

Resim 25,26. Ayn. yer.,

Resim 36. SÖZEN, M., Diyarbakır'da Türk...,s.234.

Resim 44. ERGİNBAŞ, D., a.g.e. pl. 7.

Resim 45. Ayn. yer., pl. 10.

Resim 46. Ayn. yer., pl. 11.

Resim 47. Ayn. yer., pl. 18.

Resim 48. Ayn. yer., pl. 19.

Resim 49. Ayn. yer., pl. 13.

Resim 50. Ayn. yer., pl. 12.

Resim 51. Ayn. yer., pl. 33.

Resim 52. Ayn. yer.

Resim 53/a. Ayn. yer. pl. 34.

Resim 53/b. Ayn. yer.

Resim 54. Ayn. yer. pl.28.

Resim 55. Ayn. yer.

Resim 57,58,59. Ayn.yer., pl.24.

Resim 60 Ayn. yer., pl.40.

Resim 61,62. Ayn. yer., pl.39.

Resim 64,65. Ayn. yer., pl. 22.

Resim 68. Ayn.yer., pl. 79

Resim 69. Ayn. yer., pl. 80.

Resim 66 Ayn. yer., pl. 23.

Resim 70,71. Ayn. yer., pl. 42,43.

Resim 72,73. Ayn. yer., pl. 57,58.

Resim 74,75. Ayn. yer., pl. 63,64.

Resim 76. AKKOYUNLU, Z., Urfa Evleri, s.18.

Resim 77. Ayn. yer., s.14.

Resim 78. Ayn .yer.. s.25.

Resim 79. Ayn. yer., s.23.

Resim 80. Ayn. yer., s.35.

Resim 81. Ayn. yer., s.37.

Resim 82. Ayn. yer., s.39.

Resim 83,84. Ayn. yer., s.98,99.

Resim 85,86. Ayn. yer., s.100,101.

Resim 87,88,89 Ayn.yer., s.96,97.

Resim 90,91 ALPER, M., Urfa Evleri, s.44.

Resim 93. AKKOYUNLU, Z., a.g.e., s.84.

Resim 94. Ayn. yer., s.79.

Resim 95,96. Ayn. yer., s.74.

Resim 97,98. Ayn. yer., s.76,77.

Resim 99. ÇAKIROĞLU, N., Kayseri Evleri, s.23.

Resim 100. Ayn. yer., s.34.

Resim 101. Ayn. yer.,

Resim 103. AYVERDİ, E.H., Fatih Devri Mimarisi, s.

Resim 104. Topkapı Sarayı Teknik Büro Arşivindeki Rölövelerden geliştirilmiştir.

Resim 107. ELDEM, S.H., Köşkler ve Kasırlar I, s.83.

Resim 115,116,117,118, Ayn. yer., s.125-133.

Resim 129. ELDEM, S.H., Köşkler ve Kasırlar II , s.75.

Resim 130. Ayn. yer., s.74.

Resim 131. Ayn. yer., s.77.

Resim 132,133.Ayn. yer., s.80,84.

Resim 134. Ayn. yer., s.81.

Resim 135,136.Ayn. yer., 82,83.

Resim 137. ELDEM, Köşkler ve Kasırlar I, s.153.

Resim 138. Ayn. yer., s.163.

Resim 139. Ayn. yer., s.179.

Resim 140. Ayn. yer., s.163.

Resim 141. Ayn. yer., s.234.

Resim 142,143. A.g.y.

Resim 145. Topkapı Sarayı Teknik Büro Arşivindeki 1/50 Harem Paftasından Alınmıştır.

Resim 147. ELDEM, A.g.e., s.276.

Resim 148. Ayn. yer., s.279.

Resim 149,150,151., Ayn. yer., s.288-289.

Resim 156. Ayn. yer., s.323.

Resim 168. Ayn. yer., s.348-350.

Resim 174. ELDEM, AKOZAN, Topkapı Sarayı, L.143.

Resim 178. ELDEM, Türkevi II, s.114.

Resim 179. ELDEM, Köşkler ve Kasırlar II, s.9.

Resim 180. Ayn. yer., s.11.

Resim 181. OSMAN, R., Edirne Sarayı, s.

Resim 182. ELDEM, A.g.e., s.121.

Resim 183. Ayn. yer., 112,114.

Resim 184. OSMAN, R., Edirne Evleri, R.13.

Resim 185,186. ELDEM, Türkevi II, s.57.

Resim 187. ELDEM, Köşkler ve Kasırlar II, s.5.

Resim 188. OSMAN, A.g.e., R.27.

Resim 189,190, Ayn. yer., R.25/A, 25/B.

Resim 191. OSMAN, Edirne Sarayı,

Resim 192,193, ELDEM, A.g.e., s.22.

Resim 194. OSMAN, A.g .e.

Resim 195. Ayn. yer.

Resim 196. OSMAN, Edirne Evleri, R.16.

Resim 197. OSMAN, Edirne Sarayı.

Resim 198. ELDEM, Köşkler ve Kasırlar II, s.44.

Resim 199. Ayn. yer., s.40.

Resim 200. Ayn. yer., s.46.

Resim 201. OSMAN, Edirne Evleri, R.28.

Resim 202. Ayn. yer., R.8.

Resim 203. Ayn. yer., R.2.

Resim 204. Ayn. yer., R.51.

Resim 205. Ayn. yer.,

Resim 206. Ayn. yer., R.7

Resim 207. ELDEM, A.g.e., s.7.

Resim 208. ELDEM, Türkevi II, s.59.

Resim 209. ELDEM, Köşkler ve Kasırlar II, s.205.

Resim 210. Ayn. yer., s.24.

Resim 211. Ayn. yer., s.208.

Resim 212. Ayn. yer., s.207.

Resim 213. Topkapı Sarayı, Teknik Büro Arşivindeki 1/50 Harem Paftasından alınmıştır.

Resim 215. Topkapı Sarayı, Teknik Büro Arşivindeki 1/50 Harem Paftasından alınmıştır.

Resim 216. Topkapı Sarayı, Teknik Büro Arşivindeki 1/50 Harem Paftasından alınmıştır.

Resim 217. Topkapı Sarayı, Teknik Büro Arşivindeki 1/50 Harem Paftasından alınmıştır.

Resim 218. Topkapı Sarayı, Teknik Büro Arşivindeki 1/50 Harem Paftasından alınmıştır.

Resim 230. ELDEM, A.g.e., s.139.

Resim 231. Ayn. yer., s.132.

Resim 232. ELDEM, Türkevi II, s.190.

Resim 233. A .g.y.

Resim 234. ELDEM, Köşkler ve Kasırlar II, s.158.

Resim 235. ELDEM, Türkevi II. S.191.

Resim 236. ÜNVER ve ELDEM- Amucezade Hüseyin Paşa..,r.14.

Resim 238.239. ELDEM, A.g.e., s.40,41.

Resim 241. ELDEM, Köşkler ve Kasırlar II, s.88.

Resim 242. Ayn. yer., s.90.

Resim 246. ELDEM, Türkevi II. s.63.

Resim 247,248. Ayn. yer., s.62.

Resim 249. Ayn. yer., s.65.

Resim 250. BERK,C., Konya Evleri, s.106.

Resim 251,252,253. Ayn. yer.

Resim 254. ELDEM, Türkevi, II, s.30.

Resim 255. ELDEM, Türk Bahçeleri, s.287.

Resim 256. Ayn. yer., s.116,117.

Resim 257. Ayn. yer., s.119.

Resim 260. Mocan Ailesi Albümünden

Resim 262. ELDEM, Köşkler ve Kasırlar II, s.217.

Resim 263. Ayn. yer., s.216.

Resim 264. Ayn. yer., s.224.

Resim 265. Ayn. yer., s.225.

Resim 266. ELDEM, Türkevi II, s.130.

Resim 267. Ayn. yer., s.127.

Resim 268. Ayn. yer., s.131.

Resim 269. ELDEM, Türk Bahçeleri, s.165.

Resim 270. ELDEM, A.g.e. s.127.

Resim 273. D.G.S.A. Milli Mimari Semineri Rölövelerinden (S.H. Eldem Arşivinde).

Resim 274. ELDEM, Türk Bahçeleri, s.304.

Resim 276. Ayn. yer., s.302.

Resim 280. ELDEM, Köşkler ve Kasırlar II, s.247.

Resim 281. Ayn. yer., s.248.

Resim 282,283, ELDEM, Türk Bahçeleri, s.113.

Resim 284. Ayn. yer., s.166.169.

Resim 285-290. S,H. Eldem Arşivinden

Resim 292. ELDEM, A.g.e., s.168.

Resim 293. Ayn. yer.

Resim 294. Ayn. yer.

Resim 295. Ayn. yer., s.173.

Resim 296. Ayn. yer., s.170.

Resim 297. Ayn. yer., s.171.

Resim 298. ELDEM, Köşkler ve Kasırlar II, s.229.

Resim 299. Ayn. yer., s.228.

Resim 303-307. Ayn. yer., s.280-281.

Resim 312,313. ELDEM, Türk Evi I, s.191.

Resim 315. T.A.Ç. Vakfı Arşivinden.

Resim 316. T.A.Ç. Vakfı Arşivinden.

Resim 318. T.A.Ç. Vakfı Arşivinden.

Resim 320. Topkapı Sarayı Teknik Büro Arşivi 1/50 Harem Paftasından.

Resim 325. ELDEM, Köşkler ve Kasırlar II, s.317.

Resim 329. ELDEM ve AKOZAN, Topkapı Sarayı, L.134.

Resim 331. ELDEM, Türk Bahçeleri, s.128.

Resim 332,333. Ayn. yer.

Resim 334. Ayn. yer., s.63.

Resim 335,336. D.G.S.A. Milli Mimari Semineri Rölövelerinden (S.H. Eldem Arşivinde).

Resim 337,338. S.H.Eldem Arşivinden.

Resim 343. ELDEM, Köşkler ve Kasırlar II, s.346-349.

Resim 345. Ayn. yer., s.353.

Resim 346. Ayn. yer., s.350.

Resim 347. AYVERDİ, E.H., Avrupa'da Osmanlı Mimari...,s.115.

Resim 349. Aynı.yer.

Resim 350,351,352. ELDEM, Türk Evi II, s.28,29.

Resim 353. ELDEM, Köşkler ve Kasırlar II, s.370.

Resim 354. Ayn. yer., s.373.

Resim 357. Ayn. yer., s.432.

Resim 358,359. Ayn. yer., s.430-431.

Resim 361. Dolmabahçe Sarayı Milli Saraylar Arşivindeki Rölövedem Çizilmiştir.

Resim 366. Kültür Bakanlığı, Yıldız Sarayı Teknik Büro Arşivinden Alınmıştır.

Resim 376. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Arşivindeki Rölöveden Çizilmiştir.

Resim 381. D.G.S.A. Milli Mimari Semineri Rölövelerinden (S.H. Eldem Arşivinde).

Resim 382. D.G.S.A. Milli Mimari Semineri Rölövelerinden (S.H. Eldem Arşivinde).

Resim 383. TOMSU, L. Bursa Evleri, s.124.

Resim 384. Ayn. yer.

Resim 385.386. Ayn. yer.

Resim 387. Ayn. yer.

Resim 388,390. Ayn. yer., s.98.

Resim 391. GÜNAY, R., Safranbolu Evleri,

Resim 392, 393. Ayn. yer., s.23.

Resim 394. Ayn. yer.

Resim 395. Ayn. yer.

Resim 396,397. Ayn. yer., s.23.

Resim 398. Ayn.yer.,

Resim 399. Ayn.yer.

Resim 400. Ayn.yer., s.22.

Resim 401. KUBAN, D., M.T.R.E. Bülteni, 1979, s.36.

Resim 403. S.H.Eldem Arşivi.

Resim 404. D.G.S.A. Milli Mimari Semineri Rölövelerinden (S.H. Eldem Arşivinde).

Resim 405,406. D.G.S.A. Milli Mimari Semineri Rölövelerinden (S.H. Eldem Arşivinde).

Resim 407. S.H. Eldem Arşivinden.

Resim 408. ELDEM, İstanbul Anıları, s.269.

Resim 409. Kuzey Deniz Saha Komutanlığı, İnşaat Emlâk Dairesi Arşivi Rölövelerinden Faydalanılarak Çizilmiştir.

Resim 413. ELDEM, Türkevi II, s.206.

Resim 414. Ayn. yer., s.204.

Resim 416. BESENVAL, R., Technologie de la Voute... , 1984, II cilt, Pl. 171,172

Resim 417. HUFF, "An Archeological Survey...", 1974, s.172.

Resim 418. BİER, L., "The Masjid-i Sang... ", 1986, s.125.

Resim 420. NAUMANN, R., Die Ruinen von Tacht-e Suleiman..., 1977, Beilage 2.

Resim 421. Ayn. yer., Beilage. 3.

Resim 422. REUTHER, O., "Die Qa'a", 1925, Tafel.113.

Resim 423. MAURY, B. v.d., Palais et Maisons... , 1983, s.103.

Resim 424,425. HOAG, J., Islamıche Archıtectur, 1976, s.150.

Resim 426. SÖZEN, M., v.d., Türk Mimarisinin Gelişimi..., 1975, s.17.

Resim 429. KURAN, A., Anadolu Medreseleri 1.Cilt, s.29.

Resim 430. Ayn. yer., s.34.

Resim 431. ALTUN, A., Anadolu'da Artuklu Devri..., s.226.

Resim 433,434. GABRİEL, A., Voyages Archeologiques..., 1940.

Resim 437,438. Ayn. yer.

Resim 440, 441. SÖZEN, M., v.d, A.g.e., s.90.

Resim 442,443. Ayn. yer., s.95,93.

Resim 445. KURAN, A., A.g.e., s.61.

Resim 447. Ayn. yer., s.45.

Resim 448. Ayn. yer., s.48.

Resim 449. Ayn. yer., s.56.

Resim 450. Ayn. yer., s.58.

Resim 451. Ayn. yer., s.66.

Resim 452. Ayn. yer., s.71.

Resim 453. Ayn.yer., s.86.

Resim 454. Ayn. yer., s.103.

Resim 455. Ayn. yer., s.92.

Resim 457. SÖZEN, M., v.d., A.g.e., s.44.

Resim 458. Ayn. yer., s.108.

Resim 459. Ayn. yer., s.110.

Resim 474. ELDEM, Türk Bahçeleri, s.296.

Resim 475. Ayn. yer., s.182.

Resim 476. Ayn. yer., s.232.

Resim 447. Ayn. yer., s.231.

Resim 478. Ayn. yer., s.221.

Resim 479. Ayn. yer., s.240.

Resim 480. Ayn. yer., s.247.

Resim 481. Ayn. yer., s.235'den. Ayrıntı.

Resim 482. Ayn. yer., s.132.

Resim 488. OSMAN, R. Edirne Evleri, R.47'den Ayrıntı.

Resim 492. ELDEM, A.g.e., s.67.

Resim 496. Ayn.yer., s.303.

Resim 499. Ayn. yer., s.169.

ÖZGEÇMİŞ

Muhittin AYKUT

1954 Kütahya'da doğdu.

1961/62 - 1965/66 Pendik'te başladığı ilköğrenimini Erenköy'de tamamladı.

1966/67 - 1968/69 Ortaöğrenimini Göztepe Ortaokulu'nda yaptı.

1969/70 - 1971/72 Lise dipl.nı Malatya Fırat Koleji'nden aldı.

1972/73 - 1976/77 Mimarlık Lisans dipl.nı İ.D.G.S.A.M.Y.O (M.S.Ü)' den aldı. Başarı derecesi % 75.

1978/79 - 1980/81 İ.D.M.M.A.(Y.Ü)' Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü'nden Lisans Üstü dipl. aldı. Başarı derecesi % 95.

1982 Kısa dönem askerlik görevi yaptı.

1983/84 İ.T.Ü Mimarlık Tarihi Bölümü'nde Doktora Programına başladı. Halen serbest olarak restorasyon çalışmalarını sürdürmekte.